HALİL İNALCIK

TARİHE DÜŞÜLEN NOTLAR

CİLT I

KONUŞMALAR

1947-2014

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

TİMAŞ YAYINLARI
İstanbul 2015

timas.com.tr

TARİHE DÜŞÜLEN NOTLAR
Konuşmalar
1947-2014
Cilt I
Halil İnalcık

YAYINA HAZIRLAYAN
Ali Işık

TİMAŞ YAYINLARI | 3794
Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 73

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş & Ümran Tüzün

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

2. BASKI
Ekim 2015, İstanbul

ISBN
ISBN: 978-605-08-1945-8
9 786050 819458

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TARİHE DÜŞÜLEN NOTLAR

KONUŞMALAR
1947-2014
CİLT I

HALİL İNALCIK

TİMAŞ

HALİL İNALCIK

Halil İnalcık, Ankara Üniversitesi DTCF ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde 1942-1972 yılları arasında tarih profesörlüğü yaptıktan sonra 1972-1986 döneminde Chicago Üniversitesi'nde tarih profesörü olarak görev almıştır. 1993'te Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kurmuş olup burada Osmanlı tarihi üzerine dersler vermektedir. 66 kitap ve 500'e yakın makalenin yazarı olan İnalcık'ın, İngilizce yayımlanmış *The Ottoman Empire - The Classical Age* (Osmanlı İmparatorluğu-Klasik Dönem) ve *Economic and Social History of Ottoman Empire* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi) adlı eserleri Yunanca, Arapça, Rusça ve Lehçeye çevrilmiş bulunmaktadır.

Osmanlı tarihi alanında önde gelen birçok akademisyene hocalık yapan Halil İnalcık'ı Türkiye, ABD, İngiltere, Sırbistan ve Arnavutluk Akademileri aslî üye seçmiş olup ayrıca şimdiye kadar 23 üniversite kendisine fahri doktorluk unvanı tevcih etmiştir. Türk bilimini dünya ölçüsünde temsil eden İstanbul doğumlu tarihçimiz bugün 99. yaşını idrak etmektedir.

Yazarın Timaş'tan çıkan diğer kitapları

Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı
Osmanlılar, Fütuhat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler
Osmanlı ve Modern Türkiye

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7

1 / Tarih Enstitüsü'nün Orta Anadolu Gezisi Raporu 9

2 / V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi 23

3 / Türkiye ve Japonya'nın Siyasi Modernleşmesi 35

4 / Kıbrıs Tarihinin Ana Meseleleri 39

5 / Osmanlı Arşivlerinin Türkiye ve Milletlerarası Önemi 46

6 / Millî Kültür ve Küreselleşme 52

7 / Türk Milleti ve Tarih 56

8 / Tarih ve Akademi 59

9 / Osmanlı Tarihi Üzerine 79

10 / Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ödül Töreni 84

11 / Bizler Ömer Lütfi Barkan'ın Vârisleriyiz 85

12 / Tarih ve Politika 88

13 / Sakarya Zaferi'nin 85. Yılı 94

14 / 16. Türk Tarih Kongresi 98

15 / Geçmişten Günümüze Ülkemizde ve Dünyada İstatistik 102

16 / I. Milletler Arası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi 108

17 / Boğazlar ve İstanbul 113

18 / Uluslararası Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya Üçgeninde Türkiye'nin Politik ve Kültürel Perspektifleri 125

19 / Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır 134

20 / Yalova'daki Osman Gâzi Anıtı 138

21 / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi 140

22 / İdil-Ural Tarihi 147

23 / Fatih Sultan Mehmed ve Anadolu 153
24 / Akdeniz Uygarlıkları Enstitüsü'nün Kuruluşu 159
25 / Akdeniz Üniversitesi Kongresi 165
26 / İslam Hukuku ve Devlet 173
27 / Bursa Araştırmaları 180
28 / Tarih Boyunca Çağdaşlaşma 185
29 / Avrasya Türk Denizcilik Tarihi 187
30 / Opening Address of The President Halil İnalcık 207
31 / Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Fahri Doktora Unvanı 214
32 / Osmanlılarda Vakıf ve Vakfiye 221
33 / Jeostratejik Konum, Uluslararası İlişkiler 247
34 / *Bursa Araştırmaları* Kitabı 254
35 / Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi 259
36 / Osmanlı Devleti ve Lehistan Krallığı 262
37 / "Şeyh'in Kerameti Kendinden Menkul" Bir Biyografi 265
38 / Halil İnalcık ve Konuştuğu Büyük Şahsiyetler 268
39 / 600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri 288
40 / Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere 310
41 / Osmanlı Düşünce Tarihinde Dönüm Noktası 317
42 / Büyük Kaybımız Talât Sait Halman 321
43 / Türk Aydınlanma Çağı 324
44 / Arşiv Belgeleri Işığında "Osmanlı ve Avrupa" 327
45 / Osmanlı'da İktisadi Sosyal Hayat 344
46 / İslam ve Modernleşme 347
Halil İnalcık'ın Talât Sait Halman Tarafından Toplanan Bazı Şiirleri 351
Prof. Dr. Halil İnalcık Hakkında Meslekteş ve Öğrencilerinin Düşünceleri 355
Halil İnalcık'la İlgili Dökümanlar 366
Dizin 373

ÖNSÖZ

Birçok üniversite, bilim kuruluşu veya öğrenci topluluklarında konuşma yapmak üzere davetler aldım. Çeşitli konuları ele aldığım bu konuşmalar önceden hazırlanmış metinler olmayıp duruma göre konferans şeklinde yapılmıştır. Önceden hazırlanmadan, irticalen yapılan bu konuşmalarda kişiler veya müesseseler hakkında yanlış veya uygun olmayan ifadeler kullanmış olabilirim, bu gibi ifadeler için okuyucularımdan şimdiden özür dilerim.

Konuşma metinleri edebî Türkçeyle yazılmış metinler değildir, okuyucularıma bu hususu hatırlatmayı ayrıca gerekli görüyorum.

Şunu da belirtmem gerekir ki bu konuşmalarda ifade edilen düşünceler ve referanslar konuşmaların yapıldığı dönemdeki koşullar göz önünde tutularak değerlendirilmelidir.

Türkçemiz memleketimizin siyasal ve kültürel gelişimleri dolayısıyla son yüzyıl içinde derin değişimler geçirmiştir. 1947'de kullandığım Türkçe ile 2014'te kullandığım Türkçenin ne kadar esaslı farklılıklar gösterdiğini okuyucu görecektir.

Bazı konuşmalarım kasete alınmış ve kasetteki konuşmaları yazıya çevirenler yanlış aktarmalar yapmıştır. Bu gibi konuşmaların bir kısmını düzeltme imkânını bulamadım.

Bir kısım konuşmaların metni ve tarihleri bulunamamıştır. Bu konuşmalar kitabın sonunda bir arada bulunmaktadır. Halil İnalcık Center for Ottoman Studies idarecisi Ali Işık Bey'in çabaları ile kırk altı kadar konuşmanın metni tespit edilmiştir ve burada yayımlanmıştır.

Konuşma metinlerinin tespiti ve konuşmalar kitabının meydana gelmesinde değerli çabaları dolayısıyla Ali Işık Bey'e burada teşekkürlerimi tekrar sunmak benim için bir görevdir.

Halil İNALCIK
Ağustos 2015

1

TARİH ENSTİTÜSÜ'NÜN ORTA ANADOLU GEZİSİ RAPORU*

Tarih bölümü bu yaz, inceleme gezisini Orta Anadolu'da yapmaya karar verdi. Başlı başına coğrafi bir bölge olan Orta Anadolu büyük siyasi ve kültürel hareketlere beşik olması dolayısıyla tarihçi için hususi bir ilgi taşımaktadır. Merkezi kurak yaylanın kenardaki dağlık bölgelerle buluştuğu yerlerde bir sıra mühim şehirler görülür. Bu şehirler (başlıcaları şimal kenarında Ankara-Kayseri-Sivas, cenup kenarında Akşehir-Konya-Karaman-Niğde) Anadolu'ya doğudan veya batıdan gelen muhaceretlerin ve ticaret kervanlarının geçtiği iki ana tarihî yol üzerinde durak noktalarını teşkil ederler. Bu merkezî yollar bölgesine hâkim olmak bütün Anadolu'da hâkimiyet kurmak için hayati bir ehemmiyettedir. Onun için Anadolu'da yerleşmiş devletlerin bu bölgeye hususi bir önem verdiklerini ve buranın mühim bir siyaset ve kültür merkezi haline geldiğini görüyoruz. Bunun en parlak misalleri İlk Çağ'da Eti Devleti, Orta Çağ'da Anadolu Selçuklu sultanlığıdır. Gerçekten bugün bu bölgede hâlâ ayakta duran en büyük kültür eserleri bu Türk devletine aittir. Gezimizin başlıca maksadı bu âbideleri yakından görmekti. Diğer taraftan Etilerden beri Anadolu'da hâkimiyet kurmuş muhtelif devletlere ait birçok orijinal eserleri tanıyacaktık. Gezi süresi 15 gün gibi kısa bir müddet olduğundan ancak yol üzerinde en mühim merkezlerde, yani Konya, Kayseri ve Sivas şehirlerinde kalınması kararlaştı (fakat seyahatimizi Sivas'a kadar uzatmak mümkün olmadı). Geziye çıkmadan önce bazı talebelere bu şehirlerin tarihi üzerinde hususi vazifeler de verilmiş bulunuyordu:

Ankara'dan, Prof. Dr. B. Sıtkı Baykal'ın başkanlığında, Doç. Dr. H. Demircioğlu ve Doç. Dr. H. İnalcık'ın iştirakiyle 23 Haziran'da 25 kişilik bir kafile halinde ayrıldık. Trenimiz göz alabildiğine uzayan Orta Anadolu stepini bir gün bir gece dolaştıktan sonra bizi, uzakta, boz ve çorak manzara içinde yemyeşil bir vaha halinde görünen tarihî şehre getirdi. Konya'ya 8 km kala, yolun sağ

* Bu rapor 1947'de hazırlanmıştır.

tarafında çıplak bir arazi üzerinde büyük bir kervansaray görünüyordu. Herhalde ortasındaki yüksek kısmı sebebiyle "Horozlu Han" denilen bu yapı, dış duvarları çok harap görünmekle beraber umumi hatlarıyla uzaktan, güneşin göz kamaştıran ışığı altında heybetli bir âbide tesiri uyandırıyordu. Yeşillikler arasında düzlüğe yayılmış muazzam bir şehir manzarası arz eden Konya, evlerin üstünde yer yer sivrilen türbelerin konik çatılarıyla ilk giren üzerinde hususi bir intiba yaratmaktadır.

Konya'daki ilk günümüz müzede geçti. Konya Müzesi ve civarı, şehirde tarihî eserlerin toplanmış olduğu kesafet noktalarından birini teşkil etmektedir. 1927'de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Türbesi ve dergâhında kurulmuş olan Konya Müzesi, çok çeşitli ve zengin malzeme ihtiva etmektedir. Dilimli konik çatısı ve yine dilimli üstüvani gövdesiyle tipik bir Selçuk yapısı olan türbe, muhtelif zamanlarda tamir görmüştür. II. Bayezid-ı Velî devrinde esaslı bir tamir gördüğü güneydeki pencere altındaki bir kitabeden anlaşılıyor.[1] Bununla beraber eser, umumi mimari hususiyetlerini saklamış hatta içinde kısmen Selçuk çinileri ve yazıları da korunabilmiştir. Şehrin üzerinde, Konya Ovası'nın uzak mesafelerinden yeşil çinileri ve ahenkdar görünüşüyle nazarları çeken türbe, Mevlânâ'nın asırlarca kalpleri titreten aşk ve cezbesinin mihrakı haline gelmiştir. Orada her devrin hatırası yer almış, Mısır, İran hükümdarlarının kıymetli hediyeleri toplanmış fakat bilhassa Osmanlılar onu muhabbet ve ihtimamlarıyla çevirmişlerdir. Türbenin etrafında muhtelif yapılardan şimal tarafındaki, "Post Kubbesi" II. Bayezid, "Semahane" ile mescit Kanunî Sultan Süleyman devrinde inşa edilmiştir. Doğrudan doğruya türbe ile birleşen bu kısımlarda bugün halı, çini, silah, teclid ve tezhib eserleri teşhir olunmaktadır. Türbenin cenup tarafında asil bir güzelliğe sahip Osmanlı türbeleri (Hüseyin Paşa Türbesi H. 918, Murad Paşa Kızı Türbesi 944, Sinan Paşa Türbesi 922, Hurrem Paşa Türbesi 934, Mehmed Bey Türbesi 941) avlunun etrafında H. 992 yılında tamir gören Mevlevî dervişlerine mahsus hücreler; ortada Yavuz Selim tarafından H. 918'de yaptırılmış şadırvan Osmanlı devrinde Mevlânâ merkadine gösterilen bu sevginin ayaktaki şahitleridir. Mevlânâ merkadine vakfedilmiş ve camekânlarda teşhir olunan yazmalar arasında bilhassa harekeli Türkçe tercemeleriyle beş adet eski Kur'ân-ı Kerim, Mevlânâ'nın ölümünden beş sene sonra yazılmış bir *Mesnevi*, H. 770 tarihli *Divân-ı Kebir*'i, H. 793 tarihli *Sultan Veled Divânı*, Fuzûlî'nin *Hadikatü's-Süeda*'sı, muhtelif *Mesnevi* şerhleri, büyük İran şairlerinin divânları, Ahmedî'nin 864 tarihli bir *İskendernâme* nüs-

1 Türbenin tarihi hakkında Şahabettin Uzlukoğlu'nun Konya Halkevi neşriyatı arasında çıkan eseri mühimdir. Yine onun "Türk Mimarisinde Mevlânâ Türbesi ve Onun Mimari Değeri", *Konya Halkevi Dergisi*, Mevlânâ Özel Sayısı 1943, s. 144-147.

hası dikkati çekmektedir.[2] Bunlar teclid, tezhib ve hat sanatları bakımından da fevkalade değerli örneklerdir. Burada ayrıca levhalar üzerinde en meşhur Osmanlı hattatlarının yazılarını buluyoruz. Diğer eşyalar arasında bilhassa Mısır Memlûk sultanlarının gönderdikleri, üzerinde sultanın nakşedilmiş unvanlarını havi kıymetli cam kandiller; Ebu Said Bahadır Han'ın gönderdiği ve üzerinde kitabe bulunan altın ve gümüş işlemeli tunçtan büyük kapaklı tas; H. 672 tarihli ağaçtan oymalı sanduka; yine Selçuklu devrine ait ağaçtan oymalı rahleler, kitabeleri muhtevi çok kıymetli halılar, çiniler, kumaşlar vardır. İslam âleminin dört bir tarafından büyük Türk mutasavvıfının mezarına gönderilen bu harikulâde sanat eserleri, İslam sanat tarihi üzerinde uğraşanlar için çok kıymetli bir koleksiyon teşkil etmektedir. Diğer taraftan burada, Türk kültür tarihinde olduğu kadar içtimai hayatında birinci derecede rol oynamış olan Mevlevî tarikatının tarihine ait muhtelif mahiyette pek mühim malzeme toplanmış bulunmaktadır.[3] Konya Müzesi'nin koynunda sakladığı tarihî servetler arasında bilhassa muntazam bir şekilde ciltlenmiş ve tasnif edilmiş olan şer'iyye sicil defterlerini zikretmeliyiz. Müzeler Umum Müdürlüğü'nün, Osmanlı tarihinin bu mühim kaynaklarını, Ankara, Bursa, Kastamonu, Manisa, Konya gibi belli başlı merkezlerde müzelerin dikkat ve ihtimamı altına almakla cidden hayırlı bir iş yapmış olduğuna bir kere daha şahit olduk.

Ertesi gün (25-6-1947) sabahleyin, Konya'nın kültür ocağı Halkevi'ni ziyaret ettik. Halkevi'nin değerli başkanı Şahabettin Uzlukoğlu bizi nezaketle karşılayarak tarih kolunun çalışmaları ve yayınları üzerinde izahlar vermek lütfunda bulundu. Ancak yayımlanmış bu mühim eserlerin hepsini Ankara kitabevlerinde bulamadığımızı esefle kaydetmeliyiz. Halkevi, Anadolu'nun bu eski ve zengin kültür merkezine layık yayınlarda bulunmak için imkânları dâhilinde cidden gayret sarf ediyor.

Aynı gün Sahib Ata Camii, Sırçalı Medrese, Hasbey Dârülhuffazı, Dârülhadis (İnce minare), Karatay Medresesi, Alâaddin Köşkü harabesi, Alâaddin Camii gezildi. Bu eserlerden ilk üçü şehrin çarşı kısmının ötesinde düzlükte, son dördü şehrin ortasında yükselen hisar tepesi üzerindedir. Bunlar Konya'da Selçuklulara ait kaybolmuş birçok eserlerden bugüne kadar ayakta kalmış olanlarının başlıcalarıdır. Yakın bir geçmişte, 100 sene kadar önce L. de Laborde (1826), Ch. Texier (1833-37), Moltke (1838) gibi Avrupalı seyyahların tespit ettiği bazı eserlerin bugün ortadan kalkmış olması, bize daha ikinci bir yüz sene geçmeden bütün bu eserleri tamamıyla kaybedebileceğimizi ciddi olarak düşündürmelidir. Dârülhadisin ve diğer bazı yapıların içerisine

2 Bu eserlerin tam bir listesi için: Mehmed Yusuf, *Konya Âsarı Atika Müzesi Rehberi*, İstanbul 1930, s. 31-55.

3 Bkz. Aynı eser.

iskeleler kurulmuş, onarma işlerine girişilmiş olduğunu sevinerek gördük. Müzeler Umum Müdürlüğü'nce sistemli ve esaslı bir onarma için hazırlanan planın tatbik sahasına geçmesi acil bir zaruret olarak görünmektedir. Mesela, Alâaddin Camii'ni gezerken şark cephesindeki duvarın çatlamış ve yıkılmak tehlikesinde bulunduğunu müşahede ettik. Türk-Selçuklu sanatının bu şaheserlerini en değerli bir tarihî-millî varlığımız gibi korumak mecburiyetinde olduğumuzu söylemeye hacet yoktur.

Kitabesine nazaran Karamanoğulları'ndan Mehmed Bey tarafından H. 814 tarihinde yaptırılmış olan Hasbey Dârü'l-huffâzı[4] üzerindeki arabesklerle süslü mermer levhaların büyük bir kısmı sökülmüş, sıra mimari hatlarını koruyan asıl yapının çökmesine gelmiştir. Kezâ bilindiği üzere, Karatay Medresesi'nin eşsiz çinilerinin de büyük bir kısmı çalınmıştır. Meydana yol açmak bahanesiyle eşsiz kıymette tarihî eserlerimizin kazma altında yok edilmesine gelince, herhalde bu devir artık kapanmıştır zannediyoruz. Sahip Ata Camii, Sırçalı Medrese, Alâaddin Camii, Dârülhadis, Karatay Medresesi kısmen muhafaza olunmuş muhteşem portalleri, yarı yıkık minareleri ve çini tezyinat ile süslü mihrapları, kemer ve kubbeleriyle bize, bugün hâlâ, Selçuklu sanatının esas karakterlerini gösterebilecek durumdadır. Konya'da Selçuklu sanatı üzerinde esaslı bir şekilde durmuş yegâne âlim F. Sarre'nin dediği gibi, bu kalan âbideler bugün, "Anadolu Selçuk Devleti'nin ve civarının yüksek kültürü hakkında bir fikir verebilir."[5] Yine onun bu eserler hakkında umumi hükmü şudur, "Selçuklular her yerde, bilhassa Anadolu sahasında mevcut sanat unsurlarını kullanmak ve tekâmüllerinde devam ettirmekle kendilerine has başlı başına Türk ruhuna uygun eserler yarattılar. Bu hususiyet her şeyden evvel Konya'nın mimarisinde görülür. Kübik inşaat Selçuk mimarisi için karakteristiktir. Çini mozaiklerin tekniğinde bu tezyinat şekli hiçbir yerde tesadüf edilmeyen bir sanat olgunluğuna erişti."[6] E. Diez de Anadolu'da sanat görüşünün daha ziyade tezyini karakterde olduğuna işaretle, "Orta Asyalı göçebelerin yüzlerce senelik dokuma tezyinatının burada monümantal sanata yükseldiğini," tespit ediyor. Fakat İslam sanatındaki palmet tezyinatını da içine alan bu sanat, Konya'da başlıca örneklerini gördüğümüz fevkalade orijinal ve kuvvetli eserler yaratmıştır.[7]

Diğer taraftan bu eşsiz mimari eserler üzerinde veya ayrı olarak, Selçuk tarihi için büyük bir önemi haiz birçok kitabeler mevcuttur. Tarihî kaynak malzemesi olarak çok önemli olan bu kitabelerin küçük bir kısmı toplanıp

4 F. Sarre, *Konia, seldschukische Baudenkmäler*, Berlin.
5 *İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları*, İstanbul 1937, s. 811.
6 Mez. makale, s. 811-813.
7 B. Diez. *Türk San'atı*, İstanbul 1945, s. 75.

yayımlanmıştır.[8] Fakat bilhassa Sahip Ata Camii'nin avlusunda (H. VI-XII asırlar arasına ait), Alâaddin Camii'nin içinde ve müzede neşredilmemiş birçok mezar kitabeleri bulunmakta ve araştırılmayı beklemektedir. Değerli müze müdürü Zeki Oral Bey bu çeşit kitabeleri toplamakta olduğunu söyleyerek bize şimdiye kadar yaptığı çalışmaları göstermek lütfunda bulundu.

Selçuklular devrinden kalma eski İplikçi Camii, bugün Müzeler Umum Müdürlüğü tarafından güzel bir şekilde onarılmış ve müze eşyasının teşhirine tahsis edilmiş bulunmaktadır. Burada bilhassa Klasik İlk Çağ eserleri yer almıştır. Konya'da Selçuklu ve Karaman devrine ait Şems-i Tebrizî Zaviyesi, Ebu İshak Kazerunî Tekkesi, Şeyh Sadreddin Konevî Camii ve türbesi gibi tarihî ehemmiyeti haiz daha birçok türbe, zaviye ve mescit mevcuttur. Osmanlı devrine ait eserler arasında bilhassa, Osmanlı mimarisinin parlak devrine ait güzel bir örnek olan Sultan Selim Camii, Şerefeddin Camii ve nihayet XIX. asır Osmanlı mimarisinin dikkate değer bir eseri olan Aziziye Camii şehrin hâlâ en mühim mimari ziynetlerini teşkil ediyor.

Ertesi gün (27. 9. 1947 tarihinde) otobüsle Beyşehir'e gittik. Beyşehir'e kadar gitmemizin sebebi civarda bulunan önemli bir Hitit eserini görmekti. Filhakika Beyşehir'in takriben 15 kilometre kadar kuzey doğusunda "Eflâtun Pınar" diye anılan bir Hitit âbidesinin mevcudiyetini kitaplardan biliyorduk fakat bizzat henüz görmüş değildik.

Büyük bir kısmı itibarıyla yolu olmayan bu yere sâlimen ulaştığımız zaman gördüğümüz manzara hâlâ gözlerimizin önünde duruyor: Eflâtun Pınar, emsaline nadir rastlanacak büyük bir kaynaktır. Suları, genişçe bir yer kaplayan fakat yeryüzüne pek çıkmamış, kayalar arasından hemen hemen bir çay teşkil edecek kadar çok ve kuvvetli çıkıyor. Bu hal, öyle görülüyor ki insanları çok eskiden, burada tanrısal kudretlerin tecelli ve tezahür ettiği inancına götürmüştür. Filhakika daha MÖ ikinci binde Hititlerin buraya hususi bir önem verdikleri ve burasını mukaddes bir pınar telakki ettikleri artık anlaşılmış bulunuyor: Araştırmalar kaynaktan çıkan suların genişçe bir havuz halinde toplandığını, su birikintisinin suni olduğunu ve Hititler tarafından, daha aşağıda bir bent yapılmak suretiyle vücuda getirildiğini göstermiş bulunuyor. Hatta bu havuzun dibinin dahi o zamanlar döşeli olması ihtimalini düşündürecek emareler bile mevcuttur.

Fakat Hititlerin yalnız bu kadarla kalmadıkları da anlaşılıyor. Kaynak sularının teşkil ettiği bu havuz kenarında bir de taştan bir yapı var ki, Eflâtun Pınar Hitit Âbidesi diye şöhret bulan eser işte budur. Hitit tekniğinde iyi

8 C. Huart *Konia, ville des derviches tourneurs*, Paris 1897. Hamdizâde Abdülkadir, "Alâaddin Camii-i Şerifi, Karatay Medresesi", *TOEM*, sene 6, s. 524. A. Tevhid, *Konya Müzesi'nde İki Kitabe*, sene 15, s. 225.

yontulmuş büyük taş blokların üst üste konulmasıyla meydana getirildiği görülen bu yapının ne olduğu şimdiye kadar kesin olarak söylenmemiş olmakla beraber umumi vaziyeti, bunun daha ziyade Pınar'a ait mukaddes bir yerin (tapınak) bir parçası olması ihtimalini düşündürebilir. Yapının havuza bakan cihetinde taş bloklar kabartına olarak işlenmiştir. Bu kabartmalarda Hitit panteonuna ait Tanrı ve Demon tasvirleri görülüyor. Bizim gördüğümüze göre, en altta, belki de yerden çıkan dağ tanrıları olan Demon şeklindeki figürler başları ve kolları üzerinde başka tanrıları, bu tanrılar da yine başları ve kolları üstünde güneş kursları taşıyorlar. Bu tasvir motifleri bize Anadolu'nun ortasında, Hitit Devleti'nin asıl merkez sahasındaki başka eserlerden de malumdur. Tasvir şekilleri ve üslup da onları andırmaktadır. Eser böylece büyük Hitit Devleti zamanına (MÖ ikinci binin ikinci yarısı) ait Anadolu'nun nadir Hitit sanat eserlerinden biri olmaktadır. Ne yazık ki üzerindeki bu resimlerin teşkil ettiği kompozisyonun heyet-i umumiyesi hakkında şimdiye kadar vahdetli bir tefsir ve izah mümkün olamamıştır. Bunun için Hitit vesikalarının, Hitit dinî inançları içine daha derin nüfuz etmemize imkân vermelerini beklemek icab ediyor.[9]

Yalnız şurası muhakkaktır ki en eski atalarımızı bu kaynak dibinde mukaddes bir yer yaptırmaya götüren hisleri insan, uzun yollardan hatta araba içinde bile olsa, buralara gelip de ağzını bu kayalardan fışkıran soğuk sulara vererek birkaç yudum içtiği zaman daha iyi anlayabiliyor. İnsan burada, tanrısal kudretlerin, hayatın başlıca şartı olan su kaynaklarında da tecelli ve tezahür ettiğine inanan bütün eski insanlığın manevi âlemine nüfuz eder gibi oluyor. Bunları kitaplardan okuyarak öğrenmek elbette kabildir fakat bu gözle görüş ve hele bizzat hissediş, muhakkak ki daha derinliğine öğretiyor. Bu oldu mu, tarih bilimsel gezisinin bu manadaki gayesi tahakkuk etmiş demektir.[10]

---

9 Eflâtun Pınar'daki Hitit âbidesi hakkında şu eserlere bakınız: Hamilton, *Researches in Asia Minor* II, 350, 351; Perrot et Chipiez, *Histoire de l'Art*, IB, 750 v. S.; Revue Archéologique 3. seri, cilt V, s. 257, 264, Lev. XI ve XII; Haynes, *American Journal of Archeology*, II, Lev. I; Sarre, *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen* XIX, i, s. 44 resim i; Sarre, *Reize in Kleinasien*, Berlin 1896, s. 123 v. s; 123 v. s; Ed. Meyer, *Reich und Kultur der Chetiter*, Berlin, 1914, s. 115, 162, Lev. XIII (Bibliyografya); J. Garslang, *The Hitite Empire* 1929, s. 162 (Bibliyografya); Moortgat, *Die bildende kunst des alten Orients und der Bergvölker* 1932, s. 41, Lev. XV; Bittel-Naumann-Otto, *Yazılıkaya*, s. 68, resim 18; Bossert, *Altanatolien* 1942, s. 24, no: 526-527; Güterbock, *Eski ve Yeni Eti Âbideleri* (Halil Edhem hatıra kitabı, cilt I, 1947) s. 48 vs. resim 1-7.

10 Burada sırası gelmişken şunu söylemekten kendimizi alamayacağız. Anadolu'daki birçok eski âbidelerimiz gibi bunu da tabiat kudretleri tahrip etmektedir. Koskoca blok parçaları yana devrilmiş yatıyor ve toprak içinde büsbütün kaybolmalarını bekliyorlar. Resimler üzerindeki çizgilerin dahi silinip gitmesi yaklaşmıştır. Acaba Ankara Üniversitesi'nin Yazılıkaya'da yaptırdığı gibi, bunu resimlerinin de hiç olmazsa alçıdan kalıpları alınarak, muhafazası imkânı yok mudur?

Beyşehir, Anadolu Selçuk Devleti'nin inhitatı sırasında Selçuk emirlerinden birinin kurduğu bağımsız bir beyliğin merkezi olmakla da dikkati çeker. El-Ömerî'nin 65 kasaba, 155 köye ve 70 bin süvariye sahip olarak gösterdiği Eşrefoğulları, kısa hükümetleri esnasında (takriben 1288-1327 arasında) Beyşehri'ni imar ettiler. O zaman şehrin merkezi, üç tarafı su ile çevrili, müdafaası kolay ufak bir tepe üzerinde (bugünkü "İçeri-şehir") kurulmuştu. Bu tepeyi çeviren Hisar'dan bugün yalnız bir Kale Kapısı kalmıştır. Bu kapı üzerindeki en eski kitabe, hakiki kurucusu sıfatıyla şehre kendi adını, "Süleyman-şehri" adını veren Süleyman bin Eşref'e aittir ve 687 (1288) tarihini taşımaktadır. Bugün Eşrefoğlu Camii denilen ve Selçuk sanatının güzel bir örneği olan cami ile H. 701'de inşa edilmiş olan türbe, aynı Süleyman Bey'e aittir. Tavanı tahta ve destek olarak ağaç payeler kullanılmış olan cami, muhteşem portalinin hususiliği, harikulâde bir sanat eseri olan ve Eşrefoğlu Süleyman'a ait bir kitabeyi muhtevi bulunan ağaç minberiyle Selçuk sanatının mühim eserlerindendir. Çok harap ve bakımsız olan bu bina da resmî ellerin ihtimamını bekliyor. Türbe, konik çatısıyla tipik bir Selçuk eseridir. Bu türbenin yanında H. 969 tarihli bir Osmanlı türbesi vardır. Bu iki türbenin etrafına Selçuk devrine kadar çıkan birçok mezar kitabeleri getirilip bırakılmıştır. Caminin batı kısmında, sütun ve taşlarından istifade edilmek üzere bir kaymakam tarafından yıktırılmış olan medresenin[11] bugün yalnız kapısı kalmıştır. Bu bilgisizlik ve şuursuzluk örneği karşısında üzülürken bir başkasını da anlattılar. Eşrefoğulları'nın vakıf kitapları, cahil bir adamın eline düşerek arabayla Beyşehir Gölü'ne dökülmüş ve bunlardan ancak H. 670 tarihli Süleyman Bey Kütüphanesi'ne vakfedilmiş bir "Keşşaf" ile birkaç eser kurtarılabilmiş. Caminin etrafında bugün yalnız harabeleri bulunan Bezzazlar Hanı ile dükkânlar, büyük hamam ve cami üzerindeki kitabeye nazaran Süleyman Bey tarafından camiye vakfedilmiştir. Halihazırda kerpiçten yapılmış birkaç evle âdeta bir köy manzarası arz eden bu iç-şehrin ortasında bu muazzam eserlerin harabeleri büyük bir geçmişin tercümanı olarak duruyorlar (bugün Beyşehir'in nüfusu 3300'dür).[12] Beyşehir'in o zaman, Konya ile çok işlek Antalya ve Alaiye limanları arasında mühim bir iktisadi merkez olduğunu gösteren bir başka şahit de Konya-Beyşehir yolunun ortasındaki büyük iki kervansaraydır. Yolun 200 metre kadar sağında tepeye doğru biri daha yukarıda bulunan iki tipik Selçuk kervansarayı şimdiye kadar göze çarpmamıştır. Dönüşte uğradığımız bu hanları, hava

11 Bkz. Ömer Tekin, Receb Bilginer, *Beyşehir ve Eşref Oğulları*, Eskişehir 1945.

12 Beyşehir kitabeleri, Halil Edhem tarafından kısmen neşredildi: "Anadolu'da İslâmî Kitabeler", *TOEM*, sene V, s. 135 vd. Âli'nin, "Eşrefoğulları Hakkında" adlı makalesini de zikredelim: *TOEM*, sene V, s. 251.

karanmış olduğu için iyice gezemedik. Zamanın ve insanların tahriplerine rağmen nispeten sağlam kalmış bu hanlardan aşağıdakinin iç kapısı üzerinde tam bir kitabe tespit ettik. İçerisi hâlâ köylülerin sürülerine ahır ve duvarları taş ocağı vazifesi gören bu hanların diğer Selçuk yapıları kadar artistik değeri olduğu muhakkaktır. Bizden bir gün sonra Konya Müzesi müdürünün tetkik için bir heyetle buraya gittiğini memnuniyetle öğrendik.

Ertesi gün trenle Karaman'a (Lârende) hareket edildi. Burası, Selçuklu sultanlığının çöküşü devrinde Anadolu beyliklerinin en kuvvetlisi olarak meydana çıkan Karamanoğulları'nın merkezlerinden biriydi. Burada eski Selçuklu eserleri yanında (mesela kitabesine göre II. İzzeddin Keykâvus zamanında H. 645'te yapılmış Sadeddin Bey Mescit ve Medresesi) Karamanlılara ait mühim eserler vardır. Bunlarda umumi olarak Selçuklu sanatıyla Osmanlı sanatı arasındaki intikali sezmek mümkündür. Bu mühim problemin ele alınarak işlenmesinin çok dikkate değer neticeler vereceği kanaatindeyiz. Biz Karaman'da kaldığımız 3 saat içinde bunların ancak belli başlılarını, iç kaleyi, Mader-i Mevlânâ'yı, Nefise Hatun Medrese ve Türbesi, nihayet Yunus Emre Mescit ve Türbesi'ni dolaşabildik. Bu eserler hakkında gerek sanat gerekse tarih bakımından ciddi tetkikler henüz yapılmamıştır.[13] Şimdi şehrin yanında bir tepecik üzerinde yükselen Karamanlıların iç kalesi oldukça sağlam kalmış Orta Çağ Türk kalelerinin en güzel örneklerinden biridir. Mader-i Mevlânâ Mescit ve Dergâhı, sonradan Osmanlı devrinde yapılan tamir ve ilavelerle aslî hüviyetini kaybetmiştir. Fakat Nefise Hatun Medrese ve Türbesi klasik Selçuk portallerinin ihtişamını taşıyan çok sanatkârâne işlenmiş portali ve Osmanlı mimarisiyle yakınlıkları dolayısıyla sanat tarihi bakımından önemli bir eserdir. H. 836'da İbrahim Bey tarafından yaptırılmış olan imaret, medrese ve türbe, kezâ Selçuk sanat ananesinin devamını gösteren en mühim eserlerdendir. İmaretin ve medresenin üzerinde bina ve vakıf kitabeleri mevcuttur.[14] Türbede Karamanoğulları'ndan üçü; Kasım, İbrahim ve Alâaddin Beylere ait alçıdan lahitler olup üzerlerinde güzel Selçuk yazısıyla ayrı ayrı kitabeleri vardır.[15]

Aynı gün Karaman'dan doğrudan doğruya Kayseri'ye hareket ettik. Trenle büyük Orta Anadolu stepini güneydoğu kenarından dolaştıktan sonra sabaha doğru Kayseri'de idik (29.6.1947). Doğu Anadolu'dan batıya doğru giden büyük yolun başlıca duraklarından ve ilkçağlardan beri Orta Anadolu'nun en mühim iktisadi ve siyasi merkezlerinden biri olan Kayseri, Danişmendlilerden

13 Gaffar Tolaysalgır'ın çıkardığı broşürü: *Karaman (Lârende), Tarihi İncelemeler*, Konya 1944, bu yolda bir adım sayabiliriz. Fakat bu eserde metotsuzluk ve noksanlar vardır.

14 Totaysalgır'ın okuyuşları noksandır.

15 Bk. Halil Edhem, "Karaman Oğulları Hakkında Vesaik-i Mahkûke", *TOEM*, sene 2-3.

sonra Selçuklu hâkimiyeti altında (herhalde Selçuklu hâkimiyeti en geç H. 589'da yerleşmiştir çünkü en eski Selçuklu kitabesi bu tarihe aittir)[16] en parlak devrine erişti. Burası da Konya, Sivas gibi bir Selçuk merkezi idi. I. Alâaddin Keykubad çoğu zamanını burada geçirirdi. II. Kılınç Arslan, Selçuklu ülkesini oğulları arasında taksim ettiği zaman Kayseri bunlardan Nureddin Sultanşah'ın merkezi olmuştu. Bugün Kayseri ve civarında gördüğümüz yüzü bulan Selçuk eseri bu parlak devrin bize kadar gelmiş izleridir. Moğol istilasından sonra (1243) İlhanî valileri tarafından idare olunan Kayseri, Ebu Said Bahadır Han'ın ölümü üzerine (1335) Emir Eretna ve oğullarının, sonra Kadı Burhaneddin'in eline geçmiştir. Umumiyetle bu devir, bir kargaşalık devresi olarak görünmektedir. Bu hükümetler zamanında yapılan eserler Selçuklu devriyle mukayese olunamaz. Bundan sonra gelen (Timur istilasından sonra bir aralık Karamanoğulları'nın ve Dulkadiroğulları'nın hâkimiyeti istisna olarak) altı asırlık Osmanlı devresi dahi,[17] sanat eserlerine bakarak Selçuk devri kadar ehemmiyetli görünmüyor. Esasen Osmanlılar İstanbul'u merkez yaptıktan sonra Anadolu'nun yol sistemi değişmiştir. İmparatorluğun merkezini doğu ile en kısa bir şekilde birleştiren Bolu-Tosya-Tokat Caddesi meydana gelmiş ve bu ana-yol orduların sevkinde olduğu kadar bir kervan yolu olarak da büyük ehemmiyet kazanmıştır. Bundan sonra XVI. asra kadar doğuya doğru başlıca yol olan Akşehir-Konya-Kayseri yolu daha az kullanılmaya başlamıştır. Bununla beraber Kayseri ve bölgesinde sanat değerleri Selçuklu eserleri kadar yüksek olmakla beraber, Osmanlılara ait büyük ölçüde cami, köprü, han gibi imar eserlerine rastlamaktayız.

Kayseri'de Selçuk devrine ait belli başlı yapıların kitabeleri merhum Halil Edhem tarafından tarihî açıklamalarla birlikte neşrolunmuştur.[18] Fakat şehirde daha incelenmemiş birçok Selçuk yapıları ve kitabeler vardır (söylendiğine göre yalnız doksan kadar türbe vardır). Kayseri eşrafından merhum Nazif Efendi'nin hazırlamış olduğu *Mir'ât-ı Kayseri* adlı eserin bir kısmı eski *Erciyes* mecmuasında yayımlanmıştır. Bu satırlar yazıldığı sırada yine bir Kayserili hemşerinin yayımladığı *Kayseri Tarihi* kütüphane vitrinlerinde gözümüze çarptı.[19] Bilhassa Kayseri, Sivas, Ankara gibi birinci derecede ehemmiyetli

16 Halil Edhem, "Kayseriye Şehri, Mebâni-i İslâmiye ve Kitâbeleri, Selçuk Tarihinden Bir Kıt'a", *TOEM*, İstanbul 1334.

17 İbnü'l-Furat'taki bir kayda göre (Beyrut tab'ı 1938, c. IX, s. 266) Kayseri, Yıldırım Bayezid tarafından H. 793 Şevval ayında -1391 Eylül- zapt edilmiştir.

18 Yukarda 15. nota bkz. Burada yayınlanan kitabeler de hepsi tam ve doğru değildir. Merhumun eserinde kendi el yazısıyla yaptığı bazı tashihleri de gördük.

19 Kâzım Erdoğan, *Kayseri Tarihi, Kültür ve Sanat Eserleri*, c. I, Kayseri 1948. Daha önce çıkmış K. Karamete'nin, *Kayseri*'sini de zikredelim.

eski medeniyet merkezlerine dair hazırlanmış esaslı monografiler, Anadolu tarihinin aydınlanmasına pek ziyade yardım edecektir. Bunun için umumi vakayinâmeler yanında bilhassa âbideler, kitabeler, şer'iye sicilleri, vakfiyeler, icabında folklor malzemesi büyük değeri haizdir. Şehir tarihlerini, vakayinâmelerden çıkarılmış kayıtlardan ziyade asıl bu son saydığımız kaynaklar orijinal tetkikler haline getirecektir.

Anadolu Türk âbideleri üzerinde büyük bir eser vücuda getiren A. Gabriel'in, Kayseri ve civarında Selçuk devrine ait mimari eserlere kitabında en büyük yeri ayırması, şüphesiz her şeyden önce bu bölgenin sanat tarihi bakımından ehemmiyetinden ileri gelmiştir.[20] Fakat bu kitaba da girmemiş birçok eserler ilmî bir şekilde tespit ve tetkik olunmak üzere büyük gayret ve himmet beklemektedir. Zira bunlar da günden güne kaybolmak tehlikesindedir. Kayseri'de Selçuk eserlerinden bazılarının yakın zamanlarda harap olmuş bulunduğunu biliyoruz.[21]

Kayseri'de ilk günümüz, (Honat) Hwand Hatun Camii, medresesi ve türbesini gezmekle geçti. Halil Edhem'in, "Belki bütün Anadolu'da mevcut âsâr-ı Selçukiyye'nin en nefis ve en mühimlerinden," saydığı[22] bu yapı heyeti, I. Alâaddin Keykubad'ın karısı, II. Gıyasüddin Keyhusrev'in annesi Mahperi Hatun tarafından yaptırılmıştır ve VII. asırdan beri hâlâ Kayseri şehrinin en canlı ve muhteşem ziynetini teşkil etmektedir.[23] Hwand Medresesi, Konya'da, Beyşehir'de daha önce misallerini gördüğümüz (Sırçalı Medrese, Nefise Hatun Medresesi) eyvan medreselerinin güzel ve tipik bir örneğini teşkil ediyor. Hwand Camii, derin bir mekânla üstünde ortada bir ışık deliği bulunan tipik Selçuk camilerinden sayılmaktadır.[24] Türbeye gelince, stalâktitlerle süslü dört köşe mermer bir kaideye oturmuş olan sekiz köşeli yapı gövdesi yine sekiz köşeli bir ehram çatıyla nihayetleniyor. Kesme taşla örülü sekiz cephesi ve köşelerdeki taş direkler çeşitli zengin rölyef dekorasyonlarla süslenmiştir. Selçuk eserlerindeki karakteristiki yani tenazür ve tekrardan ziyade şekil ve dekorasyon çeşitliliği ve zenginliğini burada her cephenin ve her sütunun ayrı bir dekorasyonla süslenmiş olmasıyla bir daha görüyoruz. Mezarlarla çevrili bir avluda bulunduğu için olacak, eser, tahriplerden iyi korunabilmiş, sağlam bir haldedir. Hwand Hatun Türbesi, diğer Selçuk türbeleri yanında harikulâde zarafet ve ahengiyle temayüz ediyor. Sanki mimar, içinde yatan melikelerin ruhlarını taşta canlandırmıştır. İlahi bir mistisizm ile hendesî zekânın, Tanrı'nın

20 A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris, 1931, cilt I, s. 1-100.

21 H. Edhem, s. 1; Gabriel, s. 18.

22 Mez. eser, s. 62.

23 Mimari hususiyetleri için Gabriel, 39-51; kitabeleri için H. Edhem, 63 vd.

24 Diez, mez. eser, s. 66.

mağfiretine sunmak için taşı bu derece hayret edilecek derecede ince ve ahenkdâr bir eser haline getirebilmiş olmasına insan inanamıyor.

Aynı gün Hwand Hatun Medresesi'nde yerleştirilmiş olan Kayseri Müzesi'ni, değerli Müdürü Halid Doral gezdirdi ve izahlar verdi. Müze, Etiler devrine kadar giden ve birçoğu henüz tetkik konusu olmamış eserleriyle, şüphesiz Türkiye'nin en değerli müzelerindendir. Sonra iç kale[25] ile belli başlı Selçuk eserlerinden Hacı Kılıç Camii ve medresesi, Sahabiye Medresesi, Gıyâsiye ve Şifâiye Medreseleri, Döner Künbed, Ulu Camii, Ali Cafer Türbesi, Sırçalı Künbed gezildi. Döner Künbed, Türk çadırının mimariye tatbik edilmiş olduğunu gösteren hususiyetleriyle, hayvan rölyefleri ve tezyinatının zenginliğiyle temayüz etmektedir (tarihi H. 675). Muhteşem portali ile Sahabiye Medresesi, bugün kitabelerin muhafazasına ayrılmıştır. Burada en eskisi 580 tarihine kadar çıkan tetkik olunmamış mühim kitabeler bulunmaktadır. Birinci sınıf Selçuk şaheserleri arasında bulunan Çifte Medrese veya Şifâiye, Gıyâsiye Medreseleri ise acıklı bir haldedir. Burası evvelce asker koğuşu olarak kullanıldıktan sonra bugün muhacirlere verilmiş, içinde pislik ve moloz tepeler halinde birikmiş, duvarların dibinde ocaklar tütmektedir. Bir şehre, bir millete şeref olan bu muhteşem âbidenin harap duvarları altına sığınmış sefalet ve ihmal ne acı bir istihza!

Gezdiğimiz türbeler içinde, şehrin biraz kenarında kalan Sırçalı Künbed tamamıyla hususi bir karakterde olup sade hatları içinde ulvi bir tesir yaratmaktadır. Nihayet Koca Mimar Sinan'ın Kurşunlu Camii, Osmanlı mimarisinin kudretli ve vakur ifadesiyle Kayseri'nin en mühim âbidelerinden biri olarak şehrin ortasında yükselmektedir.

Ertesi gün Kayseri-Sivas yolu üzerinde 50 km kadar uzakta Sultan Hanı'na gittik. Yolda IV. Murad'ın yaptırdığı söylenen küçük fakat mimarî bakımından dikkate değer bir cami harabesi yanından geçtik. Sivas-Kayseri arasında kervanlar için ikinci konağı teşkil eden Sultan Hanı, Orta Anadolu'da Selçuk Devleti'nin servet ve haşmetinin en parlak şahitleri olan büyük kervansarayların dikkate değer örneklerinden biridir.[26] Biz kısa seyahat müddeti içinde bunların Orta Anadolu büyük ticaret yolları üzerindeki diğer büyük örneklerini (Konya-Aksaray yolu üzerindeki Büyük Sultan Hanı (T. 1229), Zazadın Hanı (T. 1235), Kayseri-Elbistan arasında Karatay Hanı ve daha başkaları) gezmek fırsatını bulamamıştık. Selçuklu dinî eserlerinde görülen sanat endişesinin, bu sivil yapıda aynı titizlikle hâkim olduğunu görüyoruz. Muhteşem portali, bir

25 Bkz. H. Edhem, s. 41-62; Gabriel, s. 19-30.

26 Umumiyetle Selçuklu kervansarayları hakkında bkz. Dr. Osman Turan, "Selçuk Kervansarayları", *Belleten*, sayı: 39. Sultan hanı hakkında A. Gabriel, mez. eser, s. 93-98.

sanat incisi olan mescidi, kapalı kısmın ortasında yüksek sivri kemerlerin yarattığı azamet, yapının üstünde bir taç gibi yükselen kubbe kısım ve bütün yapıyı ahenkli bir vahdete eriştiren hatlardaki uygunluk bizi bir şaheserin hayranlığı içinde bıraktı. Onun bir Süleymaniye, bir Selimiye kadar benimsenmemesine ve iftihar vesilesi olmamasına şaşıyoruz. Sultan Hanı üzerinde şimdiye kadar herhangi bir kitabe tespit olunamamıştır.[27] Biz kervansarayın etrafını dolaşırken tesadüf eseri sol köşedeki kulenin orta menşuru üzerinde 3 metre kadar yüksekte yarısı kırık bir kitabe gördük. Burada ancak "...Isı JF" ibaresi kalmıştır ki, kervansarayın mimarını gösterdiğine şüphe yoktur. Adının ilk Harfleri "Bada..." ile başlayan bu Selçuk mimarını meydana çıkarmakla, kervansarayın inşa tarihini de daha sarih olarak tayin etmek mümkün olacaktır. Kezâ kervansarayın önündeki köy mezarlığında bir mezar üzerine alınıp konmuş mermer bir Selçuk lahidi bulduk. Bu lahidin üzerindeki kitabeye göre, Selçuk ricalinden birine ait olduğu anlaşılıyor. Bizimle beraber bulunan Müze Müdürü Sayın Halid Doral bunu kervansarayda emin bir yere naklettirmeyi üzerine aldı.

1.7.1947'de otobüsle, Kayseri'nin kazası Ürgüp civarındaki Göreme'de mağara-kilise ve hücreleri görmeye gittik. Burası tüf arazinin meydana getirdiği garip tabiat şekilleriyle insanın üzerinde cidden esrarengiz bir tesir bırakıyor. Hücreler, derin bir vadinin içinde oyulması kolay olan kayaların içine açılmıştır. Bunlardan yüksekte olan bazılarına ancak kaya içinde baca gibi oyulmuş deliklerden çıkılmaktadır. Keşişlere mahsus ufak hücrelerden başka oldukça büyük kiliseler meydana getirilmiştir. Bu nevi kaya-kilise ve hücrelerinden Ürgüp'ün muhtelif bölgelerinde yüzlercesi vardır. Bizim gittiğimiz yer, Tokalı Kilise'nin bulunduğu vadiydi. Bu kiliselerin büyük araştırıcısı G. de Jéraphanion'a göre,[28] bu kaya meskenlerinin mevcudiyeti şüphesiz eski çağlara kadar çıkıyor fakat bunları Hristiyanlıktan önceki devirlere ait mabetlerin devamı saymak yanlıştır. Kaya içinde oyulmuş bu mağaralar, muhtelif devirlerde yeni kazmalarla değiştirilmiş, yeni ihtiyaçlara uydurulmuştur. VI. ve VII. asırdan itibaren Korama'da (Göreme) suni mağaralar kazılmış olduğunu eski kaynaklar gösteriyor. Kilise ve manastırların kuruluşu tarihine ait elimizde sarih hiçbir delil yoktur. Bunlardan bazılarını, Kayseri piskoposu Saint Basile devrine, IV. asra kadar çıkarmak mümkündür. İlk devirde bu kiliselerin inşasında eski Suriye mimarisi tesirini gösteriyor. Bu karakter dış dekorlarda kalmıştır. Arap istilasından sonra bu sakin gelişme devresi kapanıyor. Bizanslılar IX. asırda karşı taarruza geçtikten sonra bu bölgede yeni bir gelişme

27 "le monument ne renferme sucune inscription historique", Gabriel, s. 98.

28 G. de Jéraphanion, *Une nouvelle province de l'art byzantin, les églises rupesircs de Cappadoce*, Paris, 1925-1942, II cilt (2 kısım), III. Albüm.

görülüyor. Resimlerin ve kitabelerin mühim bir kısmı bu devre aittir. Tokalı Kilise'deki yeni resimler X. asır ikinci yarısında yapılmıştır. Bunlar umumiyetle "Iconoclasme" devrinin eserleridir. Bu iç dekorların ikinci kategorisi XI. asır ortalarına, yani Selçuk istilasından az önceye aittir. Selçuk devrinde bu manastır ve kiliseler hayatlarını devam ettiriyorlar. Hatta XIII. asırda kitabelerde ithaflar, İznik imparatorlarına yapılıyor. Bu manastırlardaki ruhban, varlıklarını Osmanlı devrinde de XIX. asra kadar saklıyorlar (Bilhassa Sinassos-Sinoson'da). Ürgüp'ten dönerken Kayseri kazalarından biri olan İncesu'da şimdi askerî depo olarak kullanılan büyük bir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yaptırmış olduğu kervansarayı gezdik. Osmanlı sivil mimarisinin şüphesiz en mühim eserlerinden biri olan bu büyük han, sanat değeri itibarıyla Selçuk kervansaraylarının seviyesinde değildir fakat yanındaki cami, medrese ve hamamıyla o zaman işlek olan bu yol üzerinde büyük bir ihtiyaca cevap vermekteydi ve İncesu kasabasının kurulmasına başlıca âmil oldu.

Ertesi gün Kayseri şehrine hususi bir karakter veren Erciyes eteklerinde çepçevre sıralanmış bağlarda bir gezinti yapıldı.[29] Kafile 2 Temmuz'da Ankara'ya doğru hareket etti (yalnız Halil İnalcık Kayseri'de tetkiklerine devam için birkaç gün daha kaldı). Kayseri'de biri umumi, biri hususi iki mühim kütüphane vardır. Bize bazı eserlerini göstermek lütfunda bulunan Kayseri Ziraat Bankası Müdürü Sayın Fahri Bilge'nin şahsi gayretiyle meydana getirdiği hususi kütüphanesi nadir ve değerli el yazmalarını ihtiva etmektedir. Ulu Camii'nin yanında Raşid Efendi Kütüphanesi ise, Osmanlı Reisülküttabı Raşid Efendi[30] tarafından H. 1211'de (1796) vakıf suretiyle tesis olunmuştur. Kitaplar üzerindeki muhtelif mühürlere göre, burada Raşid Efendi'nin hayatı boyunca, beğlikçi, reisülküttab, tersane emini, divân-ı hümâyûn kâtibi iken topladığı 933 adet yazma eser bulunuyor. Bunlar umumiyetle, güzel ciltli, itinayla yazılmış, birçoğu tezhipli kıymetli nüshalardır.

---

29 Bu bağlarla şehir arasındaki münasebetlerin beşeri coğrafya bakımından önemi hakkında bkz. Reşad İzbırak, "Kayseri Şehrinin İşleme ve Gelişmesinde Bağcılığın Etkileri", *D T C Fakültesi Dergisi*, cilt V, sayı: 4, s. 401-418.

30 Kütüphane fihristinin başında, Raşid'in Arapça olarak terceme-i hali yazılıdır. Burada onun, Kayseri'nin İspidin köyünden sipahi Cafer Fevzi adında birinin oğlu olarak 1167'de dünyaya geldiği, Kayseri'den İstanbul'a giderek devlet hizmetine girdiği, tedricen il kisedarı, beğlikçi, il beğlikçi, mektupçu, nihayet 1202'de reisülküttap olduğu, sonra çavuşbaşı, ikinci defa reisülküttap, tersane emini ve üçüncü defa reisülküttap olduğu, 1212'de vefat ettiği kaydediliyor. Mezarının Sultan Bayezid Camii mezarlığında olduğu ilave ediliyor. Kütüphane 1211'de 25.000 kuruş sarfıyla yapılmıştır. İlk hafız-ı kütübü Kayseri'nin meşhur ulemasından eş-Şeyh Mehmed Salih Efendi'dir. Raşid Efendi'nin biyografisi hakkında şu eserlere bakılabilir. *Cevdet Tarihi*, Mehmed Süreyya; *Sicil-i Osmanî*, II, s. 351 ve *Sefinetü'r-Rüesâ*.

Kayseri'ye gelmişken Anadolu'da en eski Türk âbidelerinden olan Melik Gâzi Türbesi'ni de gezmeden dönmek istemedik. Pınarbaşı kazasında eskiden beri mühim bir ziyaret yeri olan Melik Gâzi Türbesi'ne, her vasıtanın tırmanamadığı sarp bir yoldan, Türkmen köyleri arasından geçilerek çıkılıyor. Sırlı tuğlaların tezyini bir şekilde bağlanmasıyla meydana getirilmiş olan bu türbe, rölyeflerle süslü kesme taş örtülü Selçuk türbelerinden farklı bir tip teşkil etmektedir ve şüphesiz Anadolu'da bu tarzın en muazzam örneklerinden biridir (yüksekliği 12 metre). Melik Gâzi Türbesi'nin mühim bir hususiyeti, mezar olan alt kısmında mumyaların bugüne kadar muhafaza edilebilmiş olmasıdır. Köy muhtarının delaletiyle bu mahzen kısmına girerek tahta tabutlarda pamuk içinde muhafaza olunan Melik Gâzi'ye atfolunan mumyayı gördük. Ceset, ortadan uzun birisine aitti. Eli karnının üzerine konmuştu. Anadolu'nun ilk fatihlerinden birine ait bir cesetle karşı karşıya bulunduğum bu anın heyecanını hiçbir zaman unutamayacağım. Melik Gâzi'nin tabutu kenarda daha yüksekçe bir yerde durmakta, aşağıda haremlerine ait olduğu söylenen tabutlar bulunmaktadır. Fakat mahzenin iki tarafında küçük pencereler açık olduğundan mumyalar her türlü havai tesirlere maruzdur. Melik Gâzi Türbesi'nin civarında kitabeleri olan daha bazı eserler vardır.[31] Melik Gâzi'ye ait türbe üzerinde, Danişmendlilerden hangi Melik Gâzi'ye ait olduğunu gösteren bir kitabe yoktur. Ancak buradaki kitabelerin hepsi de Halil Edhem Bey tarafından çözülememiştir.

Bu kısa seyahat içinde, Orta Anadolu'da tetkik olunacak pek çok mühim tarihî malzeme bulunduğunu tespit ettik. Edindiğimiz genel intiba, bu bölgede bugüne kadar ayakta kalmış en yüksek medeniyet eserlerinin Selçuklulara ait olduğudur. A. Gabriel'in dediği gibi,[32] "Selçuklu devri Bizans'tan sonra Anadolu şehirleri için bir imar devri olmuştur... Medreselerle bîmarhaneler, kervansaraylar, köprüler ve kale harabeleri çok yüksek seviyede sosyal, ekonomik bir hayatın mevcut olduğunu ispat eden tarihî âbidelerdir."

31 Melik Gâzi Türbesi ve etrafındaki eserlerdeki kitabeler Halil Edhem tarafından incelenmiştir: *TOEM*, cüz 32, 1331, s. 449-467.

32 II. Tarih Kongresi, s. 439.

2

V. BEYNELMİLEL ONOMASTİK İLİMLER KONGRESİ*

Onomastik ilimler yani yer ve şahıs adlarının menşeinin ve tekâmülünün tetkiki (*toponymie, anthroponymie*) yakın zamanlarda kaydettiği mühim terakkiler sayesinde gittikçe genişleyen bir ilim kolu halini almaktadır. Toponimi ve antroponimi için ayrı bir taazzuvun meydana çıkarak beynelmilel bir teşkilat haline gelmesi, gittikçe gelişen müstakil kongreler akdetmesi bunun açık bir delilidir. 1949'da Brüksel'de toplanan III. Beynelmilel Toponimi ve Antroponimi Kongresi'nde bir Beynelmilel Onomastik İlimler Komitesi teşkil olunmuş, bir Beynelmilel Onomastik Merkezi kurulmuş ve bu merkez *Onoma* adıyla bir mecmua çıkarmaya başlamıştır.

Gerçekten *has isim*, sırf bir dil olayı değildir. Muhtelif kavimler tarafından iskân devirleri, sosyolojik ve folklorik muhiti bilinmeden ele alınan bir yerin adı yalnızca muayyen bir tarihte arz ettiği linguistik hususiyetlerden hareket edilerek tahlil olunduğu zaman, bunun bazen bizi ne kadar yanlış neticelere sürükleyebileceği birçok misallerle malum bir keyfiyettir. Şimdi toponimik araştırma fişlerinde yalnız mahallinde diyalekt hususiyetleri tespit edilmekle iktifa olunmuyor, bu isim etrafındaki bütün folklor malzemesiyle beraber tarih kaynaklarındaki mutalar da bir araya getirilmeye çalışılıyor. Bununla, has isimlerin de esas itibarıyla linguistiğin konusu olmadığını söylemek istemiyoruz. Ancak bir yer veya şahıs adı ekseriya kendi orijinal hücresinde uzun devirlerin etnik, sosyal ve linguistik tesirlerini mezc ve muhafaza eden canlı bir belgedir. Adı geçen ilimlerin yardımıyla onu tahlil edip muhtelif unsurları ayırt etmek ise hususi bir metot ve çalışma işidir. Beynelmilel Onomastik İlimler Komitesi umumi kâtibi H. Joz. Van de Wijer'in veciz bir şekilde ifade ettiği gibi, toponimi, isimlerin arkeolojisi, antroponimi ise isimlerin bir nevi sosyal psikolojisidir.

---

* Bu konuşma 12 Nisan 1956 tarihinde, İspanya'nın Salamanca şehrinde V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi'nde yapılmıştır.

V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi, 12 Nisan 1955'te Salamanca'da[1] üniversite binasında açılmıştır. Kongrede 28 milletin 200'e yakın delegesi hazır bulunuyordu. Tabii olarak Latin milletlerine mensup delegeler bu kongrede ekseriyeti teşkil etmekte idiler. Tebliğlerin mühim bir kısmı da Roman sahalarına aitti. Çalışmalar şu seksiyonlar dâhilinde tertiplenmişti: 1. Umumi seksiyon, onomastik ilimlerin diğer ilimlerle münasebetleri hakkında, 2. Roman Onomastiki, 3. Akdeniz, Bask, Yunan ve Ketlik, 4. Cermen onomastiki, 5. Asya, Afrika, Amerika ve Oseanya onomastiki, 6. Coğrafi isimlerin imlasının normalizasyonu.

Kongre dört gün sürmüş ve bu seksiyonlara seksen kadar tebliğ sunulmuştur. Beş numaralı seksiyon, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. A. Caferoğlu başkanlığında çalışmalarına başladı. "Yer Adları Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri" adlı tebliğimi bu seksiyonda okudum. Müteakip günler Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu, "İstanbul'da Patronimler Üzerinde Tipolojik Araştırma Denemesi", Prof. A. Caferoğlu, "Türk Onomastikinde Av" adlı tebliğlerini okudular. İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Mecdud Mansuroğlu'nun "Tarihi ve Filolojik Araştırmalarda Türk Onomastikinin Ehemmiyeti" adlı tebliği ilan edilmiş olduğu halde kendisi hazır bulunamadığından maalesef okunamamıştır. Türk onomastikini doğrudan doğruya ilgilendiren başka tebliğler yoktu. Kongrenin programında Arap onomastiki derpiş olunmuş ise de bu mevzuda tebliğ yapılmamıştır. Doğu Akdeniz ve Balkan memleketlerini ilgilendiren birkaç tebliğ okunmuştur. Selânik'ten Prof. N. Andriatis, Yunanistan'da "Vaftiz Adı Olarak Aile Adları" başlıklı tebliğinde birçok eski meşhur Bizans aile adlarının modern Yunancada vaftiz adı olarak yaşadığı vakıasına dikkati çekti. Mesela *Laskaris*, *Palaeologos*, *Kantakouzinos* gibi adların vaftiz adı olarak kullanılmasını muhtelif yönlerden izaha çalışırken, bu adların eski

1 Salamanca şehri, aynı adı taşıyan İspanyol vilayetinin merkez şehridir. MÖ 217 yılında Hannibal tarafından zaptolunduğu zaman bile mühim bir İber şehri idi. 715'te Araplar tarafından zaptolunmuş, 1055'te İspanyollar tarafından alınmıştır. XIII. asır ilk yarısında kurulmuş olan Salamanca Üniversitesi Avrupa'nın en meşhur ilim merkezleri Oxford, Paris, Bologna üniversiteleri ile aynı seviyede sayılıyordu. XV.-XVI. asırda 25 kolej ve 10 bin talebesiyle dünyanın en mühim ilim merkezlerinden biriydi. Kristof Kolomb'un projeleri Salamanca'daki hocaların tetkikine sunulmuştu. İspanya'nın en meşhur âlim ve ediplerinden birçoğu bu üniversiteden yetişmiş veya burada tedriste bulunmuşlardır. Bilhassa XVI. asır parlak İspanyol mimari nümunelerini saklayan üniversiteden başka 1513-1560'da yapılmış muazzam Catederal Nueva ve ona bitişik olup 1129-1172'de inşa edilmiş Bizans tesirleri saklayan Catederal Vieja bilhassa dikkate değer eserlerdendir. Bunlar gibi birçok mühim mimari eserlerle Salamanca İspanyol tarihinin canlı bir müzesi halindedir. Bizler, parlak güneşi kurak iklimi, misafirperver samimi halkı ile bu yayla şehrinde aynı deniz etrafında toplanmış yakın milletler olduğumuzu hatırlatan birçok müşterek hayat şekilleri bulduk.

millî satveti temsil eden semboller olarak haiz oldukları cazibeyi işaret etti. E. Lozovan ise tebliğinde, Rumanya'da *köy* kelimesini linguistik, tarihî ve toponimik bakımlardan araştırıyor ve muhtelif devirlerde *köy* mefhumunu ifade için kullanılan kelimeleri, Rumen tarihinin esas devirleriyle tam bir münasebet halinde görüyor. Bu arada muayyen bir devirde köyü göstermek için kullanılan *Catun* kelimesini ele alıyor. Biz burada, bütün Osmanlı Rumeli'sinde *katune*'nin türlü göçebe grupları (Eflak, Arnavud) göstermek üzere veya yer adı olarak haiz olduğu ehemmiyeti hatırlatmak isteriz.[2] Rumen ve cenup Slavları yer adlarında folklor unsurlarının ne derece ehemmiyetli bir rol oynadığı H. D. Borza tarafından tebliğinde izah olunmuştur. Anadolu Eti toponimisi hakkında yalnız Viyana'dan K. Treimer'in Eti yer adı *Zituna* üzerinde tebliği kayda değer. Münich'te toplanacak VI. Onomastik İlimler Kongresi'nde uzun bir tarih devresi için ehemmiyeti aşikâr olan Anadolu ve Balkan onomastikinin daha etraflı alaka bulması ve memleketimizden bu konularda çalışanların da katılması arzuya şayandır.

O. Brattö tarafından antroponiminin, tarih vesikalarının mevsukiyeti ve tarihlenmesi bakımından ehemmiyetini belirten bir tebliğ okunmuştur. O, Floransa şahıs adları üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde hariçten ve mesela Bizans'tan gelen bazı adların muayyen bir devirden sonra kullanılmaya başlandığını göstermiştir.[3] Bu meyanda Levant ile sıkı münasebetler neticesinde Floransalıların, nadir de olsa, *Osman*, *Turc* gibi adlar almaya başladıklarını da kaydedelim. Bizim Osmanlı tahrir defterlerindeki binlerce adın devir devir tedkiki, muayyen isim gruplarının zaman zaman meydana çıkıp kaybolduğunu göstermektedir. Bu da muayyen sosyal ve tarihî âmillerin neticesidir. XV. asırda *Hamza*, *İlyas*, *İsa*, *Musa* gibi isimlerin çokluğu gazâ ananesi, ihtida vakıalarıyla şüphesiz alakalıdır.

Yer adlarının iskân, kültür ve din tarihi meselelerini aydınlatmada vesika mahiyeti hakkında R. H. Carsten'in tarih kaynağı olarak kıra ait isimler üzerinde tebliğiyle, D. J. Gifford'ın İspanyol Navarra'sının toponimisi üzerindeki tebliğini zikretmeliyim. Ch. Higounet, *Sainte-Eulalie* ismi üzerinde teşekkül etmiş Fransız yer adlarını tetkik ederken bu adla *hagiographique* ve tarihî-ekonomik olaylar arasındaki münasebetler üzerinde durmuştur. Anadolu ve Balkanlar'da veli, derviş, fakih ve zaviyedârlarla münasebettar binlerce yer adının varlığı bizim için toponimi ile *hagiographie* arasındaki münasebetler üzerinde

2 Katune hakkında bkz. S. Djurdjev, "Eflak Kanunu Hakkında Küçük Bir İzah", *THİM*, c. II (1932-39); Halil İnalcık, *Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara 1954.

3 Şu eseri Osmanlı sicillerinde rastlanan Floransa şahıs adları için de değerlidir: *Studi di Antroponimia Fiorentina il libro di Montaperti Ani 1260*, Göteborg 1953.

Batı'da yapılan bu nevi tetkiklerin değerini arttırmaktadır. Onomastik araştırmaları için bugün yerinde yapılan anketlerin ehemmiyetini ve metotlarını belirten muhtelif tebliğler yanında, eski vesikaların toponimi ve antroponimi araştırmaları için ne derece ehemmiyetli bir kaynak olduğunu gösteren değerli tebliğler de okunmuştur. Kongre başkanlarından Mgr. A. Griera'nın, M. 875-1249 yıllarına ait 1391 vesikadan mürekkep *Cartulario de San Kugat del Valles* üzerinde yaptığı araştırma bilhassa zikre değer. St. Cugat Manastırı'nın arazisine dair kuyudâtı ihtiva eden bu koleksiyon yalnız lehçe, örfî hukuk ve iktisadi tarih bakımından değil, yer ve şahıs adları bakımından da çok mühim bir kaynaktır. O, buradaki yer adlarını şu sınıflara ayırmaktadır: 1. Toprağın durumuyla ilgili, 2. Akarsulardan iştikak ettirilmiş, 3. Mesken ve müdafaa mevkileriyle alakadar, 4. Muhtelif menşelerden yer adları, 5. *Hagiographique* (mukaddes şahsiyetlere bağlı) yer adları. Aynı kategori tetkikler arasında, Orta Çağ Paris vergi tomarlarına dayanılarak yapılmış şu Fransız tetkikini burada zikretmeliyiz: Karl Michälsson, *Etudes sur les noms de personne français d'après les roles de taille parisiens*, Uppsala 1927. İsveç'te Land diyosezinin defterleri aynı şekilde İskandinavya topografisi bakımından çok mühim bir kaynak olarak tetkik mevzuu olmuştur (*Lund stifts Landebok*). Türkiye arşivlerinde beş asır gerilere giden yüzlerce tahrir defterinin ihtiva ettiği muazzam yer ve şahıs adı malzemesi Batı'daki usullere göre tetkike başlandığı zaman Türkiye'de onomastik tetkikleri çok sağlam esaslar üzerinde gelişme imkânı bulacaktır.[4] Bu malzeme Osmanlı İmparatorluğu'nun yayılmış bulunduğu vasi sahaları, Balkanlar'ı, Anadolu'yu, Irak, Suriye ve Filistin'i, Şarkî Akdeniz adalarını içine alır. Bizim kongreye sunduğumuz tebliğ de bu malzemenin mahiyetini tanıtmak için yapılmıştır.

Geniş ölçüde yapılan bazı onomastik araştırma ve anketler kongreye bildirilmiştir. Bunlar arasında Kanada ve Birleşik Amerika'nın dil atlasını meydana getirmek için yapılan sistemli çalışmaları burada zikretmek lazımdır. Fransa'da Milli Coğrafya Enstitüsü'nün 1:20.000'lik yeni Fransa haritasını meydana getirirken yer adlarını tam ve doğru tespit etme işinde sarf edilen gayretler, bu maksatla kadastro, eski haritalar, halk ve toponimistlere başvurulduğu M. Barre tarafından belirtilmiştir. Brezilya'nın linguistik atlasının meydana getirilmesinde karşılaşılan meseleler hakkında S. Pop'un açıklamaları, Kuzey Afrika'da onomastik tetkiklerin teşkilatlandırılması bahsinde A. Roux'un müşahedeleri

4 Bu sahada ciddi surette çalıştıklarını bildiğimiz Dr. Ö. L. Barkan ve T. Gökbilgin ile M. Arıkan ve H. Dağtekin'in mesailerinin bir an önce yayın alanına intikali Türk onomastik tetkiklerinde bir gelişme devri açacaktır.

bu nevi araştırmaların teşkilat altında bazen devletin ciddi yardımıyla yapılması gereken büyük ölçüde işler olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin de bir diyalektolojik haritasının meydana getirilmesinin ehemmiyeti aşikârdır. Bu sahada Türk Dil Kurumu bazı hazırlayıcı yayınlara başlamıştır.

Umumiyetle coğrafi adların standardizasyonu hakkında evvelce Uppasala'da IV. Onomastik İlimler Kongresi'nde bazı prensipler tespit olunmuştu. Salamanca'da toplanan kongrede ikinci günü hususi bir seksiyonda meselenin mahiyeti ve imkânları üzerinde dikkate değer tebliğler okunmuş ve münakaşalar yapılmıştır. Bu arada M. Burill tarafından ileri sürülen fikirler burada zikre değer. Bu meselede en büyük güçlükler, teşkilat yokluğundan, ilmî görüşle pratik ihtiyaçlar ve imkânlar arasındaki tezattan ileri gelmektedir. Yapılacak ilk iş, her memleketin kendi yer adlarını ilmî esaslara göre *standardize* etmesidir ki, bu da coğrafyacı ve toponimistlerin el ele vererek çalışacağı bir teşkilat işidir. Memleketimize ait ilmî mahiyette yer adları listeleri bulunmaması bu işin bizde ciddiyetle ele alınması zamanı geldiğine şüphe bırakmaz.[5] Bu bakımdan İspanya'da mesela Katalonya'da ilmî ekiplerin mahallinde tetkiklere dayanan çalışmaları örnek mahiyettedir.

Bu kongrede şahıs ve yer adlarını mücerred dil vakıaları olarak ele almak zarureti üzerinde duranlar (mesela Rudnyckyj) yanında etnoloji ve tarihin yardımcı ilimler olarak ehemmiyetini bilhassa belirtenler de vardı. R. Lafon, Endülüs'te Arapça ile izah olunamayan ve Bask menşeden tahmin ettiği yer adlarının tetkikinde "tarihçilerin yardımına ihtiyaç olduğunu" işaret etmiştir. Fransa'da Belfort etrafında *-ans* ile nihayetlenen birçok yer adının çiftçi kolonilerin yerleşmesiyle ilgili olup şimdiye kadar sanıldığı gibi Almanlara karşı askerî yerleşmelerin bahis mevzuu olamayacağı hakkında R. Schmittlein'ın tezi yalnız linguistik değil, tarihin de mevzuudur. Prof. E. Schwarz, *Viyana* adının Langobard dilinde *Wenia*'dan gelebileceği tezini ileri sürerken Islavlarla Bavyeralılar arasında onomastik alışverişin ancak 630'da Samo'nun Franklara karşı zaferiyle başladığına dikkati çekiyor. Bir nevi "isimler arkeolojisi" olan onomastik ilimlerin de bilhassa tarihî kayıtların ve diğer kaynakların kısır bulunduğu devirler için tarihî belge olarak ehemmiyetini belirtmeye hacet yoktur.

Kongre için tertip edilen kitap sergisi, onomastik ilimler sahasında son seneler zarfında yapılmış olan mühim ilerlemeleri açık bir şekilde göstermekteydi.

---

5 Dâhiliye Vekâleti'nin ve Harita Genel Müdürlüğü'nün mesaisini burada anmadan geçemeyeceğiz. Orada aynı zamanda haritalara esas olmak üzere yer adlarının fiş usulüyle dikkatle toplanmakta olduğunu biliyoruz. Anadolu toponimisi üzerinde mütehassısların bu çalışmalara katılması şüphesiz daha semereli neticeler verebilir.

The Land Surveys In The Ottoman Empire As A Source Of Place-Names (Summary)

The Ottoman Turks made a methodical recording of the population and resources of the conquered countries in the official registers called *defters*. Fort his purpose special committes were sent to record all the necessary data on the spot. These committees included a scribe who was sometimes a native of the district concerned. All the place-names of the towns and villages or abandoned places were carefully recorded in the defters. Moreover other pertinent data such as the names of the inhabitants of these places were inscribed in special defters called *mufassal* (detailed) *defters*.

The oldest available defter of this sort in the Turkish Archives is that relating to Albania dated 1431. For the second half of the 15th century we have about one hundred *defters* most of which deal with the Balkan countries.

Apart from their importance as sources of social and economic history these defters are first rate sources for onomastic studies. For example the *defter* of Albania of 1431 provided us enough material to draw a map of Albania with more than 500 identifiable town and village names. Now this map with a transcription of the whole register has been published by the Turkish Historical Society (Ankara 1954). Our further studies on the fifteenth century showed that it is possible now to follow closely the turkification of the place-names during this period. According to the material drawn from these *defters* the names of villages of the Maritza valley classified in termes of their origins are: 1. Villages named after Turkish nomadic groups such as *Kayı, Salurlu, Türkmen, Akçakoyunlu* etc., 2. Village names indicating a connexion with district in Anatolia, such as *Saruhanlı, Menteşelü, Şimavlu, Hamidlü, Efluganlu*, etc., 3. A great part of the village names in the Maritza valley and Thrace were derived from the names of famous personalities such as Davud Beg (the village: *Davut - beğlü*) Turahan Beg (the village: *Turahanlu*) or *Mezid Beğ*. 4. Many other villages were named after official titles such as *Dogancı, Chawush, Damgacı, Müderris, Kadı, Sekban* etc. These villages may have been held as fiefs by certain persons with such titles. 5. Certain villages bore the names of certain persons such as *Karaca - Resul, Hacı - Timurhan, Ibrahim, Danişmend, Saru-Ömer zâviye* (kind of hostel maintained by a dervish) or a pious foundation, 7. Finally we find many villages with Turkish names referring to natural features or economic functions such as *Kayacık, Ada, Hisarlı, Yaycılar, Bazarlu, Çömlekçi, Eskice-bazar* etc., 8. Villages with native or Christian names such as *Mavri, Marki, Karli, Anahorya, Karbunar, Ostrovica, Monastir* in districts such as Ipsala, Yanbolu, are comparatively few in

number in the defters of the 15th century while beyond the Rhodopes and the Balkan ranges the place-names of Turkish origin are sporadic. This situation is a result of the manner in which the Turks colonised the Balkans.

As for the western part of Anatolia which was conquered by the Turks from the Byzantines between 1270-1330 the picture is the same. Now the defters providing large material on this region enable us to complete the studies already made by such eminent scholars as Ramsay, Tomaschek and Wittek. In western Anatolia the place-names relating to Turkish groups who settled the lower parts of the area during the 14th century constituted the majority. This was quite natural since the conquest of western Anatolia had been achieved principally by the general move of the Turkish tribes towards the Aegean coasts. The fact that the names such as *Burgaz*, *Kastel* (that is Castl, in Turkish *Hisar*) are so frequent in Turkish toponymy is a prof for the extensive defense system of the Byzantines against the invaders. It is also to be noted that the places with a Grek population preserved their old names such as *Tomnenoz*, *Zeytun*, *Arhonda*, *Malanda* etc. and their number even in the 15. century was at about 10 percent of the total.

İspanyol Arşivleri Hakkında

Kongre kapandıktan sonra kaldığım bir haftayı İspanyol arşivlerinde Türkiye tarihini ilgilendiren Türkçe, Arapça vesikaları araştırmakla geçirdim. Türk-İspanyol münasebetleri çok eski bir tarihe sahiptir. Türk ve İspanyol tarihleri arasında görülen paralellikler tesadüf değildir. Bu, müspet tarihî bağlardan, mümasil şartlardan ve âmillerden doğmaktadır. Akdeniz'in biri bir köşesinde öteki öbür köşesinde her iki millet, biri İslamiyet'in diğeri Hristiyanlığın müdafii olarak ortaya çıkmışlar, XVI. asırda her ikisi de cihanşümul birer imparatorluğun sahibi olmuşlar, Akdeniz'de genişleyerek birbirlerinin karşısına çıkmışlar, bu denizin hâkimiyeti için mücadele etmişler ve benzer şartlar altında iktisadi ve siyasi inhitata uğramışlardır.

Osmanlılar, tarihlerinin daha ilk yıllarında İspanyollarla temasa geçmişlerdir: Garbî Anadolu'yu istilaya girişen Türkmen kuvvetlerine karşı Bizans İmparatoru Mihail Paleolog bir Katalan askerî kumpanyasını kullandı. Batı Anadolu'da umumiyetle muvaffakiyetli harekâtta bulunduktan sonra imparatorla bozuşan Katalanlar Trakya'ya çekilmişler, bunlardan bir grup Osman Gâzi'ye iltihak etmişti.[6] Trakya'da o zaman akıncı grupları halinde faaliyette bulunan Türklerle gâh rakip gâh müttefik olarak dolaşan bu Katalanlar

6 P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, s. 42.

sonra gidip Atina ve Theb'i zapt etmişler ve orada yerleşmişlerdir (1311). Onlar burada 1388 tarihine kadar hâkimiyetlerini saklayarak Balkan fütûhatına girişmiş olan Osmanlılarla ekseriya dostça münasebette bulunmuşlar, 1369 yılında I. Murad'la ittifak etmişlerdir.[7] Bilâhare Katalonya'nın sahibi Aragon Hanedanı'ndan kralların Atina üzerinde iddiaları bu Katalan hâkimiyetiyle alakalıdır. Aragon Hanedanı Sicilya'dan sonra 1435'te Napoli arazisini de ele geçirdikten sonra Akdeniz hâkimiyeti emelleri beslemeye başlamış, bir taraftan Arnavutluk'ta, öbür taraftan Yunanistan'da siyasi gayretler göstermişlerdir. Osmanlılar buralara yerleşince bu gayeler Haçlı emelleriyle birleşmiştir. Rönesans'ın parlak hükümdarı V. Alfonso, Arnavutluk'ta Osmanlılara karşı asi Arnavut senyörlerini, evvela Araniti'yi, sonra İskender Bey'i himayesi altına sokmuş para ve asker göndermiş, Osmanlıları bir hayli endişeye düşürmüştür. Aragon krallarının Barselona'daki arşivi bu devirde Osmanlıların Balkan harekâtı ve siyaseti hakkında zengin malzemeyi ihtiva etmekte olup bunları ilk defa Romanyalı tarihçi C. Marinesco esaslı surette tetkik etmiştir.[8] İstanbul'un zaptı üzerine Papa V. Nikola'nın teşkiline çalıştığı Haçlı Seferi'nin kumandasını Alfonso kendi almayı ve İstanbul'u kendisi için zapt etmeyi tahayyül ediyordu. İstanbul fethi İspanyol milleti üzerinde derin bir tesir bırakmıştır. Bunu o devirde meydana çıkmış olması lazım gelen bir İspanyol *romans*'ında açıkça görmek mümkündür.[9] V. Alfonso ölünce (1458)

7 K. M. Setton, *Catalan Domination of Athens*, Cambridge, Mass. 1948. s. 60.

8 Alphonse V., *Mélanges de l'école Roumaine en France* (1923).

9 Bu romansı bana Salamanca'da kongrede Mr. M. L. Heck bildirdi. Efsanenin kahramanı Calafiadır; sözde California adı onun isminden geliyormuş. İstanbul muhasarasına ait hikâyelerin Garp milletlerinin muhayyilesinde ne şekillere girdiğini göstermesi bakımından bu efsaneyi hulâsa etmeyi faydalı buluyoruz. İngilizcesi şu seride yayınlanmıştır: *Transactions and Proceedings of the Geographical Society of the Pacific*, series II. vol. VI., part I, 1910. p. 35: *Queen Calafia at the defence of Constantinople*. Sözde Indies'in sağ tarafında *California* adında bir yer varmış, burada Amazon siyah kadınlar hâkim imişler. Silahları altındanmış ve her tarafta pek bol miktarda altın varmış. Bunların şöhrete çok düşkün kraliçeleri Qalafia askerlerine çok garip bir muharebe göreceklerini söyleyerek hazırlanmalarını emretmiş. Bu haber *Grand Sultan of Ligua* ve ordusunu harbe göndermiş olan Halapa (Haleb?) sultanına erişmiş. Qalafia onlara yardım için harp sahasında aç akbabaları kafeslerinden salıvermiş. Bunlar Türklerin düşmanlarını yakalayarak tepelere götürüyor ve yiyorlarmış. Bundan Türkler çok sevinmişler, fakat kaledekiler çok ye'se düşmüşler. Qalafia bunu görünce askerine kaleye tırmanmak için merdivenler getirmelerini emrediyor. Akbabalar şimdi Türkleri düşmandan ayırt edemediklerinden onları da yakalayıp havalandırıyorlar, sonra yere bırakıyorlardı. Hristiyanlar da bir taraftan birçok Türk öldürdüler. O zaman Qalafia, amazonlarına merdivenleri alıp kaleye taarruz etmelerini emretti. Onların zırhları altındandı. Amazonların müdahalesi Türkleri Akbabaların pençelerinden kurtaramadı. Türkler surları aşmak teşebbüsünden vazgeçerek ordugâha döndüler. Qalafia da kuşları gemilere çağırttı. Şimdi sultanların orduları kara tarafından hücuma geçerken Qalafia denizden gemilerle taarruza iştirak etti. Türkler bu sefer de püskürtüldü. Qalafia, Amadis'in biraderi

yalnız Napoli'ye tevarüs eden oğlu Ferrante Osmanlılara karşı, kendi düşmanı da olan Papa ve Venedik'le birleşmekten kaçınmıştır (Osmanlılarla dostça münasebeti gösteren bir Napoli mektubu Topkapı Sarayı arşivinde çıkmıştır, no. 6675). Fakat bu, 1480'de Osmanlıların İtalya fütûhatına başlangıç olarak Otranto'yu işgal etmelerine mani olamamıştır.

Gırnata'nın, İspanyol hükümdarları Ferdinand ve Isabel tarafından istilası üzerine oradaki Müslümanların istimdadına Osmanlı Sultanı II. Bayezid, faal olarak bir cevap verememiştir. Bu Müslümanlardan bir kısmı ve tazyik gören pek çok Yahudi bu devirde Osmanlı ülkelerine kabul edilmişlerdir. İspanya'dan şimalî Afrika'ya geçen birçok Müslüman buraya gelen Türk deniz gâzileri İspanyollara karşı müdafiler bulmuşlardır.[10] Bu deniz gâzileri şimalî Afrika'yı eski Rumeli ucları gibi serbest bir gazâ bölgesi haline getirdikten ve orada yerleştikten sonra Osmanlı sultanının doğrudan doğruya emri altına girmişler, bu suretle Batı Akdeniz'de Osmanlı-İspanyol mücadelesi başlamıştır. İmparator Şarlken yahut bizim vesikalarda bazen yazıldığı gibi "İspanya Kralı Karlo"[11] zamanında bu mücadele şiddetli bir hal almış, nihayet Osmanlılar Barbaros Hayreddin Paşa'nın deniz zaferleriyle Batı Akdeniz'de de hâkimiyet kurmaya muvaffak olmuşlardır. Şu noktayı belirtmek lazımdır ki Şarlken,

---

Norandel'in müdafaa ettiği Aquilena Kalesi'ne saldırdı, şiddetli çarpışmalardan sonra donanmadakiler üstün geldiler. Kraliçe Qalafia daha büyük bir şöhrete ulaşmak maksadıyla Liguia sultanıyla birleşti. Beyannâmeleri şöyle başlıyordu, "Radiaro, Liguia sultanı, Türk kanununun (İslam'ın) kalkanı ve kalesi, Hristiyanların imhacısı Allah'ın düşmanlarının zalim düşmanı çok kudretli Kraliçe Qalafia, büyük California adası hâkimesi... Biz buraya İstanbul'u mahva geldik. Kardeşimiz ve dostumuz Persia Kralı Armato'ya yaptığı zarar ve ziyanlardan dolayı geldik." Sonra sultan, Kral Amadis'in oğlu Esplandian ile kraliçe huzurunda yaptığı düelloda mağlup oldu ve esir edildi. Kraliçe mağlup ve kralın esiri oldu. Kraliçe sonra kralın yeğeniyle evlenerek Hristiyan oldu. Türkler kat'i olarak mağlup edildiler. Donanma birçok zaferler kazandı. California'nın bütün altın ve cevahirini de müttefikler aldılar.

Bu hikâye, İspanyol halkı tarafından en çok okunan kitaplardan biri olan "Esplandian'ın Muvaffakiyetleri" adlı efsanenin bir parçasını teşkil eder. Onda İspanyol ruhunu ateşlendiren Haçlı ruhu, uzak yerlerde kazanılmış şövaleresk zaferler, Amerika ve altın hırsı her satırda kuvvetle belirir. Efsane bütünüyle İstanbul fethinin İspanyol ruhunda uyandırdığı derin tesiri aksettirir. Ayni hadise karşısında Danimarka Kralı I. Christian, Türkleri denizden çıkan efsanevi bir mahlûka benzetiyordu (Fr. Babinger, *Mahomet II.*, Paris, 1954, s. 146).

10 Türk korsanları diye adlandırılan bu Türk denizcileri, Ege sahillerinde bir buçuk asırdır Hristiyan âlemine karşı savaşan deniz gâzileri olup (bunların ilk tarihî destanı Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde tasvir olunmuştur) faaliyet sahalarını batı Akdeniz'e nakletmişlerdir. Nasıl ki Rodos'ta yerleşmiş olan St. Jean Şövalyeleri oradan İslamlara karşı her şekilde mücadeleyi devam ettirmekte idiler ve nihayet Batı'ya atılmışlardır. Deniz gâzileri de uc gâzileri gibi başlangıçta dârülharbe karşı serbest mücadele etmekte, muvaffakiyetleri büyük ölçüde fütûhatı olgun hale getirdiği zaman Sultanü'l-Guzât Osmanlı padişahına baş vurmakta, onun ordularıyla birlikte hareket etmekte idiler.

11 Feridûn Bey, *Münşeât*, II, s. 339.

dayandığı kuvvet ve temsil ettiği siyaset itibarıyla bir İspanyol kralıdır. Osmanlılar onun şimalî Afrika'da hâkimiyet kurmasına mani olmuşlardır. Ancak 1571'de İnebahtı'da (Lepanto) Türk donanmasının mağlubiyeti esaslı bir İspanyol zaferidir. Denilebilir ki, XVI. asır son yarısında Akdeniz tarihi bu iki imparatorluğun deniz üzerinde hâkimiyet mücadelesinden ibarettir. Şah Abbas, Batı'da Osmanlılara karşı müttefik ararken bilhassa İspanyol sarayına elçilerini göndermiştir.[12] Bununla beraber İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında esaslı iktisadi bir bağ vardır. XVI. asır sonralarına doğru Osmanlı ülkesini İspanyol gümüş reyalleri istila etmiştir. İspanyolların Amerika'dan getirerek doğuya kanalize ettikleri bu bol gümüş, İspanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin birbirini müteakip uğradıkları enflasyonun ve iktisadi kargaşalıkların kaynağıdır.[13] XVII. asırda İngiliz ve Hollandalılar Akdeniz'e hâkim oldukları zaman artık iki eski rakip imparatorluk tarihlerinin inhitat devrine girmişler ve tekrar kendi köşelerine çekilmişlerdir.

İşte bu çok eski ve kesif münasebetlerin belgeleri bugün İspanyol arşivlerinde her iki milletin tarihlerinin en parlak sahifelerini aydınlatacak bir zenginlikte bulunmaktadır.

İspanya'da muhtelif eyaletlerin, şehirlerin, manastır vs dinî müesseselerin ve bazı eski büyük ailelerin müstakil arşivleri olmakla beraber devletin idaresinde bulunan şu arşivler en mühimleridir.[14]

1- Archivo Historico Nacional, Madrid. 1886'da tesis olunmuştur. II. Juan (1406-1454) zamanına kadar çıkan vesikaları ihtiva eder. Orta Çağ askerî tarihi, engizisyon, üniversiteler ve denizaşırı İspanyol müstemlekeleri bakımından ehemmiyetlidir.

2- Archivo de la Corona de Aragon, Barcelona. Burada X.-XV. asır vesikaları mühimdir. Daha öncelere ait vesikalar el-Mansur'un 986'da Barselona'yı zapt edip yakması sırasında mahvolmuştur. Mevcut vesikalar bilhassa İspanya İslam devletlerinin tarihi bakımından değerlidir. Osmanlı-Türk tarihi bakımından da bu arşiv fevkalade mühimdir. C. Marinesco'nun tetkikatı göstermiştir ki arşivlerimizde Osmanlı tarihinin ilk iki asrına ait siyasi vesikaların

12 Bkz. Halil İnalcık, "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Belleten*, sayı: 60, s. 667.

13 Aynı yazı, s. 656 vd.

14 Arşivler hakkında bana malumat veren Simancas Arşivi mütehassıslarından Srta. Conception Alvarez Teran'a burada teşekkürü borç bilirim. Kendisi, Simancas Arşivi'nde çalışmalarıma ve Arapça, Türkçe vesikaları bulmam konusunda yakın bir alaka göstermiştir. Bu arşivde çalışmam için bana bir tavsiye mektubu vermiş olan Salamanca Üniversitesi Rektörü ve Onomastik İlimler Kongresi başkanlarından Bay Tovar'a ve arşivden istifade edebilmem için imkânlar bahşeden arşiv müdürüne ayrıca müteşekkirim. İspanyol arşivleri hakkında umumi malumat veren bir kılavuz mevcuttur: *Guia historica y descriptiva de los archivos, Bibliotecas y Museos*, Seccion de Archivos, Archivos Historicos, Madrid 1916.

çok mahdut olması sebebiyle bilhassa Balkan tarihinde bazı boşlukları doldurmak için Aragon arşivi çok kıymetli malzeme ihtiva etmektedir.

Aragon Arşivi'nin yeni bir rehberi çıkmıştır: *Los Archivos de Barcelona I. Ciudad*, Direccion General de Archivos y Bibliotecas, Servicio de publicaciones del Ministerio de Educacion Nacional, Madrid 1952. Kezâ A. Rubio y Lluch'un Katalonya ile Şark arasındaki münasebetlere dair pek çok yazıları (bunlar için bkz. B. Sanchez, *Fuentes...*, Madrid, 1952) burada zikredilmelidir.

3- Archivo Historico de Valencia, Akdeniz tarihi için mühimdir.

Bu arşivlerden başka Akdeniz tarihi için ehemmiyetli olan Archivo Historico de Mallorca, Archivo de la real Chacilleria de Granada burada zikredilmelidir. Archivo de Indias, Sevilla, bilhassa denizaşırı İspanyol müstemlekeleri, Amerika, Filipinler ve hususiyle iktisadi tarih bakımından mühimdir.

Yeniçağlar için en mühim arşiv hiç şüphesiz Simancas arşividir. Biz İspanya'da çok kısa ikametimiz esnasında ancak bu arşivi ziyaret edebildik. Archivo General de Simancas, II. Filip (1556-1598) tarafından Valladolid'den 10 km kadar bir mesafede Simancas köyünde yapılmış bir şatoda devlet arşivi olarak tesis edilmiştir. İspanyol tarihinin parlak devri olup Akdeniz'de üstünlük için Osmanlılarla mücadelenin en hararetli safhasına vardığı V. (I.) Karl ve II. Filip devirlerinin başlıca vesika hazinesini teşkil eden Simancas Arşivi, Osmanlı tarihi için birinci derecede ehemmiyetli arşivlerden biridir. İngiliz Arşiv İdaresi (*Public Record Office*) İspanyol arşivlerinden ve bilhassa Simancas Arşivi'nden İngiliz tarihiyle alakalı vesikaları tarattırarak 1870'ten beri bir seri halinde neşretmektedir (*Calendar of State Papers, Calendar of letters, despatches and State papers relating to the negociations between England and Spain preserved in the Archives at Simancas and elsewhere*). Bu serinin son 12. cildi 1949'da Royall Tyler tarafından neşredilmiştir. İngilizce tercümeleri verilen bu vesikalarda doğrudan doğruya Osmanlıları ilgilendiren pek çok malzeme bulunmaktadır. Simancas Arşivi'nden Türkiye'yi alakadar eden vesikalar kısmen F. Braudel tarafından kullanılmıştır. (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l époque de Philippe II*, Paris 1949). Braudel, bu arşivin ihtiva ettiği muazzam malzemenin henüz tamamıyla tasnif edilmemiş olduğunu işaret ettikten sonra kendisinin ancak sondajlar yapmış bulunduğunu söyler (Kendisi, *Archivo Historico Nacional de Madrid*'de Osmanlı tarihi için şüphesiz fevkalade bir ehemmiyet taşıyan *Confederacion entre Felip II y los Turcos*'u bulup kullanamamıştır). L. von Ranke (Die Osmanen und die spanische Monarchie im 16. und 17. Jahr. Leipzig 1878) daha ziyade İtalyan vesikalarını kullanmıştır. Simancas Arşivi'nin umumi bir rehberi Mariano Alcocer tarafından neşredilmiş olup (*Archivo general de Simancas, guia del investigator*, Valladolid 1923) orada

Türkiye tarihini ilgilendiren serileri ve dosya numaralarını bulmak mümkündür. Mesela no. 92. serie VII: *Costa de Africa y Levante correspondencia* 1510-1620; no. 93. serie VIII: *Expediciones maritimas en Levante*.. 1588-1615 yılları; no. 101. serie XVI: *Negociaciones de Roma, expulsion de Moriscos, expediciones contra turcos*, 1589-1618 yılları. Simancas Arşivi'nin muhteviyatını sistemli bir şekilde tanıtmak üzere şimdiye kadar muhtelif tarihlerde olmak üzere 19 katalog neşredilmiştir. Bu kataloglardan tarihimizi ilgilendirenleri şunlardır:

1. *Patronato Real*, anos 834-1851, Edicion completa, Vallodolid 1946-1949, 2 cilt.

2. *Papeles de Estado de la Negociacion de Roma*, Introduccion D. Angel de la Plaza, Valladolid 1936.

3. *Papeles de Estado de la Corespondencia y Negociacion de Napoles*, Por d. Ricardo Magdaleno, Valladolid 1942.

4. *Guerra y Marina. I: Epoca de Carlos I de Espana y V de Alemania*, por Concepcion Alvarez Teran, Valladolid 1949.

5. *Patronato Nacional de Archivos Historicos, Papeles de Estado Sicilia, Virreinato espagnol y Negociacion de Malta*, por Ricardo Magdaleno, Valladolid 1951.

6. *Secretaria de Estado Capitulaciones con la Casa de Austria y papeles de las negociaciones de Alemania, Sajonia, Polonia, Prusia y Hamburgo*, 1493-1796, por Julian Paz, Archiv für österreich. Geschichte, Band 103, Heft I, Wien 1912.

Bütün bu kataloglar kullanışlı bir şekilde hazırlanmış indeksler vasıtasıyla araştırılacak mevzua ait vesikaların numaraları kolayca bulunabilmektedir. Fazla olarak vesikaların ait olduğu mevzu, belli başlı şahsiyetler ve tarihler kaydedilmiş olduğu için, Braudel'in de dediği gibi (mez. eser, s. 1102), bazen asıl kaynak gibi kullanılmaya imkân vermektedir. Bu analitik kataloglarn arşiv ve büyük kütüphanelerimiz için temin edilmesi çok faydalı olur.

3

TÜRKİYE VE JAPONYA'NIN SİYASİ MODERNLEŞMESİ*

İçinde bulunduğumuz yılın 10-14 Eylül tarihleri arasında Amerika Sosyal Araştırma Konseyi'nin teşebbüsüyle New York'ta Dobbs Ferry'de Türkiye ve Japonya'nın siyasi modernleşmesi problemi üzerine ilmî bir konferans tertip edildi. Konferansın dikkate değer tarafı, tarihçilerin ve sosyologların, her iki cemiyetteki modernleşmeyi, birlikte, mukayeseli bir şekilde inceleyecek olmasıydı. Konferansa katılan otuz kişiden üçte biri Japonya, üçte biri Türkiye üzerinde ihtisas kazanmış tarihçi ve siyaset ilmi mütehassısı idi. Kalan üçte biri ise sosyolog idi (Türkiye'den Prof. A. Payaslıoğlu, Prof. K. Karpat, Prof. A. N. Kurat, Prof. H. İnalcık katıldılar). Konferansın esas gayesi modernleşme olayını Asya'da en ziyade modernleşmiş sayılan bu iki memleketin tarihinde inceleyerek genel olarak modernleşmenin vasıflarını, fayda ve lüzumunu anlamaya çalışmaktan ibaretti. Konferansın çalışma tarzına gelince, her iki cemiyette evvela siyasi gelişme bakımından geleneksel cemiyet yapısı, siyasi modernleşmeye yardım eden iç ve dış âmiller, ekonomik gelişme, terbiye sistemi, halka hitap eden gazete, radyo gibi vasıtalar, sivil ve askerî bürokrasi ve nihayet siyasi liderlik ve partiler ile siyasi modernleşme arasındaki münasebetler sırasıyla incelenecekti. Bunun için konferans açılmadan üç ay önce her üye kendi sahasına ait bir rapor gönderecekti. Konferansta bir sosyolog bu raporları kendi mütalaalarını ekleyerek tartışmaya arz etti.

Tabii olarak ilkin modernleşme ve geleneksel cemiyet kavramları üzerinde duruldu. Her şeyden evvel modernizmin ve geriliğin bir değer hükmü taşıdığı, cemiyetten cemiyete ve devirden devire değiştiği belirtildi. Modernleşmenin mutlaka Batılılaşma manasına gelmediğine de işaret olundu. Endüstrileşmenin modernizasyona götüren başlıca âmil olduğu fikri itirazla karşılandı. (Zelanda gibi zirai ekonomiye dayanan cemiyetlerin pekâlâ modern sayıldığı kaydedildi). Endüstrileşmenin Batı demokrasisi tarzında bir gelişmeyi zaruri olarak intaç etmediği tebarüz ettirildi. Yüksek derecede bir iktisadi farklılaşma

---

* Bu konuşma 1962 tarihinde *Türk Kültürü* dergisinde yayımlandı.

ve gelişme, ilmin bütün sahalarda tatbiki; teknoloji, cemiyet içinde akli ve gayrişahsi bir münasebetler sistemine götüren yüksek bir sosyal hareketlilik, nüfusun kesafeti ve şehirleşme, gruplar arasında münasebetlerin sıklığı ve hızı, kitlenin siyaset ve cemiyet meseleleriyle gittikçe daha ziyade ilgilenmesi ve katılması; bütün bunlar modern cemiyetin karakterleri olarak zikredilmiş; aile yapısı, ölüm nispeti, ortalama ölüm yaşının yüksekliği, nüfus başına düşen servetin nispeti gibi sosyal ve iktisadi belirtiler üzerinde durulmuştur. Konuşmalar sırasında milliyet, demokratlaşma, Batılılaşma, laikleşme, merkeziyetçi idare usulü gibi gelişimlerin modernizasyonun esas tezahürleri olup olmadığı tartışıldı. Demokratlaşmanın şart görünmediği, ademimerkeziyetin de modern cemiyetlerin bir vasfı olduğu belirtildi. Modernleşmede değişiklik ihtiyacı ve isteğinin doğmuş olması, değişmenin süratli bir tempoda oluşu, değişikliğin ilerlemeci (*progressive*) mahiyette olması önemli vasıflar olarak belirtildi.

Türkiye ile Japonya'nın modernleşmesinde birleştikleri ve ayrıldıkları noktalar ve sebepleri şu şekilde özetlendi:

1. Evvela gerek Japon gerekse Türk kavimleri eski çağlardan beri başka kültürleri benimsemekte yüksek kabiliyetlerini ispat etmişlerdir.

2. Her iki cemiyette modernleşme, Batılılaşma şeklinde anlaşılmıştır.

3. Bu hareketin başlangıçta esas âmili her iki cemiyet için Batı'nın tehdidi ve ona karşı cihazlanma ve direnme iradesi olmuştur.

4. Her iki cemiyette geleneksel kültür; Batılılaşma'ya karşı direnmiş ve engeller çıkarmıştır.

5. Modernleşme iradi, mecburi ve yukarıdan gelen bir mahiyet taşır. Her iki cemiyette program ve terbiye yoluyla modernleşmenin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Seçkin aydın sınıfı modernleşmede esas rolü oynamıştır. Japonya'da bugün dahi idare eden bir seçkin sınıftan bahsetmek mümkündür. Büyük şehirler modernleşmenin ilk merkezleridir.

6. Her iki cemiyette radikal hamleleri muhafazakâr aksülameller ve gerilemeler takip etmiştir.

7. Modernleşmede ilkin askerî teknik girmiş, merkezî devlet bu sayede her zamandan daha kuvvetli duruma gelerek feodalleri ve aracı sınıfları temizleyebilmiştir. Sivil ve askerî bürokrasi devlet içinde üstün duruma gelmiştir.

8. Her iki cemiyette Batı müesseselerini sadece kopya, hatalı girişler ve başarısızlıklar doğurmuş, düzeltmelere başvurulmuştur. Her iki cemiyette anayasa ve parlamento usulü devlet için muayyen ihtiyaçları karşılamak üzere kabul edilmiştir. Buna, idare edenler ön ayak olmuşlardır.

9. Fakat Batılılaşma'da Japonlar ilkin Alman İmparatorluğu'nu örnek tutmuşlar, sonra Anglosaksonlara dönmüşlerdir. Türkiye ise başta Fransa'yı örnek tutmuştur.

10. Japonya'da geleneksel değerler sistemi ve sembolleri muhafaza olunduğu halde Türkiye'de bunlar evvela tedricen sonra topyekûn bertaraf edilmiştir. Japonya'da modernleşme geleneksel müesseselere ve sınıflara dayanmış, modernleşme eskiyi değiştirmek ve geliştirmek suretiyle gerçekleştirilmiş, Türkiye'de ise eski müessese ve sınıflar bertaraf edilmiştir. İhtilâl, modernleşmenin bir vasıtası sayılmıştır.

11. Din bakımından iki cemiyet birbirinden çok farklıdır. Bu ayrılık modernleşmede önemli değişiklik meydana getirmiştir. Japonya'da dinler, teşkilatlanmış bir kuvvet değildir. Siyasi hayatı tabii hale getirmeye çalışmaz. Konfüçyüs dini Batılılaşma'ya karşı cephe almamıştır. Yabancı kültüre karşı geleneksel kültürün bütün unsur ve sembollerini temsil etmek ve kutsileştirmek iddiasında bulunmamıştır.

12. Japonya'da millî ve umumi terbiye, ayrıca okuyup yazma işi bundan kırk yıl önce tamamıyla halledilmiştir. Bugün Japonya'da yüksek tahsil görenlerin ve gazete okuyanların nispeti Batı cemiyetlerindekinden yüksektir. Türkiye'de halkı okutmak programı ancak Cumhuriyet'le uygulama safhasına girebilmiştir.

13. Japonlar başka dilleri öğrenmeye mecbur kalmadan Batı dünyasının büyük fikrî ve edebî mahsullerini kendi dilinde okumak imkânını bulmuştur. Japon dili işlenmiş ve yüksek bir kültür dili haline getirilmiştir.

14. Japonya ve Türkiye'de endüstri ilkin devlet teşebbüsüyle başlamış fakat Japonya'da özel teşebbüs erkenden hâkim duruma gelmiştir. Japonya sermaye ve hammadde kaynakları itibarıyla XIX. asırda Türkiye'den geri idi. Fakat Japonya'da kapitülasyonlar daha erken bertaraf edilmiş, sanayi Japonların elinde, Japon parasıyla kurulmuştur. Bilhassa köylü tasarrufları bankalar ve korporasyon sistemiyle desteklenmiştir. Milliyetçi *samurai* (küçük zâdegân) sınıfı ıslahat hareketlerinde çalışkan, kanaatkâr, milliyetçi bürokratlar olarak büyük rol oynadıkları gibi iktisadi teşebbüslerde de önder olmuşlardır. Türkiye'de ise kapitülasyonlar ancak 1923'te kaldırılabilmiş, imparatorluk devrinde kapitülasyonların himaye ettiği gayrimüslimler yanında bir Türk müteşebbis sınıfı çok geç meydana gelebilmiştir. Bununla beraber her iki cemiyette iktisadi planlama çok yeni şeylerdir. Japonlar teknoloji sahasında taklit safhasını aşmış olup teknik buluşların temeli olan ilmî zihniyet ve müesseselere sahip olmuşlardır. Sanayi için geniş pazar sağlamışlardır. Japonya'da halkın zenginleşmesi hürriyet ve hukuki garantiler fikrini desteklemiştir. Japonya'da bugün şahıs başına gelir Türkiye'dekinin iki mislidir. Japonya'da şehirlerde yaşayanlar nüfusun yüzde 66'sını teşkil eder.

Japonya'nın modernleşmede neden daha başarılı olduğu noktası üzerinde de durulmuştur:

1. Japonya modernleşme çağına girdiği zaman 1868'de dil ve kültür birliğine ulaşmış millî bir devlet karakterine sahipti. Türkiye'de bu ancak 1923'ten sonra gerçekleşmiştir.

2. Japonya'da geleneksel sosyal sınıflar modernleşmeye yardım etmişlerdir. *Samurai*'lar ıslahat devrinin yapıcıları olmuşlardır.

3. Japonya erkenden millî bir devlet olduğu halde Türkiye imparatorluk uğruna millî bir siyaset güdememiş, yıkıcı savaşlara girmiştir. Buna karşılık Japonya, son harbe kadar hiçbir zaman istila görmemiş, enerjisini iç modernleşme gayretlerine teksif edebilmiştir. I. Dünya Harbi'nde ise Japonya galip devletler safında bulunmuştur.

4. Coğrafi durumu da Japonya'ya daha elverişli şartlar hazırlamıştır. Denizlerle çevrili olması, adalardan mürekkep olması istilalardan korunmasına yardım etmiş; kolay ulaştırma millî birliği ve sosyal ve ekonomik temas ve hareketliliği sağlamıştır.

4

KIBRIS TARİHİNİN ANA MESELELERİ*

Kıbrıs'ın son dört asırlık hakiki tarihi henüz yazılmamıştır. Ada'nın tarihi üzerinde son büyük eseri vermiş olan Sir George Hill, (*A History of Cyprus*, I-IV, London, 1947), tarafsız hükümler vermeye çalıştığı zaman bile tarafgirlikten kurtulamamıştır. Çünkü onun, Türk devrine ait başlıca kaynakları Kyprianos, Calepio veya Mariti gibi haçlı hırsıyla dolu kimselerin eser ve hatıralarıdır. Bu kaynaklar, hakkı pek nadir olarak teslim etmişler, genel olarak Türk devrini en kara çizgilerle göstermişlerdir. Kıbrıs tarihinin bu hatalara son verecek en mühim kaynağı bugün bizzat Kıbrıs'tadır. Bu kaynak, 1580'den başlayan ve Kıbrıs'ın günü gününe en mühim vukuatını aksettiren Kıbrıs kadılarının sicil defterleridir. Atalarımızın himmetiyle bize kadar gelmiş olan bu 54 defter, Kıbrıs'ta Türk devrini aksettiren en büyük tarihî âbidedir. Genç Kıbrıs tarihçilerinin bu kaynağı, gözbebekleri gibi saklamaları ve değerlendirmeleri gerekir. Kıbrıs üzerinde zengin malzeme ihtiva eden Türk arşivleriyle birlikte bu kaynağın tetkiki, Türk devrine yöneltilen yalan ve iftiraları kökünden bertaraf edecektir.

Burada biz Kıbrıs tarihinin meselelerini, yani *Ada'nın jeopolitik durumunu, nüfus meselelerini ve Türk idaresini* ele alacağız. Ada'nın tarih içinde *jeopolitik durumunu* gözden geçirirsek göze çarpan ilk hakikat şudur: Yeşil Ada, Doğu Akdeniz'in merkezidir ve bu bölgede hâkim olan kuvvetler mutlaka Ada'yı ya doğrudan doğruya işgal etmişler yahut hiç olmazsa tabiiyet altına almışlardır. Ada, hem askerî strateji hem Şark-Garp ticaret yolları üzerindeki yeri dolayısıyla bu tarihî önemi kazanmıştır.

Ada'ya hâkim olan imparatorluklar, MÖ VIII. asırda Asurlular, VI. asırda Mısır firavunları, sonraları İranlılar, MÖ 58'de de Roma İmparatorluğu'dur. Heredot'a göre, İranlılar zamanında Kıbrıs, Lidya, Frigya, Kapadokya ve Kilikya yani Anadolu'nun güney kıyı bölgesi ile birlikte bir satraplık teşkil ediyordu. Roma devrinde de idari ve dinî bakımdan Antakya'ya bağlıydı.

---

* Bu konuşma 14 Nisan 1969 tarihinde, Milletlerarası I. Kıbrıs Tetkikleri Kongresi'nde yapılmıştır.

Milattan sonra VII. asır ortalarından X. asra kadar Ada çoğu zaman İslam hilafetine tâbi oldu; ondan sonra Bizans, XII. asra kadar yalnız başına hâkimiyeti ele geçirdi. Bizanslılar da Kıbrıs'ı askerî bakımdan Güney Anadolu'da Karia ve Lykia'ya bağladılar. Haçlı seferleri devresinde Akdeniz'e Batılılar hâkim olunca, Kıbrıs onların eline geçti. Lusignanlar, Ada'ya 1192'den 1489'a kadar Batı feodal cemiyet ve hâkimiyetini getirdiler. Ondan sonra Türk fethine kadar Kıbrıs'a, Akdeniz'in büyük deniz devleti Venedik hâkim oldu. Nihayet Akdeniz'de üstünlük devrinde Osmanlı İmparatorluğu, Yeşil Ada'da hâkimiyetini kurdu. Ondan sonra 1878'de fiilen İngiltere hâkim oldu. Bu durum, şu hakikati ortaya koyar: Evvela Kıbrıs, Doğu Akdeniz'deki büyük devletlere tâbi olmuştur ve bu büyük devlet, umumiyetle Anadolu'da hâkim olan devlettir. Kezâ Kıbrıs, ekseriya idari bakımdan Güney Anadolu'ya bağlanmıştır. Sâniyen, Kıbrıs, çoğu zaman Akdeniz'in en kuvvetli deniz devletiyle kara devletinin müşterek hâkimiyeti altında yaşamıştır. Bizans İmparatorluğu ve İslam hilafeti, Latin hâkimiyeti ve Memlûklar ve nihayet 1878'den sonra Osmanlı ve İngiltere müşterek hâkimiyeti buna misal gösterilebilir.

Osmanlı Devleti, bir taraftan Suriye ve Mısır'a, diğer taraftan bütün Akdeniz'e bahriyesiyle hâkim olduktan sonradır ki, Kıbrıs'ı ilhak etmiş ve 1878'e kadar Ada'ya tek başına hâkim olmuştur. Osmanlı Türkleri daha 1468 yıllarında Karaman Beyliği'ni ilhak edip Anadolu'da siyasi birliği tahakkuk ettirir ettirmez Kıbrıs'la ilgilendiler. Stratejik ve iktisadi sebepler onları buna zorladı: 1426'dan beri Kıbrıs kralları, Mısır Memlûk sultanlarının haraçgüzar tâbileri durumunda idiler. 1486'da Osmanlılar, Mısır sultanına karşı harp haline geçtikleri zaman Mısır'a karşı gönderilecek donanma için Kıbrıs'ta üs istediler, reddolundu. İşte bunun üzerine Ada'ya ilk Osmanlı akınları başladı.

Bu Osmanlı tehdidi karşısında Kıbrıs kraliçesi ve Mısır sultanı Ada'nın, denize hâkim bulunan Venedik hâkimiyeti altına geçmesine razı oldular. Fakat Kıbrıs kralları gibi Venedik de, Mısır sultanına 800 altın haracı ödemeye devam etti.

Osmanlılar, 1517'de Mısır'ı alınca Venedik bu haracı Osmanlı sultanına ödemeyi taahhüt etti; demek ki Kıbrıs'ta yüksek Osmanlı hâkimiyeti daha 1517'de kurulmuş oldu. Osmanlılar ancak 1570'e doğru Akdeniz'de tamamıyla hâkim mevkide bulundukları bir zamanda Ada'nın işgaline karar verdiler. O tarihe kadar Osmanlıları, kesin bir teşebbüse geçmekten alıkoyan husus, Venedik'in batı Hristiyan devletleriyle birleşerek büyük bir donanma teşkili kaygısıydı.

Batı tarihlerinde bu seferin sebebi olarak ileri sürülen gülünç sebepler ve hikâyeler, Türk tarihinin gerçeklerini küçültme temayülünden ileri gelmektedir.

Osmanlılar, Venedik'e harp ilan ederken Ada'nın Venedik'e uzaklığını, halbuki Türk ülkeleri arasına sokulmuş bulunduğunu, korsanların Mısır ve Türkiye arasındaki ticareti baltaladığını ve nihayet Ada'nın eskiden bir İslam memleketi olduğunu ileri sürdüler. Kıbrıs'ın Türk devletine bağlanması jeopolitik, askerî ve iktisadi zaruretlerin bir neticesiydi.

Şimdi ikinci noktaya, yani *nüfus meselesine* geçiyoruz.

Kıbrıs'ın en eski halkı, neolitik bir kültürde yaşarken daha yüksek bronz kültürüne sahip bir halk, 2600 yıllarına doğru Anadolu'dan geldi. Girit ve Yunan kültürlerinin Kıbrıs'a gelmesi MÖ 1800 tarihlerine doğrudur. Daha sonra Suriye'den tüccar kolonileri, bilhassa Fenikeliler, Ada'nın doğusunda yerleştiler. Bizans İmparatoru II. Justinianus VII. asır sonlarına doğru Müslüman taraftarı Kıbrıs ahalisinin bir kısmını zorla Anadolu'ya geçirdi ve yerine Anadolu'dan ve imparatorluk askerinden nüfus gönderip yerleştirdi. Yakın Doğu'da Yunan üstünlüğü devrinde Kıbrıs yerli halkı Yunanlaştırıldı.

Latin hâkimiyeti devrinde, Fransızlar ve sonra İtalyanlar ancak yüksek feodal idareci üst tabakadan ve tüccarlardan ibaretti. Mesela, Lusignanlar Suriye'den kovulan 500 Haçlı senyöre Kıbrıs'ta fief vermişlerdi ve bunlar yüksek sınıf olarak Ada'da yerleştiler. Venedik işgali üzerine bir kısım yerli halk Türk topraklarına kaçtı. Ada'ya Anadolulu halkın büyük ölçüde yeni bir göç dalgası, Osmanlı istilası esnasında oldu. Osmanlı sultanları, Türk Müslüman halkını çoğaltmak ve iktisadi hayatı kalkındırmak gayesiyle sistemli bir iskân siyaseti güttüler. Çağdaş Calepio'ya göre, 1570'ten sonra ilk yıllarda Ada'ya 20 bin Türk göçmen geldi, yerleşti. Bizim arşiv kayıtları bunların Güney ve Orta Anadolu'dan gittiklerini göstermektedir. Asker olarak da Osmanlılar üç-dört bin kişi yerleştirdiler. Hülâsa, Kıbrıs Adası'nı, dil, din ayrılıkları ne olursa olsun, tarih boyunca büyük nispette Anadolu halkı iskân etmiştir. Roma hâkimiyetine kadar Ada'nın nüfusu 400 bin civarında tahmin olunmaktadır. Roma idaresinde III. asır başlarında nüfus 30-40 bine kadar düşmüş görünüyor. V. asırdan XVI. asır ortasına kadar, az çok dalgalanmalarla, nüfus 200-250 bin civarındadır. XVII. asır ortalarında nüfus tekrar asgariye, 20-30 bine kadar iniyor. XVIII. asırda ise süratle yükselmeye başlıyor. Kıbrıs'ta nüfus dalgalanmaları başka yerlerde olduğundan farklı özel şartlara tâbi olmuştur. Ada'nın iktisadi durumunda darlık baş gösterdiği veya siyasi huzursuzluk başladığı zaman, halk civar memleketlere göç etmeye mütemayildir. Göç hareketlerine sebep olan başlıca âmiller ise şunlardır: Ada, doğu-batı ticaret yolları üzerindedir. Bu yollar açıldığı ve ticaret geliştiği zaman şehirler kalabalıklaşmış, nüfus artmıştır. Mesela eski çağda Salamis şehrinin nüfusu yüz binden fazla tahmin olunmaktadır. XIII. ve XIV. asırlarda Batı-Doğu ticareti canlanınca

nüfus tekrar arttı. XVII. asırda düşüş, başlıca sebepler olarak, kuraklık ve Girit Harbi'nin bir sonucudur. XVIII. asırdan itibaren Batı Avrupa sanayici devletlerinin Doğu ile gelişen ticareti tekrar nüfus yükselmesine yol açmıştır.

Ada'nın kendi iktisadi kaynakları eski çağlardan beri, bakır, tuz ve balıktır. Müslümanlar, Ada'ya şeker istihsali ve dokumacılığı getirmişlerdir. Bu istihsali ve bilhassa ziraatı sekteye uğratan âmiller, harp, kuraklık ve çekirge istilasıdır. Bu afetler yüzünden Ada'nın nüfusu komşu memleketlere kaçmış ve nüfus süratle düşüşler göstermiş, fakat durum düzelince bu halk tekrar gelmiştir.

Siyasi huzursuzluk, bilhassa Bizans İmparatorluğu'yla hilafet arasındaki mücadeleler ve XVII. asırdan itibaren Osmanlı merkezî otoritesinin zayıflığı sebebiyle baş gösteren asayişsizlik nüfus azalmasına sebep olmuştur.

Fakat bilhassa belirtmek lazımdır ki, bu azalmalar sunidir. Ada'dan vuku bulan göçlerin bir sonucudur. Böylece Ada'dan büyük göçler, bir anda etnik durumu değiştirebilmiştir. Bundan, Ada'nın, muayyen bir tarihte şu veya bu etnik unsurun hâkimiyeti altında olduğuna hükmetmek doğru olamaz. XIX. asırda İngiliz hâkimiyeti başlayınca büyük bir Türk-Müslüman kitlesi, bazı hesaplara göre 250 bin Türk, Ada'yı terk etmiştir. Ada'nın sahipliğini, mevcut nüfus nispetiyle ölçmek tamamıyla sunidir.

Kyprianos'a göre, 1777'de yapılan bir vergi tahriri sırasında, 37 bin Hristiyan'a karşı 47 bin Müslüman vardı. Müslüman nüfus 10 bin kişi fazladır.

İngiliz devlet arşivinde bulduğumuz bir konsolos raporuna göre, 1842'de Ada'da 30 bin Türk, 70 bin Rum ve 950 kadar başka unsur vardı (*Public Record Office*, Londra, F. O. 194, 102 No. Da, Kıbrıs Konsolosu James Lilburn'ün 28 Nisan 1842 tarihli raporunda nüfus durumu şöyle tespit olunmuştur: Yunanlılar 70.000, Türkler 30.000, Katolikler 400, Maronitler 450, Ermeniler, 100, yani cem'an 100.950).

Görülüyor ki Ada nüfusunda etnik unsurlar kısa zamanda büyük tahavvüllere uğramıştır.

Şimdi üçüncü noktayı yani Türk devrinde *Ada'da idareyi* ele alalım.

Ada'da Türk idaresinin meziyet ve kusurları söz konusu edilirken, aynı şeylerin bütün imparatorluk için söylenebileceği unutulmaktadır. Diğer taraftan yabancı müellifler, idarenin bozulduğu devirleri bütün Türk devrine, bilerek veya bilmeyerek, teşmil etmek isterler; tarihî gerçek ise tamamıyla farklıdır.

Türk idaresinin, ilk zamanlarda eski idareye nazaran hak, adalet ve intizam bakımından üstünlüğünü yabancılar nadiren itiraf ederler. *Cyprus Under the Turks* kitabının yazarı Sir H. Luke der ki, "Kıbrıs'ta Türk idaresi hakkında uzun uzadıya şikâyetler ki, bunların bir kısmı da esassızdır, göz önüne alınırken

şu da unutulmamalıdır: Türkler idareye başladıktan itibaren Ortodoks ahaliye iki nimet getirdiler... Evvela toprak köleliğini kaldırdılar ki, bu kölelikten köylüler Bizans idaresi altında dahi inlemekteydi. İkinci olarak, üç asırdan beri Katolik kilisesinin bir köşeye attığı Ortodoks kilisesini ihyâ ettiler."

Evvela bu toprak köleliğinden söz açalım: Osmanlılar, Ada'yı zapt ettikten bir yıl sonra bir umumi tahrir yaptılar. Bu büyük tahrir defteri bugün Ankara Tapu Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi'nde 64 numarada mahfuzdur. Defterin başında şu yazıları okuruz, "Cezîre-i mezbûrede Parikoz demekle maruf tâife her haftada iki gün beylerine ve sipahilerine hidmet edegelüp... ve ziraat ettikleri yerlerinden külliyen kesimlerini üçte bir cerürlermiş... ve her koyundan birer akça... alurlar imiş. Cezîre-i mezbûre reâyâsı hakkında mezîd inâyetim mukârin olmağın zikrolunan Parikoz taifesi her tarafta bir gün mîrî sükkerhanelere ve ekinliklere ve sair lâzım gelen hidemât-ı hümâyûnuma hizmet etmek ve sâir gibi kesimlerini husmdan alınmak... ve iki koyuna bir akça alınmak [emrim] olmuştur... Reâyâdan vaz' olunan kanuna muhalif ziyâde bir akça ve bir habbe aldırmayup cezîre-i mezbure reâyâsı âsude-hâl olalar."

Biliyoruz ki Latin idaresi altında Ada halkının büyük bir kısmı *Pa* adı altında feodal Batılıların toprak kölesi durumundaydı. Haftada iki ya da üç gün bu senyörlerin toprağında angarya çalışırlar; ayrıca, kendi mahsullerinin üçte birini verirlerdi. Fetihten hemen önce Venedik idaresi bir aralık adam başına muayyen bir para karşılığı toprak kölesi halka hürriyetlerini vermeyi düşünmüş ise de, bunu yapamamıştı. Yerli halk bu yüzden 1463'te isyana teşebbüs etti. Rum ahaliden ve papazlardan bazıları, Osmanlılarla temas halinde bulunanları Ada'yı işgale teşvik ediyorlardı. 1570 Temmuz'unda Türk ordusu Ada'ya ayak bastığı zaman Lefke köyü, Venediklilere karşı ayaklandı. Venedikli başka köylerin aynı misali takip etmesini önlemek üzere 700 kişilik bir kuvvet gönderip bu köyü yerle bir ettiler. Umumiyetle yerli Rumlar ve bilhassa köylüler, Türklere karşı Venediklilere yardımdan kaçındılar. Bir kelimeyle Osmanlı Türkleri, yerliler tarafından kurtarıcı gibi karşılandılar. Bunu Türklere esir düşen İtalyan Calepio da açıkça belirtmektedir.

Yukarıda naklettiğim kanun, toprak köleliğini kaldırıyor; yalnız devlete intikal eden topraklar ve şeker imalâthanelerinde haftada bir gün angarya çalışma istiyor. Mahsul vergisini 1/2'den 1/5'e ve koyun vergisini de yarıya indiriyor.

Kıbrıs seferi, *menâzil defteri*'nde yerli Hristiyan köylüye taarruz eden zaîmin azline dair şu hüküm askerî harekât devam ederken dahi bu adaletin uygulandığını gösteren bir vesikadır. Orada deniyor ki, "Cezîre-i Kıbrus'ta Girne Kalesi reâyâsı tamam itaat eyleyüp zabt olunup reâyâya kimesne dahl

eylemiye deyu defaatle tenbîh olunduktan sonra mezbûr zaîm levend kalyatasi; kale-i mezbûreye tabii nice kurâyı garet edip reâyâsın esir eylemeğin zeam alınıp..."

Ada fetholunduktan hemen sonra vergi iltizamlarının yerlilere verilmesi hakkında şu hüküm de son derece dikkate değer, "Buyurdum ki... mümkün oldukça yerlü zimmîlere... veresiz... yeni fetholunmuş vilâyettir, memleketin tarikasına sebep olur."

Askerî harekât sırasında şehirlerden kaçmış olan halkın avdet edenleri evlerinin iade edilmesi hakkında kezâ sıkı emirler verilmiştir.

Osmanlı idaresinin bu vasfı yani eski feodal zümreleri ortadan kaldıran fakir köylü sınıflarını kurtarması ve himaye etmesi her istila ettiği yerde görülen bir siyasettir. En fakir bir Hristiyan köylü, Beylerbeyi'nden kadıya kadar bütün mahallî idare amirlerini merkeze şikâyet hakkına sahipti ve merkezî oterite kuvvetli olduğu zamanlar bu şikâyetler dikkatle göz önüne alınıyordu. Ancak XVII.-XVIII. asırlarda merkezî otorite zayıfladığı zaman mahallî büyükler, ayan ve ağalar türemeye ve imparatorluğun her tarafında olduğu gibi Kıbrıs'ta Türk ve Hristiyan halk için yük olmaya başlamışlardır. Bu devirdedir ki, Boyacıoğlu Mehmed ve Kör Baki gibi asiler görülmüştür.

Tanzimat devresinde halk lehine idarede mühim değişiklikler yapıldı.

Gayrimüslimlere idareye iştirak salâhiyeti verildi: Liva meclisinde, mutasarrıf, kadı, müftü, muhasebeci ve mektupçudan başka başpiskopos ile Ada'daki gayrimüslim cemaat reisleri ve seçimle iki Müslim iki gayrımüslim azâ bulunuyordu.

Ayrıca gayrimüslimlerin kanun önünde eşitliğini korumak üzere Lefkoşe hukuk ve ceza mahkemeleri teşkil olundu. Şeriat mahkemelerinin salâhiyetleri daraltıldı. Osmanlı idaresi hakkında ne denilirse denilsin şu hakikati kimse inkâr edemez: 1878'de Ada, İngiltere'ye geçerken Rumlar, Türklerden daha kalabalık, daha zengin ve mektepleri ve kilisesiyle mütekâmil bir topluluk teşkil ediyorlardı. Türk idaresi imha değil himaye etmiş ve bir gelişme âmili olmuş idi. Buna karşılık başka idareler altında Kıbrıs'ta Türk varlığının uğradığı zararları burada hatırlamamaya imkân yoktur.

Türk idaresinin Rumları ebediyen minnettar bırakacak bir âlî-cenaplığı, Ortodoks kilisesini ihya etmesidir. Fransız ve Venedik idaresinde başpiskoposluk kaldırılmış, Ortodoks kilisesi Katolik kilisesine tâbi hale getirilmiş, arazisi zaptolunmuştu. Türkler başpiskoposluğu ihya ettiler, diğer dinler üzerinde üstün mevkiini tanıdılar, arazisini geri verdiler. Din hususunda tam bir serbestiyi kabul ettiler ve başpiskoposu yalnız dinî reis olarak değil, aynı

zamanda Rumların devlet karşısında mümessili yani *ethnarch* tanıdılar. Ancak 1821'de başpiskoposun Eteria gizli cemiyetinin faaliyetlerine katılması ve yetkilerini kötüye kullanması üzerinedir ki, bu geniş siyasi ve idari salâhiyetleri geri alınmıştır. Bununla beraber on, on iki yıl sonra ve bilhassa Tanzimat devrinde başpiskopos tekrar geniş salâhiyetlerine kavuştu ve Ortodoks kilisesi âdeta devlet içinde devlet durumuna geldi. Bu sonuç ancak Türk idaresinin geniş müsamahası sayesinde mümkün olabilmiştir.

Türkler, daima adalet ve müsamahaya bağlı kalmış olmaktan pişmanlık duymamaktadırlar. Ancak tarih karşısında hak ve hakikatin tecellisinin ancak kendi gayretlerine bağlı olduğunu da bugün müdrik bulunmaktadırlar.

...Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan sarf-ı nazar edinceye kadar bî-aman düşmanıyım.

Kemal ATATÜRK

5

OSMANLI ARŞİVLERİNİN TÜRKİYE VE MİLLETLERARASI ÖNEMİ

5 Haziran 1982 tarihinde UNESCO ofisinde Sayın Ayfer Bakkalcıoğlu, UNESCO nezdinde Türkiye delegasyonundan Sayın Özden Sanberk ve Milletlerarası Arşiv Kurulu (International Council of Archives) Genel Sekreteri Dr. Charles Kecskemeti'nin iştiraki ile Türkiye'de Osmanlı arşivleri üzerinde bir toplantı tertip etmiş ve görüşmeler sonunda benden yazılı bir rapor yazmamı uygun bulmuşlardı. Bu arada A. Bakkalcıoğlu, I. Borsa'nın UNESCO adına hazırladığı 1980 tarihli raporuyla CIBAL'ın çalışmalarına ait vesika ve yayınları bana iletti. Türkiye Osmanlı arşivlerinde kırk yıldan beri araştırmalar yapmış sıfatıyla tamamıyla kişisel görüşlerimi yansıtmak üzere aşağıdaki raporu sunarım.

Balkan memleketlerinin, Macaristan'ın Güney Rusya ve Arap memleketlerinin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin son beş-altı yüzyıllık tarihinin ana kaynağı Türkiye'deki Osmanlı arşivleridir. Bugün bu arşivlerin, Akdeniz memleketleri ve Avrupa tarihi için de birinci derecede önemli arşivlerden biri olduğu anlaşılmıştır. Özellikle, sosyal, ekonomik ve demografik araştırmaların öncelik kazandığı günümüzde, bu arşivlerdeki son derece zengin istatistik malzemesi (nüfus ve vergi defterleri) eşsiz bir değer taşımaktadır. Özetle, bugün Türkiye'de bulunan Osmanlı Arşivleri, bölgedeki milletlerin hayati önem verdikleri, bu yüzden hükümetlerin de ilgilendiği milletlerarası bir konu niteliğini kazanmıştır.

Büyük tarihçi Fernand Braudel kitabının noksanlarını sayarken diyor ki, "The secret or some of the secrets, lie hidden in the vast archives in İstanbul: Access to them is difficult and it is only now that we are seeing some of the results of investigation of these sources."*

Balkanlar'da ve Arap memleketlerinde Osmanlı döneminden kalmış arşiv malzemesi, Türkiye'deki muazzam koleksiyonlar yanında çok önemsiz kalır. Türkiye bugün, bu memleketlerin tarihlerini yazmak için gözlerini

* *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II.*, New York 1972, Preface, s. 13.

çevirdikleri merkezdir. Milletlerarası düzeyde objektif zengin bir araştırma dönemi, arşivlerimizdeki malzemenin araştırmalara hazır bir hale getirilmesiyle mümkündür. Böyle bir merkezin meydana getirilmesi, Türk ilmine ve Türkiye'ye sosyal ilimlerde dünya ölçüsünde bir yer kazandırır. Bu arşivlerdeki araştırmalar, vesikaların objektif niteliği sonucu Türkiye tarihi ve Türkler üzerindeki yanlış ve çarpık görüşlerin ve propagandanın da bertaraf edilmesine hizmet edecektir. Bu arşivlerdeki malzemenin kullanılması şimdiden bu yönde büyük yararlar sağlamış, Osmanlı-Türk araştırmaları birçok memleketlerde son derece ilginç ve müspet bir canlılık ve önem kazanmıştır. Bir misal olarak Fransa'yı gösterebiliriz. Vaktiyle, A. Bennigsen'in götürdüğü mikrofilmler sayesinde bu memlekette Osmanlı-Türk araştırmalarında görülmemiş bir gelişme olmuş, son derece müspet ve orijinal araştırmalar yayımlanmaya başlamıştır. Bu araştırmaların yayın organı *Turcica* bugün Türk araştırmaları alanında belki en önemli ilmî dergi haline gelmiştir.

Amerika'da Osmanlı-Türk araştırmaları birçok genci bu alana çekmekte, doktora yapanların sayısı otuzu aşmaktadır. 1983 Ağustos'unda Princeton Üniversitesi'nde yapılan III. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi'ne yüzlerce araştırmacı katılmıştır.

Malzemenin son derece zengin ve orijinal olması, Ortadoğu ve Balkan tarihi üzerinde en esaslı araştırmaların ancak bu malzeme sayesinde yapılabilmesi imkânı birçok genç araştırıcıyı bu alana çekmektedir. Yakın bir gelecekte, gerekli hazırlıklar tamamlandığı takdirde, Osmanlı-Türk araştırmalarının dünya üniversitelerinde belli başlı disiplinlerden biri haline geleceği kanısındayım. Bu muazzam imkândan başta Türklerin yararlanması ve öncü olması tabiidir. Osmanlı tarihini, kendi millî tarihinin bir parçası sayan biricik memleket Türkiye'dir. Müslüman Arap memleketlerinin birçoğu bile Osmanlı tarihini daha ziyade menfi bir bakışla görmektedir. Şükretmek gerekir ki bu muazzam tarih ve kültür hazinesi bugün gerçek sahibi ve vârisi elindedir. Ondan kendi tarihi, millî kültürü bakımından azami biçimde yararlanma imkânları da onun elindedir. Ancak Türk hükümetlerinin, bu imkânları değerlendirmek üzere rasyonel ve sistematik bir program içinde bir an önce çalışmaya başlaması bir zarurettir.

Yapılmış Teklif ve Projelerin Eleştirilmesi

1980'de Türkiye hükümetinin davetiyle UNESCO adına Ivan Borsa'nın hazırlayıp sunduğu "Development and Modernization of the Başbakanlık Arşivi"[1] başlıklı raporu inceledim. Rapora hâkim olan ana düşünce, bu arşivin

1 UNESCO Turkey, "Promotion of the Training and Education of Specialists and Users of Information", *Restricted Technical Report*, RP/1979-1980/5/10/.1/05, Paris 1980.

milletlerarası önemi dolayısıyla milletlerarası bir ilgi konusu olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış devletlerin tarihi için zaruri bir kaynak olması nedeniyle sürekli iyi bakımı ve yararlanılmasının bu devletlerin yakın ilgisini çektiği üzerindedir. ("Their continuing preservation and availabilty for scholarly research are matters of international concern", Art. 10) Rapor sahibi, bu arşivin âdeta milletlerarası bir vesayet altına konulmasını ispata yeltenir gibidir.

Bu arşivler üzerinde Türkiye kadar imparatorluktan ayrılmış milletlerin de hak sahibi oldukları hakkında iddiaları AIESEE'nin içinde ve tertiplediği kongrelerde eskiden beri dinlemekteyiz. Ivan Borsa, bazı vesika serilerinin mikrofilmlerinin satışa arz edilmesiyle Türkiye'nin muhtaç olduğu döviz sıkıntısının giderilmesine yardım edeceği şeklinde bir teklif yapacak kadar saflık göstermektedir. (Bkz. Art. 59). Önerilen tüm tekliflerin esası, Osmanlı arşivlerini, milletlerarası yararlanmaya bir an önce kayıtsız ve şartsız açmaktır. Başka deyimle, rapor sahibi bu arşivler üzerinde görüş ve tavsiyelerini, başlangıçta Türkiye bakımından değil, milletlerarası önemi bakımından, sırf bu yönden, öne sürmekte ve kanaatince ikna edici deliller bulmaktadır. Döviz bahsi yanında teknik yardım gibi hususlar da aynı zihniyetle ele alınmaktadır.

Türk-Osmanlı arşivlerinin, bir an önce milletlerarası bütün ilim araştırıcıları için kullanılabilir bir hale gelmesinde Türkiye için büyük yararları yukarıda açıklamaya çalıştım. Bu noktada hiçbir anlaşmazlık yoktur. Fakat Türkiye'nin, büyük koleksiyonlarını en bilinen yabancı arşivlere mikrofilm halinde devretmek, Osmanlı arşivlerinin merkezî fonksiyonunu görmezden gelerek bunu başka devletlere bırakmak safdilliğini göstereceğini ummak en büyük saflıktır. CIBAL bu maksadı gütmektedir. (Bu kuruluş hakkında görüşlerim hakkında aşağıya bakınız). Ivan Borsa aynı zamanda, merkezi Sofya'da bulunan CIBAL'ın Arşiv ve Mikrofilm Komisyonu başkanıdır ve CIBAL'ın esas hedefi[2] arşivlerden mikrofilm teminidir. 1978'de CIBAL Bürosu bu maksatla kampanya açmaya karar vermiştir. Halbuki AIESEE (Association Internationale des Etudes du Sud-est Europeen) bünyesinde bir Arşiv komisyonu vardı ve başkanı bir Türk'tü. Arşivlerimizin ıslahı, ilmî araştırmalar için kullanılır hale getirilmesi, modernleştirilmesi, her şeyden önce Türkiye'nin işi ve kaygısıdır. Bu konuda milletlerarası "endişe", Türkiye dışı hiçbir kuruluşun müdahale ve vesayet denemesine vesile olamaz. UNESCO'nun bütün milletlerce kabul gören teknik yardımları ancak bu çerçevede düşünülmeli, teklifler bu ruhla yapılmalı, her şeyin üzerinde üye devletin çıkarları göz önünde tutulmalıdır. Gerçekten milletlerarası işbirliği, milletlerarası çıkarlara yardım bu ilk şart yerine geldikten sonra başlar. Ivan Borsa'nın raporunda maalesef

2 Activité prioritaire: CIBAL, *Bulletin d'Information*, Sofia, 1978, s. 7.

milletlerarası çıkarlar veya belli bir kuruluşun gaye ve hedefleri ön planda ele alınmıştır. Bu müşahedem, Ivan Borsa'nın, Başbakanlık Arşivi'nin bugünkü durumu ve modernleştirilmesi için yaptığı önerilere karşı değildir. UNESCO veya başka kurumların teknik işbirliğine ihtiyacımız vardır.

Arşivlerin Tam Açıklığı

Açıklık, her çeşit ilmî araştırmanın temel prensibidir. Bir fikir, bir tez, herkes tarafından serbestçe kontrol edilebilir kaynaklara dayanmıyorsa, doğru bile olsa ilim âlemince veya tarafsız dünya kamuoyunca itibar görmez, ilmî nitelik taşımaz. Mesela arşiv vesikalarının yalnız Türk araştırıcılarına açık tutulması, yapılan yayınların şüpheyle karşılanmasına yol açar, Türk ilmini genellikle gölgeler.

Arşivlerimizde 40 yıla yakın araştırma yapmış bir tarihçi sıfatıyla, bu zaman içinde güdülen politikalardan Türk ilminin çok zarar görmüş olduğunu belirtmeyelim. Bir memlekette politika gereği yarım milyon pozu aşan en bloc mikrofilm müsaadesi verilirken Türk araştırmacılara veya kurullara güçlükler çıkarılmıştır. Yahut genç, Türk dostu araştırmacılar çeşitli güçlüklerle karşılaşmış, müsaade alamamış, bu yüzden Osmanlı tarihi için uzun yıllar hazırlandıktan sonra konu ve alan değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bir dönemde açıklık prensibine riayet edilmiş, başka zamanlarda, Türkler de dâhil, son derece dar bir kısıtlama politikası uygulanmıştır. Kendisine sadece yüz poz mikrofilm müsaade edilen bir araştırmacı, öbür taraftan harice on binlerce, yüz binlerce poz mikrofilm müsaadesi verildiğini görmüştür.

Arşiv malzemesi, bazı idareciler tarafından günlük politika ve diplomatik yaklaşımların bir vasıtası gibi kullanılarak kararsız, çelişkili, konulan yönetmeliklere aykırı şekilde idare edilmiştir. Bütün bu ıttıradsızlıklar, tabii arşiv kanunu çıktığı zaman önlenmiş olacaktır. Ittıradsızlıkların sürüp gitmesi ise Türkiye'nin itibarını zedelemektedir. Bunun açıkça ifade edilmesini, samimiyetime bağışlamanızı dilerim. Tam açıklık konusunda, hele Ivan Borsa'nın istediği gibi, 1914'ten sonraki dosyaların incelemeye açılması konusunda Türkiye'nin özel durumunun hesaba katılmadığı meydandadır. Bütün belli çevrelerce bir menfi propaganda kampanyasına hedef olan Türkiye'nin bazı hassas konularda, düşmanın açıklık prensibini kötüye kullanmasını önlemek için, kısıtlamalar yapması tabiidir ve gerçek ilim çevrelerinin buna hiçbir itirazı olamaz. Esasen belli başlı dünya arşivlerinde bu gibi güncel önemi olan kritik malzemenin sirkülasyondan kaldırıldığı ve inceleme için uzak bir tarih tespit edildiği malumdur. Fakat güncel olmayan konularda tasnif edilmiş bütün koleksiyonların araştırmacıya açık bulundurulması, mekanik kopya imkânlarının

sağlanması, yalnız ilmin bir gereği değil, aynı zamanda Türkiye'nin genel kültür hedefleri bakımından da bir zarurettir.

Burada belirtilmesi gereken ikinci nokta da Türkiye arşiv koleksiyonlarının önemli bir bölümünü herhangi bir şekilde elde ederek Osmanlı-Türk araştırmalarında milletlerarası bir merkez haline gelmek iddiasıdır. Milletlerarası kültür rekabeti normal bir şeydir. Bazı yüksek prensipler arkasında görünerek Türkiye'nin Balkan memleketleri ve Arap tarihi için mevcut imtiyazlı durumunu paylaşma teşebbüsleri karşısında ihtiyatlı davranılması da tabiidir.

CIBAL Üzerinde

CIBAL (Centre d'Information International sur les Sources de l'Histoire Balkanique) statüsünü ve 1980'e kadar çalışma raporlarını inceledim. Kuruluşun merkezi Sofya'dır ve esas varlığı Bulgar İlimler Akademisi'ne (Bkz. Status: madde 16 ve 19) bağlıdır; faaliyetleri UNESCO programı içinde gösterilmiş, böylece UNESCO'nun desteği sağlandığı gibi yaratılan merkeze milletlerarası bir cephe sağlanmıştır.

CIBAL'in AIESEE'den koparak âdeta ona rakip bir kuruluş şeklinde meydana çıkışını tamamıyla anlamak güçtür. AIESEE bünyesinde CIBAL'in üstlendiği fonksiyonları gören komisyonlar vardır. CIBAL'in gerçek hedefi, Sofya'yı Balkan tarih araştırmalarının merkezi haline getirmektir. Söylemeye hacet yoktur ki, son altı yüz yıllık Balkan tarihinin ana kaynakları İstanbul'dadır. Bu hususta CIBAL'in kurucuları da herhalde bizimle birleşirler. Böyle bir merkezin yeri ancak İstanbul olabilir. Osmanlı kaynakları olmadan CIBAL gereksiz bir kuruluş durumuna düşer. Bu iyi bilindiğinden faaliyeti mikrofilmaj ve Osmanlı paleografi ve diplomatiği üzerinde toplanmaktadır.

Eşsiz arşivleri dolayısıyla Balkan tarihi araştırmalarının merkezi olan İstanbul bu tabii hakkına sahip çıkmalıdır. Türkiye, bu imtiyazlı durumunu kendi eliyle bertaraf etmemelidir. Kanaatim budur. Bunun için de İstanbul Üniversitesi ve Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü, hükümetin desteğiyle Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde Balkan Tarihi Kaynakları Merkezi kurup buna milletlerarası bir statü vermelidir. Bu kuruluşta ve üniversitede Osmanlı paleografi ve diplomatiği kursları koymalı ve yabancı dilde tedrisatla buna milletlerarası nitelik kazandırmalıdır. Her sene İstanbul'a arşive çalışmaya gelen yabancılar bu ihtiyacı şiddetle duymakta ve şahsi temaslarla bunu gidermeye çalışmaktadırlar. Bu kurslar Balkanlar'dan, Arap memleketlerinden ve Ortadoğu araştırmalarına ilgi duyan her memleketten birçok talebe çekecektir. Şimdilik girişilen bu pratik mesai, ileride Osmanlı Arşiv ve Diplomatik (diploma-berat ilmi) Okulu'nun kuruluşuna temel hazırlar.

Bunun için İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'ne bağlı Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü ile temasa geçilebilir.

Charles Kecskemeti'nin Önerisi

Bu mektupta, "l'objectif principal du projet consiste à placer sous contrôle intellectuel l'ensemble des fonds d'archives de la période ottomane" deyimi açıklama ister. Önerilen proje bu nokta açıklığa kavuştuktan sonra bütünüyle ele alınabilir. Türk hükümetinin alacağı esaslı tedbir ve faaliyetlere paralel olarak UNESCO yoluyla uzman arşivcilerin teknik yardımları şüphesiz ancak şükranla karşılanır. Madde 4.1. açıkça göstermektedir ki UNESCO'nun yardımı arkasından milletlerarası bir projeye gidilme ve derhal "les problems d'acces" (Madde 5) öne gelmektedir.

Türk Hükümeti'nin Acil Olarak Yapması Gereken İşler

Yukarıda temas ettiğim noktalar sanırım yeterince göstermiştir ki Türkiye'nin en önemli ve en zengin kültür mirası beynelmilelleştirilme ve milletlerarası vesayet altına sokulma teşebbüsüyle karşı karşıyadır. Dayandıkları delil, bu arşivlerin gerçekten acıklı bir durumda bulunmaları, acil tedbir alınmazsa önemli bir kısmının mahvolma tehlikesi karşısında bulunmasıdır. "Bu hazine, birçok milletleri yakından ilgilendirir çünkü tarihlerinin kaynakları bu arşivlerdedir," denmek isteniyor. Türk hükümeti böyle bir konuda bizzat harekete geçip işleri yüklenir, arşiv konusunu bir an önce çıkarır, gerekli tahsisatları yapar, üniversiteyi harekete geçirirse, dışarıya olan ihtiyacımız ve bağlılığımız sadece teknik uzman ve malzeme istemekten ibaret olur. Durum, hükümetin bu konuda artık radikal bir hamle yapmasını zaruri kılan bir noktaya gelmiştir. Bu faaliyet ve tedbirler sonucunda Türkiye, modern bir devlet olarak görevini yerine getirmiş olmakla aynı zamanda, bu arşivler sayesinde, dünyada önemli bir kültür alanında öncülük imtiyazını alma yoluna girer.

6

MİLLÎ KÜLTÜR VE KÜRESELLEŞME*

Küreselleşme sorunlarında, Türkiye ve Batı, Türkiye ve İslam dünyası, Türkiye ve Yakın Doğu ve belki de ilkin Türkiye'nin kendisini ayrı ayrı ele almak daha aydınlatıcı olurdu.

Türkiye, altına imzasını attığı birçok uluslararası anlaşmalarla ve pazar ekonomisini benimsemekle kendini küreselleşmenin tam ortasında bulmaktadır. Bu anlaşmaları bir uzmanlar grubu analiz ederek Türk kültürü, demokratik yapı, bağımlılık gibi sorunları ayrıntılarıyla açıklığa kavuşturmalı ve tartışma konusu yapmalıdır. Başka deyimle bu noktada Avrupa-Amerika modelinin devletimiz, toplumumuz ve geleceğimiz bakımından bilimsel bir analize tâbi tutulması hayati bir önem taşımaktadır. Şimdiden hayat stili, yayın, dil ve davranışta toplumumuzda ayrılma ve kopmalar, karşıtlıklar geniş boyutlara erişmiştir. Devletin, eğitim felsefesi ve stratejisi, küreselleşme ve onun olumlu olumsuz sonuçları, küreselleşmenin doğurduğu tepki ve bunalımları, millî kültür ve azınlık kültürleri sorununu göz önünde tutan yeni bir düzenlemeye gitmesi gerekli görünmektedir. Böyle bir yeniden düzenleme anayasa düzenlemesini de gerekli kılabilir.

Bizim için sorun, bir yandan küresel örgüt ve dinamiklere nasıl uyum sağlayabileceğimizi, öbür yandan onları millî hedefler doğrultusunda, nasıl kullanabileceğimizi belirlemektir. Küreselleşme karşısında kültürlerin korunması ve gelişmesi UNESCO tarafından benimsenmiş esas hedeftir. UNESCO'da bir *Division of Interational Cultural Cooperation, Preservation and Enrichment of Cultural Identities* örgütü vardır. Bu örgütün varlığı gösteriyor ki ekonomik ve teknolojik küreselleşme ile kültürel küreselleşme hedefleri aynı değer ve doğrultuda değildir. Başka deyişle, tarihî dinamik yerel kültürler, dünya ekonomisini ve iletişim araçlarını kontrol eden standart bir kültürün egemenliğine direnç göstermektedir. Bu direnç insanlık kültürünün bir yönde

---

* Bu konuşma 19 Aralık 1993 tarihinde, "Türkiye Cumhuriyeti, Millî Kültür ve Küreselleşme" adıyla yapılmıştır.

katılaşması değil, onun zenginlik ve gelişimi adına sağlıklı bir bilinçlilik sayılmaktadır. Bu yalnız millî kültürlerin doğal varlık ve bekâ reaksiyonu olarak değil, bütün insanlık kültürünün zenginliği ve gelecek gelişim olanaklarının korunması biçiminde anlaşılmaktadır.

UNESCO, *The History of the Scientific and Cultural Development of Mankind* kısa adıyla *History of the Humanity* adlı eseri yeniden yazdırmaktadır. Bu eseri hazırlayan uluslararası komisyonun felsefesi tamamıyla bu doğrultudadır.

Tartışmanın temel sorunu şudur: Batı'da gelişen kültürün akılcı, evrensel bir kültür olma savı vardır. Buna karşı bu kültürün, öbür kültürler gibi Avrupa tarihi gelişiminden doğmuş *sui generis* bir kültür olduğu ileri sürülür. Bu tartışma, Türkiye Tanzimat'la Batılılaşma sürecine bilinçli bir programla girdiği zaman ortaya atılmıştır. Biliyoruz ki bir bölüm aydınlar, "Batı'nın teknolojisini almak bekâ için gereklidir fakat onun değerler sistemi ve yaşamı ise toplumumuz için intihardır," diyorlardı. Buna karşı radikal Batıcı aydınlara göre, Batı kültürü XVIII. yüzyıl aydınlanma çağının akılcı evrensel prensiplerine dayanmaktadır, dolayısıyla onu bütünüyle benimsemeden insanlığın ileri toplumları arasına girme olanağı yoktur. Onlara göre, Batı kültürünü bütünüyle benimsemek çağdaşlaşmanın tek yoludur. Cumhuriyet döneminde 1922-1950 tarihlerinde laik devlet felsefesi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemimize bu anlayış egemen olmuş fakat 1950'den sonra çok partili demokrasi döneminde dinci ve aşırı milliyetçi eğilimler ortaya çıkmıştır. Türk halkının, bugün bu iki aykırı görüşe sahip birbirinden kopmuş iki topluma bölünmüş olduğu gözlenmektedir. Küreselleşme konusu bizim için ilkin bir "kimlik istikrarı" sorunudur. Küreselleşmeyi benimserken bu gerçeği açıkça ortaya koymak ve tartışmak durumundayız. Zira toplumun bir bölümü küreselleşirken öbür bölümü ona karşı cephe alır. Bu, ileriki tehlikeli bunalımları önlemek bakımından hayati bir önem taşır.

Fakat şu bir gerçektir ki istesek de istemesek de, iletişimin küresel bir üstün gücün elinde olması Amerikan kültür ve hayat stilini genç kuşak arasında kuvvetle yaymaktadır. Nükleer silahlar nasıl dünya düzeni tekelini Batı kültürü kesimine vermişse, telekomünikasyon alanında teknolojik tekel de belli bir kültüre yayılma ve egemen olma şansını desteklemektedir. Avrupa-Amerika kitle kültürünün, dünya kapitalist egemenliğinin bir aracı ve sonucu olduğu inancı İslam memleketlerinde hem dinî hem sosyalist çevrelerde yaygındır ve güçlü bir direnç hareketine yer vermektedir. E. Said, Avrupa oryantalizminin, Batı ekonomik ve politik egemenliğine hizmet eden sözde bilimsel bir hareket olduğunu ileri sürerek, Batı'daki Doğu karşıtlığına şiddetle hücum etmiş ve

büyük yankı uyandırmıştır. Bugün medeniyetlerin, daha doğrusu kültürlerin savaşı tartışması gündeme gelmiştir. Bu noktada gelenekçi, kurulmuş düzen karşıtlığını ciddiye almak gerekiyor. Öbür yandan medeni araçları kullanmanın, zamanla, kültür değişimine yol açtığı, hayat stilini ve dünya görüşünü değiştirdiği de inkâr edilemez. (Appadurai)

Küreselleşmenin zamanla tam bir hoşgörüyü, ileri Batı toplumlarında olduğu gibi toplumumuza uzlaşma getireceği ileri sürülmektedir. Toplumumuzda "millî değerler"den, onları korumaktan söz ederiz. Bu soru, Türkiye'deki gibi Japonya'da hatta Avrupa'da toplum için bir sorun olarak ele alınmaktadır. Bunun kaçınılmaz lojik bir sonucu azınlıkların da millî değerlerini, "köklerini" ve kaybolmuş veya kaybolma tehlikesindeki kültürlerini bir kimlik ve varlık sorusu olarak ortaya atmalarıdır. Çoğu zaman bu hareket siyasi bir karakter niteliği almakta, *self-determination* hareketine yol açmaktadır. Başka deyimle, küresel bir özdeşleşme gelişimine karşı tekelci bir millî kültür politikası orada kalmamakta, ona reaksiyon olarak azınlık kültürlerini gündeme getirmektedir. Bu noktada küreselleşme karşısında, millî kültür ve millî kültür karşısında da "azınlık" kültürleri sorunları ortaya çıkmaktadır.

Bazılarına göre bu sorun, çoğulcu demokratik yapı içinde devletin müdahalesi olmadan çözülmek zorundadır. "Devlet, özel kültür dernekleri ve yayına tanıdığı müsaadelerle tekelci bir kültür politikasını terk etmek, ekonomide özelleşme gibi kültür kimliği konusunda da inisiyatif ve etkinliği topluma bırakmak zorundadır," demektedirler. Millî devleti, bu hareketin siyasi karakteri ve sonuçları ürkütmekte ise de, demokratik açık toplum felsefesini benimseyen bir rejim için bu yol tek yoldur. Aynı zamanda, patlak verecek ağır bunalımları önlemek bakımından da en yararlı devlet siyaseti olarak görünmektedir. Dünyada egemen eğilimler karşısında ve demokratik bir rejim içinde, katı tekelci bir "millî değerler" politikası uzun ömürlü olamaz, deniyor. Küreselleşme ve "millî" kültür alanında açık yarışma, bizzat millî kültürün gelişimi için hayırlı bir ortam olabilir.

Bugün Türk devletinin temel felsefesi Atatürkçülüğün benimsediği akılcı, laik, Batılı devlet felsefesi ve politikası karşısında Pantürkçü hareket, İslami Ümmet Hareketi, Türk-İslam Sentezi Hareketi, Heteredoks Alevî Kimliği ve Kürtçülük, günümüzde siyasi boyutlara ulaşmış, güçlü akımlar olarak ortaya çıkmıştır ve her biri açıkça her şeyden önce bir kültür kimlik hareketi olmak savındadır. Bu hareketlerden bir bölümü açıkça küreselleşme karşısında yer almaktadır. Öbür yandan, devletimizin benimsediği pazar ekonomisi ve demokratikleşme yoluyla Türkî cumhuriyetlerle ortak siyaset ve dayanışma, bölge bütünleşmesine, dolayısıyla küreselleşmeye doğru bir adımdır.

Bu yönde Türkiye küresel güçlerin desteğini sağlayabilir. Fakat Rusya'da, Sovyet İmparatorluğu'nu diriltmeye yönelik son güçlü akım ve Türkiye'nin ekonomik potansiyeli bu doğrultuda bir gelişmeyi köstekler niteliktedir.

İslam dünyasıyla bütünleşmeye gelince, Türkiye, İslam dünyası içinde konumu ve din siyaseti dolayısıyla küreselleşme hareketinde son derece önemli ve etkin bir yer almaktadır.

Toplumumuz, Osmanlı geçmişinden gelen etkilerle, İran ve Arap İslamiyeti'nden farklı bir İslamlık geleneğini sürdüregelmiştir. Din ve devlet işlerinin ayrılışı, Türk devlet geleneğinin bir temel prensibi olarak yüzyıllar ötesine gider. Türkiye'nin Batıcı kültür geleneği yine altı yüzyıl gerilere erişir. Batı teknolojilerini benimseme hatta Batı yaşam tarzından etkilenme Osmanlı'nın ilk dönemlerine uzanır. Temel sosyal yapıda, küçük köylü işletmelerini esas alan, şeriat dışında yerel âdet ve kurumları devlet kanunlarıyla benimseyen Osmanlı idaresi, Türkiye'mizin komşularından farklı bir sosyal yapı ve kültür geleneğine sahip olmasının gerçek tarihî kökleridir. Türk-İslam toplumunun bir ölüm kalım bunalımı döneminde radikal bir ifadesidir. Türk tarihinin gelişimi onu cumhuriyet ve laik devlet rejimine getirmiştir, ona Müslüman ve aynı zamanda Avrupalı karakterini kazandırmıştır. Başka deyimle Türk-İslam sentezi yanında bir Türk-Avrupalı sentezi vardır. Türk milletinin çoğunluğu bu tarihî gelişimi benimserken dışarıdan gelen aşırı akımlar tarihî gelişimi tersine çevirmek çabasındadırlar. Bugün yurtta acilen ele alınması gereken sorun, İslamcı ve Batıcı diye milleti ikiye bölmeye çalışan akımları tarih gerçeklerini göstererek uzlaşma ve birliğe kavuşturmaktır. Başka bir ifadeyle Türk tarihinin bin yıllık geleneğini benimseyerek, Türk toplumunda kutuplaşmayı önlemek, iki taraf arasında birbirini anlayan bir diyalog kurmak hayati önemdedir. Yurt içinde bu uzlaşmadan sonra Türk-İslam modeli, başka İslam memleketlerine küresel bir model olabilir. Şimdiden Endonezya gibi memleketler, bu modeli benimseme çabasındadırlar.

İslam dünyası Humeyni ile Atatürk arasında bocalamaktadır. Arap ve İran köktenci İslamlığı karşısında İslam'ın hoşgörü ve açık toplum geleneğini benimseyen Türk-İslam geleneğini yaygınlaştırmaya çalışmalıdır. Atatürkçülük, bu Türk-İslam gelişimi dışında değildir, onun en son tarihî ifadesidir, onun içinde ve ilerisindedir.

7

TÜRK MİLLETİ VE TARİH*

Millî tarih ve milliyetçilik üzerinde en ileri temsilcileri bir araya getiren bu konferansın şu anda tarihî bir önemi vardır. Aranızda bulunmak imkânını bulamadığım için üzgünüm. Evet, bu toplantı Türk yurdunu bölmeye, milleti iki karşıt kampa ayırmaya çalışanlar önünde, yüzyıllarca ortak bir tarih yaşamış, kaynaşmış bir milletin sağduyusunu seslendirmek görevini üstlenmiştir. Evet, tarihin getirdiği birlikte yaşama ve var olma duygusunu ve azmini Türk kimliğini bu bunalım ortamında her zamandan ziyade bir güçle dile getirmek, anlatmak, haykırmak zamanıdır. İnanıyorum ki bu, en çok Türk tarihini yakından bilenlerin görevidir.

Türk kimliği nedir? Türk kimdir? Millî kimlik insanın ikinci benliğidir. Maddi benliğimiz tehlike altına girince nasıl tepki gösteririz? Aynı biçimde millî benliğimiz bir saldırı karşısında kaldığı zamanda aynı güçle karşı koyarız. Hatta o zaman maddi benliğimizi bile unuturuz. İnsanı insan yapan bu ikinci benliktir. Bir arada onun simgelerini gördüğümüz, işittiğimiz zaman o benlik coşar, milletlerarası yarışmalarda birincilik kürsüsüne çıkan sporcumuz millî marşımızı dinlerken yanaklarından yaşlar süzüldüğünde, hepimizin gözleri yaşarır; işte o an ikinci benliğimiz, millî kimliğimiz coşmuş, taşmıştır.

İki yıl önce Moğolistan'da Türk mektebinde yetişen Moğol çocukların söylediği Türk bağımsızlık marşını dinlerken bir mucize beni derinden sarsmıştır. Çeşitli inançlara sahip türlü yollardan gelen Türkler, politikacı, yazar, tarihçi, herkesin o an gözleri doldu. Çünkü o an, hepimizin içinde saklı o derin ikinci benlik coşmuştu.

Türk kimliği daha doğrusu her Türk'ün bilinci altında oluşmuş bu millî benlik nereden geliyor. Bugün Rus istilasından kurtulmuş Orta Asya'daki Türk milletleri neden kendisini aynı zamanda bir Türk benliği içinde buluyor. Bunun kökeni tarihtedir. XV. yüzyılda Âşıkpaşazâde, Rumeli fütûhatını anlatırken bir yerde coşuyor, "Türk arkalandı," demekten kendini alamıyor.

* Bu konuşma 29 Nisan 1997 tarihinde, "Türk Milleti ve Tarih" başlığıyla yapılmıştır.

Osmanlı kendini Türk olarak hissetmekteydi. Daha daha gerilere gidelim VIII. yüzyılda Orhon Kitabeleri'nde Bilge Kagan şöyle diyor, "Ben, Tanrı gibi Tanrı'da kendini bulmuş Türk Bilge Kagan'ım, sözlerimi baştan sona işitin ....2 Türk budunu .....Ötüken dağlarında otururşan sonsuza kadar devlet sahibi olur hükmedersin ..... başka yerlere gittin, oralarda mahvoldun, tükendin.... Ey Türk beyleri, Türk budunu her ne sözün varsa onu taşa kazdırdım.... Dört bucak düşman imiş: 'Tört bulung kop yagı ermiş....' .... Orada Kök Türk ança olu ermiş yani kök Türk orada olurmuş.... Türk begler Türük atın ıttı yani Türk beyleri artık Türk unvanlarını bıraktılar. Türk budunu delmiş, devlet sahibi bir budun idin devletin şimdi nerde." Kitabe devam ediyor, "Ey Türk oğuz beyleri, Türk beyleri, ışıt üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe ey Türk budunu senin devletini ve türeni kim bozup yıkabilirdi... kendin yanıldın, aranıza nifak soktu.... Çok sayıda öldün."

1200 yıl önce yazılmış bu anıtta Türk benliği, Türklük bilinci, Türk adı, Türk birlik özlemi o kadar güçlü bir biçimde ifade edilmiştir ki, onu ancak tekrar 1919'da Anadolu Türk yurdu her yandan güçlü düşmanlarca istilaya uğradığı zaman tekrar yaşadın, tekrar duydun. Bugünkü millî devletimiz bu bilincin yarattığı Türk budunu, Türk milleti, Türk devletidir. O devam edecektir. O yeniden dirilmedir. Tarih geriye dönmez, dönemez. Yüzyıllarca sonra tekrar kendine dönen Türk budununu artık gerçek benliğinden saptırmak mümkün değildir. Bu yeni bilinci en güçlü ve kandırıcı bir biçimde ifade eden büyük Türk düşünürü Ziya Gökalp'tır. Onu gerçek yapan da Atatürk'tür.

Türk kimliği, Türk benliği bugün artık temel gerçektir. Türk adı bize nerden geliyor? Kök Türk Kaganlığı içinde toplanmış olan bütün orukların ortak kimliğini bu Kök Türk Kaganlığı sağlamıştır. Tokuz Oğuz, Kırgız, Tatar, Türgiş Orukları hepsi Kök Türk Devleti içinde Türk kimliğini kazanmıştır. Onun boyu Kırgız'dır ama o aynı zamanda kendini Türk bilir. Başka deyimle uzun, güçlü şanlı bir tarih ve kader birliği bu Türk kimliğini meydana getirmiş hangi cinsten olursa olsun bütün bu halklar için ortak bir Türk benliği yaratmıştır.

Bugün zulme uğrayan Rumeli halkı, Deliormanlı, Kırcaalili, Pomak, Boşnak, Arnavut, Çerkez, XIX. yüzyıldan beri kitle halinde yüz binlerce bu Anadolu Türk yurduna dönmekte, kendini ezen zulüm karşısında canını bu yurda atmaktadır. Kafkaslar'dan, Kırım'dan gelenler de öyle, neden, çünkü onlar yüzyıllarca bir hayat biçimini, bir dünya görüşünü, bir tarih birliğini yaşamışlardır. Onlarda Türklük ikinci benlik haline gelmiştir. Onlar bu cihanda ancak Türk milleti içinde kendilerini rahat hissederler. Evet, Türklük benliğini tarih yaratmıştır. O tarih geri döndürülemez.

Türk adı, Türk kimliği, Türk kaganlığı döneminde oluşmuştur. Kırım'dan Çin'e kadar uzayan Kuzey Asya steplerinde kurulmuş olan ilk büyük Türk Kök Türk İmparatorluğu içinde ortaya çıkmıştır. Oğuzlar, oğuzdur. Ama onların ikinci adı Âşıkpaşazâde'nin dediği gibi Türk'tür. Başarılarla coştuğu zaman o, benliğini dile getirir.

Türk adı ilk defa Orhon Kitabeleri'nde taşa kazılmıştır. O tarihten beri bugüne kadar o bilinç yaşanuştır. Daha IX. yüzyılda Bizans kaynakları Macarların yerleştiği Panonya Ovası'na *Turqia* demişlerdir. Zira Macarların yaşam tarzı ve aralarında bulunan Türk boyları dolayısıyla onlar Türk kimliğini benimsemişlerdi ve böyle tanımlıyorlardı. 1270'lerde Doğu Anadolu'dan geçen Marco Polo o bölgeye *Turcomania* demiştir. Yukarıda belirttiğim gibi Osmanlılar da kendilerini aslında Türk biliyordu. Türk kimliğini birtakım yapay faktörlerle tanımlamaya çalışanlar yanılıyorlar. Türk kimliği Kök Türkler'den beri tarihe damgasını vurmuş çeşitli menşeden milyonlarca insana Orta Asya'da Anadolu'da bir ikinci benlik kazandırmıştır. Bunu başka bir benlik duygusuyla değiştirmenin imkânı yoktur. Din politikasını öne getirmeye çalışanlarda bile bu benliği görebilmekteyim. Şahsiyetli dış politika davasında olan liderler, yalnız sol partide değil, sağ partilerde de hâkimdir. İşte bu, Türk benliğinin hiçbir zaman yok olmayacağının en büyük kanıtıdır. Önemli olan bu bilinci memleketimizde yaşayan çeşitli inançlara ve ideolojilere sahip insanların idrak etmesi ve bu bilinçle yapay ayrılıkları unutması ve birleşmesidir.

8

TARİH VE AKADEMİ*

Nüfusu 30-40 bine düşmüş harap Bizans İstanbul'unu feth ve görkemli bir metropolis olarak yeniden inşa eden Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed'in Semaniye Medresesi (1471) bir üniversite, aynı zamanda bir akademi sayılabilir. Semaniye'yi kurmak için Fatih, Türkistan'dan dönemin büyük *matematisyeni* ve astronomu Ali Kuşçu'yu görevlendirmiş, kütüphane müdürlüğüne onun öğrencisi Osmanlı matematikçisi Molla Lütfi'yi atamıştır. Alman bilgini A. Deismann, geniş görüşlü bu hükümdarı, İtalya'nın hümanist hükümdarlarıyla aynı sıraya koy.[1] Fatih'in, sarayında Grekçe ve Latince klasikleri bir araya getiren bir saray kütüphanesi kurduğunu, bir taraftan da Patrik II. Gennadios'tan Hristiyan dininin esaslarını özetleyen bir risale yazmasını istediğini biliyoruz. Öbür yandan, sarayında haftada bir topladığı İslam ulemasına, din felsefesine dair ontolojik sorular üzerinde tartışmalar yaptırdığını da biliyoruz. Aynı dönemde, İtalya'da hümanist çevrelerde aynı temel ontolojik soru, yani Tanrı bilgisine akılla mı, yoksa hads (*intuition*) ile mi erişilir, sorusu tartışılıyordu. Birinci fikri kelâm uleması, ikinci tezi sûfiler ileri sürmekteydiler. Osmanlı fikir hayatında bu iki akım güçlü olmuş, zaman zaman şiddetli tartışmalara yol açmıştır. İlahiyatın bu temel sorusu, İslam düşünce tarihinde Gazâlî ile İbnü'r-Rüşd arasında tartışma konusu olmuştur. Fatih'in aynı konu üzerinde Osmanlı kelâm âlimi Bursalı Hoca-zâde Mustafa (öl. 1478) ile Ali Tûsî'ye birer eser yazdırdığı bilinmektedir.

XV. yüzyılda Floransa'da *Academia Platonica*'da hümanistler arasında Eflâtun felsefesi egemen iken, aynı dönemde Bologna'da *Tehâfüt*'ü yazan İbnü'r-Rüşd'ün (Averroe) Aristo yorumları okutulmaktaydı. Başka deyimle, İstanbul'da ve Floransa'da, aynı dönemde, Hristiyan ve İslam teolojisinin aynı soruları tartışılmaktaydı.

---

* Bu yazının ilk şekli 25 Şubat 2000 tarihinde, Türkiye Bilimler Akademisi'nde bir konuşma olarak sunulmuş ve basılmıştır. (*Tarih ve Akademi*, Ankara 2001).

1 A. Deismann, *Forschungen Funds in Serai*, Berlin-Leipzig, 1933.

Bu çerçevede Molla Lütfi'nin, Türk tarihinde taassubun kurbanı özgür düşünceli bir bilgin olarak burada anılması gerekir. Lütfi, etrafındaki gelenekçi ulemayı çekinmeden eleştirir, alaya alırdı. Tüm ulemayı kendine düşman yapmıştı. Sonunda onun, mülhid, zındık, kâfir olduğu şâyiasını yaydılar; bu suçlama Sultan Bayezid'e kadar duyuruldu; sultan inanmadı ve olayın bir ulema meclisinde görüşülüp karar verilmesini emretti. Lütfi, ulemadan dört otorite önünde sorguya çekildi, tanıklar buldular. Molla Lütfi, İslam dini esaslarına olan inancında hiç kusuru olmadığını, küfr ve ilhaddan uzak bulunduğunu, söylenenlerin yalan ve iftira olduğunu söyleyerek kendini savundu. Bir dersinde, "Uhrevî selâmet için kuru kuru yatıp kalkmak, namaz kılmak yetmez," demiş; öğrencilerinden bazıları bunu dedikodu konusu yapmışlar; muhakemesi sırasında da ona karşı tanık oldular. Ulema meclisi onun mülhid olduğuna hükmetti, katline karar verildi. Kararı padişaha sundular. At Meydanı'nda idamı için ferman çıktı. At Meydanı'na götürülürken Molla, alanın iki yanındaki halk önünde hep Kelime-i Şahâdet getirerek cellâdın önüne kadar yürüdü ve başını cellâdın taşına koydu. Zamanında birçokları onu, ulemanın kinine kurban olmuş bir şehit olarak andılar. Halk, onu, ulema gibi mülhid saymadı. İslam'ı geniş bakışla yorumlayan, Musa, İsa ve Muhammed'in üçünü birlikte sayan sûfi şeyhler, medrese ulemasına karşı Lütfi'nin mülhid olmadığına tanıklık etmişlerdir. Özgür düşüncenin öncüsü, taassubun kurbanı olan Molla Lütfi'nin hatırasını bu akademi çatısı altında saygıyla yaşatmak gerek.

Eflâtun'un *Atina Akademisi*, bugün anladığımız anlamda bir akademi ve aynı zamanda matematik ve doğa ilimlerinde tedrise önem veren bir üniversite idi; Orta Çağ'da İslam uygarlığı, Batı Hristiyanlığı'ndan çok önce Eflâtun'un akademisine yakın topluluk ve kurumlara sahip olmuştur. Hristiyanlığa aykırı sayılan *Eflâtun'un Akademisi*, 529 tarihinde Doğu-Roma (Bizans) İmparatoru Justinian tarafından kapatıldıktan sonra, İslam ülkelerinde, İspanya'da, Mısır'da, Irak'ta, Semerkand'da matematik, doğal ilimler ve felsefeyle uğraşan akademinin benzeri kurumlar ortaya çıkmıştır.

Bunların en ünlüsü *İhvân al-Safâ*'dır. Basra'da X. yüzyılın ikinci yarısında Şiî-İsmailî eğilimli *İhvân al-Safâ*, Saf Ruh'un Dostları Derneği özel bir topluluk halinde çalışma göstermiş, eski Yunan, İran ve Hind ilim ve felsefesinden esinlenen seri halinde ansiklopedik 52 risale yazmışlardır. Bu risalelerde, Pythagoras, Eflâtun, Sokrat'a sık sık atıflar yapılmakta, Aristoteles gerçek üstat sayılmaktadır. Tanrı, onlara göre, Eflâtun'un düşündüğü gibi, tüm ruhların geri döneceği evrensel ölmez Saf Ruh'tur ve bütün dinler bu temel görüşte

birleşmişlerdir. Onlar, Kur'ân ve şeriatı, kelimesi kelimesine değil, metaforik ifadelerle yorumlarlar. Ruh ve canlılığın tanrısal bütünlüğüne inanan İhvân, aynı zamanda, hayvanların korunmasını isteyen ilk çevreciler olarak görünmektedir.

Avrupa'da Hümanizma'nın, akılcılık ve aydınlanmanın beşiği, ikinci Atina sayılan Floransa'da, 1439'da *Academia Platonica*'nın açılışı, Osmanlı-Türk tarihiyle ilişkisi olan bir olaydır. Bizanslılar, tüm Anadolu ve Rumeli'de egemenliklerini kuran Osmanlıların, arada sıkışıp kalmış payitahtları Konstantinopolis'i er geç fethedeceklerini biliyor, kurtuluşu Batı'dan gelecek bir Haçlı seferinde görüyorlardı. Bunu sağlamak için Bizans imparatorları sık sık Roma'ya gideceklerdir. Roma papaları, Avrupa devletlerini Osmanlı'ya karşı bir Haçlı seferinde birleştirmek için, ilkin Doğu Rum Ortodoks Kilisesi'nin papanın üstünlüğünü tanımasını ön koşul olarak ileri sürmekteydiler. Nihayet, 1439'da bir kez daha, kiliselerin birliği ve Haçlı seferi için imparator, patrik ve Bizans fikir hayatında ileri gelenlerden bir heyet Roma'ya geldi.

Bunların arasında ünlü filozof Gemisthos Plethon ve Bessarion vardı. Heyetin dönüşünde onlar İtalya'da kaldılar. Plethon, Floransa hâkimi Cosimo de' Medici'ye *Eflâtun Akademisi*'nin Floransa'da yeniden kurulmasını önerdi. Eflâtun felsefesi ve Grek edebiyatı incelemeleri için *Academia Platonica* 1442'de Floransa'da kuruldu. Plethon, II. Murad döneminde Edirne'de bulunmuştur. Alman oryantalisti Franz Taeschner'e göre, Plethon Osmanlı düşünce hayatıyla orada tanışmıştı. Osmanlı-Grek fikir temasları, 1350'lere kadar iner. Bizans'ta mistik din felsefesi, palamizmin kurucusu Gregory Palamas'ı, 1354'te Sultan Orhan, Osmanlı ulemasıyla bir dinî münazarada bir araya getirmişti.[2]

Roma'ya giden ve kardinallığa yükseltilen Bessarion da, Roma'da 1498'de *Academia Romana i di Storia i Archeologia*'yı kurdu. İstanbul fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmed, İtalya'ya kaçan Grek bilimci ve filozoflarını İstanbul'a davet ediyor; Amuritzes, Trapezuntis, Kritovoulos gibi Rum bilim adamlarını sarayında ağırlıyordu. *Kayser-i Rum* (Roma İmparatoru) unvanını benimseyen Fatih'in son düşüncesi Roma'yı da almak ve kadim Roma İmparatorluğu'nu bütünüyle kendi hükmü altında ihya etmekti.

Dogmatik İslam yanında bir de tarihî İslam vardır; başka bir deyişle tarihî koşulların etkisi altında İslam çeşitli şekiller almıştır. Şeriat, tarihî bir gelişimin ürünüdür. İslam akâidi değişmez ama günlük hayatı düzenleyen muamelata ait hükümler tarihî bir olgudur ve değişmeye açık olduğu ulemaca kabul edilmiştir. Gerçekte bir İran İslamiyet'i, bir Endonezya İslamiyet'i ve bir Türk

2 G. G. Arnakis, "Gregory Palamas among the Turks and Documents of his Captivity as Historical Sources", *Speculum*, XXVI (1951), s. 104-118.

İslamiyet'i vardır. Türklerin İslamiyet'ini bir tek inanç ve davranış sistemi olarak görmek tamamıyla yanıltıcıdır. Tarihî gelişiminde İslamiyet, Kur'ân'ı aklî prensiplere göre yorumlayan Mutezile gibi akılcı felsefi bir akım ya da İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddin ve Hacı Bektaş'ın mistik İslam'ı gibi çeşitli şekiller ve yorumlar sergilemektedir. Osmanlı tarihinde bu iki anlayış birlikte egemen olmuştur. Sünnî, Ortodoks medrese İslamiyet'i yanında veya karşısında, sûfi tarikatların temsil ettiği bir mistik İslamiyet vardır. Padişahların Sünnî İslamiyet'i öğreten hocaları yanında daima tarikat mensubu bir şeyhi olurdu. Bin yıllık deneyiminde Türkler, özellikle Anadolu Türkleri iki çeşit İslamiyet'i birlikte benimsediler: Bir yanda Türkmen-Yörük grupların sûfi-Alevî ağırlıklı inanç sistemi diğer yanda devletin Hanefî-Sünnî İslamiyet'i, Müslüman toplumunun ihtiyaçlarına önem veren *istihsan* prensibi sayesinde İslam'ın en hoşgörülü şekliydi. Alevî Kızılbaşların şiddetle takibata uğratılması, onların İran şahını kendi tarikat pîri ve gerçek hükümdarları olarak tanıması dolayısıyladır.

Teoloji sorularıyla uğraşan özgür, geniş görüşlü Fatih Sultan Mehmed'den sonra Osmanlı tahtına oturan II. Bayezid (1481-1512) her alanda bir tepki ve taassup dönemi açmış, şeriatı ihya eden velî padişah olarak selamlanmıştır. Aslında bu tepkinin, siyasi, sosyal derin nedenleri vardır.[3] Fatih döneminde şeyhlere, zaviyelere ait vakıfların vakfiyetini kaldıran (nesih) ve devlete mâl eden hareket sonucu geçim kaynaklarını kaybedenler, başta Halvetî şeyhleri bu vakıfların çoğunu Bayezid döneminde geri almışlardır.

Yukarıda gördük ki Molla Lütfi gibi serbest düşünceli bir molla, Bayezid zamanında cellâda teslim edilmiştir. Bununla beraber, sonunda, genellikle hoşgörülü bir İslamiyet Osmanlı'da egemen olmuştur. Kanunî döneminin şeyhülislamı Ebussuud, Hanefî mezhebinin geniş düşünceli, hoşgörülü İslamiyet'ini temsil eder. Hanbelî mezhebinden, bidatlara, yeniliklere karşı çıkan hatta Ebussuud'u kâfir ilan eden Mehmed Birgivî'nin çabaları boşa çıkmıştır.

Osmanlı Devleti, daima tarikatları ve resmî Hanefî İslamiyet'ini korumuş ve toplumda dinî çatışmalara izin vermemiştir. Bununla beraber sonraki dönemlerde Osmanlı tarihinde iki büyük bağnazlık hareketi devleti ve toplumu tedirgin edecek, devleti karşısında bulacaktır. XVII. yüzyılın ilk yarısında çocuk padişahlar döneminde ülke, Mahpeyker Kösem Sultan ve Yeniçeri Ocağı saltanatı altında, tam bir kargaşa içindeydi. O zaman Kadızâdeliler'den bazı camii vaizleri, Hanbelî mezhebinin katı kurallarını izleyerek, halkın İslam'a aykırı bidatlara saptığını, ateşli vaazlarla ilan ediyorlar, özellikle sema' yapılan sûfi tekkelerini lanetliyorlardı. Bir defasında cemaatin önüne düşerek

3 Bkz. "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi*, 75. cüz.

dervişleri ve tekkeleri yakıp yıkmak için harekete geçtiler. Bunu ancak dönemin diktatörü olan Köprülü Mehmed Paşa önleyebildi (1656-1661).[4]

İkinci büyük bağnazlık hareketi, XVIII. yüzyılın ortasında Arabistan Yarımadası'nda aşiretler arasında doğmuş, Vahhabî-Suudî tevhid hareketi ile kendini göstermiştir. Vahhabîler, Osmanlı'yı kâfir ilan etmiş ve bidatları kökünden kazımak iddiasıyla devlete karşı fiilî gazâ hareketine girişmişlerdir. Vahhabî hareketi, bugün İran'da, Cezayir'de, Sudan'da saldırgan cihadı benimsemiş, kâfir saydıkları Müslümanları din adına gizli açık katletmeyi cihad saymış son derece bağnaz grupların kaynağıdır. Siyasi otoritenin gevşediği, siyasilerin birbirine düştüğü dönemlerde bu militan akım, her İslam memleketinde örgütlenip faaliyete geçme imkânı bulmaktadır.

Aydınlanma felsefesi ve akılcılık üzerine kurulmuş olan akademi, bütün sosyal ve siyasi süreçlerin araştırıldığı, açıklandığı tek kurumdur. Fakat unutulmamalıdır ki, her insan toplumunda, insanlık tarihinin gelişiminde, akılcılık kadar gnostisizm de önemli bir yer tutar. Gnostisizm, Tanrısal Zat'a, ebedi ve ezeli gerçeğin irfanına akıl ile değil, ancak Tanrı'dan gelen ilham ve hads ile erişmenin mümkün olduğuna inanır.

Türk-İslam düşünce tarihinde, tüm tasavvuf düşüncesinde, temel kavram gnostik yaklaşımdır. İşte, XV. yüzyılda Fatih'in sarayında ve Floransa Akademisi'nde bu soru tartışılmakta idi. Buna karşı çağdaş pozitif bilim; akıl, mantık ve deneyimle kanıtlanmayan hiçbir şeye inanmamak anlamında agnostisizm, ilahiyat konularını bilimsel araştırma konusu dışında bırakmıştır.

Türkiye'mizin, son siyasi istikrarsızlık döneminde, bu faaliyetlerden uzak kalmadığı, özgür düşünce temsilcilerinin birer birer Hizbullah cinayetlerine kurban gittiği herkesin gözleri önüne dehşetle serilmiştir.

Gnostik düşüncenin, mistisizmin ürünü olan sistem ve kurumlar, sadece inanç sistemleri değil, aynı zamanda sosyal ve beşerî fenomenlerdir. Bu haysiyetle, bilimsel araştırmanın konusudur; Fransa'da akademi, 1731'de *Academie des Sciences Morales et Politiques* olarak kurulmuştur. Türkiye Bilimler Akademisi'nde bugün 80 üye fen ve sağlık bilimleri alanına, yalnız 25 üye sosyal bilimler alanına mensuptur. Sosyal ve beşerî bilimlerden daha çok üyenin akademi çalışmalarına katılması, Akademi bünyesinde bilimsel komitelerin örgütlenmesi, Türk toplumu sorunlarının bilimsel incelemelere konu yapılması çok gereklidir ve dengeli bir akademi yapısına erişmemiz için bana zorunlu görünmektedir. İtiraf edelim ki, bugün Türk toplumu derin bir kültür ve kimlik bunalımı içindedir. Lévi-Strauss'ın yüzyılın hastalığı dediği

4 M.C. Zilfi, *The Politics of Piety*, Minneapolis: Biblioteca Islamica 8, 1988, s. 129-182.

kimlik, *identité*, sorunu, *ben ve öteki* arasında yabancılaşma ve husumet, günümüz Türkiye'sinde temel sorun halini almıştır. Durum, siyasete çok kaygı verici biçimde yansımaktadır. Gerilim, yalnız halkın kültür sembollerinde, başlık ve selamlaşmada değil, militan gruplarda uzlaşmaz bir kin ve nefret biçiminde kendini göstermektedir. Evrensel insana inanan akıl ile belli akideler dışında bir gerçek kabul etmeyen dogma, toplumda ve siyasette kıyasıya bir karşıtlık içindedir.

İnsanın evrensel kimliği ve insanlığın akılcı Batı etkisi altında gittikçe daha çok kültürce birleşmeye yürüdüğü görüşü, Avrupa Aydınlanma Çağı felsefesinin ortaya çıkardığı bir görüştür. Bu teori, kültür farklılıkları realitesini önemsemeyen soyut bir teoridir. Lévi-Strauss'ın söylediği gibi, bir çeşit "*rationalité européen*" olarak bu görüş de kendini *ethnocentrisme*'den kurtarmış değildir. Lévi-Strauss'ın *Race et l'historie* adlı kitabında ve daha sonra 1975'te "l'identité" konusunda yapılan interdisipliner bir seminerde bu soru, enine boyuna incelenmiştir. Bireyler ya da sosyal gruplar arasında, ben ve öteki ayrılığı, etnik kültür ve kimlik yabancılaşması ve husumeti, zamanımızda şiddetle hüküm süren akımlar halini almıştır. Lévi-Strauss şu ilginç gözlemi yapıyor: Kabile düzeyinde insanlık kabilenin sınırında biter, tam ve mükemmel olanlar, iyiler yalnız klan üyeleridir, onun dışındakiler başkadır, kötüdür. Bugün bu çeşit bir yabancılaşma, millî devletlerde etnik ve dinî gruplar arasında görülmektedir.

Dogma ve akıl birbiriyle bağdaştırılamaz iki antinomi midir? Doğrudur, fiilen insanlık tarihinde her ikisi, insan ve toplum için vazgeçilmez karşı akımlara vücut vermiştir. İlkel toplumlardan gelişmiş dediğimiz toplumlara kadar her yerde; dogma, inanç, gelenek ve örf ü âdât; toplum hayatının, insanın yaşam kurallarının temel çerçevesini oluşturmuştur. Sosyal ve beşerî bilimlerin temel konusu da bu çeşit realitedir, toplumun gelişimi ve kültürüdür. İnanç sistemleri arasında İslam dini, insanın bütün fiillerini şeriat çerçevesinde belli kurallara bağlayan bir din olarak özel bir yer tutar.

İslam'ın insan yaşamını ve fiillerini düzenleme işlevi, fetva kurumuyla sürekli bir fonksiyon kazanmıştır. Toplum ve insan yaşamında akılcılığa gelince, akılcılık; Eflâtun Akademisi, hümanizma, Kartezyen düşünce ve XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı geleneğinin eseridir. Kuşkusuz, Türkiye Bilimler Akademisi bu gelenek içinde olmalıdır. Türkiye tarihinde 1880-1914 döneminde ortaya çıkan *Garpçılar*, (başlıca Hüseyin Cahit, Kılıçzâde Hakkı, Dr. Abdullah Cevdet ve Celâl Nuri) yurdumuza Aydınlanma Çağı felsefesini, toplum ve devletin selameti için yegâne çıkış yolu olarak getirmiş aydınlar

grubudur. Bu akım, Türkiye'nin insan ve toplum felsefesini oluşturacak, devrim liderlerinin siyasi stratejisiyle topluma mâl edilecektir. Bununla beraber, daha sonra, siyasi bağlam imkân verince; dogma, inanç sistemi, toplum ve devlet hayatında egemenlik girişimine geçecektir. Türk toplumunda dogma ve akılcılık bugün egemen akımlar haline gelmiştir. Biri sırf aklın evrenselliğini, öteki tarihî köklere dayanan gelenekçiliği temsil etmektedir. Sosyolog Bozkurt Güvenç Türk kimliğini, kimlik problemini Türk tarihi çerçevesinde analiz etmekte haklıdır. Diyor ki, kimlik arayışında, Turan'a, İslam'a, Anadolu'daki uzak atalara ya da Batı ile tam özdeşleşmeye dönüyoruz. Ben ve öteki psikolojisi içinde birbirimize karşı yabancılaşıyoruz. Siyaset bu tabanda şekilleniyor, Güvenç'e göre, "Kimlik ya da var olma sorunumuz buradadır."

Türkiye Bilimler Akademisi, eleştirel akılcılık, düşünce özgürlüğü, özgür araştırma prensiplerini benimsemiş bir kurul olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin çağdaş uygar bir devlet olarak devamlılığını güvence altına alan temel kuruluşlardan biridir. TÜBA, ta Eflâtun'dan beri akademilerin ve akademik düşüncenin temel kavramlarını temsil eden özgür bir kurumdur; geç de olsa kurulmuştur, yedi yıldır faaliyettedir. Bu başarılar cidden kutlanmaya değer. Türk toplumu, böyle bir kurumu, Fatih'in Semaniyesi'nden beri, beş yüzyıl beklemiştir. Tanzimat'ın 1851 Şubat ayının 11'inde kurduğu *Encümen-i Dâniş*, Türkiye'de ilk modern akademi girişimi sayılabilir. Tanzimat'ın çağdaşlaşma kurumları arasında bu bilim kurumunun o zaman belirlenen başlıca görevi, fen bilimleri alanında kitaplar hazırlamaktı. Encümen, amacına ulaşamamıştır. Önemli bir nedeni, üyeleri arasına iltimasla sivil ve asker bürokratların yerleştirilmesi, bir yemlik haline getirilmiş olmasıdır. 1862'den sonra Encümen hakkında resmî bir kayıt yoktur. Batı bilimlerini yaymak için ikinci girişim 1861'de *Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye*'nin kuruluşudur. Cemiyet, Münif Paşa idaresinde *Mecmûa-yı Fünûn* adıyla bir dergi yayımlamaya başlamıştı. Dinî ve siyasi konulardan uzak kalmayı ilke olarak benimsemişti. Cemiyet, devlet kontrolünde muhafazakâr Encümen-i Dâniş'e rakip olarak kuruldu, müspet bilimlerle uğraşan 38 üyesi vardı. 1866'da kapandı. Cemiyet-i İlmiyye, TÜBA'nın gerçek atası sayılabilir. Dikkate değer ki, imparatorluktan ayrılan Balkan devletleri; Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan yakın yıllarda 150. kuruluş yıldönümlerini kutlamışlardır. Türkiye gerçek bir akademiye sahip olmakta çok gecikmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine 1909'da kurulan *Tarih-i Osmânî Encümeni*, dar bir alanda olmakla beraber Türkiye'de ciddi bilimsel yayınları ve örgütlenmesi bakımından bir akademi niteliği gösterir. Hükümetçe seçilen ve maaş verilen 12 üyesi tarih alanında en yetkili kimselerdi ve *Müze-yi Hümâyûn* Mü-

dürü Halil Edhem (Eldem) Bey'in çabaları sayesinde *Encümen*'in çıkardığı mecmua, Avrupa'daki bilimsel dergiler düzeyinde bir bilim organı niteliğini korumuştur. 1922'de Encümen, *Türk Tarih Encümeni* adını almıştır. Bunun yanında Sultan Reşad'ın işaretiyle 14 Mart 1914'te bir *Türk Bilgi Derneği* kuruldu, bu derneğin "akademinin tesisine doğru bir hatve olması" temenni olundu. Akademi kurulmasını, devrin saygın fikir adamı Ziya Gökalp hararetle destekliyordu. Onun önerisiyle ilmî terimleri tespit için bir *Istılâhât Encümeni* kuruldu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında akademi fikri hararetle tartışılmaya devam etti (bkz. *Hayat Mecmuası*). TOE, *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* adı altında faaliyetine devam eder. Bu arada Atatürk'ün girişimiyle Türk Ocakları'na bağlı bir *Türk Tarih Heyeti* seçilir. Bu heyet, 12 Nisan 1931'de yaptığı toplantısında yerini *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'ne bırakır, heyete yeni üyelerin katılmasıyla üye sayısı 16'ya çıkar. Kuruluş, 3 Ekim 1935'te *Türk Tarih Kurumu* (TTK) adını alır. 13 Temmuz 1932'de de *Türk Dil Kurumu* (TDK) kurulur. Bu iki kurum, Milli Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı iki temel kurum olarak algılanıyor, Atatürk'ün ve hükümetin faaliyetlerinde önemli bir yer alıyordu. Üyeleri, Türk Tarih ve dilinde uzmanlıkları tanınmış kimselerden olmakla beraber, profesör ve milletvekili olan ve Atatürk'ün onayladığı kişilerden oluşuyordu. 1943 tarihinden başlayarak yeni yetişen tarihçiler ve tahsilini Almanya'da yapmış arkeolog ve tarihçi gençler TTK'ya üye seçilmiş ve kurumun 40 kişilik heyeti Batı'da yetişmiş tarihçi ve arkeologlarla daha profesyonel bir heyet halini almıştır (bu satırları yazan, TTK üyeliğine 1947'de seçilmiştir). Atatürk, tarih ve dil tezlerini ilmî bir zemine oturtmak için DTC Fakültesi'ni kurduğu gibi, TTK ve TDK'yı da aynı amaçla kurmuş, örgütlemiş ve bu kurumların ileride "bir akademinin nüvesi olarak" kurulduğunu belirterek az zaman içinde ulusal akademiler halini almasını temenni etmiştir (*Söylev ve Demeçler* I, 373).

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet İnönü onun arzusunu izleyerek bir akademi kurulması fikrini destekliyordu. *Millî Birlik Komitesi* 1960'ta bir akademi kurulması amacıyla bir komite kurduysa da sonuç alınamadı. 1967'de konu üzerinde tartışmalar hararetlendi ve 1968 yılında milletvekili Fethi Tevetoğlu, bir kanun teklifi yaparak *Türk Dili Enstitüsü, Türk Tarih Enstitüsü, Manevî ve İctimaî İlimler Enstitüsü, Müspet İlimler Enstitüsü ve Güzel Sanatlar Enstitüsü* gibi birimleri kucaklayan bir "Türk İlimler Akademisi"nin kuruluş taslağını TBMM'ye sundu. Muhalefet adına Cihad Baban da bir akademi kanun teklifini meclise getirdi. Teklifler, üniversitelere gönderilerek düşünceleri soruldu. DTC Fakültesi'nde bir komite kuruldu (komite raporunu 14 Mayıs 1968'de rektörlüğe sundu). *Türk Kültürü* dergisinde çeşitli akademi örnekle-

rini tanıtan yazılar ve kanun önerileri yayımlandı (H. İnalcık'ın yazısı sayı 67, 1968, 486-495, burada bazı değişikliklerle II. bölümde yayımlanmaktadır). Akademinin acilen kurulması, özellikle bir dil akademisinin mutlak bir ihtiyaç olarak kurulmasını isteyenlere karşı, eskiden olduğu gibi, bir akademiyi oluşturacak sayıda ve nitelikte bilim adamının mevcut olmadığı ve, "Kendini ilme hasredecek insanlar zamanla yetişir, bizde insan binbir meşgale içindedir, ilim birkaç kitap okuyan heveskârlar elindedir," deniyordu. Aynı zamanda bir ilim akademisine kimlerin seçileceği sorusu önemli bir engel olarak gündeme getiriliyordu. Akademinin kuruluşu için gözler Prof. Fuad Köprülü'ye çevriliyordu. Köprülü, bir ilimler akademisi kurulmasını orada çeşitli disiplinlerin temsil etmesini önermiştir (*Türk Kültürü*, no. 167, 411-413).

Atatürk'ün beklediği gibi, *Türk Tarih Kurumu* ve *Türk Dil Kurumu* bir akademinin çekirdeği olarak ele alınır ve Türkiye Bilimler Akademisi 1960'larda kurulabilirdi. Ancak, 1980 Devrimi'nden sonra 1982 Anayasası'nda (34. Madde) bu kurumlara anayasal bir nitelik kazandırıldı ve akademiye dönüştürülmeleri yolu kapanmış oldu. 34. Madde ile kurumlar, "Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılaplarını, Türk kültürü, Türk tarihi ve Türk dilini bilimsel yönden araştırmak, tanıtmak ve yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla, Atatürk'ün manevi huzurunda, cumhurbaşkanının gözetimi ve desteğinde başbakanlığa bağlı" kurumlar olarak örgütlendi ve kurumlar üstünde bir *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu* yine bu anayasa maddesiyle kuruldu. Ayrıca, bu örgütlemenin bir bölümü olarak bir *Atatürk Araştırma Merkezi* meydana getirildi. Böylece Atatürk devrimleri, bu bilimsel kurumların faaliyetlerinin odak noktası haline geliyordu.

Türkiye, 1970-1980 yıllarında gelişmekte olan memleketler safında ilim ve teknolojide geri kaldığını gördü. Pozitif ilimler ve teknoloji bilgileri temsil eden bir yüksek bilim merkezinin kurulmasına karar verildi. 14 Temmuz 1963'te bir kanunla TÜBİTAK (*Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu*) kuruldu. Bu kurum, Türkiye Bilimler Akademisi'nin kuruluşu yolunda atılmış en önemli adımlardan biri olmuştur. TÜBİTAK'ın başkanı ve birçok üyesi TÜBA'nın ilk üyelerindendir.

TÜBA'nın kuruluş kanununda amaç ve görevleri olarak "bilim ve araştırma standartlarının uluslararası düzeye çıkarmak" ve "toplumda bilimsel yaklaşım ve düşüncenin yayılmasını sağlamak" olduğu kaydedilmiştir. Bu görevi benimseyen TÜBA 24.1.1996 tarihli duyurusunda "akılcı ve verimli bir toplumda" bilimsel düşüncenin bilim, kültür ve hukuk devleti için önemini "toplumumuzda düşünce ve gerçeği arama özgürlüğünün" gerekliliğini, bilimsel ve özgür düşüncenin köktenci akımların tehdidi altında bulun-

duğunu" özellikle inanç ve düşünce özgürlüğünün ön koşulu olan laikliğin önemini vurgulamaktadır. Yine 22.10.1996 tarihinde bir duyuruyla üniversite özerkliğiyle düşünce ve araştırma özgürlüğü arasında sıkı bağ bulunduğu ve bunun, uygarlığın temeli olduğu belirtilmiştir. Orada "bir akılcılık düzeyi üzerine kurulmuş Cumhuriyetimizin; eleştirici, akılcı, tartışmaya açık olmayan tüm görüş, inanç" ve kurumları reddettiği, "başta eğitim, bilim ve yargı olmak üzere tüm toplum kurumlarının temel dayanağının akılcılık" olduğu belirtilmiş; "çağdaş uygarlık bu kavramlar üzerine kurulmuştur", "TÜBA eleştirel akılcılığı her koşulda savunmayı en büyük görev bilir," denmiştir. Bu prensip, Eflâtun'un akademisinden beri, tüm akademilerin ve çağdaş Türkiye Cumhuriyet rejiminin temel prensibidir. Eleştirici akılcılık, ancak tam bir özgürlük atmosferi içinde var olabilir. Bugün Türkiye Bilimler Akademisi'nin temel sorunları, bir yandan sosyal ve beşerî bilimleri hakkıyla temsil etmesi, öbür yandan gerçek bir özerkliğe kavuşmasıdır.

Bir Bilimler Akademisi Nasıl Olmalıdır?[5]

Dünya Akademileri Birliği'nin merkezi Brüksel'dedir. Orada Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya gibi ülkeler bir veya yarım asırlık akademileriyle dünya ilminin en yüksek teşkilatı içinde yerlerini almışlardır. Fakat orada Türkiye yoktur. Bu mesele, yalnız, "Herkes var, biz niye yokuz?" meselesi değildir. Tartışmaya bile değmez bir gerçektir ki, akademi, çağdaş medeniyetin ana kurumlarından biridir. Bu yurdu tümüyle çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmak, hakkıyla modernleştirmek isteyen büyük devrimcinin, bir Türk akademisinin kurulmasını unutmuş olması akla gelemez. Atatürk, bu büyük müesseseyi ortaya çıkarmak için ilk olarak şartları hazırlıyor ve olgunlaştırıyordu. O, Türk operasını açamadan ölümsüzlüğe gitti, fakat operanın temelini, konservatuarı kurmuştu. Türk akademisinin temellerini de o attı, fakat akademi uzun zaman doğmadı. Oysa onun attığı temeller üzerinde gerçek bir Türk akademisi çoktan kurulabilirdi. Hasis çıkarlara tâbi olmayan, bağımsız, hamleci bir ilim merkezi olarak gerçek bir akademi, şimdiye kadar Türkiye'mizi ilim, teknoloji, millî kültür alanlarında çok ileri bir noktaya çıkarmış olacaktı. Çok yol kaybetmişizdir.

Yükselen Türkiye'nin beyni orada işleyecektir. Modern dünyaya yetişme gayreti içinde çırpınan Türkiye'nin ümidi oradadır. Fakat oraya işleyen bir beyin oturtmak; bir çıkarlar ve politik düzenbazlıklar ocağı haline sokmamak; Orta Çağ-Yeni Çağ arasında bocalayan modası geçmiş, fonksiyonu kal-

5 Bu yazı ilk kez 1968 yılında *Türk Kültürü* dergisinin 67. sayısında yayımlanmıştır.

mamuş bir taklit eser değil, çağımızın eriştiği akademi kavramı içinde hayat bulmuş dinamik bir ilim kaynağı olan akademiyi kurmak şartıyla. Atatürk'ün Türkiye'sine yakışan, böyle bir akademidir. Birçok müesseselerin kurulduğunu görüp, meyvesini görmediği için umudu kırgın vatandaşın ortak kaygı ve dileği odur ki, büyük gürültüyle kurulacak, her yıl milyarları yutacak olan bu yeni müessese de ötekilere benzemesin. Modern Türkiye'nin gelecek için bel bağladığı bu yüce kurul da daha başlangıcında ehliyetsizliğin, hırs ve bencilliğin eline düşüp kurumasın.

Akademiye bu büyük sözleri neden yakıştırdık, neden bu umuda bağlıyız? Çünkü akademi, ilim düşüncesinin öz ocağıdır da ondan. Modern medeniyet, ilim düşüncesinden doğmuştur da ondan; kendini sırf hakikat araştırmasına verenlerin sığındıkları, teşkilatlandıkları ve kendilerini müdafaa ettikleri bir kaledir de ondan.

Akademi ilmin toplayıcı, yaratıcı ve yükseltici ocağıdır. Toplayıcı ve yaratıcı diyorum, çünkü akademinin başlıca fonksiyonları bunlardır. Başka bir deyimle akademi, seçkin ilim adamlarını, buluşlarını ve çalışma araçlarını bir araya toplayan, böylece ilme en yüksek ve en kapsamlı çalışma imkânları sağlayan yerdir. İlim bir bütündür; bir bütün olarak realitenin çeşitli yönlerini araştırma konusu yapanlar, ancak bir arada görüş ve buluşlarını devamlı bir şekilde bilme ve bildirme yoluyla en geniş ve semereli çalışmayı yapabilir ve böylece yeni araştırma yönlerini tayin edebilir. Her devirde ilimlerin veya ilim gruplarının yöneldiği ortak problemler vardır. İlmî araştırmaların son derece genişlediği, ihtisaslaştığı ve her ihtisas kolunda yayınların akla durgunluk verir bir sayıya ulaştığı günümüzde, bu araştırmaların neticelerini toplamak, değerlendirmek artık odasında kendi başına çalışan âlimin kudret ve imkânlarıyla başarılabilecek bir iş olmaktan çıkmıştır.

Bugün bir fizikçinin çalışabilmesi için gereken alet ve makineler artık okul laboratuvarı ile geliştirilemez. İçtimai ilimler alanında da araştırmalar, bir grup çalışmasıyla yıllarca süren anketlere ve gelişmiş bilgi sistemlerine dayanmaktadır. Modern ilim her zamankinden daha fazla, araştırma araçlarının, mütehassısların ve mali kaynakların bir araya toplanmasını ve planlı faaliyetini gerekli kılmaktadır. Modern ilim adamı dünyanın dört köşesinde yapılan araştırmaların neticelerini en kısa zamanda ve en tam şekilde eli altında bulmalıdır. Bunu sağlayacak bir organizasyondan yoksun milletler daima geride kalmaya mahkûmdur. Artık bugün ilimde ve teknikte geri kalma çağların değil, birkaç yıllık gecikmelerin sonucu haline gelmiştir. Bu yalnız fizikte veya tıpta değil, hayati bir önem kazanan içtimai ilimlerde de öyledir. Bu toplama ve izleme

çalışmaları, yalnız yayınlarda değil, ilim adamı mübadelesi, milletlerarası toplantı ve kongreler tertibiyle at başı gitmekte, dünyanın her tarafından ihtisas adamları birbirlerinin bulduklarını yetkili ağızlardan duymak ve zapt etmek için sık sık toplanmak ihtiyacını duymaktadırlar. Tabii, gerçek bir ilim ve araştırma atmosferi olmayan toplumlarda bu faaliyetlere istek bile duyulmaz. İşte akademiler, modern cemiyetlerde bu gibi faaliyetlerin hemen hemen daima başında bulunur. Akademi, antenlerini bütün ilim dünyasına çevirmiş muazzam bir alıcıdır. Geri kalmış cemiyetle modern cemiyetin en önemli ayırt edici vasfı, dünya ile uyanık bir ilgi içinde, ona ayak uydurarak, gelişim temposundaki hızdır. Akademi memleketimize bu hızı getirecek kurumdur. Onu öyle kuralım ki bu fonksiyonunu gerçekten yerine getirsin.

Bugün memleketimizde birkaç uyanık ilim adamının üniversitelerde kurduğu sayısı sınırlı birkaç enstitü dışında bu izleme, toplama ve değerlendirme faaliyeti tamamıyla kişilerin gayretine bırakılmıştır. Milli Kütüphanemiz bugün, personelin büyük gayretine rağmen, herhangi bir ilim dalında araştırmaya imkân verecek ana kitapları ve koleksiyonları ihtiva etmekten uzak bulunuyor. Üniversite kütüphanelerimizin ise henüz varlık sahasında bile olmadıklarını itiraf etmek üzüntü vericidir. Bu şartlar altında, hızla modernleşme, kalkınma, başka ülkelerdekilerle boy ölçüşebilecek ilim adamları ve eserler meydana getirme istekleri birer hayal olarak kalmaya mahkûmdur. Tarih alanı için daha yetkin olarak söyleyebilirim, elimizi çabuk tutmazsak, tarihimizi hâlâ Joseph von Hammer'den yaptığımız özetlemelerden ve yakın bir gelecekte bilmem hangi yabancının modern metotlarla ve esaslı kaynaklara göre meydana koyduğu eserlerden öğrenmek zorunda kalacağız. Bu, bizde ilim adamı olmamasından değil, yayınları sistemli şekilde izleyen ve kullanıma koyan; takım halinde çalışmaları düzenleyen, kaynakları sistemli ve metotlu şekilde yayımlayan güçlü bir organizasyondan yoksun oluşumuzdan ileri gelmektedir. Böyle olunca, ilme dayanmayan teknolojik projelerimiz, mesela modern bir harp sanayii kurma düşüncemiz kâğıt üzerinde kalmaya mahkûmdur. Modern sanayi, fabrikada çalışan ustanın hünerinden değil, ilim adamının teorilerinden doğmuştur. Geri kalmış toplumun modern bir kurumu olarak Türk akademisini, Richelieu'nin akademisini örnek tutarak kuramayız. Dünyamız artık Encümen-i Dâniş devri değildir. Bugün ileri memleketler mevcut akademilerine yeni bir biçim ve yön vermeye çalışırken yahut modern ihtiyaçlara göre yeni akademiler ve benzerlerini meydana getirirlerken bir Türk akademisini basit bir komisyon gibi ele alamayız.

Yukarıdan beri belirtmeye çalıştığımız nokta özetle şudur:

Akademi, çeşitli ilim dallarında en yetkili kişileri bir araya toplayan, korporasyon halinde bu birliğe bağımsız çalışma imkânı veren bir kurumdur. Başka bir deyimle akademi, ilmî otoriteyi temsil eder ve ilmî faaliyetinde tam manasıyla hürdür. Bir memleket düşünün ki, her alanda her eline kalem geçiren, ilim adamı süsüyle konuşuyor, yazıp basıyor ve ahkâm kesiyor. İhtisası olmayan kitle, sağ akçeyi kalıbından nasıl ayırsın? Nihayet bir ihtisas kolunda çalışanlar arasında, ciddi araştırma neticesinde sağlam bir metotla ortaya konmuş gerçek ilim eseri verenler yanında, şuradan toplama yapan derlemeciler vardır, bunları kim ayırt eder. Diyeceksiniz ki, üniversite hocaları tenkit yazarak, çıkan eserlerin mahiyetini ortaya koysun. Pratikte birtakım sebepler yüzünden bu iş memleketimizde olmuyor.

Sadece bir sebebi anmak yeter: İlim madrabazları daha baskındır, ortalığı öyle yaygaraya boğarlar, öyle tezvirler yaparlar ki, kendini bilenler için kenara çekilip susmaktan başka çare kalmaz. Kamuoyu, kim bağırıp çağırarak konuşuyorsa onun sesini duyar. Farkı görmek için kamuoyunun önünde bir ölçü yoktur. Batı'da bir eser çıkar çıkmaz erbabı, şahsi garazını tatmine çalışmadan, sırf ilim ve hakikat uğruna o eseri tanıtır, başka tabirle onu değerlendirir, gerçek yerini ve başarısını belirler. Orada ihtisas sahipleri kendi aralarında yerlerini bilirler; şarlatanlıkla ilim merdiveninde yükselmenin mümkün olmadığını bilerek ciddi çalışmalar yaparlar, büyük eserler ortaya koyarak daha yüksek mertebelere hak kazanmaya çalışırlar. Boyum kadar eser yazdım teranesiyle her yerde başköşeye oturmaya kalkışan yalancı şöhretler orada tutunamaz. Daha doğrusu, genel halk için yazanlarla ilim adamları kendi yerlerini alırlar ve kamuoyunda o sıfatla saygı görürler. Bir memlekette gerçek ilmin ilerlemesi ve gelişmesi için böyle sağlam bir hava hâkim olmalıdır. Bu havaya kavuşmayan, gerçek makamını bulmayan bilgi ve hüner gelişmez. Bugün bunu ilim atmosferi, ilim ahlakı gibi terimlerle anlatmaya çalışıyoruz. İşte bu havayı gerçek bir akademi getirir.

İlmin anayasa mahkemesi akademidir. Bir memlekette akademi gerçekten otoritelerin toplandığı bir heyet halinde ise, o memlekette ilim otoritesi denilen şey vardır. İlim, fonksiyonu dolayısıyla hiyerarşi ister. İyi bilen, az bilen arasında hiyerarşi zaruridir. Bu hiyerarşinin zirvesi akademidir. Bu hiyerarşi, makam ve nüfuza bağlı değildir. Bu hiyerarşide herkesin yerini ilmi, ortaya koyduğu eseri belirler. İlmî hiyerarşinin kurumlaşması akademi demektir. Akademi, her ihtisas kolunda en yüksek başarı göstermiş olanları akademisyen payesine çıkararak onun şahsında ilme saygısını gösterir, otoritesini tanır. Akademinin bu hususiyeti, en mühim görevlerinden biridir. Bu

yüksek payeye erişme arzusu, ilim adamları arasında asil bir yarışma çabası yaratır. Herkes bilir ki, yalancı ve kandırıcı işlerle bu payeye erişilemez. Bu payeye erişenlere tanınan otorite haklıdır, meşrudur. Bu özelliğini muhafaza etmek için akademi asıl üye sayısını titizlikle sınırlandırmıştır. Alman Mainz Akademisi ancak 75 kişiden, Rus akademisi 162 üyeden, Japon Akademisi 150 üyeden ibarettir. Akademi, bütün faaliyetinde şahısların ilmî kişiliğini belirtmek fırsatını kaçırmaz. Seçkin ilim faaliyetini o kişinin şahsında değerlendirmeye, övmeye, ödüllendirmeye birinci derecede önem verir. Asıl üye seçilme seviyesine erişmeyenleri de başka yollarla, şeref veya haberleşme üyesi seçerek, madalya ve armağan vererek teşvik eder. Akademilerin en büyük toplantı ve merasimleri bu vesilelerle yapılır. Son birkaç yıl içinde memleketimizde üstün başarı gösteren genç ilim adamlarını kutlama için yapılmış olan toplantılar ilmi teşvik bakımından cidden güzel ve sevindirici bir başlangıçtır.

Akademi, önemli ilmî çalışmaların ve buluşların sahipleri tarafından ilim dünyasına sunulduğu, kayıt ve tescil edildiği bir şeref kürsüsü teşkil eder. İlim tarihinde en büyük buluşlar ilk defa birer tebliğ olarak ilim adamları huzurunda akademilerin kürsülerinde dünyaya duyurulmuştur. Çalışan ilim adamı, buluşlarını mütevazı köşesinden çıkıp hemen ilim dünyasına arz etmelidir. Bu, ilmin ilerlemesi için zaruri olduğu gibi, buluşu yapanın ilmî önceliğini ve hakkını tescil bakımından da gereklidir. İlim adamı o kadar çaba sonunda ulaştığı ilmî hakikati gazete sütunlarında ilan etmez. Ufak görünen, fakat bazen çağ açıcı ehemmiyette olan ilmî buluşların, varılan ilmî sonuçların ilan edildiği yer en yüksek ilim otoritelerinin huzuru ve memleketin en yüksek ilim tribünü olmalıdır. İlim adamı, kendini ancak öyle bir kürsüde yerinde hisseder. Ancak öyle bir topluluk karşısında söylediği şeylerin gerçek değeri anlaşılır. İlim konuları, ileri milletler arasında ilim adamlarının yarışma halinde çalıştığı konulardır, buluşlar zamanında bildirilmeli ve ilan edilmelidir. Dergi veya kitabın yayımlanmasını beklemeden buluşun hemen ilan edilmesi lazımdır. Bu yarışmanın bir gereğidir. İlimde rekabet, milletlerarası bir rekabettir ve bu yarışma ilmî ilerlemenin en kuvvetli manivelalarından biridir. İleri memleketlerde ilmî bildiriler, akademinin genel kurul toplantılarında ve komisyonlarda okunur ve değerlendirilir. Bugün dünya kütüphanelerinin en değerli koleksiyonları, ünlü akademilerin tebliğ ve tartışmalarını içine alan yayın serileridir. O memleketlerde bu, büyük bir ihtiyaç olarak hissedilir. Çalışan yüzlerce mütehassıs buluşlarını bildirecek böyle bir yer ararlar. Akademinin ilmî buluşlar için böyle bir tribün sağlamış olması, bizzat ilmî çalışmaları teşvik eder. Çalışmalarının derhal ve hakkıyla takdir

edildiğini ve değerlendirildiğini gören ilim işçisi, hücresinde daha büyük bir şevkle ve güven içinde çalışır. İşte akademi bu suretle de bir memlekette ilim atmosferini yaratmış olur. Akademisi olan memleket, dünya ilim yarışmasında kendi millî federasyonu ve kendi millî sahası olan ileri memlekettir. Bu yarışmada, Türk dimağına neden Türk bileği kadar kuvvetli olduğunu gösterme şansı verilmesin.

Akademi korporasyon (*körperschaft*) halinde bağımsız çalışan bir müessesedir, demiştik. Başka deyimle, kendi tüzük ve yönetmeliklerini, mümkünse kendi kanununu kendi yapan, idare heyetini, başkanını, yardımcılarını kendi seçen, teşkilatını ve faaliyet programını kendi çizen, hiçbir dış etkiye bağımlı olmayan bağımsız bir kuruluştur. Akademinin gerçek anlamda akademi olabilmesi için başta gelen şartlardan biri budur. Gerçek ilim otoriteleri bir araya geliyor, fakat böyle bir teşkilat içinde birleşip çalışamıyorlarsa, o dernek akademi değildir. Bunun aksine, böyle bir teşkilat kurup içine dış tesirlere bağlı yarım bilginleri ve yalancı şöhretleri topladınız mı, bu da akademi değildir. Akademi, modern medeniyetin temel kurumlarından biri olarak işlediği her ülkede ancak ve ancak bilimsel niteliğiyle ortaya çıkmıştır. İlim, objektif araştırma faaliyeti, en iyi niyetle de olsa, dışarıdan gelen en hafif bir nefesle solan çok nazik bir şeydir. Batı'da hürriyetlerin ve hür gelişmenin temel taşlarından biri olarak ortaya çıkan korporasyon sistemi, ilme hür ve serbest çalışma imkânını vermiştir. Batı'da şehir, üniversite, özerk varlığı ve hayatı olan her müessese, korporasyon statüsüyle ortaya çıkmıştır. Türkiye'de özerk üniversitenin kuruluşu nasıl modernleşme yolunda büyük bir adım olmuşsa, özerk akademi de o derece önemli bir ilerleme olacaktır. Doğu cemiyetinin, sosyal varlığı şekilsiz bir yığın haline sokmuş olan, her şeye keyfine göre hâkim devleti yerine, her biri kendi öz fonksiyonunu serbestçe yürüten ve geliştiren özerk kuruluşlara sahip modern Türk devleti, bu gibi müesseselerin yerleşmesiyle ortaya çıkacaktır. Akademiyi kuracaklar, memleketin geleceği bakımından ne kadar önemli bir kurum yaratmakta olduklarının bilincinde, geçici politika kaygılarından tümüyle arınmış olmalıdırlar. Tabii bu, akademiyi devlet içinde devlet haline getirmek değildir. Akademi, parçası olduğu Türk toplumunun millî çıkarları ve davalarıyla yakından ilgilenmek, aynı yöndeki çabaları desteklemek ve onlarla işbirliği yapmak zorundadır. Hatta hükümetlerden belli projeler alması ve onları gerçekleştirmede bilimsel çalışmalar yapması gerekir. Bu ihtiyaçtır ki, bazı Batı ülkelerini, köhneleşmiş kadroları içinde katılaşmış eski akademiler yerine, tamamıyla yeni araştırma merkezleri kurmaya götürmüştür. Fransa'da beşerî ilimleri ve tabii ilimleri

içine alan geniş bir teşkilat, *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS), modern Fransa'nın dinamik gelişmesinin temel taşlarından biri olarak ortaya çıkmıştır ve hükümetle çok sıkı işbirliği halinde çalışmaktadır.

Biz Türk akademisini kurarken klasik akademiyle modern ihtiyaçları karşılayan, fakat akademinin esas prensiplerini zedelemeyen bir kurum meydana getirmek zorundayız. Kalkınan bir ülke olarak buna her ülkeden ziyade bizim ihtiyacımız vardır. Fakat akademinin klasik prensibine, yani onun korporatif çözümlenmesine yararlı olmak için projeler alabilir, fakat bu projelerin gerçekleşmesi için yaptığı araştırmalarda mutlak şekilde bağımsızdır. Projelerin kabulü de, onun genel kurulunun kararıyla olur. Görevini yapmayan bir akademinin kaldırılması veya teşkilatının tadili işi, ancak millî iradeyi temsil eden organa ait olmalıdır. Akademinin bağımsız faaliyeti, memlekete en iyi şekilde yararlı olmasının bir garantisidir. Özellikle, akademi kurulurken, kurucu çekirdek meydana getirilirken, herhangi bir iktidar, kişilerin yalnız ilmî yeteneğini değil, aynı zamanda veya daha ziyade siyasi eğilimlerini birinci derecede göz önünde tutabilir. Ondan sonraki seçimler ister istemez bu kurucuların eğilimine göre bir yön alır, böylece akademi daha doğuşundan itibaren siyasi bir eğilimi olan, sonuç olarak siyasete bağlı bir kurum olarak ortaya çıkar. Böyle bir akademi daha doğuşunda ölüdür. Üyeler, sırf ilmî otoriteyi değil, belli bir siyasi eğilimi temsil ettikleri için oradadırlar. Böyle bir akademi artık memleketin en yüksek ilim kurulu değildir ve anılan görevleri yerine getirmekten uzaktır. Bu sebeple üyelerin başlangıçtan itibaren olabildiğince sırf ilmî yeteneğe göre seçilmesini sağlayacak bir yol bulmalıdır. Özetle, kurucu çekirdeği tarafsız ilim otoritelerinden kurmalı, ondan sonra akademi üyelerinin büyük çoğunluğunun kendi kanununa göre seçilmesi sağlanmalıdır.

Akademilerin siyasi kuvvetle ilişkilerinde iki tip göze çarpar. İlim adamlarının kendi girişimleriyle kurdukları ve mali kaynaklarını bağışlarla sağladıkları akademiler; hükümetlerin kurdukları ve mali kaynakları devlet bütçesinden ayrılan akademiler. Birinci tipte akademiler, özerk üniversitelerin ve ilmî kurumların çok gelişmiş olduğu, özel büyük bağışlar sağlaması güç olmayan belli bir içtimai düzeye ulaşmış ileri memleketlerde görülür. Avrupa akademilerinin ilki olan Floransa Akademisi, Cosimo de' Medici'nin Marsilio Ficino'ya yaptığı bağışlardan sonra, ilkin Ficino'nun kendi malikânesinde zaman zaman topladığı yakın fikir arkadaşlarından meydana gelmiştir. Bu akademi, skolastiğin babası sayılan Aristo'ya karşı Platonculuğun derinliğine öz kaynaklarından işlendiği bir merkez haline gelmiş ve Rönesans İtalya'sında bütün dogmalara karşı serbest düşüncenin kaynağı ve desteği olmuştur. Flo-

ransa Devleti'nin başında bulunan Cosimo de' Medici ilim ve felsefeden anlar bir hümanist idi. Platonculuğu destekliyordu ve *Academia* ile ilişkileri bu fikrî çerçevede kalıyordu. İlk Alman akademisinin kurulması da, hükümdar tarafından devrin büyük ilim ve fikir adamı Leibniz'in eline bırakılmıştır. Devlet eliyle de kurulsa, ilk Avrupa akademisinin kuruluşundan bu yana akademiye iki sıfat, yani ilmî yetki ve düşünce serbestliği gelenekleri hâkim olmuştur. Akademinin değişmeyen ruhu ve temeli budur. Aslında bu prensipler, modern medeniyeti doğuran ana şartlardan başka bir şey değildir.

Bizde de, akademinin kurucu heyeti gerçekten ilim otoritelerinden meydana gelirse, akademinin bu ana prensiplerine göre gelişmesi büyük ölçüde garanti edilmiş olur. Bugün otoriter rejimler bile, bütün imkânlarını sağladıkları ve programlarını tayin ettikleri akademilerin iç özerkliğini tanıma zaruretini kabul etmişlerdir. Çünkü bu olmadığı zaman akademiden beklenen asıl amaç gerçekleşemez.

Yukarıdan beri söylediklerimizi özetlemek gerekirse gerçek bir akademi şu esaslara göre kurulmalıdır.

1- Türk akademisi, bütün ilimleri içinde toplayan bir kurum olmalıdır. Bugün akademi kavramı, tarihî gelişmeyi izleyerek modern toplumun gerektirdiği en yüksek düzeyde bütün bilimsel araştırmaların sistemli şekilde yapıldığı bir organizasyon niteliğini kazanmıştır. Bir alan için akademi kurulmasıyla gerçek akademi kurulmuş sayılmaz.

2- Akademi, memleketin her sahada ilim otoritelerinin toplandığı en yüksek bir ilim kurulu olmalıdır. Akademi üye sayısı kabarık olmamalıdır. Özellikle, üniversitelerinde yeteri kadar yetenekli profesör bulamayan memleketimiz şartları göz önünde tutulmalıdır.

3- Akademinin memleketimizde ilk görevi, gerçek ilim atmosferinin ve geleneklerinin yerleşmesini sağlamak, gerçek ilim faaliyetlerini değerlendirmektir.

4- Akademi, esas itibarıyla bir araştırma yeri olmalı, bu gaye ile akademisyenler yanında yeteri kadar geniş bir uzmanlar kadrosu, laboratuvarlar, büyük bir akademi kütüphanesi vücuda getirilmek için imkânlar sağlanmalıdır.

5- Akademi, millî bir müessese olarak kanunla devlet tarafından kurulmalı, fakat üniversite gibi muhtar, özerk kişiliği haiz bir korporasyon olmalıdır.

Son olarak şunu eklemek lazımdır ki, Türk İlimler Akademisi'ni kurarken memleketimiz gerçekleriyle beraber yabancı akademi tipleri iyi incelenmeli, bir araştırma komisyonu teşkil edilmeli, belli bir zaman içinde esaslı bir rapor hazırlanmalı, herhalde iş aceleye getirilmemelidir.

Aşağıda, örnek olarak, Japon Akademisi'nin esas kuruluşu hakkında kısa bilgi verilmesi faydalı görülmüştür.

Japon Akademisi

Bu akademinin geçmişi, 1879'da kurulmuş olan Tokyo Akademisi'ne çıkar. O zaman eğitim bakanlığı tarafından yedi seçkin ilim adamının toplanmasıyla bu akademi kurulmuştu. Sonradan 1906'da Tokyo Akademisi, İmparatorluk Akademisi haline getirildi, üye sayısı 60'a çıkarıldı ve çalışma alanı genişletildi. II. Dünya Harbi'nden sonra 1947'de bu kurul, Japon Akademisi adını aldı ve o zaman yeni ihtiyaçlar karşısında kurulmuş olan İlimler Akademisi'nin bir parçası haline getirildi. 1956'da yeni bir kanunla Japon Akademisi, yeniden kendi başına bağımsız bir kuruluş oldu.

Japon Akademisi, Beşerî ve Sosyal İlimler Bölümü ile Müspet İlimler ve Tatbikatı Bölümü olarak iki bölüme ayrılmıştır. Aslî üyeleri sayısı 150'dir. Temmuz ve Ağustos dışında akademi toplantıları her ay yapılır. Bu toplantılarda, ilmî bildiriler okunur ve ilmî araştırmaların ilerlemesine yararlı ve bu çalışmaları teşvik edici diğer faaliyetler yer alır. Yılda bir kere genel toplantı yapılarak madalyalar dağıtılır. Akademinin her yıl zabıtları ve ilmî faaliyetleri ayrı ciltler halinde yayımlanır.

1956'da çıkan son kanuna göre Japon Akademisi'nin gayesini gösteren madde şöyledir, "Japon Akademisi, üstün başarılarıyla seçkinlik kazanan ilim adamlarına özel bir mevki verme ve ilmin ve öğrenimin ilerlemesi için zaruri görülen faaliyetleri yerine getirme gayesiyle kurulmuştur."

Kanun yapıcı, akademi üyelerine büyük önem verdiği için onların seçimi konusunda çok ayrıntılı maddeler koymuştur. Bu üyeler, yaşam boyu seçilmekte, başka işlerde çalışabilmekte, genel oturumlarda ilmî tebliğler yapma ayrıcalığına sahip bulunmaktadırlar.

Üye seçiminde şu yol izlenmektedir: Üyelik boşalınca, başkan genel kurula bunu bildirir. Kaç üyelik alınacağını ve seçiş tarihini, genel kurul kararlaştırır. Bir Aday Seçme Komitesi kurar. Aday gösterme hakkı, akademi üyelerine ve Japon İlim Konseyi'ne aittir. Adayın biyografisi, akademik sahada başarıları ve ilmî eserlerinin bir listesi bir tavsiye mektubu ile beraber başkana sunulur. Adaylar, akademik alanda başarılarıyla sivrilmiş kişiler olmalıdır. Adayın ilim koluna ait bölüm ve ihtisas kolu, bir seçme komitesi oluşturur. Bu komite adayların durumunu inceler. İhtisas kolu, seçimi yapar. Oyların üçte ikisini alan aday seçilmiş olur. Kol mevcut üye sayısının yarısıyla toplanmış olmalıdır. Ondan sonra seçilen adaylar, üyelerin düşüncelerini bildiren bir yazıyla bölüm başkanına sunulur. Adaya ait diğer belgeler de birlikte verilir. Seksiyonda ikinci bir seçim aynı yöntemle yapılır. Oradan seçilen üye-

ler bundan sonra Akademi başkanına sunulur. O da Genel Kurul'a götürür. Genel Kurul'un tasvip ettiği adaylar, Akademi'ye aslî üye seçilmiş sayılırlar.

Bu karışık seçim usulüyle sağlanmak istenen şey, akademi üyeliğine son derece titiz bir incelemeden sonra en layık kimsenin gelmesidir. Bölümde yapılan iki dereceli seçimde adayın ilmî kişiliğini en iyi tanıyacak durumda olan mütehassıslara söz verme kaygısı hâkimdir. Genel Kurul'un seçimi daha ziyade bir onaylamadan ibarettir. Üyeler yıllık tahsisat alırlar.

Akademinin teşkilatına gelince, akademi idaresi üç yıl için seçilen başkanla iki bölümün başkanlarından ve genel sekreterden oluşur. Bunlar seçimle bu makama gelirler. Akademinin faaliyetleri şöyle özetlenmiştir:

1- Sıra dışı başarıda kitaplar ve başka ilmî çalışmalar için armağan dağıtılması.

2- Üyelerin sunduğu ilmî bildirilerin ve tartışma tutanakların yayımlanması.

3- Bunlar dışında ilmî çalışmaları teşvik edici her türlü faaliyetler.

Kaynakça

Adıvar, Adnan, *Osmanlılarda İlim*, İstanbul 1942.

Ahmed, Taşköprülü-zâde, *Şakâyık al-Nu'mâniyye*, çev. Mecdî, İstanbul H. 1269.

Berkes, Niyazi, *Turkish Nationalism and Western Civilization: Selected Essays of Ziya Gökalp*, Westport 1981.

Encyclopaedia Britannica (1970 baskısı): "Academies", s. 57-61.

Fleischer, Cornell, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire, The Historian Mustafa Âlî* (1541-1600), Princeton 1986.

Güvenç, Bozkurt, *Türk Kimliği, Kültür Tarihinin Kaynakları*, Ankara 1993.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul 1998, s. 223-435.

İnalcık, Halil, "İkinci Binde Türkler", *Doğu Batı*, X (2000), s. 63-111.

İnalcık, Halil, "Mehmed II", *İslâm Ansiklopedisi* (MEB).

Küyel, Mübahat, "Üç Tehafüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti", Ankara 1956 (DTCF Doktora Tezi).

Lévi-Strauss, Claude, *L'identité*, Paris 1967.

Nasr, Seyyed Hossein, *Knowledge and the Sacred*.

Ocak, Yaşar Ahmed, *Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998.

Paul-Roux, Jean, *L'histoire des Turcs*, Paris 1984.

Sayılı, Aydın, "Islam and the Rise of the Seventeenth Century Science", *Belleten* XXII, (1958).

Sayılı, Aydın, "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Sebepleri", *Araştırma* I, (1963).

Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford 1962.

Somel, Akşin, "Encümen-i Dâniş", (basılmamış makale).

Taeschner, Fr., "G. Gemistos Plethon, ein Vermittler zwischen Morgenland und Abendland zu Beginn der Renaissance", *Byzantinische und Neugriechische Jahrbücher*, VII (1931), s. 100-113.

Zilfi, Madeline, "Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul", *The Journal of Near Eastern Studies*, 45: 251-269.

9
OSMANLI TARİHİ ÜZERİNE*

Osmanlı İmparatorluğu'nda kardeş katli zorunlu muydu?

Avrasya Türk hakanlıklarında, genellikle İslam çerçevesinde Türk hanedanlarında, hükümdarlığın ancak Tanrı tarafından verildiği inancı egemendi. Tahta kimin geçeceği hakkında insanların yaptığı bir kanun (veraset kanunu) veya vasiyet geçerli sayılmazdı. Tanrı iradesinin bir kurultayda seçim yahut savaşta zafer kazanma biçiminde gerçekleştiğine inanılırdı. Galip gelen, Tanrı tarafından hükümdarlığa seçilmiş sayılırdı. Osmanlı cülus belgelerinde buna *müeyyed min indillâh* (Tanrı tarafından destek almış) denir. Eski Türklerde Tanrı lütfuna, talie, kut denirdi. Hükümdar unvanlarında kut bulmuş, kutluk bunu ifade etmekte idi. Bu inanç Osmanlılarda XVI. yüzyıl sonuna kadar kuvvetle yaşadı. Bir padişah öldüğünde şehzâdelerden her birinin taht üzerinde hakkı vardı. Bu nedenle tahtı, devlet merkezini kim ele geçirebilirse herkesçe o, meşru sultan sayılırdı. Fakat öteki kardeşler, aynı hakka sahip olduklarından isyan edebilir ve başarı kazanırsa o da meşru sultan sayılırdı. Osmanlı tarihinde 1300-1603 döneminde şehzâdeler arasında rekabet ve savaş eksik olmamıştır. Bu da devletin anarşiye düşmesine, düşmanın ülkeye saldırmasına fırsat veriyordu. Yıldırım Bayezid, 1389'da Kosova savaş meydanında devlet büyüklerinin ve ordunun oyuyla tahta geçti; bu Tanrı'nın desteğiyle yapılmış bir seçim sayıldı, o da hemen kardeşini yakalattı ve idam etti. O sırada Anadolu'da rakip beyler ayaklanmıştı. Bir iç savaş tehlikesini önlemek için bu karar herkesin onayını aldı.[1]

İstanbul'da, sarayın önüne müttefik donanmasının demirlemesi, mütarekede verilen garantilerin galip devletlerce gözardı edilmesi ve Anadolu'nun paylaşılmasına başlanması, padişah dâhil herkesi isyana sevk etmişti.

---

* Bu konuşma Ocak 2005'te, "Osmanlı Tarihi Üzerine Türk Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Konular Hakkında" adıyla yapılmıştır.

1 Doğu Batı Yayınları, Ocak 2005.

Nihayet, eski Osmanlı reayası olan Yunanların galip devletlerin desteğiyle Anadolu'yu istilaya kalkışması, bütün Türkler gibi padişahı da isyan ettirmiş, Anadolu'da bir mukavemet cephesi kurulması herkes için bir ölüm-kalım davası haline gelmişti. Saray, galip büyük devletlere karşı bir uyarı olarak Anadolu'da baş gösteren direnci, Müdafaa-yı Hukuk hareketini, başlangıçta yararlı buluyordu. Fakat saray, aynı zamanda, Anadolu'yu ve Arap vilayetlerini muhafaza etmek umuduyla hilafet politikasına bağlı idi. Hindistan Müslümanları, bu doğrultuda İngiliz hükümetini sıkıştırmakta idiler. İngiltere bu baskı altında padişaha ve hükümetine garanti verir görünüyordu. İngiliz politikasının, geçici bir aldatmaca olduğunu erkân-ı harbiye ve Mustafa Kemal iyice anlamıştı. Sarayın hilafet politikasına karşı, askerî bürokrasi, millî tepkiyi, millî bir Türk devleti yaratma yolunda yönlendirme kararındaydı. Mustafa Kemal, Anadolu'ya bu millî politikanın temsilcisi olarak ayak bastı ve saray hükümetlerine karşı sonuna kadar bu ilkeyi savundu.

Padişah, doğal olarak Osmanlı hanedanı için ölüm-kalım sorunu olan hilafet politikasını benimseyecekti. Anadolu'daki direnci bu politika doğrultusunda kullanmak istiyordu. Ama saray; erkân-ı harbiye ve Mustafa Kemal'in Anadolu'daki direnci, millî devlet doğrultusunda kullanma azminde olduğunu görünce, kuvâ-yı milliyecileri hain ilan etti. Sevr Antlaşması'yla galip devletlerin gerçek yüzü ortaya çıktıktan sonra da sarayın hilafet politikasında direnmesi ve Anadolu hükümetine karşı durması bir hıyanet olarak saptanmıştır. Wilson Prensipleri ve harp sonrası dünyada *self-determination* prensibinin kabul edilmesi, millî iradeye dayanan Türk devleti fikrine, en güçlü ilke ve realist bir politika niteliği kazandırıyordu. Böylece, Anadolu'da TBMM'nin toplanması ve millî devletin temelinin atılması, yalnız hanedan çıkarlarına bağlı kalan Vahideddin'i hain durumuna düşürüyordu.

Osmanlı söylendiği gibi Cumhuriyet'in karşı tezi midir?

Atatürkçü görüş açısından Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin her bakımdan bir anti-tezi olarak gelmiştir; temel hukuki yapısı bakımından, tebaa ve devlet ilişkileri, ayrıca kültürel bakımdan tamamıyla karşıt bir rejimi ifade eder. Bütün bu alanlarda Osmanlı'nın reddi ve inkârı olarak gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nde ülke, fetihle alınmış çeşitli milletlerin oturduğu geniş bir coğrafyadır. Bu milletler üzerinde egemenlik, fetih hakkına ve Osmanlı hanedanına bağlılık esasına dayanır. Türkiye Cumhuriyeti ise Türk milletinin serbest iradesiyle Misâk-ı Millî sınırları içinde birlikte yaşamaya karar vermiş vatandaşların oturduğu Türk yurdudur. Osmanlı Devleti bir imparatorluk,

Türkiye bir millî devlettir. Bunu anlamak için Osmanlı Kanûn-ı Esasi'si ile Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı karşılaştırmak yeterlidir. Millî devlette egemenliğin kaynağı, milletin hür ve serbest iradesidir. Bu irade, milletin serbestçe seçtiği milletvekillerinin oluşturduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kendini gösterir. "Egemenlik, kayıtsız ve şartsız milletindir". Osmanlı Devleti'nde egemenlik, Osmanlı hanedanının tekelindedir, patrimonyal bir karakter taşır yani ülke ve halk hanedanın babadan oğula bir mülk gibi algılanır. Osmanlı Devleti'nde bireyler tebaadır, kuldur, Türkiye Cumhuriyeti'nde bireyler eşit haklara sahip vatandaştır. Anayasa ve kanunlar, bu prensiplere karşı hareketleri, devlete karşı isyan ve ihanet sayarak cezalandırır. Ülke ve egemenlik bir bütündür, bölünemez ve ortaklık esası üzerine paylaşılamaz. Özetle, Osmanlı Devleti ve onun dayandığı prensipler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla beraber tarihe mâl olmuştur; Cumhuriyet bu prensiplerin anti-tezidir, o prensiplere dönmeye kesinlikle karşıttır ve reddeder. O prensiplerin savunulması kanunlarla sıkı müeyyideler altına alınmıştır.

Atatürkçü görüş şudur: Türkiye Cumhuriyeti, tarihen, Osmanlı Devleti'nin belli bir gelişim çizgisinde görünür ama devrimler, gerçekleşen değişim, bir derece değişimi değil, devlet ve toplumun kökten radikal bir değişimini ifade eder. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin devamı değildir.

Geçen yıl Cumhuriyet'in 75. yıldönümünü kutladık; bu yıl Osmanlı Devleti'nin 700. yıl kutlamaları, Osmanlı'ya ait prensip ve değer yargılarını kutlama anlamında alınamaz. O halde neden ve neyi kutluyoruz? Bu noktayı kesin açıklığa kavuşturmak bugün hayati önemde bir sorun haline gelmiştir. Devlet rejimini, İslam prensiplerine uyumlu kılma hareketi, cumhuriyet rejimini ve onun ilkelerini tahrip ve tarihe mâl olmuş Osmanlı rejimini canlandırma anlamına gelir. Türkiye Cumhuriyeti; Avrupa aydınlanma çağının, 1789 Fransız İhtilâli'nin devlet ve toplum felsefesine dayanan, insanın hür iradesini ve hür aklını devlet hayatında egemen kılmayı hedefleyen bir rejimi temsil eder. Laikliğin anlamı budur ve bunun içindir ki Cumhuriyet kuşakları bu noktada o kadar duyarlı davranmaktadır.

Öte yandan bu kutlamalar doğrudur ve yapılmalıdır.

Osmanlı'yı niçin kutluyoruz?

İlkin şu olguyu tespit etmek gerekir. Milletleri millet yapan tarihleri ve kültürleridir. Tarihsiz bir millet, kişiliğini kaybetmiş bireye benzer. Osmanlı tarihi Türk tarihinin görkemli bir dönemidir. Avrasya imparatorluklarına kadar inen tarihî bir gelişimin son halkasıdır. Avrasya'da Çin ve Hint medeniyetleriyle

alışverişte bulunmuş atalarımızın, sonunda İslam medeniyeti içinde yarattığı yüce bir devlet ve kültür kompleksidir. Onu biz Türkler kurmuşuz. Bir hanedan imparatorluğu olmakla beraber Osmanlı'nın dili, kültürü Türk'tür. Âşıkpaşazâde bile Osmanlı'yı Türk diye tanır ve övünür. Millî kültür uzun bir tarihî deneyimin oluşturduğu sonuçtur. Bugün millet olarak dilimiz, davranışlarımız, yaşamımızı örgütleyen örf ü âdât, sanat ve ahlak değerlerimiz, soyut bir felsefi düşünceden değil, Türk toplumunda tarih boyunca oluşmuş belli bir kültür kompleksinden gelmektedir.

Suat Sinanoğlu, "Tam hümanist bir Türk'ü bulmak için çocukluğundan beri Batı toplumunda yaşamış bir tip düşünmektedir, yahut birey tamamıyla hümanist yaşam felsefesini benimsemiş bir eğitim sistemi ile yetişmelidir," diyor. Fakat şu da bir gerçektir ki Avrupa'da bile tam hümanist tip, küçük bir azınlıktır.

Ancak, Osmanlı'nın altı yüzyıl, yirmi beş otuz kadar milleti bir arada tutma, onları idare etme, koruma ve XX. yüzyılda tekrar kendi millî devletlerine kavuşma imkânını hazırlama başarısı küçümsenemez. Böyle bir rejimi, tarihin belli bir döneminde Türk devlet kültürünün bir başarısı olarak, kutlamak gerekir tabii. Ama bunun belli tarihî koşullar altında gerçekleşmiş bir olgu olduğunu da unutmamak gerekir. Osmanlı hiçbir zaman, bugün Balkanlar'da gördüğümüz zorbalıkla "etnik tasfiye" politikası uygulamamıştır. İmparatorluk bütün dinler, etnik gruplar cemaatler üzerinde bir egemenlik şemsiyesi olarak kalmış; iç barış ve koruma dışında ortak bir ideolojiyi zorla kabul ettirmek gibi bir siyaseti asla benimsememiştir. Soyut bir değerlendirme yapmak gerekirse, durum imparatorluk rejimi için cidden bir başarıdır.

Ancak Cumhuriyet ideolojisi açısından kutlamaların, Osmanlı rejimini idealize eden bir Osmanlı özlemine dönüşmemesi tabiidir. Bazı çevrelerde Osmanlı'yı devlet idaresi bakımından örnek gösterme eğilimi yaygınlaşmaktadır. Hatta bazıları, çağdaş önyargılarla hareket ederek Osmanlı'da insan haklarından söz edecek kadar abartıya kapılmaktadır. Yukarıda göstermeye çalıştık, Osmanlı'da hoşgörü; istimâlet politikası ve İslam'ın ehl-i zimmet hukuku yani Orta Çağ'a özgü kavramlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Tarihî esası olmayan abartılarımızla eleştiri ve istihzaya hedef olmamalıyız.

Atatürkçü bakışla Osmanlı imparatorluk sistemi, belli bir zaman dilimi içinde belli koşulların meydana getirdiği, fonksiyonunu tamamlamış bir yapıdır. Osmanlı ile özdeşleşmek, onun çağdaş uygarlığa aykırı düşen prensip ve kurumlarını bugüne taşıma çabasına girmek tarihi geriye çevirmeye çalışmaktır. Bugün evliya törenleri, memleketin her yanında on binleri toplayan törenler düzeyinde yapılmaktadır. Devlet bu toplantılara geleneksel millî

kültür etkinlikleri bakışıyla yaklaşmakta ise de, bu törenleri bir bölüm halk, Osmanlı döneminde olduğu gibi mistik toplu dinî ayinler gibi algılamakta ve kutlamaktadır. Öyle ise Osmanlı, kültür alanında canlanmakta mıdır? 700. yıl kutlamaları böyle bir harekete yol açar mı, sorusu gündemdedir.

Öte yandan yukarıda belirttik ki tarihte Osmanlı başarısı bir Türk başarısıdır. Tarihimizin bir parçasıdır. Biz, kutlamaları şu yönde anlamlı kılabiliriz. Osmanlı tarihini öz kaynaklardan yeniden kapsamlı bir araştırmaya tâbi tutmak, böylece bu tarihe ait Avrupa, Balkanlar ve Arap dünyasında tamamıyla bağnaz ve saptırıcı görüşleri düzeltmek. Bunun için Osmanlı, Yunan, İtalyan ve Batı kaynaklarını sistematik biçimde *corpus*'lar halinde yayımlamalı, Osmanlı arşivini herkes tarafından kolayca kullanılabilir, modern bir tarih arşivi durumuna getirmeli, Osmanlı'dan ayrılmış bulunan otuz kadar milletin tarihçilerine bu arşivlerde araştırma yapmakta kolaylıklar sağlamalıyız. Bu doğrultuda önerilerimiz Türk Tarih Kurumu ve Kültür Bakanlığı'na sunulmuştur. Osmanlı kaynakları, sanat yapıtları, bilim metotlarına göre seri halinde basılmalı, onarılmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu, Batı'da yanlış veya kasıtlı olarak Türk imparatorluğu olarak tanınmakta, onun tarihe mâl olmuş Orta Çağ karakteriyle bugünkü çağdaş Türkiye özdeşleştirilmekte ve dolayısıyla yanlış bir Türk imajı yaygınlığını sürdürmektedir.

Tarihimizin bir parçası olan Osmanlı tarihini, yeniden yazmak, çağdaş dünyaya bıraktığı mirası ve derin etkinliği bilimsel bir metotla herkesin kabul edebileceği bir düzeyde tanıtmak, bu bağlamda gerçek ödevimiz olmalıdır. Düzenlenmesi düşünülen kongre ve sempozyumlar bu amaca hizmet edecek biçimde örgütlenmeli, Osmanlı'yı idealize eden abartmalardan kaçınmalı; festival ve törenler, Osmanlı rejiminin ve tercihlerinin propagandası niteliği kazanmasına meydan verilmemelidir.

10

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI ÖDÜL TÖRENİ*

Sayın Cumhurbaşkanım, hanımefendi,

Devletimizin büyük kültür ödülünü, bu naçiz bilim hizmetkârına vermek lütfunda bulunduğunuz için şahsım ve tüm bilim mensupları adına sonsuz şükranlarımı sunmak isterim. Bu ödülü bilim yolunda hayatını adamış tüm meslektaşlarım adına kabul etmekteyim ve bunun derin huzur ve mutluluğunu duymaktayım.

Yüksek müsaadelerinizle bir tarihçi olarak birkaç gözlemde bulunmaktan kendimi alamıyorum. Atatürk Türkiye'si bütün olumsuz koşullara rağmen 82 yıl sonra bugün dünyanın sayılı devletleri arasına girmiştir. Dünya politikasında ve ekonomisinde ağırlığını hissettirmektedir. Bir taraftan dünya siyaset ve stratejisindeki devrimsel değişiklikler, bir taraftan da yurdun iç dinamiklerindeki gelişmeler sonucu, Türkiye bir geçit noktasına gelmiş bulunmaktadır. Açık bir gerçektir ki bugün içte ve dışta ağır sorunlar karşısındayız. En kötüsü, bir yabancı gözlemci, Harvardlı ünlü bir profesör, Türkiye'yi, dünyada kültürce bölünmüş, parçalanmış milletler arasına koymuştur. Türkiye'nin, 1919-1923'teki gibi, bu geçiş döneminden her zamankinden daha güçlü olarak çıkacağına inanıyorum. Her şey vatanseverliğe, birlik ve beraberlik azmine bağlıdır. Başarı, kültür ve siyasette tabii olan karşı görüşleri temsil edenlerin, ayrılığı keskin, uzlaşmaz bir hale getirerek, memleketin temel istikrarını bozmaktan kaçınmalarıyla mümkündür. İstikrarsızlık, uzlaşmazlık, yeniden bir ekonomik bunalımla sonuçlanırsa, Türkiye her şeyi kaybeder.

Bir vatandaş olarak bu kaygımı yüksek huzurlarınızda ifade etmek cesaretinde bulunduğum için bağışlamanızı diler, tekrar bu naçize layık gördüğünüz ayrıcalıktan dolayı derin şükranlarımı arz ederim.

---

* Bu konuşma 27 Ekim 2005 tarihinde, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ndeki toplantıda yapılmıştır.

11

BİZLER ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN VÂRİSLERİYİZ*

Beni mutlu eden bu bildiriler dolayısıyla kıymetli meslektaşlarıma candan teşekkür ederim.

Sabahleyin çok kıymetli arkadaşım Mehmet Genç, kendisi ve mesaisi hakkında yapılan açıklamaların, asıl maksatlarını ve araştırma hedeflerini aksettirmediklerini, çünkü kendinin de bu hedefleri açıklayamadığını ve bulamadığını söyledi. Mehmet Genç, 30-40 senedir tanıdığım, nüktedan, iyi bir araştırmacı ve araştırmacılara cömertçe yardım eden bir bilim adamıdır. Bana da bilmediğim bazı vesika koleksiyonlarını tanıtmıştır. Halil Sahillioğlu'na gelince, o bizim arşivimizin şeyhidir. İmkân olsa belki geceleri de orada kalmayı düşünen arşiv âşıklarındandır. Gerçek tarihçiler belgesiz bir şey yazmak, bir beyanda bulunmak istemezler. Mehmet Genç'i çok severim, mizahı ve nükteyi çok seven, şakacı bir zattır. Bir gün kendisiyle konuşuyorduk, o yaz tatil için Enez'e gideceklermiş. Enez, Meriç Nehri'nin ağzındadır diye duymuştum. Enez'de güzel manzara var, deniz var, fakat sivrisinek belası da vardır. Onu da hatırlayarak Mehmet Genç'e dedim ki, "Gidiyorsunuz ama orada sivrisinekler var." "Bak bak!", dedi, "Ne büyük ilim; Enez'deki sinekleri bile biliyor."

Kıymetli arkadaşım Genç şikâyet etti, kendisinin gerçekten bulmak istediği şeyleri bulamadığını söyledi, fakat kendisi hakkında konuşan dört kıymetli arkadaş birtakım önemli keşifler yaptığını belirttiler. Ben şunu söyleyeceğim: Konuşan kıymetli arkadaşlarım, öğrencilerim beni iyi tarif ettiler, hakikaten kendilerine minnettarım. Cemal Kafadar, Rhoads Murphey, Özel Ergenç, Sayın Profesör Radushev ve Bülent Arı. Rhoads Murphey, Chicago'dan talebemdir. Özer Genç ve Bülent Arı da öğrencilerimdir. Beni iyi takip etmişler, iyi ifade ettiler; kendilerine minnettarım. Benim görüşlerimi ve buluşlarımı belki biraz da mübalağayla size aktardılar, kendilerine müteşekkirim.

---

* Bu konuşma 2006 yılında yapılmıştır.

Halil Sahillioğlu ve Mehmet Genç bir büyük araştırmacının, bizim tarihçiliğimizi doğru yollara sevk eden büyük bir âlimin öğrencileridir. Halil İnalcık'ın da o büyük araştırmacıyla çok yakın ilişkisi vardır. Bu büyük araştırmacıyı arkadaşlarımız andılar. Fakat o, hepimizin hareket noktası, ilham kaynağı olduğu için onun hakkında biraz konuşmak istiyorum. O büyük araştırmacı tarihimizi, devletin, padişahların tarihinden alıp toplumun, halkın tarihi yapmak için savaşan; nüfus hareketleri, para hareketleri, imaretler, medeniyet, toplum tarihini gündeme taşıyan yani modern tarihçiliği bize, memleketimize getiren, Ömer Lütfi Barkan'dır. Sırf onun için hepimizin ayrı bir toplantı yapması gerekir. Ben ondan çok ilham aldım. 1930-35'lerde Strasbourg'da felsefe tahsil etmiş ve Türkiye'ye gelmiştim. O zaman Türkiye'de ekonomik kalkınmanın temel problemi olarak toprak meselesi, Atatürk başta olmak üzere bütün siyasileri ilgilendiren bir meseleydi. Toprak reformu kanunu mecliste görüşülüyordu. Büyük toprak sahiplerinin elinden toprakları alıp devletleştirmek ve onları çiftçi ailelerine devretmek projesi gündemdeydi. O zaman memlekette büyük arazi sahipleriyle köylü, kaynaşma halindeydi. Ömer Lütfi Barkan, "Balkanlarda Toprak Reformları" diye bir dizi makale neşretti. Arkasından bu toprak meselesi için -kendisine herhalde söylediler- arşivde tahrir defterlerini araştırmaya yöneldi. Orada kanunnâmeleri gördü, kendisinin Osmanlı Türkçesi hayli kuvvetlidir. Çok az hata yapmıştır neşriyatında. O zamanki standartlara göre, okumaları fevkaladedir. Bazı ufak tefek hataları vardır, ben onları kendisine bir liste halinde belirttim. Mesela, Batı Anadolu'da deveci Araplar var tuz taşıyan; onları "azep" diye okudu. Böyle ufak tefek şeyler olacaktır. Fuzûlî, "Bir nokta hatasıyla gözü kör eyler kâtip," demiş. Ömer Lütfi Barkan tahrir defterlerini bulduktan sonra büyülendi. Bu defterlerden muazzam malzeme topladı. Bir kere imparatorluğun nüfus meselesini ele aldı. Kanunnâmeler neşretti. Bir hazinedir bu sancak kanunnâmeleri. Ondan sonra Braudel ile tanıştı. 1950'den sonra -1954-55 yıllarında zannederim- o zaman öğrencisi olan Halil Sahillioğlu asistandı. Braudel ile başlayan bu dostluğun bir neticesi olarak Braudel bir genci Paris'e davet etmek ve yetiştirmek arzusunu izhar etti. O zaman Ömer Lütfi Bey, Halil Sahillioğlu'nu tavsiye etti. Halil Sahillioğlu Paris'e gitti ve doktorasını orada yaptı. Dün kendisinin kıymetli araştırmalarını burada öğrencileri güzel bir şekilde anlattılar. Barkan'ın dostu Braudel ile kendisinin verimli işbirliği bu suretle başlamıştır. Braudel, "Biz Batı Akdeniz'i biliyoruz (kendisinin eseri Batı Akdeniz, İtalya, İspanya, Fransa üzerinedir) fakat Doğu Akdeniz'i bilmiyoruz," demiştir. İşte Barkan'ı bu boşluğu dolduracak bir araştırmacı olarak görmüştü.

Ömer Lütfi Bey o sıralarda Fiyat Hareketleri, "Price Revolution" makalesini Braudel'in tesiriyle yazdı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin demografisi üzerine makalelerini neşretmeye başladı. Biliyorsunuz, Braudel kitabının ikinci baskısında Ömer Lütfi Barkan'ın nüfus hareketleri üzerindeki tetkiklerini grafiklerle beraber aynen koymuştur. Bizim tarihçiliğimizde bir Braudel devrimi vardır. Böylece araştırmacılarda Annales Mektebi örnek alınmaya başlamıştır. Ben Annales Ekolü'yle 1950'de tanıştım. Londra'daydım. O tarihte Paris'te Tarihi Bilimler Kongresi toplanıyordu. Londra'dan Paris'e geldim. O sırada bir sene önce Braudel meşhur kitabını neşretmişti ve 1950 kongresinde başlıca tartışma konusu Braudel'in eseriydi. O zaman o eseri, *La Mèditerranèe et le monde mèditerranèen à l'èpoque de Philippe II*'yi aldım ve 1951'de *Belleten*'de bir makale yazdım. Annales Okulu'nun tarihçiliğimize gelmesi bizde hakiki modern tarihçiliğin başlangıcı sayılabilir. Üstadımız Ömer Lütfi Barkan benim için şöyle dermiş, "Ankara'da bir çocuk var, çok iyi çalışıyor." Dostluğumuz vardı. Bir ara bana geldi, "Halil! Ben artık makale yazmaktan vazgeçtim; yarı mamul hammadde, yani arşiv vesikalarını neşredeceğim," dedi. Ondan sonra muhasebe defterleri, Süleymaniye Camii kitabı, Hüdâvendigar Livası gibi kaynakları gayet dikkatli ve titiz bir şekilde neşretmeye başladı.

Biz Ömer Lütfi Barkan'a çok şey borçluyuz. Tarihçiliğimiz onunla bir toplum tarihi, sosyal ekonomi tarihi, demografi tarihi haline geldi. 1950'lerde tarihçiliğimizin devlet tarihi olmaktan çıkıp memleketimizin geniş anlamda gerçekleri üzerinde araştırma yoluna girmesi böyle başladı. Ömer Lütfi Barkan'ın konuşmalarda adı telaffuz edildi. En başta onun tarihçiliğe getirdiği büyük devrimi belirtmek gerekir diye düşünüyorum, ama memnunuz: Halil İnalcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Ömer Lütfi Barkan'dan sonra ikinci nesli temsil ediyor. Şimdi önümüzde üçüncü nesil var. Dün ve bugün konuşmalar yapan genç arkadaşlarımız tarihçiliğimizde üçüncü nesli temsil ediyorlar. Ben inanıyorum ki onlar Osmanlı tarihini bizden daha ileri götürecekler. Onların araştırmaları bizim araştırmalarımızı tamamlıyor, böyle de olması lazım. Ben kendilerine teşekkür ediyorum. İlmî faaliyetlerinde çok verimli bir gelecek temenni ediyorum.

12
TARİH VE POLİTİKA*

Sayın dinleyiciler,

Beni dinlemek için gelmek zahmetine katlanan sizlere teşekkür ederim. Sizlere bu konuşmamda, tarihin yorum şekli ile yaşanan zamanın gerekleri arasındaki sıkı bağlantıyı, başka deyimle tarih bilgisinin nasıl tarih yaptığını anlatmaya çalışacağım. Şu bir gerçektir ki hiçbir zaman, objektif bir tarih yazılamaz; zira tarih, daima belli politikaları ve ideolojileri yönlendiren ve temsil eden bir görüş ve anlayışla ele alınmıştır. Osmanlı tarihi, Osmanlı döneminde İslam tarihinin bir devamı olarak yorumlanmış, gazâ ve cihad ideolojisi açısından değerlendirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mekteplerde Osmanlı dönemi, Türk milletinin kanını dünyanın dört bir yanında boşuna heba eden müstebit padişahlar dönemi olarak tanıtılıyordu.

Mustafa Kemal'in önderliğinde Kuvâ-yı Milliye'nin yarattığı Türkiye Devleti kurulunca, tarih görüşü kökünden değişti. Türk tarihi, Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar uzanan bir coğrafyada Türk kavminin tarihi olarak ele alındı ve Osmanlı tarihi Türk tarihinin bir parçası olarak millî görüşle yorumlanır oldu.

Cumhuriyet Türkiye'sinde İslami bir cemaatten Türk milleti yaratılmak istendi. Türk kimliği, Türk vatandaşlığı tüm öbür kimliklerin üstünde hâkim bir kimlik, bir devlet politikası olarak ortaya atıldı.

Mustafa Kemal Batı emperyalizmine karşı büyük mücadeleyi örgütlerken, tüm Asya milletleri, Orta-Asya, Hindistan ve Çin, onun millî mücadelesini kendi mücadeleleri olarak benimsediler. Gandhi, Türk millî mücadelesini desteklemek için İngiltere'nin asker toplamasına karşı, Müslümanlarla *non-cooperation* hareketini başlattı. Türkiye kapitülasyonları kaldırınca, Çin bunu örnek alarak kapitülasyonları kaldırdı. Afganistan'da, İran'da, millî hareket Mustafa Kemal örneğini izledi.

Millî ideolojiyi gençliğe mâl etmek için, bizzat Atatürk'ün gözetiminde yazılan tarih kitapları, tüm mekteplerde zorunlu ders kitabı oldu. Türk

---

* Bu konuşma 29 Mart 2006 tarihinde, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü 100. Yıl Salonu'nda "Tarih ve Politika" adıyla yapılmıştır.

tarihinin İslami ve etnik açılardan yorumlanması, Türkiye Cumhuriyeti devlet ideolojisine aykırı sayıldı. Tarih yine de milletlerin bilincinden silinemiyor; zamanla Osman Gâzi, Fatih, Yavuz Selim, Kanunî Sultan Süleyman Türk tarihinin kahramanları olarak yeni bir kimlik kazandı. Osmanlı'nın sanatı Türk sanatı olarak benimsendi.

Şu son 20-30 yıl içinde yeni bir nesil yetişmiştir, toplumumuz dünyadaki derin değişikliklere denk olarak tarihin yeni bir evresini yaşamaktadır. Günümüzde dünya görüşü, kimlik ve tarihin yorumu, derinliğine değişmiştir. Tarih, çoğulcu bir görüşle yorumlanmaya başladı. Tarih kitapları serbest bırakıldı. Türk kimliği ideolojisi yanında veya ona karşı, yeni kimlikler seslerini yükseltmeye başladılar, etnik biçimlenme sonucu azınlık tarihleri yazıldı ve heyecanla okunur oldu. Toplumda İslam kimliği güçlü biçimde kendini gösterdi, İslam tarih ve edebiyat eserleri rafları doldurmaya başladı. Bugün Doğu-Batı kültür ayrılığı, toplumu ikiye ayırmıştır. Doğu ve Batı, iki aykırı görüş, her iki tarafta bir bağnazlık konusu olmuştur. Bize uzaktan bakan yabancı gözlemciler, Türk toplumunu kültürel olarak bölünmüş, parçalanmış bir toplum olarak görmektedirler. Bu bölünmüşlük, kültür ve kimlik sembollerinde göze batacak kadar açıktır ve zaman zaman dramatik bir görünüş almaktadır. Bu tarihî realite karşısında kimlik yorumunda topluma önderlik edenler, tarihçiler, sosyal bilimciler, siyasiler bu parçalanmayı körüklemek değil, bütünleşme yolunda çalışmalı, birlikte yaşama yollarını sağlayacak yeni formüller üretmelidir. Bu tarihî sorun bağnazlıkla, taraf tutmakla çözülemez. Bu yaklaşımda, özellikle tarihçi, bu topraklarda geçmiş ortak tarihimizi yeni bir görüşle yorumlamak zorundadır.

Türkler, bütün tarihleri boyunca dünya tarihinin yürütücü, dinamik güçlerinden biri olmuştur. Türk yurdu, Avrupa'nın sömürü yapamadığı tek dünya ülkesidir. Bağımsızlık, kendi kaderini kendisi belirleme azmi, onun hiçbir zaman vazgeçmediği hayat damarıdır. AB toplumuna girmeye hazırlanırken de bu prensip hiçbir zaman gözardı edilemez.

Bazıları millî devletin, toplumları temsil etmekte hayatiyetini kaybettiği düşüncesindedir. Yakınlarda görüşleri Batı dünyasında benimsenen bir siyaset teorisyeni, Samuel Huntington'a göre, dünyada din temelinde kimlik ve ayrılma hareketleri öne çıkmakta, dinî inanç öteki inançları ikinci plana itmektedir. Huntington'ın günümüzde gittikçe yaygınlaşan tezine göre, millî kimlik ve millî devlet tarihte eski anlamını ve gücünü kaybetmektedir. Huntington'a göre Türkiye kültür bakımından Batı camiası dışındadır ve dışında kalmalıdır. Onun düşüncesinde AB, tarihî Avrupa kültürü ve Batı Hristiyancılığını paylaşan milletler birliğidir, tarihî bir temele dayanır; bu milletler

ortak bir tarihten gelmiştir. Feodalizm, Hümanizm, Protestanlık ve Katolik reformasyonu, XVIII. yüzyıl aydınlanma felsefesiyle ferdin mutlak özgürlüğü ve devletin bireylerin iradesine dayanan bir kurum olduğu inancı sekülarizm (laiklik), demokrasi, liberal parlamenter sistem, makine endüstrisi ve liberal pazar ekonomisi, tüm bu tarihî gelişmeler bütünüyle Avrupa'yı Avrupa yapan tarihî gelişmelerdir. Huntington'a göre, tarihinde bu gelişimleri yaşamamış toplumlar, Avrupa toplumunun parçası olamaz. Huntington'a göre Türkiye AB ile bütünleşemez. Bu iddia sosyolojik bir gözlemle güçlendirilmiştir: Avrupa'ya özgü tarihî gelişim aşamalarından geçmemiş, geleneksel Doğu toplumları, Batılılaşma için ne kadar emek harcasalar da Batılı olamazlar; ikisi arasında kalırlar. Bu görüş, Eisenstadt gibi tanınmış sosyologların görüşüdür. Böylece Huntington, Türkiye'nin Avrupa'nın bir parçası olamayacağı sonucunu çıkarır. Bütün bu görüşler, AB'de güç kazanmakta, Türkiye, Avrupa ile sadece ekonomide bütünleşebilir, inancı yayılmaktadır. Huntington, Avrupa ile ekonomik bütünleşmenin de mümkün olmadığını iddia eder. Hemen söyleyelim, Huntington'ın iddiaları, her şeyden evvel Batı'nın aydınlıkçı felsefesine aykırıdır; bu felsefeye göre insan her yerde aynı insandır. İnsanlık, medeni gelişmede aynı evrimi paylaşabilir. Türkiye'nin karşısında olanlar sadece Huntington gibi düşünenler değildir, Avrupa'da Orta Çağ'dan gelen geleneksel Hristiyanlık birliği düşüncesini temsil eden Papalık ve Doğu Hristiyanlığını temsil eden ve Bizans'ı ihya etme hayalini besleyen saldırgan Helenizm, Türkiye'nin birliğe katılmasına kesinlikle karşıdır. 3 Ekim'de başlayan görüşmelerin seyri bunu açıkça göstermektedir. Yunanistan'da yapılan bir ankette halkın ancak %8'i müzakerelerin başlamasını tasvip etmiştir. Tarihe dönelim: Huntington'ın medeniyetler çatışması teorisi, 1922'de bir İngiliz tarihçi tarafından ortaya atılmıştır. Medeniyetler / dinler arasında uzlaşmaz çatışma fikrini 100 yıl kadar önce, büyük İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee ortaya atmıştır. Çok ilginçtir, "dinler, medeniyetlerin tarihî temelini oluşturur" fikrini Toynbee ilk kez Türk Bağımsızlık Savaşı'nı gözlemleyerek formüllendirdi. Toynbee, 1921'de İngiliz hükümeti tarafından Türk-Yunan Savaşı hakkında bir rapor yazmak üzere Anadolu'ya, Garp Cephesi'ne gönderildi. Toynbee oradaki gözlemlerini tarihî bir çerçevede, medeniyetlerin çarpışması şeklinde yorumladı. Bu fikrini 1922'de yayımladığı *The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations* kitabında özetledi.

Toynbee, Türk-Yunan Savaşı'nı iki medeniyetin çarpışması şeklinde yorumlar. Ortodoks Yunanlı emperyalistler saldırgandır, ona karşı Türkler millî ayaklanma ile Batı'nın *self-determination* fikrini savunmaktadırlar. Toynbee'ye göre, İngiltere, Yunanları desteklemekle kendi temel felsefesine ihanet

etmiştir. Toynbee, sonraları Doğu-Batı mücadelesini kadim tarihe götürür, "Türk-Yunan Harbi'nde Greko-Romen medeniyeti ile İslam medeniyeti çarpışmaktadır," der. Toynbee'ye göre, İnönü Savaşları'nda, iki din, iki medeniyet karşı karşıya gelmiştir. O, buradan tarihte, dine dayanan medeniyetlerin millî devletlerden daha sürekli çatışmaların kaynağı olduğu gözlemini yapar. Toynbee'ye göre; Batı'nın İslam'a karşı Ortodoks Hristiyanlığını desteklemesi hatadır. Batı ile İslam'ın uzlaşması imkânını ortadan kaldırmaktadır. Toynbee, daha sonra *A Study of History* adlı kitabında şu görüşe yer verir: Batılılaşma yoluyla tüm dünya bir tek toplum haline gelecek, aynı tarihi yaşamaya başlayacaktır. Günümüzde Fukuyama ve Huntington gibi siyaset bilimcileri bunu, milletler ve ideolojiler arasında mücadelenin, dolayısıyla alıştığımız klasik tarihin sonu olarak yorumlayacaklardır.

Batı'daki bu karşı teorilere rağmen, 2000'li yıllarda Türkiye katı, inhisarcı milliyetçi tarih görüşünü terk ederek, Avrupa milletler camiasıyla bütünleşmede kesin bir karara varmıştır. Bununla beraber, Avrupa'da, özellikle halk düzeyinde Türkiye'ye karşı güçlü bir karşıtlık gözden kaçmıyor. Bu karşıt görüş Huntington tarafından kesin bir dille ifade edilmiştir. Huntington'a göre bugün, birbiriyle uzlaşmaz medeniyet kompleksleri olarak Batı Hristiyan, Doğu Hristiyan, İslam, Konfüçyüs öğretisi ve Budizm'in temsil ettiği medeniyetler vardır ve bunlar uzlaşmaz biçimde birbirine karşıdır; millî kültürler yerine din, medeniyetleri belirleyen temel toplumsal gerçektir; milletler bu medeniyetler çerçevesinde birliğe gitmekte ve evrensel rekabet ve çatışma bu medeniyetler arasında gelişmektedir. Huntington'a göre Türkler, temelde bir İslam toplumu oluşturur; Türkiye kültürce bölünmüştür, kültürce Batı'ya dönük geniş bir kitle vardır ama aslında İslam medeniyetini benimsemiş milletler camiasında kalmaktadır ve öyle kalmalıdır. Ona göre Türkiye, tarihi ve kültürü itibarıyla Batı'ya ait olamaz. Türkiye, Avrupalı olacak mı? problemi bugün tüm dünyayı ilgilendiren ana problemlerden biridir. Problem, aynı zamanda Türkiye iç politikasında başta gelen bir tartışma konusudur; halkın çoğunluğu, hükümet, genelkurmay, sivil toplum örgütleri, basın ve üniversiteler memleketin geleceğini ve bu proje bağlamında düşünmekte, tartışmaktadır.

Bir kelimeyle AB'ye katılma projesi, Türkiye için topyekûn yeni bir tarihî yönelimdir. Memleketin alın yazısını belirleyecek bir yöneliştir. Türkiye 200 yıldır bu doğrultuda ilerlemektedir; tarihine bu yöneliş damgasını vurmuştur. Batı, geleneksel düşmanlığı ve hurafelerle çarpıtılmış bir tarih görüşünden kendini kurtaramıyor. Buna karşı bugün tarafsız tarih ve siyaset yazıcılığında Osmanlılar, artık İslam'ın gâzileri olarak düşünülmüyor. Osmanlı İmparatorluğu, 500 yıl Güneydoğu Avrupa'sında birçok etnik ve dinî toplumu kendi

egemenlik şemsiyesi altında birleştiren ve XX. yüzyıla kadar koruyup getiren bir Asya-Avrupa İmparatorluğu olarak düşünülüyor. Osmanlı, Avrupa'nın dışında değil, içinde, hoşgörülü, uzun ömürlü bir siyasi düzen yaratmış medeniyet olarak algılanıyor. Açıklamak gerekirse, Osmanlı Devleti, Süleyman döneminde Avrupa devletler sisteminin vazgeçilmez bir üyesiydi. Habsburglu İmparator V. Karl, Papa ile birlikte tüm Avrupa'yı kontrolü altında toplayıp Türklere karşı Haçlı Seferleri oluşturmaya çalışırken, Kanunî Fransa kralının müttefiki olarak Avrupa'da bağımsız devletler nizamına destek verdi. Almanya'da Protestanlığın yerleşmesinde başlıca âmil oldu. Özetle, Türkiye Avrupa'nın modern nizamını yaratan kuvvetler arasında yer aldı. *Turkey and Europe in History* adlı kitabımda bu yorumların ayrıntılarını bulacaksınız.

Osmanlı Türkiye'si, Avrupa siyaseti, ekonomisi hatta bazı bakımlardan kültürü bakımından Avrupa ile daima iç içe olmuştur. Avrupa'da millî devletlerin yükselişi sürecinde Osmanlı en önemli faktörlerden biriydi. Osmanlı'nın belki daha elde tutulur bir katkısı da şudur: Avrupa'nın ekonomik alanda gelişmesi. Avrupa'da XVI. yüzyılda gelişen kapitalist merkantilist ekonomiye Osmanlı, kendi zengin Doğu pazarlarını açarak gelişmeyi hızlandırmıştır. İngiltere'nin kooperatif ticaret kumpanyası olan Levant Company, 1582'de Osmanlı ülkesiyle ticareti düzenlemek üzere kurulmuş ve East India Company'den önce İngiliz kapitalizmi ilk sıçrayışını Osmanlı İmparatorluğu ile yoğun ticareti sayesinde gerçekleştirmiştir. Daha sonra Avrupa'da ekonomik gelişme yoluna giren her memleket, ilkin bir Levant Company kurmuş ve Osmanlı'da kapitülasyonla serbest ticaret müsaadesi almaya çalışmıştır. Özetle, modern Avrupa'nın siyasi coğrafyasında ve ekonomik gelişmesinde Türkiye, kesin tarihî bir yol oynamıştır.

Bugün Avrupa'ya dostça el uzatıyoruz, bu tarihî beraberliği devam ettirmek istiyoruz. Ama karşılığında ne görüyoruz; devletimizin ve milletimizin bağımsızlığına, bütünlüğüne, kültürüne açıkça aykırı düşen faaliyetler, dayatmalar, bağnazca, tabiri mazur görün, küstahça önümüze getiriliyor. Osmanlı'ya karşı Haçlı döneminden kalma bağnaz bir tutum içinde, Papa, Katolik Avrupa, Orta Çağ taassubu içinde Türkiye'yi dışlamaya çabalıyor. Avrupa kendi tarihini bilmiyor, saptırılmış bir tarihin hurafelerinden kendini kurtaramıyor, yaşamakta olduğumuz tarihi de dikkate almıyor. Türkiye bugün geçmişte olduğu gibi Avrupa ekonomisinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

Avrupalılar ekonomik bakımdan Türkiye'siz bir Avrupa olamayacağının bilincindedir ve bize imtiyazlı ortaklık öneriyor; başka deyimle Türkiye'yi sadece bir sömürü bölgesi olarak bağımlı tutmak istiyor.

Türkiye; toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda yepyeni gelişmeler içindedir. Avrupalı kimliği; dinî, etnik ve siyasi çatışmaları bertaraf edecek, demokratik bir refah devleti yaratma iradesini temsil ediyor.

Maalesef, üyelik müzakerelerinde küçük ortaklarının sözcüsü gibi davranan bir Avrupa var karşımızda. Evet, Türkiye'nin de vazgeçilmez koşulları vardır: Avrupa, çarpıtılmış bir tarih görüşünden ve hurafelerden kendini sıyırmalıdır. Romantik bir dönemden kalan Philhellenismi terk etmeli, Yunanistan'ın XIX. yüzyıldan beri Türkiye karşıtı iddialarının arkasında olmaktan vazgeçmelidir. Türkiye'nin birliğe katılma arzu ve iradesini istismar etmemelidir. Müzakerelerin seyri gösteriyor ki bugün AB, Türkiye'ye karşı haklı haksız tüm Yunan iddialarını benimseyen, sanki görüşmeleri sırf bu maksat için vetoya kadar sürdüren bir kuruluş görünümündedir. Her bakımdan güçlü, dinamik, genç bir ülkeyi bünyesine alan bir Birleşik Avrupa, Batı'da, Kuzey'de ve Doğu'da dünya hegemonyasını elinde tutan veya ele geçirmeye çabalayan devletler karşısında güvenlik ve refahın güvencesidir.

13
SAKARYA ZAFERİ'NİN 85. YILI*

Bu millî günde bu ihtiyarı dinlemeye geldiğiniz için hepinize çok teşekkür ederim. Çok minnettarım.

Sayın kaymakam, sayın belediye başkanı, aziz vatandaşlarım ve sevgili öğrenciler. 90 yıllık hayatımda çok heyecanlı anlar geçirdim. Bugün aynı heyecanı yaşıyorum. Bana bu müstesna anı tekrar yaşattığınız için siz Polatlılılara, belediye başkanına ve kaymakam beye teşekkür ederim.

Bir tarihçi olarak sizlere heyecanla hitap etmek isterim. Şunu gayet iyi bilmelisiniz: Mahvolmuş, vatanı parçalanmış, çok zelil bir dünya karşısında yok olmaya doğru giden Türk milletinin yeniden doğuşudur Sakarya. Zafer sonrasında kudretli bir devlet kuran Türkiye bugün ekonomisiyle, ordusuyla ve büyük nüfusuyla dünyanın en ileri gelen, en güçlü devletlerinden biridir. Bu sonuç olmayabilirdi. Yunanlılar Sakarya'da, şu üzerinde oturduğumuz toprakları çiğneyip Türk milletinin iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi'ni, Ankara'yı alsaydı, bugün var olmayacaktık. Vatanımız paramparça olacaktı: Batı Anadolu'da Yunanlar, Güney Anadolu'da Fransızlar, Antalya bölgesinde İtalyanlar... Boğazlar bir uluslararası idare altında tamamen elimizden çıkmış. İstanbul elimizden çıkmış. Trakya Yunanlar tarafından işgal edilmiş. Doğu'da büyük Ermeni devleti kurulmuş. Tasavvur edin, böyle bir coğrafyada yaşayacaktık. 6 asır dünyayı sarsmış, tarihi sarsmış olan bu millet ufacık bir beylik halinde Orta Anadolu'da kalacaktı. Düşünün bunu!

Bugün her şeyi ile ilerleyen, ilerleyecek olan büyük Türk milleti ve devleti vardır. Fakat ayaklarımızı kırmak, tekrar bizi müşkül günlere sürüklemek isteyen bir dünya karşısındayız. Açıkça konuşalım: Büyük devlet geçinen Amerika, doğu illerimizi bir palyaço devlete teslim etmeye hazırlanıyor. Ermeniler her zaman özlem duydukları Doğu Anadolu'muzun kuzeyini ilhak etmeye hazırlanıyor ve arkalarında süper güç denilen Amerika var. Bu iki palyaço devlet, bizim memleketimizi parçalamak için Amerika'nın eteklerine

---

* Bu konuşma 13 Eylül 2006 tarihinde, Ankara Polatlı Belediyesi tarafından düzenlenen, Sakarya Zaferi'nin 85. yıl kutlamalarında yapılmıştır.

sarılmış durumda. Başka bir büyük tehlike ise daima Yunanistan'dır. Bunu size anlatmaya çalışacağım. Bütün bu talihsizlikler Sakarya'da yenildi. Sakarya'da Türk kendi kaderini yendi. Bugüne Sakarya'daki o şahane direnç sayesinde geldik. Sakarya'da o direnci Türk milletinin bütün yaşam iradesini temsil eden bir dâhi kumandan tayin etti. Bunu unutmayalım.

O zamanlar, Büyük Millet Meclisi Türkiye'yi kurtaracağına iman etmiş olan büyük komutana otorite vermek istemiyordu. O bu görevi mücadele ederek aldı. Sonunda meclis üç aylık bir kudreti, kanun yapma salâhiyetini ona verdi. Büyük komutan bütün milletin enerjisini, varlığını bu muharebede kullanmak lüzumuna inanmıştı ve kazanacağını da biliyordu. Fakat her şeyden evvel milletin bütün kudretini elinde toplamak ve zafere doğru yürütmek zaruretindeydi. Başarıyla yerine getireceğine olan büyük inancıyla bu görevi aldı. Askerlerine giydirmek için milletten çorap istiyordu. Başka bir deyişle, milletin bu kader gününde onun bütün imkânlarını, bütün heyecanını, imanını kendi şahsında birleştirmek ve bir şimşek gibi düşmanına inmek istiyordu. Çanakkale kahramanı bunu yapacağına inanıyordu. Evet, o Mustafa Kemal'di.

Mustafa Kemal'i tanıdım. Yaşım bana bu şerefi bahşetti. 1932 yılında, Ankara'da, Gâzi Muallim Mektebi'nde öğrenciydim. O zaman oralarda binalar yoktu. Gâzi Çiftliği ile Gâzi Çankaya'sı arası tamamen boştu. Gâzi zaman zaman Çankaya'daki yuvasından Gâzi Çiftliği'ne giderdi. Bizim Gâzi Mektebi onun yolu üstünde olduğu için bize de uğrardı. O zamanlar Mustafa Kemal, Türk milletine bir millî tarih ve tarihinin büyüklüğünü öğreterek, ona millî bir tembih vererek bir cemaatten bir millet yaratmak azmindeydi. Onun için tarih ve dili esas vasıtalar olarak kullanmak istiyordu. Bir gün çiftliğe giderken Gâzi Mektebi'ne uğradı. Bizim sınıfta hocamız yoktu. Coğrafya vazifelerini hazırlamakla meşguldüm. Birden kapı açıldı. Evvela büyük bir köpek karşımıza geldi. O zamanlar, suikast tehlikeleri dolayısıyla böyle emniyet tedbirleri alınıyordu. Arkasından Haşim'in söylediği gibi, Gâzi bir alev parçası gibi maiyyetiyle göründü. Benim lakabım Küçük Ali'ydi ve en önde ortada otururdum. Normal olarak benim önüme geldi Gâzi. Birden ne yapacağını şaşırdım. Önüme geldi ve masamdaki Ortadoğu haritası üzerinde parmağını Medine'nin üzerine koydu. "Bu şehrin adı nedir?" diye sordu. "Medine, peygamberin şehri," dedim. Sonra, "Bu Arabistan nasıl bir şehirdir?" diye sordu. Bugün gibi hatırlıyorum. Bizim tarih ve coğrafya hocamız Hamdi Nazım Bey Arabistan'ı şöyle tarif etmişti, "Arabistan bir tepsiye benzer; kenarları dağlık, ortası düz bir memleket." Mustafa Kemal'e bu sözleri tekrar ettim. Hoşuna gitti, gülümsedi. Arkasından Kızıldeniz'e parmağını bastı. Kızıldeniz aklıma gelmedi. "Bahr-ı Ahmer," diye cevap verdim. Türk diline büyük önem veren lider bana, "Başka başka?" diye sordu. Bana Kızıldeniz dedirtmek istiyordu. Hatırlayamadım nedense ve, "Şap

Denizi," dedim (Bir adı da Şap Denizi'dir). "Başka başka?" diye sordu. Sonra sınıfa döndü ve aynı soruyu sordu. Tabii herkes bu muhteşem anda büyük bir şaşkınlık ve perişanlık içerisindeydi, kimse soruya cevap veremedi. Kendisi o zaman "Kızıldeniz!" diyerek bizleri uyardı. Mustafa Kemal, o yıllarda, enerjisini tarih ve dile harcıyordu. Bunun sebebi ise biraz önce söylediğim gibi, onun bir cemaat olan Türk halkını, tarihiyle ve diliyle övünen, millî kültür sahibi bir millet haline getirmek azmiydi. Maalesef, bunu günümüzde bazı üniversitelerde lüzumsuz bir çaba gibi gösterenler var.

Atatürk sınıfımızı terk etti ve yan sınıfa geçti. O sınıfta da Hamdi Nazır Bey tarih dersi veriyormuş. Tam da Atatürk'ün istediği bir ders. Büyük bir tesadüf. Hoca anlatmış ve Mustafa Kemal öğrencilere dönerek teze ait bazı sorular temsil etmiş. Sual sorduğu çocuğun adı da Mustafa Kemal'miş ve cevap alamamış. Daha sonra, tebeşiri eline alıp harita üzerinde Türklerin anavatanını, dünyaya nasıl yayıldığını bizzat anlatmış. Bu harita daha sonra mektebin müzesine kondu. Evet, Mustafa Kemal gelmeseydi Türklerin kaderi ne olurdu? Sakarya'da düşmanı ayaklar altına almasaydı kaderimiz ne olurdu? Onun için Sakarya Zaferi olarak kutladığımız bu günü ben Türk'ün kader zaferi olarak görüyorum. Teferruata girmeyeceğim. Yalnız bir tarihçi olarak şu nokta üzerinde tekrar durmak istiyorum. Eğer Mustafa Kemal Türk milletinin varlığını, enerjisini, kaderini eline almamış olsaydı bugün burada Yunanlar oturacaklardı.

Mustafa Kemal'in felsefesi sosyal manada varlık felsefesidir. Atatürk muhtelif konuşmalarında der ki, bu dünyada yaşamak için, tarihte var olmak için güçlü olmak gereklidir. Güçlü olmayan ezilir, silinmeye mahkûmdur. Güç nasıl hayvanlar âleminde bir esas, var olmanın bir prensibi ise milletlerarası var olmanın da bir prensibidir. Bir diğer ifadeyle, Darwin'in hayvanlar âlemi için koyduğu prensip sosyal sahada da değerini kaybetmemiştir. Atatürk bunu benimsemişti: Güçlü olacaksın! Güçlü olmak için ikinci büyük prensip ise modern Batı medeniyetini benimsemektir. Batı medeniyeti ne demektir? Batı medeniyeti aklı her şeyin üstünde tutan, teşkilatını, hareketlerini akla göre tanzim eden bir toplum demektir. Dünyaya hâkim olan devletlerin güçleri neye dayanıyor? Teknolojiye, bilime ve üniversiteye dayanıyor. Amerika'yı Amerika yapan şey üniversite ve kütüphanedir, ilimdir. Batı'dan en mümtaz bilim adamlarını çekmeye çalışır.

Modern yaşam prensibi Atatürk'ün kurduğu, akla dayanan ilmi benimsemek ve o sahada Batı ile yarışmaktır. Atatürk birçok beyanında, "Var olmak istiyorsak mutlaka ve mutlaka Batı medeniyetini benimseyeceğiz," demiştir. Şunu açıkça ortaya koymak zorundayız: Rehavet içindeyiz. Bugün Türkiye bir geçitte, tarihinin bir dönüm noktasındadır. Şu Sakarya kutlamaları bu sebeple çok manalıdır. Bugün vatanımızı parçalamak istiyorlar. Bu önümüzde bir

hakikattir. Bunu nükleer silahlara sahip, dünyanın süper güçleri Amerika ve Avrupa Birliği benimsemiştir. Türkiye'ye, bu güçlü devlete, artık Ortadoğu'da hammülleri yoktur. Batı, Ortadoğu'yu parça parça bağımlı devletler haline getirmek ve onun kaynaklarına el koymak azmindedir. Bunu görmemek için kör olmak lazım. Türkiye, bu coğrafyada en güçlü devlettir. Baş eğmeyen, gittikçe kuvvetlenen ve Ortadoğu'nun kaderini tayin etmede söz sahibi bir devlettir. Devletimizi, o süper güç, Avrupa Birliği ve onun arkasında Yunanistan tehdit etmektedir. Bu tehlikeyi hepimizin idrak etmesi lazım.

Bakınız, en büyük tehlike şu Sakarya'da yendiğimiz düşmandı. Bu düşman bugün her zamankinden güçlüdür. Çünkü arkasına bütün Avrupa'yı almıştır. Batı Anadolu, İstanbul, patriklik, Pontus katliamı ve Kardak kayalıkları... Yunanistan, burnumuzun dibine gelip Kardak'ta yerleşmeye çalıştığı zaman Avrupalıyı kandırmak için ne yaptı biliyor musunuz? Kardak kayalıklarını yerleşmeye açtı. Bir diğer ifadeyle, Yunanistan Avrupalıya, Fransız'a, Alman'a, İngiliz'e kim gelirse bu kayalıklarda çiftlikler kurabilme imkânı tanıdı. Bu ne demek? Avrupalıyı bizim tam burnumuzun dibine getirmek demek! Geçen sene Datça'daydım. Datça'da limanın hemen 50 metre ilerisinde Kardak kayalıkları var. Üzerine büyük bir Türk bayrağı koymuşlar ve hep orda duruyor. Neden? Çünkü çekiniyoruz. O kayalığa Avrupa'yı arkasına almış Yunan gelebilir korkusu içerisindeyiz. Türk hiçbir zaman bunu kabul edemez. Bakınız, Avrupa Birliği'ne talip olduğumuz ve müzakerelere başlama imkânı bize verildiği zaman Atina'da bir anket yaptılar. Bu ankette bizim Avrupa Birliği'ne katılmamızı tasvip eden Yunanların sayısı kaçtı, biliyor musunuz? %8. Karamanlis bizi oyalıyor. Vetosuyla bizi hiçbir zaman birliğe sokmayacak. Fakat oyalıyor. Ege meselesini halledecek, Kıbrıs meselesini halledecek, Pontus'u gündeme getirecek.

Sakarya'da yendiğimiz, ayaklar altına aldığımız düşman bugün çok daha kuvvetli olarak Avrupa'nın içindedir ve onunla birlikte hareket ediyor. Maastricht Anlaşması'nın 5. maddesi şöyle der: AB'ye saldıran bir devlet bütün Avrupa'yı karşısında bulur. Kardak krizi çıktığı zaman Avrupa devlet adamları, "Bizim sınırımız Kardak'tır," beyanında bulundular. Aziz vatandaşlarım, rehavetten çıkalım. Memleket bir geçit aşamasındadır. Avrupa bizi küçümsüyor, tarihimizi bilmiyor. Son zamanlarda okumuşsunuzdur, biz soykırımcı bir milletmişiz, Ermenileri soykırıma tâbi tutmuşuz. Onunla da kalmıyor, Süryanileri de soykırıma tâbi tuttuğumuz söyleniyor. Onunla da kalmıyor, Pontusları katlettiğimiz iddia ediliyor. Ben tarihçi olarak sizin şurunuza hitap etmek istiyorum: Rehavetten kurtulalım. Türkiye'miz Sakarya'da olduğu gibi büyük tehlikeler karşısındadır.

14

16. TÜRK TARİH KONGRESİ*

TTK Tarih Kongresi'nin ilki bundan 68 yıl önce 1932'de 2-11 Temmuz tarihinde Ankara Halkevi'nde Atatürk'ün himayesinde ilk toplantısını yapmıştır. O zamandan beri her dört yılda bir TTK Kongresi toplanmaktadır.

TTK'nın ilk kongresinden 2010 kongremize kadar 78 yıl geçti. Bu süre içinde Osmanlı tarihi araştırmaları, ulusal ve uluslararası alanda hem sayıca hem de yorum ve yaklaşım bakımından derin değişiklikler gösterdi.

İstanbul B. B. Osmanlı Arşivi'nde 150 milyon tahmin edilen belge ve defterin tasnif edilip kataloglanması ve araştırıcıların istifadesine sunulması için radikal önlemler alınması gerekiyordu. Arşivin tasnifi ve modernleşmesinde 1999'daki atılımı her şeyden önce rahmetli devlet adamı Başbakan Turgut Özal ve Müsteşarı Hasan Celal Güzel'in çabalarına borçluyuz. Başbakanlık Arşivi'ne ait sorunları tartışmada ve hükümetçe alınacak kararlara destek olmak üzere Büyük Elçi İsmail Soysal ve Prof. Halil İnalcık İstanbul'da bir sempozyum örgütlenmesine ön ayak oldular. 1985 Mayıs'ında İstanbul Edebiyat Fakültesi'nden toplanan sempozyuma[1] Başbakan rahmetli Turgut Özal ve Müsteşarı Hasan Celal Güzel katıldılar. sempozyumda Osmanlı arşivinin Türkiye ve dünya tarihi için önemi üzerinde duruldu. Tasnifinin o zamanki imkânlar ile ancak yüz yılda başarılabileceği belirtildi. Sempozyumda bir konuşma yapan Sayın Özal, tasnif için eleman ve tasnifin hızla geliştirilebilmesi için hükümetçe radikal kararlar aldı: Bir fondan sağlanan ek ödenek ile derhal imtihanla 500 uzman alındı ve tasnif işleri süratle gelişti. Arşivin bugünkü koşullarını bu karar hazırlamıştır.

Son on yıl içindeki gelişim sonucu, Osmanlı Arşivi bugün tüm modern arşivler düzeyine erişmiştir. Bugün arşivde çalışmak isteyen yerli ve yabancı her araştırmacı, dilekçe vermek, izin almak gibi bürokratik engellerden

---

* Bu konuşma 20 Eylül 2010 tarihinde, "16. Türk Tarih Kongresi"nin açılışında yapılmıştır.

1 Sempozyum çalışmaları kitap halinde basılmıştır: *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1985.

kurtulmuştur, doğrudan doğruya arşive gelip çalışmaya başlayabilir, istediği belgenin fotokopisini alabilir.

Kataloglar internete konularak dünyanın herhangi bir yerinden gerekli belge tespit edilebilir hale gelmiştir. Bu kolaylıklar sayesinde bugün, Arşiv Genel Müdürü Sayın Yusuf Sarınay'ın ifadesiyle arşivimizde araştırma yapmak için 90 ülkeden başvuru yapılmaktadır. Unutulmamalıdır ki Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması sonucu yirmiden fazla küçük büyük devlet ortaya çıkmış olup onların 400-500 yıllık tarihi Türkiye arşivlerinde saklıdır.

Osmanlı arşivlerinin bir milyon parça olarak tahmin edilen zengin bir kolu bugün Sofya Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında depo boşaltılmak kaygısıyla Osmanlı belgeleri Bulgaristan'dan bir kâğıt fabrikasına satılmış, dört vagon dolusu belge Bulgaristan'a gitmiştir. Bulgar hükümeti belgelerden haberdar olarak el koymuş ve Sofya Milli Kütüphanesi'ne yerleştirmiştir. Bir memurun bu hatası Türkiye Hükümeti'nce anlaşılınca derhal diplomatik girişim başlamışsa da Bulgar hükümeti bu değerli arşivi geri göndermemiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında bu arşivde yabancılara çalışma imkânı sağlanmıştır. Hâlen Bulgar idaresi bu fonu tasnifle meşgul olmakta ve Türkiye arşiv idaresiyle işbirliği yapmaktadır.

Son 10 yıl içinde arşivde teknolojinin tüm imkânları kullanılmış, 150 milyon olarak tahmin edilen belge ve defterin en az %80'inin bugün internette veya CD'ler vasıtasıyla incelenmesi imkânı sağlanmıştır. Bu imkânlar sayesinde bugün Osmanlı araştırmalarında bir patlamadan söz edebiliriz.

Dünyada Osmanlı araştırmalarında patlamanın başka bir nedeni de II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada tarih araştırmacılığında ortaya çıkmış olan yeni tarih görüşüdür. Bugün tarih araştırmaları artık devletlerin siyasi tarihinden ziyade, halkların tarihlerinin araştırılmalarına yöneliyor, toplumda nüfus, sosyal sınıflar, sınıf mücadelesi, sosyal hareketler, halkın seçimini belirleyen ekonomik koşullar, piyasa, para ve bu gibi konular bugün tarih araştırmalarında tarihçilerin odaklandığı başlıca konular halindedir. Bu çerçevede özellikle Fransa'da *Annales* Mektebi araştırmalara öncülük etmiştir.

Eski tarihî kronikler, genelde siyasi tarihi, devlet ve hanedanlar tarihini yansıtır. Yeni sosyal tarihçiliğin konularına ait belgeler ise başlıca devlet arşivlerinde saklı bulunmaktadır. Mesela, Osmanlı idaresinde sosyal sınıflar, köylü kitlelerinin statüsü, vergiler tüm ayrıntılarıyla arşivdeki yüzlerce istatistik defterlerinde, yani Osmanlıca Tahrir Defterleri'nde bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin ödediği başlıca vergi olan cizye üzerinde ayrı defter serileri vardır. Olağanüstü savaş döneminde alınan *avarız* vergilerini ancak Avarız Defterlerinden, ticaret koşullarını Gümrük Defterleri'nden, para rejimini Darphane Mukataa Defterleri'nden öğrenmekteyiz.

Bir yandan Osmanlı arşiv fonlarına erişmekteki kolaylıklar, öbür yandan modern tarihçiliğin inceleme konusu olarak sosyal tarihi ön plana getirmesi sonucu olarak Osmanlı araştırmaları bugün dünyada oldukça çoğalmış bulunmaktadır.

Ziyadesiyle genişleyen konu çeşitliliği sonucunda, dünyada Osmanlı araştırmalarında hem sayı hem içerik bakımından bir patlamadan söz edebiliriz. Bugün dünya üniversitelerinde Osmanlı araştırmaları, *Byzantoloji* gibi genişlik ve derinlik kazanmıştır. Mesela Amerika'da Osmanoloji'nin son zamanlarda önemli bir konu haline gelişini Profesör Cornell Fleischer şöyle anmaktadır, "Osmanlı tarihi artık ABD'de revaçta bir konu. Son 30 yılda ABD'deki üniversitelerde 20'ye yakın pozisyon açıldı. Tarih bölümleri artık bünyelerinde en az bir Osmanlı tarihçisi istiyor. Meslekte büyük bir gelişme var, duyurulur. Bütün öğrencilerimize iş fırsatı doğmuştur" (*NTV Tarih*, sayı 20, Eylül 2010, s. 19).

Sonuçta, sosyal konulara yönelen yeni tarihçiliğin ayrıntılı, güvenilir kaynakları devlet arşiv serileridir. Yalnız eyalet tahrirlerin, *İcmal* ve *Mufassal* Tahrir Defterleri İstanbul Osmanlı arşivi ve Ankara Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadîme arşivinde sayıları binlercedir ve imparatorluğun tüm eyaletlerini kapsamaktadır. Bu çeşit defterlerden arşivde kalmış olan en eskisi 1432 İcmal Defterleri olup 1432 Arvanid Defteri 1954'te yayımlanmıştır. Bu defterlerin içerdiği son derece önemli bilgiler, Profesör Evgeni Radushev'in ifadesiyle, bilimsel Balkanoloji'nin temelini atmıştır.

Dünyada tanınmış yayınevleri Osmanlı tarih serileri yayımlamaktadır. Osmanlı tarihi kongreleri son yıllarda yurtta ve dünyada önemli bir artış göstermiştir. Türk Tarih Kurumu Kongreleri'yle beraber MESA, 1977'den beri toplanan *Economic and Social History of Turkey* Kongrelerinden beri (Son Kongresi 2008'de Bilkent Üniversitesi'nde), *CIEPO* (Conféerence des Etudes Pré-Ottomans et Ottomans), Osmanlı tarihi üzerinde toplanan başlıca kongre ve sempozyumlardır. İslam üzerinde uluslararası ansiklopedilerde, Leiden'de çıkan *Encyclopedia of Islam*'da ve İstanbul'da yayımlanan *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde Osmanlı tarih, toplumu ve kültürüne ait yüzlerce bilimsel makale yayımlanmış bulunmaktadır. Bu arada 1994'ten beri Suraiya ve İnalcık'ın editörlüğünde Leiden'de Brill firmasınca yayımlanan *Ottoman Empire and its Heritage* serisinde bugüne kadar 43 cilt yayımlanmıştır. İslam tarihi ve yorumları üzerinde her yıl toplanan uluslararası MESA (*Middle East Studies Association...*) toplantılarında Osmanlı İmparatorluğu panelleri her yıl sayıca artış göstermektedir.

Batı dünyasında Osmanlı üzerinde bazı Osmanistlerce revaçta olan görüşleri özetlemek gerekirse: Bir gazeteci-tarihçi Gibbon'un 1912 Balkan

Savaşları sonunda ortaya attığı tez, sözde göçebelerin böyle bir devleti kuramayacağı, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmuş Bizanslı Rumlar tarafından kurulmuş olduğu tezidir. Bu tez, o zaman Alman Oryantalistleri ve özellikle Fuad Köprülü tarafından tamamıyla spekülatif bir iddia olarak reddolunmuştu. Aynı tezi, yani imparatorluğa Rum aslından olanların kurduğu iddiasını bugün de savunanlar çıkmıştır (Heath Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Allsany 2003). Aslı geniş incelemelere dayanmayan bu genel iddia, etraflı araştırmalar karşısında Gibbons'un tezinden daha ileri gidemez. Osmanlıların Bitinya'dan Balkanlar'a yayılışlarında birçok yerli âdet ve kurumları ve askerî sınıfları kendi kadroları (özellikle pronia sahibi Hristiyan sipahileri) içine almıştır. Yalnız askerî sınıf mensuplarını değil, Ortodoks Ruhbanı da devlet kadrosuna almıştı. *Arvanid Defteri*'nde ve "Hristiyan Sipahiler" piskoposlara timar verildiği belgelerle ispat olunmuştur. Sâniyen, Osmanlı *örfî* vergi sistemi Hristiyan-Müslüman köylüye uygulanan çift-resmi sistemi (bkz. H. İnalcık, *Raiyyet Rüsûmu, Çift Hane Sistemi*) sadece Doğu-Roma vergi sisteminin devamıdır. Osmanlı köylü kitlelerinin tâbi olduğu bu geleneksel denenmiş sistem yerine köylü kitleleri ayaklandıracak yeni bir vergi sistemi koymanın tehlikelerini ve imkânsızlığını Osmanlılar kavramıştır. İslami *cizye*de dahi esnek davranmıştır. Roma İmparatorluğu'na vâris tüm memleketlerde ödenen *aile başına bir altın* (*hyrerper* veya *florî*) vergi, cizye olarak kabullenilmiştir. Bizans'ın devamını iddia edenler, birkaç Rum aslından veziri tezlerinde esas alacak yerde bu noktaları göz önüne almalıydılar. Bu konular üzerinde yazılmış yayımlanmış makaleler vardır.

Buna ek olarak;

Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyaset, din ve âdetler bakımından Osmanlı'da devamı veya etkisi üzerinde ciddi araştırmalar yeni yeni yayımlanmaktadır (Osmanlıca ve Grekçe kaynakları karşılaştırmalı biçimde araştıranlar arasında özellikle Speros Vryonis, Zachariadou ve son zamanlarda M. Balivet'yi anmak gerekir). Birkaç Rum aslından veziri ikna ederek (H. Lowry) böyle bir konu aydınlatılamaz. O zaman *Osmanlı Devleti*'nin kuruculuğunu Arnavutlara, Sırplara, Çerkez veya Hırvatlara atfetmek gerekirdi. Osmanlı, *kul* sisteminde saraya her milletten çocuk almıyor, alınan çocuk Osmanlı kültürüyle yetiştiriliyor ve sultanın kulu olarak askerî idarenin başına getiriliyordu. Bürokrasi, idare ve maliye büyük ölçüde Türk-İslam kökenli *küttâb*ın kontrolü altında bulunuyordu.

15

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE ÜLKEMİZDE VE DÜNYADA İSTATİSTİK*

Sayın Başkan, çok değerli konuklar, memleketimizin etkin kurumlarından biri olan enstitünün değerli elemanları önünde bu konuşmayı yapmak benim için ayrıca bir şeref ve gurur vesilesidir. Tarihî istatistikler için Sayın Orhan Güvenen zamanında bir faaliyet alanı enstitünüzce kabul edilmiştir. Enstitü, Profesör (Şevket) Pamuk'un idaresinde Osmanlı'nın tarihî istatistik verilerini neşretmeyi programına almıştır ve şimdiye kadar da bazı değerli eserler yayımlanmıştır. Bu program Osmanlı'nın istatistik sahasında yaptığı faaliyetleri, arşiv materyalini sistemli bir şekilde neşretmek için bir program yapmıştır ve şimdiye kadar güzel eserler çıkmıştır. Yakında da bu çerçevede yeni eserler sunacağız. Bunlardan birini de ne kadar önemli olduğunu belirtmek için izninizle zikredeceğim. Bu 1893'te yapılmış bir İstanbul istatistik eseridir. Bu vesileyle istatistiğin tarifi ilk defa yapılmıştır. 300 sayfayı aşan bu büyük İstanbul istatistik defterinde İstanbul'daki bütün nüfusun dinlere göre taksimi bütün ticari müesseseler, kiliseler, tarikatlar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Bu eser enstitünüzün programında neşredilmek üzere Dr. Akşin Somel tarafından hazırlanmaktadır. Halihazırda Türkiye'nin istatistik verilerini hazırlayan bu kurumda tarihe geçmiş, verilere önem vermek yerinde midir, diye bir düşünce aklınıza gelebilir. Bunun bir faydası var mıdır, diye düşünebilirsiniz. Ben şu bakımdan bunu çok önemli buluyorum. Sayın Orhan Güvenen ve Sayın Başkanımız (Ömer L.) Gebizlioğlu bunun önemini bizden daha iyi takdir ediyorlar. Ben bir iki kelime bu hususta konuşarak bu konuşmaya başlamak istiyorum. Neden tarihî istatistikler, Osmanlı devrine ait istatistik verileri bu kurumun görevlerinden biri olmalıdır? Evvela hiç inkâr edemeyiz ki TC, siyasi yapı bakımından çok farklı yapıda bir devlettir, bir imparatorluk değildir. Bununla beraber devamlılık hiç şüphesiz meydandadır. Birçok

* Bu konuşma 20 Ekim 2010 tarihinde, Devlet İstatistik Enstitüsü'nde, "Geçmişten Günümüze Ülkemizde ve Dünyada İstatistik" başlığıyla yapılmıştır. (Konuşma kasetten deşifre edilmiş, düzeltilerek kitapa dahil edilmiştir).

kanunumuz Osmanlı devrinde yapılmış kanunlardır. Bu, kurum, tarihî Osmanlı devrine kadar gider. Yalnız bir istatistik müdürlüğü olarak değil, istatistik terimi içinde toplayabileceğimiz büyük faaliyetler İmparatorluk devrinde ta Osman, Orhan Gâzi'ye kadar takip edebileceğimiz bir tarihe maliktir. Demek ki devamlılık bakımından yani tarih bakımından bu enstitü böyle bir faaliyeti programına almış olmalıdır. Bu aynı zamanda medeniyet tarihimizin övünülecek bir parçasıdır. Biz maalesef tarihte çok yapmış fakat az yazmış milletlerdeniz, ilk devir Fatih'e kadar olan kaynaklarımız 2-3 kroniğe münhasırdır. Ve biz tarihimizi o devir tarihimizi daha çok Yunan, İtalyan, kaynaklarından öğrenmekteyiz. Bununla beraber Osmanlı medeniyeti, Balkanlar'da Macarlar karşısında hakikaten bir imparatorluk, milletleri koruyan, köylüyü koruyan, insanları koruyan hoşgörülü bir rejim. Bütün bu Balkanlar'ı düşünelim, bugün etnik temizleme yapılan bu kıtada Osmanlılar bütün milletleri Arnavutları, Sırpları, Bulgarları, Yunanlıları XX. asra kadar taşımış, korumuş ve onların tekrar birer devlet olarak ortaya çıkmasını sağlamış bir rejim. Sadece bu gerçek Osmanlı'nın ne kadar önemli bir tarihî rolü olduğunu tarihte ne kadar medeni ve hoşgörülü bir rejim olduğunu ispat etmeye kâfidir. Fakat biz bunları maalesef anlatamıyoruz. Avrupa nazarında ve hatta bugün Türkiye Cumhuriyeti'ne sâri olarak Türk medeniyetsiz, çadırda yaşayan gibi bir imajı karşılar maalesef. Fakat Türk-Osmanlı medeniyeti medeni eserleri arasında istatistik faaliyetleri hakikaten o zaman Avrupa'da olmayan bir seviyede ortaya çıkmıştır. İstatistik yani devletin nüfusu, ülkesi ve gelir kaynakları üzerinde pratik gayelerle yapılan bu faaliyetlerin en eski örneklerini Çin'de buluyoruz. Avrupa'da XV. asırda kapsamlı istatistik faaliyetler defterleri tutulmuştur. Millî devletlerin ortaya çıkmasıyla XV. asırda Avrupa'da yapılan istatistik örneklerini aynı asırda Osmanlı Devleti'nde yapılan istatistik defterleriyle karşılaştırdığımızda bizim defterlerin Avrupa'dakilerden çok daha kapsamlı ve doğru olduğunu tespit ediyoruz. Fatih devrine ait bu nevi defterler üzerine, 1993'ten itibaren birkaç sene arşivde çalıştım. Eğer herhangi bir ilmî başarım olduysa, bu zengin malzemeyle olmuştur. En eskileri o devre kadar iniyor fakat biz biliyoruz ki Osmanlı Devleti'nde nüfusun gelir kaynaklarının defterler halinde tespiti Yıldırım Bayezid zamanına kadar iniyor. Bunların arşivimizde kalmış en eski örneği -ki 1432 tarihlidir ve Arvanid yahut Arnavutluk defteridir- bir timar defteridir. Bu 1432 tarihli kayıtlar bizi Çelebi Mehmed ve Yıldırım Bayezid'e kadar götürebiliyor. Demek ki biz bu belge sayesinde Osmanlı'da tahrir defterlerinin daha Yıldırım Bayezid zamanında yazılmaya, düzenlenmeye başladığını tespit edebiliyoruz. Bu sancak-i Arvanid

defterini 1954'te bastık. Bu defterde Arnavutluk'un bütün köylerinde nüfus, vergiye tâbi nüfus, vergi mükellefiyeti olan dul kadınlar (bive adı altında tespit edilmiştir) yer alır. Yine bu defterde köyde çıkan buğday, arpa, nohut, mercimek gibi aşara tâbi hububat tespit edilmiştir. Ayrıca rüsum, kovan, zerzevat gibi şeyler de akçe üzerinden değerlendirilerek tespit edilmiş. Bununla birlikte tayyarat denilen ve ârızî olan resimler de vardır. Evlenen erkekten alınan ve gerdek resmi olarak adlandırılan resim bunlardan biridir. Bu suretle biz 1432 tarihli defterden edindiğimiz verilere göre Arnavutluk'un iktisadi durumu, nüfus durumu ve vergi yükü vs hakkında ayrıntılı bir tablo karşısındayız. Bu gibi eserler o zaman Batı'da yoktur. Acaba Osmanlılar bu zahmetlere niçin girişmişlerdir? Niçin böyle tafsilatlı nüfus gelir defterleri tanzim etmişlerdir? Bunun sebebi açıktır. Bir imparatorluk, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış bir devlet, kendi gelir kaynaklarını tespit etmek zorundadır. Kaldı ki bu gelir yalnız merkezde alınan ve akçe olarak toplanan gelir değildir. Fakat büyük kısmı paraya çevrilmemiş, aşar, tereke, buğday, arpa vs şeklindedir. Aynî olan bu vergileri o zamanki şartlar ve teknolojiyle toplama imkânı yoktur. Bu sebeple devlet, gelir kaynaklarını tespit etmek ve her köyde bu gelirleri bir sipahiye tahsis etmek suretiyle değerlendirmekte, bu suretle bir timarlı ordusunun teşkili, ancak her köyde devlete ait ne kadar gelir üretildiğini tespitle mümkündür. Aynî ekonomi, aynî vergiler tüm toplumda mevcuttu, ayrıca Hristiyan tebaadan, Müslümanlardan ayrı olarak cizye, baş vergisi alınmaktaydı. Bu cizyelerin kimler tarafından nerede, ne kadar verildiğini tespit etmek devlet için çok önemli bir vazifedir. Hatta 1402'de Osmanlı hudutları Tuna'dan Fırat'a kadar Anadolu ve Rumeli'ye uzanmaktaydı. Bütün bu geniş coğrafyada köy köy gelir kaynaklarını tespit etmek ve onları devlet görevlilerine tahsis etmek bu merkeziyetçi devletin hayati bir vazifesiydi. İstatistik defterlerinin ortaya çıkmasını gayet normal karşılamak lazım, yoksa imparatorluk olamazdı. Osmanlı İmparatorluğu Bizans'ın çöküşünden sonra yakın doğu ve Balkanlar'daki anarşi ve kaos üzerinde çok etkin, merkezî, bürokratik bir imparatorluk kurabilmiştir. Eski Bizans'ın bürokratik merkezî imparatorluğunu Osmanlılar yeniden bu iki kıtada ihya etmişlerdir. Köylü halk bu rejimi bin sene Bizans İmparatorluğu altında yaşadıktan sonra tekrar Osmanlı hanedanını da destekledi. Osmanlı Devleti'nin uzun ömrü bu gerçeğe bağlıdır. Halk böyle bir koruyucu merkezi ve bürokratik bir sisteme tekrar kavuştuğu için mutluydu, bu iki bölgede Osmanlı Devleti kurulmuştur. Ona uzun ömrünü bağışlayan işte bu iki temeldir. Şimdi bu devlet bir merkezden Fırat'tan Tuna'ya kadar geniş bir coğrafyaya halkı, köyleri, gelirlerini ve onlarda

vukua gelecek değişiklikleri tespit etmelidir. Mesela bir köyü timar olarak veriyor, birkaç sene sonra seferde timarlı ölüyor; kime geçecek bu timar, aynen mi geçecek gibi teferruatları bilmek zorunda. Merkezî bir imparatorluğun görevi bu geniş coğrafyadaki gelişmeleri tespit için çok etkin bir bürokratik sisteme sahip olmaktır. Böyle bir bürokratik sistem yaratmadıkça devlet yaşayamazdı. Çünkü biliyoruz, Bizans'ın son zamanlarında devlet merkezî bürokrasisi kontrol görevini kaybediyor, yer yer feodal senyörlükler ve aleni merkeziyet kendiliğinden geliyor ve imparatorluk çözülüp gidiyor. Osmanlı İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu, Hint İmparatorluğu gibi imparatorluklar; Eisenstadt gibi tarihî sosyologların terimiyle *centralist bureaucratic* yani merkeziyetçi bürokratik bir yapısı olmasaydı imparatorluk kurulamazdı, yaşayamazdı. Demek ki geniş bir coğrafyaya yayılmış imparatorluk rejiminin yaşaması onun gelir kaynaklarının, nüfusunun kontrol altında tutulmasına bağlıdır. Bu da ister istemez nüfusun gelir kaynaklarının tespiti yani istatistik defterlerinin tanzimiyle mümkündür. Bu defterler ilk önce merkeze gelir, ayrıca valilere bir nüshası bırakılır, vali daha yakından bu değişiklikleri, özellikle timar değişikliklerini tespit eder. Her eyalette bir timar defterdârı vardır. Daha önce de bahsettiğim 1432 Arnavut defteri böyle bir defterdir. Rumeli Beylerbeyi'nin yanında bulunan bir defterdir. Ayrıca ikinci bir defter merkezde bulunur. Oradan eyaletlerdeki değişiklikler takip edilir; nüfus azalır, köyler dağılır, yeni köyler teşekkül eder bütün bu hadiseleri Osmanlı merkezî bürokrasisi tespit etmek ve takip etmek zorundadır. Yoksa imparatorluğa sahip olamaz ve kontrol edemez. İşte bunu temin için Osmanlılar, tahrir sistemini kurmuş ve tahrir defterlerini oluşturmuştur. Ayrıca cizye toplamak için cizye defterleri vardır. Bu defterlerin en kapsamlısı olan tahrir defterlerinden bahsedeceğiz. Tahrir defterleri şöyle hazırlanırdı: Bir yer fethedildiği zaman oranın nüfusunun gelir kaynaklarını tespit için bir komisyon kurulurdu. Bu komisyonun başına bu işlerde ehil olan ulemadan biri konulurdu. Tahrir emini adıyla anılan bu şahsın tayininde çok titiz davranılırdı. Bu şahsın tayinini, fermanlardan teferruatıyla okuyoruz. Bu komisyonun başına güvenilir, bilgili, rüşvet almayacak ve çok saygın bir insan seçilirdi. Mesela, meşhur Şeyhülislam Kemal Paşazâde ve yine kadıasker olan Vildanzâde, Konya tahrir eminliği yapmış ulemadan birkaçıdır. Onun maiyetine o bölgenin dilini bilen bir kâtip tayin edilirdi ve bu gibi kimseler Osmanlı'da çoktu. Bu komisyon, daha önce yapılmış defteri beraberinde kontrol için götürürdü ve her gittiği yerde bu komisyona mahallî kadı ve sipahiler katılırlardı. Komisyon bir köye gittiği zaman, vergiye tâbi olan yetişkin erkekleri çağırır. Bu toplantıda kadı ve

sipahiler de hazır bulunurlardı. O köyle alakalı bilgilere sahip sipahilere müracaat edilirdi. Kadı ayrıca birçok suiistimaller yapıldığı için mutlaka kontrol eder. Vergiden kaçmak için gelmeyenler getirilir, yahut yaşını küçük gösterenler tespit edilirdi. O zaman sipahi yahut kadı müdahale ederdi. Bazen sipahi, sonradan kendisi almak için, yazım esnasında bazı vergi mükelleflerini gizlerdi. Bunları sayımlar dolayısıyla yapılan vesikalardan takip edebiliyoruz. Mesela aşarın tespitinde o köyde buğday ürünü üretimi üzerinden şöyle bir usul takip edilir. Bir köydeki çift sahibi, çift öküzü ve 100-150 dönüm arazisi olanlar bir kategori olur, daha az varlığı sahip olanlar nim-çift olarak adlandırılır ve başka bir kategoriye ayrılırdı. Arazisi olmayanlar bennak yani köylü halk kendi servetlerine göre kategorilere ayrılırdı. En fakir, arazisi ve ailesi olmayanlara kara yahut caba adı verilir ve en aşağı vergiye tâbi tutulurlardı. Aşar tespit edilirken üç senenin mahsulü sorulurdu. Çünkü bir sene iyi mahsul alınabilir, ertesi sene bu mahsul düşebilir. Onun için üç senenin mahsulü tespit edildikten sonra onun ortalaması deftere tespit edilir ve bu ortalama daha önceki tahrirde tespit edilen miktarla karşılaştırılır. Çok büyük bir fark varsa o zaman onun sebepleri araştırılır. Bunun gibi yerleşmiş birtakım sistematik metotlarla tahrir yapılır. Köy köy gezilerek yapılan bu tahrirlerin başlıca amaçlarından biri iki tahrir arasında vukua gelen değişiklikleri tespit etmektir. İdarenin beklediği daima fazlalıklardır. Ayrıca o bölgede gelirin artması tabii timarlı sipahilere verileceği ve yeni timarlı sipahilere gelir imkânı oluşturacağı için fazlalar, ifrazat adı altında ayrıca yazılır. Şayet bir çiftlik arazisi boş kalmış ve kimse de işlemeye talip değilse o zaman bunlar müzahede ile satışa çıkarılır. Mesela bir yeniçeri, şehirli yahut köylü buna talip olur, "Ben bu arazi için senede hazineye 300 akça vermeye talibim," der ve sonrasında oraya adam getirip işletmek onun sorumluluğu altına verilir. Bu sebepten dolayı imparatorlukta hiçbir tarım arazisinin boş kalmaması idarenin güttüğü amaçlardan birisidir. Görüyorsunuz bu tahrir sisteminin pratik gayeleri imparatorlukça kanunlarla tespit edilmiştir. Bütün gelirlerin doğru olarak tespitine burada istatistik terimi adı veriyoruz. İdare kapsamlı bir tespit yapmaya çalışmaktadır. Yaptığı sayımın dışında gelir tespiti yapıyor.

Cizye gayrimüslim yetişkin Hristiyanlardan alınır. Yaşını küçük gösterenler ve kaçanlar var. Osmanlı bunları takip etmek için usuller tespit etmiştir. Farsça gürühteler, cizyeden kaçanları tespit için kullanılan bir kelimedir. Bizim istatistik ilmimize hâkim olan kapsam ve doğruluk prensiplerini Osmanlı tahrir eminleri gerçekleştirmeye çalışıyorlardı. Onun için biz bunu hakikaten devletin yaptığı bir istatistik faaliyeti olarak kabul edebiliriz. Bu

defterlerde her vergi mükellefinin ismi, ailenin reisi altında, elindeki toprak miktarı çift veya çiftlik ise "ç" harfiyle belirtiliyor. Çiftlik bölgeye göre toprağa göre değişir. Bunu da tespit etmişler. Mesela Aydın'da 50 dönüm bir çifttir. Fakat Konya ovasındaki bir köyde bu 150 dönüme kadar çıkabiliyor. Bunlar tüm teferruatıyla kanunlarda tespit edilmiştir.

Çift sahibi olan köylü çift "ç" ile belirtilir, toprak vergisi, aşardan başka şahsi vergi alınır. Elindeki gelir kaynaklarının genişliğine göre miktar değişir. Mesela çift sahibi genellikle 22 akçe öder ama yarım çift varsa yarısını yani 12 akçe öder. Evli, toprağı az yahut hiç yoksa fakat emek gücü varsa 9 akçe alınırdı. Roma İmparatorluğu'nda emek sahibi kişiden senede 1 altın alınırdı. Hiçbir şeyi olmayan insan emek sahibi olarak 10 altın karşılığı kabul edilir ve ondan bir nomizma alınırdı. Osmanlılarda da aynı sistem vardı. 1 altın karşılığı 22 akçe idi; 22 akçe sonradan 30-50 akçeye kadar çıkarıldı. Bu suretle köyde köylü ekonomik kaynaklarına göre bir statü kazanırdı. Aynı sistem Bizans'ta da vardı. Hatta orada miktarlar da aynı; 25-12-9. Çünkü Bizans bürokratik bir imparatorluktu. Fakat bize bu sistemin İran'daki imparatorluklardan geldiğini tespit ediyoruz. Çok teferruatlı istatistik verileri ihtiva eden bu defterlere Mufassal Defterler diyoruz. Mufassal Defterlerde bulunmayan gelir sahiplerinin isimlerini ve gelirlerini gösteren defterlere de Mücmel Defterler yahut İcmal Defterleri diyoruz. Bu defterler bugün Tapu Kadastro Müdürlüğü'nde hâlâ kullanılmaktadır. İstatistik ve arazi toprak nizaları/davaları için Tapu Kadastro Müdürlüğünde bugün hâlâ Osmanlı defterleri esas tutulmaktadır. Bilirsiniz köylü arasında mera kavgaları çoktur, bu mera kavgalarını halletmek için eski defterlere bakılır. İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde ve Tapu Kadastro Müdürlüğü Arşivi'nde bu defterlerden 3000 kadar bulunmaktadır. 1571'de Magosa düştükten sonra oraya hemen böyle bir komisyon gönderilmiş ve Kıbrıs'ın bütün gelir kaynakları ve köylü statüleriyle birlikte ellerindeki arazileri tespit edilmiştir. Bunlar da bugün 500-600 sayfalık defterler halinde Tapu Kadastro Müdürlüğü'nde bulunmaktadır.

16

I. MİLLETLER ARASI ŞEHİR TARİHİ YAZARLARI KONGRESİ*

Türkiye Yazarlar Birliği'nin kurucularını ve bugünkü başkanlarını selamlarım. Az önce konuşma yapan çok kıymetli dostum, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Mustafa İsen'i tebrik ederim. Bu naçiz tarihçiyi çağırdığınız için ayrıca minnetlerimi sunarım. Şehir tarihi benim 60 yıldan beri uğraştığım bir konudur. Şehir tarihi konusunda ilk kez 1947'de Bursa'da Çelebi Mehmed Külliyesi'nin önemli bir parçası olan müzede Bursa Şeriye Sicilleri üzerinde çalışmakla başladım. O zaman bu siciller müzenin bir odasında, toz toprak içerisinde atılmış durumdaydı. O siciller üzerine çalışmaya başladım ve gördüm ki, Bursa şehrinin insanları, toplumu, binaları her şeyi bu sicillerin içerisindedir. Şehir kadılarının tuttuğu siciller şehir tarihçiliğinin ana kaynağıdır ve hemen hemen her kadının vazife gördüğü şehirde bu sicillerden yüzlercesi bugüne kadar gelmiş, fakat yüzlercesi de kaybolmuştur. Sicillere göre, yazdığım ilk makale Ömür Lütfi Barkan'ın *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda Bursa'nın sosyal yapısı üzerindeki araştırmadır. Bursa kadısının sicillerinde tereke defterleri vardır. Birisi vefat ettiği zaman onun mirasçıları, bir anlaşmazlık var ise kadıya müracaat eder. Kadı ölenin bütün mallarını rayice göre kıymetlendirir. Esirler, köleler dâhil, yatakları bile sicile kaydedilir. Bunlar değerlendirilir ve yekûn yapılır, sonra kadı mirasçılar arasında pay eder. Tabii kadı binde iki nispetinde bir rüsum alır. Bu kayıtlara tereke denir.

Siciller Fatih devrine kadar iniyor. Terekelerin 400 tanesini inceledim, miras miktarına ve bırakılan malların mahiyetine göre bir tasnif yaptım. Miras miktarı, Bursa'nın o günlerdeki sosyal sınıflarını belirlemek için temel ölçüydü. Orada 10000 akçe bırakmış olan kişileri fakir, 10000-50000 arasındakileri orta sınıf kabul ettim. 50000'in üzerinde miras bırakanları zengin sınıf olarak ayırdım. 10000 akçe altında miras bırakan fakirlerin %88 olduğunu tespit ettim. Bursa şehrinin sosyal yapısı bu suretle fakirler, orta sınıf ve zenginler

* Bu konuşma 5 Kasım 2010 tarihinde, Türkiye Yazarlar Birliği tarafından düzenlenen I. Milletler Arası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi'nde yapılmıştır.

rak tespit edildi (Makale *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda basılmıştır). Sicillerin şehir tarihi için ana kaynak olduğunu belirtmek istiyorum.

O zamandan beri bu siciller üzerinde yüzlerce çalışma yapıldı, tezler yazıldı. Türk Tarih Kurumu başkanı kıymetli konuşmasında mahallî tarih dergilerinden, Bursa'nın *Uludağ Mecmuası* gibi, bahsettiler. Balıkesir Muallim Mektebi'nde, hocam Kamil Su 1934 yılında, bu sicillere dayanarak ilk çalışmaları yapmış, bana örnek olmuştur. Bu konuda başka bir misal vereyim. Bursa sicillerinde ilginç bir kayıt görüyorum: Bir Ermeni, Ankara'dan, büyük sof kumaşı stoklarıyla Bursa'ya gelmiş. Gelir gelmez indiği handa yaptığı ilk iş kendisine bir kemha elbise biçtirmek olmuş fakat handa ölmüş. Terekesi sicile geçiyor. Terekesi içinde müzik aletleri ve cariyeler var. Ankara'da sof ticareti daha çok Ermenilerin elindeydi. Ankara'nın Hacı Bayram Veli, Türk olsun Ermeni olsun oradaki işçilerin kaderine ilgi duyan bir din adamı onun için emek sahiplerinin ilk velisidir. Kendi emeğiyle geçimini sağlamayanı kendi müritleri arasına almazdı. Bu misalle demek istiyorum ki Bursa sicillerinde bir Ermeni tüccarını sof kumaşlarıyla buluyoruz. Kaynaklardan öğreniyoruz. İtalya'dan zengin Fevrara prensinin hanımı Bursa'daki Floransalı bir tüccara kendisi için sof alıp göndermesini istiyor. Bir sicilden, bir terekeden neler öğrenebiliyoruz... Evet, Osmanlı şehir tarihinin ticaretin kaynakları yalnız siciller değildir. Şehir tarihçiliğinde Batı'da bile misalini görmediğimiz çok önemli bir müessese vardır: İmaret. Osmanlı-Türk şehirleri vakıf-imaret sistemiyle inşa edilir. İstanbul harap bir şehir olarak ele geçirildikten sonra bu sayede yeniden inşa edilmiştir. İmaret sisteminin şehircilikteki önemini ilk kez İstanbul Şehremini Osman Ergin Bey anlatmıştır. İmaret sistemi üzerine ilk değerli eseri o yazmıştır. Sonra Barkan'ın *İktisat Fakültesi Mecmuası*'ndaki makalesinde Türklerin bir şehri yeniden inşa etme yolundaki faaliyetlerinin temelini ve sistematiğini görüyoruz. İmaret sistemi nedir? Görüyorum ki burada özellikle İstanbul'dan bahsediyoruz. Osmanlı Devleti'nin fethettiği şehirleri almakta kazandığı özel bir metot vardır. Yalnız Osmanlılar değil, Selçuklular ve diğer beyliklerde de dünü görüyoruz, bir şehri tahrip etmeden, nüfusuyla ve diğer müştemilatıyla aynen ele geçirme kaygısı vardı. Top kullanımı yayılmadan önce Osmanlıların bir şehri fethinde daima şu metodu kullandıklarını biliyoruz: Osmanlı ordusu Bursa'yı Osman Gâzi zamanında 1301'de muhasara etti.

Muhasara sırasında iki kule yapıldı, biri tepede ve diğeri aşağıda. Aktimur Kulesi ve Balabancık Kulesi. 1301'de abluka altına alınan şehir ancak 1326 Nisan ayında teslim oldu. Bu 25-26 senelik süre zarfında şehri aç bırakmak, yani dışarıyla olan temaslarını tamamen kontrol etmek suretiyle şehrin kendiliğinden teslimi sağlanmıştır. İznik de 1301'de Osman Gâzi tarafından muhasara edildi. O da iki kule yaptı. Birisi Draz Ali Kulesi'dir. Bugün Bursa civarında bir

köy ismi olmuştur. Başka bir kule de Kara-Tigin Vadisi'ndeki kuledir. Bu iki kule, şehri 30 sene dışarıyla temastan tecrit etti. Bu tecritten 30 yıl sonra şehir 1331'de Orhan'a teslim oldu. Aynı metodu biz bütün Batı Anadolu şehirlerinde, Birgi'de, Efesus'ta görüyoruz. Yani Osmanlı bir şehri harap bir şekilde almak istemez. İstanbul muhasarasında Fatih şehri kahren, (zorla, cebirle) fethetmek kaygısında değildi. İslami prensiplere göre; bir şehri muhasara ettiğiniz zaman şehir kumandanına üç defa teslim olma teklifi yaparsınız. İstanbul muhasarasında Fatih ileride payitaht edeceği şehri harap bir şekilde devralmak istemedi. Onun için üç kere imparatora elçi gönderdi, teslim teklifinde bulundu. Fakat imparator, "Elimde değil, Cenevizliler ve Venedikliler istemiyor," diyor. Çünkü esas askerleri Venediklilerden ve Cenevizlilerden oluşuyordu. Hatta Rumlar teslim olmak istiyor. Selanik'te de aynı şeyi görüyoruz. Üç sene ablukadan sonra 1381'de Selanik Çandarlı Halil Paşa'ya teslim oldu. İstanbul'a dönersek üç kere ret cevabı karşısında üzülerek, Fatih son taarruzun kahren olmasını emretti. Kahren alınan bir şehrin nüfusu ordu tarafından ganimet olarak esir edilir. Bu İslami bir kaidedir, taşınır malları yağma edilir. Ordu İstanbul'a akınca orayı alt üst etti. Bir kaynağımız diyor ki, İstanbul halkı esir olarak olduğu gibi çadırlardaydı. Nüfus kalmadı. Kiliselerdeki bütün kıymetli eşya yağma edildi. Mukavemet eden herkes öldürüldü. Fatih Sultan Mehmed bu harap şehri aldıktan 2 sene sonra 1455'te, bütün binaları ve içindekileri tahrir etti.

Bu tahriri yapan Beylerbeyi Hamza Bey'in oğlu meşhur tarihçi Tursun Bey'dir. Arşivden bu kıymetli vesikayı birisi yürütmüş, öyle anlaşılıyor. Galata teslim olduğu için Galata ile anlaşma yapıldı. Bu usuldendir, bir ahitnâme yapılır. Ahitnâme bir nevi anayasa gibidir. Dinî yeminle verilen taahhüt. Eğer teslim olursa şehir ahalisinin malları, canları ve inançları emniyet altında alınır. Bunu hükümdar dinî bir yeminle tasdik eder. Oradaki Hristiyan halk, hükümdarın bu taahhüdüne güvenerek teslim olur. Birçok Rumeli şehirleri böyle alınmıştır. Yani Osmanlı, şehirleri tahrip etmek değil, onları aynen almak, onlara bir anayasa vermek ve geliştirmek için fethederdi. İstanbul misalinde bahsettiğim vesika, 64 sayfalık bir vesikadır, maalesef Ayasofya bölgesi kayıptır. Biri önemli görüp almış herhalde. Tursun Bey mahalle mahalle gezerek tahrir tutmuş. Galata tahrip edilmemiş binaları, insanları, kiliseleri her şeyi bu defterde bellidir. Fakat İstanbul tarafında hiç nüfus yok. Kiliseler harap olmuş, Karye Kilisesi, St. Theodosia (Gülcamii) vs. Nüfus olmadığı için de mütemadiyen harap olmaktadır. Öyle bir şehirle karşı karşıyayız. Fatih, şehri ihya etmek için ilan ediyor: Rumeli'den ve Anadolu'dan gelen her Türk, her Müslüman'a şehirde eline geçirdiği binayı, saray olsun, ev olsun, kilise olsun alacak. Bunun üzerine bu iki bölgeden insanlar geliyor. Vesika o kadar teferruatlı ki, Aydın'dan, Bursa'dan, Altıparmak Mahallesi'nden kim gelmiş

görebiliyorsunuz. Bu nüfus, gelen Türk nüfusu gösteriyor, Fatih'in maksadı şehri alır almaz bir Türk şehri olarak ihya etmekti. Fakat gelen halk bakıyor ki pazar yok, geçim imkânı yok. Bunların çoğu bırakıp kaçıyor. Şehir yine harap, bunun üzerine Fatih, Rumeli'nin şehirlerinde bulunan Yahudileri sürgün usulüyle zorla İstanbul'a getiriyor, vergilerden avarızdan muaf tutarak yerleştiriyor: Fener'e, Balat'a, Samatya'ya... Şehri ihya etmek için imaret sistemine başvuruyor. Çünkü halk gelip yerleşmiyor, eski halini alamıyor. Fetih'ten önce İspanyol sefirinin İstanbul tasvirleri var. Vaktiyle 500000 nüfusa sahip Bizans şehrinin nüfusu 30000'e düşüyor. Halk manastırlar etrafında duvarların içinde yaşıyor. Şehrin içinde sürüler dolaşıyor, tarlalar var. Şehir harap bir vaziyette, fakat imaret sistemi sayesinde Fatih kapanlar yapıyor. Kapan ithal edilen malların tartılıp resmi alındıktan sonra satılmaya başlandığı büyük pazarlardır (Unkapanı, Balkapanı, Yağkapanı gibi). Bugün Kapalı Çarşı dediğimiz yerin inşa faaliyetinin, şehrin 15-20 sene içerisinde 6000-7000 nüfuslu gelişen bir şehir haline gelmesini vakfiye-imaret sistemine borçluyuz, imaret sisteminin esası vakıflardır. Bir noktaya daha işaret edeyim.

Batılı Hristiyan müelliflerin hiç kaale almadıkları bir hakikat, Ayasofya'nın şehir fethedilmeden bir iki sene önce kubbesi çökmüş. Fatih Ayasofya'ya girdiği ve bu camiyi şehrin Camii-i Kebiri olarak ilan ettikten sonra buraya birçok vakıf kurdu. İstanbul'un bütün cizye geliri Ayasofya Camii'ne bırakılıyor. Ayasofya'nın canlanması ve muhafazası için yıllık 13000 altınlık vakıf yapılmıştır. Bir Ayasofya mimarı tayin edilmiştir. Bu tedbirler alınmış olamasaydı bugün Ayasofya'nın yerinde yeller esiyor olacaktı. Bugün Batılı muharrirler bu durumu daima konu yaparlar. Münih'teki bir Bizans kongresinde müşahede ettim, Bavyera Kardinali kalkıp, "Ayasofya kubbesindeki Hristiyanlık yıldızı ebediyen parlayacaktır," dediği zaman oradaki Bizantinistler beş dakika ayakta alkış tuttular. Onların kalbinde daima Ayasofya Kilisesi vardır. Biz senede 13000 altın vakfedip, ona özel bir mimar tayin etmemiş olmasaydık bugün Ayasofya olmayacaktı. Büyük Sinan duvarları desteklemek için payendeler yaptı. Hristiyan müellifler yakınırlar, "Kiliseleri Türkler harap ettiler cami yaptılar," diye. Bu defterden kiliseleri tespit ettik. Yakında elinize geçecek 700 sayfalık kitapta da bunun ayrıntısını göreceksiniz. Burada özellikle XVI. yüzyılda yavaş yavaş bu kiliselerin camiye çevrildiklerini görüyoruz. St. Theodosia Kilisesi, Gül Camii oldu, Karye Kilisesi de camiye çevrildi. Bu camiler Batı'da araştırma konusu olmuştur. Her ikisi için neredeyse ciltlerce kitap yazılmıştır. Diyorlar ki, Türkler Bizans'ın bu sanat âbidelerini ele geçirdiler, camiye çevirdiler. Fakat şunu kaydetmezler, bunların camiye çevrilmesi şu şekilde olmuştur: Orada Rum halkı bu kiliseyi kullanıyor fakat zamanla kilise etrafına Müslümanlar yerleşince bir camiye ihtiyaçları oluyor.

Camiye çevrilir çevrilmez o kiliseye büyük vakıflar veriliyor. Bu vakıflar sayesindedir ki bütün bu kiliseler bugüne kadar gelmiştir. Eğer vakıf desteği olmasaydı bu kiliselerin hiçbiri kalmazdı. Bugün Karye Camii ayaktadır, oradaki mozaikler Rönesans'ın kaynağı sayılmaktadır. Bu sanat eserleri, camiye çevrildikten sonra, vakıflarla günümüze kadar gelmiştir. Bugün vakıflar idaresi, bahsettiğimiz bu eserleri tamir etmek için büyük masraflara girmektedir. Demek istiyorum ki Batılı yazarlara bakarsanız Osmanlı İstanbul'u tahrip etmiş, kiliselerini sebepsiz yere camiye çevirmiş. Batı tarihçiliğine inanmayınız. Benim fakülte sıralarından beri güttüğüm amaç, Osmanlı'nın medeni tarafını ortaya koymaktır. Osmanlı şehirciliği, imaret sistemi sayesinde İstanbul'u yeniden inşa etmiştir. 1472 vakfiyesini yakında çıkarıyoruz. Ahmet Beyatlı'nın çalışmasıyla Tarih Kurumu'na teslim edildi. 1472'ye gelindiğinde İstanbul artık gelişmiş bir Türk şehridir. Demek istiyorum ki harap bir Bizans'tan bir Türk İslam şehri inşa edildi. Bu inşada imar sistemi başrolü oynamıştır. 1459'da Fatih vüzerasını huzuruna çağırdı, "Her biriniz İstanbul'da seçtiğiniz bir bölgede bir külliye, bir imaret yapacaksınız," dedi. Mahmut Paşa Büyük Çarşı etrafındaki arazide kendi külliyesini yaptı. Camii var, mahkeme de oradaydı. Hanlar yaptı. Külliye tabiri yanlıştır, sonradan uydurulmuş bir tabirdir. Bunun aslı imarettir. İmaret içerisinde evvela bir tapınak yani camii yapılıyor. Camiye ek olarak medrese. Medreseden başka yolculara, fukaraya hizmet etmek üzere bir imaret, bugün Eyüp'e giderseniz oradaki imaret hâlâ çalışmaktadır. Bu imaret sosyal bir hizmet görmektedir. Mektep, kütüphane, gelen yolcuların develerini çektikleri develikler. Vezirlerden her birisi bir imaret inşa etti. Bu külliyeleri idame ettirmek için vakıflar kurdular. Vakıf müessesesi şehirciliğimizde ana müesseselerdendir. Çünkü bir imaret inşa ettiğinizde onun devam etmesi için gelir kaynağı ihdas etmek zorundasınız. Vakıf sistemi imaret sisteminin temelidir. Dükkânlar, hamamlar bu iktisadi faaliyete yönelen yapılar başka, hayır için yapılan binalar başkadır, ikisi birbirini tamamlar. Gedik Ahmet Mahallesi'ni Fatih'in veziri Gedik Ahmed kurmuştur. Bir külliye yapıldığında zamanla orada bir İslam mahallesi teşekkül eder. Davud Paşa da bir külliye yaptı ve orada Davut Paşa Mahallesi teşekkül etti. II. Bayezid zamanında 12 adet nahiye ve her bir nahiyenin merkezinde böyle bir imaret vardı.

Şehircilik üzerine şunu bilmek lazımdır, Türk şehirciliği medeniyetin önemli bir koludur. Türk şehirciliğini sicillerimizi, vakfiye defterlerini inceleyerek layıkıyla ortaya koyabiliyoruz. Bugün görüyorum üniversitelerde bu konuda yüzlerce tez yapılıyor. Bizi tanımak istemeyen Batı karşısında şehirler inşa eden büyük bir medeniyete sahip olduğumuzu bilmeliyiz ve göstermeliyiz.

17

BOĞAZLAR VE İSTANBUL*

"İstanbul dünya egemenliği demektir."

Napoleon, (1807 Tilsit, Çar Alexandr'a cevabı)

Boğazlar'ın Türkiye, Avrupa ve Ortadoğu için stratejik önemi açıktır. Buraları tutan devlet, büyük devlet olmak zorundadır. Boğazlar ve İstanbul, Doğu-Roma İmparatorluğu'nun 1000 yıllık can damarı, Konstantinopolis de, 330 tarihinden itibaren, bu imparatorluğun merkezi olmuştur. İstanbul'u korumak için Doğu Roma, Balkanlar'dan gelecek istilalara karşı Trakya'da denizden denize büyük bir sur yaptı. O dönemde Anadolu, Karadeniz'de Kırun'ın güney sahilleri, Ege Denizi bu imparatorluğun egemenliği altındaydı; bu stratejik sınırlar içinde Doğu-Roma İmparatorluğu 1000 yıl hâkim olmuştur.

Esas stratejik sorun, imparatorluk merkezi İstanbul'u koruma, bunun için Boğazlar'ı berkitmek, Trakya ve Anadolu'dan gelecek saldırılara karşı savunma problemiydi. İstanbul'un muazzam surları şehri koruyordu; Ege ve Karadeniz imparatorluğun kontrolü altında olduğundan Boğazlar sorunu söz konusu değildi. Batı'dan gelen Haçlılar oldu. 1204'te Venedik ve Latinler İstanbul ve Boğazlar üzerinde egemenlik kurdular. Paleoglar (1261-1453) İstanbul'u geri aldıktan sonra da, İstanbul Boğazı'nda egemenlik, gerçekte Venedik ve Ceneviz deniz güçlerinin kontrolü altına geçti. Bu deniz devletlerinin Karadeniz'de yaşamsal ticaretleri ve orada kurdukları koloniler dolayısıyla, Boğazlar'dan serbest geçiş tamamıyla onların kontrolü altındaydı. Aydınoğlu Umur Bey (öl. 1348) ve Karesi'yi ele geçiren (1340) Osmanoğulları, başarılı deniz akınlarıyla Ege'de kolonileri olan Batılıları vurmaya başladılar (1308-1350).[1] Bu akınlar, 1320'lerde Batı'nın Haçlı seferlerine hedef oldu. 1344'de

---

* Bu konuşma 18 Nisan 2011 tarihinde, Akdeniz Üniversitesi'nde "Boğazlar ve İstanbul" başlığıyla yapılmıştır.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. H. İnalcık, "The rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium and Crusades2, *Byzantinische Forschungen*, IX. (1985), s. 179-217.

İzmir'de yerleştiler. Aşağı İzmir'deki Haçlı kalesi ancak 1402'de Timur tarafından Türkler eline geçmiştir. Boğazlar'ı kontrol altında tutan Tenedos (Bozcaada) sorunu, Venedik-Ceneviz arasında Bosphorus Deniz Savaşı'yla (1352) noktalandı. Bu savaşta Orhan, Cenevizlilerin müttefiki olarak Boğaz'da önemli rol oynadı.[2] Fatih, İstanbul'u alıncaya kadar bu genel durum değişmedi. Doğu Roma döneminde Konstantinopolis 1000 yıl imparatorluğun merkezi olarak kaldı. 1204 Haçlı işgali sonucu ülke parçalandı. Konstantinopolis 40-50 bin nüfusuyla küçüldü. 1453'te Fatih İstanbul kuşatmasına karar verdiğinde, bu tehlikeli girişimde Avrupa'yı karşısında görüyordu. Venedik deniz gücünün ve Macar ordularının İstanbul'un yardımına gelecekleri en büyük kaygısıydı. Edirne'de kuşatma kararı almak için topladığı meşveret meclisindeki nutkunda, Boğaz'ın stratejik önemi üzerinde durdu. Osmanlı kuvvetleri ne zaman Boğazlar'dan geçmeye kalksa, ya Venedik ya da Bizans savaş gemileri bunu tehlikeye sokmaktaydı. 1444 sonbaharında Edirne'ye 200 km kala Varna'ya haçlı ordusu geldiğinde, II. Murad Anadolu'dan Rumeli'ye geçerken, Boğazlar'ın Venedik ve Bizans gemileri tarafından kesildiğini gördü.[3] Yıldırım Bayezid, Boğaz'ı güvence altına almak için Güzelce Hisarı (Anadolu Hisarı) yapmıştı, fakat yine de onun zamanında Venedik, donanması Boğazlar'a egemendi ve Osmanlı üssü olan Gelibolu'ya saldırmaktaydı. Bayezid, donanmanın sığınağı aşağı limanı bir duvarla denizden ayırmıştı. Liman yanında büyük bir kule limanı kurmaktaydı. Gelibolu Limanı'na sığınan Osmanlı donanması, zaman zaman Ege'de Venedik adalarını vurmaktaydı. Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) Loredano Venedik donanmasıyla geldi, duvarı yıktı (29 Mayıs 1416) ve Osmanlı donanmasını yaktı. Özetle, Osmanlılar, Fatih zamanına kadar Boğazlar'dan her geçişte, tehlike altındaydı.

Fatih İstanbul'u aldıktan (1453) sonra Boğazlar'ı kalelerle berkitecek Boğazlar'da tamamen egemenlik kuracaktır. İmparatorluk 500 yıl bu sayede, Boğazlar'ın ve İstanbul'un hâkimi olarak imparatorluklarını koruyabilmişlerdir.

Boğazlar'ın ve İstanbul'un dünya tarihi bakımından stratejik önemini belirtmek gerek. Öte yandan Boğazlar'ın uluslararası önemi vardır: Karadeniz'e geçersiniz, Tuna sizi Orta Avrupa'ya kadar götürür. Karadeniz ülkeleri, Rusya, Bulgaristan, Romanya, Kafkas ülkeleri Boğaz'dan geçen bir donanmanın saldırı olasılığı karşısındadır. Boğazlar stratejisi, bütün Doğu Avrupa'yı tehdit eden bir öneme sahiptir. Fransız tarihçisi Michel Lhéritier, dünya tarihinde Boğazlar bölgesiyle Anadolu ve Rumeli'yi içine alan imparatorluk bölgesini, bir tarihî bölge (*région historique*) olarak betimlemiştir. Gerçekten, Bo-

2 Bkz. H. İnalcık, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları (1302-1481)* İstanbul: İSAM, 2010, s. 58-62.
3 *A.g.e.*, s. 148-150.

ğazlar ve İstanbul dünya tarihinin en önemli stratejik geçiş noktası olmuştur.

Osmanlılar, Boğazlar'a ancak 1453'te İstanbul fethiyle egemen olabildiler. O zamana kadar Rumeli ile Anadolu arasındaki gidiş gelişi güç koşullar altında yapabildiler. Bu uzun bir tarihtir, Orhan zamanından başlayarak Boğazlar, Osmanlılar için daima bir problem olmuştur.[4] İlk dönemde başlıca geçiş koridoru, Lapseki-Gelibolu Boğazı idi.

Öte yandan, Boğazlar, Venedik ve Ceneviz için yaşamsal bir önem taşıyordu. Çerkezistan, Tunaağzı ve Kırım'da Ceneviz kolonileri, Azak'ta bir Venedik koloni vardı. Kuzey Karadeniz Doğu-Avrupa stepleri ve Çerkezistan'ın ekonomik kaynakları olmadan, Venedik ve Ceneviz yaşayamazdı. Bu iki İtalyan cumhuriyetinin refahı, Boğazlar'dan serbestçe bölgeye geçmekle mümkündü. Buradan ihraç olunan buğday, tuz, balık ve esir kalabalık Venedik ve Cenevo şehrinin hayati ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ceneviz, Doğu ticaretini Kefe kolonisinden sağlıyordu. Öte yandan Osmanlılar, Rumeli'yi fethettikten sonra bölge, imparatorluğun yaşaması için de Boğazlar hayati önem kazandı. İlk beylik (1302-1326), Anadolu'da kuruldu; imparatorluk merkezi, *Dârussaltana*, 1402'ye kadar Bursa idi. Aslında imparatorluk, Rumeli'de kurulmuştur. Osmanlı, ilkin Rumeli'de timar sipahileri için geniş topraklar, ateşli silahlar, altın-gümüş madenlerine sahip olduktan sonra, Anadolu Türkmen beyliklerini itaat altına alabilmiştir. Anadolu'dan Rumeli'ye geçiş doğal olarak ya Çanakkale Boğazı yahut İstanbul Boğazı'ndan olacaktı. Osmanlı her geçişte Venedik ve Bizans kontrolü dolayısıyla tehlikelerle karşılaşmıştır. Fatih, 1451'de babası Edirne'de öldüğü zaman Edirne'de tahta geçmek üzere harekete geçti, fakat Boğaz'dan geçişte tehlike altında idi. Bunu unutmadı.

Fatih, Edirne'de İstanbul'un fethinin zorunluluğu üzerinde verdiği nutukta (1452 kışı), Boğazlar'ın stratejik önemini özellikle belirterek, "Ülkemiz, Rumeli'de ve Anadolu'dadır, fakat ülkemizin ortasında İstanbul bir fesat yuvasıdır," dedi. Fetret devrinde, Bayezid'in ölümünden sonra 1402-1413 döneminde şehzâdeler arasında taht için mücadelede Rumeli'de Şehzâde Süleyman Çelebi ve Musa Anadolu'da Çelebi Mehmed, imparatorluğun iki parçasını birleştirmek için uzun yıllar (1402-1413) çarpıştılar. Boğazlar'ı kontrol eden Venedik ve Bizans mücadele yıllarında önemli rol oynadılar. Osmanlılar, Boğazlar'dan geçebilmek için daima Bizans'a taviz vermek zorunda kaldı. Daima Venedik'in rakibi Ceneviz ile ittifak sayesinde ordularını Rumeli'ye geçirebildiler. Bunun için Ceneviz'e kapütilasyonlar verdiler (1452). Ordularını Boğazlar'dan büyük Ceneviz gemileriyle karşıya geçir-

4 Bkz. H. İnalcık, "Fatih'e kadar Çanakkale Boğazı, Gelibolu Osmanlı Üssü ve Osmanlı-Venedik Karşılaşması", *Çanakkale Savaşları Tarihi*, s. 15-44.

mek için servet harcadılar. Fetret Devri'nde (1402-1413) Bizans, rakiplerin her geçişinde taraflardan toprak tavizleri kopardı. Bizans, özellikle Rumeli'ye hâkim Musa'ya karşı Çelebi Mehmed'i destekliyor, karşılığında birtakım önemli tavizler elde ediyordu. Çelebi Mehmed, Bizans İmparatoru'na "Baba" diye hitap ederdi. Fatih'e kadar Osmanlı'nın iki geçiş noktası vardı: Birincisi Lapseki-Gelibolu yolu, diğeri İstanbul Boğazı. 1354'ten başlayarak Gelibolu'nun Osmanlı elinde olması hayati önemde idi. Lapseki Süleyman Paşa (öl. 1357) tarafından Orhan'ın ilk zamanlarında Gelibolu 1354'te fethedilmişti. 1366'da bir Haçlı donanması Gelibolu'yu alıp Bizans'a verdi, Osmanlı bu limanı ancak 1377'de geri alabildi. Fatih, İstanbul kuşatmasına girişmeden önce ilk iş olarak Boğaz'da Boğazkesen (Rumeli Hisarı'nı) yapacaktır (1452 yazı). İki taraftan toplarıyla Boğaz'da tam kontrol kurdu. Fatih'in Rumeli hisarına verdiği ad, *Boğazkesen* adı ilginçtir. Fatih büyük bir stratejist idi. Rumeli Hisarı yapıldıktan sonra, bir Venedik gemisi Karadeniz'den geliyor, kontrolü dinlemeden geçmek istiyor, iki taraftan top ateşiyle batırılıyor. Fatih'in emriyle, İstanbul Boğazı'na gelen her gemi Rumeli Hisarı'na uğrayacak, izin alacaktır. Boğazkesen Hisarı'nın inşası, Türklerin Boğazlar'a egemenliği tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1452 yazına kadar yabancılar, İstanbul Boğazı'nda geçişte hiçbir engelle karşılaşmıyorlardı. Fatih, Venedik'le savaşa başlayınca (1463) İstanbul'u güvence altına almak için Ege'den gelecek donanmalara karşı Çanakkale Boğazı'nda karşılıklı iki kale yaptırdı: Birisi bugün Çanakkale dediğimiz kale, o zaman Fatih'in verdiği ad *Kale-i Sultaniye* (kale çanağa benzediği için zamanla halk arasında Çanakkale adı yerleşti); karşı tarafta *Kilûdü'l-Bahr* adıyla bir başka kale Fatih'in verdiği bu isim Deniz Kilidi, bugün Eceabad dediğimiz yerde. Böylece deniz gücü Venedik'le savaşa başlamadan payitahtı yani İstanbul'u güvenlik altına almış oldu. Fatih, İstanbul'un fethinden sonra 1454-1456 döneminde aynı zamanda Karadeniz ve Ege'ye donanmalar gönderip iki denizde kontrol sağlamaya çalıştı. Özellikle, Boğaz güvenliği için Bozcaada'yı işgal etti. Osmanlı donanması Ege'de Somatraki, Midilli, Sakız adalarını tehdit etti. Rodos'ta başarısızlığa uğradı. Fatih, Ege'ye hâkim olmadan, İstanbul'u tam güvenliğe kavuşturamayacağını biliyordu. Bugün İstanbul Lemnos'ta kurulan Yunan askerî üssünün tehdidi altındadır.

Karadeniz Bir Osmanlı Gölü

Fatih, imparatorluğun kalbi İstanbul'u ve Boğazlar'ı tam kontrol altına aldıktan sonra, harap şehrin yeniden inşasına başladı. Fetihten 20 yıl sonra

yazılmış bir İstanbul vakfiyesi,[5] İstanbul'u nasıl yeniden ihya ettiğinin belgesidir. İstanbul ve Boğazlar'a hâkim olduktan sonra Fatih, Karadeniz'i bir Osmanlı gölü haline getirdi: 1454'te Bogdan Beyi Petru, Fatih'e haraçgüzâr yapıldı. Donanma Kırım'a kadar gitti, Kefe Ceneviz kolonisini haraca bağladı. 1475'te koloni tam olarak Osmanlı egemenliği altına alındı. Çerkezistan limanları Kora ve Anapa fetholundu (1479). Böylece 1454-1480 döneminde Karadeniz bir Osmanlı gölü haline geldi. Bu sonuç, Boğazlar'da tam egemenlik sayesinde gerçekleşmiştir. Rodos Adası, Ege'nin anahtarıdır. Fatih'in donanması Rodos önünde başarılı olamadı. Rodos ancak 1522'de alınacaktır. Böylece, Ege ve Karadeniz Osmanlı İmparatorluğu'nun artık arka bahçesidir. O sayede, İstanbul tam güvenliğe kavuşmuştur.

Düşman Boğazlar'ı Tehdit Ediyor (XVII. yüzyıl)

1645'te Girit Savaşı başlayınca, güçlü bir Venedik donanması Bozcaada'yı işgal etti (7 Nisan 1646). Venedik donanması Çanakkale Boğazı'nı ablukaya aldı (26 Mart 1648). İstanbul tehlike altındaydı. Bozcaada'da üslenen Venedik donanması her an Marmara'ya girip İstanbul'a saldırabilirdi. Girit Savaşı sonuna dek (1669) 25 sene Boğazlar ve İstanbul tehlike altında kaldı. Bu durum devleti büyük bir bunalım içine attı. Tehlikeyi Köprülü Mehmed bertaraf etti (1654).

Boğazlar Sorunu ve Rusya'nın İstanbul Üzerinde Planlar

Rusya Sovyet idaresi, Rus arşivlerinden İstanbul ve Boğazlar üzerindeki gizli belgelerinde, Sovyetler için ikinci büyük tehdit, kuzeyden Kazak saldırılarıyla kendini gösteriyor. Don Kazadeları tarihte ilk kez Azak Kalesi'ni ele geçirdiler (1637) ve Çar'ı çağırdılar. Bu tarihte Rusya Osmanlı ile bir savaşı göze alamadı. Kazaklar kaleyi boşaltıp çekildiler. 1850'te Osmanlılar Napolyon tehlikesiyle karşılaştıklarında Rusya'ya Boğaz'da ilk kez imtiyazlı bir durum tanıdılar. Sonra Karadeniz akınlarında İstanbul'a kadar geldiler, Boğaz'da zengin Rum kaptanlarının oturduğu Yeniköy'ü yaktılar. Sultan Yeniköy'den yükselen yangının dumanlarını saraydan seyrediyordu. Karadeniz ve İstanbul için tehdit sonradan Rusya çarlığından gelmiştir. Çarlık 1696'ya kadar Karadeniz kuzey steplerine inmiş değildi, Rusya'nın öncüsü olarak Kazak saldırıları ise 620'lerden itibaren başlamıştır. 1686'da Çarlığın Osmanlı'ya karşı Avrupalı devletleri (Papa gözetiminde Avusturya, Lehistan ve Venedik kutsal) ittifakına girmesi Petro'nun Batılı reformlarıyla Rusya'nın

5 1472 tarihli bu vakfiye Türk Tarih Kurumu'nca basılmaktadır.

Karadeniz'e inmesi (1696 Azak'ı düşürmesi) tarihte en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Çarlık Avrupalılaşırken Osmanlı kendi geleneksel kadrolarında bir çöküş dönemine girmiştir. Şimdi bir Karadeniz devleti olan Büyük Rusya dünya politikasında rol oynamak için açık denizlere çıkmak, ticareti için serbestlik için Boğazlar'dan kontrolü yaşamsal bir zorunluluk olarak görmeye başladı. II. Catherina zamanında (1768-1774), Rus orduları Kırım'a girdi (1771). Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (21 Temmuz 1774) Çarlık Karadeniz'de Yenicekale ve Kırç'ı ele geçirdi. Antlaşmada Osmanlı suları dâhil tüm Karadeniz'de ticaret gemilerinin seyr ü seferi kabul edildi. 9 yıl sonunda 1783'te Rusya Kırım Hanlığı topraklarını çarlığa katarak Karadeniz'de egemenliği olan bir devlet durumuna geldi. 1783'te bütün step bölgesi Dobruca'dan Kafkasya'ya kadar Kuzey Karadeniz Rusya'nın eline geçti. Şimdi Boğaz ve İstanbul doğrudan doğruya tehdit altındaydı. Çarlık İstanbul'u ele geçirmek için planlar yapmaya başladı. Böyle bir tehdit Mısırlı Mehmed Ali ordusu Kütahya'ya gelip İstanbul'u tehdit edince ortaya çıktı. Çarlık 1805 koşullarıyla Boğaz'da tek taraflı kontrol kurdu. Avrupalılar müdahale ettiler ve 1841 Boğazlar mukavelenâmesi ile Osmanlı bu durumdan kurtuldu. Bu anlaşmayla Boğazlar, Rusya da dâhil Avrupalıların serbest geçiş rejimi altına girdi, uluslararası bir geçit statüsü tabii oldu, garantisi altına alınıyordu. I. Dünya Savaşı sonunda Boğazlar meselesinde Avrupa Bolşevik Rusya'yı bertaraf ederek Boğazlar'ı uluslararası bir rejime tâbi tuttu. İstanbul 14 yıl Avrupalıların işgali altında kaldı. Lousanne'da Boğazlar Mukavelenâmesi'yle Avrupalıların kontrolü altına konuldu. İstanbul'da Batılı askerlerin geçit törenini (işgalde ben 6 yaşında işgali hayal meyal hatırlıyorum). Ancak 1936'da uluslararası bir buhran sonucu Montreux Antlaşması'yla Boğazlar'da Türkiye'nin egemenliği sağlanmıştır. Türkiye, Boğazlar'da tam kontrolü yürütmek istiyorsa, Doğu Roma İmparatorluğu ve Fatih'in Osmanlı İmparatorluğu gibi güçlü bir büyük devlet olmak zorundadır.

Bu eser Paris Üniversitesi'nden bir heyet tarafından yayımlanmıştır.[6] Fransızcaya çevrilip çeviriye M. Profesör Renonvin Boğazlar sorunu başlığı altında bir Giriş (s. 1-18) ve Prof. B. M. Guetzevitch Kaynaklar üzerinde bir araştırma eklemiştir. I. ciltte Dökümanlar bölümü (s. 37-526) G. N. Troubetzkoi'nun (1914 Ağustos) elçiye gönderdiği uzun bir raporla başlar, 1917 18 Eylül'ünde Rus Dışişleri Bakanı'na bir telgrafıyla biter. Belgeler I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerinde beklentileri ve gelişmelere dair son derece önemli bilgiler içermektedir.

6 *Constantinople et les Détroits*, cilt I, Paris: Les Editions Internationales, 1930.

Rusya daima Türkiye ile anlaşarak Boğazlar üzerinde kontrol hakkı elde etmeyi düşünmektedir. Bu konuda N. A. Basilli'nin 1914, Kasım tarihli Memorandom'u (43-80) özellikle önem taşır. Bu Memorandom'da Basilli Rusya için Boğazlar'ın önemini 12 maddede topluyor.

1. İlki Boğaz'dan geçen Rusya ticaretinin önemini belirtmekte, bu hususta Boğazlar'dan geçişte güvenlik üzerinde durmakta, garantiler elde etme gereğini belirtmektedir (43-46).

2. İkinci hayati sorun Akdeniz'den Karadeniz'e, Karadeniz'den Akdeniz'e donanma gemilerinin geçişi problemidir. Türkiye'nin kontrol gücünün bulunmayışı gözlemleniyor (Hatırlanacağı üzere 2010'da Rusya'nın Gürcistan ile çatışmasında Batılı savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçip Karadeniz'e çıkışı bir sorun yarattı). Boğazlar'a hâkim devletin geçişi yasaklama gücü bir sorundu. "Öte yandan herhangi bir donanmanın Akdeniz veya Karadeniz'de harekâtta bulunması bakımından mükemmel bir deniz üssü görevi yapabilir."

Kezâ, Boğazlar'dan sadece birini kontrol eden bir güç, gemilerin geçişine engel olabilir. Etraftaki adalar Çanakkale'ye girişi önleyebilir. Öte yandan askerî tekniğin durumu bir yabancı donanmanın geçişini önleme düzeyindedir. Bunun için kıyılarda yerleştirilecek toplar, torpidolar ve denizaltılar yeter. Bunun için Boğazlar'ın iki tarafına egemen olmak gerekir. Kıyıdan top ateşiyle gemilerin vurulması mümkündür.

Eğer Boğazlar yabancı kontrolü altına geçerse Rusya için tehlikeleri şunlardır: Rusya savaş gemilerini Akdeniz'e çıkaramaz ve gemilerimiz çıkamaz. Yabancı devlet Karadeniz'e savaş gemilerini sokabilir (*Goeben* ve *Breslau* zırhlılarının geçişi açık bir misal).

Rusya için strateji sorunları şunlardır: Karadeniz kıyılarını korumak için Karadeniz'e yabancı donanmaların girişini önleyecek bir durum yaratmalı. Donanmamızı sınırlı tutma imkânı verir. Boğazlar'dan donanmamızın serbestçe geçiş koşullarını devamlı sağlayacak garanti elde edilmeli. Rus savaş gemilerinin de Akdeniz'e çıkış tamamıyla bizim elimizde olmalı.

Bu bize kesin bir güvence vermez. Zira Akdeniz'de hâkim bir karşı güç gemilerimizin çıkışını önleyebilir. O devlet başka güçlü bir devletin donanması tarafından Akdeniz'de tutulmuş olmalı.

Gayet güçlü bir donanmanın Akdeniz'e çıkışı sağlanmış olursa başka denizlerde önemli donanmalar bulundurmamız gerekmez (Karadeniz Rusya'nın başlıca deniz üssü durumunu sağlar). Bu da Boğazlar'da tam kontrolümüzün sağlanmasıyla mümkündür. Boğazlar'da savaş gemilerimizi serbestçe bulundurmamızı gerektirir. (H. İ. 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndaki durum).

Böyle bir durum tüm dünyada nüfuzumuzu büyük ölçüde arttırır. Bu bize büyük saldırgan bir politika gütme avantajı sağlar.

Çanakkale'de torpido döşenmesi herhangi bir devlet için iki deniz arasında geçişi imkânsız kılar (Rapor tarihi 2 Ağustos 1914'tür). Özet, Rusya için Boğazlar'ın bugün stratejik çözüm şekli, Akdeniz'e ekonomik serbest geçişi savaş zamanında da garantiye çevirmektir.

3. Boğazlar'daki kontrolle Karadeniz'deki seyr ü sefer yasağı Akdeniz'de devam eder ve tersine Boğazlar Türkiye elinde kaldığı sürece, Karadeniz savaş gemilerimizin çıkışı Türkiye elindedir. Bugün Türkiye'nin siyaseti ne olursa olsun donanmamız Karadeniz'den çıkış yapamaz. Bugünkü antlaşmalar savaş zamanı her devlet için savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini yasaklamaktadır. Bu yasak Rusya'ya ne ölçüde zarar verir, daha evvel Boğazlar'ın kapalı olması, Türkiye ile barış halinde kaldığımız halde bile, Rusya'yı savaş gemilerimize Karadeniz'den çıkış yapma imkânından daima alıkoymaktadır.

Kapalılık hali 1904'te Japonya ile savaşta, donanmamızın kullanılmasını yasaklamıştır, bunun bu savaşı kaybetmemizde kesin etkisi olmuştur.

Boğazlar'dan geçişin kontrolü Türkiye'nin elinde kaldığı sürece savaş gemilerimizin Akdeniz'e çıkışı Türkiye'nin kontrolündedir. Fakat günümüzde durum Karadeniz'den çıkamaz. Yürürlükteki antlaşmalar savaş gemilerinin geçişini yasaklamaktadır. Bu yasaklama çıkarlarımıza ne derece zarar vermektedir. İlkin, Boğazlar'ın kapalılığı, Türkiye ile barış durumunda dahi savaş gemilerimizin Karadeniz'den serbestçe çıkışına daima mânidir (H. İ. 13 Temmuz 19-841) Boğazlar Mukavelenâmesi).

Sâniyen, Boğazlar kapalı olduğundan Rusya donanmaları için Karadeniz şantiyelerini kullanamamıştır. Sâlisen, Rusya, ihtiyaç halinde, Karadeniz filosunu kullanmaktadır. Bu da, bu denizde olası rakiplerimiz karşısında bizi küçük düşürmektedir.

Türkiye başka memleketlerde hazır savaş gemileri satın alması halinde, Karadeniz donanmamız ile Türk donanması arasında dengeyi Türkiye lehine değiştirebilir. Dengeyi korumak için bizim Karadeniz şantiyelerinde yeni gemiler yapmada gecikmemiz söz konusudur. Kezâ Batılıların şantiyelerine gemi siparişi vererek avantaj sağlayabiliriz, çünkü bildiğimiz veçhile Batılı şantiyeler bizimkilerden çok daha hızlı gemi yapmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye (Osmanlı Devleti) Brezilya drednotu *Rio de Janeiro*'yu ve İngiltere'den *Reşâdiye* drednotunu alma durumu ortaya çıkmıştır. Rus hariciye belgelerine göre 1913-1914'te Rus Karadeniz filosu 5 savaş gemisi, 2 kruvazör, 27 torpil

atardan ibaretti. Hepsi miadını doldurmuş gemilerdir. Yeni drednotlar ancak 1916-1917'ye yetişir. Türk donanması 1914 sonbaharında 2 zırhlı (Reşadiye ve Rio da Janerio [Osman Sultan]), 2 kruvazör, 12 torpil gemisine sahip olacaktır.

Bu gemilerle Türkiye 1916-1917'ye dek Karadeniz'de üstünlüğü elde edecektir. 1913-1914'te Rusya Baltık'tan Sivastopol'a göndermek üzere İngiltere ve Amerika'dan savaş gemileri almayı düşünmüştür. Tüm devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçişini yasaklama koşulu karşısında şu düşüncelere yer verilir:

Böylece bu yasaklamayla Karadeniz'deki özel durumumuzdan vazgeçmekteyiz ve Orta-Doğu'ya dair siyasi amaçlarımıza erişmek için gerekli bir aracı kaybediyoruz. Bundan başka söylendiğine göre Boğazlar'ın açılmasıyla yabancı savaş gemilerinin Karadeniz'e devamlı bir şekilde girmeleri imkânı ortaya çıkmaktadır. Bize karşı kötü amaçları olan devletler bundan yararlanarak üzerimizde gelebilirler. Bundan başka deniyor ki, Boğazlar'ın açıklığı bizi Karadeniz'de güçlü bir donanma bulundurmaya zorlar. Bu biçimde düşünceleri doğru kabul etmek mümkün değildir. İddialara temel olan düşünce şudur: Boğazlar'ın kapalılığı hakkında mevcut anlaşmalar sayesinde Karadeniz'de Türkiye'den başka bir rakibe rastlamak mümkün değildir, diyenler de hatalıdırlar. Bu türlü bir görüş kapalılığın tehlikeli sonuçlarından biridir.

Kapalılığın kaldırılmasının lehimize getireceği faydalarla yabancı filoların Karadeniz'e girmesini önleyememenin avantajlarını birleştirmek için şunu kararlaştırmak gerekir. Boğazlar'dan geçişi için yalnız Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin savaş gemilerine izin verilmesi kararlaştırılmalıdır.

Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçişi sorununu bu anlamda bir düzene bağlamak, fikrimizce, çok daha arzu edilen bir çözüm şekli olacaktır. Fakat ayrı bayrak taşıyan gemiler hususunda eşitsizlik esasının kabulü ihtimali azdır.

Boğazlar'ın geçişe açıklığı veya kapalılığı üzerinde düşünceler karşılaştırılırsa, şunu itiraf etmeliyiz ki, Boğazlar'dan savaş gemilerinin geçişi hakkı hususunda elde edeceğimiz avantajlar, yabancı filoların Karadeniz'e geçiş izni verilmesi mahzurundan çok daha fazladır. Bundan başka Boğazlar'dan Karadeniz'e geçişte bizim sözümüzün geçmesi halinde bu mazurlar tamamıyla ortadan kalkacaktır.

4. Ege Adaları Tenedos, Imbros, Lemnos ve Samotraki Boğazlar'a karşı askerî harekâtta kullanılabilir. Günümüzde Tenedos ve İmroz ateş altında Boğaz'a yakındırlar (H. İ. Fatih İstanbul'u aldıktan hemen sonra bu adaları almak için donanma gönderdi ve Papa'nın gönderdiği kuvvetleri yerli Rumların işbirliğiyle adalardan atıp adalarda Osmanlı egemen oldu. İstanbul'un böylece

güvenliği sağlandı. Bugün bu adalar, özellikle Imbros (İmroz) Adası Yunan hükümetince bir askerî üs haline getirilmiştir, İstanbul her an tehlike altındadır.) Bu adaların Akdeniz'e çıkışımız bakımından stratejik önemi ortadadır.

Çanakkale Boğazı'na girişi önlemek için bu adalar denizden gelecek bir saldırıya karşı berkitilmelidir. Zira bu adalarda yerleşen bir güç, küçük de olsa güçlü bir donanmaya karşı Boğaz'dan geçişi önleyebilir: Aksine bu adalarda yerleşen bir kuvvet Boğaz'a girişi engelleyebilir. Bu adalara Boğaz'a girişi bombardıman edebilecek top birliği yerleştirilebilir (H. İ. Girit Savaşı başlarında Venedik 1446'da Tenedos'u [Bozcaada] işgal etmiş, Venedik donanması Boğaz önüne gelmiş; 1650, İstanbul'dan Girit cephesine asker ve malzeme gönderilmesine engel olmuş, durum İstanbul'da paniğe neden olmuş, saraya karşı ayaklanmalar olmuş ve ancak adanın işgaliyle İstanbul rahat bir nefes alabilmiştir).

Özellikle İmroz elverişli limanlarıyla ablukayı güçlendirme bakımından çok değerlidir. Limnos Çanakkale Boğazı önündeki savaş yerini doğrudan doğruya kontrol etmektedir. Özetle, savaş gemilerimizi Boğazlar'dan geçirme hakkının sağlayacağı avantajlar yabancı filoların Karadeniz'e geçişinin kabulü halindeki mahzurlardan bizim için açıkça çok daha ileri olduğunu itiraf etmek gerekir. Zaten İstanbul Boğazı'ndan Karadeniz'e geçişin bizim kontrolümüz altında olması halinde bu mahzurlar da tamamıyla ortadan kalkacaktır.

5. Boğazlar'ın Türkiye'nin elinde olmasını uzun zamandır nispeten tahmin ediyorduk. Öyle düşünüyorduk ki, bizi tehdit edebilecek kadar güçlü bir devlet değildir. Öte yandan Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliği bizim muhafızlık kaygımızı gidermektedir. Bu görüş, evvelce yerinde bir görüş olarak destek buluyordu. Fakat son zamanlarda (yeni koşullarda) daha az ileri sürülebilir. Türkiye'de iç kargaşa o kadar aşikâr bir hal aldı ki, hükümet şimdi yabancı devletlerin âleti durumuna düşmüştü. Türkiye bugün bizim düşmanımız olan devletler grubuna bağlı durumdadır. Türkiye onların etkisi altında askerî kuvvetlerini geliştirmiş ve bize karşı tehditkâr bir durum almıştır. Boğazlar egemenliğinin Türkiye'ye stratejik bakımdan sağladığı avantajlar, ona Karadeniz'deki durumumuz bakımından çok açık etki yapma imkânı vermektedir. Protestolarımıza karşın Boğazlar'ın sahibi olmanın Türkiye'ye sağladığı stratejik avantajlar Karadeniz'deki durumumuz üzerinde çok etkin olmaktadır. Protestolarımızı kaale almayan Türkiye'nin Boğazlar'ın kapalılığıyla çıkarlarımıza nasıl karşı çıktığı açıktır.

6. Yukarıda söylediklerimiz bizi şu sonuca getirir: "Boğazlar sorunu tam olarak ancak bizim (Rusya'nın) İstanbul, Çanakkale, Boğazlar ve Ege

Denizi'ndeki adalar ile yeterince geniş kriterlerde doğrudan otoritemizin yerleşmesiyle tam bir çözüme kavuşabilir" (s. 55). Ekonomik ve stratejik problemlerimiz, ancak bizim bölgede sağlam bir şekilde yerleşmemizle hallolunabilir. İstanbul Boğazı üzerindeki tam kontrolümüz, sonra stratejik bakımdan gerekli olan topraklar üzerindeki kontrolümüz çözümde iki aşamadır.

Boğazlar üzerinde egemenliğimiz (Karadeniz'de) güney kıyılarımızın savunulması için en iyi koşulları sağlar. Boğazlar'ı ele geçirme, genel savunma stratejimiz için ideal koşulları sağlıyorsa bu genel stratejimiz bakımından ağır bir ödevdir. İstanbul Boğazı'nı istihkâmlarla berkitip bir garnizon yerleştiririz. Çanakkale Boğazı'nda bunu yapmak için 150-200 milyon ruble gerek. Akdeniz'e inmek ekonomik, askerî ve siyasi bakımdan çok önemli avantajlar sağlar. Savunma bakımından evvela düşman gemilerin Karadeniz'e girişi önlenmelidir. Bu amaçla bu denizdeki filomuza istihkâmlar yapmalıyız. Bütün bunlar pasif önlemlerdir.

Odesa'daki askerimizi azaltamayız. Kafkasya'da sınırlarımızı Türklere karşı korumak için kuvvetlerimizin kalması gereklidir. Bu sınırda kuvvetlerimize karşı tehdit, Türkiye'deki gelişmelere bağlıdır. Son kayıplarından sonra (H. İ., Balkan devletlerini Osmanlı'ya karşı Rusya birleştirdi. Başkan Savaşı sonunda Rumeli kayıpları) Osmanlı Devleti dağılmazsa zengin Anadolu bölgesinden kuvvetler almakta devam eder (H. İ., Rumeli'yi kaybetmiş ama zengin Anadolu hâlâ elinde). Osmanlı dikkatini Kafkasya'ya çevirebilir. Suriye, Irak ve Arabistan kendisinden koparılırsa Türkiye çok zayıflar. Ermeni vilayetlere ayrılırsa Türkiye ile sınırdaşlık kalkar.

7. Boğazlar'ın uluslararası bir rejime kavuşturulması. Özellikle yabancı memleketlerde Boğazlar sorunu kesin olarak uluslararası bir statü vermekle çözümlenebilir, deniyor. Yani barış ve savaş zamanlarında Boğazlar'dan serbest geçişin yasaklanması üzerine karşılıklı garanti sağlayan uluslararası bir anlaşmayla çözülebilir önerisi ileri sürülmektedir (H. İ., Montreux Antlaşması'nda olduğu gibi). Boğazlar'dan geçişin, 1888 İstanbul Anlaşması (Convetion de Constantinople de 1888) veya Süveyş Kanalı Antlaşması gibi bir geçiş rejimi altına konması önerilmektedir. Fakat bu çözüm şeklinde Boğazlar'ın kime ait olacağı sorusu kesinlikle göz önüne alınmamıştır. Bu takdirde Türkiye mi, Bulgaristan mı yoksa Yunanistan egemenliği mi olacak? Kıyıları olan devlet tüm istihkâmları kaldıracak ve yenilerini yapmamaya söz verecek. Boğazlar'ın tarafsızlığı demek olan bu durum bu deniz yolunun herhalde serbest kullanımını gerçekten sağlar. Bu çözüm şekli cidden çekicidir. Bu halde toprakların statükosu kaale alınmıyor. Bu çözüm hayaldir. Boğazlar'dan geçiş, bu takdirde karşı

kullanma noktasında serbest olan bize (Rusya'ya) sorumluluk yükler. Tarafsızlık bir garanti getirmiyor, savaş zamanı hiçbir yasal garanti içermemektedir. Süveyş örneği göz önünde. Gerçekte kanal İngiltere kontrolündedir ve güçlü donanma her türlü milletlerarası garantiye son verebilir. Boğazlar'a gelince denizden gelip de ele geçirme kolaydır, çünkü istihkâmlar yıkılmıştır. Boğazlar'a filosuyla girebilecek devlet, donanmasının top gücüyle ve torpidolarıyla burayı kapayabilir. Donanmalarının korumasıyla karaya çıkaracağı kuvvetler ovada konuşlanabilir (H. İ., Gelibolu savaşlarında bu durum gerçekleşti). Biz savaş halinde bunu gerçekleştiremezsek rakiplerimiz yapabilir. Kıyılara egemen devlet toprakları ve torpilleriyle geçişe engel olma şansını elinde tutar, ağır toplar yerleştirebilir (H. İ., 15 Mart 1915'te bunlar oldu). Boğazlar'ı açık tutma zorunluluğunun böylece hiçbir değeri yoktur. Boğazlar'ın tarafsızlığı ancak silah gücüyle sağlanması halinde bir değer taşır.

Boğazlar'ın korunmasını bir uluslararası donanmaya vermek önerilmiştir. Ama bu donanma gerçekten güçlü olmalıdır. Tarafsızlık bugün ancak müttefiklerimiz Fransa, İngiltere'nin ve bizim kontrolümüz altına verildiği takdirde mümkündür. Bu cazip bir öneridir; İstanbul Boğazı bize verildiği takdirde bizim için sorun bir çözüme ulaşır. Bu takdirde Akdeniz'den bir saldırı imkânı kalkar. Çanakkale Boğazı'nda istihkâmların olmamasına rağmen müttefiklerin deniz güçleri karadan ele geçirme girişimine karşı koyacaktır. Kaldı ki bu sahillere çıkarma İstanbul Boğazı'nı ele geçirmemizi kolaylaştıracaktır.

Boğazlar'ın geleceği sorunu bizim irademiz dışında bir hal almaktadır, çünkü açık olan şey Türkiye Boğazlar'daki sahipliği hususunda güçsüzdür. Boğazlar'ın Türkiye elinde olmasını kabul edemiyorsak da, güçlü bir devletin eline geçmesi her bakımdan bizim için kabul edilemez bir gerçektir.

18

ULUSLARARASI ORTADOĞU, BALKANLAR VE KAFKASYA ÜÇGENİNDE TÜRKİYE'NİN POLİTİK VE KÜLTÜREL PERSPEKTİFLERİ*

Sayın rektör, sayın dekan, çok muhterem dinleyiciler,

Bir hayat şansı olarak, bu yaşta böyle ayrıcalıklı bir sıfatla karşınızda bulunmaktan derin bir heyecan ve derin bir gurur duymaktayım. Hepinizi candan selamlarım.

Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya Üçgeni... Bu bölgenin tarihî bir bölge olduğunu, Fransız tarihçi Michel Lhéritier şöyle tavsif eder, "Bu bölge, Bizans İmparatorluğu'nun yani Doğu Roma'nın 1000 yıl hâkim olduğu bir bölgedir. 400 yıl da Osmanlı hâkimiyeti dikkate alınırsa, 1400 yıllık bir maziyi temsil eder Balkanlar, Anadolu, Karadeniz ve Ortadoğu." Suriye de biliyorsunuz Roma İmparatorluğu'nun bir parçasıydı, Mısır da. Fransız tarihçi bu bölgenin Çin ve Hindistan gibi tarihî bir bölge olduğunu belirtmiştir. Bu sempozyum, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya üçgenini konusu almış olmakla Lhéritier'in bu tezini teyit etmektedir.

Karadeniz, Ege, Anadolu, Balkanlar ve Ortadoğu üçgeninin merkezi Boğazlar'dır. Ve tabii Boğazlar'ın üzerinde İstanbul'dur, Constantinopolis'tir. Ben, bu uzun tarihî dönemde Boğazlar'ın bu bölge için stratejik önemini belirtmek üzere konuşacağım.

Unutmamak için kısa notlar aldım. Bizans devrini atlıyorum, çünkü aramızda Bizantinoloji'nin çok kıymetli bir mümessili, Prof. Zachariadou bulunmaktadır. Bizans devrinde bu üçgenin tarihî önemini, özellikle Boğazlar'ın nasıl o imparatorluğun belkemiği, bir merkezi olduğunu kendileri sizlere anlatacaktır. Ben Osmanlı devrini anlatmak istiyorum.

Osmanlı Beyliği/Devleti, Bitinya'da, 1340'ta Karesi Beyliği'ni aldıktan sonra, Çanakkale, Marmara Denizi ve Sakarya arasında bir beylik, bir devlet

---

* Bu konuşma 2 Mayıs 2011 tarihinde, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde "Uluslararası Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya Üçgeninde Türkiye/Politik ve Kültürel Perspektifler Sempozyumu"nda yapılmıştır.

olarak ortaya çıktı. Ve onun mukadderatı, bir bakıma Boğazlar'ı geçip Balkanlar'da yerleşmekle başladı. 150 senelik tarihî savaşım sonunda, İstanbul'u da alarak, bu üç bölgeyi İstanbul-Boğazlar ekseninde tekrar ihya etti. Boğazlar'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda, Bizans'ta olduğu gibi, tayin edici, belirleyici çok önemli bir rolü vardır. Evvela coğrafi şartları bir göz önüne getirelim. Boğazlar, Tuna dolayısıyla Balkanlar'a hükmeder. Tuna daima Bizans'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun en kuzey hududu olmuştur. Fakat Tuna'ya erişmek için Boğazlar'dan geçmek lazımdır. Boğazlar, aynı zamanda Anadolu'yu kendi hükmü altında tutar. Boğazlar'a ve İstanbul'a hâkim olan devlet, mutlaka Anadolu'ya hâkim olmak zorundadır. Boğazlar, Akdeniz ile Karadeniz arasındaki muvasalayı, ulaşımı tayin eder. Karadeniz'e çıktığınız zaman, ister istemez Kafkaslar'da, Kırım'da, kuzey steplerinde hâkim olmak istersiniz. Çünkü kuzey steplerine hâkim olan devlet, aynı zamanda Boğazlar'a ve İstanbul'a hâkim olacaktır. Bunu Fatih gerçekleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişim safhaları, bu bölgenin tarihini belirler. Osmanlı tarihi bir bakıma, Bitinya'dan Çanakkale Boğazı'na, İstanbul Boğazı'na, ve İstanbul'a hâkim olmak için yapılan mücadelenin tarihidir. Osmanlı ile Türkler Boğazlar'a, Çanakkale ve İstanbul Boğazı'na, hem-hudut oldu, fakat ondan önce biliyorsunuz, Çanakkale Boğazı'nda Karesi Beyliği vardı. Rumeli'ye ilk akınlar Boğaz'dan geçen Karesi beyleri, gâzileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Gerçekten Boğaz'ın diğer tarafında, Çanakkale'ye hâkim olan Karesi Beyliği, çok erken bir tarih olan 1305'te, karşı tarafta Bizans'ın Maydos Kalesi'ni (bugünkü Eceabat'tır) fethetmiştir. Katalanlarla beraber (çünkü Katalanlar Bizans'a başkaldırdı, Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirdi) Bizans'a karşı, ilk defa Çanakkale'yi geçen ve orada bir kalede yerleşen Türk gâzileridir. Osmanlılar yarım asır sonra ancak 1352'de Trakya'da bir üs sahibi olacaklardır. Bu 50 yıl içinde Karesi beyleri Maydos'u kaybettiler fakat Karesi gâzileri arasında Evrenos Bey, Hacı Bey, Ece Bey, ilk Trakya fatihleridir. Yani Karesi Beyliği, Osmanlı'dan önce Çanakkale'ye hem-hudut olarak, Trakya'ya Avrupa'ya ilk geçen gâzilerdir. Ve bu gâziler, Osmanlı'ya iltihak ederek Şehzâde Süleyman Paşa'yı Trakya'ya götüren ve ilk fetihleri yapan Evrenos Gâzi, Ferecik ve Gümülcine'yi fethediyor, Hacı Bey Edirne'ye doğru, Meriç boyunca büyük fütûhat yapıyor, yine Trakya'ya ilk yerleşenler Karesi Beyleri, gâzileridir. Fakat Boğazlar o devirde, Bizans için ve Karadeniz'deki kolonileri dolayısıyla çok önemlidir. Biliyorsunuz Cenevizler Kırım'da ve Çerkezistan da Anapa Kupa'da ve Tuna'nın ağzında kolonileri olan bir koloni devleti, tüccar devlet, deniz hâkimi bir devlet. Azak bölgesi stepleri de İtalya için çok önemliydi. Bu bölgeyi önemli hale getiren hususiyet, esir ticaretiydi.

Zira o zamanki toplumlarda ipek tezgâhlarında çalışan, her işi yapan esirlerdi. Kafkasya, Çerkezistan ve kuzey stepleri esir ticareti açısından önemli bölgelerdi. İkincisi, bu stepler bir buğday ve zahire ambarıydı. İtalya'daki zengin, kalabalık şehirler bu zahireyle yaşayabiliyordu. Demek ki, Ceneviz ve Venedik için Karadeniz, vazgeçilmez önemde bir bölgeydi. Bizans'ın donanması 1284'te ilga edilmişti. II. Andronikos donanmayı çok masraflı buldu, kaldırdı. Sonradan tekrar Bizans gemi ve kadırgalar edindi ve Boğazlar'a uzun zaman hâkim oldu. Ve Türklerin Trakya'ya, Avrupa'ya geçişini daima kontrol etmekteydi. Mesela bu amaçla Haçlılar II. Murad'la 1444'te Varna Muharebesi'ni yaptılar ve Edirne'ye 150-200 kilometre mesafeye kadar geldiler. II. Murad ordusunun başına geçmek için Boğazlar'a geldiği zaman Venedikliler mani oldu, geçemedi. Kezâ Fatih, 1451'de Karaman Seferi'nden dönerken, daha doğrusu tahta geçmek için Edirne'ye geldiği zaman, Boğazlar'ın Bizans tarafından tutulmuş olduğunu gördü.

Boğazlar'ın önemi, Gelibolu'ya bağlıdır. Gelibolu'ya hâkim olan devlet, Boğazlar'a, Çanakkale Boğazı'na ve tabii İstanbul Boğazı'na hâkimdir. İstanbul fatihinin yaptığı ilk iş, 1452'de İstanbul Boğazı'nda Rumeli Hisarı'nı yapmaktı. Kendisinden önce I. Bayezid İstanbul'u hemen hemen almak üzereyken, Timur'un zuhuru üzerine bundan vazgeçen yıldırım Bayezid, 1402'den önce İstanbul Boğazı'nda Anadolu Hisarı'nı yaptı. Güzelcehisar denilen hisarı yaptı. Yani Boğazlar, Osmanlı'nın Rumeli'deki fetihleriyle Anadolu'nun aynı devlet idaresinde kalması için hayati bir önem taşıyordu. Boğazlar'ı geçmek de bu bakımdan önemliydi. Bizans ve Venedik, bu önemi bildikleri için Boğazlar'a daima hâkim olmayı istemişlerdir. 1366'da, yani Osmanlılar Edirne'yi alıp da Trakya'da yerleştikten sonra bu yol, güney Marmara'dan Lapseki'ye gelir, Lapseki'den Gelibolu'ya, Gelibolu'dan da Trakya'ya geçer. Trakya fütûhatı ancak bu yol sayesinde olmuştur. Fakat Bizans'ın ve Avrupa'nın bu kritik geçişi kontrol etmek için 1359'da Osmanlı'ya karşı düzenlenen ilk Haçlı Seferi'nde Bizans, Venedik ve Papalık gemileri, Anadolu tarafında geçiş noktası olan Lapseki'ye bir saldırı düzenlediler. Osmanlı'ya karşı yapılan bu ilk Haçlı Seferi'ni Osmanlılar engellemeyi başardılar ve bu suretle Osmanlı'nın geçişini önlemek için yapılan bu ilk teşebbüs, başarısızlıkla sonuçlandı. Bu 1359 Lapseki hadisesi, tarihlerimizde maalesef yoktur, hiçbir tarihte göremezsiniz ama çok önemlidir. Boğazlar'a hâkim olmak için, Boğazlar'ın kontrolünü tekrar ele geçirmek için, Gelibolu'yu Osmanlılar 1354'te aldılar, Osmanlıların Trakya'da yerleşmesi 1352 yılında Bolayır'ın fethiyle başlar. Bolayır, iki denizi gören çok stratejik bir noktadadır ve Balkan fütûhatı için ilk stratejik merkez rolünü oynamıştır. Süleyman Paşa 1352'ye kadar üç koldan, -sağ, sol ve orta koldan- Trakya

fütûhatını yapmış, 1361'de Şehzâde Murad, sultan olmadan önce 1357'de Süleyman'ın ölümü üzerine Trakya'ya gelen I. Murad ve lalası Edirne'yi fethetmeye muvaffak oldular. I. Murad'ın 1362'den sonra sultan olması neticesinde Osmanlılar Balkanlar'a, hatta Anadolu'daki bölgelerinden daha geniş bir bölgeyi kontrol etmeleriyle yerleşmiş oldu. Balkanlar'da Osmanlı yerleşmesine karşı, o zaman Balkanlar'a hâkim olan Sırplar, bir karşı taarruz yaptılar. Bu Çirmen Savaşı'dır. Bizim tarihlerimiz yanlıştır. 1364 Sırpsındığı yanlış bir tarihtir. Balkanlar'ın fethinde 1371 Çirmen bir dönüm noktasıdır. Bu gelişmeler sonunda Avrupa'da bilhassa Papalığın gayretleriyle Haçlı Seferleri artık teşkil edilmeye başlandı ve 1366'da Amadeus, VI. Amadeus de Savoy, bir Haçlı donanmasıyla gelip Gelibolu'yu Osmanlıların elinden aldı. Yani Boğazlar hâkimiyeti tekrar 1366 yılında Bizans ve Batı'nın eline geçmiş oldu. Osmanlı'nın o zaman Balkanlar'da epey geniş bir toprağı vardır. Anadolu'da Karaman'la savaşıyor, pek ilerleyemiyor.

Benim bir tezim var: Osmanlı İmparatorluğu evvela Balkanlar'da kurulmuştur. Balkanlar'daki gelişmeler, özellikle ateşli silahları tanıdıktan sonra Osmanlılar, Anadolu'daki rakiplerine karşı üstünlük kazanabilmişlerdir. Yani, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu I. Murad zamanında Rumeli'de olmuştur. Çünkü ilk sarayı Edirne'de yaptıran da I. Murad'dır. Gelibolu'nun 1366'da kaybedilmesi, Boğazlar'dan geçişi çok tehlikeli bir hale getirdi. Osmanlılar bu geçişleri Batılı bir müttefik sayesinde kolaylaştırdılar. Bu müttefik Cenevizlilerdi. Ceneviz-Venedik uzlaşmaz rekabeti dolayısıyla Cenevizliler, Osmanlıları müttefik kabul ettiler. 1352 Boğazlar Savaşı'nda Venedik ve Ceneviz karşı karşıyadır. O zaman Orhan Bey, Cenevizlileri desteklemiştir. Onlara donanmaları için erzak yetiştirdi. Bunu biz Ceneviz gemilerindeki bir günlükten öğreniyoruz. 1352'de Orhan Bey Cenevizlilere ilk kapitülasyonları verdi. Kendi ülkelerinde ticaret serbestliği getirdi. Bu noktalar, maalesef tarih kitaplarımızda yazmıyor. Osmanlıların, yani Orhan'ın Rumeli'deki arazileri elinde tutabilmesi, Ceneviz ittifakıyla mümkün olmuş; Orhan, Ceneviz gemileriyle askerini geçirebilmiştir. Süleyman Paşa, 1352'de Trakya'da Bolayır'a yerleşmek için ilk seferinde Ceneviz gemileriyle 3000 askeri Gelibolu Yarımadası'na getirdi ve Bolayır'ı fethetti. Fakat Boğazlar'ı geçiş ve Avrupa'da yerleşmeyle ilgili gelişmeler maalesef tarihimizde "bir mehtaplı gecede, kırk gâzi, bir sala binmişler, ilk defa bir Bizans kalesini almışlar ve Trakya'yı, oradan da Avrupa'yı fethetmişler" şeklinde gülünç masallar ve hurafelerle yer almış durumdadır. Aslında bu Ceneviz ittifakı olmasaydı, Süleyman Paşa 1352'de Gelibolu'da yerleşemezdi.

Balkanlar'daki gelişmeye karşı Sırp reaksiyonu, 1371'de Çirmen'de kırıldı. 1372'de Bizans, Osmanlı'ya haraç verir duruma geldi. 1372 bir dönüm noktasıdır. Gelibolu, 1366'dan beri Bizans'ın elindedir. Osmanlı'nın mahir bir diplomasisi vardı; Bizans içindeki taht kavgalarından istifade etti. 1376'da Bizans tahtına rakip olan bir Ioannes Paleologos, Gelibolu'yu Osmanlı'ya geri verdi. Bizans için Boğazlar'da hâkimiyet, Osmanlı'yla pazarlık için çok önemli bir kozdu. Bu koz Timur'dan sonra, devlet Rumeli ve Anadolu olarak iki parça halinde şehzâdeler idaresinde bölündüğü zaman da görüldü. II. Manuel çok mahir bir diplomasiyle, karşılığında birçok tavizler almak suretiyle Boğaz'dan geçişe müsaade ediyordu. Musa'ya karşı çok büyük avantajlar temin ederek Mehmed'i destekledi. Yani Manuel, Fetret Devri'nde Boğazlar'daki kontrolü dolayısıyla Bizans'ın âdeta eski şöhretini ve savletini iade etti. Barker, II. Manuel üzerine yazdığı meşhur kitabında, maalesef bu noktayı anlayamadığından bunu belirtememiştir. Manuel'in rakip şehzâdeler arasında Boğazlar'dan geçişi kontrol etmesi, çok önemli bir diplomatik başarı olmuştur.

Yıldırım Bayezid, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk sultanıdır ve o Boğazlar'ın önemini çok iyi anlamıştır. Venedik ve Bizans donanması Boğazlar'da, Gelibolu Limanı'nın önünde bir duvar gibi bulunuyor, kendi donanması o duvarın arkasında, Gelibolu Limanı'nda bulunduruyor, oradan zaman zaman çıkıp ileriye akınlar yapıyor. İşte bu, Bayezid'in bu Boğazlar hâkimiyetinin önemini kavramış olmasının çok önemli bir işaretidir. Fakat ne oluyor, Fetret Devri'nden sonra, Venedik bu Gelibolu üssünü tahrip etmek için 1416'da Venedik Amirali Pietro Loredano gelip bu duvarı yıktı. Osmanlı donanmasını yaktı. Osmanlı Devleti, Venedik ve Ceneviz için Boğazlar'ın ne kadar önemli olduğunu görüyorsunuz. Bütün teferruatı burada anlatmaya imkân yok, fakat Boğazlar'da tam Osmanlı-Türk hâkimiyetini Fatih başarmıştır. Fatih, 1451'de tahta geçtiği zaman Boğazlar'a hâkim olmadan Rumeli ve Anadolu'da büyük bir imparatorluk olmayacağının farkındaydı. Onun için İstanbul'u muhasaradan bir sene önce yaptığı ilk iş, İstanbul Boğazı'nda Yıldırım'ın yaptığı Anadolu Hisarı'nın karşısında Rumeli Hisarı'nı yapmasıdır. Hisar tamamlandıktan sonra Edirne'ye dönerken Bizans'a savaş ilan etti. İstanbul'un terkini, teslimini istedi. Yani demek istiyorum ki, İstanbul Boğazlar'ında tam hâkimiyet Fatih zamanında olmuştur. İstanbul Boğazı'nda Rumeli Hisarı'nı yaptıktan sonra Boğaz'dan geçecek bütün gemilerin Rumeli Hisarı'na uğraması ve izin alması şartını koydu. Venedik gemicileri ve kaptanları bu şartı kabul etmek istemediler. Bunlardan birisi Risso'ydu. Bu izin meselesini gözardı etti, fakat top ateşiyle gemisi batırıldı. Kendisi ve tayfası esir edildi, korkunç bir şekilde kazığa vuruldu. Yani Fatih bu suretle İstanbul Boğazı üzerinde hâkim olduğunu ispat ediyor.

İkinci tedbiri, Çanakkale Boğazı'nı kapamaktır. Çanakkale Boğazı'nda karşılıklı iki kale yaptırdı. Birisi Çanakkale ki, onun ismi o zaman Kal'a-yı Sultaniye'dir. Çanağa benzediği için daha sonra Çanakkale kelimesi yerini almıştır. Onun karşısında da Kilidü'l-bahr'ı yaptırdı. Fatih, fetihlerine kendisi isim koyardı. Kilidü'l-bahr, denizi kilitleyen kilit anlamına gelir. Çanakkale Boğazı ve İstanbul Boğazı'nda yapılan kalelerle Boğazlar hâkimiyetini tesis etmiş oldu.

Fatih Boğazlar'a hâkim olduktan sonra İstanbul'u fethe teşebbüs edecektir. Kendisi Edirne'de İstanbul kuşatmasına hareket etmeden önce verdiği nutukta bunu gayet veciz bir şekilde söylemiştir. Vezirler ve kumandanlar karşısında demiştir ki, "Bizim iki ülkemiz; Rumeli ve Anadolu'dur. Boğazlar'ın hâkimiyeti elimizde olmadıkça bir bütün imparatorluk olamaz." Ve İstanbul'un fethi için Osmanlı İmparatorluğu'nun bu iki bölgesinin birleştirilmesi zaruridir. Bunu gayet iyi anlamıştı. İmparatorluğun her bakımdan kurucusu Fatih Sultan Mehmed'dir. Boğazlar hâkimiyetini tesis ettikten sonra Fatih'in yaptığı ilk iş, Boğazlar'a hâkim adalar olan Semadirek, Bozcaada, Midilli gibi adaları elde ederek burada hâkimiyetini kurmak olmuştur. Çünkü Boğazlar'ı kontrol altına almak bu adalarda hâkimiyetle mümkündü. 1454'te donanmasını gönderdi ve bu adaları almak istedi. 1456'da Papalık bir donanmayla gelip adalara yerleşti. Bu Osmanlı için, İstanbul için büyük bir tehlikeydi. Haçlı donanması her zaman İstanbul'a Çanakkale Boğazı'ndan geçerek gelebilirdi. Fakat Rumlar arasında tefrika vardı. Batı yardımlarını isteyen Latin dostu olanlar ve Papalık, Katolik, Katolikleştirme teşebbüslerine karşı gelen Ortodoks Rumlar, Osmanlıları tercih etmekteydiler. Rum din adamlarının yardımıyla bu adalarda Papalık kuvvetleri yerleşemedi ve Osmanlı bu adaları aldı. Çok enteresandır, Fatih'in bundan sonraki amacı, Ege'de hâkim olmaktı. Ege'ye 1454'ten itibaren gönderdiği donanmalar Rodos önünde başarı kazanamadı. Ege'ye hâkim olamadı fakat Boğazlar'a hâkim olduğu için, Karadeniz'deki bütün Latin kolonilerini ele geçirdi. Cenevizlileri Kırım'dan 1475'te attı. Kafkasya'dan Anapa Kupa'yı 1479'da aldı. Kezâ Boğdan'ı 1454'te kendisine tâbi kılarak Karadeniz'i sonunda bir Osmanlı gölü hâline getirdi. Sahillerde artık hiçbir yabancı devlet yoktu.

Boğazlar'a hâkimiyet Osmanlı'ya Karadeniz ve Ege hâkimiyetini veriyor. Bugün, Türkiye, stratejik bakımından dikkat edildiğinde, Ege'ye ve Karadeniz'e hâkim değildir.

Boğazlar için tehlike ancak XVII. asırda Kazak akınlarıyla kendini göstermiştir. Kazaklar 1620'den itibaren Dinyeper Irmağı'ndan küçük gemileri şaykalarla, Osmanlı'nın elinde olmayan yivli tüfekleri kullanarak, İstanbul Boğazı'ndan Yeniköy'e kadar geldiler, yağma ettiler. Bütün Karadeniz sahilleri bu Kazak taarruzlarından bîzâr oldu. Ve şehirler, ahali, sahilleri bırakarak

içeriye kaçmaya başladı. Bu Kazak hücumlarıyla 1637'de Azak'ı ele geçirdiler. İlk defa Rusların Karadeniz'e inmesi 1637'de Azak'ın işgaliyle gerçekleşmiştir. Fakat Rusya Çarlığı Osmanlı'yı karşısına alamadı ve Azak'ı tekrar Osmanlılara terk etti. Rus tehlikesi Kazaklarla başlamıştır. 1620'de Kazak hücumlarıyla Rusların bunları kendi hâkimiyeti altına alması, 1677'de Kazak hetmanının Ruslarla işbirliği yapması ve Rus çarını hâmi olarak tanıması üzerine ilk defa Rusya'nın öncü kuvvetleri Kazaklar, Karadeniz'de bir tehlike olarak kendini gösterdi. II. Viyana Kuşatması ve *Büyük Ric'at* sırasında Avusturya, Venedik, Lehistan ittifakı sırasında Rusya çok önemli bir teşebbüste bulundu; ilk defa I. Petro, 1694'te Avrupa ittifakına girdi. Rusya'nın büyüklüğü işte o zaman başlıyor. Petro'nun bu uzak görüşlülüğü, Avrupa ile ittifakı ve Don Nehri üzerinde donanma yaparak Azak'ı alması, Karadeniz'e inmesi suretiyle İstanbul ve Boğazlar için Rus tehlikesi başlıyor. Rusya Kırım'ı aldıktan ve Karadeniz'in kuzey steplerine hâkim olduktan sonra artık bir kâbus halini almıştır. İstanbul ve Boğazlar tehlikededir. Fakat aynı zamanda Rus İmparatorluğu için de Boğazlar çok önemlidir. Bundan sonraki devir; Boğazlar meselesidir. Rusya ile Batılılar arasında; Osmanlı'nın Boğazlar'da hâkim olabilmek için yaptığı diplomatik girişimlerdir. Bunun teferruatına girmiyorum. Bugün aynı stratejik durum devam etmektedir. Osmanlı Balkanlar'ı, Karadeniz'deki ve Ege'deki hâkimiyetini kaybetmiştir. Bugün Türkiye stratejik bakımdan Osmanlı'nın haiz olduğu o imtiyazlı durumdan çok uzaktadır.

Hepinize çok teşekkür ederim.

Sunucu: Hocamıza konuşması için çok teşekkür ediyoruz. Sorularınız varsa, şimdi alabiliriz.

Soru: Hocam, öncelikle burada olduğunuz ve bizi bilgilendirdiğiniz için size çok teşekkür ediyorum. Arkadaşlarımın da benimle aynı heyecanı taşıdıklarına eminim. Ben şunu sormak istiyorum; Boğazlar'a hâkim olmanın yanında, sizin dediğiniz gibi Kırım'a, Kafkaslar'a, Balkanlar'a ve bunun yanında Ortadoğu'ya da hâkim olmak çok önemli. Osmanlı bunu yaptı, ama günümüzde Türkiye bunu ne kadar kullanıyor? Biz Boğazlar'ın ne kadar farkındayız? Bu konudaki düşüncenizi almak isterim, teşekkür ederim.

Cevap: Dediğiniz gibi Kafkaslar, Kırım, Gelibolu, İzmir ve Boğazlar'a hâkim olmadıkça Karadeniz'e hâkim olamazsınız. Kırım'a yahut Çerkezistan'a hâkim olmakla Boğazlar'dan geçemezsiniz, Boğazlar'a hâkim olamazsınız. Demek ki stratejik bakımdan birinci derecede önemli olan Boğazlar'dır. Karadeniz önemli, ama Karadeniz'e geçmek için Boğazlar'dan geçmek lazım.

Soru: Öncelikle hoş geldiniz sayın hocam. Ortadoğu'da son dönemde yaşanan olaylar hakkında soru sormak istiyorum. Yani 30 yıl, 40 yıl sessiz duran Arap dünyası, ne oldu da 2011 yılında toptan ayaklandı? 30-40 yıldır diktatörya ile yönetiliyorlardı. 2011 yılına geldiğinde ayaklandılar, ben bunun sebebinin Amerika'nın Büyük Ortadoğu Projesi olduğunu düşünüyorum. Yani birileri düğmeye bastı mı sizce de? Geçmişte 400 yıl buraları yönetmiş bir imparatorluğun devamı olarak Türkiye'nin burada bir önderliği olacak mı? Veya gelecekte Türkiye için Neo-Osmanlı diyebilir miyiz? Teşekkür ediyorum.

Cevap: Evvelce de anlatmaya çalıştım, Balkanlar, Anadolu, Ege ve Karadeniz tarihî bir ve stratejik bir bütündür. Osmanlı İmparatorluğu ve ondan önce Bizans, bu birliği, yani bu bölgelerde hâkimiyeti gerçekleştiren imparatorluklardır. Hemen hemen 2000 yıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar bu birlik vardı. I. Dünya Harbi'nde ne oldu? Gelip Boğazlar'da kendi kontrollerini tesis ettiler. Yani Türkiye, Lozan'dan sonra da Boğazlar'a hâkim değildi. Bir Boğazlar Genel İdaresi vardı. Türkiye Boğazlar'a hâkim değildi. İtalya'nın iddiaları yüzünden Rusya ile Batılılar anlaştı ve bize Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile tekrar Boğazlar'da hâkimiyet hakkı tanındı. Şimdi, I. Dünya Harbi'nden sonra Ortadoğu'ya, Batı devletleri, bilhassa İngiltere hâkim oldu: Fransa, Suriye'de, Irak'ta; İngiltere, Mısır'da, Filistin'de. Ortadoğu 3 kıtanın merkezidir, bu bölgenin merkezi de Boğazlar'dır. Dünya hâkimiyetini elinde tutan Batılı devletler, himaye politikalarıyla bölgede kendi kontrollerini tesis ettiler. Böylece petrolü kendi inhisarlarında tutuyor ve İsrail de karakol vazifesi görüyor. Bugün dikkat edin Batılıların bütün kargaşalıklarının arkasında İsrail'in parmağı vardır. Çünkü ABD'de medya, üniversiteler İsraillilerin, Yahudilerin elindedir. Bölgeye hâkim olduktan sonra Batı emperyalist devletleri burada kendilerine köle olacak, kendilerine vasıta olacak, İsrail'e tehlike teşkil etmeyecek rejimler kurdular. Mübarek rejimi, Saddam Hüseyin gelmeden önce Irak tamamıyla onların elindeydi. Bilhassa Arabistan Yarımadası. Osmanlı'ya karşı Suudi Arabistan Devleti'ni kuran İngiltere'dir. Yani şimdi müşahede ettiğimiz şey, Avrupalı emperyalist devletlerin kukla hükümetlerine karşı Arap dünyası, İslam dünyası şahlanmaktadır. Huntington'ın dediği gibi, Rusya ile birlikte komünist rejimin çöküşünden sonra bugün dünya, iki cephe karşısındadır: İslam cephesi **ve** Batılı cephe. Ortadoğu'daki İslam cephesinde, bu rejimlerin kukla hükümetleri, yani Ürdün'deki hanedanlık, Mısır'daki Mübarek rejimi gibi kukla hükümetler devrilmekteler. Şimdi Türkiye'nin çok mahir ve nazik bir politika izlemesi gerekmektedir. Çünkü Batı'ya arkamızı çevirmeyiz. Hâlâ helikopterlerimizi Amerika'dan alıyoruz. Fakat bu şahlanma, I. Dünya Harbi'nde yerleşmiş olan Batı emperyalist rejimlerinin silinmesidir. Onun

yerine Türkiye hakikaten uzak görüşlü bir politika yürütmektedir. Davutoğlu benim öğrencim sayılır. Benim yazılarımı yakından takip eder, çok akıllıca bir diplomasi yürütmektedir. Ortadoğu hâkimiyetinin kilit noktası İsrail'dir. İsrail meselesi o kadar önemlidir. Bakınız mesela İsrail hudutlarını genişletmek için Şeria'nın dışındaki Arap memleketlerinde binalar yapıp oraları benimsemeye çalışıyor. Bütün dünya bunlara karşı, yalnızca Amerika karşı değil. Çünkü Filistin, Ortadoğu hâkimiyeti için onun bir aletidir. Bununla birlikte Türkiye için çok önemli başka bir şeyi gündeme getirmek istiyorum. Amerika, Ortadoğu politikasını ve Türkiye'yi kontrolü altına almak için ikinci bir İsrail yaratmaktadır. Neyi kastettiğimi anlamışsınızdır. Kuzey Irak'ta Barzani idaresinin kurulması, Irak cumhurbaşkanlığına Talabani'nin getirilmesi, yine bir Amerika oyunudur. Amerika'nın Ortadoğu'da İsrail'le beraber oynadığı bir oyun. Buna karşı gelen tabii ki İran'dır. Türkiye, Batı'nın müttefiki olarak doğrudan doğruya İran gibi hareket edemez. Fakat diplomasi yoluyla bunu başarabilir. Davutoğlu'nun diplomasisi çok yerinde ve başarılıdır. Bilmem bu söylediklerim, sizin sorularınıza cevap verebiliyor mu?

19

AYDOS KALESİ KOCAELİ FETHİ'NDE KİLİT NOKTADIR*

Aydos Kalesi ve Fetih Sempozyumu için yapılan bu bilimsel toplantı beni çok ilgilendirdi. Çünkü İstanbul'a karşı ilk fetih hareketleri Kocaeli'nden, Aydos Kalesi'nden başlamıştır. Bu olay, yani Aydos ne için İstanbul'a karşı ilk fetih aşaması kabul edilebilir, konuşmamda bunu belirtmeye çalışacağım.

Aydos Kalesi bir Bizans kalesidir, Aydos Tepesi'nde, Kocaeli'ndedir. Kocaeli'nin en yüksek tepesidir. Bizans, Mesotinya denilen Kocaeli bölgesinin en yüksek tepesinden, Aydos Kalesi'nden bölgeyi gözetler. Aydos Kalesi'nin Osmanlıların eline geçmesi, Gâzi Rahman (Abdurrahman) adı ile yakından ilgilidir. Aydos, Kandıra'da yerleşen Akçakoca'nın emrinde genç ve atılgan bir *uc* gâzisi tarafından işgal edilmiştir. Bu başarı 1337'de İzmit'in fethine kadar gelen bir süreçte ilk adımdır. Akçakoca'nın Kandıra'ya gelmesi ise 1305 sıralarındadır. Buraya yani Kocaeli'ne, Mesotinya'ya Osmanlılar ne zaman geldiler, nasıl geldiler, ilk olarak bu konuya bir giriş yapmak gerekir.

Sakarya'nın denize döküldüğü ova, Osmanlılar için Geyve Boğazı'nı geçmedikçe kapalı bir bölgeydi. Osmanlılar Geyve'den başlayarak Adapazarı'na kadar uzanan korkunç geçidi 1305'te aldılar. Osman Gâzi, oğlu Orhan Gâzi'yi sayılı kumandanlarıyla buraya gönderdi. Burayı belli başlı iki kale koruyordu; bunlardan birisi Karaçepüş, diğeri Hypsu idi. Pachymeres'te *Hypsu* diye geçen yer adı bizim kaynaklara *Absu* diye geçer. Bu tarihte kuzeye doğru ilerleyişte iki komutan, Konuralp ve Akçakoca bu cephede faaldi. Onların Geyve Boğazı'nı fetihleriyle ilk defa Osmanlı kuvvetleri Adapazarı ovasına indiler. İşte Rahman'ın adı ilk kez bu savaşta geçer. O zaman komutan olan Akçakoca, Boğaz'ın belli başlı kalelerinden olan Absu'yu Gâzi Rahman'a verir. Gâzi Rahman o zaman bu ileri uc'ta Adapazarı'na yapılan akınların kumandanıdır; atak, cesur, yiğit bir serhad komutanıdır, akıncı gâzidir. Bundan sonra ikinci aşama, Beş Köprü'den ovaya iniş faaliyetidir. Bugün Sapanca Gölü'nün doğusunda, Bizanslılar zamanından kalan Beş Köprü'nün bulunduğu yer stratejik bir noktadır. Akçakoca ve

* Bu konuşma 28 Mayıs 2011 tarihinde, Aydos Kalesi Sempozyumu'nda yapılmıştır.

onun komutasındaki Gâzi Rahman bölgeye yerleştiler. Ovadan iki istikamette akınlar başladı. Birisi Akyazı üzerinde Bolu tarafına, öteki Sapanca'nın kuzeyinden İzmit'e doğru... Bu akınların birinde, Akçakoca Kandıra'da yerleşti. Kocaeli yarımadasında ilk gazâ akın merkezi, Kandıra'dır. Akçakoca orada ölmüştür ve mezarı orada bir tepededir.

Osmanlıların Kandıra'dan sonra Mezotinya'da ilk fetihleri Samandıra Kalesi'dir. Samandıra, Üsküdar'dan gelen büyük yolun üzerindedir. Osmanlılar, ilkin Samandıra'yı, oradan Bizans kalesi olan Aydos'u alırlar. Aydos tepede, ormanda, erişilmesi güç bir kaledir. Zaten kalenin Bizans'taki adı, Aetos (Ayetos), kartal (kaya) demektir. İşte Akçakoca'nın emrindeki Gâzi Abdurrahman, Kocaeli'nin en yüksek tepesinde olan bu Bizans kalesine yerleşir. Akçakoca'nın emrinde Kocaeli fethinde en ileri safta yer alarak, Aydos'tan akınlar yaparak, Boğaz'a kadar akınlarıyla Bizans'ı tehdit eder. Bir uc ve serhat gâzisi olarak Aydos'u akın merkezi haline getirir. Pendik'ten Üsküdar'a ve Boğaz'a akınlar yapar. Bizans için bu bölge, İstanbul'un hemen karşısında stratejik bakımdan önemlidir. Bu sebepten Bizanslılar buraya kuvvet gönderirler. Rahman'ın işi güçtür, Bizanslılarla çetin savaşlar olmaktadır. Âşıkpaşazâde'de Aydos'un fethi için bir efsane nakledilir: Sözde, Aydos tekfurunun kızı rüyasında Abdurrahman'ı görüp âşık olur. Gâzi Abdurrahman, askeriyle Samandıra'dan gelip kaleyi kuşattığı zaman kız kaleden ip uzatır, bir de sevgilisine mektup yazar. Onu içeri alır, beraber kalenin kapısını açarlar. Sözde, Aydos böyle fetholunmuştur. Bu gibi masallar, yani Rum kadınlarıyla Türk gâzilerinin aşk hikâyeleri ve evlenmeleri *Danişmandnâme*'den beri anlatılagelir. Paul Wittek bu konuda bir makale yazmıştır: "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi Legend and Its Transformation". Wittek'in makalesinde Aydos tarihi tartışılmaz. Hikâyenin ne ifade ettiği anlatılmaya çalışılır ve "Bu, uc gâzilerinin, Rum kadınlarıyla evlenmesi ve aşk maceraları çok eskiden beri destanlara geçmiş bir gazâ, akıncı hikâyesidir," der. Gâzilerin ruhlarını ateşleyen iki şey vardır; biri ganimet, öteki Rum kızlarıyla evlenmek... *Danişmendnâme* destanında bu çeşit hikâyeler anlatılır, Rahman'ın aşk hikâyesi de bunlardan biridir. İlk Osmanlı kaynakları bir nevi popüler destandır. Ayru hikâyeyi Neşrî, 50 sene sonra yazdığı zaman, bunun bir masal olduğunu da belirtir. Wittek'in makalesi bu nokta üzerinde durur.

Özetle, Gâzi Rahman, Osmanlıların Kocaeli'nde en ileri uc'ta, alınması güç "Kartal Yuvası" gibi bir kaleye yerleşerek, buradan Bizans'a akınlar yapmaktadır. Bu akınların bir sonucu da önemli bir savaşa neden olmasıdır. Bu savaş 1329 tarihli Palekanon Savaşı'dır (Bunun Maltepe savaşı olduğu hatalıdır, bu hata çoktan düzeltilmiştir). Bu Gebze'ye yakın, Eskihisar geçidinde

yapılmış bir savaştır. Bütün bu savaşlarda Gâzi Rahman'ı daima ön planda görürüz. Palekanon Savaşı, Osmanlılara Kocaeli'yi kazandıran hayati bir savaştır. Bu savaşa bizzat imparator gelmiştir. III. Andronikos, Üsküdar'dan ordusuyla, gemileri sahilden onu takip ederek, buraya geliyor. Gâzi Abdurrahman vaktinde haber verdiği için Orhan, Gebze tepelerini tutar ve bu yüzden imparator ordusunu çıkardığı zaman stratejik bakımdan çok elverişsiz bir durumda kalır. 1329 Palekanon Savaşı, tarihimizde İstanbul'un fethi gibi bir dönüm noktasıdır. Bizim kaynaklarda bu savaşla ilgili hiçbir kayıt yoktur, fakat bu savaşta hazır bulunan Megadük Kantakuzenos'un tarihinde savaş bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Savaşta imparator yaralanır ve kendisini gemiyle kaçırırlar. Orhan galiptir. Gebze düşer ve Osmanlılar bundan sonra Pendik'ten Üsküdar'a kadar bütün sahil boyunu ele geçirir. Hereke, Pendik, Üsküdar, bütün bu sahil ilk kez 1329'da alınır. Osmanlılar, Üsküdar'a geldikten sonra doğrudan doğruya Bizans'ın dolayısıyla İstanbul'un karşısına gelmişlerdir. İstanbul tehdit altındadır.

Bu savaşta Rahman Gâzi'nin mi, yoksa oğlu Karaca Rahman'ın mı hazır bulunduğunu kesin bilmiyoruz (aynı mevkide bir uc gâzisi olarak kendisinden sonra savaşan bir Karaca Rahman anılır) fakat bu savaşa Aydos'tan gâzilerin katıldığını biliyoruz. 1329'dan sonra Boğaz, ta Yoros'a kadar Anadolu yakası, Üsküdar'dan Anadolu Kavağı'na kadar Osmanlıların hükmü altına geçmiştir. Osmanlıların hedefi, gerilerinde kalan İzmit'i Nikomedya'yı (Nicomedia) almaktır. Nikomedya hâlâ direnmekte, imparator oraya denizden yardım göndermektedir. Orhan'ın Nikomedya'ya ilk saldırısı 1333-34'tedir, İmparator ve Kantakuzenos savaşmışlar, Orhan kazanamamıştır. İzmit'in fethi çok sonra, 1337'de gerçekleşmiştir. Çünkü 1337'de İmparator Andronikos, Arnavutluk'a, bir isyanı bastırmak için ordusuyla gitmiştir. Bizans'ın İzmit'i savunacak kuvvetleri uzaktadır. İzmit'te Paleolog Hanedanı'ndan bir prenses bulunmaktadır. Prenses, ümitsiz durumu görerek teslim kararı alır. İzmit'in yukarısındaki sarp kalesi Orhan'a teslim olur. Orhan, oğlu Süleyman Paşa'ya İzmit'i merkez olarak verir. Süleyman Paşa'nın ve Orhan'ın yaptırdığı binalar, imaretler (Orhan'ın camii, Orhan'ın hamamı) bugün hâlâ işlemektedir. Süleyman Paşa İzmit'e yerleşir. Şunu belirtmek gerekir: İzmit fethinde, Aydoslu gâzilerin önemli rolü vardır, İzmit düştükten sonra bu gâziler İzmit'in müdafaası için oraya nakledilmişlerdir.

Kronoloji şöyledir: Kocaeli uc bölgesindeki, ilk yerleşme 1305-1306 yılında olabilir. Demek ki Aydos'ta yerleşme, 1305 ilâ 1337 arasındadır. Palekanon Muharebesi'nde, İzmit'in fethinde uc gâzileri olarak Aydoslu gâzilerin önemli

rolleri vardır. Böylece İstanbul'un fethinden önce, şehri gazâ hedefi yapan Aydoslu gâzilerdir.

Kaynaklarımızda ilginç bir anlatı vardır. Karaca Rahman (Rahman'ın oğlu olmalı) babasının akınlarını devam ettirir. Âşıkpaşazâde'deki kayda göre, İstanbul'da kadınlar çocuklarını, "Gâzi Rahman geliyor," diye sustururlarmış. Bu hikâye Aydos gâzilerinin İstanbul'u nasıl tehdit ettiğini belirtmektedir.

İstanbul'un fethinde tarihçilerin atladığı başka bir husus da şudur: Palekanon Muharebesi ile Osmanlıların Pendik'ten Üsküdar'a kadar bütün sahili elde ettikleri gerçeğidir. Öte yandan İstanbul'u doğrudan doğruya tehdit eden, surların önüne kadar gelen Osmanlı Sultanı I. Murad'dır: 1366 yılında, Savucalı VI. Amedeo bir Haçlı donanmasıyla İstanbul'a yardıma geliyor, Gelibolu'yu alıyor, Bizans'a veriyor, İstanbul'a geliyor, Karadeniz'e çıkıyor. Silivri'de İstanbul'u müdafaa eden iki Bizans kalesi vardır. İtalyan kaynaklarına göre Gelibolu'nun düşmesine karşılık olarak I. Murad, bu iki kaleyi alıyor ve İstanbul'u tehdit ediyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki İstanbul'a ilk tehdit 1305-1306'da Osmanlı'nın Aydos Tepesi'ndeki kalede bir akın merkezi kurmasıyla oluşmuştur. Oradan Bizans'ı korkutan akınlarda bulundular. Fetihten önce, Osmanlılar tarafından İstanbul'a karşı ikinci büyük tehdit 1366'dadır; İstanbul önüne kadar gelen I. Murad'ın Silivri fetihleri... Yıldırım Bayezid, 1394'ten 1402'ye kadar İstanbul'u muhasara etmiştir. Yıldırım Bayezid'e İstanbul'u teslim için patrik (bir Haçlı ordusunu harekete geçirmek için İmparator II. Manuel o zaman Avrupa'ya gitmişti) âdeta hazırlık yapıyordu. Fakat 1402'de Timur tehlikesi birdenbire doğuda kendini gösterince Bayezid, kuşatmaya son verdi ve Bizans bir kere daha kurtuldu. Bundan sonra İstanbul'un muhasarası, fetihten önce 1422'de II. Murad tarafından kuşatılmasıdır. II. Murad o zaman tahta yeni geçmiş genç sultandır. Bizanslılar kendisine karşı Anadolu'da Karamanlıları tahrik ediyorlar, Murad bu tehlikeyi bertaraf ettikten sonra Bizans'ı gelip kuşatıyor. 4 ay süren bu kuşatma çok önemlidir. II. Murad kuşatmada top kullanmış fakat Anadolu'daki kargaşalar dolayısıyla kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmıştır. İstanbul'un zaferle biten son kuşatması 1453'te Fatih Sultan Mehmed'e nasip olacaktır.

20

YALOVA'DAKİ OSMAN GAZİ ANITI*

Osman Gâzi Karacahisar, Eskişehir ve Sakarya fetihleriyle güçlü bir beylik durumuna geçince 1299'da Bizans sınırlarında Bilecik Tekvuru (*Tekvur* deyimi Ermenice *Takauor*'dan alınmalıdır) ve diğer üç tekvurun kalelerini aldı ve ailesini büyük Bilecik kalesine yerleştirdi, kendisi serhat bölgesine gitti. Sınırda Melangeia kasabasını alıp orayı Yenişehir adıyla Bizans'a akın merkezi yaptı, doğrudan doğruya Bizans ile sınırdaş oldu. Bizans'ın surlarla çevrili eski payitahtı İznik'i kuşatma altına aldı. Bu faaliyetleri 1299-1301 yıllarına rastlar. İznik halkı İmparator'a telaşlı haberler gönderip yardım istedi. Bu gelişme ve sonrası o zaman sarayda bulunan Pachymeres tarafından 1307'ye doğru kaydedilmiştir. Böylelikle Osman ilk kez Atmanes adıyla, genel tarih sahnesine çıkmış oluyor.

Bizans'ın ikinci payitahtı ve dinî merkezi olan İznik'i kurtarmak için İmparator III. Andronikos kendi hassa ordusu kumandanı Leon Muzalon'ı ücretli Alan askeriyle birlikte gönderdi. Sayısı Pachymeres'te 2000 olarak gösterilen bu ordu, gemilerle İzmit körfezinde geçiş yeri olan Yalakova'da (bugün Hersek Dili) çıkarma yaptı.

Bizanslı bir ordunun hareket ettiğini önceden keşif kuvvetiyle ve casusuyla haber alan Osman Gâzi İznik'ten Yalak-Dere vadisini geçip Yalakova düzlüğüne çıktı ve sahile çıkan Bizans ordusu üzerine baskın yaptı. Savaş bütün ayrıntılarıyla Pachymeres tarafından anlatılmıştır. Şimdiye dek Osmanlı vakayinâmelerinde bu önemli savaş hakkında hiçbir bilgi bulunamamıştı. Biz, Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman*'da bu savaşa ait uzun bir tasvir bulduk. Bu bilgi Pachymeres ile tam bir uyum halindedir. Pachymeres'in tasviri Hammer ve diğer Batı tarihlerinde *Bapheus* Savaşı diye anlatılır. Bapheus Kalesi, Yalakdere vadisinde yolu kontrol eden büyük kaledir. Kalıntıları bugün de görülür. Osmanlılar kaleye Koyunhisar Kalesi derler. Savaş bu kale önünde

---

* Bu konuşma 27 Temmuz 2011 tarihinde, Yalova'da Osman Gâzi Anıtı'nın açılışında yapılmıştır.

değil, sahilde, Yalakova'da cereyan etmiştir. Yalakova, Hersek diline uzanan, bugün Altınova denilen düzlüktür. Anonimlerde savaş Yalakova Savaşı diye geçer. Yalakova adı zamanla Yalova'ya dönüşmüştür. Pachymeres, savaş tarihini günü gününe 27 Temmuz 1302 olarak verir. Pachymeres ve anonimlere göre Yalakova Savaşı'nın tam bir tasvirini *Belleten* dergisinde yayımladığım *Osman Beg* makalemde bulacaksınız.

Osman Gâzi, Bizans ordusuna baskın yapmış, gemilere kaçan Bizans askerinin çoğu denizde boğulmuş, Alanlar iyi direnmiş, bu sayede bir kısım Bizans askeri İzmit Kalesi'ne kaçmayı başarmış. Osman Gâzi'nin ordusu Anadolu'dan gelen gâzilerle beş bini buluyormuş ve bir imparatorluk ordusuna karşı kazandığı bu parlak zafer, Anadolu'da, Pachymeres'in ifadesiyle Paflagonya'da, Osman'ın tâbi olduğu Kastamoni Çobanoğulları bölgesinde sevinçle karşılanmış. Bu zafer dolayısıyla çağdaş Bizans kaynağında, Pachymeres'te adının anılması, onun tarih sahnesine çıkan bir önder olduğunu kanıtlar. Pachymeres tarihinde *Atmanes*'i yani Osman'ı Batı Anadolu'daki öteki Türkmen beyleri Germiyan ve Aydınoğlu yanında zikreder. Demek ki Osman Gâzi bu büyük zaferle *bey*, hükümdar durumuna yükselmiştir. Çağdaş Bizanslı tarihçi onu böyle anar. Bu bilgi Osman Gâzi'nin Yalakova zaferiyle bir hanedan kurucusu bey durumuna yükseldiğini kanıtlar. Bu tarihte Osmanlı hanedanı ve devleti kurulmuştur. Bir imparatorluk kurması hasebiyle bu hanedan ve devlet, onun adıyla anılacaktır.

Yalakova'da yani Yalova'da Bizans'ı yenen, büyük bir hanedanın kurucusu Osman Bey adına dikilen bu anıt, bir tarih dönemi açan kahramanı, bir hanedan ve devlet kurucusunu temsil etmektedir. Milletimiz bu anıtla büyük bir minnet borcunu yerine getirmiş olmaktadır.

Bu büyük tasarıyı gerçekleştiren Yalova Belediyesi'ni ve bu heykelde bir tarihi canlandıran sanat adamı Doç. Dr. Ümit Öztürk'ü hepimiz tebrik etmeliyiz.

21

YILDIRIM BAYEZİD ÜNİVERSİTESİ*

Sayın rektör, çok kıymetli konuklar, burada beni dinlemeye gelen profesörler, hocalar ve sevgili öğrenciler... Bu benim için çok müstesna bir imtiyazdır. Bu imtiyazı bana bahşetmek lütfunda bulunduğu için sayın rektöre ve eski dostum, hakkımda güzel sözler söyleyen Mehmet Bulut'a özellikle teşekkür ederim. Sağ olun, var olun.

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nin bu yılki açılış dersini sayın rektör Mehmet Bulut bana tevcih etmekle büyük bir imtiyaz tanıdılar. Yıldırım Bayezid Üniversitesi'nin açılış dersinde, Yıldırım Bayezid hakkında bir tarihçi olarak ben de konuşacağım elbette. Yıldırım Bayezid üzerine yazılar yazdım, bazı kitaplarımda ayrıntılı olarak bu bilgileri bulacaksınız. Burada fazla zamanınızı almayacağım. Yıldırım Bayezid'in tarihi uzun, büyük bir tarihtir. Bunu size saatlerce anlatabilirim. Fakat çeşitli sahalardan buraya toplandınız. Yıldırım Bayezid'in son araştırmalara göre gerçek bir tarihini anlatacak yerde, çok trajik bir hayatı olan bu Osmanlı sultanının hikâyesini size anlatacağım. Herkes bunu daha iyi karşılayacaktır, ümit ederim. Bir kelimeyle Yıldırım Bayezid, Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran büyük sultandır. O, Yıldırım Bayezid, 1389'da Kosova'da, bütün Balkanlar'ın son direnişini temsil eden bu büyük savaşta, ordunun sağ koluna kumanda etti. 1354'te doğduğuna göre demek ki 23-24 yaşında. Kendisi babası tarafından Germiyan Beyliği'nin bir kısmını işgal eden Osmanlı idaresindeki Kütahya'ya, Anadolu'nun bu çok parlak kültür merkezine vali olarak gönderilmiştir. Yanına da askerlik işlerinde çok ses getiren, Rumeli fatihlerinden Kara Timurtaş Paşa lala tayin edilmişti. Bu genç adam, Kara Timurtaş'tan askerlik bilgisi öğrenmiştir. Fakat öbür taraftan bütün Osmanlı şehzâdeleri gibi şiir ve edebiyatla da meşgul olmuştur. Germiyan Beyliği'nde klasik edebiyatımızı kuran büyük şairlerle, Şeyhî, Ahmedî gibi klasik edebiyatın kurucuları ile işret meclisleri tertip etmiştir. Osmanlılar, Germiyanlıları medeniyetçe kendilerinden daha ileri sayarlardı. Bu Osmanlı

* Bu konuşma 3 Ekim 2011 tarihinde, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nin açılışında yapılmıştır.

şehzâdesi de orada Germiyanlılarla, şairlerle tertip ettiği meclislerde bu kültür merkezinde kendini yetiştirdi.

Kosova'daki meydan muharebesini şimdi gayet iyi biliyoruz. Tanık Ahmedî bize anlatmıştır. Bu bir tarih keşfidir. Şimdiye kadar bilinmiyordu. Kosova Meydan Muharebesi'ne iştirak etmiş olan Bayezid, Kütahya'dan hareketle Kosova ovasına geldi. Yanında, şair Ahmedî vardı. Ahmedî Kosova Savaşı'nı ve ondan sonra Osmanlı tarihini 1413'e kadar tanık olarak bize anlatmış büyük şair ve tarihçidir. Ahmedî'nin bu tarihi, vakayinâmesi, Neşrî tarafından aynen aktarılmıştır. Eğer Neşrî tarihini okursanız üslubu, birdenbire parlak bir üslup halinde Ahmedî'nin üslubu olarak bize kendini gösterir. İşte Kosova Meydan Muharebesi'ni Ahmedî'nin kaleminden yani bir tanıktan öğrenmiş bulunuyoruz. Osmanlı'nın çok renkli, çok teferruatlı bir tarihini Ahmedî'nin kaleminden öğreniyoruz. Ahmedî Amasya'da ölmüştür (1413). Onun Bayezid hakkında Kosova'daki tasviri tamamen otantiktir. Çünkü Ahmedî onun yanındaydı. Kosova Meydan Muharebesi'nde ordunun sol kanadı bozuldu. Sırplar yıldırım gibi bu kanat üzerine düştüler ve Ahmedî'nin anlattığına göre, Osmanlı ordusunun erzak ve silahlarının bulunduğu ağırlık kısmına kadar ilerlediler. Ahmedî diyor ki, "Orada yerler yağ bal ile döşenmişti." Yani oraya kadar girmiş Sırplar. İşte o sırada Osmanlı ordusunun, Osmanlı'nın Rumeli'deki devamını temin eden büyük savaş, Yıldırım Bayezid tarafından kurtarıldı. Yıldırım, sağ kanattan bütün kuvvetleri ile Sırpları yandan vurdu ve Kosova Meydan Muharebesi'ni kazandı. Onun Yıldırım unvanını 1386 Konya seferinde aldığı söylenir. Demek ki Bayezid, 1386'da Yıldırım Bayezid olmuştur. Yani bu üniversite, bu büyük sultanın ismini almakla çok isabet etmiştir. Bu vesileyle sayın rektörü tebrik etmek istiyorum.

Yıldırım Bayezid... Yıldırım, oradan tekrar Kütahya'ya döndü ve tabii Kosova'da biliyorsunuz I. Murad şehadet mertebesine erişmiştir. Sırp Knezi Sultan Murad'ı hançerle vurdu. O harp meydanında kardeşi Yakub da yetişmiş, cengâver bir şehzâdeydi. O düşmanı takiple meşguldü. Karargâhtan uzaklaşmıştı. Aldığı hançer yarasıyla yere düşen Murad'ı otağına götürdüler. Orada can verdi. Harp meydanında savaş kazanılmış fakat neticesi hâlâ belli değil. Böyle bir anda, oradaki erkân-ı devlet Bayezid'i hemen sultan ilan ettiler. Ordu orada başsız kalmasın diye. Kardeşi Yakub az sonra otağa döndü ve onu orada boğdular. Şehzâdeler boğularak öldürülürdü kan akmaması için. Osmanlı hanedanında ilk kardeş katli o çadırda, o otağda cereyan etmiş oldu.

Bundan sonra Yıldırım Bayezid Kütahya'ya dönecektir. Fakat I. Murad'ın ölümü haberi Anadolu'da yayılıveriyor. Bu arada, bilhassa şu tarihî müşahedeyi burada tekrar edeyim. Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran I. Murad'dır. İmparatorluk Rumeli'de kurulmuştur. Rumeli'de Osmanlılar bütün Balkanlar'ı

almış. Anadolu'da olmayan birtakım teknikleri, teknolojileri, harp teknolojisini öğrenmişler. Mesela, ateşli silah Osmanlılarda ilk defa o zaman Sırplardan öğrenilmişti. Burada tarihimizle ilgili birçok yanlış bilgiyi düzeltmek zorundayım. Osmanlı İmparatorluğu ilk defa Rumeli'de kurulmuştur. Osmanlılar Rumeli'den bu şekilde üstün bir kuvvet olarak Anadolu'ya gelmişler ve Anadolu'yu imparatorluğa, ülkelerine katmışlardır. Bu yepyeni bir müşahededir tarihimizde. Anadolu'da o zaman asıl büyük kuvvet Karamanoğulları idi. Karamanoğulları Konya-Selçuklu payitahtına yerleşmiş olmakla bütün Anadolu üzerinde hak iddia etmekteydiler. Demek ki Anadolu henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiş değildi o devirde.

Osmanlı'nın Kosova zaferine rağmen Anadolu'daki bütün beyler ayaklandılar; I. Murad'ı sultan tanıyan Anadolu Beyleri, Germiyan, Karamanlılar. Murad 1386'da Karaman seferinde Karamanoğlu'nu da kendisine tâbi hale getirmişti. Fakat bu beylikler tamamıyla Osmanlı Devleti'ne katılmış sayılamaz. Sonuçta bu haber üzerine bütün Anadolu Beyleri Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. Bayezid'in ilk işi Stefan Lazareviç'le barış yaptı. Batı Anadolu beylerini, Germiyan, Saruhan, Menteşe, Aydın beylerini itaat altına aldı (1390 kışı). Oradan Karaman üzerine yürüdü. Karaman'ı itaat altına aldı. Oradan Karaman'ı işgal eden Kastamonu Beyi'nin üzerine yürüdü. Yani Bayezid, Kosova'dan sonra iki sene Anadolu'da bu beylerle uğraşmak zorunda kalmış, Balkanlar'a dönememiştir. O zaman Anadolu'da bu iki yıl zarfında Balkanlar'daki tâbi prensler, voyvodalar da istiklâl tarafına döndüler. İşte Yıldırım Bayezid 1392-1393 kışında hemen Balkanlar'a döndü. Evvela Bulgar payitahtını aldı. Kral o zaman Silistre'ye kaçmıştı. 1392 yılı itibarıyla, Bulgaristan'ı hükmü altına aldıktan sonra Vidin'e gitti. Vidin'den Erdel'e, Transilvanya'ya geçti. Bunu bir Topkapı Sarayı vesikası ortaya koydu son zamanlarda. Çok enteresan. İlk defa olarak Macaristan topraklarına Bayezid girmiş oldu. Eflak Beyi'ne karşı bir savaş verdi. Oradan Tuna'yı geçerek (Bütün bunları Topkapı vesikasından öğreniyoruz. Arşivler çok önemli, tarihimizi yenilemek için muhakkak arşiv belgelerini kullanmamız gerekir.) Silistre'ye kaçan Bulgar Kralı'nı yakaladı, idam etti (1395). Demek ki Bulgaristan'ın Osmanlı ülkesine tam olarak katılması bu tarihtedir. Bu sefer sırasında Bayezid bütün Balkan prenslerini ve Bizans İmparatoru'nu, Mora'daki despot Theodor'u Karateriye'de bir toplantıya çağırdı. Hepsini kendi hükümdarlığını tanıma şansı vermek için buraya topladı. Bu hadise 1393-94 kışında olmaktadır.

Bayezid'in bütün Balkan voyvodalarını, prenslerini katliamla tehdit ettiği zannediliyor. Ama bu vâki değildir. Bundan korkan iki Bizanslı paleologdan Theodor Mora'ya, Manuel de İstanbul'a kaçtı. Bu kaçış 1393-94 kışında oluyor. Bayezid, Manuel'in arkasından giderek, imparatoru İstanbul'da muhasara

etti. Demek ki 1394, İstanbul'un ilk kuşatılmasıdır. Bu kuşatma 1402'ye kadar bazen çok sıkı bir şekilde, bazen seferler dolayısıyla gevşeyerek devam etmiştir. Bu demek oluyor ki İstanbul'un ilk muhasarasını 1394'ten 1402'ye kadar Bayezid yapmıştır. Fakat o devirde top olmadığı için İstanbul surlarını aşmak, burayı fethetmek imkânsızdı. Bayezid de şehri aç bırakmak suretiyle teslime zorlama metodunu seçti ve işte bu sekiz senede uzun bir muhasara yaptı.

Bu arada Yıldırım Bayezid Anadolu'da Fırat'a uzanan bütün beylikleri ortadan kaldırdı. Karamanoğlu dâhil bütün Anadolu'yu Fırat nehrine kadar aldı. Fakat orada, Sivas'ta kaldı. Sivas'ı 1400 yılından önce Osmanlı iltihak etmişti. Fakat Timur gelip 1400'de Sivas'ı aldı. Timur'a göre, Sivas ve Anadolu'nun doğusu ona ait olmalıydı. Kendisini bir taraftan Cengizhan'a, bir taraftan Türk hakanlığına bağlıyordu. Bu iddia ile Anadolu'da hâkimiyet kurmak istedi. Fakat aynı zamanda Yıldırım Bayezid, Fırat'a kadar bu bölgeyi almış, hatta Memlûklulara ait Malatya, Elbistan gibi şehirleri de ilhak etmiştir. Yani Yıldırım Rumeli'de hâkim olduğu gibi Anadolu'da da hâkim oluyor ve kendisini (bunu bir Arap kaynağından öğreniyoruz) Sultanu'r-Rum ilan ediyor. Rum, o zamanlar Anadolu manasındadır. Mısır ulemasından bir fetva ile Sultanu'r-Rum unvanını aldı. Bu Timur'a bir meydan okumadır. Tarihî gerçek tek kelimeyle şudur: Yıldırım Bayezid bu sıralarda yani 1400 tarihinde Tuna'dan Fırat'a kadar bu iki bölgeyi Anadolu ve Rumeli'yi Osmanlı hâkimiyeti altında toplamış, mahallî voyvodaları, prensleri, Türkmen beylerini bertaraf etmişti. Bu Türkmen beylerinin hepsi; Germiyan, Aydın, Saruhan kaçıp Timur'a iltica ettiler. Bu suretle Yıldırım Bayezid ilk imparatorluğu kuran sultandır. İkinci imparatorluğu Fatih Sultan Mehmed kurdu.

Bayezid, İstanbul'u alacak duruma gelmişti. Bizans kaynaklarından ve Batı kaynaklarından biliyoruz ki o zaman İstanbul'u almak üzere idi. İmparator II. Manuel Avrupa'ya yardım istemek için gitmişti. İstanbul'da VII. Yuannis gibi paleologlardan biri ve patrik, şehri Bayezid'e teslim etmek üzereydi. Bunu kesin olarak Bizans kaynaklarından öğreniyoruz. Yani Bayezid, imparatorluğu almak üzere idi. İmparatorluğu Anadolu ve Rumeli'de kurduktan sonra İstanbul'u da almak üzereydi. Fakat o zaman doğuda büyük bir tehdit, Timur ortaya çıktı. Bayezid Rumeli ve Anadolu'da bu işleri yaparken, Timur da bir dünya imparatorluğu kurmak peşinde. Ne yapıyor? 1400'de geliyor, Sivas'ı alıyor. Doğu Anadolu benim toprağımdırdır diyor. Memlûkları, Memlûk sultanını, İslam dünyasının en büyük sultanını yeniyor. Şam'a giriyor, Memlûk sultanını kendisine tâbi hale getiriyor ve orada bütün İslam dünyasının sahibi, hâmisi olmaya kendini layık görüyor.

1396'da, Niğbolu'da bir Haçlı ordusunu yenmiş olan Bayezid şöhretini İslam dünyasına yaymak için orada esir ettiği şövalyeleri Tebriz'e, Kahire'ye,

bütün İslam dünyasına gönderdi. Sekizer onar şövalye zırhlar içinde gönderildi. Bunlar Kahire sokaklarında teşhir edilirken Araplar, "Yaşasın Gâzi Osmanlı Sultanı!" diye bağırıyorlardı. Yani öyle bir şöhret sahibiydi Yıldırım Bayezid. İmparatorluğu kurmuş, İstanbul'u almak üzere bir Haçlı ordusunu yenmiş. Fakat karşısına çok iyi taktik bilen, ileri görüşlü, çok tecrübeli bir Türk çıktı.

Yıldırım Bayezid zamanında bir Arap kaynağı der ki, "Sultan Bayezid tarafsız, çok cesur fakat sabırsız, konuşmaya başlayınca kendini kaybeden bir insan." Neşrî, Osmanlı kaynaklarından öğreniyoruz, onu tîz nefes, aceleci, telaşlı bir adam olarak teyit eder. Timur ise iyi satranç oynayan, ilerisini çok iyi bilen, büyük bir taktik üstadı. İşte bu iki Türk, iki ayrı kaderde iki Türk, Ankara-Çubuk'ta karşı karşıya geleceklerdir. Yıldırım Bayezid Doğu Anadolu'dan kaçan Karakoyunlu hükümdarı Yusuf'u yanına almıştır. Timur da Anadolu'dan kaçan Germiyan, Aydın, Karamanoğlu bütün bu beyleri yanına almıştır. Timur, bu savaşın sonunda üstünlük kazanmıştır. Hatta o derecededir ki İspanya kralına, Fransa kralına elçiler göndermiştir. Vaktiyle Moğolların yaptığı gibi Bizans imparatoruna elçiler yollamıştır. Anadolu'da Moğollar zamanından, İlhanlılar zamandan kalan 30-40 bin Moğol vardı. Casuslar göndererek onları hazırladı. Savaş olduğu zaman o Tatarlar Timur'un yanına katılacaklardır. Gayet iyi satranç oynayan Timur, karşısında tîz nefes, cesur fakat aceleci bir Türk hükümdarını bulacaktır. Bakınız, Timur'un taktik üstünlüğü, strateji üstünlüğü burada kendini gösterdi. Bayezid, Timur'u Erzincan'da karşılamaya karar verdi. Büyük ordusuyla ki içinde Balkan askerleri de var. Timur, onu küçümsüyor, "Kâfirlerle karşıma çıkıyorsun," diyor. Karşılıklı yazılmış hakaret mektupları bugün elimizde. Bayezid oldukça tedbirsiz biçimde şöyle diyor -bunu İbn-i Arab Şah'tan, *Zafernâme*'lerden biliyoruz-, "Eğer benim karşıma çıkmazsan senin eşlerin, zevcelerin boştur, eğer ben de sana karşı çıkmazsam benim eşlerim boştur." Bu sözler Timur'u son derece hiddetlendirmiştir. Bayezid, ordusuyla Elbistan'a doğru gittiğinde, Timur büyük bir taktik uyguluyor. Yıldırım Bayezid'in ordusunu orada karşılamıyor, hemen güneye iniyor, güneyden Bayezid'in ordusunu orada bırakarak Ankara'ya kadar geliyor. Yani Bayezid'in arkasına düşüyor. Ankara'ya gelip yerleşiyor. Burada bütün kuyuları zehirliyor. Timur'un ordusunda on beş kadar fil var Hindistan seferinden getirdiği. Bu fillerin üzerine neft, petrol tankları koymuş ve savaşta âdeta o zamana kadar görülmemiş bir şekilde ateş fışkırıyor. Azerbaycan'dan aldığı neftle ateş ediyor filler üzerinden. Tabii Türk askeri, Türk ordusu dehşet içinde kalıyor. Özetle Timur, Bayezid karşısında çok iyi hazırlanmıştı.

Bayezid, Timur'un Ankara'ya geldiğini duyunca Temmuz ayında, o sıcakta ordusunu büyük bir aceleyle Ankara sahrasına getiriyor, Çubuk ovasına.

Fakat su yok, bütün kuyular kapanmış. Bütün ordu hasta, İbn-i Arab Şah'ın dediği gibi. Öteki hazırlıklarını yapmış, fillerini önüne koymuş. Bu savaşta ister istemez Yıldırım perişan olmuştur. Ordusunu, savaşın teferruatını anlatmıyorum. Bütün teferruatını biliyoruz bu savaşın. Osmanlı ordusundaki Tatarlar Timur'un yanına kaçıyorlar. Saruhan, Aydın, Germiyan beylerinin askeri de Bayezid'in ordusunda ama beyleri öbür tarafta, onlar da beylerine iltihak ediyor. Osmanlı ordusu dağılıyor. Bayezid'in kendi oğullarından Süleyman İstanbul tarafına kaçıyor. Çelebi Mehmed daha çocuk o zaman, 11 yaşında. O Amasya'ya kaçıyor. Ordu dağılmış. Yıldırım Bayezid tepede Yeniçeri ordusuyla kalıyor. 7000 kişilik bir Yeniçeri ordusu var. Onlar da devşirme oğlanlar. Yeniçeri ağası Bayezid'e, "Paralarını hazinede saklarsan, işte bu duruma düşersin," deyince, Osmanlı sultanı yeniçerilerin arasından ayrılıp düzlüğe çıkıyor ve orada Timur'un askeri onu esir ediyor.

Yıldırım'ı Timur'un çadırına getiriyorlar. Bayezid yeri öpmek için eğiliyor. Fakat Timur buna mani oluyor. Getirip yanına oturtuyor. Zincirlerini çıkarttırıyor, kendisiyle eşit gibi... Ardından orada ona tedbirsizliği ve küstahlığı üzerine bazı sözler söylüyor. Uzatmayayım, Timur Akşehir'de iken Olivera, Sırp prensesi, Yıldırım'ın hanımı da esir düşüyor ve bir işret meclisi tertip ediliyor. Yıldırım Bayezid de o zaman Timur'un yanında. İşret meclisinde, Olivera da arz-ı endam ediyor. Yıldırım bundan fevkalade üzülüyor. Çünkü Timur vaktiyle kendisine, "Üç talak ile eşlerin düşer," demişti. Onun intikamını alıyor Timur. Bir konuşmasında, "Seni Semerkand'a götüreceğim," deyince bundan Bayezid çok etkileniyor. Timur askeri Boğaz'a kadar dayanmış. Yıldırım'dan üstün olduğunu göstermek için bir büyük gazâ başarısı elde etme lüzumu hissediyor, İzmir'de yerleşmiş olan Haçlı kalesinin önüne gidiyor, kışı orada geçiriyor. Yukarı İzmir Türklerin elinde, fakat aşağı İzmir Haçlıların, Papa'nın bir kalesi var. Kale denizden ikmal aldığı için fethedilememiştir. Osmanlılar bu kaleyi, Haçlılar da oradan bütün Anadolu'yu yeniden ele geçirmeyi düşünüyorlardı. Osmanlı sultanlarından I. Murad ve Bayezid yedi sene İzmir'deki bu Haçlı kalesini muhasara ettiler ama alamadılar- Timur on beş günde bu kaleyi aldı. Nasıl aldı? Büyük bir strateji uyguladı. Denizden gelen yardımı kesmek için denizde iki büyük sütun yaptırdı. O sütunlardan kalenin burçlarına köprü yaptı ve on beş günde hisarı aldı. İşte büyük stratejist. Timur oradaki Türklere silah verdi. Artık bir daha İzmir'i Haçlılara bırakmayın diyerek yola çıktı. Akşehir'e gelirken Yıldırım Bayezid'in ölüm haberini aldı.

Yıldırım Bayezid nasıl öldü? Yıldırım Bayezid intihar etmiştir. Timur konuşmasında, gayet arkadaş gibi konuşuyor onunla, "Şayet sen galip gelseydin beni ne yapardın?" diye soruyor. "Seni demir bir kafese koyardım,"

diyor Bayezid. Bunu duyan Timur hemen emrediyor, demir kafes düzüyorlar ve Sultan Bayezid'i her gittiği yere demir kafes içinde götürüyorlar. İşte bütün bu hakaretler, bu mağrur Osmanlı sultanını intihara götürmüştür. İntihar, biliyorsunuz, İslam'da mezmundur, kabul edilemez, günahtır. Fakat bir halk hikâyesinde buluyoruz. Yüzüğün kaşında zehir varmış. Yıldırım o zehri içerek intihar etmiş. Tabii onun ölümüyle beraber Timur İstanbul'a kadar bütün Anadolu'yu kendi hâkimiyeti altına aldı. Oğlu Azerbaycan valisini bu bölgenin valisi yaptı. Bizans İmparatoru, Bayezid'e ödediği haracı ona ödemeye başladı. Yani Timur, Anadolu'nun hâkimi oldu ve oradaki bütün hanedanları ihya etti. Germiyan, Karaman hepsi beyliklerini aldı,Timur yarlığı ile aldılar. Bizans İmparatoru dahi cizye vermeyi kabul etti. Yani Timur, Yıldırım'ın ölümünden sonra bütün Anadolu'nun ve Bizans'ın hâkimi oldu. Artık Avrupa'dan elçiler geliyor. Timur Semerkand'da büyük bir toy, Türk usulü büyük bir ziyafet verdi. O ziyafette İspanyol elçisi, Osmanlı elçisi hazırdı. Çin'i istila etmeye hazırladığı bir anda hayata gözlerini yumdu.

22

İDİL-URAL TARİHİ*

Sayın Başkanlar,

Bu konuşmamda Avrasya denilen bölgenin jeopolitiğini, tarihî gelişmeleri ve onu tayin eden coğrafi ve kültürel koşulları tartışacağım. Avrasya tabiri biliyoruz ki Sovyetler'in bu bölgeyi birlik içinde tutmak için ortaya attığı bir terimdir. Avrasya, Doğu Avrupa ile Japon denizine kadar uzanan bölgeyi bir bütün olarak düşünmek, tartışmak anlamına gelir. Bunda şüphesiz büyük bir hakikat, bir gerçek vardır. Tarih boyunca Doğu Avrupa'nın güneyindeki stepler, orman bölgesinden Hazar Denizi'ne, Karadeniz'e kadar uzar ve Orta Asya'da uzantısı Moğolistan'a kadar ilerler. Bir step bölgesi var. Bu step bölgesine tarih boyunca Türk ve Moğol kabileleri, boyları, devletler halinde, istilalarla hâkim olmuşlardır. Buranın siyasi yapısı; kabileler arasında zaman zaman Bumin Kağan gibi, yahut Cengiz Han gibi büyük bir konfederasyon, bir töre, bir yasa teşkilatı içinde birleşilmesi ve Çin, Hint, Bizans gibi yerleşik devletlere akınlarla hâkimiyet şeklinde tezahür etmiştir. Türklerin ve Moğolların dünyaya hâkim oldukları bu stepte, yerleşik devletleri istila ettikleri tarihî bir gerçektir. Bunun birtakım şartları var. Çünkü bu bölge, Avrasya stepleri bölgesi, Moğolistan, Uygur bölgesi ve Aral kuzeyinden Dobruca'ya kadar uzanan bir bölgedir. Coğrafi şartları birbirine benzeyen ve tamamen bir bütün teşkil eden bu bölgede, Türk ve Moğol kabileleri ile büyük konfederasyonlar olduğunu biliyoruz. Bu konfederasyonların sonuncusu Moğolların kurduğu büyük imparatorluk, Cengiz İmparatorluğu. Dobruca'dan Japon Denizi'ne kadar uzanan ve bu steplerde at yetiştiriciliği esastır. At, cengâverlerin kullandığı bir hayvan, aynı zamanda büyük ticaret aracı. Yani burada kurulan imparatorlukların tabiat şartlarına uygun birtakım koşulları olmuştur. Step bölgesinden birbiri arkasına gelen kavimler, kabileler, (tabii Atilla'yı biliyoruz) Avrupa'nın ortasından Roma'ya kadar giden topraklar, ondan sonra Avarlar, daha sonra Peçenekler, Uzlar, Oğuzlar ve bunların sonuncusu Kıpçaklardır. Kıpçak İmparatorluğu Aral gölünden Dobruca'ya uzanan bir imparatorluktur. Evet, son olarak ismi ve etkileri bugüne

* Bu konuşma 10 Ekim 2011 tarihinde, İdil-Ural Tarihi Sempozyumu'nda yapılmıştır.

kadar gelmiş olan son imparatorluk, step imparatorluğu, bozkır imparatorluğu Tatarlar, Moğollardır. Cengiz Han'ın Moğollarıdır. 1240'larda, 50 bin kadar Moğol ki bunların arasında çeşitli Türk kabileleri de vardır ve bu kabilelerden biri Moğolistan'da Tatar diye bildiğimiz kabiledir. Atilla'nın geleneğine uyarak gelen bu kabilelerin üstünlüğü, atı çok iyi kullanmaları, cengâver olmaları, birbirleriyle daima savaş halinde olmalarıydı. Atlı cengâverler doğuyor ve ateşli silahlar geliştirilinceye kadar bu bölgeden Avrasya'nın kolsuz bölgelerini istila eden büyük fatihler ortaya çıkıyor. XVI. yüzyılda büyük bir değişiklik oluyor. Bu değişiklik, ateşli silahlara dâhil olan iki imparatorluktur; Osmanlı İmparatorluğu ve Moskof Büyük Knezliği. Şakuli olarak kuzeyden güneye hâkim olan bu iki imparatorluk, Moskof ve Osmanlı İmparatorlukları tarihin bu bin senelik step kavimlerine dayanan üstünlüğüne son verecektir. Jeopolitik ve kültür, ateşli silahlar, top, tüfek kullanılması, step bölgelerinin istila edilmesi ve bu bölgelerdeki kavimlerin hüküm altına alınması gibi hususlar işte böyle kültür değişikliğine bağlı bir jeopolitik durum ortaya çıkardı. Günümüze kadar etkilerini devam ettiren bu büyük değişiklik, batının 50 bin Moğol ve Türk'le Doğu Avrupa steplerine gelmesidir.

Altınordu İmparatorluğu'nun merkezi, Astrahan'ın kuzeyinde Volga ırmağının mazdahında saray bölgesindedir. Orada iki saray vardır, Altınordu'nun, kışlık ve yazlık sarayları. Altınordu kağanları Astrahan'ın kuzeyinden Macaristan'a kadar akınlarını, hâkimiyetlerini sürdürdüler. Batu ile gelen bu kabileler arasında Tatar kabilesi de vardı. Fakat sonradan bilhassa Rus hükümetinin siyasi maksatlarla seçtiği, Moğol hâkimiyetinin bir temsilcisi olan Tatar kabilesinden oraya gelen 50 bin Moğol, zamanla Türk Kıpçak dilini benimseyerek Türkleşmiştir. Büyük Altınordu Hanı Toktamış Han'ın -ki XIV. asır sonlarında han olarak geliyor- kullandığı dil Türkçe'dir. Türkleşmiştir fakat adı Tatar kalmıştır. Siyasi bir ad olarak, devlet adı olarak Tatar adı bu kavimlere kaldı. Türk hükümeti bölgeye hâkim olunca bütün buradaki kavimleri Tatar adı altında topladı. Fakat aynı zamanda Türkiye ile ilişkisi olmasın diye Azeri Türklerine de -ki onlar hakiki Türkmen'dir, Osmanlı'yı kuran ise Türkmenlerdir- Tatar adını koydular. Bu tabii Rus Devleti'ni hâkimiyet altına alma mücadelesidir. Osmanlık bölgede 13 Slav prensliğinden en doğuda olanı Moskof Büyük Knezliği, diğer knezlikler üzerinde hâkimiyet kurdu. Nasıl? Moğollar bu prensliklerden alacakları vergiler için Moskof prensini Altınordu devleti için aracı tayin etti. Han, yani Altınordu Hanı, Moskof knezlerine onlardan alınacak vergileri toplamak için salâhiyet verdi. Moskova'nın daha sonra bütün bu Slav-Rus bölgelerinin hâkimi olmasının menşei budur. Altınordu'nun Batı'dan itibaren parçalanma tarihi 1350'lerdir.

Step imparatorluklarının bir zaafı, merkezî hanın otoritesi sarsıldığı zaman kabilelerin bağımsızlıklarına kavuşmasıdır. Bunlar arasında dört kabile daima merkezî imparatorluğu temsil eder. Zamanla bu dört kabile merkezden ayrılıp kendilerine yakın olan kabileler idaresinde ayrı hanlıklar kuruyor, böylece Altınordu Hanlığı XIV. asır ortalarında parçalanıyor. Hanlığı tayin eden bir kanun yoktur, bunun sebebi, hâkimiyetin Tanrı'nın bir lütfu olduğu anlayışıdır. Hâkimiyet Tanrı'dan gelir, bu Uygurca tabirde "Tengri'de kut-bulmuş" şeklinde ifade edilir. Tanrı "kut" verir, hâkimiyet için onu seçer. Dolayısıyla bir veraset kanunu yoktur bu hanlıklarda. Devletin başına kimin geleceği belli değildi. Bu, savaşla yahut kurultayın seçimi ile belli olurdu. Osmanlılarda da XVI. asır sonlarına kadar aynı kaide hâkim olmuştur ve bu yüzden taht için daima iç mücadeleler, iç savaşlar yaşanmıştır. Aynı husus Altınordu Hanlığı'nda da, daha önceki hanlıklarda da hanlığın kolayca dağılmasına sebep olmuştur. Çünkü kabileler bir millet halinde bir araya gelmemiştir. İşte Avrasya'daki büyük değişikliklerin menşei ve XV. asırdan itibaren ateşli silahlara sahip Moskof Knezliği'nin Osmanlı steplerinden gelen hanlıklara karşı bu step bölgelere inmesinin sebebi budur. Bir taraftan Karadeniz'e, öbür taraftan Hazar Denizi'ne inmesiyle ortaya çıkmıştır.

Zamanınızı suiistimal etmemek için özetlemek istiyorum. Ben bu step bölgesinin tarihine, Moğol tarihine, dolayısıyla Tatar tarihine değindim. Çünkü Kırım hanlığının tarihini yazmak istiyorum. Bir zaman geldi ki XIV. asırda Altınordu hanlarının rakibi olarak iki imparatorluktan bahsettim; iki devletten, o zaman imparatorluk tabii ki Moskof Büyük Knezliği ve Osmanlı idi. Moskova'yı daima düşman olarak biliyoruz. Fakat 1532'ye kadar ateşli silahlara sahip bu iki devlet, Osmanlı ve Moskof ittifak halinde idiler. Buna karşı Yagellonlarla öbür tarafta Altınordu hanları Hazar'ın kuzeyinde saraydaki hanlarla ittifak halindeydiler. Bugün İsraillilerin hâkim olduğu bölge o zaman Yagellonların hâkimiyet sahası idi. 1532 yılı, dönüm noktasıdır. Evet, şimdi bu mücadelenin teferruatına girmeyeceğim. Steplerde hâkimiyet mücadelesi, bu bölgede step bölgesine hâkim olan hanlara karşı Osmanlı'nın ve Rus'un, Moskova'nın mücadelesi halini aldı. Moskof Büyük Knezliği tarihi, orman mücadelesi halini aldı. Moskova Büyük Knezliği tarihi, orman bölgesinden Astrahan ve Karadeniz'e kadar stepleri istila tarihidir. Osmanlı bir dönem Hazar Hanlığı'nın da hâmisi olmuştur. Yani step bölgesindeki kavimleri, Tatar adı altında toplanan kavimleri bu iki ateşli silah sahibi imparator kendi hâkimiyeti altına almaya çalıştı. 1530'lardan sonra Hazar Denizi'nden Dobruca'ya kadar olan bu step bölgesinde bu iki imparatorluk karşı karşıya geldi. Bunun tarihini maalesef çok iyi bilmiyoruz. Fakat bir zaman geldi ki Osmanlı'nın himayesi altındaki Kırım Hanlarının ateşli silahları hiç fire vermedi.

Yalnız Sekmanlar adı ile 1000 kişilik bir grup Osmanlı askeri Kırım'daydı. Osmanlı bazen Moskova'ya karşı Kırım'a top vermiştir. Fakat bağımsızlığa kaçmaması için ateşli silahlar vermekten daima kaçınmıştır. Bu tarihi hiç iyi bilmiyoruz. Kırım hanları 1475'te Gedik Ahmed Paşa'nın Kırım Hanlığı'nı istilası nedeni ile Osmanlı'nın himayesi altına girdi. Hanları aslında dört kabile seçerdi, Osmanlı bu kabileleri seçince hanları kendisine tâbi kıldı. Kırım Hanlığı'nı Osmanlı'nın step bölgesine uzanmış bir adımı olarak düşünmek gerek. Çünkü Kırım Hanlığı Çerkezistan'dan Dobruca'ya kadar bu step bölgesinin hâkimi idi. Bu bölgede hâkimiyet çok güçtür. Sebebi bildiğiniz gibi deniz... Bu step bölgesine Orta Asya'dan gelen son kabile birliği Kalmuklar'dır. Moskova, Kalmukları ve Nogayları kendisine bağlamayı başardı. Ne şekilde? Nogay'ın atlarını alıp onlara lüks eşya vererek... Bu ara Kazan da -ki orman bölgesiyle step bölgesinin tam hududundadır- büyük ticaret merkeziydi. Gerek Kazan'ın gerek Moskova'nın büyük servet kaynağı kürk ticaretidir. Bugün Kazakistan dediğimiz step bölgesindeki kıymetli kürklerin merkezi Kazan'dır. Bununla birlikte Kazan, öbür taraftan bu kürkleri Moskova'ya gönderiyor. Moskova'nın, yani devletin servet kaynağı bu kürk ticaretiydi. Kürk o dönem için çok önemliydi ve Osmanlı ile Moskova arasındaki ticaret de III. İvan zamanında patlamıştı. Moskof tüccarlarının ve elçilerinin Osmanlı ülkesine gelmeleri 1490'lardadır. Moskova bu ticareti, kürkleri Osmanlı'ya satmak için Kazan'la beraber gidiyor. Kazan, steplerden gelen, Kazakistan'dan gelen kürkleri topluyor, Moskova'ya naklediyor. Moskova buradan Osmanlı ülkesine ve batıya gönderiyor. Bu iki devletin, özellikle Moskova'nın mali kaynakları Kazan'ın kürk ticaretidir. Moskova steplere gelen kavimleri, Nogayları, Büyük Nogay, Kiçi Nogayi, Ulu Nogay kabilelerini ve XVII. asırda gelen Kalmukları kendisine bağlamayı başardı. Yani nasıl kürk ticaretiyle Kazan'da bir nüfuz elde etti, aynı zamanda yine ticaret yoluyla steplere gelen kavimlerden Nogaylaro, Kiçi Nogay, Ulu Nogay'da da nüfuz elde etti. Bu step halkı için at çok önemlidir. Moskova'ya at gönderiyor, bunun karşılığında lüks eşyası alıyorlardı. Moskof bu ticareti hem Kazan'a karşı hem de Nogaylara karşı çok iyi idare etti ve Nogaylar artık ekonomik bakımdan Moskova'ya bağlı oldular. Moskova'nın diplomatik başarısı ateşli silahlar dışında Avrupa'nın, Batı'nın lüks eşyasını step halklarına nakletmesi sebebiyle nüfuzunu yaymaya başlamasıdır.

Fakat öbür taraftan Kırım hanları Osmanlı desteğiyle step bölgesinde Altınordu'yu ihya etmek için büyük gayret gösterdiler. Bunlardan en büyüğü Sahip Giray'dır. Sahip Giray 1501'de katledildi, çünkü Astrahan'ı aldı. Yani Altınordu'nun eski merkezî saray bölgesini ele geçirdi. Steplere hâkim oldu. Açıkça Sahip Giray Altınordu'yu ihya etmek peşindeydi. Osmanlı da bundan gocundu ve Devlet Giray'ı göndererek 1551'de Sahip Giray'ı ortadan kaldır-

dı. Bir sene sonra Çar, Sefa Giray'ı Kazan'a gönderdi ve han yaptı. Çünkü Sahip Giray Kazan'ı kendisine bağlamıştı. Bir taraftan da Astrahan'ı salmış ve Altınordu'yu âdeta ihya etmişti. Bu durumdan Moskova gibi Osmanlı da tedirgin oldu. Bundan istifade eden IV. İvan büyük bir orduyu 150 topla Kazan üzerine gönderdi. Yani Sahip Giray'ın kurduğu Altınordu Hanlığı'nın yeniden ortaya çıkmasına Osmanlı engel oldu. Moskova da bundan istifade ederek hemen ertesi sene büyük bir orduyla Kazan'a geldi.

Hikâyenin sonrası 1532'den itibaren Osmanlı bölgesinde, çünkü Kırım Hanlığı, yani Karadeniz'in kuzey bölgesi tamamen Osmanlı'ya aitti. Moskova da çok etraflı bir politikayla step bölgesine inmek, Karadeniz ve Hazar'a inmek yani büyük ırmakların, Volga'nın ve Don ırmağının denize aktığı yerlere yayılmak istiyordu. Büyük Petro 1596'da Azak ve Kırım'ı Don nehri üzerinde yaptığı donanmayla almıştır. Çünkü daha bir sene önce Kırım'da Osmanlı'ya karşı gönderdiği ordu açlıktan, susuzluktan steplerde perişan olmuştu. O zaman lojistik çok önemli bir meseleydi Rus ordusu için. Büyük Petro ileri görüşlü, büyük bir hükümdar. Hollanda'ya gitti, denizciliği öğrendi. Oradan mütehassıslar topladı ve Don üzerinde bir donanma yaparak Azak'a geldi. Azak'ı aldı. Karadeniz'e çıktı. Netice itibarıyla Moskof İmparatorluğu'nun, ateşli silahlara sahip bu Rus İmparatoru'nun Karadeniz'e inmesi 1596'da Azak'ı almasıyla alakalıdır. Osmanlı bundan sonra step bölgesinde en büyük rakibi olarak Moskova'yı gördü. Bir ara, Kanunî zamanında Moskof'un güneye doğru yayılışını durdurmak için bilhassa Sokullu Mehmed Paşa tarafından proje geliştirildi.

Bu proje birçok sebebin yanı sıra Akdeniz'deki mücadeleler sebebiyle Kanunî'den sonraya kaldı. Osmanlı ordusu 1569'da Volga'ya kadar gitti. Don üzerinde büyük bir donanma ve ordu ile Kars beylerbeyinin idaresinde Sokullu'nun gönderdiği ordu Don ve Volga ırmaklarının birbirlerine en yaklaştığı bölgede bir kanal açmak, Osmanlı donanmasını Volga'ya nakletmek, Volga'dan Astrahan'a inmek ve Rusları buradan kovmak için gönderildi. Çünkü Ruslar 1554'te Astrahan'ı almışlar. Hatta Terek ırmağına kadar Kafkasya'ya inmişler. Rusların ateşli silahları, topları var fakat Ruslar her gittikleri yerde kale yapıyorlar. Böylece oraya topları ve ateşli silahları yerleştiriyorlar. Moskof İmparatorluğu böyle adım adım Kafkasya'dan ilerleyip diğer yandan Azak'ı alarak, Karadeniz'e indiler.

Osmanlı Kazan'ın hâmisi rolünü benimsedi. Çarın elçileri geldiği zaman Moskova'yı daima tehdit ediyordu Osmanlı. Kazan'da camilerin kiliseye çevrildiği iddiasıyla Moskova üzerinde baskı kurmak istiyordu. Bu mücadelenin, Osmanlı-Moskof ateşli silahlar imparatorlarının steplerde karşı karşıya gelmesinin en son, en trajik, en önemli karşılaşması Çihrin seferidir. Merzi-

fonlu Kara Mustafa, büyük bir orduyla Ukrayna'da Çihrin bölgesini istila etti, Osmanlı step bölgesini Moskova'ya bırakmak istemiyordu. Bu iki ateşli silahlar imparatoru Çihrin'de karşı karşıya geldiler. Moskova'yla ilk büyük savaş Çihrin Savaşı'dır. Kara Mustafa, Çihrin Kalesi'ni aldı, ancak steplere hâkim olma mücadelesi uzun sürecektir.

Peki, Rusların Osmanlı'ya üstünlüğü nasıl oldu? Bu tarihî bir dönüm noktasıdır. Osmanlı, Viyana'yı muhasara etmekle çok büyük bir hata yaptı. Avrupa'da İspanya, Avusturya ve Venedik, Papa'nın öncülüğüyle bir mukaddes ittifak yaptı. Bu ittifak Osmanlı'ya karşı Moskova'yı kendilerine daima müttefik yapmak için diplomatik faaliyetler içeriyordu. Petro evvela Osmanlılarla görüştü, sonra 1596'da mukaddes ittifaka iltihak etti. Bu bir dönüm noktasıdır. Osmanlı'ya karşı Rusya'nın büyümesi, üstünlüğü bu tarihte başlar. O zamana kadar Batılılar Moskova'yı barbar bir devlet sayıyorlardı. Rusya'nın Batı kültürüne Osmanlılardan önce Petro ile dâhil olması çok enteresan bir teferruattır. O zaman XVI. asır sonlarında Avrupa'da yivli tüfek icat edilmiş. Metalürji ilminde Avrupa çok ileri gitmiş ve yivli tüfeği bulmuş. Osmanlı bu tüfeği çok sonraları alabiliyor. Moskova daha XVI. asır başlarında bu tüfekleri aldı ve bunları Kazaklara vererek onları güney istilasında öncü haline getirdi. Kazaklar Karadeniz'in kuzeyinde bu tüfeği kullanıyor ve şaykaları ile Karadeniz'e iniyorlar. Trabzon'dan Boğaz'a kadar geliyorlar. Rusya'nın 1647'de Kazakları kendi hâkimiyeti altına alması Osmanlılara karşı çok büyük bir üstünlüktür.

Özetleyeyim, Moskova Büyük Knezliği'nin bir imparatorluk halinde gelişmesi, güney denizlerine, Karadeniz ve Hazar Denizi'ne inmesiyledir. IV. İvan'ın ilk başarısı 1552'de Kazan, 1554'te de Astrahan işgaliyledir. Karadeniz'e iniş Kazaklarla başlıyor, Petro ile gelişiyor. Osmanlı, Petro'dan sonra teknoloji bakımından Rusya'dan geri kaldı. Rusların üstünlüğü Batı ile ittifak kurmak, 1596'dan sonra kendisini bir Avrupalı devlet olarak görmek, onun ilim ve teknolojisine sahip olmakla gerçekleşmiştir. Osmanlı bunu becerememeyince 1683'te Moskova doğrudan doğruya Kırım Hanlığı'nı istila edecektir. Büyük Katerina zamanında step bölgesinin tarihinde jeopolitiği ve kültür tarihi bakımından bu büyük gelişmelerin sonucu olarak Doğu Avrupa'dan Japon Denizi'ne kadar uzanan bir Rus İmparatorluğu ortaya çıktı. Malumunuz, Stalin daha II. Dünya Harbi'nde Boğazlar'da güç istedi, İstanbul'u kendi nüfuzu altına almaya niyetlendi. Bugün bu jeopolitik şartların, yani bu tarihî gelişimin son safhasındayız.

23

FATİH SULTAN MEHMED VE ANADOLU*

Fatih Sultan Mehmed ve Anadolu konusunu seçerken şunu düşündüm: Evvela belirtmeliyim ki Fatih Sultan Mehmed gelmeseydi Osmanlı İmparatorluğu kurulamazdı. Osmanlı İmparatorluğu'nu, altı asır yaşayan bu cihan-şümul imparatorluğu kuran büyük dâhi, cesur, yiğit, genç adam 19 yaşında saltanat tahtına oturdu. O gelmeseydi bugün belki burada olmazdık. Osmanlı İmparatorluğu'nu Türk ırkının yetiştirdiği o emsalsiz genç adam kurdu. Otuz sene saltanat sürdü. Bu otuz sene zarfında Rumeli'den Tuna Irmağı'na kadar Balkan Yarımadası'nda bütün yerli hanedanları bertaraf ederek, Batı'nın Haçlı seferlerini püskürterek Rumeli'yi doğrudan doğruya Osmanlı idaresi altına aldı. Öbür taraftan Anadolu'da rakip beylikler vardı ki bunların başında Karamanoğulları geliyordu, onları da ortadan kaldırdı. Anadolu'yu merkezî bir idareye bağladı. Anadolu ve Rumeli'de İstanbul'a bağlı imparatorluk olarak kanunlarını yaptı, üç kanun neşretti. İmparatorluğun temel kanunlarını yaptı. Fütûhat için hemen hemen her sene bir askerî sefere katıldı. Daha gençliğinden itibaren kendi himayesinde olan insanlardan ona karşı gelen, komplo kuran, düşmanlık eden insanlar oldu. Bütün bunları yenerek imparatorluk kuran bu kişi, insanlığın nadir olarak yetiştirdiği büyük bir dâhidir. Türk ırkının daima iftihar edeceği bir büyük dâhi. O gelmeseydi İstanbul'u alamazdık. İstanbul Anadolu ve Rumeli ülkelerinin ortasında bir fesat yuvasıydı. Daima Haçlıların bir hareket üssü idi Bizans'ın davetiyle. Bu iki bölgede de Osmanlı hâkimiyeti geldi. Ben diyorum ki büyük talihimiz Osmanlı İmparatorluğu, onun sayesinde kurulmuştur. XVII. asır sonlarında bu imparatorluk sallanmaya başladığında tedbir olarak bürokratlar şunu söylediler, "Onun koyduğu kanunlara bağlanmadık, o kanunları bozduk, bu yüzden bizim çökme devrimiz başlamıştır." Kâtip Çelebi, Âlî Tarihi, Selanikî hepsi bu noktada birleşir.

İstanbul alınmasaydı bu imparatorluk yaşamazdı diye düşünüyorum ve size bunu ifade etmeye çalışacağım. Bu büyük hükümdar daha çocukluğunda,

---

* Bu konuşma 23 Kasım 2011 tarihinde, Erciyes Üniversitesi'nde yapılmıştır.

12 yaşında, Osmanlı Devleti'nin tahtına oturdu. 1444'te II. Murad'a karşı büyük bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Tahtta kalamazdı, yeniçeri ordusunu toplayarak oğlu 12 yaşındaki Mehmed için, "Ben tahtımı oğluma bırakıyorum," dedi. Yanına çok kabiliyetli iki adamını da koydu. Bunlar Arnavut olan ve ileride kızını Fatih'e verecek olan Zaganos ile aslen dönme olan ve devrin en büyük askerleri arasında sayılan Şihabeddin Paşa'dır. Aynı zamanda 10 seneden beri vezirlik makamında Çandarlı Halil isminde çok kabiliyetli, hakiki bir idareci, bütün politikayı, devlet idaresini elinde tutan bir devlet adamı vardı. Şihabeddin ve Zaganos Paşalar o zaman paşa değildi. 12 yaşında Edirne'de saltanat tahtına oturan bu çocuğun arkasındaki hakiki otorite lalalardı. Öbür taraftan 10 senedir devleti idare eden Çandarlı vardı. Bu iki parti arasında kıyasıya bir rekabet, bir düşmanlık oldu. Fatih'in yetişmesinde - sadece bir padişah, asker, kumandan değil, aynı zamanda bir felsefeci ve yüksek derecede bilim adamı Gürânî vardı. Metafizikle uğraşan, hatta hümanizmle ilgilenen büyük bir zekâ, büyük bilgi sahibi bir insan. Nereden geliyor bu?

Osmanlılarda âdettir, sancağa gönderilen şehzâdelerin yanına hocalar tayin edilir. Büyük din âlimi Molla Güranî daha sonra şeyhülislam olacaktır. Ondan sonra da İslam Hukuku'nun büyük siması Molla Hüsrev. Bu ikisi, bu çocuğu, dünyevi, ilmî, İslami konularda onu yetiştiren iki büyük din adamı. İlk kez saltanat tahtında iki sene kaldı (1444-1446). Bu iki sene zarfında Çandarlı ile lalalar arasında dehşetli bir rekabet vardı. Lalaları 14 yaşına gelen II. Mehmed'e şu fikri aşıladılar, "Bu Çandarlı'yı bertaraf etmek için büyük bir zafer kazanmalısın. Yani İstanbul'u fethetmelisin." İstanbul fethedilmeyince zaten Rumeli-Anadolu daima ayrı kalacaktır. Çünkü Boğazlar'a Yunan hâkimdir. Bizans zaman zaman büyük deniz kuvveti Venedik'i çağırıyor. Mesela Haçlılar Varna Muharebesi için Varna'ya geldiği zaman (1444) Murad Anadolu'dan çağrıldı. O zaman Mehmed Osmanlı tahtında idi. Murad Çanakkale Boğazı'ndan geçemedi. Çünkü Gelibolu önünde Venedik donanması Boğaz'ı kesmişti. İstanbul Boğazı'nda, Anadolu Hisarı karşıda bulunuyor. Ancak oradan geçebildi. Varna Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetini tayin eden muazzam bir savaştır. Burada Viladislav harp meydanında düşecektir, öldürülecektir. Böyle büyük bir karşılaşma yaşandı, yani Haçlılar, Edirne'ye 150 km kalana kadar geldi. O zaman Fatih Edirne'de çocuk sultan. Fakat Murad'ı ordunun başına çağırdılar.

Sultan Murad, Anadolu'dan çağrıldı, ordunun başına geçirildi ve Varna Savaşı kazanıldı. Dönüşte Murad oğlunu tahttan indirmek istemedi. Çünkü İstanbul'da bir rakip var. Orhan, Süleyman Çelebi'nin oğlu birkaç kere Dobruca'ya giderek oradaki uc gâzilerinin başına geçerek tahtı ele geçirmeye

teşebbüs etmişti. İstanbul'da bir rakip var. Sultan Murad, kendisinden sonra oğlunun istikbalini de karartmak istemedi. Kendisi Manisa'ya çekildi. İki sene boyunca, 1442-1444 sıralarında, Mehmed Manisa'da kaldı. Büyük problem, Macarların Sırbistan'ı, Bosna'yı almak, hatta Bulgaristan'a inmek arzusunda olmasıydı.

Anadolu'da 1398'den beri Sivas-Eretna Osmanlılara intikal etmiştir. Kayseri, Eretna Devleti'nin hudutları içinde idi. Sonra biliyorsunuz Eretna Hanedanı'ndan Kadı Burhaneddin geldi. Kadı Burhaneddin Kayseri kadısı idi. Kadı Burhaneddin halkın da desteğiyle Kadı Burhaneddin devletini kurdu. Kadı Burhaneddin öldükten sonra Sivas 1398'de Osmanlı'nın eline geçti. Bundan sonra Osmanlı Sivas-Eretna Devleti'nin valisi olarak Kayseri üzerinde de hâkim tayin etmeye başladı. İşte o zamandan itibaren, yani 1398'den itibaren Osmanlılar Kayseri'ye hâkim olmak için faaliyete geçtiler.

Bursa ve Kayseri'yi aynı zamanda Karamanoğulları da almak istiyordu. Karamanoğulları Osmanlıların baş düşmanıdır. Anadolu'da Konya, Toroslar, İçel, Ankara'ya kadar muazzam bir beylik. Anadolu'daki rekabette, Osmanlı'ya karşı yapılan bütün seferlerde Karaman başı çeker. Diğer beylikleri etrafına toplayıp Osmanlı'ya yeniden taarruz eder. Bir ara Bursa'ya kadar geldiler, dış mahallerini yaktılar. Bu anlamda Osmanlı'nın Anadolu'daki büyük düşmanı Karamanoğulları'dır.

Karamanoğulları aynı zamanda Eretna Devleti'ne ait araziye doğru genişlemişlerdi, yani Kayseri'yi almak istiyorlardı. Fakat Kayseri Dulkadiroğulları ile Karamanoğulları arasında bir rekabet mevzuudur. Zaman zaman Dulkadiroğulları Kayseri'yi alıyor. Fakat Osmanlı da Eretna Devleti'nin vârisi sıfatıyla Karaman'da. Osmanlı'nın Dulkadiroğullarını desteklemesi lazım Kayseri için.

Yine Fatih'e geliyoruz. II. Murad bu politikanın bir neticesi olarak Dulkadiroğlu'nun kızı Sitti Hatun'u oğlu, o zaman 19 yaşına yeni girmiş Fatih Sultan'la evlendirdi, büyük bir düğün yaptılar. Onun bir portresi de vardır; ata binmiş Sitti Hatun. Genç Fatih, 1446'da yine Çandarlı Halil'in bir entrikasıyla lalalardan kurtulmak için babası Murad'ı tekrar tahta geçirdi. Yani Fatih'in genç yaşında lalalarıyla beraber iki senelik saltanatı var.

1446'dan 1451'de ölümüne kadar olan devrede Murad'ın Rumeli'de seferleri oldu, o konuya girmeyeceğim. Fakat 1451 baharında, Karamanlılara karşı Dulkadiroğulları'yla bir akrabalık kurmak istedi ve oğlu Mehmed'i bir Dulkadir hatunu ile evlendirdi (1451). II. Murad muharip bir insan değildi, mutasavvıf, şiir yazar ve harpten nefret eder. Size *Gazâvât-ı Murad Han*'dan bir fıkra aktarayım.

Varna Muharebesi'nin kızgın bir anında Murad harp meydanında ata binip kaçmak istedi. O zaman Karacabey Beylerbeyi sultanın atının dizginini tuttu, nereye gidiyorsun diye. Eğer kaçabilseydi Varna'da mağlup olacaktık. Murad böyle bir insandı. O, aynı zamanda Klasik Müzik'in bizdeki kurucusudur. Sultan Murad'ın devrinde yazılmış bir kaynak vardır; *Takvim-i Hümâyun*. *Takvim-i Hümâyun*'da der ki padişahımız şu yıldız altında doğduğu için şenliklere düşkün.

Bizim tarihlerimizde yanlışlar vardır. Murad büyük bir sultan ama Şihabeddin Paşa da büyük asker. Sultan Murad düğünün hemen akabinde hayatını kaybetti. Böylelikle Fatih Sultan Mehmed'e taht yolu açıldı. Fatih'in lalaları Zaganos ve Şihabeddin Paşalar, Çandarlı Halil'in düşmanıdır, onu yenmek için büyük başarının İstanbul'un fethi olduğunu çok iyi biliyorlar ve ona, "Sen İstanbul'u fethetmezsen Çandarlı'yı bertaraf edemezsin," diyorlardı. Bu genç hükümdar 12 yaşında tahta geçmişti, ikincisinde 19 yaşında olgun bir insandır. Tahta geçtiği zaman, Osmanlı Devleti'nin Batı'daki düşmanları sevindiler. Yani kabiliyetsiz, kendini göstermemiş, genç bir adam Osmanlı tahtına geçmiştir diye. Fakat bilmiyorlardır ki bu genç adamın bütün düşüncesi, "İstanbul'u nasıl alırım." Çünkü İstanbul'un fethi onun için aynı zamanda Çandarlı Halil'in tahakkümünden kurtulmak demektir. İstanbul'u mutlaka fethedecek. Lalaları Zaganos ve Şihabeddin de onu bu hususta desteklemekte, teşvik etmekte, "Mutlaka İstanbul'u fethetmelisin," demekteler.

Genç sultan fetih için her türlü tedbiri aldı. İstanbul fethi için gereken bütün imkânları düşündü, planladı, iki sene boyunca gece gündüz bunun üzerine düşünüyor. Bu saltanatı için gerekli. 1451'de tahta geçer geçmez ilk iş Karaman'a yöneldi. İlk seferi 1451'de Karaman'a karşıdır fakat Karaman'a kadar gitmedi; elverişli bir anlaşma ile Karaman'ı tarafsızlaştırdı.

Karaman'la elverişli bir anlaşma yaptıktan sonra 1452 yılı yazında Edirne'ye geçip 4 ay boyunca Boğaz'a geldi ve babasının Rumeli'de Varna Muharebesi sırasında geçtiği yerden Anadolu Hisarı'nın karşısında yeni bir hisar, Rumeli Hisarı'nı yaptırdı. Bu suretle Anadolu ve Rumeli arasında geçiş emniyete alınmış oluyor. Ağustos ayı sonlarında Bizans'la savaş ilan etti ve aynı zamanda Boğaz'da Karadeniz-Akdeniz arasında geçişi kontrol etmeye başladı. Yani hiçbir gemi Rumeli Hisarı'na uğramadan geçemez hale geldi, mutlaka izin alacak öyle geçecek. İşte Fatih'in dehasını görüyorsunuz. Eğer muhasara sırasında bir Venedik donanması Haliç'e gelseydi İstanbul fethedilemezdi. O büyük bir stratejist idi, bu sebeple evvela Boğaz'ı kesmeye karar verdi ve Rumeli Hisarı'nı yaptı.

Venedik gemileri bunu kabul etmeyip meydan okudu ve onlardan bir kaptan Boğaz'ı izinsiz geçmek istedi. Fatih'in büyük dehasının bir yönü de topçuluğun önemini anlamasıdır. İstanbul'u topla alacaktır. Topçulukta büyük ilerleme kaydetmiştir. Dünya tarihinde topun kalelere karşı ateş kuvvetini anlayan büyük dehalardan biridir. Avrupa'da da feodal prenslerin kalelerini yıkan hanedanlar, merkezî devletlerini kurmuşlardır. Feodaliteyi mahveden top ateşidir ve bunda teknolojik bakımdan en büyük başarı Fatih Sultan Mehmed'e aittir. İstanbul surlarını yıkmak için muazzam toplar döktürdü.

Görüyorsunuz ne kadar büyük bir zekâ. Evvela Karaman'ı bertaraf ediyor, çünkü Karaman harekete geçerse kuşatma akamete uğrayabilir. Surları yıkmak için en büyük topu döktürüyor Edirne'de. Macarlarla bir anlaşma yapıyor. Osmanlı'nın Rumeli'de en büyük düşmanı Macarlardır. Onlarla da bir mütareke yaptı. Gayet müsait şartlarla, politik bakımdan aşağıdan alarak Macaristan'ı da bertaraf etti. Diplomatik faaliyetlerle Osmanlı Devleti'nin kuşatma esnasındaki emniyetini sağlamış oldu. 1452-1453 kışında tüm hazırlıklar tamam. Haliç'e gemileri indirmek konusu yanlış anlaşılıyor, ta o zaman mühendisler getirerek donanmayı Haliç'e indirmek bir günde yapılmış bir şey değildir. Çünkü Haliç'in her tarafı surlarla kuşatmada, eğer Haliç'e inmezseniz serbest kalırlar. Fatih'ten önce kaç kere fethe gelinmiş, bu surların önünden geri dönülmüştür. Burada Fatih'in dehasını belirtmek istiyorum. Öyle bir hazırlık yaptı ki toplarıyla, diplomatik faaliyetiyle, daha 1452 Ağustos'unda savaş ilan ettiği zaman artık İstanbul'u düşürmek için her şey hazırlanmıştı. Fakat muhasara sırasında 4 gemi Osmanlı donanmasını yararak Haliç'e girmeye muvaffak oldu. 20 Nisan'da Haliç'e asker ve erzak getirdiler. Muhasara altındaki Rum ahali surların üzerine çıkarak sevinç çığlıkları attı. Büyük bir tehdit... Osmanlı ordusu dağılmaya başladı.

Fatih bir meşveret meclisi topladı. Orada Çandarlı ve ulema, "Bırakalım dönelim, asker de zaten dağılmaya başladı," dediler. Bu genç adam fethi yapamaz dediler. İşte Fatih'in iradesi, büyüklüğü orada. Hepsine karşı kuşatmayı sürdürdü.

Kendisinin bir şeyhi vardı, Akşemseddin. Akşemseddin'in mektubu bize geldi. O mektup, "Düşmanın Haliç'e girmesi üzerine orduda dağılmalar oldu," diyordu. Çandarlı o meşveret meclisinde kendi adamlarıyla beraber, "Bu iş neticeye varmayacak, rezil olacağız," diyordu. 20-21 Nisan'da toplandı meşveret. İşte orada Fatih'i hocası Molla Güranî ve Zaganos, Şihabeddin Paşalar desteklediler.

Ertesi gün büyük bir top ateşi ile surların bazı burçlarını yıktılar. Aslında Fatih, Venedik'i de oyalamıştı ama Venedik tehlikeyi görünce donanmayı Agriboz'a gönderdi. Donanma Agriboz'da bekliyor. Donanma tam hareket edeceği gün, 29 Mayıs'ta İstanbul düşecektir. Topların açtığı gedikten evvela yeniçeri ordusu şehre girecek ve şehir düşecektir. Tarihçiler bunu iyi belirtmiyorlar. O zaman Agriboz'da bulunan Venedik kumandası fetihten üç gün önce oradaydı. Müsait bir rüzgâr bekliyordu güneyden harekete geçip İstanbul'u kurtarmak için. Fakat bu üç gün içinde rüzgâr esmedi. Rüzgâr olsaydı belki de sonuç farklı olacaktı. Fakat aynı gün, yani 29 Mayıs'ta rüzgâr başladı. Venedik donanması İstanbul'u kurtarmak için harekete hazır. Aynı gün 29 Mayıs'ta fetih haberi gelince Venedikliler pes ettiler.

24

AKDENİZ UYGARLIKLARI ENSTİTÜSÜ'NÜN KURULUŞU*

Rahmetli Erdal İnönü, UNESCO'da her sene toplanan genel kurulda Türkiye'yi temsil etmekte idi. ben de aynı tarihlerde UNESCO'da idim. UNESCO'nun hazırlamakta olduğu *İnsanlık Tarihi (History of Humanity)* serisinin V. cildi için (1500-1800) Cambridge'li Profesör Peter Burke ile editörlük yapıyorduk.

Erdal İnönü, o zaman beni bularak genel kurula bir proje sunmak istediğini, teklifin özünün ise Akdeniz Medeniyetleri Tarihi konusunda olacağını söyledi. Her Akdeniz memleketinde böyle bir enstitü veya merkez kurularak, Akdeniz milletlerinin ortak tarihini araştırma imkânı sağlanmış olacak. Akdeniz memleketleri bu bilimsel çalışmalar ve paylaşılmış tarihleri dolayısıyla zaman zaman bir araya gelebilirler. Kendisi tarihçi olmadığı için benden Akdeniz tarihi üzerine bazı bilgiler aldı ve *Conseil*'e projeyi kabul ettirdi. Bu karar üzerine tüm Akdeniz memleketlerinde, Akdeniz Uygarlıkları konusunda enstitüler birbiri peşine kuruldu. Ben, Türkiye'de de böyle bir enstitünün kurulması için İzmir Ege Üniversitesi'ne başvurdum ve öteki Akdeniz memleketleri gibi bir enstitünün kurulması için harekete geçmelerini rica ettim. Bu arada Yunanistan, Girit'te böyle bir enstitü kurmuş ve faaliyete geçmiş bulunmaktaydı. Fakat -bilmiyorum hangi sebeplerle- bu proje, adı geçen üniversitede yürütülemedi. Daha sonra İzmir Milletvekilleri, TBMM'de bu proje üzerinde teklifler yaptılar. Bir enstitü kurulabilmesi için TBMM'nin kararı gerekiyordu. Fakat bu girişim de sonuçlanamadı. Yıllar sonra Akdeniz Üniversitesi, beni bir doktora tevcihi nedeniyle davet etti. O zaman Sayın Rektör İsrafil Kurtcebe'ye proje hakkında bilgi verdim ve böyle bir enstitünün Akdeniz Üniversitesi'nde kurulmasının çok yerinde olacağını kendisine anlattım. Sayın Rektör, Tarih Bölümü'nü böyle bir proje için harekete geçirdi. Yapılan taslak, YÖK'e sunuldu. Fakat YÖK, -bilmiyorum hangi nedenlerle-

* Bu konuşma 10 Ocak 2012 tarihinde, Akdeniz Uygarlıkları Enstitüsü'nün kuruluş gününde yapılmıştır.

projeyi noksan buldu. O zaman YÖK Başkanı, Sayın Yusuf Ziya Özcan benim Chicago Üniversitesi'nden öğrencimdi. Kendisine bu projenin önemi hakkında bilgi sundum ve sonunda proje, YÖK tarafından kabul edildi. Akdeniz Üniversitesi, projeyi en geniş biçimde değerlendirerek, *Akdeniz Uygarlıkları Enstitüsü* adı altında geliştirdi ve Sayın Prof. Haldun Eroğlu ve Bilkent Üniversitesi'nden meslektaşım değerli Arkeolog Prof. Murat Arslan ile enstitüyü kurmak için faaliyete geçtiler. Bütün bu faaliyetleri yakından izlemekteydim. Nihayet bugün enstitünün açılışını büyük bir mutluluk içinde kutlamaktayız.

Anadolu özellikle Ege ve Akdeniz, kıyıları boyunca Tarih öncesi devirden başlayarak birçok medeniyetin en önemli kalıntılarını muhafaza etmektedir. Böyle bir enstitünün yıllar önce kurulmuş olması gerekmekteydi. Bu görevi Akdeniz Üniversitesi'nin gerçekleştirmiş olması, büyük bir mutluluktur. Enstitünün kuruluşuna ve faaliyetine ön ayak olan değerli rektöre ve bilim adamlarına şükran borçluyuz. Kendilerini candan tebrik ederim.

25

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ KONGRESİ*

Sayın rektör, sayın kongre başkanı, çok sayın konuklar, aziz katılımcılar ve öğrenciler. Benim için bu yaşta Ankara'dan koşup gelmek ve bu çok önemli kongrede hazır bulunmak bir ödevdi. Bu yüzden organizasyon komitesine beni davet eden sayın rektöre, sayın başkana burada minnetlerimi, şükranlarımı arz etmeyi bir vazife biliyorum.

Efendim günümüzde, sayın rektörün veciz bir şekilde anlattığı gibi bir iktisat devresindeyiz. Global bir müessese bir kalkınma manivelası haline gelen iktisat, bugün bütün milletlerin talihini tayin eden en önemli hadisedir. Savaşları durdurabilecek kudrette, insanlığa refah ve saadet getirecek bir yol olarak düşünülen en önemli gelişmedir diye kabul ediyorum. Efendim Türkiye, Türkiye'miz, Osmanlı devrinde de aynı ödevi üstlenmiş iktisat sahasında. Dünya iktisat tarihinde Türkiye. Osmanlı İmparatorluğu, tayin edici, merkezde olan, çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Çok zengin arşivimiz sayesinde değerli çalışmalar ortaya konacaktır, konmuştur. Bu vesile ile Türkiye'de iktisat tarihini, ilmî bir kürsüye kavuşturan üstadımız rahmetli Ömer Lütfi Barkan'ı burada minnetle ve rahmetle anmayı bir vazife biliyorum.

Türkiye özellikle 1400-1600 yılları arasında Avrupa ekonomisini yönlendiren, besleyen en önemli bölge idi. Ne zaman ki Atlantik ekonomisi, koloni gelirleri iktisada hâkim olmaya başladı, bu rol 1600'den sonra zayıfladı. Fakat İtalya Rönesans'ı, Venedik, Ceneviz... Floransa yalnız gıda maddelerini değil, kendilerini zengin eden ipeği Bursa'dan temin etmekte idi. İtalyan Rönesans'ının parlak şehirlerini besleyen, oraya gıda maddeleri gönderen Batı Anadolu idi. Fransız tarihçisi Heers'e göre Ceneviz üzerine yazdığı meşhur kitabında, "1400'lerde Batı Anadolu'dan İtalya'ya, oradan da bütün Avrupa'ya ihraç olunan pamuk 500 bin altına mâl olmakta idi.

---

* Bu konuşma 3 Nisan 2012 tarihinde, Akdeniz Üniversitesi Kongresi'nin açılışında yapılmıştır.

Onun yanında Venedik, Osmanlı ile diplomasisini Anadolu buğday kaynağını emniyete almak için sarf etmekte idi," der.

Bugün Avrupa, Türkiye'yi bir Avrupalı ortak olarak AB'ye iltihak hususunda tereddüt etmektedir. Şansölye Merkel ve yakınlarda Sarkozy (Fransa Cumhurbaşkanı) bizi kendi aralarına bir "eşit ortak olarak değil, yalnızca sömürmek için ekonomik ortaklık" teklif etmektedirler. Bu büyük bir gaftır, cehalettir. Şimdi sizlere Türkiye'nin Avrupa ekonomisi üzerindeki belirleyici büyük rolünü devirler zikrederek kısaca hatırlatmak isterim.

Rönesans İtalya'sının ekonomik hayatında birinci faktör olarak ona gıda temin eden, ham madde pamuk, ipek gibi temel sanayi maddelerini sağlayan, atalarımız Osmanlı Türkleri idi. Avrupa'da ileriki asırlarda ekonomiyi belirleyen temel sanayi ipek sanayi ile pamuk sanayii olmuştur. İpek sanayi İtalya'da evvela 1250'lerde Floransa'da Lukka'da ortaya çıktı ve Rönesans İtalya'sını servete boğdu. Çünkü bütün Avrupa yüksek sınıfları yeni ipek kumaşları almayı çok istiyordu. Her sene büyük bir servet Floransa'ya akmaktaydı. Hümanizmanın, Rönesans'ın vatanı olarak II. Atina unvanını alan Floransa, bizim onlara gönderdiğimiz ipek balyaları sayesinde o refaha, zenginliğe ve dolayısıyla kültüre sahip oldu. Venedik'in bütün politikası Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen baharat, ipek, buğday ithaline bağlı idi. Büyük Venedik şehri daha Yıldırım Beyazid zamanında bu ithalatı garanti altına almak için diplomasisini ayarlıyordu. Özetle, Rönesans İtalya'sı, Osmanlı'nın ekonomi sahasındaki belirleyici iş birliği sayesinde yükselmiştir. İpek sanayii çok önemliydi Avrupa'da. Cenova ipek sanayii için ikinci merkez olmuştur, üçüncü merkez Venedik idi. Bu ticaret İran'da, Hazar Denizi güneyindeki Gilan, Şamahi gibi büyük merkezlerden gelen ipekle besleniyordu. Venedik Floransa yaptıkları kumaşlarda Bursa'da ürettiğimiz kumaşların motiflerini kullanmaktaydılar. Sarayda iç oğlanlarına, yüksek saray memurlarına giydirilen kumaş yabancı menşelerdendi, Venedik'ten ithal edilirdi. Fakat aynı zamanda Bursa menşeli kumaşlar Rus çarlarının ve İsveç'te piskoposların merasimlerinde kullanılan kumaşlardı. XV. ve XVI. yüzyılda Bursa'da büyük bir ipek sanayii ve ticareti vardı.

İpekli kumaş sanayii Fransa'da 1540'larda başlamıştır. Demek ki XVI. asır ortalarında Fransa ipekli kumaş üretmeye başladı ve zenginliği İtalya'dan kendi üzerine çekti. Fransız ipek kumaş sanayi Türkiye'nin rakibi olarak ancak XVIII. asırda ortaya çıkmıştır. Yeni bir dokuma tekniğinin bulunması üzerine Fransız sanatının güllü, güzel kumaşları, ihracı dolayısıyla Fransa, Türk ipek kumaşçılığı ile rekabet etmeye başlamıştır. Fransa'nın başlıca zenginlik kaynaklarından biri ipek sanayii olmuştur. Onun menşeine

giderseniz, Osmanlı'ya gelirsiniz. Asıl büyük devrim, pamuk, sanayiinde olmuştur. Pamuk üzerine, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar* adlı kitabımda tüm bu bilgiler mevcuttur.

Türkiye o devirde Hindistan'dan sonra dünyada en büyük kumaş sanayiine sahipti, en güzel kumaşları ihraç eden bir memleketti. Pamuklu kumaşların Avrupa pazarında önemli bir talep konusu olması Hindistan ihracatıyla başlar. Hindistan'ın bugün de gördüğümüz çok renkli hafif basmaları, evvela İtalya, sonra Fransa olmak üzere Avrupa'yı istila etti. Çok cazip bu Hint basmaları, bizim "çit" dediğimiz basmalar, o kadar cazip giyim maddesi olarak yayıldı ki yerli kumaş sanayileri bilhassa yünlü sanayi İngiltere'de cephe aldı. Hatta Hint basmalarının memlekete sokulması yasaklandı. İngiltere'de 1700'lerde, kumaş girişlerini önleyemediler, kaçak olarak girdi. Güney Fransa'dan, Marsilya'dan büyük miktarda Türk pamukluları İspanya ve Güney Amerika'ya gidiyordu.

Bu arada bir noktaya dokunmak isterim bunu kitabımda da delilleriyle göreceksiniz. Mavi kaba pamuklunun (Jeans) menşei Türkiye'dir. Türkiye'de çok eski zamanlardan beri bu kaba pamukluyu -maviye boyanmış kaba pamukluyu- fakir halk giyerdi. Çünkü Türk pamuğu serttir, mısır pamuğu gibi, Hint pamuğu gibi ince elyaflı değildir. Bu yüzden, bu ucuz pamukluyu, Hindistan'dan ithal edilen İndigo çivisi boyası ile boyar ve günlük giyimlerinde kullanırlardı. XV. asırda Kefe gümrük defterinde buna "kırbas" deniliyordu. Büyük ölçüde başka memleketlere bu ucuz mavi kumaş ihraç edilmekteydi. Güney Amerika'da İspanya esir plantasyon işçilerini giydirmek için ucuz kumaş arıyordu, pamuk tarlalarında kullanması kolay olan Türkiye menşeli kaba pamukluyu Marsilya tüccarları İspanyollara satmaya başladılar. Fukasava adında bir Japon bu konuda doktora yapmıştır, ondan öğreniyoruz. Bu mavi pamuklu İzmir'den ve özellikle güneydoğuda Antep'ten büyük miktarda ihraç edilmekte idi. Diyarbakır, Mardin pamukluları, Halep yolu ile Marsilya'ya gönderilirdi. Fukasava'nın söylediğine göre Marsilya'da büyük ölçüde ticaret filosu bulunur, bu mavi kaba pamuklu kumaşlar Güney Amerika'ya gönderilirdi. Daha sonra XVIII. asır sonlarında Birleşik Amerika'nın güney eyaletlerinde pamuk tarımı başlayınca, üretim Kuzey Amerika'ya yöneldi.

Pamuklu kumaşların bu kadar büyük talep karşısında kalması neticesinde İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri bilhassa İsviçre, ince pamuklu, tülbent sanayiinde çok ilerledi. Avrupalılar baktılar ki Hint ve Osmanlı pamuklu ithalatını önleyemiyorlar, pamuklu sanayiine geçtiler. İlk pamuk fabrikaları kurulmaya

başladı. Biliyorsunuz, XVIII. yüzyılda büyük talep karşısında pamuklu sanayii de mekanizasyona geçmiştir. Fakat boya meselesinde Avrupa yine Türkiye'ye muhtaçtı. Bizim Edirne kırmızısını, Diyarbakır kırmızısını yapamıyorlardı. XVIII. asırda ancak bunu Türkiye'den kaçırdıkları Ermeni Rum ustaları vasıtasıyla öğrendiler. Avrupa büyük pamuklu sanayii sayesinde Hindistan'ı ve Türkiye'yi bertaraf eden büyük sanayi devrimine girdi. İngiliz sanayiinin, XVIII. asır sonunda 1830'lara doğru İngiliz pamuklularının dünya pamuklu pazarlarına hâkim olması, büyük ekonomik devrim sayılır.

Konuyla ilgili olarak bir de "Blue jeans" nasıl bugün moda haline geldi. Güney Amerika'daki işçileri -pamuk işçilerini- kaba pamukluları ile giydirmeye başladıkları zaman, Amerika'nın batısında bulunan madenciler dayanıklı, göz alıcı mavi pamukluları giymeye başladı. Ondan sonra bu ucuz kumaş, kovboyları da cezbetti. Birtakım madenî, süsler takarak bunu moda haline getirdiler. Yani kaba mavi pamuklu kumaşı ilk olarak kovboylar, madenciler, işçiler giydi... XX. asırda II. Dünya Harbi'nden sonra solculuk hareketi başlayınca aydın sınıflar, işçilerle tesanütü göstermek için onların kılığını yani mavi pamukludan kullanmak moda oldu. Hatırlıyorum, bir profesör arkadaşımın, ceketi ve pantolonu bu kaba mavi pamukludandı. Oradan bütün dünyaya yayılarak "blue jeans" dediğimiz bu mavi pamuklular moda oldu. Fakat kaba mavi pamukluların menşei Türkiye'dir.

Şunu kısaca özetlemek istiyorum, Türkiye tekstil sanayiinde dünyada Hindistan'dan sonra en önemli memleketti. Pamuklu çeşitlerini ve onun teknolojisini biraz önce arz ettim. Türkiye'de hemen hemen her kasabada halk, mavi kaba pamukludan elbise yapardı, arşiv defterlerini araştırırsanız hemen hemen her yerde pamuklu görürsünüz. Evvela Batı Anadolu'da, sonra Adana Çukurova'da pamuk üretimi arttı. Türkiye'nin en iyi pamukları Karahisar'da olurdu ve bu ürünler Çine'de yetiştirilirdi. Türkiye pamuk ihracına XV. asırda başladı, o zaman çok ince, kıymetli bir pamuklu çeşidi "bogasi", Burdur havalisinde yapılıyordu. Bu bilgileri Macaristan gümrük defterlerinde, Boğdan defterlerinde buluyoruz. Daha sonra Güneydoğu Anadolu'dan, Marsilya yolu ile Amerika'ya mavi pamuklular ihraç edilmeye başladı. Fakat bu güzel Anadolu'muzun tezgâh pamuklu sanayii, endüstri devrimiyle birlikte makineli üretimin çıkmasının akabinde fiyatların 5 misli ucuzlaması sonucu XIX. asırda çöktü.

26

İSLAM HUKUKU VE SOSYAL DEVLET*

İslam'ı incelerken temel olarak iki farklı yaklaşım sergilenir. Dinin sıkı yorumu, yalnız Kur'ân ve Sünnet'te ortaya konan İslam'ın değişmez ve ebedî ilkelerine dayanan bir yorum önermektedir. Bu temel kaynaklardan getirilen delillerle, "Hâkimiyetin Allah'a ait olduğu; aslında kâinatın, bir olan Allah'ın mülkü olduğu ve bu yüzden hukukun tek kaynağının bulunduğu," belirtilmiştir. Buna göre, insan toplulukları ve devlet Allah'ın emirleriyle yönetilir.

Başlangıçta belirtmeliyiz ki bu sıkı Sünnî yorum, İslam'ın birliği ve devamlılığı bakımından İslam tarihi boyunca çok önemli bir rol oynamıştır, İslam zaman ve mekân içerisinde birlik ve bütünlüğünü Ebu Hanife, İmam Şâfi, İmam Malik ve İbni Teymiyye gibi büyük fakih imamlar sayesinde korumuştur. Kaynaklara sadık kalarak, İslam'ı, farklı tarihî süreçlerinde karşılaştığı yıkıcı saldırılardan korumuşlardır. Şüphe yok ki İslam benzersiz bir inanç sistemi olarak devamlılığını canla, başla takip eden bu kişilere borçludur. Kanun yapan, koyduğu kanunun İslam Şeriatı'na uygun olduğundan emin olmak için her zaman, dinî otoritenin fikrini alma konusunda kendini zorunlu hissetmiştir. Bu düşünce okulu, büyük imamların birincil kaynaklara dayanarak getirdiği yorumun dışında herhangi bir yeniliğe, *bid'ata* izin verilmeyeceğine inanmıştır. M. Birgivî ve Kadızâdeliler, dinde taassubu benimsemişler ve Osmanlı toplumunda tespit ettikleri yirmi bir bid'ata karşı camilerde vaazlarıyla savaş açmışlardı. Bir İslam devleti olarak Osmanlı Devleti, şeriatın üstünlüğü ilkesini izlemiştir. Mesela, bir Hristiyan devlete kapitülasyon verilirken veya bir madde değiştirilirken mutlaka şeyhülislamın fetvası alınırdı.

Öyle görünmektedir ki ilk Osmanlı sultanları hukuki kurallar koyarken, hatta önemli politik kararlar alırken fakihlere danışmışlar; daha sonra aynı amaç için şeyhülislamlık makamını kurmuşlardır. Ancak, Osmanlı tarihinin sonraki dönemlerinde, özellikle Fatih'ten sonra, yönetime ait alanlar, kanun yapma faaliyeti bakımından sultana bağlı sayılmıştır. Bazı özel alanlarda şeriat ya da dogmatik yorum, çeşitli kamusal kurumları açıklamakta yeterli

* Bu konuşma 3 Mayıs 2012 tarihinde yapılmıştır.

görülmemiştir.[2] Burada, alternatif bir yöntem olarak deneysel (*emprical*) tarihsel yaklaşım, vazgeçilmez bir zaruret olarak kabul edilmiştir.

Genel olarak İslam hukukunda sosyal-tarihsel metot şudur: Fiilî şartlar ve durumlar belli bir kanunun ortaya çıkmasına yol açar. İslam hukuku şeriat kapsamını genişletirken bizzat İslam fukahasının, sosyal muamelât alanında kıyas ve öteki yorumlarına başvurur. Fıkıh, İslam cemaatinin bir bütün olarak yanılmazlığı prensibi, yani icmâ'ın (*consensus*) uygulanması ile gelişip büyümüştür. XIX. yüzyılda ictihâd kapısının açılmasını savunan ulema ve düşünürler, İslam hukukunun bu dinamik ilkesini en geniş şekilde uygulamaya çabaladılar. Bilindiği üzere, özellikle icmâ, istihsân ve istislâh ilkelerini savunan ulema, Osmanlı'nın resmî mezhebi olan Hanefî mezhebine mensup idiler. Osmanlı fakihi Muhammed el-Fenârî, istislâh ilkesini genişleten ulema arasında sayılır. İstihsâna bir misal vermek gerekirse, Osmanlı Şeyhülislamı Ebussuud Efendi, XVI. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaygın olarak yerleşmiş para vakıflarını onaylamıştır. Bunu yaparkenki gerekçesi, binlerce fakir insanın, ulemanın, öğrencilerin ve imaretlerin bundan yararlandığı ve para vakfının kaldırılması halinde Müslüman toplumun bundan büyük zarar göreceği idi.[3] Böylece Müslüman toplumuna fayda ilkesi, para vakıflarının şeriatça onaylanmasında kullanıldı. Oysa Hanbelî mezhebinde bir âlim, Mehmed Birgivî, para vakıflarının ribâya bulaştığı ve dolayısıyla şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle şeyhülislama şiddetle saldırdı. Verdikleri hükümlerde ve ıslahat tedbirlerinde çoğu Osmanlı hukukçusu ve bürokratı, toplumun ve devletin ihtiyaçlarına yanıt vermek için her zaman istihsân prensibine, yani Müslüman cemaatinin genel menfaati ilkesine başvurmuştur. Kısacası, özellikle Müslüman toplumun temel ihtiyaçları söz konusu olduğunda, bizzat ulema açıkça, İslam hukukunun bu gelişmeci ilkesine bağlı kalmıştır.

Ancak fazla olarak, İslam tarihinde, en azından belli bir dönemden sonra, yalnız sultanın mutlak yetkisiyle çıkarılan ve uygulanan kanunlar da işlem görmüştür. Bağımsız bir hukuk kaynağı, bağımsız bir siyasi yetkinin varlığını gerektirir. Burada İslam için temel soru, ayrı bağımsız bir kurum olarak böyle bir siyasi otoritenin İslam'da bir gereklilik olup olmadığıdır. Başka bir ifadeyle, temel sorun, gerçekten İslami emirlerin dışarıdan zorlayıcı bir otoriteye ihtiyaç duyup duymadığıdır. Tarihte, bir İslam cemaatinin ve şeriatın, kendi siyasi otoritesi olmadan bir gayrimüslim devletin yönetiminde varlığını

---

1 *Kanun ve Kanunname* için bkz. *Encyclopedia of İslam*, 2. ed., IV, 556-565 (H. İnalcık).

2 Bkz. H. İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age*, 1300-1600, London: Weidenfeld and Nicolson 1913, 184; daha ayrıntılı olarak, Ö.L. Barkan, "Edirne Askerî kasamsına âit Tereke Defterleri", *Belgeler* (TTK), 111 (1968). 1-479; Ö.L. Barkan ve E.H. Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1970; bu çeşit vakıfların yaygınlığını gösterir.

sürdürdüğü dönemler olmuştur; İran'da Moğol İlhaniler dönemi, Rusya ve Avrupa koloni yönetimi gibi... İslam tarihinde bu soru, dünyevi bir gücün veya devletin var olması gerektiği şeklinde cevaplanmıştır.

Daha sonraki zamanlarda aynı soru, İslam ve Müslümanlar için hayati önem kazanmıştır. Özellikle Sünni İslam, Şiîlerin ve Haçlıların saldırıları altında büyük bir tehlike karşısında kalınca güçlü bir hilafet, onu destekleyen güçlü bir devlet, İslam'ın hayatta kalması için bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir.

Ne var ki bağımsız bir seküler otoritenin oluşturulması, aynı zamanda bağımsız bir kanun yapıcı otoritenin de kurulması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, zamanla, şeriatın çözüm için bir kural koymadığı durumlar ortaya çıkmakta idi. Fetva kurumu, her zaman, özellikle kamu işlerinde yeterli değildi. Sultan tarafından verilen hükümler, bazen şeriatla uyumlu görünmese bile, sivil otoritenin devamı nihai olarak Müslümanların hayrı için zorunlu kabul edilerek uygulama alanına konmuştur. Bu kurallar, tamamıyla bağımsız bir hukuk konusu olarak, şeriat ile yan yana, mevcut devlet hukuku anlamına gelen "kânun"[4] veya "zevâbit" terimiyle adlandırılmıştır. Tarihsel olarak, sultanın dinî otoriteye dayanmayan bağımsız egemenliğinin ve bağımsız olarak kanun yapma faaliyetinin bu gelişimi, X. ve XI. yüzyıllarda İran'da Büveyhioğulları'nın ve Türk Selçukluların fiilen egemen olmasıyla güç kazanmıştır. Özellikle, Selçuklu sultanının askerî-siyasi otoritesi, o zaman İslam dünyası ve hilafetin içine düştüğü anarşiden kurtarılması için hayati bir zaruret olarak karşılanmıştır. Böylece, mutlak otorite ve adalet kavramlarına dayanan eski Hint-İran devlet anlayışı, Müslüman siyaset teorilerinde yaygın hale gelirken,[5] güçlü Türk hanedanları devlet idaresinde fiilen kuvvet ayrılığı prensibini getirmişlerdir. Onlar, Orta Asya Bozkır Devleti'nin beg-kagan ve törüyasa geleneklerini yürürlüğe koydular ve bunu, Ortadoğu topraklarında kurdukları İslam devletlerinde hükümdar otoritesinin temeli yaptılar. Başka bir deyişle, X. ve XI. yüzyıllarda İslam topraklarında Türk devletlerinin kurulmasıyla beraber, devlet ve hukuk kavramında, bağımsız sivil otorite ve onun kanun koyucu gücü lehine derin bir değişiklik vukua gelmiştir. Türk yöneticiler, kamu otoritesi ve bu otoritenin mutlak bağımsızlığı konularında duyarlı idiler ve kamu yönetimini daima kendi devlet ve hukuk anlayışı doğrultusunda örgütleme hakkına sahip oldukları kanısını taşıyorlardı. Şekil bakımından yasalar, pratik alanlarda sultanın emirleri biçiminde çıkmakla beraber, teoride genel kurallar, kanun olarak yorumlandı fakat bu tutum

3 Bkz, "Kanun", *E.I.* 2. ed. 559-559-560; Z. Barnî'de devlet kanunlarına zâbita (çoğulu zevâbit) denmektedir.

4 İran devlet geleneği. Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı kitabında ayrıntılarıyla anlatılmıştır: bkz. H. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Ruhmeti Arat İçin*, Ankara 1967.

zaman zaman ulemanın eleştirilerine hedef oldu (Ulug Bey'in şeriatçılarca katli olayı ve Osmanlılarda Kadızâdeli vaizlerin sebep oldukları kargaşa) genelde, örfî kanunların şeriatın ruhuna aykırı olmadığı iddia olundu. İslam dünyasında Osmanlılardan önce kodifiye edilmiş bir kanun mecellesi bize ulaşmamışsa da temel kuralları formüle eden bu gibi sultanî metinler, şeriat ile yan yana bir sivil hukuk alanı oluşturmuştur. Bu yeni eğilim el-Mâverdî (öl. 1058) ve Ebû Mansûr el-Bağdâdî gibi büyük fakihlerin kitaplarında bir yansıma bulmuştur. El-Mâverdî, şeriatın uygulanmasını teminat altına alan bir araç olarak ve Müslüman toplumunun iyiliği ve bekâsı için dinden kaynaklanmayan bir kuvvetin (*kuvvetu's-saltana veya emâra*) gerekliliğini belirtmiştir.[6] O, birbirinden ayrı şeyler olarak, dinin korunması (*hirâsetu'd-din*) ve *siyâsetu'd-dünyâ*'dan söz etmektedir. Başka bir deyişle, burada da, İslam'ın ve halkın hayrı prensibi (İslami terminoloji ile istislâh), bağımsız siyasi otoriteyi ve onun kural koyma gücünü geçerli kılan ilke olarak kabul edilmiştir. Aynı mantık, sultanın otoritesinin bağımsız niteliğini ve bağımsız kanun yapma yetkisini savunmak için Osmanlılar zamanında da tekrarlanmış, bu durumu ifade için daima "Şer" ve "Kanun" ve "Din ü Devlet" terimleri kullanılmıştır.

Diğer taraftan, siyaset hakkındaki emprik teoriler, gayr-i İslami kaynaklara dayanan ahlak ilminin bir bölümünü oluşturan siyasetnâme, nasihatnâme gibi bağımsız bir literatür tarzını ortaya çıkardı. Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme*'si kadar ünlü olmasa da, Hindistan'da Ziyâeddîn Barnî'nin[7] eseri (yazılışı, 1359) İran-Türk saltanat ve hukuk teorisinin dikkat çekici bir ürünüdür. Barnî, İslam devletinde hükümdarın bağımsız olarak kanun yapma yetkisine sahip olma gereğini açıklarken, bunu düzenli dinî bir toplum hayatının ön koşulu olarak kabul etmiş, kadir-i mutlak bir devlet teorisinden hareket etmiştir. Müslüman halkın bekâsı, düzeni ve bizzat şeriatın uygulanabilmesi için mutlak güce sahip bir yöneticinin zorunlu olduğu savunulmuştur. Barnî der ki, İslami sünnete aykırı "şehinşâh yönetimi", ancak Husrev Perviz'in ve eski İran'ın öteki büyük imparatorlarının politikalarının takip edilmesiyle sürdürülebilir.[8] Barnî devamla, "Peygamberlik, dinin kusursuzluğudur, hükümdarlık ise dünyevi kutluluk ve mutluluğun kaynağıdır. Bunların bir araya gelmesi imkân sınırları içinde değildir," demektedir.[9] Barnî ayrıca, "Fakat hakiki Kelâm'ın yüceliğini, İslam'ın üstünlüğünü, hakikatin gücünü garanti

5 *El-Ahkâmu's-Sultâniyye*, Türkçeye çeviren: Dr. A. Şafak, İstanbul, tarihsiz, s. 77-78. İngilizce çevirisi, W. H. Wahba, *The Ordinances of Government*, Dolar, Qatar 1996.

6 *Fatâvâ-yi Jabândâri*, ed. Dr. A. Saleem Khan, Lahore, Research Society of Pakistan, University of Punjab, 1972; kaynağın analizi için bkz. M. Habib, Dr. Afşar, *Political Theory of Delhi Sutanate*, Allahabad, Kitab Babal, tarihsiz.

7 M. Habib ve Afsar, s. 39.

8 Aynı yer.

altına almak, İslam'ın düşmanlarını ve karşıtlarını bertaraf etmek ve dinin emirlerini ifa ve onların otoritesini yerleştirmek için İslam yöneticilerinin, İran imparatorlarının siyasetini izlemeleri bir zorunluluk haline gelmiştir," der.[1] Sultanın mutlak otoritesi hakkındaki bu ifade, Barnî'nin tüm siyasi teorisi için anahtar niteliğindedir. Soylu bir Türk ailesinden gelen ve Sultan Muhammed b. Tugluk'a danışmanlık yapan Barnî, *Fatâvâ-yi Cihândârî* (Hükümet İlkeleri) adlı kitabını, 1359 dolaylarında yazmıştır. Aligarlı bilim adamı Muhammed Habîb'e göre Barnî, "Müslümanlar arasında siyaset hukukunu meşrulaştıran ilk teorisyendir."[2] Aslında Barnî'nin kaynağı, Sultan Gazneli Mahmud (998-1030) zamanında canlanan eski İran saray nasihatnâme literatürüne kadar götürülebilir. Benzeri fikirleri, 1071'de yazılan Türkçe *Kutadgu Bilig*'de de bulmak mümkündür. Öyle görünmektedir ki bu iki eser Gaznevî döneminde yazılmış, ortak bir kaynağı kullanmaktadır. Bu dönemde İranlı bürokratlar, hilafetin üniversal egemenlik iddiası karşısında sultanların otoritesini güçlendirmek için dikkatlerini eski İran siyaset teorisine çevirmişlerdi. Pendnâme ve nasihatnâme türündeki edebiyat, özellikle Türk hanedanlar ve İran etkisi dönemini takiben İslam topraklarında hızla gelişti. Bilindiği gibi Gazâlî de aynı tarzda bir eser (*Kimyâ-yı Sa'âdet)* yazmıştır.

Ziyâeddin Barnî'den iki yüzyıl sonra başka bir Türk tarihçi ve devlet adamı, Tursun Bey, benzeri bir teori üzerinde yorum yapmıştır. Tursun Bey'e göre, "Her insan toplumu, İslam toplumu da dâhil olmak üzere, bekâsı için sivil bir otoriteyi kabul etmelidir." Ona göre, "Siyaset (*siyâse*) hikmete dayanıyorsa, insan tabiatında mevcut bulunan ve iki cihanda, bu dünyada ve öteki dünyada, mutluluğa götüren mükemmeli gerçekleştirir. Bu tür bir siyaset, ilahi siyaset olarak adlandırılır ve buna namus ya da dindar kişinin diliyle şeriat denir. Bunun kurucusuna da peygamber denir. Ancak, otorite (*tedbîr*) bu düzeyde değilse ve Cengiz Han'ın yaptığı gibi bu dünyada düzen kurmayı başarmak amacıyla sadece akla dayanırsa (*tedbîr-i akl*), buna 'sultanî siyaset' (*siyâset-i sultânî*) veya padişah yasağı (*yasag-i pâdişâhî*) denir. Başka bir deyişle, buna biz örf deriz."[3] (Fatih'in kanun niteliğindeki fermanlarını içeren bir mecmuaya, *Kanûn-nâme-yi Sultanî ber Mûceb-i 'Örfî Osmânî* adı verilmiştir).[4] Tursun Bey devamla, "İkisinden herhangi birinin gerçekleşmesi kesinlikle bir padişahın varlığına bağlıdır. Çünkü ilahi hukuk, mesela İslam, (insanlar

9 Aynı yer.

10 *A.g.e., s.* 139.

11 *The History of Mehmed the Conqueror*, H. İnalcık ve R. Murphey tarafından tıpkıbasım olarak İngilizce özeti ile birlikte yayımlanan metin: Minneapolis and Chicago; Bibliotheca Islamica, 1978, Metin: 7b-14a. Tursun, ünlü Beylerbeyi Hamza Paşa'nın oğludur. Siyaset teorisinde Nasîreddîn Tûsî'yi izlemiş görünmektedir. Örf üzerinde bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, "Örf" maddesi.

12 R. Anhegger ve H. İnalcık tarafından yayımlanmıştır, Ankara: TTK, s. 1954.

arasında) kıyamete kadar dünyevi ve uhrevi uyum için yeterlidir. Ancak padişahın (sivil otoritenin) varlığı her çağda bir zorunluluktur," demektedir. "Dünya işlerine (*maslaha*) her çağda ilgi gösterilmesi gerektiği için bu dünyanın gündelik işlerini yürütmede mutlak bir yetki (*vilâye*) sahibi bulunmalıdır. Onun otoritesinin yürümesi kesintiye uğrarsa, insanlar en iyi koşullarda yaşamayı sürdüremezler ve belki de hepsi yok olur."'[5]

Tursun Bey, Barnî ile tam bir uyum halinde, İslam dünyasında çok önceden oluşturulmuş bir görüşü ifade etmekte; şeriatın sivil bir otoritenin varlığına dayanması gerektiği teorisini dile getirmektedir. Barnî'nin, siyasette mükemmel hükümdarlar olarak İran hükümdarlarıyla Türk Hanları'nı yan yana zikrettiği belirtilmelidir. İslam devlet kavramına Türk katkısı, sadece sultanın otoritesinin mutlak şekilde bağımsızlığı noktasında değil, aynı zamanda genel hukuk ve adaletin yorumlanmasında da kendini gösterir.

MS VIII. yüzyıla kadar giden en eski kaynaklarımıza göre, Orta Asya Türk Hükümdarlığı, Kağan'ın tahta oturduğunda ilan ettiği törü veya yasaya, yani imparatorluğun düzenini belirleyen temel bir kanuna dayanmaktadır. Başka bir deyişle, hükümranlık, otorite ve siyasi gücün, törü veya yasanın ilanıyla oluştuğuna inanılmıştır. Bunun yazılı kanıtı, Orhon Kök Türk yazıtlarında tekrar tekrar ifade edilmiştir.[6] Aynı uygulamaya yüzyıllar sonra, Osmanlı Sultanı, İstanbul Fatihi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu II. Mehmed'in hükümdarlığında da (1451-1481) tanık olmaktayız. II. Mehmed, kendi devletinin temel kanunları olarak biri devlet düzenini, öteki reayanın statüsünü belirleyen iki kanunnâme ilan etmiştir.[7] Bu kanunnâmeler, doğrudan doğruya herhangi bir şeriat ilkesini içermemektedir; sadece imparatorluğun kamu kurumlarının oluşturulmasını ele almaktadır.

Türk devlet ve hukuk kavramı, İran hükümdarlık teorisi ile yan yana, Karahanlı Hakanı için bir öğüt kitabı olarak 1071'de yazılan *Kutadgu Bilig*'de açıklanmıştır.[8]

---

13 *A.g.e.*, 9a. Unutulmamalıdır ki, Tursun Bey bu satırları Fatih'in ölümü üzerine meydana gelen anarşi ve Bayezid-Cem mücadelesi döneminde yazmaktadır.

14 Metin, Talat Tekin tarafından yeniden yayımlanmış ve analiz edilmiştir: *A Grammar of Orkhon Turkic;* Mouton: The Hague 1968; H. İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966, s. 270.

15 Bkz. "Kanunnâme", *E.I.*, 2. ed., s. 562-563.

16 Yûsuf Khâss Hâjib, *Wisdom of Royal Glory; (Kutadgu Bilig), A Turco-Islamic Mirror for Princes*, İngilizce çeviri Robert Dankoff, Chicago: The Universitey of Chicago Press 1983. Kitap Farsçaya "Saadet-bahş ilm" şeklinde tercüme edilmiştir. Muhammed Sabir ise, "The auspicious Knowledge" şeklinde tercüme etmiştir, (bkz. *Hijra Celebrations*, Asia Study Centre, Pashawar, 1981, 1, 80). (editörün notu). Aslında Uygur hakanlarının unvanlarında gördüğümüz gibi. Türklerde hâkimiyet Tanrı tarafından bağışlanan Kut kavramına bağlıdır.

Kutadgu Bilig, sık sık, hükümdarlığın törü üzerine oturduğunu belirtmektedir.[9] Hükümdar, saltanatını ve halkını iki törüye göre örgütler. Ona göre, "Bir saltanatı iki şey oluşturur: Hikmet ve törü." Başka bir yerde Yusuf, "Hükümdarlık iyidir, fakat törü daha iyidir," der. Türk devlet kavramında Kagan'ın törüsü, *Kut*'tan ayrı düşünülemez. Hükümdar olabilmek için Tanrı'nın *Kut*'una mazhar olmak gerekir. Egemenliğin tanrısal kaynağı hakkında Türk devlet anlayışı, İslami dönemin egemenlik kavramı ile özdeşleştirilmiş ve Türk-İslam sultanlıklarında sultan gücünün mutlak niteliğine katkıda bulunmuştur. Devlet ve egemenlik hakkındaki bu anlayışın, siyaseten çökmekte olan İslam dünyasına girişi, şüphesiz kamu hayatına yeni bir ivme getirmiştir. Zaman içinde, İslam devletini yeniden örgütleyen ve şeriatın uygulanmasını garanti altına alan bir araç olarak sultanî kanunlar, İslam toplum ve kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Bunun en gelişmiş şekli, İslam tarihinin en merkeziyetçi ve otokratik örneği olan Osmanlı Devleti'nde gerçekleşmiştir. Bugün Türkiye'nin, seküler (siyasi sistemle yönetilen tek İslam ülkesi) olması ve diğer İslam ülkelerinden farklı bir yol izlemesi olgusunun, büyük oranda Osmanlı geçmişinin deneyimine dayandığını söylersek, mübalağa etmiş olmayız. Tarihte Türk devlet geleneğini temsil eden hanedanlar yönetimindeki bazı İslam topluluklarının da bir bakıma benzeri bir deneyimden geçtiklerini söylemek mümkündür.

Kim toplamış olursa olsun, *Tüzükât-ı Timurî* gibi eserler, eski Türk-Moğol devlet geleneği ile ilişkilendirilebilir ve Fatih Sultan Mehmed'in kanunnâmeleri ile karşılaştırılabilir. *Kutadgu Bilig* gibi temel olarak eski İran geleneğini izleyen *Âyîn-i Ekberî* de, form ve işlev bakımından ayrı kategoriye yerleştirilebilir.

Devlet hukukunu oluşturmaya gelince, bu süreç üç kaynağa indirgenebilir. Evvela, çoğu kanun veya kanunnâmeler, kaynağı bakımından, nesiller boyunca halk tarafından izlenen ve uygulanan yerel örf ve âdetleri esas almaktadır.[10] Hükümdarın yaptığı, sadece, bunlara hukukilik kazandırmaktadır. Böylece, sultanın "örfü", yahut dünyevi otoritesi, yerel âdetleri devlet hukukuna çeviren anahtar faktördür. Aynı zamanda, hükümdarın egemen gücü, eski İran ve Türk kaynaklarından gelen uygulama ve kavramları devlet hukukuna dönüştürmekte idi. Üçüncü olarak, günün ihtiyaçlarına cevap veren fermanlar, genel kurallar içerdiği zaman birer kanun niteliğini kazanıyordu (bunun için en iyi misal, R. Anhegger'la beraber yayımladığınız *Kânunnâme-yı Sultanî ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî*'dir).

Öyle görünmektedir ki Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında bir paralellik vardır. Her ikisinin de,

17 Bkz. "Kutadgu Bilig...", s. 265-269.

18 Bkz. H. İnalcık, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, 1, (1969), s. 111-114.

Orta Asya'dan kaynaklanan aynı köklere sahip oldukları hatırlanırsa, bu paralellik oldukça tabiidir. Hindistan'da yeni çağda büyük bir imparatorluk kuran Babür'ün, Timur soyundan geldiği, anılarını Türkçe yazdığı hatırlanmalıdır.

Burada, Osmanlıların ve onlardan önceki diğer Türk devletlerinin, halkın "maslahatı" alanında ortaya çıkan sorunlara, örf, âdet ve hükümdarın otoritesine dayanan kanunları kullanarak nasıl çözüm bulabildiklerini göstermeye çalıştık. Ancak İslam devleti olarak onların hepsinin prensip olarak her hususta şeriatın üstünlüğünü evvelden kabul ettikleri bir gerçektir. Osmanlı Kânûn-i Esâsi'si "devletin dini din-i İslam'dır" derken, öbür taraftan bürokratlar, Fransız kanunlarını tercüme etmekte ve uygulamakta; bunu din ve devletin selameti için yapmakta idiler. Özetlemek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu ve daha önceki Müslüman devletlerinde kamu hayatına ilişkin yeni durumlarda bağımsız bir kanun koyma faaliyeti bir zaruret olarak, yine bir İslami kurala, istislâh ve istihsân kuralına göre meşrulaştırılmıştır.

Şeriatın uygulanması, bir ulu'l-emrin, yani siyasi otoritenin varlığını gerektirdiği için ulema, siyasi gücün sağlamlaştırılması doğrultusunda gerekli olan kanunları İslam devletinin zaruri bir kurumu olarak kabul etmiştir. Diğer taraftan, tarihî bir gerçektir ki XI. yüzyıldan bu yana, İran ve Hindistan'da ortaya çıkan Türk-Müslüman sultanlıklarında, İslam öncesi İran ve Türk geleneklerinden gelen kanun ve kurumlar, devletin örgütlenmesinde ve kamu hayatında hayati bir rol oynamıştır.

Büyük sultanların hizmetindeki bürokratlar, "hükümdara öğüt" (*nasîhatu's-selâtîn*) edebiyatı içerisinde bu uygulamaları ve kavramları sunmuşlardır. Bu tür eserler, sadece hükümdarları aydınlatmakla kalmamış, aynı zamanda bürokratlara ve devlet adamlarına da kamu idaresinde yol göstermiştir. Osmanlılarda şeriattan bağımsız olarak ortaya çıkan geniş kanun yapma faaliyeti, bu nasihatnâmeler tarafından sağlanan fikirleri izlemiştir. Eski Hind-İran siyaset teorisinden gelen temel nazariye, adalet dairesi adıyla şöyle formüllendirilmiştir: Hükümdarın gücü askerî güce, askerî güç hazineye, hazine reayanın ödediği vergilere, vergilerin artışı adalete bağlıdır. Bu nedenle akıllı hükümdar reayaya adaletle muamele etmeli, zulümden kaçınmalıdır: "Adalet mülkün temelidir."[11] Müslüman devletlerde tüm bürokratik örgütlenme bu felsefeye dayanır. Bu pratik devlet teorisi, güç-devlet kavramıyla adalet kavramını bağdaştırmakta idi. Sarayın en göze çarpan yeri, Dâru'l-Adl denilen Adalet Kulesi veya Cihânnümâ'dır. Edirne'de ve İstanbul'da bu yapılar tüm saraya hâkimdir. Divân-ı Hümâyûn, bizzat padişahın başkanlık yapması gereken, yüksek adalet divânı sayılmakta, en mütevazı yurttaş dahi devleti temsil edenlere karşı şikâyetini divâna gelip şahsen ifade edebilmekte idi. Bu kurumun kaynağı tarihî gelenektir.

19 Bkz. "Kutadgu Bilig" adlı makalem; ayrıca "Adâletnâmeler", *Belgeler*, VII (1965), s. 49-145.

27

BURSA ARAŞTIRMALARI*

Londra'dan Türkiye'ye döndükten sonra, 1951'de Bursa sicilleri araştırmanız var, çok önemli keşifler yapıyorsunuz...

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bursa şer'iye mahkeme sicillerinin yakılması için emir verilmiş, bir imam bunları çuvallarla evine kaçırmış. Sonra hava yumuşayınca bunları müzeye vermiş, siciller müzede de bir hücreye atılmış. Müze Müdürlüğü, Köseoğlu orada çalışmış, oradan biliyorum Bursa'nın önemini. Bursa'daki o siciller önümde bir ufuk açtı. Siciller Bursa'daki müzede bir hücrede toz toprak içindeydi, ilginç bir hikâyedir; ben orada toz toprak içinde çalışırken Amerikalı yaşlı bir adamla eşi geldi. Hiç beklemiyorlar tabii; bir delikanlı bu defterler üzerinde eğilmiş çalışıyor... "Ne yapıyorsunuz?" diye merakla sordular, o zamanki İngilizcemle anlattım, "Bunlar tarihî vesikalardır, üzerinde çalışıyorum," diye... "Good bye" diyip gittiler, yıllar sonra 1957'de Amerika'da Harvard Üniversitesi'ne bir yıllığına gitmiştim, orada kendisiyle karşılaştım (Prof. William Langer).[1] Harvard Üniversitesi hocalarından Prof. langer ansiklopedik bir eserin, An Encyclopedia of World History'yi yayımlamıştır.

Profesör Langer benden eserin 4. baskısı Türk-Osmanlı bölümleri için revizyon istedi, yaptım, 4. baskıda adım vardır (*A Distionary of World History*, 1958).[2]

Toz toprak içinde arşivde çalıştınız, o defterleri kurtarmak için elinizden geleni yaptınız. Bursa tarihi size minnettar, Bursalılar sizi el üstünde tutuyor, biliyorum. Nasıl kurtardınız bu defterleri?

Önce müdüre söyledim, o da Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdı, "Bu arşivi kurtarmak lazım, Fatih devrine inen, çok mühim vesikalar var," diye... Milli Eğitim bu defterleri tamir edip, ciltlenmesi için İstanbul'da Topkapı Sarayı'ndaki atölyeye gönderdi. 280 kadar defter sandıklara kondu, İstanbul'a gönderildi.

---

* Bu konuşma Temmuz 2012'de yapılmıştır.

1 E. Çaykara, *a.g.e.*, s. 126.

Ben iki-üç sene istifade edemez oldum tabii, ama iyi oldu; ciltlendi, temizlendi ve sandıklar içinde geri gelen defterler Bursa'da Arkeoloji Müzesi'nde özel bir araştırma odasında araştırmacıların istifadesine sunuldu. Benim neşriyatımdan sonra da tanındı, yabancılar gelmeye başladı.

Siz çalıştıktan sonra mı tamirini önerdiniz?

Biraz çalıştım tabii, notlarımı almıştım, iki sene sonra tekrar başladım. Bu sicillerin önemi milletlerarası araştırmacıları celbetti. Mesela, İsrail'den Prof. Dr. H. Gerber geldi ve bu sicillere dayanarak Bursa üzerine bir tez yaptı. Bursa o zaman çok ünlü bir ipek sanayi ve ticaret merkezi; zengin, sosyal ve ekonomik bir hayat var şehirde... Sonradan Türkiye'deki bütün siciller Milli Kütüphane'ye nakledildi. Çünkü çalınıyor, yanıyor. Muhafaza altına aldılar, iyi oldu. Bursa'da Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'nun yönlendirmesi ile Setbaşı'nda güzel bir kütüphanede (Büyükşehir Belediyesi Kent Kütüphanesi) hizmete sunuldu. Bugün orada Bursa tarihine yönelik bütün bu sicillerin kopyaları var.

Muazzam... Kadı sicillerinin önemi hakkında konuşsak biraz... Kadılar her vak'ayı kaydediyor değil mi? Kadı sicilleri neden önemli hocam?

Sosyal tarihin bir kaynağı olarak kadı sicillerinin en önemli kaynak olduğu düşüncesindeyim. Kadılar, İslam hukukuna göre herkesin miras meselelerini hallederler, tüccarların aralarındaki mukaveleler oraya gelir, her türlü hukuki ve içtimai mesele orada zapt edilir. Bundan başka hükümetin idareye ait emirlerini de kadılar takip eder; mesela, ordu için buğday, arpa toplanacak, buna avarız derler, bu iş kadılara emredilir. Kadı dolaşır, bunları toplar, arabalar temin eder ve mahalline gönderir. Eşkıyaların cezalandırılması için sancakbeyi ile işbirliği yapar. Demek istiyorum ki kadı aynı zamanda bir idare adamıdır; bunun için kadıların defterleri önemlidir ve biz bunlara "sicil" diyoruz. Siciller, Osmanlı sosyal ve idari hayatının en mühim kaynaklarından biridir.[3]

Şer'iye sicilleri de deniyor değil mi bu defterlere?

Evet şer'iye sicilleri. Çünkü kadılar hem şer'î kaynakların hem de sultana ait idari kanunların uygulanmasından sorumlu kişilerdi.

Bursa sicilleriyle ilgili merakınız nasıl doğdu peki?

Ö. L. Barkan, o zamanlar bu kaynağı kullanmadan, daha çok tahrir defterleri üzerinde durarak neşriyat yapmıştı. Barkan'ın İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası'na (İFM, XV, 51-57) yazdığım, "XV. Asır Türkiye İktisadî

2 *A.g.e.*, s. 127.

ve İçtimaî Tarihî Kaynakları" başlıklı makalemde; tahrir defterlerinin, devletin resmî defterleri olduğunu, ama onun dışında sosyal hayatın dinamiğini kadı sicillerinin yansıttığını belirttim. Barkan çok etkilenmiş bu bilgiden; bir bağış aldı ve Bursa'daki bütün o sicillerin fotokopilerini kendi enstitüsüne getirdi. Bursa sicillerinin tam bir kopyası da İktisat Fakültesi Enstitüsü'ndedir.

Aptalca gelebilir size, şöyle bir soru sormak istiyorum. O dönemde, bilmeden birçok kütüphaneye gidip neler var diye mi araştırıyorsunuz? Elinizde bir bilgi yok, Cumhuriyet sonrası onları nereye koydukları bilinmiyor... Etnografya Müzesi'ne nasıl, yani hangi bilgiyle gittiniz?

Yerinde bir soru. Atatürk, halkevlerini kurdu ya, o zaman lise hocaları bu halkevlerinde konferanslar veriyor ve halkevi dergileri çıkarıyor; Afyon'da, Bursa'da, Konya'da çeşitli adlar altında... O zamanki lise hocaları tabii Osmanlıcayı biliyorlar ve mahallî tarih için halkevleri mecmualarında neşriyatlar yaptılar. Benim hocam, Kâmil Bey, Balıkesir tarihi üzerine değerli bir kitap çıkardı. Çağatay Uluçay'ın şöhreti de bu siciller üzerine yaptığı araştırmalara dayanır. Manisa sicillerini kullanarak eşkıyalık hareketlerini, sosyal ve ekonomik hayatı yazdı.[4]

Kâmil Bey üniversite hocanız mı, lise hocanız mı?

Balıkesir Muallim Mektebi'ndeki hocam, 1935'ten önce... Onun dersleri de sosyal hayata ilgimi uyandırmıştı. Ödev verirdi öğrencilere, bana, "Balıkesir'de esnaf tarihi yazacağız, şimdiki esnafın durumu hakkında rapor hazırla," dedi. Ben gittim esnafla, bakırcı vb. olanlarla konuştum. Sicilin önemi hakkında bilgim 1935'li tarihlerden geliyor.

Yine aynı şeye geleceğiz, Bursa'ya niye gittiniz?

Bursa'da çalışmaya 1947'de başlamıştım; mesela, Bursa Şer'iye Sicilleri'nde Fatih Sultan Mehmed'in fermanlarının kopyalarını buldum, yayımladım (*Belleten*, CXIV, 1960). Londra dönüşü 1951 yazında tekrar Bursa'ya gittim. Sicil malzemesinden ilk makalelerim de Fatih devrinde Bursa'daki sosyal hayat, sınıflar üzerine oldu. Mesela, ölen kimselerin mirasını taksim için kadıya geliyorlar, kadı bütün eşyanın listesini tespit ediyor; oradan, ölen kimselerin servet miktarını öğreniyoruz. Eşyasını liste halinde görüyorsunuz; para mı ipek mi... Askerî sınıfa mensup olanlarda silahlar, halılar, lüks eşyalar var. O zamanın sosyal gruplarının tercih ettikleri malları öğreniyorsunuz.

3 *A.g.e.*, s. 128.

İnanılmaz...

İFM'na verdiğim makalede (cilt XV) sicillerdeki servetleri tespit ettim ve buna göre zengin sınıf, orta sınıf ve fakir sınıf olarak bir tasnif yaptım. Zenginler toplumun kaçta kaçını oluşturuyor? Bu sırada en zengin sınıfın askerî sınıf olduğunu gördüm. Sancakbeyi, timar sahipleri vs... Bursa bir sanayi merkezi aynı zamanda, ipekçilik var. Buna rağmen sivil sektördeki servetler askerî sınıfın servetleriyle mukayese edilemez. Görüyorsunuz, bu vesikaları kullanarak Bursa şehir toplumunun sosyal yapısını ortaya çıkarabilirsiniz. Bugün çok ilerledi bu araştırmalar.[5]

28

TARİH BOYUNCA ÇAĞDAŞLAŞMA*

Batılılaşma tarihimiz 1699'da başlar. Çünkü o tarihte Karlofça'da Osmanlı, Avrupa karşısında kesin yenilgimizi kabul etti ve çok önemli bir değişiklik oldu. Bu anlaşmayı müzakere eden ve imzalayan Rami Mehmed Paşa reisülküttap idi, daha sonra veziriazam olacaktır. Rami Mehmed, Boğdanlı hümanist Kantemir ile samimiydi. O zaman Kantemir ailesinde Latinceyi ve Yunancayı iyi bilen, hümanist felsefeyi temsil eden Kantemir'in Boğaz'da bir yalısı vardı ki kendisi aynı zamanda modern Türk müziğinin kurucusudur. Onun yakın dostuydu ve modern Avrupa'nın ortaya çıkışında ondan çok şey öğrendi. 1699'da Osmanlı, Avrupa kültürünün üstünlüğünü kabul etmiştir. Ondan önce Avrupa'ya kâfir diye küçümseyerek bakarlardı. Osmanlı yalnız silah teknolojisinde Avrupa'yı örnek aldı. Çünkü şeriat, düşmanın silahına onun silahıyla mukabele edebilirsin diyordu. O zamana kadar Avrupa topluluğunun bazı teknik icatlarını aldık. Avrupa kültürünün üstünlüğü inancı ilk defa Rami Mehmed Paşa ile başlamıştır, çağdaşlaşma hareketimiz Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmekle başlar. Bunun ilk mümessili de Kantemir'le beraber Rami Mehmed Paşa'dır. Kendisi iki yıl veziriazam olmuş, fakat rüşvetçi bir şeyhülislamın kötü idaresi yüzünden isyan çıkmış ve görevi bırakmak zorunda kalmıştır.

Lâle Devri'ne kadar yeniden bir Frenk düşmanlığı devri başlar Osmanlı'da 1718-1730'a kadar bu reaksiyon sürer. Yeni devrin veziriazamı Damat İbrahim Paşa Fransa'ya bir elçi gönderir. Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Fransa'ya oğluyla beraber gider ve İbrahim Paşa'nın ona, "Fransa'da yeni keşfedilen teknoloji eserlerini öğren" talimatı verir. Oğlu orada Fransızca öğrenir ve matbaayı görür. Dönüşte İbrahim Müteferrika'yı bulup ilk matbaayı tesis eder. Batı medeniyetine karşı zihniyet değişikliği işte bu tarihte olmuştur. Avrupa karşısında kesin bir yenilği, Avrupa'nın üstünlüğünü kabul etmek sonucu bu değişim olmuştur. Bir kültür iktibasında en önemli psikolojik faktör,

---

* Bu konuşma 19 Eylül 2012 tarihinde, Ankara Üniversitesi'nde yapılmıştır.

o kültürün üstünlüğünü kabul etmektir. Bu üstünlüğü biz Tazminat Dönemi'nde tüm yönleriyle kabul ettik. O zamana kadar askerî teknolojide kabul ediyorduk, fakat Tanzimat Dönemi'nde Reşid Paşa'nın öncülüğüyle ilk defa devlet idaresinde, yani din kaidelerine dayanmayan, aklın getirdiği bir idare sistemini taklide başladık. Âlî Paşa, Tanzimat'ın en önemli ismidir. 1864'te Midhat Paşa Vilayet Kanunu getirdi. Yalnız silahlarda değil idarede de Batı'yı örnek almak, Tanzimat'ın başlıca başarısı olmuştur. 1699'da Osmanlı'yı ezen bir Avrupa karşısında onun üstünlük sırrını keşfeden ilk devlet adamı Rami Mehmed Paşa da Tanzimatçılarla devlet idaresinde Batı'yı örnek aldı. Bu değişim bizi ilk anayasaya, 1876 Anayasası'na kadar götürdü.

Midhat Paşa Fransızların vilayet sistemini uyguladı, bu ileri adım Bulgaristan'da, Irak'ta hâlâ söylenir. O modern bir vilayet sistemi getiriyor, fakat zihniyette aklın rehber olması fikri, her şeyi akılla ölçme ve yapma kabiliyeti toplumumuzda Ata ile gerçekleşti. Ata yalnız Türk vatanını kurtarmadı. 1922'de Lozan'a gittiğimizde Lord Curzon, "Siz muhakkak kapitülasyonları kabul edeceksiniz, çünkü sizin hukukunuz dine dayanan bir hukuktur. İnsanın akıl ve vicdanına hitap eden bir hukuk sistemine tâbisiniz," dedi. Dini toplum hayatında rehber kabul ediyorsunuz. Onun için kapitülasyonları mutlaka kabul edeceksiniz, böyle bir yaklaşımla İnönü'yü susturmak istedi. İnönü çok cerbezeli bir devlet adamıydı, hemen Atatürk'e bildirdi. Atatürk bunu öğrenince bir komisyon kurdu ve Avrupa Medeni Kanunu'nu tetkik etmek için bir modern hukuk fakültesi kurma gereğini anladı ve hukuk mektebini kurdu.

Hukukçu Mahmud Esad Bey komisyonu o tarihte çalışmalarına başladı. Avrupa kanunlarında dayanan Medeni Kanun 1926'da tamamlandı. Silahlarda Avrupa'ya karşı direnme, idarede Avrupa'ya karşı direnme, sonunda toplumu akla dayanan bir hukuk sistemine bağlama, 1926 Medeni Kanunu'yla gerçekleşmiştir.

Halaskâr Gâzi Sakarya'ya kadar otoritesi itibarıyla o derece kuvvetli değildi. Fakat Sakarya'dan sonra Anadolu halkı onu kâfire karşı zafer kazanan büyük lider olarak tanıdı. Ata Meşrutiyet Dönemi'nin aydınlatma devleti felsefesini benimsemiş bir önderdi. Bizde Cumhuriyet'in temel fikirleri 1908-1918 arasında aydınlanma devrinde ortaya çıkmıştır. Tamamıyla akla dayanan bir devlet felsefesi. Komünizmden tutun, liberalizme kadar her türlü fikir hareketi 1908-1918'de toplumumuz matbuatında görülmüştür. Bunu halka yayan iki büyük müessese vardır. İlkin gazete, 1860'tan beri bizde bir kamuoyu yaratmıştır. İkincisi idadî mektepleridir. Bu mekteplerde Fransızca öğretiliyordu. Kezâ tıbbiye yeni zihniyetin doğuşunda öncü olmuştur. Bu fikrî yapılanma Atatürk'ün gençlik yıllarına rastlar. Ata ki o zaman bir kurmay subaydı,

Hüseyin Cahit okuyordu. Balkan devletleri modern devletler kurdular, Türkler de millî bir devlet. Atatürk'ün temsil ettiği yeni Batıcılık, hilafet yerine millî Türkiye devletini kurmak. Toplumumuzda Türk tarihinin büyüklüğünü meydana getiren *kanun* fikridir. Osmanlı diğer İslam devletlerinden farklı bir İslam devletiydi. Osmanlı Devleti'nde laisizm vardı.

Halil İnalcık'ın bir soruya cevabı:

Tapu Kadastro İdaresi Osmanlı İmparatorluğu'nun vilayet *tahrir* defterlerini toplamıştır. Osmanlılar bir yeri fethettiklerinde vergi kaynakları ve nüfusu tahrir ederler. Mesela Kıbrıs'ı fethettikten hemen sonra oraya bir tahrir heyeti gönderdiler. Oradaki bütün köyleri, nüfusu, öküz miktarına kadar, köylünün ekonomik durumu tespit edilmiş, vergiler belirlenmiştir. Bu defterler ekonomik durumun tahrir defterleridir.

Tahrir defterlerinin yüzlercesi Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunmaktadır. Arazi ihtilaflarında daima bu defterlere müracaat edilir. Tarihî kaynak olduğu için biz tarihçiler bu arşive gidiyoruz. Son defa tapu kadastro idaresi beni çağırdı. Bu arşivde Macaristan'dan Arabistan'a kadar her bölgenin tarihi var. Tahrir defterleri tarih bakımından birincil kaynaktır. Suudi Arabistan'a Riyad'a gittiğimde gördüm ki bu vesikaları müsaadeyle almışlar, kendi bölgelerine ait defterlerden bir arşiv kurmuşlar. Kıbrıs çok önemli bir konudur, Kıbrıs'ın ilk tahrir defteri Tapu Kadastro'da duruyor, "Onu neşredelim," dedim, önerim kabul edildi.

29

AVRASYA TÜRK DENİZCİLİK TARİHİ*

Sayın Cumhurbaşkanı, ekselanslar, bayanlar, baylar,

AISE, dokuzuncu kongresini Hırvatistan'ın tarihî şehri Dubrovnik'te toplamış bulunuyor. Her şeyden önce belirtmeliyim ki bu toplantı *University of Zagreb, International Centre of Croatian Universities, Centre for Mediterranean Studies*'in sağladığı imkânlar, özellikle onun değerli direktörü Professor Ivana *Burdelez*'in yakın ilgi ve çabalarıyla gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Bundan önceki VIII. Kongremiz, 18-21 Haziran 1998'de Uludağ Üniversitesi'nin himayesinde, Bursa'da, Kirazlı Yayla'da toplanmıştı. VIII. Kongre, kurumumuzun gelişme tarihinde önemli dönüm noktalarından birini teşkil eder. 1977'de Ankara'da Hacettepe Üniversitesi'nde ilk toplantı sırasında bir *International Association of Economic and Social History of Turkey* teşkil edilmiş, fakat çeşitli sebepler yüzünden bu kurucular Bursa toplantısına kadar gerekli statü ve teşkilat için karar alamamıştı. Bununla beraber konu üzerinde gittikçe genişleyen ilgi dolayısıyla, katılımcılardan birinin kongremizi örgütleme görevini üstlenmesiyle Türkiye, Avrupa ve Amerika'da sekiz başarılı kongre toplanmış ve çeşitli ülkelerden 26 kişilik bir merkezî komite teşkil edilmişti. Fakat *Association*'un uluslararası normlara göre kongre genel heyetince onaylanmış bir statüsü olmadığından, varlığı, aldığı kararlar ve *ad hoc* komite, herhangi bir resmî sıfat taşımıyor ve *International Union of Asian and African Studies, UNESCO* gibi uluslararası kurumlarda üyeliği ve destek görmesi söz konusu olmuyordu. Bu doğrultuda yıllarca yaptığımız girişimler, sebebini anlayamadığımız bir mukavemet yüzünden sonuç vermiyordu. Son defa Kirazlı Yayla toplantısında kongre genel heyeti hazırlanan statüyü onayladı; bu statüye göre hazır bulunan üyeler arasından bir bilim kurumu seçildi, AESHT resmî, normal bir nitelik kazandı. Önceki kongrelerimizi örgütleyen başkanlar ve çeşitli ülkeleri temsil eden *ad hoc* komite üyelerini, burada Dubrovnik'te görmeyi ve *ad hoc* komiteye resmî bir nitelik vermeyi arzu ediyoruz. Hızla

---

* Bu konuşma 5 Kasım 2012 tarihinde, Avrasya Türk Denizcilik Tarihi Kongresi'nin açılışında yapılmıştır.

gelişmekte olan Osmanlı ekonomik ve sosyal tarih araştırmalarının geleceği için bu alanda çalışanların kongremize gösterdiği ilgiyi şükranla karşılıyoruz. *Ad hoc* komitede temsil edilen ülke bilimcilerinin hepsine davet mektubu gönderilmiş, ancak beklenen yanıt bu kez yeterli olmamıştır. Önemle belirtmeliyiz ki, *Association*, herhangi bir devleti, üniversiteyi veya şahsı temsil etmeyen, uluslararası bir cemiyettir. Bu sıfatla, *Union of Asian and Afrikan Studies*'e üye olmak için resmî başvuru yapılmıştır.

Association'un ve kongrelerimizin, başka benzeri uluslararası bilim kurumları gibi, uluslararası bir statüye erişmesi ve tanınması olgusunu, bu alanda çalışan her ciddi bilimcinin memnuniyetle benimseyeceğinden kuşkumuz yoktur.

Osmanlı Devleti'nin en az 500 yıl boyunca, bugün ortaya çıkmış 25 kadar millî devletin tarihini yakından ilgilendirdiğini kimse inkâr edemez. Dünyanın sayılı arşivleri arasında yer alan Osmanlı arşivleri, yalnız imparatorluk tarihi için değil, bu milletlerin öz tarihi için de, kuşkusuz, benzeri olmayan bir kaynak durumundadır. Bu arşivlerdeki fonların tasnifinin tamamlanması, teknolojik araçlarla modernize edilmesi, tarihî bir arşiv olarak araştırıcılar için tam açıklık ve yararlanma imkânlarının güvence altına alınması, biz tarihçilerin ortak arzusudur ve bu yolda hayli mesafe alınmıştır. *Association*, bu amaçların gerçekleşmesi için ilgililer yanında çaba harcamaktadır. Osmanlı arşivinde 1530 tarihli dört *Muhasebe Defteri*, Anadolu ve Balkanlar'ı kapsayan ve tahrir sonuçlarını bir araya getiren benzersiz değerde bir seri oluşturmaktadır. Önerimiz üzerine Arşiv Genel Müdürlüğü'nce, bu defterlerin bir seri halinde yayınlanması kabul edilmiş, bu amaçla arşiv uzmanlarından bir komite kurulmuş ve Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu defterinin ilki, güdülecek yayın metodu üzerinde birlikte çalışmamız sonucu 1993 yılında yayımlanmıştır (defterin tarihi ve niteliği üzerine yazdığımız girişe bakılabilir). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayınlanmakta olduğu çok önemli bir seri de *Mühimme Defterleri* serisidir. Arşiv idaresi, önerimiz üzerine, mevcut tüm katalogları bir ciltte içeren yayını ile araştırıcılara büyük bir hizmette bulunmuştur. Sosyal-ekonomik tarih için büyük değer taşıyan *Tereke Defterleri*, yine değerli bir yayın faaliyetine konu olmuş, Osmanlı Araştırmaları Vakfı bu konuda iki cilt yayınlamıştır. Bu arada Ahmet Akgündüz'ün *Osmanlı Kanunnâmeleri* serisine yeni ciltler ilave edilmiştir. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Ahkâm ve Mühimme defterlerinden bazılarını yayımlayarak bu değerli belge yayın faaliyetine katılmıştır.

Şükranla ifade etmeliyiz ki, kongrelerimize sunulan bildirilerin büyük bölümü Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaktadır. Gerçek veya itibarî olarak

yüzyılın sonu, 1999 yılı Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümü kabul edilmiş, dünyada, özellikle Türkiye'de geniş ölçüde araştırma ve yayın faaliyetine tanık olunmuştur. *Türk Tarih Kurumu*'nun örgütlediği 2000 yılındaki kongre büyük ilgi görmüştür. Kongre dolayısıyla gerçekleşen etkinlikler arasında, her ülkeden bir uzmanın, o ülkede son elli yıl içinde Osmanlı araştırmaları üzerinde hazırladığı rapor, bu kongre yayınları arasında yayınlanacak; böylece Osmanlı araştırmalarının bilançosunu elde etmiş ve yeni araştırma alanlarını belirlemiş olacağız.

700. yüzyıl etkinlikleri arasında Türk Tarih Kurumu ve Kültür Bakanlığı'na sunduğumuz etkinlik projesinin bazı bölümlerini burada dikkatinize sunmanın faydalı olacağını düşündüm. İster istemez burada herkesçe bilinen bir konuya değinmek zorundayım. Belge olmadan tarih yazılamaz. Belgelere birinci derecede önem verilmesi, bir meslektaşımızın dediği gibi bir fetişizm değildir. Hiçbir ciddi tarihçi bunu böyle algılayamaz. Belgeleri hakkıyla okuyup eleştiri ile analiz etmek bizim sanatımızın temel faaliyetlerinden ilkidir. Tabii işimiz orada bitmez; meydana çıkan belge kanıtlarını tarih bilimi için değerlendirmek, yorumlamak gerekir. O zaman da çeşitli teori ve yaklaşımlar gündeme gelir. Son zamanlarda komperativ tarih gelişme gösterdi, mesela Japonya, Çin, Avrupa ve Ortadoğu toplumlarında feodal sistemleri karşılaştırarak feodalizm tarihi denemeleri yapıldı. Feodalizm kavramına açıklık getirmek için bu yararlı olabilir, fakat sonuç tarihin dışında sosyolojik bir sonuçtur. Osmanlı tarihi üzerinde son yıllarda bu doğrultuda yapılan denemelerin, aslolan tarihçilik görevimizi saptıracak ölçüde aşırılığa saptığı kanısındayım.

Bu projeler çerçevesinde, etkinlik alanına geçmiş olan bazı girişimleri anımsamak yerinde olur diye düşünüyorum. İlkin, Osmanlı Devleti'nin kuruluş koşulları üzerinde durulmaktadır. Gazâ mı, değil mi, gibi verimsiz tartışmaları bir yana bırakıp, pozitif bir yaklaşım olarak eski Osmanlı vakayinâme ve menâkıbnâmelerinin gerçek değerini belirlemek için geç Bizans, erken Osmanlı alan çalışmalarına, arkeolojik kazılara başlamalıdır, gerçekte buna başlanmış bulunulmaktadır. Değerli Bizantinist Profesör Jacques Lefort idaresinde bir ekip, *Bithynia*'da, alan araştırmalarına başlamış olup sonuçların bu yıl içinde yayımlanmasını beklemekteyiz. Fransızların bu araştırmalarına paralel olarak biz de Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Bursa Uludağ Üniversitesi'yle işbirliği halinde, son beş altı yıl içinde alan çalışmalarına başlamış bulunuyoruz. Çanakkale-Eskişehir-Kocaeli üçgeninde yaptığımız gezilerde menâkıbnâmelerde geçen yer adlarını, hisarları, köprü, tekke ve başka yapıları yerinde araştırmak, fotoğraflarını almak, yerli halkın rivayetlerini

toplamak, çağdaş Bizans ve Arapça kaynaklardaki ilgili malzemeyi araştırmak suretiyle, ilk Osmanlı tarihine ait efsane sayılan birçok olayı aydınlığa çıkarmanın mümkün olduğunu görüyoruz.

Osmanlı hanedanının ve beyliğin gerçek kurucusu Osman Gâzi'dir. Onun İznik kuşatması, Bapheus (Koyunhisar) Savaşı ve Orta Sakarya bölgesinde Lefke-Geyve seferinin Osmanlı-Bizans tarihi için belirleyici tarihî gerçeklerini bu suretle belirlemek mümkün olmuştur. Ayrıca, Fatih Mehmed dönemi defterlerinde, Osman Bey ve Orhan Bey'e ait vakıf kayıtları, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgeler, ilk dönem Osmanlı tarihi üzerine son derece önemli veriler sağlamaktadır. Osman ve Orhan'a ait ele geçen bütün vakfiye ve belgeleri, bu dönem üzerinde hazırlamakta olduğumuz eserde bir arada yayınlamayı ummaktayız. İlk dönem tarihi için ana kaynak olarak, Ö.L. Barkan ve ekibinin yarıda kalmış Hüdavendigâr Tahrir Defterleri yayının tamamlanmasını sabırsızlıkla beklemekteyiz.

Alan çalışmalarının, arkeolojik kazılar ile tamamlanması gerekli idi. Fransız ekipi, Kite, Kestel gibi bazı yerlerde yüzey araştırmaları yapmıştır. Daha önce Profesör Clive Foss'un Bithynia kaleleri üzerinde çığır açan alan çalışmaları vazgeçilmez önemdedir. Biz, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Bursa Araştırma Vakfı ve Bursa Müzesi'ni, geç Bizans, ilk Osmanlı dönemi arkeolojik kazı faaliyetlerine teşvik ettik. Kültür Bakanlığı'ndan mali destek sağladık; böylece ilk kez 1999 kazı mevsiminde, Osman Gâzi'nin ilk merkezi Karacahisar'da Anadolu Üniversitesi'nce yüzey araştırması yapıldı. 1993'te Turan Efe ve ekibi, Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yüzey araştırmaları yapmış ve sonuçlar yayımlanmıştır. 1999'da Arkeolog Taciser Sivas ve Nurullah Aydın'ın yaptığı yüzey araştırması raporuna göre, Karacahisar bitkilerden temizlenmiş, havadan planı çıkarılmış, bol miktarda Bizans ve Osmanlı seramiği müzeye verilmiştir. Kale çevresinde, yamaçlarda ve tepenin eteğinde, sur temel kalıntıları tespit edilmiştir. 1999'da Eskişehir üniversitesinde düzenlenen sempozyuma sunduğumuz bildiride şu gerçeği tespit ettik: Tepe üzerindeki eski Bizans kalesi Karacahisar, Fatih Sultan Mehmed döneminde boşaltılarak, halkı, tepenin Eskişehir'e yakın tepe eteğinde Karacaşehir'e taşınmıştır. Karacaşehir, bundan sonra bölgenin idari merkezi olmuştur. Burada da kazı yapılması gerekir. Son yıllarda korkutucu bir yaygınlık gösteren defineci tahribatına her yerde tanık olmaktayız. Definecilere kazı izni verilmesini, ilçe başkanlarının yetkisinden almak gerekmektedir.

2000 yılında Karacahisar'da yüzey araştırmaları Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Profesörü Ebru Parman tarafından sürdürülmüş ve 2001 yılı için kazı izni alınmıştır. Osmanlı menâkıbnâmelerinde camiye çevrildiği söylenen

Bizans kilisesi, sarnıç ve başka temel yapıların ortaya çıkması beklenmektedir.

Bursa'da Hisar bölgesinde, Şehadet Camii karşısındaki bahçede, Bursa Müzesi Müdürü Sayın Öcal Özveren ve arkeologları tarafından 2000 yılında yapılan kazada, Osmanlı ve Bizans dönemine ait katmanlar ortaya çıkarılmış ve Bizans dönemine ait yer altı mahzen yolları temizlenmiştir. Bulunan tarihî malzeme, Bursa Müzesi'ne naklolunmuştur.

Bölgede alan araştırmaları faaliyeti, İznik'i de içine almaktadır. İznik'te 2000 yılında bölge tarihi üzerinde tanınmış Bizantinist ve Osmanistlerin katılımıyla önemli bir sempozyum toplanmış, Bizans ve Osmanlı dönemleri tarih ve arkeolojisi üzerinde önemli bildiriler sunulmuştur. Surlarda kullanılmış malzeme arasında Selçuk dönemine ait mezar taşları dikkati çekmektedir. Osman Gâzi'nin İznik'i abluka altında tutmak için İznik-Yenişehir yolu üzerinde yaptırdığı Draz Ali Kulesi bugün mevcut değildir, fakat aşağı düzlükteki yerleşim yeri bugün de Draz Ali köyü adını taşımaktadır. Draz Ali Pınarı mevkiinde kazı yapılması gerekir.

Son yıllarda geliştirilen önemli projeler arasında İstanbul Şer'iye Sicilleri'nin yayımlanması yer alır. Başlattığımız bu seri, İstanbul Üniversitesi tarihçilerinin işbirliğiyle bir komite tarafından yürütülmektedir. Şimdiye kadar yedi sicil okunup yayına hazır hale gelmiş olup Sabancı Üniversitesi'nce yayımlanacaktır.

Kezâ önemli bir kaynak yayın projesi, İstanbul Belediyesi'nin desteğiyle yürütülmektedir. Bir tarihçi grubu tarafından İstanbul Ahkâm Defterleri'nin seri halinde yayımlanmasına başlanmıştır.

Başka bir proje, Arapça kaynaklarda, Osmanlılara ait kayıtların Türkçeye çevrilip bir seri halinde yayımlanmasıdır. Rahmetli eşim Şevkiye İnalcık'ın bu konudaki doktora tezi, Bilkent Üniversitesi asistanlarından Ahmet Simin tarafından yeni eklerle yayına hazırlanmaktadır.

30

OPENING ADDRESS OF THE PRESIDENT HALIL INALCIK

Mr. President, assistant minister, vice-rector, county prefect, your excellencies, distinguished colleagues.

The Ninth Congress of the *International Association of Economic and Social History of Turkey* has now convened in the historical city of Dubrovnik, Croatia. First of all, I should state that this meeting has been realized with the resources provided by the University of Zagreb, International Center of Croatian Universities, Center for Mediterranean Studies and especially with the close interest and efforts of Professor Ivana Burdelez, its esteemed director.

Previously, the Eighth Congress convened at Kirazlı Yayla in Bursa between 18-21 June 1998 with the support of the Uludağ University. The Eighth Congress constitutes one of the important turning points in the development history of our association, During the first meeting at the Hacettepe University in Ankara in 1977 an *International Association of Economic and Social History of Turkey* was formed, but for various reasons, the founders could not take a decision for a necessary statute and organization until the Bursa meeting in 1998. Nevertheless, due to the gradually expanding interest on the subject, upon the assumption by one of the participants for the duty of organizing our congress, eight successful congresses convened in Turkey, Europe and the United States, and a committee of 25 persons from various countries was established. However, since the Association did not have a statute wich has been ratified by the congress general assembly according to international norms, its existence, decisions taken and the *ad hoc* committee did not have any official capacity and membership in international institutions such as the International Union of Oriental and Asian Studies and UNESCO was not recognized. Thus, it was not possible to receive support from these institutions. Our initiatives made in this direction for years never produced any results due to a resistance, the cause of wich we could not understand. Finally, at the Kirazlı Yayla meeting, the statute prepared by the Congress

general assembly was accepted, and a Board of Governors was selected from among the members present according to the statute. Thus, after so many years, the association has acquired an official, normal attribute like any international scientific association. An official application has been made to the international union for the membership of the association established with this statute. It is stated in the letter dated 27 July 2001 that received from Prof. G. Hazai.

The historical archives housed in the city of Dubrovnik are of fundamental importance for the whole of the Mediterranean world, both for the Medieval times and for the history of the Ottoman Empire from the 14th century on. Besides, the main collections of the Republic archives include a very important collection of original Ottoman documents, 14.000 pieces altogether. Fernand Braudel once declared the Dubrovnik Archives to be the "window onto the eastern Mediterranean world in history."

It is gratifying to see that a great number of the papers presented at our congresses are based on the Ottoman archival documents. The year 1999, was accepted as the 700th anniversary of the founding of the Ottoman State, and witnessed extensive research and publication activities in the world and particularly in Turkey. In particular, the Congress organized in 2000 by the Turkish History Association received great interest. Among the activities realized in connection with this Congress, reports prepared on the Ottoman studies within the past fifty years in each country by an expert from that country will be published among the publications of the congress. Thus, a balance sheet of the Ottoman research studies will be obtained and we will be able to determine the new areas of research. Here in Croatia Ottoman studies have shown recently a promising development thanks to the efforts of Professor Moaçanin and his colleagues. Croatians had a very important place in Ottoman history.

In the wake of the Ottoman invasion of Hungary the Holy Roman Empire came under the impending threat of an Ottoman onslaught, and the Croatians were in the forefront to defend the empire. Settled at the what was called the military frontier they were principally responsible to resist the Ottoman advance. Europe's fate was then in the hands of the Croatians. In other words, Croatians were responsible to keep the balance of power in Europe between Karl V. and Suleyman in the 16th century. Croatians on the Ottoman side played a major role, too. Dubrovnik under the Ottoman. I wish a successful and pleasant activity for the Ninth Congress of our Association at Dubrovnik.

31
AZERBAYCAN MİLLİ BİLİMLER AKADEMİSİ'NİN FAHRİ DOKTORA UNVANI*

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi tarafından, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü kurucusu, hocaların hocası, tarihçilerin kutbu Prof. Dr. Halil İnalcık'a fahri doktora sunumu törenine hepiniz hoş geldiniz. Törenin açış konuşmasını yapmak üzere Bilkent Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Abdullah Atalar'ı kürsüye davet ediyorum.

Abdullah Atalar: Sayın Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, Azerbaycan Büyükelçimiz, Sayın Mütevelli Heyeti Başkanımız, Sayın Azerbaycan Bilimler Akademisi Üyesi ve Tarih Enstitüsü Direktörümüz, sayın hocalarım, kıymetli öğrenciler, değerli konuklar, Tarih Bölümü'müzün kurucusu, Türkiye'de birçok tarihçinin hocası, hocaların hocası Prof. Dr. Halil İnalcık hocamıza Azerbaycan Bilimler Akademisi tarafından fahri doktora derecesinin tebliğ edilmesiyle ilgili olarak hazırlanan bu törene Bilkent Üniversitesi adına hoş geldiniz diyorum. Dost ve kardeş ülke Azerbaycan, kurucumuz Prof. İhsan Doğramacı hocamızın en çok değer verdiği ülkedir. Kendisini Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev ile aralarındaki yakınlık bu önemi bir kat daha artırmıştır. Bildiğiniz gibi 2000 yılında Bakü'de düzenlenen görkemli bir törenle İhsan Doğramacı hocamıza Haydar Aliyev tarafından nişan verilmiştir. Bugün Azerbaycan'ın en saygın bilimsel kuruluşu olan Azerbaycan Milli İlimler Akademyası üniversitemizin en saygın hocası Prof. Halil İnalcık'a fahri doktora getirmiştir. Halil İnalcık hocamız 1992'den beri Bilkent Üniversitesi'nin hocası ve üniversitemiz Tarih Bölümü'nün kurucusudur. Üniversitemize katıldıktan sonra çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bir tarihçinin orijinal dokümanlara dayanarak tarih yazması gerektiğini bizzat kendisi de yaparak öğrencilerine öğretti. 1992'den beri Osmanlı tarihine ışık tutacak çok sayıda önemli eser verdi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini bile değiştirdi. 1299'dan 1302'ye çekti. Bugün bütün

* Bu konuşma 7 Kasım 2012 tarihinde, Bilkent Üniversitesi'nde, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi'nin Halil İnalcık'a fahri doktora unvanı verilmesi töreninde yapılmıştır.

tarih kitaplarının bu şekilde değişmesi gerekiyor. Bu kıymetli hocamızın bir fahri doktora derecesi daha alacak olmasından büyük bir övünç duyuyoruz. Bildiğiniz gibi Halil İnalcık hocamız daha evvel yedi Türk üniversitesinden, beş de yabancı üniversiteden fahri doktora almıştır. Bu yabancı üniversiteler arasında Yunanistan, Romanya, İsrail ve Bulgaristan gibi Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yüzyıllarca bulunmuş ülkeler yer almaktadır ki tarihsel bakımdan çok da dostça tavırları olması beklenmeyen ülkelerin üniversitelerinin hocama fahri doktora vermiş olması ayrı bir anlam ifade eder.

Metin Heper: 1978 yılının Haziran ayında hocamızla birlikte İran'da uluslararası bir konferansa katıldık. Konferans sırasında akşamüstü, sayın hocamızla birlikte İran'ın eski semtlerini gezmeye başladık. Bana o semtlerdeki tarihî eserler hakkında gayet ayrıntılı bilgiler veriyor. Bu sırada biraz önce belirtildiği gibi kendisi o sıralarda Chicago Üniversitesi'ndeydi. "Türkiye'ye dönmeyi düşünüyor musunuz hocam?" dedim. "Tabii düşünüyorum, ama şu anda düşündüğüm proje var. Bir an önce onları bitirmem lazım," dedi. Dört gün önce bir gazetemiz kendisiyle bir söyleşi yaptı. Şimdi sayın hocamız 97 yaşında ama her zamanki gibi gayet aktif bir şekilde bilimsel hayatına devam ediyor. Bu söyleşi sırasında kendisine sorulan bir soruya cevaben, "Önümde yine çok önemli üç proje var," dedi. Hocam sizin gibi insanlara çok büyük saygımız var. Siz her zaman bize örnek bir bilim insanı oldunuz ve daha uzun yıllar olmaya devam edeceksiniz. Size çok teşekkür ediyoruz.

Özer Ergenç: Tarihçi, birtakım metodolojik bilgileri olan, geçmişi inşa eden kişidir. İşte Halil Hoca'nın birinci özelliği sosyal bilimler arasında böyle bir zoru seçmiş olmasıdır. İkinci önemli yanı yine zorluklarla ilgili, Halil Hoca bir Osmanlı tarihçisidir. Osmanlı tarihi de yine böyle zor bir alandır. Mevcut bilgilerimizi hatırlayacak olursak o zorluklar şuradan kaynaklanır: Batı dünyası özellikle belirli bir dönemde Doğu uluslarının, milletlerinin her türlü özelliğini, her türlü gelişimini incelemeyi hedefleyen ve oryantalizm diye büyük bir bilgi haline gelen alanı, Osmanlı tarihini Doğu'da İslam'ın içinde, İslam'ın monolitik yapısı içinde ele almıştır.

Mehmet Kalpaklı: Hoca az bilinen yönüyle aslında bir şairdir. Dünya çapında bir Osmanlı tarihçisinin şiire olan bu ilgisi ilk bakışta biraz şaşırtıcı görülebilir. Bununla birlikte Osmanlı'da şairlerin mesleki konumlarını inceleyen çok değerli bir çalışma ki bu çalışmayı yapan hocalarımız aramızda

bulunuyorlar. Bu çalışma bizlere Divân şiirlerinin büyük çoğunluğunun medrese hocası olduğunu gösteriyor. Yine bu çalışmadan hareketle, aşağı yukarı %17 ile kadılar , %14,1 ile de müderrislerin yani üniversite öğretim üyeleri arasından pek çok şair çıktığını görüyoruz. Halil İnalcık hocamız Osmanlı'da yaşayan bir medrese hocası olsaydı şairliği bize aslında hiç de şaşırtıcı gelmeyecekti. İşte hoca Osmanlı kültür tarihine ve edebiyat geleneğimize bir eklemlenme ile profesör, müderris ve şair kimliğiyle de karşımızdadır. Hoca Balıkesir Öğretmen Okulu'ndaki, o zamanki adıyla Balıkesir Muallim Mektebi öğrencisi iken hocası olan Abdülbaki Gölpınarlı'nın ona Divân edebiyatını sevdirdiğini ve gençlik çağlarında Fuzûlî külliyâtını bulup okuduğunu anlatır. Aslında başlangıçta ilgisi tarihten çok edebiyata yönelikmiş. Aile dostları olan Adile Hanım, kendisine hem Fransızca öğretir, bir yandan da edebiyat öğretmenliği yaparmış. Hoca pek çok sohbetimizde edebiyat araştırmacısı olmak istediğini biraz da hayıflanarak ifade etmiştir. Ancak hocanın son yıllarda edebiyat tarihi ile ilgili çalışmaları, onun edebiyat tarihi araştırmalarına yaptığı bu eşsiz katkılar aslında hayıflanmasının yersiz olduğunu gösteriyor. Zira hoca Osmanlı tarihine olan muazzam tutumuyla belki de sıradan bir edebiyat tarihçisinin göremeyeceği önemli noktaları görmüş, yazdıklarıyla tarih alanında olduğu gibi bu sahaya da büyük katkılarda bulunmuştur.

Berrak Burçak: Bu anlamlı günde muhterem hocam hakkında konuşmak şerefine nail olduğum için hem değerli hocama, hem de Bilkent yöneticilerine burada teşekkür ediyorum. Bugün burada ben Halil Hoca'nın bir öğrencisi olarak muhterem hocanın bana hem tarihçilik, hem de hocam olarak öğrettikleri üzerinden üzerimde bırakmış olduğu büyük tesirden bahsetmek istiyorum. Muhterem Halil Hoca'yı ilk defa Bilkent Üniversitesi yüksek lisans eğitimime başlamış olduğum, 1994'te tanıdım ve mezun olana kadar da birçok defa kendisinden seminerler, dersler alma şerefine ve şansına nail oldum. Bu benim için çok önemli bir şans ve değer biçilemeyecek bir eğitim süreci oldu. Çünkü birincisi ben tarih disiplininden gelen bir öğrenci değilim. Benim lisans eğitimim yine Bilkent Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olduğum için edebiyat kökenliydim ve tarih disiplinine akademik olarak uzaktım. Gerçi hem lise, hem üniversite eğitimim esnasında her zaman tarihle ilgilenmiş, Avrupa tarihi okumuş olmama rağmen, dediğim gibi Osmanlı tarihi ve tarihe akademik olarak uzak kaldığımı söyleyebilirim. Bu bakımdan bizzat Halil Hoca'nın kurmuş olduğu bir bölümde, kendisinin verdiği seminerlere katılmak bir kere benim için ezber bozucu, belki biraz

klasik olacak ama çığır açıcı, eğitim ve daha sonraki eğitmenlik hayatımda da her zaman kullanabileceğim kapsamlı bir tarih anlayışını da beraberinde getirerek burada edinmiş olduğum tarihçilik anlayışı bana her zaman bir rehber olarak yardımcı olmuştur. Bu bakımdan, Halil Hoca'ya inanılmaz derecede müteşekkirim. Halil Hoca'nın benim kılavuz motifler olarak tabir edebileceğim birtakım kavramsallaştırmaları olduğuna inanıyorum. Adalet, istimaret, örfî hukuk bunlar hepsi birer kılavuz motiftir ve bunları 600 senelik Osmanlı tarihini kılavuz motifler üzerinden, bunları takip ederek anlamaya çalışabiliriz, anlamlandırmaya çalışabiliriz ve bu bakımdan tarihçilik ve eğitmenlik hayatımda gerçekten her zaman kılavuz motiflerin rehberinde birtakım şeyler yapmaya çalıştım. Bugün siyaset biliminde ders veriyorum. Tarih dersi veriyorum ve öğrencilere bir tarih perspektifi kazandırmak için mutlaka Halil Hoca'nın eserlerini izlenceme ekliyorum. Onun metodolojisiyle, onun kavramlarıyla, onun gösterdiği yolda öğrencilerime tarihe nasıl bakılması gerektiğini, Osmanlı tarihini birtakım kalıplaşmış, klasikleşmiş değerlerin dışında nasıl anlayabileceğimizi anlatmaya çalışıyorum.

Halil İnalcık: Çok değerli dinleyiciler, misafirler, birçok doktora mersiminde bulundum, bugünkü kadar beni heyecanlandıran başka bir merasim hatırlamıyorum. Sayın Yakup Mahmudov'un değerli konuşması ve arkadaşlarımın konuşmaları beni o kadar yükseltti ki mahçubum, ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Kendilerine teşekkürlerimi, minnetlerimi sunmak isterim. Azerbaycan şu dinlediğimiz Türkçe, Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki dilleridir. Anadolu'nun fethi, Anadolu'da yerleşme Azerbaycan'dan başlar. Anadolu fethi 1071'de Malazgirt'te değil 1020'lerde Orta Asya'dan, Horasan'dan gelen Türklerin Azerbaycan'a yerleşmesiyle başlamıştır. O zaman Anadolu Bizans İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. İlk çatışmalar Azerbaycan'dan gelen Türklerle başlamıştır. 1020'lerden sonra Bizans'la olan bu mücadele 1071'de Malazgirt'te en kritik safhasına erişmiştir. Bizans ve Selçuklu İmparatorluğu karşı karşıya gelmişlerdir ve bugün literatürde Anadolu'da yerleşmenin 1071 Malazgirt Zaferi'yle kutlarız. Haddizatında bu 1020'lerde başlayan ve Azerbaycan'da yerleşen Türkmenlerin eseridir. Bunu bilhassa tarihçi arkadaşıma hatırlatmak isterim. İlk 1071'e kadar olan 50 yıl zarfında Azerbaycan'da yerleşen Türkmenler, Oğuz Türkleri, Doğu Anadolu'ya Bizans'ın Doğu Anadolu'suna akınlara başladılar, fetihler yaptılar ve ilk Türk Devleti Doğu Anadolu'da kuruldu; Mengücekler, Artukoğulları ve Danişmendler. Bunların en önemlileri Danişment Türkleridir. Onun büyük desta-

ru, *Danişmendnâme* Türk Anadolu'daki ilk zaferlerimizin hikâyesini anlatır. Maalesef yaygın olarak bildiğimiz, 1071'de Anadolu'nun açıldığı, Anadolu Türklüğünün 1071'de başladığıdır. Hayır! Azerbaycan'da yerleşmiş olan bu Türkmenlerle 1020'de başlar. İlk Türk devletleri Irak'tan, Amasya'ya ve Sivas'a kadar Danişmend Beyliği, güneyde Mardin ve etrafında Artukoğulları... Artukoğulları'nın tesis ettiği İslam ve Türk medeniyeti bütün Türk-İslam medeniyetinde çok parlak bir devirdir. 1071'den sonra Anadolu'nun fethini biz Doğu Anadolu'da kurulan devletlerle başardık. Selçuklu hanedanı arasında, hanedan-aile kavgaları çıktığı zaman Süleymanşah'a ayrı bir Selçuk hanedanının, başka bir kolundan gelen Süleymanşah'tan kurtulmak için sultan kendisine Azerbaycan'ı gösterdi. Süleymanşah kendini izleyen 50.000 Türkmen'le Azerbaycan'a geldi. Orada Selçuk hanedanının bir kolu olarak Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurdu. Burada Süleymanşah'tan evvel gelmiş olan Türk devletleri vardı, fakat Süleymanşah Türklüğü İznik'e kadar götürdü. İznik'i, Bizans'ın bu ikinci payitahtını zapt etti ve fethetti. Orada Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nı kurdu. Anadolu Selçuklu Sultanlığı'nın ilk payitahtı İznik'tir. Osmanlılar 2 asır sonra bu mücadeleyi tekrar ellerine aldıkları zaman hedef İznik'ti. Osman Gâzi İznik'i 1301'de abluka altına aldı. 1302'de Bizans İmparatorluğu İznik'i kurtarmak için orduyu harekete geçirdi. 5000 kişilik büyük Osmanlı ordusu İznik Körfezi'ni geçti. Bu bilgileri çağdaş kaynaklardan öğreniyoruz. Maalesef bu kaynaklar tarihimizde layıkıyla değerlendirilmemiştir. Haddizatında bu Bizans yani çağdaş Pahimeres o zamanlar yaşıyor. Osman'ın zamanında yaşayan bir tarihçi, Osman'dan bahsediyor. Bunu hiç kullanmadan tarih yazılamaz. İlk defa ben Fransızca olan Pahimeres tercümelerini Osmanlı kaynaklarıyla karşılaştırdım ve *Tevârih-i Âl-i Osman*'da bu büyük zaferin sayfalarca anlatıldığını gördüm. Şimdiye kadar hiç bilinmiyordu. Anonimlerde bu olay 1302, Pahimere de tam günü veriyor; 27 Temmuz 1302.

İşte Osmanlı Devleti'nin başlaması... Bizim tarihçilerimiz hâlâ Edeb Âli'den Edeb Âli'nin vasiyetinden bahsediyorlar. Bizim kaynaklarımızda çok önemli bilgiler vardır. Anonimlerde bu savaş anlatılıyor. Farklı kaynakları karşılaştırarak tarihî hakikatleri ortaya çıkarma metodunu kullanmalıyız. Maalesef bu metodu kullanmıyoruz. Bizim *Tevârih-i Âl-i Osman*, Âşıkpaşazâde ne demişse, aynen onu hakikat gibi alıp hâlâ çocuklarımıza bu efsaneleri öğretiyoruz. İşte benim bir hizmetim varsa kaynakların karşılaştırılması, tenkidin değerlendirilmesi ve hakikatin tespiti noktasında olmuştur. Çok kıymetli meslektaşım Mahmudov size anlattı. Ben mahcubiyetten yerimde doğrusu çok çekindim. Benim tarihçiliğimi o kadar güzel ifade ettiler ki ben hakikatleri

bu metotla, klasik metotla kabul ettirdim. *Classical Age* kitabım bütün Balkan devletlerinde ve üniversitelerde okutulmakta. Belki biliyorsunuz, Yunanlılar bütün eserlerimi tercüme etmişlerdir. Bizim büyük dostumuz Yunanlılar, tarihlerini son devirde benim kitaplarımdan okuyorlar. Mahmudov bu başarılarımı dile getirdi. Orta Asya'da benim eserlerim okunuyor. Demek istiyorum ki Azerbaycan Anadolu Türklüğü'nün temelidir, kaynağıdır. Türkler Anadolu'yu Azerbaycan'la fethetti. Azerbaycan gâzileri Anadolu'yu Türkleştirdi. Bunun için bu toplantıda Azeri tarihçilerinin bulunması benim için son derece önemli bir hadisedir. Çok teşekkür ederim. Ben *Osmanlı Uygarlığı* kitabımı iki cilt olarak ve İngilizce tercümesiyle dört cilt olarak hazırladım. Bu komitenin başındaydım ve o zaman Kültür Bakanlığı müsteşarı olan dostum burada aramızdadır. Onun Kültür Müsteşarlığı döneminde bütün toplantılarımızda iki senede 20 kadar uzmanla beraber *Osmanlı Uygarlığı* kitabını yazdık ve İngilizceye tercüme ettik, bütün dünya Osmanlı medeniyetini öğrensin diye. Bu istikamette şiir, musiki, yüksek hayat Osmanlı'da Hasbahçe'de en yüksek ifadesini bulmuştur. Saray'ın Hasbahçe'si bir cennet bahçesi gibi döşenmiştir. Orada devrin büyük şairleri, musikişinasları çağırılır ve bu Hasbahçe Osmanlı yüksek kültürünün, şiirin, musikinin, hikâyenin, Karagöz'ün, orta oyununun icra edildiği bir sahnedir. Seferden dönenler orada, bir hafta şiir ve sanat dünyası içinde çektikleri tüm zahmetleri unuturlar. İşte bu Hasbahçe ile Osmanlı kültürünün merkezi görülür. Çünkü Osmanlı kültürü saraydan Kahire'ye yayılmış bir kültürdür. Bu kültür aynı zamanda çok derindir, örneğin Mimar Sinan tek adam değildir. Mimar Sinan'ın arkasında Mimarân-ı Hassa adında bir mimarlar akademisi vardı. Sinan bir taş ustası olarak Kayseri Ağırnas'tan getirildi. Yeniçeri olmaya çalıştı sonra bu akademiye alındı. Geleneksel büyük Osmanlı kubbe camilerini öğretti. Şimdi bizde maalesef kendimizi hakkıyla bilmeme, bilememe hastalığı vardır. Bu büyük mimarları Mimarân-ı Hassa akademisinde yetiştirdik. Tabii Sinan'ın şahsi dehası da var; yarım kubbelerin üzerine büyük kubbe mimarisi bizde I. Murad'la başlar. Bu sanatı en yüksek seviyesine Mimar Sinan getirmiştir. Maalesef cehaletimizden yüksek Osmanlı mimari sanatını sadece Rum asıllı Mimar Sinan'a atfediyoruz.

32

OSMANLILARDA VAKIF VE VAKFİYE*

İslam devlet düzeninde dinî-sosyal hizmetler siyasi otoriteye bırakılmamış, hayrat denilen kurumlar, doğrudan doğruya Allah'ın gözetiminde, zamanla bozulmaz, mutlak, ebedî tarafsız bir müesseseye, vakfa bağlanmıştır. Kısacası, vakıf toplumun bekâsı ve refahı için en emin sosyal örgüt görevini üstlenmiştir.

İslam toplumunda, halkın dinin öngördüğü kurallar dairesinde yaşamını emniyetle sürdürebilmesi için gerekli koşulları ve kurumları devletin devamlı sağlaması mümkün değildir. Tarihte İslam devleti bu görevi esas itibarıyla vakıf yoluyla yerine getirmiştir. Devlet, siyasetin kararsızlığı, geçici karakteri dolayısıyla İslam toplumu için gerekli sosyal hizmetleri devamlı bir dinî görev, bir hayır işi olarak vakıf kurumuna bırakmıştır. Genelde dinî görevler cami, mescit, medrese, mektep inşası ve idâmesi, fakirlerin, yolcuların korunması için zaviye ve imaret tesisleri kurması, halk için hastane, tıbbî hizmetler, hatta ilaç temini, bunun gibi yüzlerce sosyal hizmet devamlı olarak ancak bu yolla sağlanabilmiştir.

Bugün devletin yüklendiği birtakım kurumları, mesela eğitim kurumlarını Osmanlı döneminde devlet karşılamıyordu. Vakıf, toplum için zaruri bazı kamusal hizmetleri üzerine alarak geniş ölçüde uygulamıştır. Bugün vakıflar arşiv fonları, bu zenginliği ortaya koymaktadır. Yalnız dinî ödevleri yerine getirmek için cami, mescit, medrese, mektep, imaret ve külliyeler değil, onları idâme etmek için gerekli ekonomik kurumlar, hanlar, bedestenler, çarşılar vücuda getiriyordu. Tüm vakıf eserleri devletin nezareti altında ise de evkaf bütünüyle Tanrısal müeyyide altına konmuştur. Yani prensip olarak devlet müdahale edemez. Tüm vakfiyelerde vakfiye şartları değiştirene karşı, sultan da olsa, Tanrı'nın laneti zikredilmiştir. Vakfın karşıladığı hizmetler daim dinî bir hayır hizmeti olmalıdır. Osmanlı Devleti'nde yolculara barınak sağlama

---

* Bu konuşma 2012 yılında, Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyum'unda yapılmıştır.

maksadıyla vakıf olarak yüzlerce zaviye ve imaret tesis edilmiş, bu zaviyeler devletin sağladığı vakıflarla bir nevi devlet tesisi niteliğini kazanmıştır. 1530 tahririnde yalnız Anadolu'da 622 zaviye sayılmıştır. Su yolları için Hicaz'da ve Kudüs'teki büyük girişimler, sultan evkafı ve külliyeleri devletin ne kadar önemli rol oynadığını gösterir. Bu su yolları bugün hâlâ câridir.

Şehirlerin imârı için vakıfların nasıl hayati bir rol oynadığına dair bir misal vermek isterim. Fatih, İstanbul'u harap bir şehir olarak aldı ve şehri yeniden inşa ödevi karşısında kaldı. 1459'da vezirlerini toplayıp emretti: Her biri surlar içinde bir bölgede cami, medrese, mektepten oluşan bir imaret, bugün yanlış bir deyimle külliye inşa edecek. Böylece Mahmud Paşa, Gedik Ahmed, Murad Paşa, Davud Paşa külliyeler kurdular, etrafında mahalleler oluştu, kendisi de vakıf olarak Fatih Camii külliyesiyle medreseler, etrafında saraçhane ve başka tesisler kurdu. Fatih Mahallesi ortaya çıktı. Vakıf sayesinde Türk-İslam İstanbul'u kuruldu.

Vakfın bağımsızlığıyla beraber Osmanlı Devleti'nde her çeşit vakıf, devletin gözetimi altında tutulmuştur. Dinî makam kadı, dinî formüllere göre vakfı ve şartları vakfiyede tespit eder, mahkeme siciline kaydını yapar, fakat siyasi irade bir nazır tayin eder, kadı ve nazır vasıtasıyla şartların yerine getirilip getirilmediğini hesaplarını devamlı kontrol eder. Zaman zaman kadıasker genel teftişler yapar.

Eğer bir vakıf, vâkıfın niyetine aykırı bir şekle dönüştürülmüşse veya vakfın gayesine hizmet etmiyorsa, devlet müdahale edebilir ve şer'an haklı başka bir hususa tahsis edebilir. Vakıfların son dönemi üzerinde kapsamlı bir araştırma yapmış olan Profesör Nazif Tark vakıfların ne kadar geniş suistimallere uğradığını ayrıntılarıyla göstermiştir.

Bu arada evladiyelik vakıfları ele alalım. Bu şekil, vâkıfın vakıf idaresini, mütevelliliği kendi soyuna sopuna tahsis etmesidir. Vakfın mütevellisi vâkıfın akrabası olduğundan, neması hayır amacından saptırılmış, aileye sürekli gelir kaynağı sağlama maksadı güdülmüş gibi yorumlanmış, bu nedenle gayrisahih sayılmıştır. Fakat yakından incelenince görülür ki durum bu kadar basit değildir. Vâkıfın, vakfın muhafazada en yakın ilgilisi tabii kendi soyu sopudur. Mütevelli, vakıf idaresi karşılığı bir maaş alır, bu genelde gelirin onda biridir, ayrıca vakıf akarlarının kiralanmasında bir ödün alır. Evladiyelik vakıflar zamanla bir hayli suiistimal konusu olmuştur.

İnsan tabiatının güvenilmezliği sonucu, vakıfların devletin veya şahısların aç gözlülüğüne konu olduğu daima görülmüştür. Tarihte devletin vakıflara el koyması, vakfiyetin neshi, devletçe bir gasp sayılmamış, ulema bazı şartlar altında neshi haklı ve meşru bulmuştur. Nesih (yani vakıf koşullarının

kaldırılması) hareketini yalnız Osmanlılarda bulmuyoruz, nesih başka devletlerce de uygulanmıştır. Mısır'da Fâtımîler, Memluklar, İran'da İlhanlılar ve Akkoyunlularca da nesih, şer'î kaideler dairesinde, alınması zaruri bir önlem olarak gösterilmiştir. Fatih döneminde Karaman eyaletinde bazı vakıfların neshi için Kadı Vildan'ın Karaman Vakıfları defterine yazdığı dibacede, vakıf eserinin harap durumda olduğu, maksada hizmet edemediği belirtilmiştir. Fatih ülke ölçüsünde yaptığı nesih için daima bu prensipten hareket etmiş ve daha önemli saydığı başka İslami bir prensip, gazâyı idame için vakıfların büyük bir kısmının timar sipahilerine dirlik olarak verilmesini emretmiştir.

Bilindiği üzere İslam medeniyeti Orta Çağ'da felsefede, tıpta, astronomi ve matematikte hatta teknolojide Batı Hristiyan dünyasına örnek olmuştur. Bir Amerikalı araştırıcı Liebesney Hristiyan dünyasının vakıf kurumunu da taklit ettiği tezini ortaya atmıştır. Liebesney'e göre Batı dünyasında Ort Çağ'da ilk kez Fransisken Tarikatı, gayri şahsi yatırımları bir arada toplama usulünü benimsemiş; sonraları İngiltere'de bu usul, Fransiskenleri takliden, ticari girişim alanına uygulanmış, şahısların hisse yatırarak gayri şahsi bir ticaret kumpanyası, bir korporasyon kurmalarına örnek olmuştur. Ekonomide korporasyon sistemi, Avrupa'da kapitalist sistemin temel taşıdır. Dolayısıyla İslami vakıf, Avrupa'da en önemli ekonomik gelişimin temelini hazırlamış oluyor. Türkiye Devleti modern bir cumhuriyet rejimine intikal edince, vakıfları, toplum için vazgeçilmez hizmetleri karşılayan bir kurum olarak benimsemiş ve devamlılığını sağlamıştır.

33

JEOSTRATEJİK KONUM, ULUSLARARASI İLİŞKİLER*

Çok Muhterem Mülkiyeliler Birliği Başkanı, Sayın Dekan, sayın dinleyiciler, konuklar hepinizi saygıyla selamlarım. Dinleyenler arasında 40 yıllık dostlarımı görmek beni özellikle mutlu ediyor. İstanbul'dan, İzmir'den gelen aziz arkadaşlarımı burada görmekten çok mutluyum. Özellikle Mülkiyelilerin bana konuşma imkânı vermesi beni çok mutlu ediyor. Çağdaşlaşma, devletimizin bir Orta Çağ devleti ve topluluğundan modern bir topluma geçişi konusu bugün günceldir ve Sayın Dekan'ın da işaret ettiği gibi çok önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır hiç şüphesiz. Bunu yıllarca yazılarımda ele almış bulunuyorum. Son olarak geçen sene, *Rönesans Avrupa'sı* ve *Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci* adlı bir çalışma neşrettim. Rönesans Avrupa'sı, modern Avrupa, laik, aklın hâkim olduğu, teknolojinin en son sınırlarına eriştiği bir çağda yaşıyoruz. Dünyanın örnek aldığı bu Avrupa medeniyeti nedir? Nasıl ortaya çıktı?

XIV.-XV. asırda İtalya'da yeni devlet ve kültür macerası başlamıştır. Bu konuyu şahsen, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ele aldım, okuttum. O notlar elime geçti. Piyasada elden ele dolaşıyormuş. Tekrar okudum. Hiçbir ilave yapmadan o notlarımı burada neşrettim. Bu arada işaret etmeliyim; Dil Tarih Fakültesi'nde 1940'tan 1972 yılına kadar ders okuttum. Avrupa Tarihi, Amerika Tarihi, Osmanlı Tarihi... Aynı zamanda rahmetli Bekir Bey'in davetiyle 1956-1972 yılları arasında, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Türk İdari Teşkilat Tarihi ve Devrim Tarihi okuttum. Bu sebeple, bu daveti büyük bir istekle ve iftiharla kabul ettim. Bana konuşma imkânı verdiğiniz için teşekkür ederim.

Eski yıllar... Eski dostların çoğu gitmiş, rahmetli olmuş. Fakat yine de sağ kalan dostlarım burada hazır bulunuyorlar, kendileriyle tekrar görüşmekten dolayı çok mutluyum. Bu toplantıda eskiye dair hatıralarım canlandı. İsterdim

---

* Bu konuşma 13 Kasım 2012 tarihinde, Mülkiyeliler Birliği'nde yapılmıştır.

ki şu boş sandalyelerde genç Mülkiyeliler de olsun, burası dolsun, taşsın. Çünkü konumuz çok önemli, çok güncel, çok hayati. Türkiye'nin Batı medeniyetiyle özdeşleşme süreci. Batı medeniyetinde çağdaş kültür ve medeniyet nasıl ortaya çıktı. Burada ele aldığım konu şudur: Sezaropapizm. Hurafelerle dolu geleneksel Hristiyanlığın hâkim olduğu Avrupa'da, kilise serbest düşünceyi ölümle karşılardı ve meydanlarda birçok insanı yakmıştır. XIV.-XV. yüzyılda böyle bir toplumdan zihin ve fikir hürriyeti ortaya çıktı. Aklın hâkim olduğu yeni bir medeniyeti, Rönesans Avrupa'sını buldu. Bu, İkinci Atina denilen Floransa'da olmuştur. Hiç bilinmeyen bir şey, Türkiye'mizin, Osmanlı Türklerinin Floransa'daki bu fikir hareketine katkıları olmuştur. Batılı tarihçiler için bir Türk imajı vardır. Tarihçiler her iyi şeyi oraya koymaktan kaçınırlar. Batı tarihçileri, Türk denildi mi savaşçı, merhametsiz gibi algılarla hareket ederler ve bu anlayış devam etmektedir. Özlem Kumrular son kitabında bu konuyu çok güzel açıkladı. Orada göreceksiniz. Bu imaj devam ediyor.

Neoplatonizmin, yeni düşüncenin kök saldığı, Floransa'da Platon'un akademisi ihya edildi. MS 529'da Justinyen kapatmıştı. Platon akademisi ve felsefesi Medicilerin himayesinde, Floransa'da tekrar filizlenmeye başladı. Floransa'ya İstanbul'dan, Bursa'dan birçok Yunan âlimi gelmişti. Yunanca öğrettiler. Eski Yunan felsefesi burada yeniden canlandı. Bologna'da ona karşı klasik, skolastik felsefe, İbni Rüşd'ün tercümesi okutuluyordu. Floransa yani Yeni Atina, eski Yunan'ın aklı her şeyin üstünde tutan felsefesini ele aldı, geliştirdi. Lorenzo Valla gibi İtalyanlar bu mektepte, bu merkezde Yunanca öğrendiler. O zamana kadar Yunan felsefesini, Arapça tercümelerden öğreniyorlardı, Latinceye tercüme ederken. Floransalılar doğrudan doğruya eski Yunan felsefesini ana kaynaklardan öğrenmeye başladılar. Bu değişiklik evvela filolojiyle başlamıştır. Yani Yunanca yazılmış eserleri tefsir edebilmek, İstanbul'dan Floransa'ya gelip yerleşmiş Yunanlılar sayesinde olmuştur. Derler ki, bunlar İstanbul'un fethinden sonraki Türk zulmünden kaçtılar, Floransa'ya sığındılar ve bu yeni felsefenin hocası oldular. Hayır, Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra kaçak Yunanlıları davet etti. Tekrar gelin, İstanbul'a yerleşin. Hatta bazı esirlerin fidyesinin vererek devlet hazinesinden İstanbul'da yerleştirdi. O kadar geniş düşünceli bir insandı... Büyük hümanist, Papa II. Pius, Fatih'e hitaben *Epistola* adında uzun bir risale yazdı. Fatih'e, "Sen Doğu Roma İmparatorluğu'nun, hakiki hükümdarısın, fakat bir şartla; Hristiyanlığı kabul etmelisin, o zaman ben seni tanıyacağım," diyordu. Biliyorsunuz Fatih sarayda bir kütüphane tesis etti. Orada Yunan ve Latin klasiklerini topladı. Tarihçi Kritovulos, filozof Amirutzes, Trabzonlu Gorgios yanındaydı. Kaçak

Rumları İstanbul'a çağırdı. Son zamanlarda bizi hayrete düşüren bazı keşifler yapıldı. Bunun başında Alman âlimi Franz Taeschner geliyor. Floransa'daki serbest düşünceyi, Neoplatonizm felsefesini oraya nakleden Plethon ilk gençlik tahsilini Bursa'da yapmıştır. O zaman Türkler arasında İbnü'l-Arabî'nin tasavvuf felsefesi yani mistisizm, Neoplatonizm'in İslami şekli olan mistisizm, İznik Medresesi'nde Davud-ı Kayserî tarafından temsil edilmekteydi. İbnü'l-Arabî'nin eserlerini Türkçeye çeviriyordu. Davud-ı Kayserî İznik Medresesi'nin başıydı. Bursa'da Yahudi ulema da vardı. Gemistos Platon ilk tahsilini bu Yahudi ve Müslüman mistik felsefe muhitinde yapmıştır. Daha sonra Edirne'ye gitti ve II. Murad'ın sarayında bulundu. Franz Taeschner çok güzel anlatmaktadır. O zaman Osmanlı sarayında, Osmanlı fikir muhitinde, Neoplatonizm'i yani İbnü'l-Arabî'den gelen Eflâtun felsefesini takip eden bir fikir akımı vardı. II. Murad'ın sarayı liberal bir saraydı. Gemistos Plethon da II. Murad'ın sarayında bulundu. Oradan Mora'ya, Mora'dan Mistra'ya gitti. Mora'da Bizans imparatorlarının yanına gitti. Sonra İtalya'dan davet aldı ve Floransa'ya gitti. Orada Neoplatonizm'in kurucusu oldu. Neoplatonizim, Floransa mektebinin esas felsefesidir. Görüyorsunuz, ilk Osmanlı devrinde hâkim olan mistik felsefe, İbnü'l-Arabî'nin yüksek mistik felsefesi; Gemistos Plethon'a fikir ve ilham veriyor. Gemistos bu felsefeyi temsil eden bir insan olarak Floransa'ya gidip yerleşiyor. İşte Lorenzo Valla, Yunan üstatlardan Yunanca öğrenerek, Yunan felsefesini, Eflâtun felsefesini tahsil ederek Hristiyan din kitaplarını gözden geçiriyor. Lorenzo Valla bu işin ilk büyük mütehassısıdır. Gemistos'tan öğrendiği bu felsefeyi en iyi şekilde temsil etti ve bu felsefe İtalya'dan Fransa'ya, Almanya'ya, İngiltere'ye intikal etti. Türkiye'den göçen Yunanlı filozoflar, âlimler, filologlar sayesinde Floransa'da yeşeren bu serbest düşünce; Papalığa, Hristiyanlığın hurafelerle bozulmuş şekline karşı ana kaynaklardan beslenmiştir. Mesela papanın otoritesini tesis eden belgenin sahte olduğunu ortaya çıkardılar. Bu filolojik araştırmalarla papanın otoritesi temelinden yıkıldı. Erasmus bu mektepten faydalanarak İncil'i yeniden yazdı. Bu İncil Almancaya tercüme edildi. Luther bunu okudu. Batı'da hurafelerle dolu bir din felsefesine karşı Hristiyanlığın yeni tenkitçi görüşü yer almaya başladı. Fransa'da Descartes, modern serbest düşüncenin kurucusu bu mütefekkir her zaman için doğru olan akılcı felsefenin temelini atmıştır. Descartes Floransalı âlimleri izlemektedir. Descartes, "Aklımın kabul etmeyeceği hiçbir şeyi kabul edemem," diyor. Bu yaklaşım modern serbest düşüncenin, ilmin temelidir. Ne var ki XVI. asırda Descartes memleketi Fransa'da tutulamadı. Mutaassıp dinciler ona karşıydılar. O da Hollanda'ya, oradan

İsveç'e kaçtı. Modern ilmin, akla dayanan yeni bilimin mümessili, vatanında tutunamadı. Bugün bilim adına ne varsa bu fikirden kaynaklanmaktadır.

Bizim Batılılaşma tarihimiz 1699'da başlar. Çünkü 1699'da Osmanlılar Karlofça'da Avrupa karşısında kesin yenilgiyi kabul etti. Bu antlaşmayı müzakere eden ve imzalayanlar arasında, Rami Mehmed Paşa, -reisülküttap daha sonra veziriazam olacaktır- vardı. Boğdanlı Kantemir ailesine mensup büyük hümanist Kantemir Latinceyi, Yunancayı iyi bilen, hümanist felsefeyi temsil eden biridir. *Osmanlı Devleti'nin Çöküşü* adında bir tarih kitabı yazmıştır. Kantemir, Rami Mehmed Paşa'nın yakın dostuydu ve yeni Avrupa'nın ortaya çıkışında ondan çok şey öğrendi. İlk defa olarak 1699'da Osmanlı Avrupa'nın üstünlüğünü, Avrupa kültürünün derinliğini kabul etti. Ondan önce Batı medeniyetine küçümseyerek bakarlardı. Teknolojide, top, askerlik gibi konularda Avrupa'nın üstünlüğünü kabul ediyorlardı. İslamiyet'te, "düşmanın silahına kendi silahı ile mukabele edebilirsin" emri vardır. Buna istinaden Avrupa teknolojisinin topunu, tekniğini aldık. Fakat ilk defa Avrupa kültürünün, Avrupa medeniyetinin üstünlüğü inancı 1699'da Rami Mehmed Paşa'yla başlamıştı. Yani bizim çağdaşlaşma hareketimiz Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul etmekle başlar. Bunun ilk mümessili de Kantemir'le beraber hümanizmi öğrenen Rami Mehmed Paşa'dır. Fakat rüşvetçi bir şeyhülislamın kötü idaresi yüzünden iktidarını bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun akabinde Lâle Devri'ne kadar yeniden bir karanlık dönem gelir. Bu devrin veziriazamı, açık fikirli Damat İbrahim Paşa, Fransa'ya bir elçi gönderir: Yirmisekiz Mehmed Çelebi. Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Fransa'ya oğluyla beraber gider. Damat İbrahim Paşa'nın onlar giderken verdiği talimat, "Fransa'da yeni keşfedilen kültürü, teknolojik unsurları öğren ve bize getir," dir. Çelebi'nin oğlu Said Efendi orada Fransızca öğrenir. İkametleri sırasında matbaayı görür. Dönüşte İbrahim Müteferrika'yı bulur. İlk matbaayı tesis eden Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin oğlu Said Efendi'dir. Batı medeniyetine karşı zihniyet değişikliği bu tarihte olmuştur: Avrupa karşısında kesin bir yenilgi, Avrupa'nın üstünlüğünü ve akıl medeniyetini kabul etmek. Bu çok önemlidir. Kültür iktibasında en önemli psikolojik karar, o kültürün üstünlüğünü kabul etmektir. Bu üstünlüğü biz XIX. asırda Tanzimat'ta şöyle böyle kabul ettik. O zamana kadar askerlikte kabul ediyorduk fakat Tanzimat Dönemi'nde Reşid Paşa'nın öncülüğüyle ilk defa olarak devlet idaresinde yani din kaidelerine dayanmayan, aklın getirdiği bir idare sistemini fiilen kabul ettik. Âlî Paşa Tanzimatçıların en önemli şahsiyetlerinden biridir. Vilayet kanunnâmesi onun zamanında çıkmıştır. Bu, Fransız eyalet kanununun tercümesidir.

Yani artık yalnız silahlarda değil, idarede de Batı örneğini almak Tanzimat'ın başlıca başarısı olmuştur.

Bu değişim bizi ilk anayasaya, 1876 Anayasası'na kadar getirdi. Tanzimat'ın idare sisteminde, modern Avrupa'nın bulduklarını alıp tatbik etmek temel prensipti. Mithat Paşa, Fransızların modern vilayet sistemini getirdi. Aklın her şeye öncü ve rehber olması fikri toplumumuza intikal etmediği gibi, mekteplerimize ve devlet adamlarımıza da intikal edemedi. Devam eden bu eksiklikten, geleneksel toplumun ve zihniyetin devamından Atatürk bizi kurtardı. Lozan'a gittiğimiz zaman Lord Curzon, "Siz hâlâ eski bir dinî hukuka tâbisiniz, muhakkak kapitülasyonları kabul edeceksiniz. Sizin hukukunuz, idareniz dine dayanan bir idaredir," şeklinde söylemlerde bulundu. Böyle bir yaklaşımla İnönü'yü susturmak istedi. İnönü, Allah rahmet eylesin, çok cerbezeli bir devlet adamıydı ve bunu hemen Atatürk'e bildirdi. Atatürk bunu öğrenince Mahmud Esad idaresinde bir komisyon kurdu ve Avrupa hukukunu, devlet sistemini tefrik etmek için bir modern hukuk fakültesi kurmanın gerekliliğini anladı. Mahmud Esad o tarihten sonra çalışmalarına başladı ve Avrupa kanun sistemine dayanan Medeni Kanun 1926'da tamamlandı. Silahlarda ve idarede Avrupa'ya karşı direnme, bütün toplum hayatını değiştiren, artık dogmalara değil akla dayanan bir hukuk sistemine bağlanma hususlarında 1926 yılı çok önemlidir.

Akla dayanan bir devlet felsefesi yani komünizmden tutun liberalizme kadar her türlü fikir hareketi 1908-1918'de toplumumuzda görülmüştür. Yeni devletin kuruluşunda, Atatürk'ün yetişmesinde iki büyük unsur vardır; öncelikle 1860'tan beri serbest gazete bizde bir kamuoyu yaratmıştır, ikincisi idâdî mekteptir. İdâdî mekteplerde Fransızca öğretiliyordu. Bu fikrî yapılanma 1908 yılında vuku buluyor. Atatürk o zaman bir kurmay subaydı ve Celal Nuri'yi, Hüseyin Cahit'i okuyordu. Fikrîlerini onlardan alıyordu ve şu düşünceye varmıştı: Balkan devletleri modern devletlerini kurdu.

Atatürk'ün temsil ettiği Batıcılık, modernleşme şuydu: Mutlak şekilde akla yer vermek. Bunun nüvesi de Medeni Kanun'dur. Çok önemli bir adımdır Medeni Kanun. Türk tarihinin büyüklüğünü meydana çıkaran husus, kanun fikriydi. Osmanlı diğer İslam devletlerinden farklı bir İslam devletiydi. Bunu muhtelif yazılarımda belirtmeye çalıştım. Osmanlı Devleti'nde -bir çeşit- laisizm vardı. Sırf aklın getirdiği prensiplere dayanan devlet idaresi ve örfî devlet kanunları vardı.

Son zamanlardaki bazı araştırmalarımda meşhur ulemadan Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi dikkatimi çekti. 1640'larda Sultan İbrahim'in feci şekilde

katledilmesinde bu adam baş rol oynamıştır. Saltanat değişikliğini yapmış mağrur bir adam olarak divâna girmek istedi. Osmanlı divânında vezirlerden önce sıra almak istedi. Osmanlı divânı bağımsız siyasi bir devlet müessesesiydi. Meşihatta, yalnız kadıların idaresini temsil eden iki kadıasker vardı. Bu kadıaskerler sadece kadıların tayin vesaire işleriyle uğraşırlardı. Abdülaziz, Sultan İbrahim'in katlinden sonra çok şımardı, sultanın değişikliğine öncü olmuş bir adam sıfatıyla divâna girdi. Vezirlerin önüne geçmek istedi. Bu, bir din adamının hükümet işlerine karışması oluyordu. Oradan Vezir Murtaza Paşa bir omuz attı. Onun önündeki ve arkasındaki vezirler de birer omuz attılar ve şeyhülislamı divândan dışarı attılar. Burası devlet idaresidir demek istediler; meşihat, bâb-ı meşihat ayrıdır, dinî konular orada görülür.

Tarihimizi aslında iyi bilmiyoruz. Mesela bahsettiğim Gemistos Plethon, Floransa'da. Neoplatonizmi Avrupa'ya Bursalı Gemistos götürüyor. Bursa'da ulema ile İbnü'l-Arabî felsefesi öğreniyor, Neoplatonizm'in büyük adamıdır İbnü'l-Arabî. Yabancı tarihçiler Türk'e ait güzel şeyleri yazmak istemezler. Bakınız bir Fransız çıktı; Nicolas Sarkozy. Bu şahıs neden Türkiye düşmanıdır biliyor musunuz? Sarkozy'nin bir planı var. Almanya, ekonomik ve siyasi bakımdan Avrupa'da hâkim güçtür. Sarkozy de Fransa'yı Akdeniz birliğinin başına geçirmek istiyor. Bunun için Fransızlar, Yunanlılarla beraber bir Akdeniz birliği ortaya çıkardı. Bütün Arap memleketleri her yaz dışişleri bakanlarını bir yerde toplarlar; bazen Yunanistan'da, bazen Fas'ta. Fakat Türkiye'ye pek yer vermezler. Delos Yarımadası'nda yapılan bir toplantıda bulundum. Delos, eski Yunan'da Akdeniz'deki Yunan kolonilerinin merkezi idi. Bütün Arap dışişleri bakanları oradaydı. Türkiye'yi temsil için bir müsteşarımızı gönderdik, o da tarihçi olarak beni yanına aldı. Bugün AB bize yabancıdır, bizi istismar ediyor. Nasıl? NATO'da askerimizi kullanıyor. Gümrük Birliği'yle ekonomimizi kontrol ediyor. Muazzam açık veriyoruz; bunun sebebi Avrupa'yla gümrük birliği yapmış olmamızdır. Bu birlikten biz değil Avrupa istifade ediyor. Fakat bunun dışında Fransa başta olmak üzere, Avrupa ülkeleri bizi Avrupa Birliği'ne almak istemez. Yanı sıra bir de Rusya meselesi var başımızda. Bu konuyu bir makalemde teferruatlı olarak anlattım. Asıl maksadım bu konuşmada o konudan bahsetmekti fakat modernleşme teması dışına çıkmak istemedim.

Türkiye'nin modernleşme sürecini anlattım. Asıl maksadım Avrupa Birliği, Rusya, Türkiye. Bu üç cepheden bugünkü Türkiye'nin jeopolitiğini sizinle tartışmaktır. Bizi AB'den uzaklaştırdılar. Bundan 10 sene önce, bu toplumda AB'ye katılma isteği %70 idi, bugün %40'lara, %30'lara kadar

düştü. Bunun bir sebebi var. Anlatmaya çalıştığım gibi, bir kere Fransa bizi Akdeniz'de rakip görür ve dışlamaya çalışır. Hemen Ermeni meselesini öne sürer. Fakat AB'nin içindeki dert Yunanistan'dır. Avrupa Birliği'nin Türkiye politikasını Yunanlılar dikte eder. Veto sahibidir. Biz ne yaparsak yapalım yine de Kıbrıs'ı da yanına aldı. İki vetoyla karşımıza çıkacaktır. Bugün Ege'de gemilerimizi Akdeniz'e çıkaramama tehlikesi var. Yunanistan, adaların karasularını 12 mile çıkardı. Ege Denizi bir Yunan denizi halini alınca İzmir'den, İstanbul'dan Akdeniz'e çıkamazsınız. Kıbrıs'ta bugün İsrail, Doğu Akdeniz'i de kapamaya çalışıyor. Yunanistan, İstanbul ve Trakya üzerinde, hâlâ AB'ye dayanarak haklar iddia etmektedir. Şahsen AB'nin çıkardığı bir plaka görmüştüm. Bu plakada Avrupa Birliği'nin hudutları Boğaz'dan geçmektedir. Neden? Çünkü Trakya'yı Yunanistan'a mâl edecek. Kıbrıs'ı yanına aldı. Kıbrıs'tan Türkleri söküp atacak. Megalo İdea, hâlâ Yunanistan'ın siyasi felsefesidir ve bunu AB'ye kabul ettirmiştir.

Bizim AB politikamız Avrupa'yla birleşmedir. Neden Avrupa'yla birleşiyoruz? NATO'dayız, bakın Afganistan'a asker gönderdik. Gümrük Birliği yaptık, ekonomik bakımdan bağlıyız, yani Avrupa bizi, ekonomimizi istediği gibi sömürüyor. Fakat tam üyeliğe Yunanistan katiyen razı değildir. Yakınlarda benden, *Jahrbuch für Europäische Geschichte* adında çok tanınmış Avrupalı bir dergi yazı istedi. Avrupa'nın doğu hudutları nereden geçer? AB'ye göre Boğazlar'dan geçer. Görüldüğü gibi Türkiye'yi dışlıyor. Fakat diğer taraftan dışlamadığı konular da var. Askerimizi Afganistan'a gönderiyoruz. Ekonomimizi hiçbir taviz vermeden istismar ediyorlar. Ama AB üyeliğine katiyen razı olmuyorlar. İkinci unsur Rusya; Çarlık, Komünist Rusya'nın her bakımdan mirasçısıdır. Bu makaleyi size özetlemek isterdim. Avrupa Birliği'ne dâhil olacağız ve Anadolumuz Avrupa'nın doğu sınırı olacak. Avrupa, Birleşik Avrupa'nın hudutlarını Boğazlar'dan geçiriyor. Bunu tarihin ışığında değerlendirmeye çalıştım. O makaleyi İngilizce yazdım, Türkçe olarak da yayımlanacak. Evvelce Avrupa bugünkü hudutlarından çok daha uzaktaydı. Roma-Germen İmparatorluğu Avrupa'nın babasıdır, XV. asra kadar: Respublica Cristiana. Papa ve imparator başında olarak Respublica Cristiana'nın hudutları Lehistan ve Balkanlar'a dayanır. Rusya bu hudutların haricindedir. Neden? Çünkü Batı'nın, Katolik dinine mensup milletleri dışında Ortodoks olan Rusya ve Bizans var. Avrupa'nın hududu oralarda duruyor. Balkanlar Rusya gibi Ortodoks'tur. Papa ve imparatorun hâkimiyet sahası Batı Avrupa'dır. Aslında Avrupa, Asya'nın ve Anadolu'nun bir yarımadasıdır. Avrupa bütün tarihi boyunca Asya'daki büyük hareketlerin nihai noktası olmuştur. Atina'nın

Hunları'ndan tutun Stalin'in komünist Rusya'sına kadar, Avrupa daima doğudan gelen istilaların tehdidi altında kalmıştır.

Karadeniz'in kuzeyinden Dobruca'ya kadar varan bu step bölgesine Türkler hâkimdi. Bir aralık Moğollar da devletlerini kurdular. Orta Asya'dan gelen kabileler yani Hunlar, Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar, son Kuman İmparatorluğu, Dobruca'dan Aral Gölü'ne kadar uzuyordu. Avrupa'yı tehdit eden tüm bu step bölgesinin Türk-Moğol kavimleri, ata binen ve üzengiye dayanıp arkasına dönerek ok atabilen bir halktır. Avrupa'da VI. asra kadar üzengi yoktu. Dolayısıyla Avrupalı süvari, bu askerlerin karşısına çıkamazdı. Bu yüzden XIV. asra kadar bu step bölgesinden daima Türk ve Moğol orduları gelmiştir. Bunların son durağı Macaristan Ovası'dır. Bu atlılar ormanlara giremezdi. Macaristan Ovası onlar için son noktadır. Moğol İmparatoru Batuhan Macaristan'a kadar geldi. Biliyorsunuz, Macarların sekiz kabilesinden üçü Türk'tür. Bizans kaynaklarında Macaristan, Türk yurdu olarak kabul edilir. Yani Asya'nın Avrupa Yarımadası'na kavimler gönderdiği step bölgesi daima Türklerin elinde olmuştur. Türk devletindeki son büyük hakanlık da Kuman-Kıpçak Hakanlığı'dır. Buna karşın Ruslar, Kazan'dan Baltık'a kadar, 11 yahut 13 prenslik halinde yaşarlardı ve daima bu step halklarının baskısına, yağmalarına maruz kalırlardı. Bunun yanında büyük gelişimler de oldu. Bu Slav kavimleri steplere gelip Karadeniz'e kadar vardılar. Karadeniz'i aldılar. Bu büyük tarihî değişiklik nasıl oldu? Ruslar XV. yüzyılda Avrupa'nın ateşli silahlarını öğrendiler. Ateşli silahlar karşısında hiçbir atlı Türk ordusu dayanamazdı. Yani bir avuç Kazak, ateşli silahlarla Siber Hanlığı'nı yendi, Rusya'yı Japon Denizi'ne kadar götürdü. Tarihçilerin *military revolution* dediği şey, ateşli silahların yayılmasıdır. Osmanlı'nın dehası ateşli silahları erkenden almış olmasıdır. Daha I. Mehmed zamanında tüfeği aldık. Topu daha önce XIV. asırda aldık. Kosova Meydan Muharebesi'nde Osmanlılar top kullandılar ve Anadolu'yu bu ateşli silahlarla fethettiler. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli'de kurulmuştu... Rumeli'de ateşli silahları öğrenen Osmanlılar, Anadolu'yu sonradan fethetmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu Rumeli'de ve ateşli silahlar sayesinde kurulmuştur. Kazaklar, barutu vs'yi Moskova'dan yahut Lehistan'dan aldılar. Kazakların ilk Karadeniz fetihleri, Slav kavimlerin vasıtasıyla 1600'lı yılların sonlarında başladı. Kazak şaykaları, ateşli silahlarla Karadeniz'in bütün sahillerini dehşetle yağmaladılar. O kadar ki Evliya Çelebi anlatır, artık kasaba ve şehir kalmadı. Herkes Kazak kıyımları karşısında içerilere doğru göçe başladı. Öyle korkunç. Ateşli silahlarda Osmanlı geri kaldı. Nasıl geri kaldı? Avrupalılar ilim sayesinde öyle bir tüfek yaptılar

ki Osmanlı'nın kaval tüfeği karşısında bir üstünlük temin etti. Bizden önce Rusya bunu aldı ve bize karşı üstünlük sağladı.

Avrupa'da 1694'te, Osmanlı'ya karşı papanın takdisi ile bir mukaddes ittifak kurulmuştu. Venedik, Avusturya, Lehistan, papanın takdisiyle bir Haçlı cephesi kurdular. Bizim 1683-1699 yenilgi devremiz bununla başlar. Bu devletler bize karşı ittifak yaptı. Bütün Avrupa o zaman böyle bir mücadele üzerindeydi. Avrupa'yı fethetmek üzere Viyana'ya kadar gittik, fakat Avrupa'nın ateş üstünlüğüyle, top ve tüfekle orada hezimete uğradık ve gerilemeye başladık. Bizde fizik ilmi yoktu, kimya ilmi yoktu.

Rusların uzayan elleri Karadeniz'e Kazaklarla gelmiştir. Ne zaman? 1600'ün sonlarında. Artık 1625'te Kazak şaykaları, Boğaziçi'ne kadar geldiler. Yeniköy'ü yaktılar. Bizim sultanımız Yeniköy'den çıkan yangının dumanlarını balkonundan seyretti. Yani Slav halklarının Türk halklarını steplerden kovması, bütün Sibirya'yı ele geçirmesi, Japon Denizi'ne kadar gitmesi, Karadeniz'e Kazakların inmesi, yeni ateşli silah sayesindedir. Osmanlılar XVIII. asır başında bu durumu anladı. Ancak XVIII. asırda Avrupa'yı taklide başladı ama o silahları yapan ilmi ve zihniyeti Atatürk'e kadar alamadık.

Avrupa'yı tehdit eden iki yol vardır. Biri bu bahsettiğim step yolu. Step yolundan Avrupa'yı Hunlardan beri Türkler ve Moğollar istila etmiştir. Macaristan'a kadar bu kavimler daima oraya gitmiştir. Güney yolu, Karadeniz'in güneyinde Anadolu ve Boğazlar'dır. Avrupa o zaman mezhep bakımından şöyle bir tablo çiziyordu: Katolik Batı ve Ortodoks Doğu olarak iki ayrı dünyadır. Ortodoksi nerede bitiyor? Tuna'da bitiyor. Türkler Anadolu'yu fethettikleri zaman gayet müsamahakârdı. Geniş görüşlü bir devlet zihniyetiyle geldiler. Türk devlet zihniyeti diğer İslam devletlerinden farklıdır. Osmanlı geldiği zaman Ortodoks kilisesinin hâmisi oldu. Ortodoks Patriği'ni İstanbul'u fethettiğinde makamına oturttu. Osmanlı Devleti Ortodoks rahiplerine timar veriyordu. Osmanlı, Katolik Avrupa'ya karşı savaşmış olan Bizans'ın yerini aldı. Ortodoksi'yi ve Ortodoks kilisesini himaye etti. Yani Osmanlı İmparatorluğu bir bakıma aslında Bizans'ı ihya etmiştir. Tuna'dan Fırat'a kadar Fatih'in imparatorluğu, Ortodoks dünyasının başı olarak patriği İstanbul'da resmen tanıdı. Bu çok ileri görüşlü bir davranıştı. Siyasi bir tedbirdi ve Batı'ya karşı Ortodoks dünyasının hâmisi oldu. Fakat XVII. asırda ne oldu? Rusya, Ortodoksların hâmisi sıfatını aldı. Batı'nın gemiciliğini, ateşli silahlarını benimsedi. Osmanlı artık Rusya karşısında mağlup oldu. Rus orduları 1878'de İstanbul'a, Yeşilköy'e kadar geldi. Ardından Boğazlar'da hâkimiyet iddia etti. Şimdi Avrupa'yı tehdit eden ve Boğazlar'a yerleşmek isteyen, Akdeniz'e

çıkmak isteyen Ortodoks bir Rusya vardır. Ortodoks Rusya'nın büyük avantajı 1696'da Petro'nun mukaddes ittifaka iltihakıdır.

Avrupa'nın bu hayat memat mücadelesine Rusya katıldı ve bizim karşımızda Avrupalı oldu. Artık Ortodoks-Katolik mücadelesi bahis konusu değildir. Avrupa'nın bütün teknolojisini Rusya benimsedi. Rusya'nın üstünlüğü budur. Avrupa bu tehlikeyi gördü. Eski step kavimleri yerine, artık kendi teknolojisine, ilmine sahip olan bir Rusya vardır. Çarlık Rusya'sı Napolyon devrinde Avrupa'nın hâkimiydi. 1808'de Tilsit şehrinde Çar'la Napolyon karşı karşıya geldiler ve dünyayı aralarında bölüşme planı yaptılar. Mısır kimin olacak? Fransa'nın olacak. Lehistan kimin olacak? Rusya'nın olacak. Yani Rusya büyük devlet olarak Napolyon'u karşısına almıştı. Tilsit'te Çar çok enteresan bir dilekte bulundu, "Sen Mısır'ı aldın. Boğazlar'ı istiyorum, İstanbul'u istiyorum," dedi. Napolyon, "İstanbul ve Boğazlar dünya hâkimiyeti demektir," diyerek kabul etmedi. Biz bugün İstanbul ve Boğazlar'a hâkimiz. Yakında Çanakkale Zaferi'ni kutladık. Avrupa'nın kaderi, hakikaten Boğazlar'da ve İstanbul'dadır. Eğer bu topraklarda kalmak istiyorsak, İstanbul ve Boğazlar'ı koruyabilecek kudrette olmalıyız. Bu kudrette miyiz? Değiliz. Neden? Son Gürcistan hadiseleri sırasında Rusya Gürcü milliyetçilerine karşı Kuzey Gürcistan'ı istila etti. O zaman Batı XIX. asırdan beri Boğazlar'ı Rusya'ya bırakmamak için harekete geçti. 1840 Boğazlar Mukavelenâmesi'ni hazırladı. Fransa ve İngiltere Rusya'ya karşı 14 sene sonra Kırım Harbi'nde savaşa girdi. Sebep yine Boğazlar'dı. Rusya 1783'te Kırım'ı istila ederek Karadeniz'in kuzeyini istila etti. Akabinde Boğazlar'ı, İstanbul'u da alsaydı bu, dünya hâkimiyeti demekti. Napolyon bunu çok iyi görüyordu. Şimdi acaba biz İstanbul ve Boğazlar'ı emniyet altında tutabiliyor muyuz? Gürcistan buhranı sırasında Batılı devletler Rusya'nın Kafkaslara inip, Karadeniz'e hâkim olmaması için baskı yaptı. Batılılar, Gürcistan'a yardım etmek için Karadeniz'e büyük gemiler sokmak istediler. Rusya karşı çıktı ve biz ancak tonilatosu belli bir hastane gemisinin Boğazlar'dan geçmesine müsaade ettik.

Bugün Rusya, eski Çarlık Rusya'sını ihya etmek yolundadır. Bunun başında bugün yeniden seçilen Rus lideri Vladimir Putin vardır. Rusya bugün NATO zirvesine katılmadı. Stalin, "Biz Avrupalı değiliz, Asyalıyız," diyordu. Bugün Putin Avrasia teorisiyle Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı içine alan bir imparatorluk kurmak istiyor.

Bugün dünya stratejisi Afganistan da yoğunlaşmakta. Rusya denedi; Afganistan'ı alırsa Çin, Hindistan, İran, yakın doğu ayakları altındadır. Dünyanın merkezi Afganistan'dadır. Bugün Afganistan'da dünya hâkimiyeti için

mücadele ediliyor. Rusya başaramadı, çekildi fakat bugün bütün, yeni yapılanmadan sonra bağımsızlığını alan Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan gibi Türk devletlerini kendisine bağlamaya çalışıyor. Bunu Neo-Avrasyanizm diye tabir edebiliriz. Çarlıktan gelen Asya bizimdir ve bütün bu Asya'daki devletlerde Türklerle meskûndur. Bunları Rus Çarlığı, Ruslaştırmaya başlamıştı. Bu devletlerin okumuş insanları Moskova'da yetişiyorlardı. Avrupalı ve Asyalı devlet ideolojisi, büyük Rusya İmparatorluğu'nun temel felsefesiydi. Bu yeniden yapılanma Gorbaçov'la beraber çöktü biliyorsunuz.

Fakat Vladimir Putin Orta Asya'da Türk kavimlerini kendine bağlı hissediyor. Bugün biliyorsunuz, Kazakistan nüfusunun %30 veya %40'ı Rus asıllıdır. Öte yandan biz de bu Türk devletlerini kendimize bağlamaya çalışıyoruz.

Rusya bu devletleri, Bağımsız Devletler Birliği adında bir teşkilat kurarak kendine bağladı ve bugün Türk devletlerindeki halk iş aramak için Türkiye'ye gelmiyor, Moskova'ya gidiyor. Moskova bu iktisadi bağımlılığı çok iyi işliyor. Aslında biz TİKA'yı kurduk. Türk devletlerini davet ediyoruz. Rusya onları, Neo-Avrasyanizm ideolojisiyle çok akıllıca kendisine bağlamıştır. Kırgızistan'ın, Özbekistan'ın ve Azarbaycan'ın başında bulunanlar Moskova'da tahsil görmüş, Rusçadan başka kültür dili olmayan liderlerdir. Neo-Avrasyanizm: Avrupa-Asya İmparatorluğu. Biz buna karşı Pantürkizm'i çıkardık. Yani bu Türk devletleriyle akrabayız, aynı ırktanız fakat ama bu tamamen romantik bir boyutta kalmıştır. Bugün yine Gürcistan buhranında Rusya karşıtı büyük bir mesele çıktı. Boğazlar'dan büyük gemi geçemez. Avrupalılar, Amerika ve İngiltere Gürcistan'a yardıma gitmek istediler. Biz Boğazlar Mukavelenâmesi dolayısıyla müsaade etmedik. Sadece hastane gemisine müsaade ettik. Bu konuşmada birçok soruyu gündeme getirdim. Bu konular geniş araştırmalar ister. Beni dinlemek lütfunda bulundunuz. İçten teşekkürler.

34

BURSA ARAŞTIRMALARI KİTABI*

Prof. Dr. Abdullah Atalar: Dünyanın en büyük Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık hocamızın Bursa konusunda yazdığı, konuştuğu konularda çıkan bir kitabının Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yayımlanması üzerine söz konusu kitabın lansmanını yapmak için bir araya gelmiş bulunuyoruz. Bu önemli kitabın Türkiye'de duyurulmasında büyük yarar var. Halil İnalcık, tarihin nasıl yapılması gerektiğini bizlere öğreten büyük bir hocamızdır. Tarihin, başka tarihçilerin yazdığı metinlerden değil, doğrudan ilk dokümanlardan çıkarılması gerektiğini gösteren hocamızın eserlerine sadece Türkiye değil, bütün dünya çok önem veriyor. Biliyorsunuz, kendisi Bilkent Üniversitesi'ne gelmeden önce Amerika'nın bu konuda önde gelen en önemli üniversitelerinde profesör olarak dersler vermiştir. İhsan Doğramacı hocamızın daveti üzerine Türkiye'ye geldikten sonra da bilgi dağarcığını ülkemize taşıdı, öğrenciler yetiştirdi ve yetiştirmeye de devam ediyor. Bu konuda yaptığı çalışmalardan dolayı da hocama çok müteşekkiriz. Hocamızın burada olmasından çok büyük gurur duyuyoruz. Tarih bölümünün varlığı Bilkent Üniversitesi'nin iyi bir üniversite olmasının en önemli öğelerinden biri tanesidir. Biliyorsunuz, hocam Osmanlı tarihini tekrar yazıyor. Osmanlı'nın kuruluş tarihini hepimiz 1299 olarak bilirdik, hocamın bu konuda farklı değerlendirmeleri var. Bursa bu noktada da çok önemli bir yer olarak karşımıza çıkıyor. Bursa, biliyorsunuz, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu bölgedeki en büyük şehir ve tarihimizde Bursa ile ilgili çok önemli bulgular, anılar var. Bu kitapta Halil İnalcık hocamızın ağzından, dilinden, elinden bunları okuma fırsatını bulacağız. Hepimiz için çok önemli olacak. Hocam, size çok teşekkür ediyoruz. Bu arada, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı'na da bu önemli yapıtı yayınlanmasından dolayı çok teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Recep Altepe: Değerli hocam, değerli misafirler, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bugün güzel bir gün, bizim için tarihî bir gün. Gözde üniversitelerimizden

* Bu konuşma 16 Ocak 2013 tarihinde, Bilkent Üniversitesi Halil İnalcık Center'de yapılmıştır.

Bilkent Üniversitesi'nden çok değerli hocamız Prof. Dr. Halil İnalcık Osmanlı-Türk tarihinin duayeni, otoritesi, bu konunun gerçekten en büyük uzmanı, hocaların hocası bizlerle beraber. Prof. Dr. Halil İnalcık, başta Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu olmak üzere her türlü çalışmalarımıza katkılarda bulunan değerli hocalarımızın da hocası. Halil İnalcık hocamızı bu dolu dolu geçmişiyle birlikte bu güzel çalışmaya katmaktan ve bu güzel eseri yayınlamaktan büyük mutluluk duyduğumuzu belirtmek istiyorum.

Bursa Büyükşehir Belediyesi olarak kent kültürü ve kimliği üzerine yaptığımız çalışmalar oldukça yoğun bir şekilde sürüyor, sürekli olarak kent kültürü üzerine yeni yayınlar çıkarıyoruz. Ancak bugün duyurusunu yaptığımız bu eserin tabii ki ayrı bir yeri var. Çünkü bu konunun duayeni olan, Osmanlı Türk tarihinin her türlü detayını en iyi şekilde bilen hocamızın Bursa'nın ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini ele alan bu değerli eserini kütüphanemize kazandırmaktan büyük mutluluk duyuyoruz ve başta çok değerli hocamız, üstadımız Prof. Dr. Halil İnalcık olmak üzere katkıda bulunan tüm arkadaşlarımıza teşekkür ediyoruz.

Geleceği sağlam temeller üzerine inşa etmenin yolu tarihi doğru okumaktan geçer. Bizler de Bursa'nın gelişimi ve geleceği konusunda yaptığımız çalışmaları daha da bilinçli bir şekilde devam ettireceğiz. Bursa'mıza her fırsatta büyük katkılar sağlayan ve büyük eserler veren değerli hocamız Prof. Dr. Halil İnalcık aynı zamanda fahri hemşerimizdir, Bursa Büyükşehir Belediyesi 2010 yılında kendisine fahri hemşerimiz unvanını vermiştir. Fatih'in babası Sultan II. Murad'ın yaptırdığı Muradiye Külliyesi'nin en önemli caddesine de Halil İnalcık ismini vermiştik. Değerli hocamızla o günden bugüne her alanda çalışmalarımızı geliştirdik, Bursa kent kültürüne ve tarihimize gerçekten önemli katkıları oldu. Araştırma Vakfı'nın kurulması başta olmak üzere Bursa'da yapılan her türlü kültürel ve tarihî toplantı ve etkinliklerde, sosyal ve ekonomik tarihimiz, kültür ve sanat, yine kent ve mimari gelişimi, tasavvuf kültürü ve diğer tüm alanlarda yapılan çalışmalarda hocamızın çok değerli izleri ve katkısı var.

Yine aynı şekilde şehircilik alanında yaptığımız çalışmalarda da hocamız daima yanımızda oldu. Bursa kent genel yönetimi olarak önemli bir tarih başkenti olan Bursa'mızın tüm tarihî birikiminin ortaya çıkarılması ve ayağa kaldırılmasına yönelik çalışmalarımızı hızla sürdürüyoruz. Gerek ilk dönem Cumhuriyet yapıları, gerekse arkeolojik dönemlerle ilgili hocamızın bize gerçekten büyük katkıları oldu. Özellikle Osmanlı dönemiyle ilgili tüm eserleri birlikte tetkik ettik, bu eserlerin restorasyonu ve fonksiyon kazandırılması süreçlerinde değerli katkılarını almış olduk. Hatta şehrimizin tam kalbinde, merkezinde bir Osman Gâzi heykeli vardır. Değerli hocamızın öneri ve iradesiyle onu da değiştirdik. Çünkü hocamız, "Osman Gâzi bir hoca değil, elinde

kitapla ders anlatmıyor. Osman Gâzi bir alp, bir komutan. Atının üstünde olması lazım; kılıcı, oku, yayı olması lazım," dedi.

Tarihçilerin, edebiyatçıların ve şairlerin çalışmalarına ilham veren Bursa aynı zamanda seyyahların ve araştırmacıların da ilk dikkatini çeken kentlerden biridir. Bugün incelenen tarihî vesikaların her biri o dönemlerin sosyal, kültürel, ticari ve günlük hayatları hakkında ipuçları vermektedir. Bursa şehrimiz, imparatorluğun ilk başkenti kimliği ile Osmanlı'nın cihan devleti olma yolunda köşe taşlarından biridir. Bu kitap sayesinde Bursa ve Osmanlı tarihi ile ilgili çok değerli bilgilere ulaşmış oluyoruz. Örneğin ben kitaba şöyle bir göz attığımda, gerçekten çok kısa bir zamanda Bursa tarihi ile ilgili pek çok şey öğrendim. Sadece birkaç dakika içinde fetih ve Osmanlı öncesi Bursa ile ilgili ciddi bilgilerle karşılaştım. Fetihten önceki yaşam, fethin nasıl gerçekleştiği, kentin nasıl teslim alındığına dair tüm teferruatlara yer verilmiş. Daha sonra, kentin genişlemesi, kale dışına çıkan yaşam, yeni semtlerin oluşması ve şehrin fetihten sonraki gelişimiyle ilgili notlar var. Özellikle benim en çok dikkatimi çeken, hızla gelişen Bursa'nın 1402 yılında Timur istilasına uğrayıp büyük bir darbe alması. Bu tarihte şehir büyük bir darbe alıyor, yağma ve talan oluyor. Daha sonra buradaki cazibe ve başkent kimliği Edirne'ye kayıyor. Ancak II. Murad'la birlikte Bursa tekrar parlak bir dönem yaşamaya başlıyor, büyük bir ivmeyle gelişme kaydediyor. Sonrasında da ilginç olaylar var: Bunu da bu kitaptan öğreniyoruz, Cem Sultan'ın 18 yıllık tahta geçişi, ilk parayı bastırması, saltanatını ilan etmesi Bursa'da oluyor. Kendisi altı padişahımızla birlikte Bursa'da medfun bulunuyor. Yine, 1595-1608 yılları arasında Celâlî gruplarının saldırısı oluyor.

Eserde kentin ticari hayatı, ekonomisi ve üretimiyle ilgili bilgi ve belgeler de var. Örneğin Bursa ipeğinin önemi ve kentin refahındaki yeri değişik evrak ve belgelerle vurgulanıyor. Yıllarca Avrupa'yı ve dünya saraylarını giydiren bu ipekler Bursa'dan gümrüksüz olarak gönderilmiş, yüzyıllarca Bursa ipeğine gümrük uygulanmıyor. Yine örneğin 1480'deki kayıtlardan, biber ve boyadan alınan gümrüğün 100 bin akçeyi geçtiğini görüyoruz. Aynı tarihte şehrimizin168 mahallesi ve 37 bin nüfusu ile önemli bir merkez olduğunu görüyoruz. Bu nüfus 1573'te 60 bine çıkıyor ve o tarihte şehirde 8 imaret, 22 medrese, 18 cami, 130 mescit, 10 zaviye ve 10 büyük han bulunuyor. Bursa'nın yaşadığı en büyük yıkım ise 1855 depremidir. Yaklaşık 160 yıl önce Bursa yerle bir oluyor. Ulucamii de dâhil olmak üzere büyük bir yıkım gerçekleşiyor, daha önce 60 bin dediğimiz nüfus 35 binlere düşüyor. Ama 1800'lerin sonlarında Bursa tekrar toparlanıyor. Bizim dedelerimizin Balkanlar'dan gelmesi, Kafkasya'dan gelenler ve diğerleriyle nüfus 1892'de tekrar 76 bine ulaşıyor. 1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başlarında Bursa büyük bir hamle yapıyor, şehir içindeki cami sayısı 165'e çıkıyor, 57 okul, 27 medrese

bulunuyor. Bunların yanında yedi imaret, yedi kilise ve üç tane de sinagog yapılıyor bu dönemlerde, kervansaray sayısı 49'a çıkıyor ve 37 tane de fabrika yapılıyor. O devrede, fabrika-yı hümâyûn başta olmak üzere devletin yaptığı fabrikalar Bursa'da kuruluyor. Ancak 8 Temmuz 1920'de Yunan işgali oluyor. İşgal, 2 yıl 2 ay 2 gün sürüyor ve 10-11 Eylül 1922'de bitiyor. Cumhuriyet kurulduğunda Bursa'nın nüfusu da 62 binlerde bu kayıtlara göre.

Ben bu güzel çalışmadan dolayı, Bursa halkı adına, değerli hocamıza şükranlarımı arz ediyorum. Emeği geçen tüm arkadaşlarımıza, Bursa Araştırma Merkezi mensuplarına, Bursa Belediyesi çalışanlarına, Bilkent Üniversitesi'ne ve bugün burada bulunan değerli dostlarımıza tekrar şükranlarımızı arz ederim. Bu eser Bursa'mıza, insanımıza, kültürümüze ve ülkemize hayırlı uğurlu olsun diyor, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Halil İnalcık: Doğrusu Sayın Bursa Belediye Başkanı, Bursa tarihini beş dakikada çok güzel özetlediniz, ben tarihçi olarak size en iyi numarayı veriyorum. Görüyorum, aramızda Bursa'dan dostlarım var. Huzurunuzda çok teşekkür etmek isterim. Bilkent Üniversitesi'nin medar-ı iftiharı, sayın rektörümüz ve çok kıymetli konuklar, beni bahtiyar ettiniz. Sayın rektörün bu merasime iştiraki, doğrusu beni çok duygulandırdı. Kendisine teşekkür ederim. Bütün bu merasimin organizasyonundan dolayı, eski öğrencim fakat şimdi çok kıymetli bir profesör olan Yusuf Oğuzoğlu'na ayrıca müteşekkirim.

Bursa, bu memleketin, bu devletin temelidir. Bunda hiç mübalağa yok. Eğer buradaysak, Anadolu yarımadasında oturuyorsak, Bursa'dan başlıyor her şey. Bursa ilk defa Osman Gâzi tarafından kuşatıldı. İlk sultanımız Osman Gâzi ölümünden bir sene önce şehri kuşattı, muhasara devam etti ve iki sene sonra Orhan Gâzi şehri aldı. Bundan sonra, Kestel'e kadar bütün Bursa Ovası Osmanlı Devleti'nin merkezi oldu. Bursa zengin bir ovadır; Bursa, yani eski Prusa şehri ilk dönem beyliğin kıymetli bir temel merkezi olmuştur. Bursa hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olmaktan geri kalmamıştır. Bunu bilhassa belirtmek isterim. Bursa ilk Dârüssaltana, o zaman payitaht, hükümdar, saltana unvanını kullanıyordu. Edirne fethedildikten sonra, bilhassa II. Murad zamanında Edirne, Rumeli imparatorluğun çok önemli bir parçası; oraya nakl-i mekân edildi. Edirne'deki sarayı yine Bursa'dan hareketle II. Murad yaptırdı. Fakat İstanbul fethinden sonra da Dârüssaltana, imparatorluk merkezi Edirne'den İstanbul'a intikal etti. Demek Osmanlı'da üç merkez var: Bilâd-ı Selâse; Bursa, Edirne, İstanbul. Bu üç şehir, imparatorluğun sonuna kadar Dârüssaltana unvanını korumuştur. Bakınız Fetret Devri'nde Bayezid'in oğulları arasında kavga çıktığı zaman her biri evvela Dârüssaltana Bursa'yı ele geçirmeye çalışmışlardır, Bursa için mücadele etmişlerdir.

Bursa sarayı, padişahın Anadolu'daki cevelânları için ilk kaldığı merkezdir. Saray teşkilatı burada devam ettirilmiştir. Demek istiyorum ki Bursa üç payitahttan biri olarak Dârüssaltana unvanını muhafaza etmiştir. Saltanat merkezidir daima, orada bir saray vardır. Bu sarayın yeri bugünkü orduevinin yanındadır. Efendim, Sayın Belediye Başkanımıza bu hususta çok müteşekkiriz. Siyasi ve ekonomik bakımdan imparatorluğun bu temel şehrini, şehirdeki kültür ve sanat eserlerini, camileri, medreseleri, devletimizin temeli olan bu şehrin âsârını çok dikkatle, büyük fedakârlıkla ve gayretle restore etmek, canlandırmak, muhafaza etmek işini üzerine almıştır. Bursa Belediye Başkanı Recep Altepe'yi bu bakımdan tebrik etmek isterim. Bursa'yı çeşitli ziyaretlerimde beni, restorasyon için, yıkık birtakım tekkelere, zaviyelere, camilere şahsen alıp götürmüştür. Yani Bursa'nın tarihî eserlerine olan ilgisi, onları ihya etmek hususundaki gayretleri hiç şüphe götürmez. Nereden ilham aldığını bilmiyorum ama tarihin şehir için önemini bu kadar derin anlayan, çalışan, samimiyetle bu işte gayret gösteren Sayın Belediye Başkanı Recep Altepe'yi huzurunuzda tebrik etmek isterim.

Bursa ilk Dârüssaltana sıfatını muhafaza etmekle beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle ilk asrında, 1500 tarihine kadar dünya ekonomisinin ekseni üzerindedir. Bu da çok önemli bir tarihî tespittir. Neden, nasıl? O zaman dünya ticareti sıklette hafif, pahada ağır olan maddeler üzerine kurulu, çünkü nakliye imkânları çok kısıtlı o devirlerde. İpek ve baharat ticareti dünya ticaretinin ana ekseni, XVI. asırda Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi baharat ticareti sayesinde olmuştur. Tüccarlar hep baharatla zenginleşiyorlardı. Ticaretin esası baharattı. Baharat, biliyorsunuz, yalnızca yemeklerde kullanılmıyor, ilaç olarak da kullanılıyor. Portekizliler bölgeye gelmeden önce bugünkü Endonezya ve Hindistan'dan gelen ticaret gemileri mallarını Cidde'ye getirirlerdi. Medine'de kervanlara yüklenirdi. Bunların bir kısmı Kahire'ye giderdi, bir yol da Bursa'ya giderdi. Şam, Konya, Akşehir üzerinden Bursa, büyük ticaret yoludur. Bursa, dünya ticaretinin çok kıymetli mallarının satıldığı bir şehirdir. Eserimde de göstermeye çalıştığım Francesko Marini'nin hatıratı vardır. Birçok Floransa, İtalya, Venedik, Ceneviz firması Bursa'da yerleşmiştir. Bursa sicillerinden bunların ticaret faaliyetlerini de tespit ettik. Yani Bursa, İstanbul alınmadan önce, dünya ticaretinin merkezlerinden biridir. İstanbul alındıktan sonra da bu devam ediyor. Burada baharat Polonya'ya, Avrupa'ya, yahut deniz yoluyla İtalya'ya gitmekte. Demek ki Bursa'nın refahı ve büyük iktisadi, ticari önemi buradan kaynaklanıyor. Bunu bütün çalışmalarımızda belirtmeye çalıştık. Şurada bir noktayı bilhassa iftiharla anlatmak isterim: Ben Bursa Tarihi üzerine çalışmaya başladığım dönemlerde Çelebi Mehmed Medresesi'nde -bugün müzedir- bir odada çalışıyordum. Bir hücrede yığılmış kitaplar gördüm. Toz

toprak içinde Bursa kadılarının sicilleri ve bu siciller Fatih devrine kadar gidiyor. Fatih devrinden beri kadıların tuttuğu siciller, Bursa tarihinin ana kaynağı. Derhal müdür bey ile temasa geçtik, Milli Eğitim Bakanlığı'na müracaat ettik. Bunlar temizlenmek üzere İstanbul'a, Dolmabahçe'ye gönderildi. Tabii benim mesaim bu arada iki sene durdu. Bu siciller - 256 sicil- bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Kopyaları muhtelif müzelere gönderildi, bütün dünya âlimlerinin gelip üzerinde çalıştığı çok önemli bir arşivdir. Bugün tarihimizin ticari ve siyasi bakımdan, birçok bakımdan en önemli kaynağı bu 256 sicildir. Bu sicilleri Bursa gözbebeği gibi muhafaza etmektedir. Bir nüshası da Kent Kütüphanesi'ndedir. Bunu bilhassa belirtmek isterim. Üstelik bu tarihî defterler atılacaktı, biliyor musunuz? Beyşehir'de yeni harf çıktıktan sonra eski harfli kitaplar Beyşehir Gölü'ne atılmıştır. Allah korusun, Bursa'nın bu sicilleri bize nasip oldu, kurtardık. Bursa tarihi oradadır. Bütün sosyal hayatı, birçok makale yazdım bu sicillerden hareketle ve 300 kadar sicil vesikasını da *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*'nde neşrettim. Birçoğu Arapçadır. Bunu bilhassa belirtmek isterim. Bursa'nın bu değerli kaynaklarını, eserlerini muhafaza etmek gerekir. Taassup çok fena bir şeydir. Onları taassuptan kurtaran, bugün Arkeoloji Müzesi'ne yerleştiren zat-ı alinize ve sizin seleflerinize bilhassa minnettarız. Tarihimizin en önemli kaynaklarından, arşivlerinden biridir bu 256 sicil. Bu arada siciller üzerinde merasim devam etti. Rahmetli eşim Arapça mütehassısıydı, onun da yardımıyla Arapça vesikaları neşrettik. Bursa'daki sosyal sınıflar üzerinde terekeler, miras kayıtları da mevcut. Bu miras kayıtlarına göre zenginler, orta halliler ve fakirler diye servete göre bir makale yazdım. Barkan bu makaleyi hemen dergisine koymuştur. Demek istiyorum ki tarihçiler bu zengin kaynaktan istifade etsinler. Bursa tarihi oradan çıkar. Bursa'nın dünya ticaretinde, baharat ticaretinde bir merkez olması yanında belki daha önemli başka bir fonksiyonu, ipek ticaretidir. Çin ipeği 1300'lerde gelmemeye başladı. Oradaki yeni hanedan ipek ticaretini yasakladı. Fakat Avrupa'da, Yakın Doğu'da ipek sanayii çok gelişmiş, hammaddeye çok büyük bir ihtiyaç var. O zaman İran, Hazar Denizi civarında ipek yetişirdi. En güzel ipek, İran İpeği'dir. Oradan Bursa'ya her sene 5 kervan ipek gelmeye başladı. Şimdi büyük bir han, o hanın büyüklüğü de bu ticaretin ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Bursa'nın ipek ticaretinde, Avrupa'ya ipek ihracında ne kadar önemli olduğunu Maringi'nin hatıralarında görüyoruz. Orada ipek kervanlarının gelmesini Ceneviz tüccarları, Floransa tüccarları, Yahudiler heyecanla bekliyorlar. Gelir gelmez de kapışıyorlar ipeği. Ticaret yanında Bursa'da büyük bir ipek sanayii kuruldu.

XIV. asır sonunda Niğbolu'da esir edilen bir Alman hatıratında yazıyor, "Bursa, dünyadaki büyük ipek sanayiinin merkezlerinden biridir," diyor. Demek ki Bursa, daha XIV. asrın sonlarında çok büyük bir sanayi merkezi olmuş.

İpekçilik, çok gelişmiş, nakışlar, kumaşlar, dokuması... Bu sanat Orta Asya'dan Kaçkar'dan, Horasan'dan gelmiş, Çin tesiri var Çin motiflerini de kullanıyorlar. Kumaş dokumacılığı evvela Amasya'da gelişiyor. Amasya tarihinde bunu buluyoruz. Amasya'dan Bursa'ya intikal ediyor. Bursa'da ipek sanayinin ne kadar geliştiğini bu sicillerden çıkardığımız malzeme gösterdi. Orada 40-50 tezgâh işleten büyük sanayi, sermayedarlar, kapitalistler 40-50 tezgâh, fabrika işletiyor. İpek kemhayı yapmak güçtür ayrıca. Yaklaşık 6 ay alan bir şeydir. Bir parçayı ortaya çıkarmak için işçinin 6 ay çalışması lazım. Bunun için de esir işçi kullanıyorlar ve esire, "Bu kemhayı bitirdiğin zaman hür olacaksın," diyorlar. İpek sanayii Bursa'da çok gelişiyor. Bursa bütün dünyaya, Rusya'ya, Avrupa'ya, Avrupa saraylarına, İtalya'ya ipek ihraç etmeye başlıyor. İtalyan ipek sanayii 1250'lerde evvela Çin, daha sonra Osmanlı-Bursa dolayısıyla gelişiyor. Yani Bursa aynı zamanda dünya ipek ticaretinde ve ipek sanayiinde bir öncü durumundadır. O kadar ki bu kemhalarının şöhreti bütün Avrupa'da nam salıyor. Kontlar, saraylar, özel tüccar gönderip bu kumaşları alıyorlar ve merasim elbiseleri yapıyorlar. Rus çarlarının merasim elbisesi Bursa kemhalarındandır. Nurhan [Atasoy] Hanım'ın söylediğine göre Moskova müzesinde en zengin ipekli kumaş hazinesi Bursa ipekleridir. İsveç'te piskoposlar büyük merasim elbiselerini Bursa ipeklerinden yapıyorlar. Tasavvur edin, böyle bir uluslararası tüccar, bir sanayinin merkezi olmuş Bursa'mız. Bursa, siyasi önemi yanında iktisadi, ticari bakımdan da dünyada sayılı merkezlerden biri haline gelmiştir. Nüfusunu biliyoruz, XV. yüzyıl sonlarına doğru 5,000 hane, bir hanede kaç kişi var, bilemiyoruz tabii. XVI. yüzyılda 6.000'e çıkıyor. Bursa bu ticari, sanayi önemi yanında aynı zamanda siyasi ve ekonomik merkez, fakat aynı zamanda bir dinî merkez olmuştur. Yunan işgalinden daha önce bahsettik. Yunanlılar işgal ettikleri zaman hırsları, taassupları yüzünden türbelerdeki taşları kırmışlardır. İznik'e giderseniz Çandarlı Hayreddin'in mezar taşını kırık görürsünüz. Bunu teşhir etmek lazım. Sayın Başkan, Bursa tarihini anlatmakla bitmez ve size onun kaynaklarını da gösterdim.

35

OSMANLI SOSYAL VE EKONOMİK TARİHİ*

Sayın Valim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Milletvekilleri, Sayın Dinleyiciler. Bugün Halil İnalcık Osmanlı Araştırmaları Enstitüsü'nün 4. Sempozyumu'nu idrak ediyoruz. Bu sempozyuma katılan çok değerli meslektaşlarımı, tarihçileri selamlarım.

Tarih, zaman ve mekânın içinde toplumların, devletlerin başından geçenleri tespit eden bir ilimdir, daha doğrusu bu ilmin ana konusu budur. Fakat binlerce olay elimizde iken, bunları bir tema etrafında, toplumun temel gelişimleri çerçevesinde manalandırmak, bir anlam vermek, daha doğrusu bir tefsir yapmak daima tarihçinin bir vazifesi olmuştur. Eski Yunan'dan beri tarih bu şekilde anlaşılmış, bu şekilde yazılmıştır. Bugünkü tarihçiliğimiz, sosyal ekonomik tarih konusu II. Dünya Harbi'nden sonra yeni bir doğrultuda, yeni bir anlayışla ele alınmıştır. Milyonlarca insana mâl olan II. Dünya Savaşı'ndan sonra toplumlar, tarihçiler yeni bir istikamette, olanların arkasında toplumların sosyal ekonomik tarihine bakma lüzumunu hissetmiştir. Hatırlarsınız, toplumların yöneldiği yeni istikametler, bir tarafta komünist Sovyetler, bir tarafta demokrasiler, tarihi yeni bir bakışla incelemek, yorumlamak ihtiyacı hissettiler.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra tarihçiliğe damgasını vuran gelişim; tarihin, devletlerin hayatını, savaşlarını, hanedanları anlatmak değil, toplumu, toplumun ana gelişmelerini, topluma damgasını vuran genel çerçeveleri ve akımları, kitlelerin hayatını araştırmaya yönelmiştir. Yeni bir tarih anlayışı, tarihimize yön vermiştir. Tarihin Marksist yorumu, II. Dünya Harbi'nden sonra her tarafta, Balkanlar'da, Türkiye'de, bütün dünyada yeni bir görüş, yeni bir yorum tarzı olarak benimsendi. Türkiye'de Küçükömer, Divitçioğlu ve benim öğrencim İslamoğlu, bu istikâmette Marx'ın doğu toplumları için ortaya attığı Doğu toplumlarındaki gelişmeyi özetleyen teorisini benimsediler; *Asiatic Mode*

* Bu konuşma 27 Temmuz 2013 tarihinde, Halil İnalcık Osmanlı Tarihi Araştırmalar Enstitüsü'nde, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Sempozyumu'nda yapılmıştır.

of Production, Asya Tarzı Üretim, bu görüşlere hâkim oldu. Demokrasiler hariç, mesela Doğu Avrupa'da, Balkanlar'da, Türkiye'de, Fransa'da bu Marksist çerçeve içinde tarihi yorumlamak âdeta bir moda halini aldı ve büyük kazançlarımız oldu, çünkü bu yaklaşımla, toplumun objektifini çevirmediği kitlelere, işçilere, çalışan sınıflara, nasibi olmayan toplumun diğer kesimlerine yakın bir ilgi kendini gösterdi ve toplumu devlet dışında çok daha geniş bir açıdan görmeye başladık, bu büyük bir kazançtı. *Asiatic Mode of Production*'ın temel teorisi, Asya'ya mahsus kitlelerin sömürü teorisini şu şekilde ifade ediyordu: Asya'da, özellikle Hindistan'ı göz önüne alarak hareket etmiştir. Çünkü biliyorsunuz Marx, British Museum'da Hindistan'daki İngiliz konsoloslarının vesikalarını, raporlarını inceleyerek bu teoriye gelmiştir. Hint toplumu üzerinde hâkim olan Türkler ve Mongollar hanedan kuruyorlar. Üretim mekanizmasına girmeden sırf çalışan sınıfların, fakir Hintlinin gırtlağından ayırabildiği artı değeri zapt ediyorlar, benimsiyorlar, yani bir nevi istismar ediyorlar. Buna Marx ve Engels *Asiatic Mode of Production* terimini buldu, bu tabii tek taraflı bir tefsirdi, yorumdu. Bunu ben *From Empire to Republic* adlı kitabımda, 50 sayfalık, uzun bir makalede bu görüşün noksanlarını, teker teker özellikle Balkan tarihçilerini ele alarak eleştirdim. Mesela Osmanlı İmparatorluğu tıpkı Hindistan'daki Mongol İmparatorluğu gibi, kılıcıyla kitleleri hükmü altına alan, bir askerî sınıfın sömürüsü... Osmanlı için sipahi sınıfının hanedanın emrinde Balkan köylüsünü nasıl istismar ettiği, nasıl sömürdüğüne dair bir teori... Bu Balkanlı yorum, tarihçiliğimize hakikaten damgasını vurmuştur, 1945'lerden sonra. Bunun noksanlarını ve bazı hakikatleri ortaya çıkarmış olmasıyla beraber tek taraflı olduğunu göstermeye çalıştım. Batı demokrasilerinde tarihin yeni yorumu daha ziyade büyük Alman sosyologu Max Weber teorisini takip etmiştir. Max Weber başlangıçta tarihçiydi. Roma tarihini araştırıyordu, sonra sosyolojiye yöneldi. Osmanlı üzerinde o 1500 sayfayı bulan ekonomi risalesinde, kitlelerin üzerinde devletlerin tipolojisine yönelmiştir. Bu yaklaşımda Osmanlı rejimini mutlak hâkimiyet ve sömürüyü temsil eden bir devlet tipi olarak, yani padişah, hiçbir kanuna, hiçbir engele tâbi olmadan kitleleri istismar eden, onların üzerinde mutlak bir hâkimiyet kurmuş olan müstebit devlet tipi olarak tespit etti ve buna *sultanism* diye bir terim buldu. Devlet sistemlerini tipleştirme sosyolojisinde Osmanlı Devleti, Osmanlı rejimi absolutist, *sultanism* denilen bir tip olarak tespit edildi. Naçizane Max Weber'in bu görüşünü de ben bir makalemde eleştirdim; *Sultanism, Max Weber's typification of the Ottoman Polity* makalem ki, *Princeton Papers*'ın ilk sayısında, Bernard Lewis tarafından çıkarılan bu dergide yayımlanmıştır. Demek ki benim tarihçiliğim şudur; bir taraftan tek taraflı olduğu için Marksist yoruma, öbür taraftan Osmanlı idare ve devlet sistemini,

mutlak müstebit bir devlet şekli olarak tarif eden Marx Weber'in teorisine karşı çıkmış bulunuyorum.

Biz tarihçiler toplum gelişimlerini, zaman ve mekân içindeki gelişimleri bu şekilde mutlak bir yorum, mutlak bir formül içinde kabul edemiyoruz. Bir formül, *sultanism*, Osmanlı devlet rejimini, Osmanlı tarihini açıklayamaz. Yahut Marksist yaklaşımla bir yorumu tarihçi kabul ettiği zaman birçok gerçeği bir tarafa bırakmış olur. Tarih ilminin temel parametreleri zaman ve mekândır. Tarihin ilk vazifesi, zaman ve mekân içinde olup bitmiş olayları tespittir. Fakat bir teoriye tâbi olursanız, zaman ve mekân içindeki oluşumu pek sınırlı bir şekilde, yani hakikati zaman ve mekân içindeki gelişimlerin dışında bir teoriye tâbi etmiş olursunuz. Bir sosyolog, mesela Amerikan sosyologlarından Shields, daha çok Amerikan tarihini göz önünde tutarak *centre and peripheries*, merkez ve etraf teorisini ortaya attı, yani tarihî gelişmeler, hadiseler, olaylar böyle bir çerçeve içinde gelişiyor, merkezin kontrolü ve etraftaki toplumun bu merkezle olan ilişkileri bakımından... O zaman birçok tarihçi de bu teorileri, tabii zaman mekân içinde olup bitmiş milyonlarca hadiseyi bir çerçeve içine koyma lüzumu karşısında bu gibi sosyolojik formülleri benimsiyor ve tarihi bu şekilde tefsire çalışıyor. Bu *centre and peripheries* teorisi galiba 1960'lardan sonra tarihçiliğe damgasını vurmuştur. Bununla da kalmadı, sosyolojide yeni bir gelişim, büyük Fransız sosyologu Levi-Strauss şu teoriyi sosyolojide ana tema olarak ortaya attı; *l'ego et l'autre, ben ve öteki*, insani ilişkileri yorumlamada esas olan yaklaşım, *ben ve öteki*'dir. Şimdi bugün bana tez hazırlayan arkadaşlarda yahut gelen tarihçilerde *ben ve öteki* teması o kadar yayıldı ki bizim siyasilerde de *ben ve öteki*, artık günlük tartışmalarda dahi geçiyor. Ötekileşme, bizde son zamanlarda duyuyorum, görüyorum, okuyorum gazetelerde, rejime karşı ötekileşme şeklinde algılanıyor... Demek istiyorum ki zaman ve mekân içinde toplumların hayatında görülen gelişimler, hadiseler, savaşlar, sömürüler, çeşitli sosyal sistemleri, bunları bir kalıba dökmek, insanın tabii bir anlayış sistemidir, yaklaşımıdır.

Büyük Alman tarihçisi Ranke'nin dediği gibi tarihçi, geçmişte olan hadiseleri, toplumların hayatını değiştiren büyük sosyal gelişimleri, savaşları anlamak için kendisini o zamana kadar götürmeli ve öyle anlamalıdır. Tarihin bir sosyal ilim olduğunu ispat etmek için XIX. asırda, özellikle Batı toplumlarındaki gerginlikleri, ümitsizlikleri ifade eden yeni teoriler ortaya çıktı. Bunların başlıcası Spangler'in *Batı Medeniyetinin Sukutu*, adlı kitabı... Ondan sonra *Introduction Aux Sciences Humaines* [Beşeri İlimlere Giriş] kitabını yazan düşünür, tarihçi... İnsan zihni karışıktır. Doğadaki hadiseleri kanunlaştırma, bir çerçeve içinde toplama ve anlama, tefsir etme gayet normal, bilimsel bir yaklaşımdır.

Tarihe de bunu tatbik ederek tarihteki olayları, birbiriyle hiç ilgisi olmayan binlerce, milyonlarca hadiseyi belli akımlar/gelişimler şeklinde toplayıp ifade etmek, işte tarihçinin büyük görevi buradadır, diyor. Demek ki tarihçi, toplumların hayatını zaman ve mekân parametreleri dışında mücerret olarak, toplum hayatını tetkik eden sosyolojiden birtakım formüller edinmeli ve bunları kullanmak gereğini kabul etmelidir. Yoksa hadiseleri manalandırmak, gelişimleri belirleme imkânı yok. Bu hususta son olarak Annales Mektebi tarihçiye yeni bir yaklaşım biçimi getirdi. Bunun en tanınmış mümessili Fernand Braudel'dir. 1949'da o meşhur *la Méditerranée et le Monde Méditerranéen* kitabını çıkardığı zaman, Paris'te 1950'de uluslararası bir kongre toplandı. Tarihi Bilimler Kongresi. Bütün tarihçileri bir araya getiren o büyük kongre sırasında ben de Londra'daydım, Paris'e geldim ve bu kongrede temel tartışma konusu Braudel'in kitabıydı. Kendisine bir gazeteci sormuştur, "Siz Marksist misiniz?" diye. "Hayır, değilim ama Marksisizm'in bazı yaklaşımlarını benimsiyorum," demiştir. Mesela Braudel kitlelerin hayatına yön veren bazı esasları alıyor, ekmek üzerine bir tetkik yapıyor. "Ekmeğin tarihini araştırmak bir tarih konusudur," dedi. Neden? Çünkü bu ekmeği milyonlarca kişi yiyor, ekmeğin çeşidi var, arpayla karışık kapkara ekmeği yiyen işçiler, saraylarda francala yiyenler gibi... Yani Braudel bunun gibi toplumların hayatına şekil veren konular üzerinde durdu. Nedir toplumların hayatına şekil veren konular? Evvela nüfus, iklim, toplumun yaşadığı çevre... Onun için Akdeniz'i diğer bölgelerden, orada yaşayan diğer toplumların hayatını Akdeniz iklim ve hayat şartları ile tayin eder. Büyük coğrafyacı Paul Vidal de La Blache'ın teorisini alarak mesela Akdeniz'in hayat şartlarını, iklimini, dolayısıyla buradaki toplumların beşeri coğrafyayla ilişkisini ele aldı. Osmanlı toplumunun da, mesela İtalyan toplumu gibi aynı şartlar içinde geliştiğini müşahede etti ve tarihe yeni bir yaklaşım getirdi. Ben Paris'teki bu kongre dolayısıyla, döner dönmez *Annales Mektebi*'yle ilgili *Belleten*'de bir makale yazdım. Ömer Lütfi Barkan da çok etkilenmişti, o bir toplum tarihçisidir. II. Dünya Harbi'nden sonraki tarihî gelişim bize öğretti ki artık devletlerin değil -devletlerin de tabii önemi var- fakat toplumun yaşayış şartlarını araştırmak tarihçinin vazifesidir. Toplumu büyük çerçevede görmek, ancak bu şeklide mümkün olacaktır. Bu görüş, II. Dünya Harbi'nden sonra tarihçiliğimize damgasını vurmuştur, bunu benimsedik. Barkan ve ben *Annales Ekolü*'nü tarihçiliğimize getirmekte öncü olduk. *Annales Ekolü*'nün felsefesi *total history*, toplumun hayatına tesiri olan her şeyi nazarı itibara alan bütüncül tarih görüşünü getirdi. Bizim tarihimizi yorumlamamızda bu teorilerin büyük tesiri oldu.

Ben tarihçiliğimde, sosyal ekonomik tarih üzerinde duruyorum ve bu toplantımız da sosyal ekonomik tarih araştırmalarının bir vesilesi olarak ortaya

çıkmıştır. Yalnız Braudel de zamanla, Marksistler gibi yahut Marx Weber gibi birtakım formüller ortaya attı, bazı formüllere tâbi olmaktan kendini kurtaramadı. Mesela Braudel'in meşhur bir formülü var, diyor ki, her toplum 3. nesilde değişir; birinci nesil 40 sene, ikinci nesil 30 sene, üçüncü nesil 30 sene, yani bir asır içinde yahut 120 sene içinde üç nesil birbirini kovalar. Ve üçüncü nesilde insan, tarih, ekonomi, devlet hayatı, ilişkiler değişir. Mesela bugün bizim toplumumuza bakınız, Atatürk bundan 90 sene önce Cumhuriyet'i kurdu; birtakım, âdeta kutsal mefhumlar var. Braudel'in toplumların üç nesil sonrasında tamamen ayrı bir istikamet benimsediği bu teoriye göre Atatürk'ten bu yana geçen zaman içinde iki üç nesil gelmiştir. Son hadiseler, gençliğin ayaklanması... Bir genç nesil var, işte bu üçüncü nesildir, eğer Braudel'in teorisini kabul edersek... Bu arada işte Özal'ın devri, ondan önceki devir, ondan da önce Halk Partisi'nin, yani Atatürk'ün yaşadığı devir... Bu üç devir, Braudel'in bu formülüne büyük ölçüde uymaktadır.

Şimdi son gelişme şudur: Amerikanizm, bugün hakikaten dünya toplumlarına ilham ve istikamet vermektedir. Bir Amerikan devlet sistemi var. Harvard Profesörü Samuel Huntington, son olarak şöyle bir teori ortaya atmıştır ki kendisi *political science* profesörüdür. Şimdi bizim tarihçiliğimize de Amerikan *political science* yaklaşımı hâkim olmaktadır. Huntington diyor ki artık millî devletlerin tarihî yürüyüşte önemi kalmamıştır, bitmiştir. Onun yerine bugün dinî inanışların, inanış sistemlerine sahip olan büyük kitlelerin tarihi bahis konusudur. Konfüçyanizm Uzakdoğu'da, İslam Yakın Doğu'da hüküm sürmektedir. Batı medeniyeti, kültürü dediğimiz Amerika, Avrupa'yı temsil eden yerlerde bundan sonra tarihi yürüten, tarihi gelişmelere damgasını vuran şey dinler arasındaki çatışmadır. Bugün idrak ettiğimiz şey, İslam dünyasıyla Batı dünyası arasında cereyan etmektedir. Bu da yeni bir formüldür.

Amerika'nın büyük bir tarihi yoktur. Amerikan tarihçisinin önünde, mesela bir Osmanlı tarihçisi gibi bir araştırma sahası yoktur. Bu en fazla iki, üç asırlık bir tarihtir. Biz, bin sene, iki bin sene önceye gidebiliyoruz. Onun için Amerikan tarihçiliğine Huntington'ın formüllediği gibi *political science* görüşü hâkim olmakta ve onun formülleri, terminolojisi bugün tarihe damgasını vurmaktadır. Bu bir moda halini almıştır âdeta, mesela bir kitap elime geçti; okurken görüyorum ki XVII. asrı ele almış, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*... XVII. asırda Osmanlı o kadar derin bir değişikliğe uğramıştır ki artık bu İkinci İmparatorluk'tur -Baki Tezcan'ın kitabından bahsediyorum-, kitapta Amerikan *political science* formülleri ve terminolojisi hâkim olduğundan mesela *şeriat* demiyor *constitution* diyor. Toplumlara hâkim olan mukaddes Amerikan anayasası gibi Osmanlı

toplumuna da hâkim olan *şeriat*tır. Fakat *şeriat*la Amerikan anayasasını aynı seviyede gördüğü için tarihçi ona da *constitution* diyor. *He Second Ottoman Empire* kitabında *şeriat constitution*dır. Bu mektep Princeton mektebidir, yani her şeyde olduğu gibi Amerikan modası, Amerikan *political science* ile bugün tarihçiliğe aynı tefsirde bulunmuştur. Bu akım, Princeton'da Rifa'at Ali Abou El-Haj ile başladı, iki nesil bu şekilde *political science* formülleri içinde Osmanlı tarihini izaha çalışmakta yahut genel olarak tarihçiliğe böyle bir yaklaşım sergilemektedir. Demek istiyorum ki bütün bu yaklaşımlarda toplumların gelişimini, milyonlarca hadiseyi belli bazı kalıplar içinde anlamaya çalışıyoruz.

Sizlere gelişmeyi göstermeye çalıştım. Benim anlayışım, tarih hadiselerini, Leopold von Ranke'nin bundan iki asır önce söylediği gibi evvela olayları o zamanda yaşamış gibi, o zihniyet içinde tespit etmektir. Ondan sonra bunun tefsirini sosyal tarihçi, bazı formüllerde yapabilir, yeni bir yoruma yönelebilir. Fakat her şeyden önce bizim tarihçimiz, Osmanlı tarihçisi evvela arşivi, arşivdeki vesikaları okuyabilecek bir uzmanlığa sahip olmalıdır. Sekiz türlü *aklâm*'ı öğreneceksin; muhasebede kullanılan vesikaları, *siyakat*'ı bileceksin, okuyabileceksin. İşte şimdi ödül verdiğimiz çok kıymetli bir eser, bizim iktisat tarihinizin duayenlerinden Mehmet Genç aramızda, onu görmekle ben şeref duyuyorum, genç arkadaşı Erol Özvar ile birlikte arşiv vesikalarından çok kıymetli iki cilt çıkardılar. Bu suretle Osmanlı'nın maliye sistemini, gelişimini, ancak bu çok yorucu arşiv çalışmalarından sonra anlayabiliyoruz. Demek ki bence tarihçinin ilk vazifesi, olayları doğru olarak tespit edebilmek... Ondan sonra bu olaylar yığınının tefsiri geliyor.

Sosyal ekonomik tarih mefhumu, gelişmesi, çeşitli sosyolojik teoriler çerçevesinde çeşitli zamanlarda çeşitli şekilde anlaşılmış, yorumlanmıştır. Bu hususta Barkan, hakikaten tarihçiliğimizde hürmet ettiğim en önemli işi yapmıştır. Onun öğrencisi Mehmet Genç ve onun öğrencisi Erol Özvar bence hakiki, benim beklediğim tarihçiliği yapmaktadırlar. Bundan sonra ancak ikinci safhada çeşitli teorilere, formüllere göre tefsirimiz mümkün olacaktır. Evvela olayları, olduğu gibi belgelerden tespit etmek gerekir. Tarihçinin bence en önemli vazifesi, olayı zaman ve mekân içinde tespit etmektir. Bunun arkasından bunu belli çerçeveler içinde yorumlamak gelir, o ikinci bir safhadır. Onun için bu sempozyumda sosyal ekonomik tarih sahasında çok kıymetli arkadaşlarım Osmanlı'nın sosyal ekonomik tarihi üzerinde kıymetli bildiriler verecektir. Bunun tarih ilmine değerli bir katkı yapacağından hiç şüphe yoktur. Kendilerine hoş geldiniz derim, tebrik ederim, teşekkürler.

36

OSMANLI DEVLETİ VE LEHİSTAN KRALLIĞI*

Osmanlı Devleti'nin Lehistan Krallığı ile ilişkileri 1414 tarihine Çelebi Sultan Mehmed zamanına kadar gider. Lehistan'la Osmanlıların ilişkileri şu nedenle daima ön planda kalmıştır: İlkin, steplerde yerleşen ve Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'de güvenliğini tehdit eden Dinyeper Kazakları Lehistan Kralı'na tâbiydiler. Bu yüzden Lehistan'la zaman zaman savaşlar çıkmaktaydı. Ayrıca Lehistan, Osmanlıların Batı Avrupa ile ticaretinde Doğu mallarının en kuzeydeki başlıca yoluydu. Krakov bu ticaretin merkezi durumundaydı. Bazen güvenlik sebebiyle Batı Avrupa'dan gönderilen elçiler de bu yolu izlemekteydiler. 1572'de Lehistan Krallığı seçiminde Osmanlı Devleti birinci derecede rol oynadı. Avusturya ve Rusya namzetlerine karşı Fransa hanedanından Henry'yi Lehistan kralı seçtirdi. Çünkü o zaman Sokullu Mehmed Paşa düşman bir Lehistan'ın Eflak-Boğdan ve Karadeniz için tehlike oluşturacağını görüyordu. Lehistan'la savaşlar sonunda, krallığın güney kısmındaki Kamaniçe Osmanlı topraklarına katıldı. Bundan sonra Lehistan'la ilişkiler gerginleşti.

1684'te Viyana Seferi sırasında Lehistan Osmanlı Devleti'ne karşı kurulmuş olan Mukaddes İttifak'a katıldı. Avusturya ve Venedik 1699'a kadar bu savaşlarda Lehistan'ı yanında buldu. Aynı zamanda Çar Petro'nun 1696'da Mukaddes İttifak'a dâhil olmasıyla kuzey cephesi kritik bir hal aldı. Bu savaşlarda (1683-1699) Lehistan, Kırım Hanlığı'nın savunusu dolayısıyla fazla bir direniş gösteremedi. Bununla beraber Lehistan, özellikle Rus Çarlığı'nın istilaları nedeniyle tabii olarak Osmanlı ile dostluğun önemini kavradı. Aydınlanmacı bir kral olarak Poniatowski ülkesi için gerekli reformlara girişmek istese de bunun için gerekli imkânı bulamadı. Çarlık Rusyası, Avusturya ve Prusya'nın 1772, 1793 ve 1795'te Lehistan'ı paylaşıp büsbütün ortadan kaldırması karşısında Avrupa'da yalnızca, kuzeyde dengenin bozulduğunu gören Osmanlı Devleti sesini çıkarmıştır. Bu olay Lehistan tarihçileri tarafından da önemle kaydedilmektedir.

Görülüyor ki Osmanlı Devleti ile Lehistan arasındaki tarihî bağlantılar XV. yüzyıl başından 1795'e kadar çok yoğun geçmiştir. Tarihimizdeki bu derece önemli olaylar doğrudan doğruya Lehistan Devleti ile ilişkilerin önemini ortaya çıkarmaktadır.

---

* Bu konuşma 15 Kasım 2013 tarihinde yapılmıştır.

37

"ŞEYH'İN KERAMETİ KENDİNDEN MENKUL" BİR BİYOGRAFİ*

Bölüm I: Nasıl Tarihçi Olduğumun Hikâyesi[1] [2]

1935'te Balıkesir Öğretmen Okulu'ndan mezun olduğumda önümde iki seçenek vardı: Ya bir köy ilkokulunda öğretmen olarak çalışmaya başlayacaktım ya da lise öğretmeni olmak için Ankara Yüksek Öğretmen Okulu sınavlarına girecektim. 1935 yılının yazında sürpriz bir başka seçenek ortaya çıktı. Atatürk, o zaman üzerinde çalıştığı Türk tarih tezlerine akademik bir altyapı hazırlayacağı umuduyla Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adında yeni bir kurum oluşturmuştu. Bu yeni kurumda çalışmak üzere çoğu Nazi Almanyası'ndan kaçmış bir kısım Alman profesörleri davet etmişti. İlk aşamada Ankara ve İstanbul'da yapılacak sınavlarla yatılı seçilecek 40 öğrencinin alınması planlanmıştı. Aslında prensipte daha düşük seviyede olan öğretmen okulu mezunlarının bu sınava girmesi mümkün değildi. Üniversite seviyesinde öğrenim ancak nizami yüksek öğretmen okulları mezunları için bir seçenekti. Fakat Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi daha yeni teşekkül ettiğinden o yaz bu kurala bir istisna getirilmiş ve sınav bütün Türkiye'deki öğretmen okulu mezunlarına açılmıştı. Daha sonra bu uygulamanın Afet İnan sayesinde gerçekleştiğini öğrenecektik.

Afet İnan da bir kız öğretmen okulu mezunuydu ve Atatürk onu okuluna yapmış olduğu bir teftiş gezisinde tanımıştı. Daha sonra onu evlat edinmiş ve yüksek eğitim için İsviçre'ye göndermişti. Atatürk bunu yaparak onu gelecekte, Atatürk'ün Tarih teziyle ilgili görüşlerini temsil etmede oynayacağı role hazırlıyordu. Afet İnan, 1935 yazında etkisini kullanarak bu yılın mezunları için benzersiz bir fırsat elde etmişti. Yıllar sonra Türk Tarih Kurumu üyesi olduğumda Afet'le tanıştım.

Afet, ömrünün sonuna kadar Atatürk'ün yanında bulunmuş ve bütün yönleriyle Türk tarih tezini Atatürk'le yakinen çalışmıştı. Atatürk'ün 1938'de

---

* Bu konuşma 2013 yılında yapılmıştır.

1 Prof. Dr. Halil İnalcık, "The Shaykh's Story Told By Himself", *Paths to the Middle East*, ed. Thomas Naff, Albany: State University of New York, 1993, pp. 105-142'de yayımlanmıştır.

2 Çev. Dr. Gürsu Gürsakal, Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. Email: gursu@uludag.edu.tr.

ölümünden sonra Doktor İnan ile evlenerek soyadını almıştı. Afet İnan, Türkiye'de tarihçiliğin gelişimini derinden etkilemiştir.

1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi sınavlarına girdim ve yatılı öğrenciliğe kabul edildim. Uluslararası öneme sahip akademisyenlerle çalışma fırsatı elde etmiştim. Fakülte, Türk tarihine Türk tarih tezi olarak bilinen belli bir yaklaşımı desteklemek ve geliştirmek amacıyla tasarlanmış ve oluşturulmuştu. Fakültenin kurucusu olan Alman profesörler arasında Sinoloji ve Türkoloji alanından Anna Marie von Gabain, Sümerolojiden E. Landsberger, Hititolojiden Hans Güterbock, Hindolojiden W. Rubens, Sinolojiden W. Eberhard ve bir coğrafya profesörü olan Herbert Louis vardı. 1930'ların ortalarında Hititoloji, Sümeroloji ve arkeoloji gibi alanlar, Türk tarih tezi açısından önemli oldukları varsayıldığı için özellikle popülerdi. İlk başta Çin dili, tarihi ve kültürü çalışmak istemiştim, ancak sonra Osmanlı tarihinde karar kıldım. Şimdi hatırladığım kadarıyla kararımı etkileyen ana faktör, tarihin bu dönemi kaynak açısından Türk tarihinin diğer dönemlerinden daha zengin ve daha belgelenmiş bir dönem olmasıydı. Bundan başka tarihin daha çok sosyal ve ekonomik kısımlarına ilgi duyduğum için ölü dilleri, çoktan kullanımdan kalkmış yazıları çalışmaya, bütün bir hayat vakfetmek istemiyordum. Ayrıca, imparatorluğun eski başkenti İstanbul'da büyümüş olmamın da seçtiğim alan üzerinde duygusal bir etkisi olmuş olabilir.

Afet İnan'ın, giriş sınavında öğretmen okulu mezunlarına tanıdığı şans olmasa büyük ihtimalle tarihçi olmazdım. Fakültedeki ilk öğretmenlerimden biri hem akademide hem de politikada olmak üzere ikili bir kariyer yapan, ancak politikaya daha eğilimli olan Profesör Muzaffer Göker'di. Göker, siyasi tarih derslerine giriyordu. Kadrodaki diğer bir profesör Almanya'dan doktorasını alıp yeni Türkiye'ye dönmüş olan Bekir Sıdkı Baykal'dı. Hepsinden çok Orta Çağ tarihi alanında ders veren Fuad Köprülü'den öğrendim. Köprülü, eserleriyle benim kökenlerimi bir tarihçi olarak en çok etkileyen Türk bilim adamıydı. Fakültedeki seminerlerinde öğrencisi olmam sebebiyle kişisel kılavuzluğundan da çok yararlanmıştım. O günlerde biz öğrenciler, Köprülü'ye, tarih ve edebiyat tarihi gibi geniş iki alana olan hâkimiyetiyle usta bir akademisyen olarak büyük saygı duyardık. Köprülü de kendisini entelektüel olarak Rus oryantalisti V. V. Barthold'a borçlu hissederdi, Köprülü'nün araştırma programında ve metodolojisinde bu Rus bilim adamının etkisi çok açıktı.

Mezuniyetimden sonra fakültede asistan olarak kalmam Köprülü'nün desteğiyle oldu. Yeni fakültenin mezunlarından biri olarak, hâmimiz Atatürk'ün önümüze koyduğu hedef olan Türk tarih tezinin bütün eğitim seviyelerinde öğretilmesi için gerekli akademik çerçeveyi sağlama görevine katkıda bulunmaya karşı bir tür misyoner vazifeşinaslığı hissediyordum. Atatürk'ün

amacı Türk ulusunu Orta Çağ'ın dine dayalı toplumu olmaktan kurtarmak ve modern Türk devleti için gerekli koşulları yaratmaktı. O, Türk tarih çalışmalarına yeni bir anlam vermek, bu çalışmaları, ulusun kökenleri hakkındaki gerçekleri ortaya çıkarma, halkın kendi ulusal kimlikleri hakkında kolektif bir bilinç elde etmesi ve Türk kökenleriyle gurur duyması yolunda bir araç olarak kullanmak istiyordu. Esasen, Atatürk, özellikle Batı'nın Osmanlılar ve selefleriyle altı yüz yıllık çatışmasına atfettiği, Batı'daki olumsuz Türk imajına karşı duyarlıydı. Türkiye'nin Batı tarafından hasım pozisyonuna yerleştirilmesini, Türklerin XIX. yüzyılda yaşadığı ulusal trajedilerin ve XX. yüzyılda imparatorluğun çöküşünün önemli sebeplerinden biri olarak görüyordu. Batılılar kendi kafalarında ve edebiyatlarında Türk'ü Osmanlı imparatorluk emelleriyle özdeşleştirdiklerinden Türk tarihinin bir bütün olarak olumsuz görüldüğü düşüncesindeydi. Ayrıca, tarihsel yorumların genellikle hatalar, tahrifatlar, olguların kasıtlı çarpıtılması ile dolu, kafası karışık yorumlar olduğu görüşündeydi. Bu, Atatürk'ü sadece ülkenin lideri olarak değil, sıradan bir Türk olarak da üzüyordu. Anadolu'da kurulmasına yardım ettiği yeni ulus devletin kısa sürede modern Batı ulusları arasında hak ettiği yeri alacağına ve kabul göreceğine inanıyordu. Her halükârda Osmanlı Devleti, varlığının son yüz yılında (1822-1922), Atatürk'ün hayaline belli bir işlerlik ve inandırıcılık kazandıran yoğun bir Batılılaşma sürecinden geçmişti.

Atatürk, 1930'lar boyunca dikkatinin ve enerjisinin hatırı sayılır bir bölümünü Türk tarih tezini geliştirmeye adadı. 1930'da aralarında Fuad Köprülü, Sadri Maksudi Arsal, Yusuf Akçura, Halil Edhem Eldem, Şemseddin Günaltay ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın da bulunduğu Cumhuriyet'in en iyi tarihçilerinden bir grubu Türk Tarih Kurumu'nu kurmaları için bir araya getirdi. Ayrıca, onları Türklerin en eski zamanlarından XX. yüzyılın başına kadar olan dönemi kapsayan genel bir tarihini yazmakla görevlendirdi. Kitaba verilen başlık *Türk Tarihinin Genel Hatları* idi. Kitabı oluşturan temel fikirler şöyle özetlenebilir:

Türk tarihi XI. yüzyıl sonlarında Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle başlamıyordu. Hititler ve Sümerlerden başlıyordu.

İlk tarımsal teknikleri ve yazı sistemlerini bulanlar eski Yakındoğu halkları değil Orta Asya Türkleriydi. Orta Asya, dünyanın diğer taraflarına medeniyetin yayıldığı merkezdi.

Türk Tarihinin Genel Hatları kitabının Osmanlılara ayrılan kısmı İsmail Hakkı Uzunçarşılı tarafından kaleme alınmıştı. Uzunçarşılı'nın yaklaşımı devletin kurumsal yapısını vurguluyordu. Balıkesir Öğretmen Okulu'nda bir öğrenci iken Türk Tarih Kurumu'nun resmî yayınları vasıtasıyla Türk tarih teziyle tanışmıştım. Türkiye'de 1930'ların ortasında bütün okullarda *Türk Tarihinin Genel Hatları*'na dayanan metinler müfredattaydı ve tarih çalışmanın nasıl bir

şey olduğuna dair ilk izlenimlerimi bu kitaptan edindim. Fakat öğrenciliğimin o ilk dönemlerinde bile milliyetçi tarih yazımının, her ne kadar Batı'nın kültürel tarafgirliğine ve şovenliğine karşı bir tepki olarak anlaşılabilir de olsa birçok aşırılıklara ve geçmişi bilimsel olmayan bir şekilde romantize edilmesine yol açtığını anlamaya başlamıştım. Buna rağmen, profesyonel bir tarihçi olarak geçirdiğim bir yaşamdan sonra, Batı tarih yazımında hâlâ hâkim olan Türklerle ilgili çarpıtılmış görüşlerin düzeltilmesi gerektiğini düşünüyorum. Aslında birçok akademik çalışmama ilham veren, bu devam eden ihtiyacın bilincidir. O zamanlar Atatürk'ün bilgeliğinin farkında değildim. Ancak, daha sonraları Atatürk'ün entelektüel ve pedagojik alanlarda enerjisini ve zamanını bu kadar harcamaya motive eden şeyin politik olarak hayati olan bu amaca yönelik olduğunu anladım. Bugün Türk tarih tezinin erken prototipleri hem akademik camia hem de kamu tarafından büyük ölçüde terk edilmiş durumda. Sonuçta *Türk Tarihinin Genel Hatları* benzeri kitaplar Türk okulları müfredatında artık yok. Ancak, Atatürk'ün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni Türk kültürünün bilimsel çalışıldığı bir merkez olarak kurmasındaki öngörü, daha sonraki araştırma alanlarındaki keşifler için gerekli çerçeveyi oluşturdu. Bu keşifler hem Türk hem de Yakındoğu tarihini ve uygarlıklarını daha iyi anlamamıza çok büyük katkılarda bulundu. Örneğin, Türk arkeolojisindeki atılımlar sadece Atatürk'ün oluşturduğu kurumsal çerçeve sayesinde olabilirdi.

Batılı tarihçilerin Türk tarihinin hatalı ve yüzeysel yorumlarının olumsuz etkileri hususunda bir örnek göstereyim. Franz Babinger, Fatih Sultan Mehmed üzerine yazdığı kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu olan bu hükümdarı işkence ve cinayetten zevk alan bir sadist olarak tarif etmişti. Babinger, kitap boyunca sultanın seferlerinin tek amacının ganimet ve köle elde etmek olduğunu vurguluyordu. Babinger, bir tarihçi olarak Fatih'i kesintisiz sefer yapmaya sevk eden koşulları incelemeye lüzum görmemişti. Temel kaynağı, Batı'da Osmanlıların düşmanlarının kütüphane ve arşivlerinde bulunan belgelerdi ve dengeyi sağlamak için Osmanlı arşivlerindeki belgelerden faydalanmak için çok az çaba sarf etmişti. Eser, bu göze çarpan eksikliklerine rağmen hâlâ hatırı sayılır ölçüde popülerliğe sahip. Maalesef, pekişmiş popüler anlayışlarla çatışan, çelişen ve bu görüşlere meydan okuyacak tarihler yazan tarihçiler çok ender.

Bölüm II: Entelektüel Etkiler

Tarihçilerden beni çok derinden etkileyen iki temel figür biliyorum. Bunlardan ilki daha önce belirttiğim gibi öğrenimimin ilk senelerinde ilgi alanlarımı yönlendiren Fuad Köprülü'ydü. Tanışma şansına eriştiğim diğer tarihçi ise Paul Wittek'tir. 1949'da Paul Wittek ile tanıştığımda Londra'daki School

of Oriental and African Studies'de Türk araştırmaları profesörüydü. Londra'da kaldığım 1,5 yıl boyunca bazen 3-4 saat süren öğleden sonra seminerlerine düzenli olarak katıldım. Diğer düzenli katılımcılar arasında Bernard Lewis, Victor Ménage, Vernon Parry ve Elizabeth Zachariadou vardı. Bu seminerlerde Profesör Wittek bazen konular belirler, bazen de tartışma açar ve Osmanlı çalışmaları alanındaki son yayınlar hakkındaki düşüncelerini belirtirdi. Ara sıra seminer grubundan biri toplantıdakilere araştırmalarını sunar, eleştiriler gelir, tartışma yapılırdı. Wittek'in parlak bir eleştirel zekâsı vardı ve eleştirileri acımasız, bazen de yıkıcı olurdu. Özellikle, Osmanlı tarihi metinlerini eleştirel bir yaklaşım olmadan kullananlara müsamaha gösteremezdi. Wittek'in Osmanlı çalışmalarına en büyük katkısı, Osmanlı tarihinin en eski kaynaklarına Batı'nın metin analizinde kullanılan bilimsel metotlarını uygulamasıydı. Onun 1940'larda başlattığı kritik metin edisyonu ve analizi işinin bugün henüz istekli ve liyakatli bir mirasçısının bulunamamış olması çok üzücüdür.

Osmanlı Devleti'nin ve ilk hükümdarlarının kökenleri hakkında literatüre hâlâ iki görüş hâkimdir. Bunlardan birine göre, erken dönem kroniklerde bulunan Osmanlı hanedanının kökeni ile ilgili hikâyeler, tarihsel olgularla alakası olmayan salt uydurmalardır ve tarihsel kanıt olarak toptan gözden çıkarılmalıdır. İkinci yaklaşım, bu hikâyeleri kritik analize tâbi tutmadan harfiyen doğru kabul etmektedir. Meselenin aslı ise her iki yaklaşımın bizi götüreceği yerden çok daha karmaşık. Osman Gâzi ile ilgili hikâyeler iki ayrı kaynaktan gelmektedir. Bir tarafta epik tarihsel yazından gelen ve XIV. yüzyıldaki koşulları yansıtan, olgulara dayalı kronik geleneği bulunmaktadır. Ancak, diğer tarafta bu gerçek sözlü geleneğe, Osmanlı İmparatorluğu büyüyüp serpildikten sonraki dönemlere ait tarihçiler tarafından devletin kökenlerini idealize etmek, hanedana meşruluk ve haşmet kazandırmak için yapılan eklemeler vardır. Şimdi, ciddi modern tarihçiler için yapılar iş, anlatının XIV. yüzyıla ait epik hikâyelerden gelen kısmını bu kısımlardan ayırmaktır. Bu işi gerçekleştirmek için izlenebilecek metotlar şunlardır:

- Anlatıdaki olguların doğruluğunu, yeni ortaya çıkan vakıf belgeleri gibi Osmanlı tarihinin ilk dönemleriyle ilgili belgelerle test etmek.
- Kaynaklarda en çok öne çıkan Kuzeybatı Anadolu bölgelerinde saha araştırmaları yapmak.

Yukarıdaki metotların uygulanması suretiyle son zamanlardaki bazı araştırmalarımla ilk Osmanlı sultanları Osman ve Orhan'ın saltanatlarının karmaşık kayıtlarını ayıklamada önemli mesafe kat ettim. Doğal olarak problemin en basit çözümü, bu hikâyelerin toptan güvenilmez ilan edilmesidir. Fakat bu hikâyeler dikkatli bir kritik incelemeye tâbi tutulduklarında tarihsel olarak önemli birçok şeyi ortaya çıkarmaktadırlar. Geç XV. yüzyıl tarihi derlemelerinde,

Âşıkpaşazâde, Neşrî, Rûhî, İdris-i Bitlisî ve İbni Kemal tarihlerinde örnekleri bulunduğu gibi, hanedana meşruluk ve yücelik kazandırma amacı güden ideolojik motivasyonlu birtakım eklemeler bulunduğu açıktır. Bu eklemeler, daha sonraki tarihlerde Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı bazı sorunları ve yöneticilerin bu sorunlara karşı bir tepki olarak geliştirdiği politik söylemleri yansıtmaktadır. Osmanlı tarihsel yazınına gömülü olan bu söylemler ve iddialar, I. Bayezid'in (hk. 1389-1402) Timur tarafından yenilgiye uğratılması ve Osmanlı toprak bütünlüğünün bozulması sonrasında özellikle öne çıktı.

İngiltere'deki yeni Türkolog kuşağının, ciddi erken dönem Osmanlı incelemelerine onun öncü çalışmalarının kapı açtığını tamamıyla unutarak, rayından çıkan bir revizyonizm ruhuyla Wittek'in akademik mirasına saldırmaya başlamasının çok talihsiz olduğunu düşünüyorum. Wittek'i, tarihsel yaklaşımında bilimsel metottan çok duyguların hâkim olduğu iddiasıyla suçluyorlar. Wittek'e karşı öne sürülen bu tip iddialar hem temelsiz hem de haksız. Wittek, İslam adına yapılan gazânın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dinamik unsurlardan birini oluşturduğunu söylerken Osmanlıların bu İslami bağlılığı kendi amaçları için kullandığını çok iyi biliyordu. İnançların ve inanç sistemlerinin insan davranışı ve sosyal normlar üzerinde birinci dereceden etkisi olduğunu inkâr etmek ve tarihsel yorumlarda onları ikinci derecede önemli görmek tarihsel değişim sürecini basit mekanik determinizme indirgemektir. Tarihin, insanın toplum içindeki anlamlı hareketlerinin incelenmesi olduğunu savunan görüş yerindedir.

Türkiye'de Osmanlı tarihinin yorumlanması son zamanlarda birçok farklı aşamadan geçti. Hilafetin kaldırılması ve modern Türkiye'nin kurulmasından sonra tarihçiler ve sosyal bilimciler, bilimsel çalışmalarını Osmanlı öncesi Türk tarihi çalışmalarına, Türk kültürünün kökenleri ve yayılışına yoğunlaştırdılar. Ulusal gelişimin bu aşamasında ana gündem Türk halkının kültürel ve siyasi kökenlerini araştırmaktı. Daha imparatorluğun 1912-13 Balkan Savaşları'ndaki yenilgisinden sonraki dönemde bile milliyetçi akım kuvvetli şekilde kendini hissettiriyordu. Yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarih yazımı ekollerine güçlü bir milliyetçi trend hâkimdi. Bu dönemde ana entelektüel figür ilk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp idi. Emile Durkheim ve Gaston Richard'ın yolunda ilerleyen Gökalp'ın yazıları, Türkiye'de pozitivist ve kolektivist sosyoloji ekolünün hâkimiyetini sağlamıştı. Sonuçta Gökalp'ın, ağırlığı ulusu ve ulusal kültürü vurgulayan tarihsel çalışmaları bu dönemde önem kazanmıştı. Fuad Köprülü'nün Türk kültürünün kökenleri üzerine yaptığı araştırmaları dönemin entelektüel akımlarıyla yakından ilişkilidir. Köprülü, Türk edebiyatının Orta Asya'daki kökenlerini belirlemiş, İran ve Anadolu'ya gelen boylar yoluyla yayılışını izlemiş ve ortak Türk kültürünün kökenleri üzerine yaptığı keşiflerle

bütünlüklü bir ekolü oluşturmuştu. Asya boyunca Türk halk kültürünün gelişimini inceleyen Köprülü, bu coğrafi olarak dağınık edebiyatın ortak özelliklerini bulmaya ve tanımlamaya çalışmıştı. O, Orta Asya ve Yakındoğu'da MS ikinci bin yılın İslami ortamının ana hatlarını belirlemeye aynı zamanda da bu genel çerçeve ve gelenek içerisinde Türklerin dinî ve kültürel unsurlarının kendine has karakterlerini ortaya çıkarmaya çalışıyordu. Anadolu'daki popüler tasavvuf tarikatları (özellikle Babaî, Kalenderî ve Bektaşî) üzerine yaptığı çalışmalar, Orta Çağ Türk kültürel hayatının bilimsel olarak incelenmesinde çığır açmıştır. Bu çalışmasında, kitabın 1918 yılında yayımlandığı dikkate alınırsa, İslam'ı kabul eden göçebe Türk topluluklarının hâlâ İslamiyet öncesi geleneksel Şamanistik inançlarının kuvvetli etkisi altında olduklarını söyleyerek oldukça cesur davranmıştı. Türk tarihi çalışmalarında bu pozitivist ve milliyetçi yaklaşım, her ne kadar aşırı yanları olsa da, Türk ve Osmanlı tarihi çalışmalarını Ortadoğu ve İslam çalışmalarının sınırlı ve kısıtlayıcı kontekstinden çıkardığı ve daha uygun global bir jeopolitik ve disiplinler arası kontekste yerleştirdiği için önemli bir ilerlemeyi temsil ediyordu.

1930'larda Türk tarih çalışmalarının aldığı yön, olumsuz etkileri Türkiye'de de hissedilen dönemin gelişen uluslararası ekonomik kriziyle yakından ilişkiliydi. 1930'larda Atatürk, dikkatini Türkiye'nin ekonomik politikalarına yöneltti ve kitlelerin üzerindeki yükü azaltmak için formüller ve sosyal politikalar arayışına girdi. Bu dönemde sosyalist yazın ve sosyalizme olan ilgi artmıştı. Sosyal bilimlerde yeni bir yaklaşım ortaya çıkıyor ve bu entelektüel iklimde tekrar Köprülü'yü önde gelen figürlerden biri olarak görüyorduk. Kurucusu olduğu ve ilk sayısı 1931'de yayımlanan, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Dergisi* adında yeni bir yayınla tarihsel araştırmalarda yeni trendlere yön veriyordu. Köprülü, hemen akabinde Sorbonne'a bir dizi ders vermeye çağrıldı ve Paris'te kaldığı süre içerisinde yeni tarih ekolünde aktif olan iki Fransız meslektaşından oldukça etkilendi: Lucien Lefebvre ve March Bloch. Bir grup Türk bilim adamı kurumlar tarihi alanında ilerleyerek Durkheim geleneğinde kalmaya devam ederken, sosyal ve ekonomik meselelere odaklanan yeni tarih ekolü giderek daha fazla ilgi çekmeye başlıyordu.

Tam bu sıralarda (1930'ların başı) March Blockh'un aktif olduğu Strasbourg Üniversitesi'nde doktorasını yeni tamamlamış olan Ömer Lütfi Barkan Türkiye'ye dönmüştü. Türk ekonomik ve sosyal tarihinin öncülerinden biri olan Barkan, kendini arşiv çalışmalarına adadı ve XVI. yüzyıl Osmanlı vergi ve nüfus kayıtları üzerindeki ayrıntılı çalışmalarıyla Türk toprak ve hukuk tarihi alanında uzmanlaştı.

1935 yılında Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalışmalarıma başladığımda tarih disiplininde bu sosyal ve ekonomik tarihe odaklanan

yeni trendler hâkimdi. Diğer bir deyişle 1930'ların Türkiye'sindeki tarih eğitimi, kurumlar tarihine ve sosyal ve ekonomik tarihe öncelik veriyordu. 30'larda yeni tarihçi kuşaklarına bu alanlarda yön ve ilham veren Köprülü ve Barkan'ın çalışmalarıydı. Bir tarihçi olarak kişiliğim bu iki Türk bilim adamının silinmez izlerini taşımakta. Etkileri, Tanzimat reformlarının sosyal sonuçlarına odaklandığım ve toprak sahipleri ile çiftçiler arasındaki çözülememiş sosyal ve ekonomik problemlerin 1841 ve 1850'deki, Vidin ve Niş ayaklanmalarında oynadığı rolü incelediğim doktora tezimde açıkça görülebilir.

Fransız ekolü, Türk tarih yazımındaki etkisini hissettirmeye devam etti ve Fernand Braudel'in eserlerinden sonra başka bir yön almaya başladı. Braudel'in *Akdeniz*'i ilk yayımlandığında Paris'teydim. 1950'de Londra'dan Paris'te toplanan Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresi'ne katılmak üzere ayrıldım. Kongre boyunca, yeni bir stildi ve çok farklı bir tarihsel perspektifle yazılmış olan Braudel'in son kitabı canlı tartışmalara yol açtı. Kitabı okuduktan sonra Avrupa akademisinde ilk defa Osmanlı İmparatorluğu'na tamamıyla farklı bir bakış açısıyla bakıldığı sonucuna vardım.

Braudel, eserinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'in doğu kıyılarındaki yabancı bir dünyayı temsil etmekten çok uzak, sosyal, demografik ve ekonomik yapılarıyla Batı Akdeniz'e çok yakın, bir bütünleyici parça olduğu yönünde görüşler sunuyordu. Braudel, Doğu ve Batı Akdeniz kıyılarını, daha önce seleflerinin yaptığı gibi birbirinden ayrı ve uyuşmaz iki farklı dünyaya ait toprak parçası olarak görmek yerine, denizin iki yarısını karşılıklı etkileşimi ve teması olan bütünleyici parçalar olarak görüyordu. Braudel, Akdeniz tarihini anlamanın tek yolunun, onu Avrupa ve "doğu" (yani Osmanlı) diye parçalara ayırmak değil de bunları bütünleyici parçalar olarak görmekten geçtiğine inanıyordu. Onun Akdeniz tarihi yorumu, tarihî gerçeklere seleflerinin herhangi birinden çok daha yakındı. Braudel, bir sosyal coğrafyacı olan Vidal de Lablache'ın öğrencisiydi ve coğrafi determinizm, *longue-durée* boyunca Bergson-vari bir tarihsel evrim gibi kavramlarla tarih çalışmalarına devrimsel yeni metotlar getirmişti. Aslında birçok açıdan Braudel, total tarih kavramını geliştiren Lucien Lefebvre ve March Blockh'un açtığı yolu takip ediyordu. Bu yaklaşım, toplumun izole olaylar ve yapılardan oluşmadığını, verili bir kurumsal ve çevresel çerçevenin konteksti içindeki bir bütün olarak var olup değiştiğini vurguluyordu.

Braudel, bu maddi tarihe vurgu yapan total tarih kavramını Osmanlı da dâhil olmak üzere Akdeniz toplumlarını incelediği çalışmasında uygulamıştır. Ancak, Osmanlılar hakkındaki bilgilerinin kısıtlı olduğunu belirtmiş ve imparatorluğu "önemli bir belirsizlik alanı" olarak tanımlamıştır. Braudel, 1940'ların sonunda *Akdeniz*'i yazarken Osmanlı kurumları ve ekonomik koşulları hakkında ayrıntılı çok az çalışma vardı ve sık sık kusurlu ikincil kaynaklara

bağımlı kalmak zorunda olması ciddi yorum hatalarına kapı açtı. Ancak, bütün hatalarına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok temel meselesi üzerine çok iyi yazıları olan yetenekli bir tarihçiydi ve çalışmaları gelecekteki araştırmalar için çok sayıda soru ortaya çıkardı. Braudel tarafından ortaya konan soruların her biri Osmanlı tarihçileri için yeni alanlar açtı ve *Akdeniz*, şüphesiz Türk tarih yazımında çok derin bir iz bıraktı. Barkan, Braudel'in eseri hakkında bir eleştiri yazısı yazarak Türkiye'de kamuoyuna sunan ilk Türk tarihçisiydi. Aynı zamanda kendi araştırmalarını da Braudel'in soruları yönünde geliştirmişti. Kısa süre sonra ben de Mustafa Akdağ'ın Osmanlı Türkiyesi'nin ekonomik koşulları üzerine olan bir makalesine yazdığım eleştiri yazısında Osmanlı gerçeklerinin incelenmesinde Braudel'in tarihsel kavramsallaştırmasının önemine değindim. Bu makalede, Braudel'in Akdeniz ekonomisini etkilediğini düşündüğü Amerikan gümüşü istilası ve XVI. yüzyıl Avrupa demografik patlaması gibi global fenomenleri özellikle vurguladım. Barkan'ın daveti üzerine Braudel'in Türkiye'ye gelmesiyle kendisiyle tanışma imkânı buldum. Braudel'in yaklaşımının dünya tarihi yazımındaki yeri bugün genelde kabul görmüştür, ancak Türk tarih yazımındaki rolü de eşit derecede önemlidir. Braudel *Akdeniz*'in ikinci baskısını hazırlarken, Barkan Osmanlı fiyat tarihi ile ilgili araştırmalarının sonuçlarını onunla paylaşmıştır.

Osmanlı tarihinin tahrifi bir dizi sebepten kaynaklanabilir. Kaynakların kritiğe tâbi tutulmadan kullanılmasının yol açtığı sorunlar varken, en büyük problem milliyetçi ya da diğer doktrinlere (Marksist vs) taraf olmaktan doğmaktadır. Bunların etkileri Balkan ya da Arap tarih yazımında görülebilir. Bölgesel milliyetçi önyargılardan öte daha geniş kapsamda bir anti-Osmanlı önyargısından kaynaklanan bozulmalar da bulunmaktadır. Bu gibi genel önyargıların kaynağı da Avrupa merkezcilik veya sömürgecilik gibi politik akımlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir politik yapı olarak ortaya çıkışına ve Batılılaşma yanlısı ideolojilerin hâkimiyetine rastlayan modern Türk tarih yazıcılığının başlangıç aşamalarında Osmanlı tarihi soğuk bir laik bakış açısıyla yorumlanıyordu. XX. yüzyılın başında Ortadoğu ve Balkanlar'daki politik gelişmeler bağlamında düşünüldüğünde bu milliyetçi önyargılar anlaşılabilirdi. Bu bölgelerde ulusal bağımsızlık öncesi, Osmanlı rejiminin baskıcı ve gerici olarak kötülenmesi ulusal uyanış ve kendini gerçekleştirme için kaçınılmaz bir ön koşuldu. Bu teoriye göre Balkan halklarının kalkınma potansiyeline Osmanlı hâkimiyetindeki yüzyıllarda gerici, zorba ve sömürücü Türk yönetici sınıfı tarafından ket vurulmuştur. Balkan tarihçilerinin hiçbiri vergi mükellefi *reaya* statüsündeki çok sayıda Müslüman çiftçinin yerli çiftçilerle yan yana yaşadığı gerçeğini görmek istemiyor. Müslüman ve gayrimüslim *reaya* aynı topraktaki komşular olarak aynı maddi koşullar içindeydi ve aynı hayat

standardına tâbiydi. Osmanlı sömürüsü Batı Avrupa karşısındaki yüzyıllar süren gerilik için bir günah keçisi işlevi görüyordu. Ancak, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Osmanlı arşiv kayıtları ve belgeleri kullanılmaya başlandı. Bu gelişme, tarih yazımında literatürde bulunan bazı gizli Osmanlı karşıtlığının inanırlığına gölge düşürecek revizyonist trendlerin doğmasına yol açtı. Arşiv çalışmalarında öncü olan Macar tarihçileriydi. Lajos Fekete ve halefleri Osmanlı arşiv çalışmalarına önemli katkıda bulunmuşlardır. Macar tarihçileri Yugoslav, Bulgar, Rumen, Arnavut, Yunan tarihçiler takip etti ve kendi ülkelerinin erken modern dönem tarihleri için en güvenilir kaynak olarak Osmanlı arşiv kayıtlarını kullanmaya başladılar. Bu belgeye dayalı çalışmalar genelde kurumsal tarih, demografi, sosyal ve ekonomik koşullar, şehirleşme konularında yoğunlaşmıştır. 1970'lerden itibaren Arap tarihçileri de Balkan meslektaşları gibi Osmanlı arşivlerinde çalışmaya başladılar.

Osmanlı tarihini etkileyen diğer entelektüel trendler arasında sosyolojik teori hatırı sayılır bir role sahiptir. Hem Marksist hem de Weberci ekolden gelen sosyal tarihçiler ve sosyologlar, modellerini Osmanlı tarihine uygulamaya çalışmışlardır. Bu farklı metodlar, yeni bazen de ilginç araştırma güzergâhları ortaya çıkarmıştır. Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihine dair hâlâ yeterince çalışılmamış ve anlaşılamamış geniş alanlar bulunduğu için sosyal bilimciler tarafından yapılan erken genellemeler spekülatif kalmış ve olgusal temele oturtulamamıştır. Ancak, sosyologların kavramları ve genellemeleri tarihî araştırmalardaki soruları formüle etmek için faydalıdır. Sınıf çatışması veya patrimonyalizmden ilham alan ve tarih yorumlarında Karl Wittfogel ve Eisenstadt gibi tarihsel sosyologlardan etkiler görünen yeni bir Osmanlı tarihçileri kuşağı gelişti.

Son yıllarda Osmanlı tarihindeki ana problemleri tarihsel sosyolojinin sunduğu teorik perspektiften ele alan çalışmalar çoğaldı. Bu yaklaşımın temelinde, bu metodolojilerin tarihsel araştırmalardaki karmaşık sorunları, araştırmacı, belgeye ve anlatıya dayalı birincil kaynakları kullanmak için gerekli bilgi ve beceriye sahip olmasa bile kendisi çözebilecek kadar güçlü yorum araçları olduğu varsayımı bulunmaktadır. Eğer tarih için uygun bir iş varsa o da zaman ve mekândan münezzeh genellemeler formüle etmek değil, zaman ve mekânda somut olayları incelemektir. Bu yüzden son zamanlarda tarihçiler arasında gelişen hermeneutik metin çalışmaları pozitif bir gelişme ve gerekli bir tepki olarak görülmelidir.

Çağdaş Osmanlı tarih yazımındaki yerimi en eski çalışmalarıma göre tanımlamak isteyenler 1940'larda tarih yazmaya başladığımdan beri düşüncelerimin geçirdiği evrimi göremiyorlar. Tarih yazılarım birçok farklı dönemi kapsıyor. Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki öğrencilik

yıllarında Yusuf Akçura'nın ders notlarında Marksist tarih yorumuyla tanışmıştım. Marksist tarih yorumu, Türkiye'de sol devrimci hareketlerin ağırlık kazandığı 1970'lerde en etkili dönemini yaşadı. O yıllarda ekonomik bunalım yüzünden iş bulamayan öğrenciler, Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınma problemlerini Osmanlı mirasında aradılar. Araştırmalarını Osmanlı sosyal yapısı üzerinde yoğunlaştıran genç yazarların çoğu, Türk kalkınma problemlerinin Marks'ın "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisiyle açıklanabileceğini düşünüyorlardı. Teorilerini desteklemek için ampirik kanıt ararken temelde Barkan, Akdağ ve benim araştırmalarımdan faydalanıyorlardı. Marksist yazarlar tarafından ortaya konan sorunlar Braudel'in eserindekilere benziyordu. Türkiye'de Marksist tarih ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri Sencer Divitçioğlu idi.

Divitçioğlu, teorik model olarak Asya Tipi Üretim Tarzı'nı almıştı. O günlerde eserleri Türk tarihçileri ve sosyal bilimcileri arasında uzun süreli bir etki yapmıştı. Yeni kuşak tarihçilerden benimle de çalışmış Huri İslamoğlu-İnan ve sosyolog Çağlar Keyder bu yeni araştırma ekolünün en iyi temsilcilerindendir. Araştırmalarında kullandıkları temel model Marks'ın toplumsal formasyon-sosyal oluşum kavramıdır. Bu kavram, Braudel'in "Total Tarih" kavramına paraleldir. Huri İslamoğlu-İnan, bir tarihçi olarak, klasik "Asya Tipi Üretim Tarzı" teorisini modifiye etmiş ve eserlerinde Osmanlı sosyal sisteminin diğer Asya toplumlarından farklı yanlarını açığa kavuşturmaya çalışmıştı. 1980'ler boyunca ben de Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi tartışmaları tarafından ortaya atılan sorular üzerinde eş zamanlı bir uğraş verdim. Özellikle yabancılaşma, toprak mülkiyetinin belli gruplarda yoğunlaşması ve çiftçinin sömürülmesi, Osmanlı toprak rejiminin, fiyat hareketlerinin ve kır-kent ilişkilerinin karakteristikleri gibi sorunların üzerine ışık tutabilecek verileri toplamak için arşiv çalışmalarıma ağırlık verdim. Asya Tipi Üretim Tarzı teorisinin Osmanlı örneğinin bazı unsurları için yetersiz bir açıklama olduğu ilk anda gözüme çarpmıştı. Arşiv çalışmalarım, kuşkuya yer bırakmaksızın, klasik dönemde (1450-1600) Osmanlı toprak mülkiyet sisteminin temelinde, son derece merkezileşmiş bürokratik devlet yapısı çerçevesinde geniş çiftçi hanesi kitlelerinin verimlilik kapasitesini düzenleme amacıyla oluşturulmuş *çift-hane* adlı bir sistemin olduğunu ortaya çıkardı. Öyle görünüyor ki, Marks'ın Hint Yarımadası'ndaki sosyal ilişkileri inceleyerek geliştirmiş olduğu teori, genel-geçer bir fenomeni değil, özel bir tarihsel durumu yansıtıyordu. Marks tarafından öne sürülen teori, çiftçi sınıfının tarımsal artı değerinin sömürücü askerî efendiler tarafından kaba kuvvetle çekilip alındığıydı. Böyle bir teori, Marks'ın kendi teorisi olan ve temeli üretim ilişkilerine dayanan toplumsal formasyon teorisiyle de çelişiyordu. Bu uygulamalar, Asya Tipi Üretim Tarzı teriminin çağrıştırdığının aksine Asya'da yaygın değildi. Asya Tipi Üretim Tarzı Teorisi, sosyal yapının

ekonomik yollar ile değil, bu sınırlı kontekst içerisinde politik baskı ile çevrildiğini öne sürüyordu. Diğer taraftan Osmanlı *çift-hane* sistemi arşiv kayıtları ile belgelenebilen süreçlerin gösterdiği *özel bir ekonomik bağdır.*

1977'de Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel Araştırma Merkezi'nin kuruluşunda Binghamton'da uluslararası bir konferans düzenledi. Bu konferansta Braudelyan ekolünün Osmanlı sosyal ve ekonomik tarih araştırmalarındaki etkileri üzerine bir bildiri sundum. Bildiride, ayrıca Braudel'in yaklaşımının getirdiği bazı sorular üzerindeki araştırmalarımın bir özetini de verdim. Wallerstein'in ilgisi çoğunlukla bu büyük imparatorluk kara parçasının Batı odaklı kapitalist dünya ekonomisindeki yeri sorunu üzerine yönelmişti. Wallerstein'in çevreleşme teorisi çerçevesinde Osmanlı ekonomisinin ne zaman, nasıl ve ne ölçüde Avrupa dünya ekonomisine eklemlendiği (çevreleştiği) soruları üzerinde duruldu. Wallerstein'in görüşleri Türk tarihçilerinin oldukça ilgisini çekti ve o yılın sonunda Ankara'da Türkiye'nin ilk Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi toplandığında Wallerstein da davet edildi. Bu konferansta Çağlar Keyder ve Huri İslamoğlu-İnan, diğer genç sosyolog ve tarihçilerle beraber Wallerstein'la tanışma fırsatını elde ettiler ve daha sonra Binghamton'daki yeni merkeze öğrencilerini gönderdiler. Binghamton'daki New York State Üniversitesi'nde bir çalışma grubu oluştu ve Çağlar Keyder de daha sonra merkeze bu üniversitenin sosyoloji bölümünün bir üyesi olarak katıldı. Adı geçen araştırma grubu, çeşitli konferansların sponsorluğunu yaparak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Wallerstein'ın çevreleşme teorisi kontekstinde yeri sorunu üzerine yayınlar hazırlayarak aktif rol aldı. Binghamton'da başlayan bu araştırma trendi kısa sürede diğer mahfillerden de takipçiler buldu. McGowan'ın Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi üzerine olan kitabı, söz konusu yeni çalışma ekolünün en güzel örneklerindendir. İslamoğlu ve Keyder de Asya Tipi Üretim Tarzı teorisi ve çevreleşme üzerine düşündürücü bazı çalışmalar yayımladılar. Wallerstein'ın görüşüne göre Osmanlı İmparatorluğu, Çin gibi neredeyse kendi kendine yeterli bir imparatorluk ekonomisine sahipti. Wallerstein'a göre temelde Avrupa'nın kapitalist dünyasından bağımsız kalan bu tip imparatorluk ekonomileri, ayrı bir kategoriyi temsil ediyordu. Fakat Osmanlı İmparatorluğu onu Avrupa ile yakın ticarete çeken coğrafi konumu ve Doğu Akdeniz'deki uzun kıyıları ile Çin'den ayırıyordu. Osmanlı İmparatorluğu pamuk, deri, yün ve boya gibi Avrupa sanayiinin ihtiyaç duyduğu ham maddeleri temin eden, önemli bir kaynaktı. Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki yakın ticaret ilişkileri zamanla o kadar ilerledi ki Osmanlı toplumunun sosyal ve ekonomik yapısını değiştirmeye başladı. Wallerstein ekolü, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süren çevreleşmesinin bu koşullarda gerçekleştiğini savunuyordu. Binghamton'daki araştırma grubu, Osmanlı

İmparatorluğu'ndaki çevreleşme sürecini incelemek üzere ampirik çalışmalar yapmaya başladı. Çalışmalara göre öyle görünüyordu ki Osmanlı ekonomisinin çevreleşmesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısından evvel gerçekleşmemişti. Seattle'daki Washington Üniversitesi'nden Reşat Kasaba, bu alanda hâlâ çalışan genç araştırmacıların önde gelenlerindendir. Türkiye ekonomisinin marjinalleşmesi üzerine olan tartışma yeni bir fenomen değildi ve 1930'lardaki *Kadro* hareketi de Türkiye'nin Avrupa'nın kapitalist ekonomileri tarafından yarı sömürge haline getirilişini tartışmıştı. Ancak, Wallerstein'in grubu bu fenomeni çalışmak için daha keskin bir metodoloji geliştirmişti ve geç dönem Osmanlı çalışmalarında gittikçe artan bir etkileri olmuştu.

Bölüm III: Belli Başlı Çalışmalar

Doktora çalışmamı 1940-1942 yılları arasında tamamladım. Doktora tezimin konusu Bulgaristan'daki Tanzimat reformlarıydı. Araştırmalarım sırasında, İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda Bulgar sorununa dair II. Abdülhamid tarafından derlenmiş özel bir belge koleksiyonu bulabilme şansına eriştim. On ciltten oluşan bu belgeler Başbakanlık Arşivlerinde saklanmıştı. Özellikle 1841 ve 1850 Vidin Ayaklanmaları ile ilgili belgeleri inceledim. Eyaletin valisi ve İstanbul'dan gönderilen özel müfettişler tarafından gönderilen raporlar, toprak sahipleri ile Bulgar çiftçiler ve marabalar arasındaki toprak anlaşmazlıklarının bu isyanların temelinde yatan asıl neden olduğunu gösteriyordu. Bosna Hersek'te benzer reformlar gerçekleştirilmeye çalışıldığında da toprak anlaşmazlıkları ve marabalar arasında memnuniyetsizlik ve ayaklanmalara yol açmıştı.

Böylece daha doktora tezi zamanında toprak mülkiyeti ve köylü problemleri gibi sorunlara dikkatimi yöneltmeye başlamıştım. Aynı zamanda Ömer Lütfi Barkan da XVI. yüzyıldaki toprak meselesi üzerine çalışıyordu. Akademik kariyerim boyunca toprak ve ilgili sorunlar benim için sürekli bir ilgi merkezi oldu. 1942'yi takip eden yıllarda doktora tezimi tamamladığımda hem iç hem de dış yönleriyle Tanzimat dönemi Osmanlı tarihi üzerine çalışmalarımı sürdürdüm.

1953'te İstanbul'un fethinin 500. yıl dönümü yaklaşırken Türkiye'deki tarihçiler dikkatlerini bu olayın önemine ve genelde II. Mehmed'in saltanatına odakladılar. Ben de bu faaliyetlerde yer aldım ve arşivlerde Osmanlı tarihinin bu dönemine ait bilgi toplamaya başladım. 1953'ten bu yana XV. yüzyıl Osmanlı tarihiyle ilgili bu araştırmalarıma dayanan birçok yayın neşrettim. Başbakanlık arşivlerinden sağladığım II. Mehmed dönemi ile ilgili bilgiler dışında *Bursa Sicillâtı*'nda (mahkeme kayıtları) da önemli bilgiler olduğunu keşfettim. Bursa Kadı Sicilleri 1460'lardan başlıyordu ve II. Mehmed'in saltanatının son üç yılı (1478-81) kalın bir defterde bulunuyordu. *Bursa Sicillâtı*'ndaki bilgiler çoğunlukla

şehir hayatıyla ilgili olduğu için ilgi alanlarım Osmanlı sanayisine, şehirciliğine, ipek ticaretine ve kadının idari faaliyetlerine kaymıştı. Araştırmama başladıktan kısa bir süre sonra sicillâtın Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi için başlıca kaynaklardan biri olduğunun farkına varmıştım. Daha sonra *İstanbul Sicillâtı*'nı da kullandım. Osmanlı tarihi araştırmalarımda yıllar boyunca kullandığım belgelerin önemli bir kısmı yerel mahkeme kayıtlarından gelmiştir.

1935-1950 yılları arasındaki dönemde bu kayıtlarda kendi çalışmalarıma başlamadan önce Halkevleri çatısı altında birtakım araştırmalar yapılmıştı. Büyük ölçüde lise öğretmenleri tarafından gerçekleştirilen bu çalışmaların çoğu, zor bulunan bazı dergilerde yayımlanmıştı. İllerdeki yerleri yüzünden bu kayıtlar genellikle Ankara ve İstanbul'daki profesörlerin kullanımına uzak kalmıştı. 1935-1950 yılları arasındaki dönemin yayın çabaları, tutarlı standartların sağlanamayışı ve organizasyon eksikliği gibi sorunlardan muzdaripti. Ancak, yayın hataları ne olursa olsun, sicillâttan seçilen orijinal belgeler külliyatı, yerel ekonomik durum, kırsal bölgedeki popüler hareketler, eşkıyalık gibi birçok önemli konuda birinci elden bilgi sağlıyordu.

Daha sonraki yıllarda Osmanlı şehirlerindeki kadı sicillerinden çıkarılan bilgilere dayalı yerel çalışmalar, imparatorluğun diğer tarafları için de popüler oldu. Sonraları Suriye, Mısır ve Balkan ülkelerinin tarihçileri, kendi tarihleri için Osmanlı sicillâtının önemini kavradılar. Suriye'de Abdülkerim Refik, Mısır'da André Raymond ve A. A. Abdurrahim, Bulgaristan'da G. Galabov, Berov ve S. Dimitrov, Bosna'da Hamid Krashevliavić, Hamid Hadzibegić ve diğerleri hep bu yerel kayıtlara dayalı çalışmalar yayımladı. Türkiye'de ise daha önce müzelerde ve illerdeki bazı belediye tesislerinde bulunan kayıtların bir araya toplanarak Ankara'daki Milli Kütüphane'ye aktarılmasına karar verildi.

1953'ün sonlarına doğru, ilgi alanlarım ve araştırma sahalarım açıklığa kavuşmuştu. Araştırmalarımın genel ekseni, toprak meselesi ve Osmanlı timar sistemi, Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi ve XV. yüzyıldan bu yana Osmanlı'da şehirleşme idi. Başbakanlık Arşivlerinde II. Mehmed dönemine ait tahrir kayıtları üzerindeki araştırmalarımı sürdürürken, Mehmed'in babası Murad dönemine ait son derece ilginç ve önemli bir belgeye rastladım. 1432'den kalma bu kayıt, Arnavutluk'taki Arvanid Sancağı'nın timar defteriydi ve 1954'te bu kaydı bir kitap olarak bastım. Bu Osmanlı'ya ait yayımlanmış ilk tam *tahrir* kaydı idi. Bu alandaki tek erken eser Lajos Fekete'nin Macarca yayımladığı *Estergon Tahrirleri*'ydi. Arnavutluk timar kayıtları 1432-1455 dönemiyle ilgili belgeleri içeriyor ve Osmanlı timar rejimine ışık tutacak önemli bilgiler sağlıyordu. Ayrıca, Osmanlı'nın Arnavutluk'a yerleşmesi ve Osmanlı timar sistemine entegre olan yerel Hristiyan ailelerin kimlikleri ile ilgili bilgiler de vardı. Aynı zamanda üzerinde çalıştığım II. Mehmed dönemine ait diğer

kayıtlar da Osmanlı kontrolündeki Balkanlar'ın diğer bölgelerinde Hristiyan timarlı sipahilerin varlığını ortaya çıkardı. Bu araştırma sonuçları bana Osmanlı öncesi rejimi temsil eden feodal-askerî aristokrasinin Osmanlı toplumunda sipahi olarak statüsünü sürdürdüğünü gösterdi. Bu keşif, Osmanlı fethinin İslam hukukuna uygun şekilde otomatik olarak bütün gayrimüslim toprak sahiplerinin topraklarına el konulmasına yol açtığı iddialarının asılsız olduğunu gösteriyordu.

1956 yılında Dr. Robert Anhegger ile II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerine ait bir kanunnâmeler külliyatının edisyonunu yaptım. Eşzamanlı olarak Nicoara Beldiceanu tarafından bu kanunnâmelerin Fransızca versiyonları hazırlanmış, Franz Babinger ise metnin bir tıpkıbasımını yayımlamıştı. Bizim edisyonumuz basıldıktan sonra hazırlanan bu tercümede birçok ciddi hata vardı. Tercüme üzerine yazdığım eleştiri, maalesef bir arkadaşımı daha kaybetmeme sebep olmuştu.

Osmanlı kanunnâmeleri ve *tahrirleri* üzerine yaptığım araştırmalar sonucunda Osmanlı toprak rejimi ile ilgili önemli bir sonuca varmıştım. Artık araştırmalarıma dayanarak Osmanlı vergi sisteminin kökeni ve genel karakterini tanımlamaya hazır olduğumu hissediyordum. "Raiyyet Rüsûmu" adlı makalemde *çift resmi* gibi vergilerin aslında çiftçinin sosyal ve hukuki statüsünü tanımlayan ve belirleyen daha genel bir sistem bağlamında anlaşılması gerektiğini ilk defa ortaya koydum. Bu sistemin prensiplerine göre, bir çiftçi ailesinin ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklükte bir arazi parçasını ekip biçen biri tam *çift resmi* ödüyor, bunun yarısı büyüklüğünde bir araziyi ekip-biçenler, topraklı köylü sınıfının ikinci grubunu oluşturuyor ve yarım *çift resmi* ödüyor, yarım *çiftlikten* az toprağa sahip olanlar ise topraklı köylü sınıfının en alt tabakasını oluşturuyordu. Bu kategorilerin, sosyal ve ekonomik statüyü belirleyen önemli kategoriler olduğu, vergi mükelleflerini bu üç kategoriden birine atayan *tahrir* kayıtları ile açıklığa kavuşuyordu. Ayrıca arazi ile araziyi işleyen ailenin ayrı birim olarak beraber kaydedildiği de ortaya çıkıyordu. Belli bir işgücü potansiyeli taşıyan çiftçi aileleri kayıtlara bireyler olarak değil, *çift-hane* gibi üretim birimleri olarak girmişti. Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı'daki imparatorluk toprak rejimi bağlamında köylerin ve kasabaların sosyal kategorilerini tanımlayan şey *çift-hane* idi.

Böylece Osmanlı idaresi, merkezi kayıtlar vasıtası ile bütün bir kırsal ekonominin toprağını ve işgücünü düzenliyor, kategorize ediyor ve kendi kontrolü altında tutuyordu. Araştırmalarım, imparatorluk idari sisteminin özünü oluşturan bu sistemi ortaya çıkarmıştı. *Tahrir* sisteminin kendisi de dâhil olmak üzere diğer bütün temel Osmanlı idari uygulamalarını ve biçimlerini belirleyen temel sistem bu *çift-hane* sistemiydi. Ayrıca, vergilerin ve toprağın miktarını ve

karakterini de bu sistem belirliyordu. Daha sonraki araştırmalarımda, Osmanlı öncesi dönemlerde kuru tarım yapılan bölgelerde toprağı ve tarımsal işgücünü düzenlemek için benzer sistemlerin olduğunu gördüm. Geç Roma döneminden bu yana Akdeniz topraklarındaki imparatorluk yöneticileri ana gelir kaynakları olan toprak ve çiftçi üzerinde kontrol sağlamak için bu tür sistemler geliştirmişlerdi. Osmanlılar, kendilerine has çok az değişiklik getirmişler, sadece var olan normları ve uygulamaları sürdürmüşlerdi. Esas tasaları, fethedilen yerlerdeki çiftçi toprak-aile birimlerini, verimli vergi kaynağı yapılar olarak koruyabilmekti. Osmanlıları çiftçi toplumunu etkileyecek radikal değişiklikler yapmaya teşvik edecek çok az sebep vardı ve bununla pek ilgilenmediler. Fethettikleri kırsal bölgelere ne sosyal ne de dinî bir devrim götürmediler.

Tahrir kayıtlarındaki son derece zengin Osmanlı arşiv kayıtları sayesinde imparatorluğun kırsal kesimindeki maddi koşulları ortaya koymak mümkündür. Osmanlı kayıtları ve Osmanlı rejiminin sosyal ve kurumsal muhafazakârlığı bilgisiyle donanmış olarak, Osmanlı öncesi Selçuklu, Bizans hatta Roma dönemlerinde Anadolu ve Balkanlar'daki çiftçi hayatı ve kırsal yaşam koşullarının oldukça iyi bir resmini yeniden çizebiliriz. Osmanlı öncesinden çok az belge kaldığı için bu dönemlere ait bilgilerimiz hâlâ muğlaktır. Fakat Osmanlı *çift-hane* sistemi hakkındaki ayrıntılı bilgilerimiz ışığında bu önceki rejimlerin bazı unsurları açığa kavuşturulabilir. Böylece Osmanlı "Raiyyet Rüsûmu" üzerine olan orijinal çalışmamız hem Osmanlı hem de mukayeseli kontekstlerde geniş bir yeni araştırma alanı ortaya çıkarmıştır.

Bir ampirik tarihçi olarak çalışmamın en hayati önemi haiz yanlarından birinin belge ve metin yayını alanındaki çabalarım olduğunu düşünüyorum. İlk dönemlerde bu alandaki enerjimi Tanzimat reformları ile ilgili belgelere yönlendirmiştim. Yukarıda bahsettiğim gibi 1954'te Arvanid Sancağı timar defterinin tam edisyonunu yayımladım. Aynı zamanda Fatih Sultan Mehmed'in saltanatına ve Bursa şehrine dair bazı belgeler yayımladım. Bursa hakkındaki belgeler serisi (500'den fazla) *Belgeler* dergisinde bir dizi olarak devam etti. Daha sonraları Kefe Limanı'nın 1487-1490 yılları arasındaki gümrük kayıtlarını yayımladım. XVI. ve XVII. yüzyılların kanunnâmelerini yayımlamak üzere topladım. Şu anda üç ana Osmanlı kanunnâmesinin bir edisyonunu ve tercümesini hazırlıyorum. Bunlardan ilki I. Süleyman'a ait. *Kanun-nâme-i Cedid* adındaki ikincisi ise XVII. yüzyılın başlarında derlenmiş. Üçüncüsü ise *Aydın Sancağı Kanunnâmesi*. Metinler, bu proje için, kritik metin edisyonu prensiplerine göre hazırlanıyor. Ayrıca, her kanunnâmeye dipnotlar, açıklamalar ve tam metin bir İngilizce tercüme eşlik ediyor.

Şu anda Gilles Veinstein ve M. Berindei ile üzerinde çalıştığım başka bir metin de XV. yüzyıl sonu ve XVI. yüzyıl başlarına ait Kilya ve Akkerman

gümrük kayıtları. Kefe defteri ile birlikte bu yayın serisi, XV. yüzyıl Karadeniz ticareti için temel kaynakları oluşturacak.

Bölüm IV: Belli Başlı Projeler

Kariyerim boyunca Osmanlı tarihi alanında gelecekteki çalışmalar için temel teşkil edeceğini düşündüğüm bir dizi uzun soluklu proje gerçekleştirdim. Bunlardan bazıları nihayete erdi, bazıları ise devam etmekte.

Bu projelerden biri *Bursa Sicillâtı* ile ilgili. Bu kayıtlar üzerine 1950'lerde çalışmaya başladığımda Bursa'da I. Mehmed medresesindeki odalardan birinde toz toprak içinde yığınlar halinde duruyorlardı. Bursa'da yıllarca çalıştıktan sonra bu önemli belgeler için yeni bir yer bulmak amacıyla Ankara'daki Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bir koruma ve kataloglama programı önerdim. Bu fikir hevesle kabul edildi, fakat ilk aşama kayıtları yeniden ciltleme için Topkapı Müzesi'ne gönderilmeyi öngördüğünden kendi önerimin başarısının kurbanı oldum. Kayıtlar İstanbul'a temizleme, onarım ve yeniden ciltleme için gönderildiğinde uzun bir süre araştırmaya kapalı kaldılar. En sonunda kayıtlar Bursa'ya döndü ve Arkeoloji Müzesi'ndeki özel arşivde saklanmaya başlandı. Siciller Bursa'ya döndüğü gibi, hem Türk hem de uluslararası bilim camiasının dikkatini çekti ve bunlara dayalı yayınlar arttı.

Daha sonra 1980'lerde, imparatorluk başkentinin tarihi hakkında potansiyel bir kaynak olabilecek *İstanbul Sicillâtı*'na, dikkatimi verdim. *İstanbul Sicillâtı* şimdi İstanbul Müftülüğü'ndeki arşivdedir ve yaklaşık 10.000 ciltten oluşmaktadır. Bu arşiv, İslami bilimlere, özellikle İslam hukukuna karşı bir ilginin uyandığı II. Abdülhamid (hk. 1876-1909) döneminde oluşturularak şeyhülislama bağlanmıştı. II. Abdülhamid döneminde arşiv özenle tasnif edilmiş ve bir katalog hazırlanmıştı. Bu arşiv sadece İstanbul için değil, daha genel olarak Osmanlı şehir hayatı, sanayii, ticareti ve hukuk tarihi için birinci dereceden önemli bir kaynaktır. Uzun süre, bu önemli Osmanlı tarihi kaynağını tam anlamıyla kullanabilmek, araştırma sonuçlarını yayınlamak ve dağıtmak için bir çeşit kurumsal çerçeve geliştirmeye ihtiyaç olduğunu düşündüm. Bizans İstanbul'u üzerine değerli birçok bilimsel yayın hazırlanırken Osmanlı şehri için bu kadar büyük bir kaynağın âtıl kalması ve neredeyse tamamıyla görmezden gelinmesi utanç vericiydi. Bu önemli kaynağın Başbakanlık ve Topkapı Arşivi ile eşit derecede önemli belli başlı bir araştırma merkezi olarak tanınması konusunda kararlıydım. Kafamda bu fikirle, önce değerli İstanbul Müftüsü Selahattin Kaya ile daha sonra da onun vasıtasıyla müftülük arşivindeki yardımcısı Abdülaziz Bayındır ile görüştüm. Derhal Chicago'daki bazı doktora öğrencilerimi burada araştırma yapmaları için teşvik ettim. Ayrıca, *İstanbul Sicillâtı*'na dayalı yayın çalışmalarını üstlenecek ehil araştırmacılardan oluşan küçük bir ekibi kurma

gibi bir düşüncem de vardı. Profesör Abdullah Kuran ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Zafer Toprak'a danışarak bu projenin desteklenmesi için bir yapı oluşturulması hususunda tavsiyeler aldım. Zamanın Büyükşehir Belediye Başkanı Bedreddin Dalan'a da konu hakkındaki düşüncelerini sorduk. Daha sonraları planlama komitesi Nurhan Atasoy, Cemal Kafadar ve Gülru Kafadar'ı da kapsayacak şekilde genişledi, ancak mali kaynaklarımız yetersiz olduğu için projenin gerçekleşmesi gecikti. Sonunda projenin Koç Firması'nın sponsorluğunda İstanbul Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Merkezi'nde gerçekleştirilmesinde karar verildi. Şu anda kayıtlardaki içeriğin ve verilerin bilgisayarlar ve diğer teknik araçlarla elektronik ortama aktarılması çalışmaları sürmektedir. Projenin ilk aşamalarında üç asistandan oluşan yarı zamanlı araştırma ekibi bilgiyi sistematik şekilde işlemek için çalışmaktadır. İlk sicilin kısa süre içerisinde yayımlanması bekleniyor. Proje organizatörleri, *İstanbul Sicillâtı* üzerine gelecek olan çalışmalar ve monograflar serisinin ilkini oluşturan bu yayın ortaya çıktığı zaman, projenin kamuoyuna duyurulmasının ve ilginin arttırılmasının kolaylaşacağını ümit ediyorlar.

Dünyada kendi ulusal tarihleri üzerine Türkler kadar zengin tarihî kaynaklara sahip çok az halk var. Türkiye'deki arşiv materyali çeşitliliği eşsiz... Türk tarihi üzerine çalıştığım son elli yıl içerisinde, öncelikler oluşturmayı, arşivlerin bilimsel tasnifini yapmayı ve Türk arşivlerine erişimin kolaylaştırılmasının kuvvetle savundum.

1985'te İstanbul'da Eski Büyük Elçi Sayın İsmail Soysal ile arşiv sorunu üzerine bir konferans serisi düzenledik. Başbakan Sayın Turgut Özal ve bir kısım arşiv teknisyeni ve uzmanı bu konferanslarda bulundu ve sonuçta arşivin geliştirilmesi ve modernize edilmesi için geniş devlet fonları ayrılmasına karar verildi. Şu anda İstanbul'daki Osmanlı arşivleri, Londra ve Paris arşivleri ile denk bir uluslararası bilimsel araştırma merkezi olma yolunda ilerliyor. Yüzlerce personel, arşivlerdeki milyonlarca belgeyi tasnif etmek için çalışıyor ve Türkiye'de ilk defa eğitimli bir arşiv kadrosu iş başında. Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden 20'den fazla bağımsız devlet türediğini düşünürsek, bu ülkelerdeki tarihçilerin kendi geçmişlerini aydınlatmak için Osmanlı arşivlerini kullanma ihtiyacı hissedecekleri aşikârdır. Buna ilaveten Osmanlı İmparatorluğu, Çin ve Roma imparatorlukları gibi dünya tarihinin büyük imparatorluklarından biridir ve Osmanlı tarihçileri ve diğer tarihçiler dışında sosyologların ve sosyal bilimcilerin de özellikle ilgisini çekmektedir. Örneğin, Karl Wittfogel ve Eisenstadt eserlerinin bir bölümünde Osmanlılar örneğini incelemişlerdir.

Yayın kurulunda hâlâ görevli olduğum Türk Tarih Kurumu'nun yayımladığı *Belgeler* dergisi 1964'ten bu yana kesintisiz yayımlanmaktadır. Bu dergi,

Osmanlı tarihi ile ilgili belgelerin yayınlanmasında ana basın organlarından biri olarak görev yapmaktadır.

Osmanlı tarihi araştırmalarında en önemli arşiv kaynaklarından biri de 260 cildi aşan hacmiyle *Mühimme* defterleridir. *Mühimme* defterleri Divân-ı Hümâyun'da tartışılan meseleleri *ferman* biçiminde özetleyen kayıtlardır. 30 yıldan fazla bir zaman önce Türk Tarih Kurumu'na bütün *Mühimme* defterlerini ciltler halinde basmayı önerdim. Önerimin aslî unsurları şunlar idi:

- Her *Mühimme* defterinin önce tıpkıbasımı yayımlanacak.
- Her *Mühimme* defteri isimler ve teknik terimleri içeren ayrıntılı bir alfabetik endekse sahip olacak.
- Her cilt, o cildin kendine has özelliklerini belirten bir önsöze sahip olacak.

Bu planın bilimsel topluluğun ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacağını düşünüyordum. Bu defterlerin içeriklerinin özetlendiği ve metinlerin modern Türkçe versiyonlarının basıldığı daha önceki çabalar ciddi bilim adamlarının ve tarihçilerin gereksindiği kaynağı sunmaktan uzaktı. Maalesef, kurumun yönetim komitesi, teklifimi çok maliyetli olacağı gerekçesiyle reddetti. Hâlâ red oyu verenler arasında meslektaşlarımın bulunduğunu hatırlayıp hayal kırıklığı duyarım. Proje gerçekleşmiş olsaydı 260 ciltlik setler dünyanın büyük üniversitelerinin kütüphanelerinde bütün ciddi Osmanlı çalışmalarına kaynak teşkil etmek üzere hazır bir şekilde bekliyor olacaktı.

Diğer bir önemli tahrir defteri serisi de Başbakanlık arşivlerindeki *tapu tahrir* defterleridir. Sayısı 2000'den fazla olan bu defterler bugün çoğunlukla İstanbul'daki Osmanlı arşivlerinde; ancak bir kısmı da Ankara'daki Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndedir. Bu belgelerin önemi, ilk defa merhum Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları ile ortaya çıkmıştı. 1940'lardan bu yana hem Türkiye içinde hem de uluslararası alanda aktif bir yayın konusu olmuşlardır. Ancak, yayın konusundaki heveslere rağmen bilimsel ihtiyaçlara cevap veren ideal bir yayın metodu henüz bulunamamıştır. Örneğin, Macarca yayımlanan ve Macaristan dışındaki bilim adamlarına kapalı olan defterleri ele alalım. Eğer bunlar orijinal dillerinde transkribe edilselerdi uluslararası camiaya daha faydalı olacaklardı. Türkiye'deki yayınlarda ise Osmanlı metinlerini sadeleştirme ve modernleştirme gibi talihsiz bir eğilim oluşmuştur. Bence, daha önce *Mühimme* defterlerinde önerdiğim gibi tıpkıbasımlar, indeksler ve notları içeren sistemin bir benzerini kullanmak bilimsel kullanım için en uygun olanıdır. Bu yayınların halkın kullanımı için olmadığı, sadece uzmanların kullanımı için tasarlandığı kabul edilmelidir.

Altı yıl önce 1986'da Türk Tarih Kurumu'na bu kayıtların bilimsel ve sistemli bir biçimde yayınlanmasını sağlayacak bir proje önerdim. Bu projede

ilk aşamada I. Süleyman dönemine ait bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan bütün bölgelerin defterlerinin bir seri halinde yayınlanmasını teklif ettim. Bu yayınları hazırlarken uyulacak esasları yukarıda belirtmiştim. *Tahrir* defterleri köylerin, kasabaların ve şehirlerin nüfusu ve tarımsal üretimin miktarı ve değeri de dâhil olmak üzere ekonomik koşulları hakkında önemli veriler içerir. Bu sayımlar, devlet tarafından vergi gelirlerini tahmin etmek ve sosyal grupları belirlemek üzere gerçekleştirilmiştir. Projeye uygun olarak I. Süleyman dönemi Türkiye'sine ait bütün *tahrir* defterleri yayınlandığında, Anadolu'nun bütün demografik ve iktisadi kaynaklarını 400 yıl önceki halleriyle ayrıntılandırmak mümkün olacaktır. Türk Tarih Kurumu, bu projeyi genel planlarına almayı kabul etti ve *tahrir* uzmanlarından oluşan bir komite oluşturuldu. Şu anda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile yayın işini yürütebilecek kişileri belirlemek için çalışmaktayız.

Sonuçlandırma şansını elde ettiğim projelerden biri de Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihinin araştırılması için oluşturduğum kalıcı organizasyondur. Bu projeyi başlatmak için uluslararası bir kongre düzenlemeyi tasarladım ve Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Emel Doğramacı ve Ekonomi Bölümü Başkanı Osman Okyar'ın katkılarıyla Hacettepe Üniversitesi ilk kongre mekânı olarak seçildi. İlk kongre 1977'de Ankara'da toplandı.

Dünyada, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, sosyal ve ekonomik tarih, tarihçilerin giderek daha fazla ilgi gösterdikleri alanlar olarak ortaya çıktı. 1930'dan sonra Türk arşivlerinin açılması ile Türkiye'de ve Balkan ülkelerinde bu alanlarda bir dizi önemli çalışma yapıldı ve Osmanlı tarihinin sosyal ve ekonomik yönleri daha derinliğine incelenmeye başlandı. Bu alanda çalışanlar bir araya getirilerek birtakım yeni araştırma alanları belirlendi ve kongre Osmanlı çalışmalarının gelişimine pozitif bir katkı sağladı. Müteakip kongreler Strasbourg (1980), Princeton (1983), Munich (1986), İstanbul (1989) ve Aix-en-Provence'de (1992) yapıldı. Bu çabaları devamlı kılmak ve gelecek araştırmaları desteklemek için Uluslararası Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarihi Komisyonu'nu oluşturduk. Kurucu üyeleri Osman Okyar, Emel Doğramacı, Kemal Karpat, Bernard Lewis, Irene Mélikoff, William H. McNeil, Nikolai Todorov ve Immanuel Wallerstein.

Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi alanındaki son projem, en son araştırmaları sentezlemeye yönelik bir ders kitabı edisyonunu organize etmek. Yayıncı (Cambridge University Press) ile olan anlaşmaya göre imparatorluğun başlangıcından çöküşüne kadar olan dönemi 750 sayfada kapsayacak bu projenin katılımcıları olmaları için Osmanlı tarihinin belirli dönemleri üzerine çalışan 5 ünlü uzmana teklif götürdüm. Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan, Donald Quataert, Mehmed Genç ve Halil Sahillioğlu. Sonuçta son iki araştırmacı

projeden çekildiler. 1300-1600 dönemini ben yazdım. Faroqhi, McGowan ve Quataert ise sırasıyla XIX. yüzyılın sonuna kadar olan yüzyılları ele aldılar. Osmanlı para tarihi kısmını Sahillioğlu'nun yerine Şevket Pamuk yazmayı kabul etti. Kitap, bir taraftan Braudel'in şimdi bir klasik haline gelmiş olan Akdeniz dünyası üzerine kitabında ortaya attığı soruların bazılarını cevaplamak üzere diğer taraftan da Wilhelm Heyd'in Levanten ticareti üzerine olan kitabını tamamlamak için tasarlanmıştır. Bu kitapta, şu ana kadar ya eksik anlaşılmış ya da hafife alınmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya tarihinde oynadığı önemli ekonomik rolü hakkıyla gösterdiğimize inanıyorum.

İçinde olduğum bir diğer proje de UNESCO tarafından sponsorluğu yapılan *İnsanlığın Bilimsel ve Kültürel Gelişiminin Tarihi* (History of the Scientific and Cultural Development of Mankind). Şu anda 7 cilt olarak tasarlanan bu eserin 5. cildi 1500-1800 dönemini kapsıyor. Cambridge Üniversitesi'nden Peter Burke ve ben bu cildin editörlüğünü paylaşıyoruz ve genel plan üzerinde anlaşmaya vardık bile.

Bir dizi derginin yazı kurulunda bulunmanın yanı sıra Osmanlı çalışmalarına adanmış iki derginin kuruluşunda ve sürdürülmesinde aktif rol aldım. Bunlardan ilki 1969'da Tibor Halasi-Kun ile kurduğum *Archivum Ottomanicum*, diğeri ise 1980'de Nejat Göyünç ve Heath Lowry ile kurduğum *Ottoman Studies.* Bu iki dergi, Türkoloji veya Türk tarihi kontekstindeki diğer dergilerin aksine özellikle Osmanlı çalışmalarına adanmıştır. Bütün bu alanları kapsayan genel dergiler kategorisinde şunlar sayılabilir: Şinasi Tekin ve Gönül Tekin editörlüğündeki *The Journal of Turkish Studies* (Cambridge, MA); *International Journal of Turkish Studies* (Madison, WI); *Turcica* (Paris); *Türk Dünyası Araştırmaları* (İstanbul, 1980). Bunlara ek olarak Viyana'da 1975'ten bu yana Andreas Tietze'nin yönetiminde yıllık olarak basılan *Türkologischer Anzeiger* bulunmaktadır. Bunlar, Türkoloji ve daha özel olarak Osmanlı ile ilgili konularda dünya çapındaki yayınların kapsamlı listesini oluşturmaktadır.

Şu anda Osmanlı tarihi üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılar için pratik değere sahip bir başka proje üzerinde çalışıyoruz. Osmanlı teknik terimleri sözlüğü olarak kullanılabilecek bir eser planlıyoruz. Araştırmalarını Osmanlı arşivleri üzerinde yoğunlaştıran öğrenciler ve uzmanlar için bu tip bir eserin olması artık bir gereklilik halini almıştır. Harvard Üniversitesi'nden Cemal Kafadar ve Konya Üniversitesi'nden Nejat Göyünç olmak üzere iki seçkin meslektaşıma bu projede beraber çalışmayı önerdim. Daha sonra Şinasi Tekin de bize katıldı. Mehmed Zeki Pakalın, Midhat Sertoğlu ve Reşat Ekrem Koçu gibi bizden önce bu alanda eser vermiş olanları incelerken, planladığımız esere kendi araştırmalarımızın ürünü olan endeks kartlarını da eklemeyi düşündük.

Bölüm V: Amerika

1943-1972 yılları arasında Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Osmanlı tarihi dersleri verdim. 1942 yılında asistan, 1943'te doçent, 1952'de ise profesör oldum. 1956'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki derslerime ek olarak Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Osmanlı İdari Tarihi ve İnkılap Tarihi dersleri verdim. Bu dönemde birçok sefer Amerika'daki çeşitli üniversiteler tarafından konuk profesör olarak davet edildim. 1953-54 döneminde Columbia Üniversitesi'ndeki Uluslararası İlişkiler Okulu'nda bulundum. 1956'da Harvard Üniversitesi'nde bir yıllık bilimsel araştırma yapmak üzere Rockefeller Bursu'nu kazandım ve 1967'de Princeton Üniversitesi Yakındoğu Çalışmaları Bölümü'nde bir sömestr geçirdim.

1971 öncesinde, tamamen Amerika Birleşik Devletleri'ne taşınmayı hiç düşünmemiştim. Ancak, 1971'de Harvard Üniversitesi Tarih Bölümü beni iki ders vermem için davet etti ve bölümün devamlı kadrosuna girmem tartışıldı. Aynı zamanlarda Pennsylvania Üniversitesi Doğu Çalışmaları Bölümü'nden Profesör Thomas Naff beni 5 yıllık bir sözleşmeyle bölümüne katılmaya davet etti, ancak Türkiye'yi temelli bırakmak konusunda karar veremediğimden bu kadar uzun dönemli bir teklifi kabul edemedim. Bir sene sonra 1972'de, Chicago Üniversitesi'nden, Tarih Bölümü'nde Osmanlı tarihi öğretmeni ve Osmanlı araştırmalarının başında olmamı isteyen güzel bir teklif geldi. Türkiye'de 1970'lerde öğrenci olayları baş göstermişti ve üniversite sınıflarında düzeni sağlamak gittikçe zorlaşıyordu. Koridorlarda silahlar ateşleniyor, öğrenci-polis çatışması günlük bir olay haline geliyordu. Olaylarda öğrencilerden birçoğu hayatını kaybediyordu. Bu öğrencilerin cenaze törenlerinde fakülte kapatılıyor ve bütün akademik işler sekteye uğruyordu. Bu tip bir atmosferde öğretimi ve araştırma çalışmalarını sürdürmek mümkün değildi. Böylece, Türkiye'den ayrılma fikrini eşim Şevkiye'ye açmaya karar verdim. Şevkiye ile 1945'ten beri evliydik ve o günlerde fakültedeki Arapça Bölümü'nün başkanı olmuştu. Chicago'dan gelen teklifi kabul etmenin onun için önemli bir fedakârlık olduğunun bilincindeydim. Bana eşlik etmeyi kabul etti, ben de Chicago'dan gelen teklifi kabul ettim. İki yıl önce doğmuş büyük oğlumuz Gökhan'ı da alarak Hyde Park'a yerleştik. 1972'den bugüne değin Chicago'da yaşadım. İstanbul gibi büyük bir şehirde büyüdüğüm için Amerika'nın büyük şehirlerinden birindeki hayata kolaylıkla uyum sağladım. Michigan Gölü kıyısındaki evim, üniversiteye 20 dakika yürüme mesafesindeydi.

Ben Cihcago'ya vardığım zaman Tarih Bölümü'nün ruhu *Rise of the West*'in yazarı William McNeil idi. Bu global tarih ustasını daha önce Venedik, Wisconsin ve Madison'da olmak üzere iki defa görmüştüm. Chicago Üniversitesi'nde

Tarih Bölümü'nü dünyanın bütün bölgeleri üzerine uzmanların toplandığı bir merkez hale getiren şey McNeil'in hırsıydı. Böyle bir vizyonla Osmanlı'nın bölümün programında temsil edilmemesi mümkün değildi. Bölümün diğer üyeleri arasında Avrupa uzmanları bulunmaktaydı. Bölüm başkanı olan Karl Morrison Orta Çağ Avrupa Tarihi Uzmanı, Erich Cocrane İtalyan Rönesansı uzmanı, Leonard Kriger Avrupa Entelektüel Tarihi uzmanıydı. Asya uzmanları arasında *Asia in the Making of Europe*'un yazarı Donald Lach ve tarihçi Ping-ti-Ho bulunmaktaydı. Bu seçkin bilim adamları grubu Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü'ne dünyanın önde gelen araştırma merkezlerinden biri olarak şöhret kazandırmışlardı. Chicago'da hemen her gün alanında uzman birinin verdiği bir derse katılmak mümkündü. Sosyal bilimlerde disiplinlerarası çalışmalar, özel seminerler ve Sosyal Düşünce Komitesi aracılığıyla özellikle destekleniyordu. Dört milyon cildin üzerinde bir koleksiyona sahip olan Chicago Kütüphanesi, ciddi tarihsel araştırmalar için önemli bir destekti. Amerika'nın kütüphanelere olan yatırımı hem eğitimin hem de modernizasyonun teşvik edilmesinde kritik önemi haizdi. Orijinal araştırma ve yayınlara birincil derecede önem veren bir kurum olarak Chicago Üniversitesi, profesörlerine öğretim tercihlerini ve önceliklerini belirlemede azami özgürlük sağlıyordu. Sonuçta eğitim programını, araştırma çalışmalarımla uyumlu bir hale getirecek şekilde ayarlamayı başararak, boş zamanımı yayın faaliyetleri için en iyi biçimde kullandım. Chicago Üniversitesi bence bilim adamları için ideal çalışma ortamıydı. 1986'da emekliliğimin ardından, üniversitede aktif kaldım ve doktora öğrencilerimin çalışmalarına nezaret etmeyi sürdürdüm. Aynı zamanda meslektaşlarımla yakın ilişkiler kurdum.

Şimdi Chicago Üniversitesi'ndeki Türkiye çalışmalarına dönecek olursak, programın başlangıç tarihinin, Richard Chambers'in Yakındoğu Dilleri ve Kültürü Bölümü'ne ilk atandığı yıl olan 1962-1963 akademik yılına dayandığını söyleyebiliriz. Chicago Üniversitesi'ne varışımdan kısa bir süre sonra Fahir İz, Yakındoğu Dilleri ve Kültürü Bölümü'ne davet edilmişti. İz'in emekli olmasından bir süre sonra yerini Türkoloji alanında üretken bir uzman olan Robert Dankoff almıştı. Chicago Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencileri temel dil eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı kaynaklarını kullanarak özgün araştırmalar yapabiliyorlardı.

Chicago'daki yıllarım boyunca 12 yüksek lisans öğrencisi yetiştirdim ve hepsi de araştırmalarını İstanbul'daki Osmanlı arşivlerinde yaparak, orijinal doktora tezleri yazdılar. Kariyerlerinde ilerledikçe Ortadoğu tarihinin Osmanlı yüzyılları ile ilgili önemli bilimsel yayınlar yaparak katkıda bulundular. Bu öğrencileri yetiştirmekteki temel amacım, onları Osmanlı arşiv araştırmalarında

uzman olarak hazırlamaktı. Derslerim her zaman bu amaca yönelik tasarlanmıştı. Doktora öğrencilerimle, öğrencilerinin Osmanlı Türkçesine hâkimiyeti zayıf olduğu halde tez savunmalarına ve kitap basmalarına izin veren bazı hocaların ve danışmanların sözde uzman öğrencileriyle aynı akıbeti paylaşmaları için çok yakın çalışmayı bir prensip haline getirdim.

Son yıllarda arşiv yönetiminin modernizasyonu ve Osmanlı arşivlerine girişin kolaylaştırılmasına yönelik çalışmalarımız Osmanlı tarihi alanında ciddi araştırmaların yapılmasını sağladı. Bu arşivler, imparatorluğun yıkıntılarından doğan yirmiden fazla ülkenin ulusal tarihleri için bir kaynak olduğundan, birçok önemli üniversitenin, Osmanlı uzmanları için kadro ayırması kaçınılmaz olacaktır.

Bazı üniversitelerde Osmanlı çalışmaları ve Türkoloji'nin mali sebeplerden dolayı programdan kaldırıldığı yeni bir trendin başladığını üzüntüyle izliyorum. Maalesef benim kurumum olan Chicago Üniversitesi'nde de benim işgal ettiğim kadro diğer alanlara tahsis edildi ve Osmanlı çalışmaları eski seviyesinde değil. Benim dönemimde Osmanlı çalışmaları için sağlam bir temel atıldığı için bu özellikle talihsiz bir durumdur. Buna karşın kayda değer gelişmelerden biri de Chicago Üniversitesi'nde önemli bir Osmanlı Belgeleri Koleksiyonu'nun oluşturulmuş olmasıdır. Koleksiyonun çekirdeğini, Başbakanlık ve Topkapı Sarayı Arşivi'nden etkileyici miktarda mikrofilm getiren merhum Profesör Alexandre Benningsen oluşturmuştur. Bu koleksiyona ben de yıllar boyunca Türkiye'deki kütüphanelerden toplamış olduğum bazı el yazmalarının ve belgelerin mikrofilmlerini ekledim. Çoğaltına, ciltleme ve tasnif işlemlerinden sonra bu materyal, üniversitenin Osmanlı belgeleri ve el yazmaları koleksiyonunu önemli ölçüde genişletmiştir. Şimdi Chicago'daki Regenstein Kütüphanesi'nde bulunan Osmanlı belgeleri koleksiyonunun, Türkiye dışında, Osmanlı tarihi araştırmaları için en zengin kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Bu materyali kullanarak doktora tezi yazmak mümkündür. Şu anda arşiv, Amerika'nın diğer taraflarından gelen öğrenciler ve profesörler tarafından da kullanılmaktadır.

Regenstein Kütüphanesi, arşiv materyalinden başka, Amerika'daki en iyi Osmanlıca ve Türkçe basılı kitap koleksiyonuna da ev sahipliği yapmaktadır. Chicago'da bir program oluşturmak için harcanan bunca çabadan sonra orayı terk etmek ve canlılığını yitirmesini seyretmek düşünülemezdi. Bu duyguyu paylaşan üniversitedeki bazı meslektaşlarım, Osmanlı Çalışmaları Kürsüsü kurmak üzere bir fon ayrılması için ciddi çabalar sarf ettiler. Fonların yarısını Türk devletinin, yarısının ise Chicago Üniversitesi'nin karşılayacağı bir anlaşma yapılarak, bu kürsünün kurulmasına karar verildi. Hem Üniversite Başkanı

Hanna Gray hem de eski Başbakan Turgut Özal, bu işe kişisel desteklerini verdiler ve hatırı sayılır bir ilerleme şimdiden kaydedildi.

Chicago Üniversitesi'nin entelektüel geleneklerinden biri de disiplinler arası araştırma ve ilişkiye verdiği önemdir. Benim üniversitedeki esas yerim tarihteydi, ancak Yakındoğu Dilleri ve Kültürü Bölümü'nün de bir üyesiydim ve çalışmalarını ilgiyle izliyordum. Bu bölümde eski Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinden günümüz dillerine kadar bütün Ortadoğu ülkelerinin dilleri ve kültürleri öğretilmekteydi. Bu bölümün öğrencileri ve öğretim kadrosu ile işbirliği yapmak benim için büyük faydalar sağladı. Ara sıra yakın araştırma sahalarında ortak seminerler düzenledik. Benim için bu ortak seminerlerin en ilginçlerinden biri de modern öncesi dönemde Ortadoğu saray organizasyonu üzerine yapılan karşılaştırmalı seminerdi. Bu seminerde yapılan çalışmalar, haremlik selamlık uygulaması gibi saray organizasyonunun bazı temel unsurları eski Mezopotamya'ya kadar sürekli bir gelenek olarak gitmektedir. Bence ne Osmanlı İmparatorluğu ne de Emevî ve Abbasî halifelikleri, eski Mezopotamya ve İran medeniyetleri göz önüne alınmadan anlaşılıp açıklanamaz. Bu eski uygarlıklar, devlet ve krallık kavramı, vergilendirme ve toprak düzeni, şehirleşme geleneği, ticaret uygulamaları ve benzeri birçok alanda tarihî halefleriyle çok yakındır.

Chicago Üniversitesi'ndeki 20 yılım boyunca unutamadığım hatıralarımdan biri de Türkiye'deki Halvetî tarikatından gelen bir grup misafir ile ilgiliydi. Başlarında şeyhleri Muzaffer [Ozak] ile yirmiden fazla derviş üniversitenin küçük kilisesinde sema ayini için toplanmışlardı. Kilise öğrenciler ve izleyicilerle dolmuştu. Ayin bittiğinde *şeyh* Muzaffer farklı bir yerde soruları cevapladı. Konuşma ilerledikçe Muzaffer'in İslam mistisizmi ve tasavvuf üzerine olan bilgisinin sınırları da ortaya çıktı. Muzaffer, gerçekte İstanbul'da bir kitap satıcısında çalışıyordu ve bazı teolojik kavramları yüzeysel olarak biliyordu. Soru-cevap kısmında bir an bocaladı ve sonunda tepesi attı. Ancak, bu utanç verici an bir yana bırakılacak olursa, bir bütün olarak faaliyet başarılıydı ve üniversitedeki önemli anılarımdan biri olarak kaldı. Dervişlerin zikirleri, kilisenin tavanından yansıyarak manevi bir yoğunluk kazandırıyordu ve gerçekten etkileyiciydi. Amerika'nın kalbinde bu gibi bir etkinliğin sadece Hz. Muhammed'in mucizevi şefaatiyle gerçekleşebileceğini düşündüm.

Chicago'daki yıllarım boyunca katıldığım en hatırda kalır ve saygın iki bilimsel toplantı, Ralph Austen, J. Coatsworth ve benim tarafımdan düzenlenen köleler ve kölelik üzerine olan konferans ile Muhteşem Süleyman üzerine yine ben ve Richard Cumbers tarafından düzenlenen konferanstı.

Eşim Şevkiye'yi Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Arapça çalışırken tanıdım. 1945'te evlendik ve 1948'de kızımız Günhan doğdu. Yirmi yıl sonra oğlumuz Gökhan dünyaya geldi. 1989'da Şevkiye vefat etti. Benim için sadece bir hayat arkadaşı değil, aynı zamanda bir meslektaş ve iş arkadaşıydı. Arap Dili ve Edebiyatı üzerine çalışmalarını tamamladıktan sonra öğretim üyesi ve daha sonra da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı oldu. Arap kroniklerinde Osmanlılarla ilgili bölümler üzerine basılmamış bir doktora tezi verdi. Ayrıca, Kays bin Müllevah'ın *Leyla ve Mecnun* hikâyelerinin bilimsel bir baskısını hazırladı.

Kendi kelimelerimle hayatımı, yaptıklarımı ve başaramadıklarımı meşhur Türk atasözüne uygun şekilde anlattım: "Şeyhin kerameti kendinden menkûl."

38

HALİL İNALCIK VE KONUŞTUĞU BÜYÜK ŞAHSİYETLER*

Sayın meslektaşların, çok aziz kıymetli öğrencilerim. Bu konuşmayı benden Güzel Sanatlar Dekanlığı istedi. Benim için hakikaten bulunmaz bir fırsat ve bir şereftir. Size hitap edebilmek benim için bir imtiyazdır. Size uygun bir konu seçmek için çok düşündüm. Benim hayatımda birçok önemli kişilerle buluşmak, konuşmak imkânı hâsıl oldu. Atatürk'le muhatap olmak şerefine nail oldum. Bundan başka daha 16-17 yaşlarında iken hukuk felsefesinde hocaların hocası Sadri Maksudi Arsal'ın konuşmalarına muhatap oldum. Kendisinin eski harflerle tuttuğu *Hukukun Umumi Esasları* adlı eserini Latin harflerine çevirdim ve basıldı, bugün bu kitabın hukuk derslerinde çok önemli yeri vardır.

Sadri Maksudi Bey'i ziyaretimde uzun uzun bana hukuk felsefesinden bahsederdi, o zaman 16-17 yaşındayım. Benim yetişmemde, görüşlerimin gelişmesinde rahmetlinin büyük payı vardır. Aynı zamanda onun kızı Adile Hanım'dan Fransızcayı şiir okuyacak kadar iyi öğrendim. Bütün kariyerim boyunca o Fransızca bilgisi bana Batı dünyasını açmıştır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde doçent ve profesör olarak 30 yıl hizmetten sonra, Chicago Üniversitesi beni davet etti. 15 sene Chicago'da tarih bölümünde profesör olarak ders okuttum. Orada iken 1986'da emekli oldum. Harvard ve Princeton Üniversitelerinde birer sömestr ders verdim. Bugün hâlâ konferans davetleri alıyordum. Bir ara Türkiye'ye geldim. Bir yaz gününde rahmetli İhsan Doğramacı bana Rektör Ali Doğramacı'yı gönderdi. Yemek yedik ve yemekte bana yeni kurulan Bilkent Üniversitesi'nde tarih bölümü kurmamı teklif etti. Benim cevabım maalesef menfi idi, "Benim 10.000'e varan kütüphanem var, kitaplarım yanımda olmazsa ben bir yere kımıldayamam," dedim, kitapsız hoca olamaz tabii. Ali Doğramacı, "Biz kütüphanenizi getiririz," dedi. Hakikaten İhsan Bey, 17.000 dolar uçak parası vererek o 250

* Bu konuşma 19 Şubat 2014 tarihinde, Bilkent Üniversitesi Kariyer Merkezi'nde yapılmıştır.

koli kitabı buraya getirtti. Ben de bu kitapları Bilkent Üniversitesi'nin kütüphanesine bağışladım. Bu kütüphanede Halil İnalcık Koleksiyonu olarak ayrı bir salonda bu kitapları görebilirsiniz. Bugün kitaplarımın sayısı eski kitaplarımla birlikte 15.000'e vardı. Ayrıca bu kitapları üniversite dışından gelip kullanan, bunlarla araştırma yapan ve faydalanan birçok insan vardır.

Bilkent'e gelişim, hayatımda yeni bir faaliyet döneminin başlangıcı olmuştur. Burada 22 yıldır ders okutuyorum. Tarih bölümündeki kıymetli meslektaşlarımla beraber önemli bir bölüm kurduğumuz kanaatindeyim. Bu 22 sene bana büyük faaliyet imkânı verilmiş oldu. Yazdığım kitaplar beni uluslararası arenada tanıttı. Beni nasıl tanıttığını izninizle burada açıklamak istiyorum. Çünkü benim biyografimden bahsedenler bunlardan bahsetmiyor. Bunlar benim ayrıca bir şahadetnâmem yani bir diplomam sayılır. Chicago'da iken uluslararası bir akademi olan "American Academy of Arts and Sciences" için tarih bölümünden iki kişi üye seçildik; aynı zamanda İngiliz British Academy'e de üye seçildim.

Bundan başka, Royal Historical Society ve Royal Asiatic Society üyeliğine seçildim. Bu arada bu uzun ömrümde, Tanrı'ya çok şükür, 23 üniversite beni Fahri Doktor (Doctor Hororis Causa) seçmiş bulunuyor. Bunların arasında İsrail Üniversitesi, Atina Üniversitesi var. Atina Üniversitesi'nden bu daveti aldığım zaman gözlerim yaşardı, çünkü Yunan bizim hiçbir şeyimizi benimsemek istemez. 23 üniversite arasında Bükreş, Sofya, Belgrat üniversiteleri de var. Karşımda oturan kıymetli Profesör E. Radushev bir kitabımı Bulgarcaya tercüme etmiştir.

Bu kitaplar içinde *The Classical Age* adlı kitabım hayli popülerdir. Elektronik postayla dünyaya yayılmaktadır. Şimdiye kadar 4 dile tercüme edilmiştir. Bu arada Arapçaya tercüme edildi, yabancılar artık bizim büyük Osmanlı ekonomik tarihimizi *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (I. cilt) adlı kitabımdan takip ediyorlar. Bu kitap Rusçaya, Lehçeye, Arapçaya ve Yunancaya tercüme edilmiştir. Artık şunu söyleyebilirim ki tarihimizin 6 asırlık dönemini bizden okuyorlar. Çok kıymetli öğrenciler de yetiştirdik, bunlar arasında Profesör Özer Ergenç de var. Geçende bir ödül aldı. Onunla iftihar ediyorum.

Özet olarak kendimden çok bahsetmeyeceğim fakat tanıştığım, konuştuğum büyük adamlar arasında Atatürk başta olmak üzere Sadri Maksudi, eski Milli Eğitim Bakanlarımızdan Hasan Âlî Yücel ve yine dostlarımdan Ecevit vardı. Ecevit Amerika'ya geldiği zaman New York'ta kendisine bombalı saldırıda bulundular. Ecevit oradan Chicago'ya geldi, uzun uzadıya kendisiyle Chicago'da konuştuk. Ecevit modern Türkiye'nin yetiştirdiği en kıymetli politikacı ve fikir adamıdır. Onu minnetle anmalıyız. Onunla beraber Turgut

Özal'la birlikte birkaç yerde konuşmamız oldu. Turgut Özal'ın bana lütufkâr bir yaklaşımı vardı. Aynı zamanda Demirel cumhurbaşkanı olduğu zaman kendisiyle büyük projeler düşündük fakat gerçekleştiremedik. Tabii benim kariyerimde özel bir yeri olan rahmetli İhsan Doğramacı'yı anmadan geçemeyeceğim. 5 gün sonra ölüm yıldönümünde kendisini anacağız. Hakikaten onun yaptığı büyük işler her bakımdan minnetle anmayı gerektirir. Çünkü bugün Türkiye'de 100'ün üzerinde üniversite kuruldu ve en aşağı 100 üniversiteden 90'nı İhsan Doğramacı Bey'in himmetiyle kurulmuştur. İlk vakıf üniversitesi Bilkent Üniversitesi'dir. Bununla iftihar ediyoruz.

Almanya'da XIX. asırda üniversiteler kilisenin tesiri altında idi. İlk defa muhtar bir üniversite Almanya'nın Hamburg şehrinde kurulmuştur ve ilim bu sayede Almanya'da son derece gelişmiştir. Almanya ilim alanında önde olan bir memleket olarak yükselmiştir. İhsan Bey'in kurmuş olduğu bu büyük serbest üniversitede okuyoruz, bugün biz onun çocukları olarak burada İhsan Bey'i minnetle anıyoruz.

TRT'de farklı vesilelerle tekrar ettiğim bir konu da Atatürk'le ne zaman nasıl konuştuğumdur. Daha önce beni dinleyenler varsa özür dilerim fakat sizin huzurunuzda tekrar anlatacağım: Atatürk'le konuştuğumda 15 yaşındaydım. 1932 yılında Gâzi Terbiye Mektebi'nde bugün Gâzi Üniversitesi'nin ana binası olan kubbeli binada öğrenci olarak bulunuyordum. Atatürk tarih ilmini, Türk milletini bir cemaatten bir millet haline getirmek için tarih şuurunun önemini kavramış bir liderdi. Türk halkını modern toplum ve modern devlet yapısına eriştirmek için millete Türklük millî şuurunu aşılamak fikrindeydi, onun için son senelerini dil ve tarih araştırmalarına vermiştir. Tarih ve dil kurumlarını kurmuş, bu kurumlara servetini adamıştır. Bizim okuduğumuz zaman 4 cilt tarih kitabı çıkardı. Bu 4 cilt tarih kitabı son tarih bilginlerini ve millî şuuru destekliyordu ve bütün okullarda okunuyordu. Biz bu kitaplardan tarihimizi öğrendik.

Atatürk bu dil ve tarih kampanyasına büyük önem vermekteydi. Türk halkını, millî şuura sahip, modern medeniyete inanmış bir millet haline getirmek onun büyük idealiydi, evet bu 4 kitabın mekteplerde nasıl okutulduğunu Atatürk teftiş etmek istiyordu ve zaman zaman mekteplere gidip tarih derslerine giriyor, nasıl okunduğunu, okutulduğunu öğrencilere sualler sorarak öğreniyordu. Ben de o sırada Ankara'da Gâzi Muallim Mektebi'nde okuyordum. Okulun bulunduğu yer o zaman beyaban (boş) yani çiftlikle Çankaya arasında pek bina bulunmayan dümdüz bir arazideydi. Atatürk Çankaya'dan otomobiliyle çiftliğe sık sık gider gelirdi. Bir gün Çankaya'dan çiftliğe

giderken yol üzerindeki Gâzi Mektebi'ne de uğrardı. İşte o gezintilerinden birinde bizim Gâzi Mektebi binası önünde durdu. Hocamız Hamdi Nazım Bey, yaşlı ve muhterem bir zattı. O gün hocamız başka bir sınıfta ders veriyordu ve bizde öğretmen yoktu. Ben sıramda harita çizmekle meşguldüm, sınıfta en önde oturuyordum. Kapı açıldı ve içeriye bütün hızıyla büyük bir köpek girdi. Atatürk o zaman bir yeri ziyaret ettiği zaman orayı teftiş için evvela köpeğini gönderirdi. Arkasından Atamız, Ahmet Haşim'in ifadesiyle, "Bir Alev parçası gibi, evet bir alev parçası gibi," kapıdan girdi. Büyük Atam doğru benim önüme geldi. Heyecandan başımı kaldıramıyor, haritayı çizmeye devam ediyordum. Atatürk parmağını uzattı, haritada Medine üzerine gelerek, "Burası neresi?" dedi. Kitaplarda Medine'nin eski adı Yesrib olarak yazılı idi, ben eski adıyla, "Yesrib," dedim. "Yok yok. Başka adı yok mu buranın?" dedi. Ben heyecanlıydım, kendisi söyledi, "Medine değil mi?" dedi. Ondan sonra parmağını Kızıldeniz'e uzattı, "Burası neresi?" dedi. "Bahr-i ahmer" dedim. "Yok, başka adı yok mu?" diye sordu. Tabii Atatürk Türkçesini yani Kızıldeniz dememi bekliyordu. Bunu da heyecandan hatırlayamadım, "Şap Denizi," dedim. Tabii güldü, ondan sonra, "Kızıldeniz," diye kendisi açıkladı. Atatürk Türkçeye, Türk tarihine hürmeti olan büyük bir insandı, Türkçe adını istiyordu. Sonra Arabistan'ı sordu, "Arabistan nasıl bir memlekettir?" dedi. Hamdi Nazım Bey Arabistan'ı şöyle tasvir etmişti, "Bir tepsiye benzer etrafı dağlık ortası düzlüktür." Ben de aynı şeyi söyledim. Güldü ve omuzumu okşayarak sınıfı terk etti. Hamdi Nazım Bey'in tarih dersi verdiği öbür sınıfa girmiş. Hamdi Nazım Bey o sınıfta tarihten bahsediyordu. Hamdi Nazım Bey yaşlılıktan titreyen bir zattı. Atatürk'ü karşısında birdenbire görünce şaşırmış, "Beyefendi," diye hitap etmiş.

Ondan önce Atatürk sınıfa hitaben öğrencilerden bu tarih kitapları nasıl okunuyor diye bir konuşma yapmış. O dönemde Atatürk'ün Türk tarihi tezi vardı. Türkler o zaman sulak bir yer olan Orta Asya'da yaşamışlar, ilk defa ziraatı bulmuşlar ve orada medeni bir halk olarak yaşamışlar. Sonra oradan dünyaya yayıldılar, medeniyeti gittikleri yere götürdüler. Türkler Anadolu'ya Orta Asya'dan geldiler. Tarih tezinde Hititlere "Eti" deniyordu ve Türk kavmi zannediliyordu. Atatürk'ün maksadı Türk halkına Türklük şuurunu ve gururunu aşılamaktı. Orta Asya hakkında böyle bir tarih tezi vardı, Atatürk bu tez için kongreler tertip etti. Birinci kongrede büyük tartışmalar oldu. Profesör Zeki Velidi Bey, "Orta Asya'da bir gölün, bir denizin mevcudiyeti prehistorik zamanlara aittir. Tabii Prehistoryada Türk milleti olamaz," dedi. Çok eleştirildi, bunun üzerine Zeki Velidi Bey Almanya'ya gitmek zorunda kaldı.

Atatürk kendi tezi hakkında sınıfta öğrencilerden kendisini tatmin edici bir cevap alamayınca kendisi tebeşiri eline alarak, Asya haritası üzerinden orada ders verdi. Tebeşirle Orta Asya'yı çizdi, işte burada Türkler ilk defa büyük medeniyet kurdular, dünyaya yayıldılar, diye tarih tezini izah etti. Bunu tevatürle biz sonradan öğreniyoruz.

Atatürk nasıl bir Türkiye kurmak istiyordu birkaç cümleyle özetlemek istiyorum, Atatürk Türkiye'ye Fransız İhtilâli ile ortaya çıkmış olan yeni bir toplum felsefesi ve yeni bir devlet anlayışı kavramını getirmek azmindeydi.

Devlet kuran hanedanlar, Fransız İhtilâli'nden önce, devlet otoritesini Tanrı'dan aldıklarına inanıyordu. Türkiye dâhil, 1789'dan önce hanedan devletlerinin hâkim olduğu bir dönem vardı. XVIII. yüzyılda Fransız İhtilâli ile gelen büyük filozoflar, başta Voltaire olmak üzere, devleti ilmî bir görüşle tefsir ettiler. Diderot, Montesquieu aydınlanma fikirlerini temsil ediyordu. Bu devreye biz Aydınlanma Dönemi diyoruz. Devrin siyasi felsefesini J.J. Rousseau yazmıştır. Eseri *Social Contrat*'ta, "İnsan hür doğar, hiçbir devlete ve kabileye bağlı değildir," der. İnsan boyun eğmez, doğuştan hürdür. Hür kişiler devlet kurmak için aralarında bir sözleşme yaptılar; hür iradeleriyle kişilerin hürriyetine saygı duyan, onu garanti eden devlet anlayışını getirdiler. Devlet kişilerin hürriyetini garantileyen bir anayasa rejimiyle kişilerin iradesine bağlanmıştır. Bu ihtilâlci devlet felsefesi bütün Avrupa'da bir yangın gibi yayıldı. Aydınlanma Dönemi'nin bu felsefesi insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır.

"Anayasa rejimi" insanların bir sözleşmeyle kendi hürriyetlerini garanti altına alan bir devletle sözleşme yapmasıdır. Devlet bundan ibarettir. Tanrı'nın tayin ettiği veya yukarıdan gelen kilise ve hanedana bağlı bir kuruluş değildir. Bu devlet görüşü Avrupa'yı o kadar ayaklandırdı ki Lehistan'dan Almanya'ya kadar her yere yayıldı. Bu yeni hürriyet devrinin bir kahramanı olarak Avrupa Napolyon'un peşinden gidiyordu. Fransa onun zaferleriyle övünmekteydi. Beethoven *Heroica* adını verdiği senfonisini onun için yazmıştır. Bundan sonra *9. Senfoni*'yle insanlığın hürriyet felsefesini müzikle kutladı.

Bu gelişmeler Türkiye'ye kadar geldi, III. Selim'in Fransız İhtilâli'ne karşı sempatisi vardı. İstanbul'da Mühendishane-i Berr-i Hümâyûn ve Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûn diye iki mühendishane kuruldu. Bu mühendishaneler iyi topçu yetiştirmek, Batı stilinde ordu düzeni ve subay yetiştirmek için III. Selim tarafından kurulmuş üniversitelerdir. Bu mühendishanelerde ilk defa Batı ilminin ve fenlerinin okutulduğu mekteplerdir. Bu okullarda Diderot'un meşhur *Ansiklopedi*'si vardı, Türk öğrenciler Fransızca öğrenip onu okuyorlardı. III. Selim'in de Fransa ile ananevi dostluğu vardı. Fransa devleti yönetimini de tanıdı

fakat sonra bunun tanrısal hâkimiyet teorisini baltalayan bir teori olduğunu anladı. Ondan sonra Selim'in görüşü değişti. Bu hareket Türkiye'de devleti Batı esaslarına göre yeniden gözden geçirmek, ıslah etmek fikrini doğurdu. Ruslar Boğaz'a inmişti, Rus donanması Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Boğaz'da hak elde etmiş, Mısır'daki Mehmed Ali Paşa Anadolu'yu istila etmişti. Böyle bir durumda Fransa'da büyükelçilik yapan bürokrat Mustafa Reşid Paşa, Gülhane Hatt-ı Hümâyûn'unu çıkardı. Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu ile 1839'da Batı devlet felsefesi ilk kez ülkeye girmiş oldu; sarayın ve onun etrafındakilerin dışında bir kamuoyu oluştu. 1860'dan itibaren Türkiye'de gazeteler çıkmaya başladı. Şinasi gazetesinde şöyle diyor, "Bildirir haddini sultana senin kanunun." Hür insanların seçtiği, Anayasa'nın koyduğu prensipler karşısında sultanın tanrısal hâkimiyeti karşılaştırıldı.

Atatürk dini devletten ayıran bir rejim getirmek istedi; birleşmiş bir Türk milleti oluşturmak için çalıştı. Atatürk aynı zamanda bir kültür devrimi yapmak istedi. 1924'de Cumhuriyet Halk Fırkası'nı kurduğu zaman memleketi gezerek yaptığı nutuklar elimizdedir. Onları okumanızı tavsiye ederim. Halk karşısında konuştuğu zaman halkın anladığı dilden konuşuyordu, münevverân dediği gençler arasında konuştuğu zaman başka bir stilde konuşuyordu. Atatürk'ün devlet kurucusu olarak anladığı şey, bütün Türk milletinin hür insanlar olarak seçtiği bir meclisle idare edilmesidir.

Ecevit'le ve Turgut Özal'la yakınlığımız, konuşmalarımız oldu. Demirel'le yakınlığımız vardı. Bir proje peşindeydik; millet ve din meselesini halletmek için Demirel'e bir teklifte bulundum. Cumhurbaşkanlığı konağında uluslararası bir kongre toplayalım diye bir teklif sundum. Suudi Arabistan bile temsil edilsin ve bütün İslam dünyası orada birleşsin, modern İslam memleketleri, müşterek bir İslam anayasası meydana getirsin. Demirel çok zeki, akıllı bir devlet adamıdır. Bu teklifi benimsedi, İlahiyat Fakültesi'nde görevli Hüseyin Atay'ı çağırttı. Düşündük fakat kongreyi toplayamadık. Bu proje yürümedi. Ecevit modern bir insandı. Velidedeoğlu ile onun *Ulus* gazetesindeki yazılarını okuyunuz. Onlar Halk Partisi'ni aşan fikirlerini yazmışlardır. Halk Partisi donmuş, kemikleşmiş altı umdesini tespit etmiş bir parti, Ecevit ve Velidedeoğlu bunu değiştirmek istediler. Yeni bir parti felsefesi getirmek istediler.

1953'te Amerika ile Rusya arasında soğuk savaş vardı. Rusya, II. Dünya Harbi'nin galiplerindendi. Amerika İslam memleketlerini yanında görmek istiyor. Eisenhower, başkan seçildi, daha önce Columbia Üniversitesi'nde mütevelli heyeti başkanıydı. O zaman bir sene Columbia Üniversitesi'ne davet edildim.

1953'te İslam memleketlerini Amerika'nın yayına çekmek için Eisenhower, İslam memleketlerinden heyetler istemişti. Türkiye heyeti Sabri Ülgener, Hıfzı [Veldet Velidedeoğlu] ve benden oluşuyordu. Üçümüz Türkiye'yi temsil ediyorduk. Princeton'da bir konferans tertip edilmişti, bütün İslam memleketlerin mümessilleri oradaydı. Tabii Amerika'da İslam tetkikleri var, özellikle rahiplerin öncülük ettiği İslam incelemeleri var. Kur'ân ve Hazret-i Muhammed üzerine kendi görüşlerine göre konuşmaya başladılar; münakaşalar sırasında Pakistan delegesi Karaçi Üniversitesi Rektörü Prof. İştiyak yumruğunu masaya vurdu, "Biz, Kur'ân'ın ve Hazret-i Muhammed'in böyle bir şekilde konuşulmasına karşıyız, protesto ediyoruz," dedi. Washington'da bir cami yapılıyordu. Türkler bu camiye çini gönderdi.

39

600. YILINDA TÜRKİYE-POLONYA İLİŞKİLERİ*

Çok muhterem başbakanımızın yardımcısı eski dostum Sayın Bülent Arınç huzurunda bu konuşmayı bana tevdi eden Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürü'ne teşekkür ederim. Beni dinlemek için gelmiş olan çok değerli dinleyicilerime kalbî teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Profesörler not defterini çıkarmadan söze başlamazlar. Onun için ben bu işi ciddiye aldım, bir haftadır bunun üzerinde çalışıyorum. Biliyorsunuz, Kırım tarihinin belli başlı safhalarını yakında bir kitap olarak neşretmek üzereyim. Herhalde bu yaz bu kitap çıkar. Kırım tarihi, Osmanlı ile beraber Doğu Avrupa'nın tabii bu arada Doğu Avrupa'daki devletler sisteminin çok önemli bir üyesiydi. Zamanımıza kadar Karadeniz kuzeyindeki memleketler Lehistan, Litvanya, Kazaklar, Altınordu ve Moskova'ydı. Bu bölgede ağır basan bir kuvvet olarak Osmanlı İmparatorluğu büyük gelişmeleri idare etmiş bilfiil büyük seferler tertip etmiş bir imparatorluktur. Tarihî hadiseler tekerrür etmez, bu inanılmış bir slogandır. Fakat bugünkü hadiseler, gelişmeler gözümüzün önünde şu günlerde gördüğümüz ve hepimizi endişeye sevk eden büyük gelişmeler gösteriyor ki, tarih tekerrür eder. Çünkü jeopolitik coğrafya, devletlerin konumu, gelişmeler ne olursa olsun tarihin konusudur. Fakat coğrafya, kültür ve devletlerin teşekkülü bu bölgede belli bir örnek takip ederek gelişmektedir. Yani ara yapılar tarihte tekerrür eder. Çünkü bir Moskova, bir Türkiye, bir Polonya vardır ve bu çerçevede tarih tekerrür etmektedir. Tabii failler, gelişmeler farklıdır. Burada ben bu bölgedeki gelişmeler üzerinde çeşitli safhalar tespit ettim. Failler aynıdır. Polonya XIV. asır sonlarında Yagellon, Litvanya'daki Yagellon Hanedanı ile birleşti. Bugün Ukrayna dediğimiz bölge Polonya ile aynı tac altında birleşti. Osmanlı 1475'te Kırım Hanlığı ile anlaşmak, onu imparatorluk bünyesi altına alarak doğrudan doğruya Karadeniz kuzeyindeki gelişmelerde önemli bir faktör olarak kendini gösterdi. Aynı devirde yani XV. asır sonları XVI. asır başlarında bu bölgedeki

---

* Bu konuşma 5 Mart 2014 tarihinde, 600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri Sempozyumu'nun açılışında yapılmıştır.

büyük devlet Doğu Avrupa'yı içine alan büyük imparatorluk, Altınordu İmparatorluğu'ydu. Bu imparatorluk çöktükten sonra Kırım'da Kırım Hanlığı yükseldi. Moskova'nın yükselmesinde tarihin bir cilvesi olarak Altınordu'nun büyük rolü olmuştur. Altınordu, kendisine en yakın olan Moskova Knezliği ve on iki kadar Rus Prensliği vardı. Altınordu hanı, Moskova knezine onların haracını, vergilerini toplamak vazifesini verdi. İşte Rusya'nın tarih sahnesine çıkması Doğu Avrupa'da büyük bir devlet olma yolunda ilk adımı Moğol Hanı'nın bu fonksiyonu Moskova'ya vermesiyle başlar. Diğer prenslerden haraç toplayıp hana götürdüğü için Moskova önemli bir siyasi mevkii kazandı. Yani XIV. asır sonlarında Moskova, Altınordu daha sonra onun halefi olan Kırım Hanlığı, Altınordu parçalandıktan sonra Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Kasim Hanlığı gibi birtakım hanlıklar ortaya çıktı. Kırım Hanları, Kırım'da yükselen Giray Hanedanı Osmanlı ile birleşti. 1475'te büyük General Ahmed Paşa, Kırım'la anlaştı. Kırım'ın güneyindeki Kefe vilayetini Osmanlı'ya kattı. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti artık kuzeydeki gelişmelere doğrudan doğruya bir faktör olarak girmiş bulunuyor. Kırım Hanları da Altınordu kadar kudretli değildi. Kaldı ki, Altınordu hanı tekrar burayı elde etmek için saraydan hareket ediyordu. Osmanlı buradan başlayarak Karadeniz step bölgesine hâkim olan Kırım Hanlığı'nın arkasında onu destekleyerek Doğu Avrupa'da aktif bir durum kazandı. Osmanlı İmparatorluğu için Karadeniz bir Osmanlı-Türk gölü idi. Fatih Sultan Mehmed, Kefe Cenevizlilerini bertaraf etti. Boğdan'ı kendisine bağladı. Çerkez sahillerini aldı. Fatih'in ölümünde Karadeniz bir Türk gölü idi. Bu Karadeniz'in Osmanlı İmparatorluğu'nun çok önemli bir bölgesi olarak müdafaası, Kırım Hanlığı vasıtasıyla devam ettiriliyordu. Osmanlı Kırım Hanlığı'nı kuzeydeki gelişmelere karşı daima destekleyerek Karadeniz'i korumaya çalıştı. Doğu Avrupa'nın Hristiyan kuvvetleri şöyle teşkilatlandırılmıştır. Dinyeper'de Zapanog Kazakları, genelde Lehistan-Polonya'ya bağlıydı. Don Kazakları Moskova'ya bağlıydı. Kafkasya üzerinde Terek Kazakları vardı. Terek Kazakları da yine Moskova'ya bağlıydı. Moskof Knezliği III. İvan zamanında bir imparatorluk hayaline kapıldı. Rusya'nın gelişmesi, Rus imparatorluğunun bütün bölgeye hâkim bir devlet olarak yükselmesi 1500 tarihine doğru III. İvan'la başlar. III. İvan son Bizans İmparatoru Konstantin'in yeğeni Prenses Zoe ile evlendi ve çar-kayser-imparator unvanını aldı ve bundan itibaren Moskova Bizans'ı ihya etmek, Karadeniz'de hâkim olmak İstanbul'u almak gibi büyük bir ideoloji benimsedi. Bu imparatorluk hayalini asıl gerçekleştiren büyük İvan, IV. İvan olmuştur. IV. İvan yanılmıyorsam 1533'lerde geldi. 1584'e kadar elli seneden fazla Moskova knezi ve imparator olarak kaldı. Büyük Rusya'nın kurucusu IV. İvan'dır. Polonya'nın bölgede doğuya genişlemesi XIV. asır sonlarında 1385'lerde Litvanya dukasının Polonya ile birleşmesiyle başlar. Lehistan bu suretle

Karadeniz kuzeyinde faal bir devlet olarak Moskova'nın karşısına çıktı. Öbür rakip Osmanlı idi. Karadeniz'in kuzey steplerinde Osmanlı, İvan Altınordu İmparatorluğu'nun halefi olarak o hanlığı Hristiyan Bizans'ın vârisi bir imparatorluk olarak ihya etmek politikasını benimsedi. O arada çok önemli bir gelişme olarak, Moskof knezleri Batı teknolojisini alarak bölgede çok önemli bir devlet haline geldi. IV. İvan Doğu Avrupa'yı yani Altınordu'nun mirasını Volga Irmağı'ndan Smolensk'e ve oradan Lehistan-Litvanya Devleti'ne kadar kendi hükmü altına aldı. IV. İvan Altınordu hanlarının vârisi olmak iddiası ile Kazan'ı ve Astrahan'ı zapt etti. Batı'da Litvanya ve Baltık'a doğru fütûhat yaptı. Bu tarihî bir gelişmedir. Bugüne kadar Rusya'nın bölgede üstünlük iddiaları Doğu Avrupa'da hâkim olmak iddiaları IV. İvan'la başlar. Osmanlı, yeni kurulan Moskof İmparatorluğu'na karşı büyük rakiplerden biriydi. Diğerleri Litvanya-Polonya birliğidir. Şimdi sahneye, batıda Litvanya-Polonya, kuzeyde Moskova-Rus Çarlığı, Kırım Hanlığı ve Osmanlı çıkmış bulundu. İvan Kazan'ı muhasara ettiği zaman 150 topu vardı. Bu top atışı karşısında step hanlıkları silip süpürüldü. Yegâne karşı koyan kuvvet Osmanlı'ydı. Batı'da Polonya ve İspanya birliği, diğer tarafta Osmanlı. Osmanlı, Kırım Hanlığı'nı tehdit eden Moskova Çarlığı'na karşı reaksiyonunu Sokullu'nun vezirazamlığı zamanında gösterdi. Kanunî'nin son yıllarında bilhassa Sokullu'nun divândaki mücadelesi sonunda kuzeye büyük bir sefer hazırlığı başladı. Çünkü İvan, Kazan Hanlığı'nı almış, Hazar Denizi'nden Astrahan'a kadar gelmiş. Astrahan'da büyük bir kale kurmuş ve Terek Irmağı üzerinden geçerek Kazakları yerleştirmiş, diğer taraftan Don Kazakları ile Kırım Hanlığı'nı tehdit ediyor. Moskova'nın bu üstünlük iddialarına karşı 1569'da nihayet Osmanlı büyük bir ordu hazırladı. Kanunî'nin ölümünden birkaç sene sonra büyük Batı Kanal Seferi gerçekleştirildi. Moskova'yı yani İvan'ı Kazan'dan, Astrahan'dan atmak ve Doğu Avrupa'da Osmanlı hâkimiyetini Kırım'la beraber tesis etmek için bu büyük seferi hazırladı. Bu büyük seferde teknoloji bakımından çok enteresandır. Osmanlı kendi ordusunun ikmal hizmetlerini görmek üzere donanmaya ihtiyacı vardı. Hakikaten Kefe beylerbeyinin teşebbüsüyle bir donanma Don Irmağı'ndan yukarıya çıkacak Perevolog denilen Don ile Volga Irmağı'nın çok yaklaştığı bir bölgede kanal açılacaktır. Donanmamız Volga'ya girecek ve orada Kazan'ı kurtaracaktır. Güneyden Astrahan'a inecek ve oradan Rusları kovacaktır. Yani Osmanlı'nın bu büyük teşebbüsü, Kıbrıs'tan önce giriştiği en büyük seferdir. Demek ki Osmanlı, Rus İmparatorluğu'na karşı büyük bir reaksiyon gösteriyor ve bölgede kendi hâkimiyetini sağlamlaştırmak istiyor. Bu büyük sefer tarihimize 1569 Astrahan-Ejderhan Seferi olarak geçiyor. Bunun üzerine yazdığım bir makalem var, İngilizce olarak neşrettim. Sokullu'nun başında bulunduğu Osmanlı Devleti'nin bu büyük teşebbüsü maalesef hezimetle neticelendi. Çünkü seferi

hazırlayanlar teknolojik bilgiden mahrumdular. Don-Volga Kanalı kazılmaya başlandı fakat o zamanki teknoloji ve imkân dâhilinde başarıyla nihayete erdirilemedi. Sovyetler yakın zamanlarda bu kanalı açtılar. Don ve Volga Nehirleri arasındaki bu kanalı ancak Sovyetler zamanında Rusya başarabildi. O zaman yanlış bir şekilde donanmamızın Volga'ya oradan Astrahan'a inmesi düşünülmüştü. Astrahan'a donanmasız ordumuz indi, fakat mevsim geçmişti. Rus İmparatorluğu bir bölgeye girdiği zaman kaleler inşa eder ve kendi kuvvetlerini oraya yerleştirir. Astrahan'da nehirin ortasında çok kuvvetli bir kale kurdular. Terek'te Rus imparatoru bir kale kurmuştur. Astrahan-Ejderhan Kuşatması kötü hava şartları, açlık ve donanmanın yetersizliği nedeniyle hezimetle neticelendi. Sonra Azak'taki mühimmat depoları patlatıldı. Ordumuzun içinde bir Rus casusu vardı. Sürekli Moskova'ya raporlar gönderiyordu. Bu hezimetten sonra Doğu Avrupa'da Moskova'nın rakipsiz bir şekilde yerleştiğini görüyoruz. Bu gelişmeden Polonya-Litvanya birliği de nasibini aldı. Büyük İvan yazılarında doğuda Müslüman hanlıklarına karşı kendi unvanı Ulug-Han unvanını kullanıyordu. Artık Altınordu İmparatorluğu'nun bir vârisi gibi Doğu Avrupa hâkimiyetini tam olarak ele geçirmiştir. Bu büyük kuvvet Polonya-Litvanya'yı da tehdit ediyordu. Simorlensk, Beyaz Rusya daha sonra Kiev'e kadar Dinyeper Irmağı'na kadar Moskof çarlarının fütûhat yaptığını görüyoruz. Fakat hiçbir zaman Kırım'ı, Osmanlı'nın Karadeniz'in kuzeyindeki büyük mukavemet kolunu kıramadı. Ancak XVIII. asırda büyük Katarina zamanında Rus orduları Karadeniz'e kadar indi. İlk Karadeniz'e inen Büyük Petro'dur. 1596'da Rusya, Mukaddes İttifak'la beraber ilk defa Karadeniz'e indi ve Azak'ı aldı. Karadeniz'de Rus varlığı uzun bir mücadele sonunda gerçekleşti. Ancak Büyük Katarina zamanında yani 1774'de başlayan Rusya ile Büyük Savaş'ta ordularımız büyük yenilgiye uğradı. Ruslar Kırım'ı istila etti. Aynı zamanda Baltık'tan hareket eden Rus donanması Batı Akdeniz'e geldi ve Çeşme'de bizim donanmamızı yaktı. Bu olayın akabinde Osmanlı perişan bir duruma düştü. Artık Doğu Avrupa'daki mücadelesini tamamen kaybetmişti. Bu arada belirtmem gerekir ki; Doğu Avrupa'da Osmanlı'nın, Viyana'yı muhasara eden büyük General Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana muhasarasına gitmeden önce bugünkü Ukrayna'ya büyük bir seferi vardır. Bu Çihrin seferidir. Yani Osmanlı Doğu Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip ediyor. Pek uzatmayayım tarihin bu teferruatını anlatmak saatler alır. Rus Çarlığı Orta Asya'ya da el attı. Çin Denizi'ne kadar kontrolünü kurdu. Bu imparatorluk 1991'de Gorbaçov'la parçalandı ve buradaki Rus boyunduruğu altına alınan Polonya, Beyaz Rusya, Orta Asya'daki hanlıklar bağımsız devletler olarak ortaya çıktı. Yeni Rusya, çarlık imparatorluğunu yeniden inşa etmek yolundadır. Bizzat Putin bir makalesinde imparatorluğu tekrar ihya etmenin yollarını göstermiştir. Avrasyanizm

nazariyesi XIX. asır başında ortaya atılmış bir nazariyedir. Yani Rusya hem Avrupa'da hem de Orta Asya'da büyük bir devlettir. Buradaki halklar imparatorluk içinde kalacaktır. İmparatorluk Gorbaçov zamanında parçalandı. Rusya, Avrupa ile Hitler Almanyası'na karşı zaferden sonra tekrar güçlendi. Güneyde Ukrayna, batıda Polonya vardır. Orta Asya'da Türk devletleri kendi başlarına müstakil devletler olarak ortaya çıkmıştır. Moskova bunları kendi kontrol altında toplamak için ilginç siyasi teoriler geliştirmiştir. Bu planlardan birisi Bağımsız Devletler Konfederasyonu'dur. Bağımsız olan devletler Orta Asya'da Kazakistan, Türkmenistan gibi devletleri kendi himayesi altına almaya çalışıyor. Kırım hadisesi üzerine bir saat daha konuşabilirim. Bugün artık uluslararası diplomasinin çıbanı haline gelen Kırım Türkleri nasıl imha edildi? 1995'de Stalin'in 300 bin Kırım Türkü'nü hayvan vagonlarına koyarak Orta Asya'ya sürdü. Yani Kırım, Rusya stratejisi için Türkiye'ye karşı en önemli bir üstür. Ayrıca Sivastopol'da bir Rus üssü vardır. Bütün Kırım'ı Ruslaştırmak için muazzam plan bugün tahakkuk etmiştir. Görüyoruz, Kırım'da %60'tan fazla Rus var. Ben 1994'de gittiğim zaman sürgünden dönen bir Kırımlı, "Sana eski evimi göstereyim," dedi. Gittik, kapıyı çaldık, bir Rus hanım çıktı karşımıza, hemen bizi tanıdı. Bizim Kırımlı Türk'ün evini bu aileye vermişler. Hemen anladı ve, "Polis çağıracağım," diye karşımıza çıktı. Rusya, Türk-Müslüman yurdu olan Kırım'ı sistematik olarak göçe zorladı ve katliam yaparak buraya yerleşmiştir. Bugün Ukrayna'nın parçalanması söz konusu olduğu zaman Rusya Kırım'ı bırakmak istemiyor. %60 Rus halkı var diye ordusunu oraya naklediyor. İşte onun için sözümün başında söylediğim gibi "tarih tekerrür eder." Bölgede Litvanya'nın vârisi bugünkü Ukrayna ve Polonya'ya büyük vazife düşmektedir.

40

OSMANLI İMPARATORLUĞU VE İNGİLTERE*

Kapitülasyonlardan önce İngiltere, Osmanlı ülkesiyle ticarette Sakız Adası'nı kullanıyordu. 1578 (?) tarihinde bir raporda[1] idare şu sözlerle doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'yle ilişki kurmanın önemini belirtir: "You shall went your owne Commoditiese with most profitte which before did fall into strangels hands." O zamana kadar bu ticaret başlıca Venedikliler ve Fransızlar aracılığıyla yapılıyordu. Bu milletlerin Osmanlı payitahtında daimi elçileri bulunduğu işaret olunuyor. Raporda İngiltere'nin de elçileri olmalı tavsiyesinde bulunuluyor. Levant'ta başlıca İngiliz *kerseys*, kaba yünlü kumaş ihraç olunmaktaydı. Raporda, kraliçenin sultan nezdine daimî bir elçi ve William Harborne'un İstanbul'a gönderilmesini tavsiye ediliyor. Kayda değer bir nokta Harborne Kalvinizm'e yakınlık gösteriyormuş. Osmanlılar da Kalvinizm'e yakınlık gösteriyorlardı. 1570 tarihinde kraliçenin papa tarafından aforoz edildiği ve Katolik Avrupa dışına itildiği de biliniyor. Osmanlı sarayı Katolik Avusturya ve İspanya'ya karşı Protestan devletlerine dost gözüyle bakıyor, İslam'a yakın görüyordu.[2] Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da dost gördüğü devletler Hollanda, İngiltere gibi Protestan devletlerdi. Papanın Haçlı davetine önem veren Katolik Avusturya'ya karşı Protestanlar Osmanlılarca tabii müttefik sayılıyordu. İngilizlerin İstanbul'da faaliyetlerinin gelişmesinde bu önemli bir faktördür.

Zira papa, Osmanlı ile barut, silah gibi stratejik maddelerin ticaretini yasaklamış bulunuyordu. Osmanlı erkenden bu gibi maddeleri İngiltere'den ithale başladı. Osmanlı himayesinde önemli bir servet kaynağı olan ham ipek ticaretinde Londra başlıca dağıtım merkezi durumuna geldi.[3]

---

* Bu konuşma 3 Temmuz 2014 tarihinde yapılmıştır.

1 Ç. A. Skilleter, *William Harbo and the Trade with Turkey, 1578-1582, A Documentary study of the first Ottoman Relations*, Londra, The British Academy, OUP, 1977, s. 28.

2 Skilitter, s. 37-38.

3 *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'da en güvendiği dostu Fransa ile ilişkileri bozulmuştu. Dost Kalvinistlerin kitle halinde kıyımı İstanbul'da protestoyla karşılanmıştı. Bâb-ı Âlî Papa ve Katolik dünyası karşısında en güçlü tepki Anglikan İngiltere'de[4] görünmekteydi. Kraliçe Elizabeth ile yazışmalar (Kraliçe'nin 25 Ekim 1579 tarihli mektubuna III. Murad'ın cevabı) ortak düşman İspanya'ya karşı iki devlet arasında dostluğa yol açtı. Özellikle bu tarihte İspanya kralının Portekiz'i işgaline karşı sultan, Fransa kralının İngiltere kraliçesiyle birleşip Portekiz ve Hollanda'ya yardıma gitmesini, Katolik İspanya'ya karşı Osmanlı Protestan devletlerle yakın ilişki kurmasını önemli görüyor, Avrupa diplomasisini yeni bir doğrultuda geliştirmek istiyordu. Bâb-ı Âlî İspanya'ya karşı Protestan Hollandalıların İspanya'da âsi Moriscolarla işbirliğine teşvik ediyordu. Bu Bâb-ı Âlî'nin Protestan cepheye destek siyasetinin başka bir yönünü belirtmektedir. Bu arada güçlü İngiltere ile yakınlaşması yeni diplomasi hedefinde önemli bir adımdı. Kapitülasyon bağışlanması dostluk bağının en önemli göstergesiydi. İngiltere'ye kapitülasyonlar verilmesinde Sultan III. Murad gecikmedi (ahdnâme, 29 Şevvâl 898/29 Ekim-7 Kasım 1581).[5] Kapitülasyonlar dostluk bağlarını ifade eden en güçlü göstergeydi; İslam-Osmanlı hukukunda ticaret imtiyazları yalnız dost devletlere bağışlanırdı.[6] Ahidnâmede, "cümle kırallardan ziyâde hulûs-i bâl ile dostluk idüb" ifadesi yer alır. Fransa Kralı III. Henry'nin kayıtsızlığı yanında İngiltere Osmanlı'nın Avrupa'da Protestan cephe ile yakınlaşmasında en güçlü bağı oluşturdu. Kraliçe teşekkür mektubunda dostluğu "fırtınalı bir zamanda" kapitülasyonları "dostluk ve iyi niyet" işareti saydığını belirtir.[7] Avusturya bu yakınlaşmayı kaygıyla izliyordu.[8]

İngiliz-Osmanlı ilişkileri yalnız ticaret alanında değil, Avrupa siyaset sahnesinde de gelişme gösterdi. Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) sırasında Osmanlı'yı Avusturya'ya karşı harekete geçirme çalışmalarında İstanbul'da büyük çaba gösteren İngiliz elçisi Thomas Roe idi.

İngiltere'yi bir İspanyol istilası beklemekteydi. 1587'de 3165 top taşıyan Büyük İspanya armadasını (132 gemi) İngiltere üzerine gelecek, yeni İngiliz donanması, bu donanmaya karşı çıkacak, fırtınada perişan olacaktı

4 Skilliter, *William Harborne*, s. 115-121.
5 Türkçe metin, s. 273-274.
6 H. İnalcık.
7 Skilliter, s. 143.
8 Skilliter, s. 143.

(Ağustos 1588). Bu tarihe kadar İngiltere Osmanlı'yı bir siyasi müttefik gibi görmekte idi.

İngiltere ile ticaret az zamanda büyük gelişme gösterdi.[9] Avrupa'da ilk *Levant Company* 1590'da İngiltere'de örgütlendi ve zamanla öteki Avrupa kapitallerinde *Levant Company*ler kuruldu. 1581-1587'de İngiltere İspanya'nın artan baskısı karşısında Osmanlı'nın Akdeniz'deki girişiminden en ziyade yararlanacak devletti. 1581 Kapitülasyonu ile bu dostluğu sağlamış bulunuyordu. İspanyol diplomasisi böyle bir gelişmeyi önlemeyi başaramadı.[10]

9 Skilliter, 176-2000; A. N. Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, Ankara, 1953.

10 B. Arı.

41

OSMANLI DÜŞÜNCE TARİHİNDE DÖNÜM NOKTASI*

Fatih zamanından önce Osmanlı düşüncesinde, İbnü'l-Arabî ve diğer mutasavvıfların tasavvuf düşüncesi dinî hayatta güçlü bir şekilde kendisini gösterir. Sultan Orhan ilk medreseyi teşkilatlandırırken başına İbnü'l-Arabî tasavvufunu benimsemiş olan bir âlimi, Davud-ı Kayserî'yi getirmiştir. Kalenderîler halk tasavvufunu temsil ederken İbnü'l-Arabî tasavvufu ulema arasında okunuyordu. Büyük fıkıh âlimi Şeyh Bedreddin öte yandan tasavvuf felsefesini benimsemiş bir aktivist olarak Türk ve Hristiyan din adamlarını etrafına toplayabilmiş ve Sultan Çelebi Mehmed devrinde ulema fetvasıyla idam edilmiştir. İbnü'l-Arabî tasavvufunun hâkim olduğu Bursa'da, dinî bir atmosferde yetişmiş bir Rum âlimi olan Demistos Plethon Neo-Plotanizmi Floransa'ya nakletmiş ve Rönesans fikir hayatına yeni bir doğrultu kazandırmıştır. Taeschner ve Balivet'in araştırmaları Osmanlı'nın geniş görüşlü din tasavvuf hayatının Avrupa Hümanizmine bu yolla etkisini ortaya koymuşlardır. Fatih Sultan Mehmed, Roma imparatorlarının payitahtı Konstantinapolis'i fethedince kendini bu imparatorların vârisi olarak gördü. Hümanistleri ve Rum âlimlerinden Roma tarihlerini anlatmalarını istedi. Ve Yunan Roma şahaserlerini bir araya getiren bir kütüphane kurdu. Bu saray kütüphanesindeki kitapları Alman bilgini Deisman tasnif etmiştir. Fatih'in İran'a gönderdiği elçisi Kirmanî, efendisinin Romalı kayserlerin tahtında oturduğunu beyan etmiştir. Zaten Orta Asya Türk devlet geleneğinde taht-ilini ele geçiren hükümdar o devletin hukuken sahibi sayılırdı. Fatih aynı zamanda İslam'ın "Gâzi Sultanı" olduğunu her fırsatta belirtir. Gazâlî'nin din felsefesine başkanlık ettiği ulema meclislerinde tartışma konusu yapardı. Fatih, medresesini Orta Asya'dan gelen matematik-astronomi bilgini Ali Kuşçu yardımıyla kurdu. Caminin kütüphanesinin başına geniş düşünceli bir âlimi, Molla Lütfi'yi atadı.

---

* Bu konuşma 14-15 Kasım 2014 tarihinde, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Sempozyumu'nda yapılmıştır.

Orta Asya Türk devlet ananesi *töre*, örfî kanunnâmelerle Osmanlı devlet teşkilatı ve siyasi-idari kanunlarında devam etmiştir. Bu kanunlar şeriat yanında ondan tamamıyla aynı örfî devlet kanunları olarak çıkarılmıştır. Kanunnâmelerde yalnız ceza kanunları şer'î kaynaklara göre formüllendirilmiştir. Fatih, İtalya'yı istila etmeyi ve Roma'yı fethetmeyi planlarında yer vermekteydi. Bu amaçla büyük serdar Ahmed Paşa'yı bir orduyla İtalya'ya gönderdi, güney İtalya'da Otranto'yu fethetti. 1480 yılında ölümü üzerine Osmanlı ülkesinde iç savaşların sürmesi seferin devamına imkân vermedi. Kostantinopolis'in fethiden itibaren tüm İtalya bir Osmanlı istilasını korkuyla bekliyordu. Osmanlı Devleti üzerine Avrupa'da ilk kez geniş bir literatür meydana geliyordu. Bunlardan biri 1475'de Osmanlı devlet teşkilatı ve bütçesi üzerinde ayrıntılı bilgi veren Iapo de Promontoryo de Kampis'in eseridir. Roma papaları bir kurtuluş yolu olarak Fatih'i Hristiyan yapmayı düşündüler. Hümanist Papa II. Pius bir Haçlı ordusu kurmakta başarısızlığa uğrayınca Fatih'e ünlü *Epistola* adlı risalesini yazıp gönderdi. Hristiyanlığı kabul ederse kendisini Doğu Roma İmparatoru olarak tanıyacağını yazdı. Böylece papa, İtalya ve Papalığın istilasını önleyeceğini ümit ediyordu. Bu mektup o zaman İtalya'da yayınlanmış olup kuşkusuz Galata'ya gelmiş ve Fatih'e duyurulmuştur. Fatih'in ölümüyle Osmanlı fetih planları suya düşmüş. II. Bayezid döneminde (1481-1512) devletin politikasında köklü bir değişim olmuştur. İlkin medresede din felsefesi, ilahiyat ve mantık bir tarafa bırakılmış bu konularla uğraşan ulema gözden düşmüştü. Sultan II. Bayezid dini ve şeriatı ihya eden velî sultan olarak selamlanmış, ulema fetvasıyla Fatih'in adamı geniş düşünceli Molla Lütfi zındıklık-küfürle suçlanmış, At Meydanı'nda ahali önünde idam edilmiştir. Fatih'in devletleştirdiği yüzlerce derviş zaviyesi ihya edilmiş, vakıfları geri verilmişti. Molla Lütfi'nin idamı tarihimizde bir dönüm noktasını ifade eder. Yavuz Selim, devlet örf hukukunu Şeyhülislam Zembilli Cemâlî Efendi'ye karşı savunan bir sultandır. Kanunî Sultan Süleyman şeriatı ve devlet hukukunu ölçü olarak benimsemiştir. Korfu Adası seferi aslında İtalya'ya çıkış için Adriyatik'de bir üs olarak düşünülüyordu. Olaylar kendisini Orta Avrupa'ya Macaristan fethine yöneltmiş, bu fetihle Osmanlı Devleti Avrupa devletler sisteminde belirleyici büyük devlet sahibi olmuştur. Osmanlı Devleti bu dönemde kuşkusuz siyaseten başta Fransa ve Protestanların hâmisi rolünü üstlenmişti. Kanunî, Protestanlığın kurucusu Martin Luther'i İstanbul'a huzuruna çağırmıştır. Bu Protestanlarla Osmanlıların gelecek politikası olarak kalacaktır. Başka bir ifadeyle Kanunî döneminden beri o, Avrupa devletler sisteminin önemli bir üyesi olmuş, Avrupalılaşmıştır. 17. William Penn bir Avrupa konfederasyonu planını yazarken Osmanlı Devleti'ni A düzenine

almıştır. Kanunî döneminde bir yanda Avrupa politikasını Veziriazam İbrahim Paşa, öbür yanda din politikasını büyük İslam âlimi Ebussuud yürütmekteydiler. Ebussuud geniş düşünceli bir âlimdi. Birgivî Mehmed'e karşı para vakıflarını İslam toplumuna mâl olmuş bir hayır işi olarak savunmuştur. Kanunî zamanında fikirleri dolayısıyla Molla Kâbız padişah önünde uzun bir tartışmadan sonra idama gönderilmiştir. Divânda İbrahim Paşa vezirazam sıfatıyla tartışmalarda haksız bir hükme varılmaması için çaba harcamıştır. Celalzâde, *Tabakatü'l-Memalik fi Derecâtü'l-Mesâlik* kitabında bunu yazıyor. Fazıl Ahmed Paşa ve Lari Mehmed Efendi İslam'ın farz olan emirlerinin mecburi olmadığını iddia etmek sıfatıyla idam olunmuştur. Medrese hocalığı yapmış vezirazam Fazıl Ahmed Paşa bir hümanist Rum âlimiyle din tartışmalarında hazır bulunmuş, sonra Rum dünya küresini kendi evine götürmüştür. Dünya küresinin keşfi hümanizm keşiflerinin başındadır.

42

BÜYÜK KAYBIMIZ TALÂT SAİT HALMAN*

Büyük insanlar vardır; kültürde, devlet hayatında çağına yön verir. O zamana kadar yapılan ve düşünülen şeyler onun büyük, farklı kişiliğiyle yeni bir yön kazanır. Talât Halman, o kişilerden biridir. Ben, Talât Halman'ı 1953'den beri tanırım. Yarım asrı aşan zaman içinde çeşitli vesilelerle onunla beraber bulunduk. Onun çok hareketli, zengin yaşamında tanık olduğum zamanlar vardır.

Talât Halman'ı ilk kez New York'da Colombia Üniversitesi'nde tanıdım. 1953-1954 yılında Colombia Üniversitesi'nde bir yıl misafir profesör olarak çağırılmıştım. Talât, o zaman bir öğrenci idi. Hem çalışıyor hem de tahsilini tamamlamaya uğraşıyordu. Colombia'dan sonra uzun zaman birbirimizden uzak kaldık. Talât, Amerika'da üniversitelerde Türk Dili ve Edebiyatı üzerinde dersler veriyordu. 1953'ten sonra çeşitli üniversitelerde ders vermek için 8-10 kez Amerika'ya seyahat ettim. Onun Amerika'daki üniversitelerde değerli faaliyetini işitiyordum. Talât'ın İngiliz Dili ve Edebiyatı'nın ölmez dehası Shakespeare üzerinde yoğunlaştığını biliyordum. Shakespeare, ölümünden sonra tüm Avrupa edebiyat ve sanatında bir şahika gibi yükselmiştir. Onun şaheserleri Türk sahnesinde de gösteriliyordu. Fakat Shakespeare'nin edebî kişiliğini ve özellikle şiirini memleketimizde tanıtma kabiliyetine biz Talât Halman ile eriştik. Bu müstesna bir dil bilgisi ve sanat anlayışını gerektirmekteydi. Shakespeare'den çevirileri Talât Halman'ın kalemine borçluyuz. Talât, bana kendisinin her şeyden önce şâir olduğunu ifade etmiştir.

Türkiye'de devrimler eksik olmuyordu. Kendisi 1971 yılında Batı kültürünün eşsiz bir temsilcisi sıfatıyla yeni kurulan Kültür Bakanlığı'nın ilk bakanı olarak atandı. Talât ile yakın arkadaşlığımız ve işbirliğimiz kendisinin 1998 yılında Bilkent Üniversitesi Edebiyat Bölümü Başkanlığı (2005 yılında da dekanlığı) dönemine rastlar. Sn. Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı sırasında

* Bu konuşma 2014 tarihinde yapılmıştır.

kültür adamlarıyla tanışma yemeğine Talât'ı ve beni çağırmasını burada anmalıyım. Eski Cumhurbaşkanı Sn. Abdullah Gül, bize yakınlık göstermek lütfunda bulunarak birtakım kültür meselelerini ortaya attı. Bir yerde Talât Bey ile aykırı düştük. Talât Bey, kıyılarımızda Yunanca isimleriyle otel ve lokantaların kurulmuş olmasını övdü. Ben söze karışarak, "Böylelikle Yunanlıların Megolo İdea'sına hizmet etmiyor muyuz?" diye itirazda bulundum. Köşkten ayrıldığımızda giderken Talât, Atatürk'ün kültür adamlarıyla yemeklerini ve bu yemeklerdeki farklı havayı hatırlattı.

Başka bir vesileyle şu kararımızı önemli buluyorum: Kültür Bakanlığı'nın bir sergisinden dönüşte takside Talât Halman, Hilmi Yavuz ve Mehmet Kalpaklı ile beraberdik. Aklıma ilginç bir düşünce geldi. Dedim ki, "Biz edebiyat sohbetleri yapmak üzere belli zamanlarda toplanacağımız bir mahfel (demek) hayata geçirsek ne güzel olur." Bu proje beni o kadar heyecanlandırdı ki o zaman şu kıtayı yazmıştım:

Mîr-i meclis şüphe yok Kalpaklı'dır
Hilmi Yavuz sohbeti revnaklıdır
Hâli mânâ kânıdır hem Talât'ın
Derse Halil kutlu olsun haklıdır

Dostlar da, bu dileği heyecanla karşıladılar ve ilk toplantımız Prof. Dr. Hilmi Yavuz'un Yahya Kemal üzerindeki sunumuyla başladı. Fakat edebiyat bölümündeki yeni gelişmeler ve toplantı güçlükleri nedeniyle bu mahfel uzun ömürlü olmadı. Mahfelin gelecek toplantılarında kendi payıma Fuzûlî üzerinde konuşacaktım. (Fuzûlî hakkında bazı araştırmalarım için bkz. *Şair ve Patron*). Allah rahmet eylesin, Talât Halman, Shakespeare'in şiirleri üzerinde konuşmayı tasarlıyordu. Ne yazık ki bu dernek fikri gerçekleşmedi.

Talât ile yakın dostluğumuz benim gençlik yıllarımda şiir yazmaya merakım, yazılmış şiirlerimi okumak ve İngilizce olarak çıkardığı dergide bunları yayınlamak yoluyla pekinleşti. Benim aruz vezni ve serbest nazım ile yazdığım şiirler hakkında ayrıca bir dergide yazı yazmak lütfunda bulundu. Ölüm ve kavak ağacım için yazdığım İngilizce şiiri de beğendi. Genç şair Halil İnalcık'ın şiirlerine duyduğu bu anlayışlı yakınlık beni çok duygulandırdı. 1938 yılında Fransızca ve Türkçe beğendiğim şiirleri kopya ettiğim ve bazı duygularımı döktüğüm özel defterimi kendisine hediye ettim. Bu defter şimdi onun terekesindedir. Şiirlerimin yanında şair ve şiir hakkında yazdığım bir denemeyi de İngilizceye çevirip yayınladı. Kanunî Sultan Süleyman'ın Hürrem'e

yazdığı lirik gazele yazdığım nazîreyi de çok beğendi ve daha sonra neşretti. "Hayat" ve "Gönül" macerasını yansıtan bu gençlik şiirleri Talât ile aramızda çok samimi bir yakınlık kurulmasına vesile oldu. Bazı toplantılarda Talât, bu şiirleri anarak dostluğunu gösterdi.

Talât duygu ve şiir insanıydı. Hayatın bayağılıklarından kendini kurtarmış; Tanrı'nın dünyasını bir şiir sahnesi olarak gördü. Öyle inanıyorum ki, dostluğumuzun hamuru dünyaya bu şairâne bakış idi. Talât'ın dünyaya ve insanlara alaycı bir gözle baktığını bilir misiniz? O, kendisini her şeyden önce şâir sayardı. Allah gani gani rahmet eylesin.

43

TÜRK AYDINLANMA ÇAĞI*

Türkiye altına imzasını koyduğu birçok uluslararası anlaşmalarla pazar ekonomisini benimsemiştir. Türk kültürü, demokratik yapı, bağımlılık gibi sorunları ayrıntılarıyla açıklığa kavuşturmalı ve tartışma konusu yapmalıdır. Başka bir deyimle bu noktada Avrupa-Amerika modelinin devletimiz, toplumumuz ve geleceğimiz bakımından bilimsel bir analize tâbi tutulması hayati bir önem taşımaktadır. Şimdiden hayat stili, yayın, dil ve davranışta toplumuzda ayrılma ve kopmalar, karşıtlıklar geniş boyutlara erişmiştir. Devletin eğitim felsefesi ve stratejisi, küreselleşme ve onun olumlu olumsuz sonuçları, küreselleşmenin doğurduğu tepki ve bunalımları, millî kültür ve azınlık kültürleri sorununu göz önünde tutan yeni bir düzenlemeye gitmesi gerekli görülmektedir. Böyle bir yenilenme, anayasa düzenlemesini de gerekli kılabilir.

Bizim için sorun bir yandan küresel öğüt ve dinamiklere nasıl uyum sağlayabileceğimizi, öbür yandan onları millî hedefler doğrultusunda, nasıl kullanabileceğimizi belirlemektir. Birey kültürlerin korunması ve gelişmesi UNESCO tarafından benimsenmiş esas hedeftir. UNESCO'da *Division of International Cultural Cooperation, Preservation and Enrichment of Cultural Identities* örgütü vardır. Bu örgüt gösteriyor ki, ekonomik ve teknolojik küreselleşme ile kültürel küreselleşme hedefleri aynı değer ve doğrultuda değildir. Başka bir deyimle, tarihî dinamik yerel kültürler, dünya ekonomisini ve iletişim araçlarını kontrol eden standart bir kültürün egemenliğine direnç göstermektedir. Bu direnç insanlık kültürünün bir yönde katılaşması değil, onun zenginlik ve gelişimi adına sağlıklı bir bilinçlilik sayılmaktadır. Bu yalnız millî kültürlerin doğal varlık ve bekâ reaksiyonu olarak değil, bütün insanlık kültürünün zenginliği ve gelecek gelişim olanaklarının korunması biçiminde anlaşılmaktadır.

UNESCO, *The History of the Scientific and Cultural Development of Mankind* adlı eseri yeniden yazdırmaktadır. Bu eseri hazırlayan Uluslararası Komisyonu'nun felsefesi tamamıyla bu doğrultudadır.

---

* Bu konuşma Türkiye Bilimler Akademisi'nde yapılmıştır.

Tartışmanın temel sorunu şudur: Batı'da gelişen kültürün akılcı, evrensel bir kültür olma savı vardır. Buna karşı bu kültürün, diğer kültürler gibi Avrupa tarihi gelişiminden doğmuş sui-generis bir kültür olduğu ileri sürülür. Bu tartışma, Türkiye Tanzimat'la Batılılaşma sürecine bilinçli bir programla girdiği zaman ortaya atılmıştır. Biliyoruz ki, bir kısım aydınlar, Batı'nın teknolojisini almak bekâ için gereklidir, fakat onun değerler sistemi ve yaşamı toplumumuz için intihardır, radikal Batıcı aydınlara göre, Batı kültürü XVIII. yüzyıl aydınlanma çağının akılcı evrensel prensiplerine dayanmaktadır, dolayısıyla onu bütünüyle benimsemeden insanlığın ileri toplumları arasına girme olanağı yoktur. Onlara göre, Batı kültürünü bütünüyle benimsemek çağdaşlaşmanın tek yoludur. Cumhuriyet döneminde 1922-1950 tarihlerinde laik devlet felsefesi ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemimize bu anlayış egemen olmuş, fakat 1950'den sonra çok partili demokrasi döneminde dinci ve aşırı milliyetçi eğilimler ortaya çıkmışlardır. Türk halkının, bugün bu farklı görüşlere sahip çıkan birbirinden kopmuş iki topluma bölünmüş olduğu gerçeğinden hareket etmek zorundayız. Küreselleşme konusu bizim için ilkin bir "kimlik istikrarı" sorunudur. Bu gerçeği açıkça ortaya koymak ve tartışmak durumundayız. Bu, ileriki tehlikeli bunalımları önlemek bakımından hayati bir önem taşır.

Şu bir gerçektir ki, istesek de istemesek de, iletişimin küresel üstün gücünün elinde olması Amerikan kültür ve hayat stilini genç kuşak arasında kuvvetle yaymaktadır. Nükleer silahlar nasıl dünya düzeni tekelini Batı kültür kesimine vermişse, telekomünikasyon alanında teknolojik tekel de belli bir kültüre yayılma ve egemen olma şansını desteklemektedir. Avrupa-Amerika kitle kültürünün dünya kapitalist egemenliğinin bir aracı ve sonucu olduğu inancı İslam memleketlerinde hem dinî hem sosyalist çevrelerde yaygındır ve güçlü bir direnç hareketine yer vermektedir. Bugün medeniyetlerin, daha doğrusu kültürlerin savaşı tartışması gündeme gelmiştir. Bütün gelenekçi kültür toplumlarının karşısındaki soru şudur: Modern teknoloji ve ekonomiyi en ileri düzeyde almak ölüm kalım sorunudur, ama bu dinle, millî kültür geleneğiyle alakalı değildir. Gerçekte, medeni araçları kullanmanın, zamanla, kültür değişimine yol açtığı, hayat stilini ve dünya görüşünü değiştirdiği de inkâr edilemez.

Böylece küreselleşmenin zamanla tam bir hoşgörüyü, ileri Batı toplumlarında olduğu gibi toplumumuza getireceği düşünülebilir. Toplumumuzda sık sık "millî değerler"den, onları korumaktan söz ederiz. Bu soru, Türkiye'deki gibi Avrupa'da, Japonya'da, Norveç'te ve İran'da toplum için hayati bir sorun olarak ele alınmaktadır. Bunun kaçınılmaz lojik bir sonucu azınlıkların da

"köklerini" ve kaybolmuş veya kaybolma tehlikesindeki kültürlerini bir kimlik ve varlık soru olarak ortaya atmalarıdır. Gerçi bu hareket hemen siyasi bir karakter almakta, *self-determination* hareketine yol açmaktadır. Başka bir deyimle, küresel bir özdeşleşme gelişimine karşı tekelci bir millî kültür politikası orada kalmamakta, ona reaksiyon olarak azınlık kültürlerini gündeme getirmektedir. Bu noktada küreselleşme yolunda olan kültürleşme karşısında, millî kültür ve millî kültür için de "azınlık" kültürleri sorunları ortaya çıkmaktadır. Türk devletinin temel felsefesi Atatürkçülüğün benimsediği akılcı, laik Batılı devlet felsefesi ve politikası karşısında Pantürkçü hareket, İslami ümmet hareketi, Türk-İslam sentezi hareketi, heteredoks Alevî kimliği ve Kürtçülük, günümüzde siyasi boyutlara ulaşmış güçlü akımlar olarak ortaya çıkmıştır ve her biri açıkça her şeyden önce bir kültür kimlik hareketi olmak savındadır.

Toplumumuz, Osmanlı geçmişinden gelen etkilerle, İran ve Arap İslamiyeti'nden farklı bir İslamlık geleneğini sürdürmektedir. Din ve devlet işlerinin ayrılışı, Türk devlet geleneğinin bir temel prensibi olarak yüzyıllar ötesine gider. Türkiye'nin Batıcı kültür geleneği yine 600 yıl gerilere erişir. Batı teknolojilerini benimseme, hatta Batı yaşam tarzından etkilenme Osmanlı'nın ilk dönemlerine uzanır. Temel sosyal yapıda, küçük köylü işletmelerine esas olan, şeriat dışında yerel âdet ve kurumları devlet kanunlarıyla benimseyen Osmanlı idaresi, Türkiye'mizin komşularından farklı bir sosyal yapı ve kültür geleneğinin gerçek tarihî kökleridir. Başka bir deyimle Atatarkçülük, kökten dincilerin savundukları gibi, Türk İslamiyeti'ne ve kültürüne aykırı değildir, Türk-İslam toplumunun ölüm kalım bunalımı döneminde radikal bir ifadesidir. Türk tarihinin gelişimi onu cumhuriyet ve laik devlet rejimine getirmiştir, Müslüman ve aynı zamanda Avrupalı karakterini kazandırmıştır. Türk-İslam sentezi yanında bir Türk-Avrupalı sentezi vardır. Türk milletinin çoğunluğu bu tarihî gelişimi benimserken dışarıdan gelen aşırı akımlar tarihî gelişimi tersine çevirmek çabasındadırlar. Bugün yurtta acilen ele alınması gereken sorun, İslamcı ve Batıcı diye milleti ikiye bölmeye çalışan akımları tarih gerçeklerini göstererek uzlaşma ve birliğe kavuşturmaktır. Başka bir ifadeyle Türk tarihinin bin yıllık geleneğini benimseyerek, Türk toplumunda kutuplaşmayı önlemek, iki taraf arasında birbirini anlayan bir diyalog kurmak hayati önemdedir. Yurt içinde bu uzlaşmadan sonra Türk-İslam modeli, başka İslam memleketlerine küresel bir model olabilir. Şimdiden Endonezya gibi memleketler, bu modeli benimseme çabasındadırlar.

İslam dünyası Humeyni ile Atatürk arasında bocalamaktadır. Arap ve İran köktenci İslamlığı karşısında İslam'ın hoşgörü ve açık toplum geleneğini

benimseyen Türk-İslam geleneğini yaygınlaştırmaya çalışmalıdır. Atatürkçülük, bu Türk-İslam gelişimi dışında değildir, onun en son tarihî ifadesidir, onun içinde ve ilerisindedir.

Son araştırmalar ortaya koymuştur ki, II. Abdülhamid dönemi, siyasette Batı demokrasi ideallerine karşı olmakla beraber, kültür ve eğitim alanında büyük atılımların gerçekleştiği bir dönemdir. Sivil Batıcı eğitimin genelleşmesi, mektebin, kitabın ve gazetenin etkisi altında aynı ilkeleri paylaşan bir kamuoyunun ortaya çıkması, Batılı zihniyette bir elitin oluşması, Mustafa Kemal kuşağını ve onun düşüncelerini anlamak bakımından birinci derecede önemlidir. Eğitimde ve dünya görüşünde pozitif ilmi egemen kılmak, devleti halk egemenliği temeline oturtmak, toplumu sınıfsız bir halk ve bütün insanları eşit görmekten ibaret Atatürkçülüğün temel ilkeleri, onun gençliğinde aydınlar arasında yaygın fikirlerdi. Özetle, Türk tarihinin Batı'ya, yeni bir hayat görüşüne radikal biçimde yöneldiği son yüzyıllık gelişme, başka bir deyimle *Türk Aydınlanma Çağı*, Atatürkçülüğü açıklama bakımından önemlidir. Türkler bu radikal görüşe 1912 Balkan faciası üzerine yöneldiler. Böylece Atatürkçülük, bir yok olma tehlikesi karşısında Türk tarihinin doğal gelişiminin kesin, mantıki ve vazgeçilmez bir sonucu olarak gelmiştir. Bugün Türkiye Demokrasisi'nde bu tarihî süreci geriye çevirme çabası tarihin akışına ters düşer.

Tanzimat döneminin Batıcı, sivil eğitim projesi (Saffet Paşa'nın 1869 tarihli *Nizamnâme-i Ma'arif-i Umûmiye* tüzüğü) II. Abdülhamid döneminde 1880'li yıllarda uygulanmaya konmuş, 1908 yılına kadar Hicaz dışında bütün vilayet merkezlerinde ve önemli sancak merkezlerinde lise düzeyinde *idadî*'ler açılmıştır. Rüşdiye ve idadî mekteplerinde pozitif ilimlere öncelik veren "nizamcı, maddi terakkiyatçı, padişah ve milletine sadık" insanlar yetiştirme ilkesi benimsenmiştir. Bu eğitimden beklenen amaç, böyle bir laik eğitimle devletin Müslim ve gayrımüslim tebaasını Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde birleştirmekti (Akşin Somel). Abdülhamid rejiminden kaçarak Avrupa ve Mısır'da faaliyette bulunan hürriyetçiler, II. Meşrutiyet'in ilanı (1908) üzerine dönerek memleketin yeni arayışlarında, Panislamizm'den milliyetçilik ve sosyalizme kadar her türlü fikir ve teoriyi serbestçe tartışmaya başladılar. Bu dönemde, Cumhuriyet devri ideolojisini hazırlayan gerçek bir Türk aydınlanma çağından, bir kültür rönesansından, bir devrin *intelligentsia*'sından söz edilebilir. Şu açık bir gerçektir ki, Batıcı laik mekteplerde yetişen Mustafa Kemal ve onunla beraber yürüyen aydın subaylar bu dönemde tartışılan fikirleri hayata geçirmek için, ihtilâlin ön safında yer almışlardır. Bu dönemde, Batı'nın pozitif ilimleriyle ve pozitivizmle tanışan tıbbiyeli aydınlar grubu, aşırı

Batılılaşma akımını bir fikir hareketi olarak gündeme getirmişlerdir. Tıbbiye gibi laik ve Batıcı irfan merkezi olan askerî mektepler, değişim, ihtilâl isteyen yeni bir kuşak yetiştirmiştir. Bu kuşağın bir temsilcisi olan Atatürk, birçok fikrini bu kaynaktan almış ve onları uygulama alanına koymaya çalışmıştır. Bu aydınlanma çağının önde gelen ismi Dr. Abdullah Cevdet'ti. *Garpçılar* adı alan grupta, Kılıçzâde Hakkı gibi çok ileri gidenler ve Celâl Nuri gibi daha ziyade Avrupa emperyalizmini hedef alan ılımlı bir grup ortaya çıktı. Kuşkusuz, Garpçılık hareketi, Atatürkçülük ve bugünkü gelişmeleri anlamak bakımından son derece önemlidir.

Garpçıların temel düşünceleri şöyle özetlenebilir. Din, halkın anladığı biçimde alındığı takdirde, birtakım hurâfelere, İsrailliyât denilen hikâyelere körü körüne inanmak ister. Garpçılara göre, bu şekilde yorumlanan bir İslamiyet, çağdaş medeniyeti benimsemeye engeldir. Onlara göre, seçkinlerin dini ahlaktır. Namaz ve niyazla Müslüman olunmaz. Onlar, hurâfelerden arınmış "ilmî bir İslamiyet" önerisinde bulunurlar, "Modern ilme inanan Müslüman, bilgisiz bir Müslüman'dan yüz kere daha Müslüman'dır," derler. Garpçıların, öteki aşırı görüşlerinden biri de şudur: İslam dini, XIII. yüzyılda her şeyden önce bir çöl toplumu için kurallar koymuş olup, XX. yüzyılda bunlar ileri bir toplum ve yaşam tarzı için yeterli değildir. Selametin yolu, güçlü, zengin olmak, ilim ve kültür sahibi olmakla mümkündür. Ekonomik refahı sağlayamayan bir toplum için günümüzde hayat hakkı yoktur. Garpçılara göre, bize kadar gelen İslamiyet modern uygarlığa ayak uyduramaz. Yeni bir ahlak, geleneksel İslamiyet'in yerini alacaktır. Başka bir deyimle, Batı'daki Protestanlık gibi, İslamiyet'te de köklü bir reform gerekmektedir. Garpçılar, 1908 Devrimi'nden önceki yazılarında İslamiyet'i yenileştirmeyi önerirler. Dünyanın ve insanın yaratılışı hakkında Kur'ân'daki ayetlere karşı Darwinizm'i savunurlar. Garpçılara göre, bu dünya öteki dünyadan daha önemlidir. Bu dünya, öteki dünyaya hazırlık için bir geçit değildir. 1908'den önce Abdülhamid döneminde, II. Meşrutiyet (1908) ve Balkan Harbi'nden (1912) sonra ve nihayet 1923'de Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemlerde İslam ve çağdaşlaşma hakkında gittikçe daha aşırı fikir akımları ve ayrılıklar ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti, dine karşı aşırı görüşleri dolayısıyla I. Dünya Savaşı sırasında Garpçıların yayın organı olan *İctihad*'ı kapattı. 1918-1922 arasında Garpçıların etkisi çok sınırlı kaldı. Ulema, Garpçıların Hz. Peygamber'i ve İslamiyet'i hedef alan düşüncelerine karşı şiddetli bir tepki göstermekteydi. Öyle ki, Mekke Şerifi Hüseyin bile, isyan hareketini haklı göstermek için *İctihad* dergisinin İslam'a karşı tutumunu ileri sürecektir. 1923'de Cumhuriyet'in ilanından sonra Garpçılar,

açıkça din aleyhine kampanya başlatırlar. Onlara göre, din bireyin vicdan işidir. Garpçıların bu fikir ve tasarıları, Atatürk'ün din ve toplum üzerindeki Cumhuriyet dönemi siyasetine önemli biçimde yön vermiştir. Garpçıların aşırı kanadında bulunan Kılıçzâde Hakkı'nın "Garplılaşma Planı", Atatürk tarafından TBMM'den geçirilen kanunlarla Cumhuriyet'e mâl edilmiştir (Kılıçzâde kendisi TBMM'nin bir üyesiydi). Kılıçzâde, Atatürk'ten önce Latin alfabesinin alınmasını, kılık-kıyafette Batılı insan gibi giyinilmesini, fes yerine şapkanın kabulünü, tesettürün bırakılmasını, medreselerin kaldırılmasını önermiştir. Aşırı Garpçı fikirlerin organı olan *İctihad* dergisi, 1932'de Hüseyin Cahid'in ölümüyle kesin olarak kapanmıştır. *İctihad*, aydınlarca aranan ve okunan bir dergiydi. CHP'nin önemli üyeleri arasında, Garpçıların aşırı düşüncelerini benimsemiş, İslam'da köklü bir reformu savunan, hatta ateistlerden oluşmuş bir grup vardı. Hanioğlu'na göre, Garpçılar düşüncelerini siyasi bir ideoloji haline getirememişlerdir. Ancak Atatürk döneminde, bu fikirlerden birçoğu milliyetçilikle bağdaştırılarak bir ideoloji konusu olmuş, serbest düşünce, akılcılık, ilim bu ideolojide merkezî bir yer kazanmıştır.

Atatürk, 1789 Fransız İhtilâli'ni yapanların anladığı biçimde, Aydınlık Çağı'nın pozitivist felsefesine bağlıdır. O, pozitif bilim düşüncesinin, Türk insanının sosyal ilişkilerine, toplum ve kâinat anlayışında kılavuz olmasını, gelenek yerini aklın almasını özlüyordu. Türk insanının zihninde, halife-sultan egemenliği yerine millet egemenliğini yerleştirmek ne kadar güç ise, bu fikirler de bu kadar güç, belki ondan da güç bir sorundu. İslam dini, sosyal ilişkiler ve yaşam tarzı söz konusu olduğunda öbür dinlerden, özellikle Hristiyanlıktan çok farklıdır.

Atatürk'ten Sonra Atatürkçülük

27 Mayıs 1960 askerî darbesi ve 1961 Anayasası'ndan sonra Atatürkçülük ve Türkiye'nin sorunları bir kere daha düşünülmeye başlanmış, özellikle CHP'ye yakın aydınlar, Atatürkçülüğün temel ilkelerini ve özünü tanımlamaya, ona yeni bir ruh ve atılım kazandırmaya çalışmışlardır.

Refah'ın programı, öncelikle yalnız Türkiye'de değil, Arap devletlerinde bile geçerliliğini kaybetmiş arkaik bir programdı. Bugün İslam dünyasının çoğunluğu, millî bağımsızlığı, modernizmi temel politika olarak benimsemiş devletlerden oluşmaktadır. Arap Birliği, milliyetçi bir örgüt, Araplar için tarihte bir İslam medeniyeti değil, Arap medeniyeti olmuştur, Suudilerin vatandaşlarımıza hac izni vermedikleri hatırlardadır. Hz. Peygamber'e bile Arap peygamberidir diyen aşırı Arap milliyetçileri var. Hristiyan Arap onlara

Müslüman Türk'ten daha yakındır. Arap devletlerinde mektep kitaplarında Osmanlı egemenliği, Fransız, İngiliz sömürgeciliğinden daha kötü bir rejim biçiminde anlatılır. Arap milliyetçiliğinin, İslam'ı kendi amaçları için kullandığı, İslam ideolojisini öteki Müslüman devletleri kendi amaçları ve davaları için bir araç, bir uydu gibi kullanmak istediği aşikâr. Bunu görmek için Libya'ya gitmeye gerek yok.

1960'larda CHP'li tanınmış hukukçumuz Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun Atatürkçülüğü nasıl anladığı bu bağlamda ilginçtir.

Velidedeoğlu, Atatürkçülüğü, onun ilkelerini, donmuş kalıplar olmaktan kurtarmak gerektiğini vurgular. Onun deyimiyle, sahte, çıkarcı Atatürkçülere karşı, Bülent Ecevit gibi, o da devrimcilik ilkesini öne alır. Devrimciliği, toplumu ileriye götüren dinamik bir prensip kabul eder ve Ata'nın ölümünden çeyrek yüzyıl sonra meydana çıkan yeni koşullar karşısında devrimcilik, toplumun sosyal sorunlarını ele almalıdır. Velidedeoğlu'ya göre, "İleriye daima ileriye, aydınlığa ve refaha doğru götürmek Atatürkçülüğün özüdür." Ona göre toplumda fakirliği giderecek önlemler almak, "zayıfı kuvvetliyi ezdirmemek", devrimciliğin bir amacıdır. "Aşırı ve geniş fakirlik yanında sayılı zümrelerin aşırı lüksü ve serveti" sonunda toplumda çatışmalar doğurur. 1963'e doğru Velidedeoğlu, "Çıkarcılar ve sömürücüler daima üst plandadır," tanımını yapıyor ve, "Bununla mücadele etmek gerekir," diyordu. Velidedeoğlu, dinci ve solcu hareketlerin birbiri karşısında mücadele ettiği o yıllarda Atatürkçülük ilkeleri bakımından karamsardır. "Büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunuyoruz... Zıtlaşmalar, ikilik... Türk halkı.... Yarım yüzyıldan beri bir türlü okutamadığımız Türk halkı, din taassubuyla uyutulup maddi ve manevi çıkarlara âlet olarak kullanılıyor," gözlemini yapmaktadır. Atatürk, fikir köleliğine karşı idi. Türk kadınını köle gibi kullanmaya, ağaya ve şeyhe taparcasına bağlılığa karşı idi. Velidedeoğlu, "Şimdi toplumumuzda çıkarcı Atatürkçüler onun için heykeller dikmek, bayramlar ve matem günleri düzenlemekle, Atatürk'ü 'putlaştırmakla' meşguldürler. Atatürk'ün ölümünden beri inkılap prensiplerinin özü unutulmuş, yüz üstü bırakılmış, çiğnenmiştir," diyor ve şunu ilave ediyor, "Cahil halk doğal olarak tutucudur, onu eğitmek gerekir." Eğitimin Atatürkçülük için hayati önemini kabul etmemeye imkân yoktur. Ama CHP'nin 1950'den beri siyasi başarısızlıkları, tam da bu zihniyetten, yani halkı eğitmek ve belli bir amaca götürmek çabalarından Velidedeoğlu habersiz görünmektedir. Amerikan devriminin ilk kuruluş yıllarında, halk cahildir, oy verme hakkını aydınlara ve varlık sahiplerine verelim, teorisine karşı gerçek demokrat Thomas Jefferson karşı çıkmış, halkın çıkarını

en iyi yine halk kendisi bilir, prensibiyle genel oy hakkını kabul ettirmiştir. Türkiye'de son yıllarda siyaset mücadelesinin neden eğitim konusu üzerinde odaklaştığını iyi anlamaktayız.

Velidedeoğlu'ya göre, Atatürkçü olmak dindar olmaya engel değildir. Atatürk dini kaldırdı, propagandası bir siyaset aracı gibi kullanılmıştır. Vicdan özgürlüğüne saygı gösteren kimse, Velidedeoğlu'nun deyimiyle, "Camiye gitmeyene kâfir, zındık, komünist denmez; camiye devam edene de yobaz diye hakarete yeltenmez."

Öbür yandan Velidedeoğlu, Atatürk'ü putlaştıran zihniyete karşı çıkmakta, "Bazı davranışlar Atatürk'ü putlaştırma iddialarına hak verdirecek şekilde sürüp gitmektedir," demektedir. 19 Mayıs spor gösterilerinde Atatürk'ün dev posteri önünde gençleri yere kapandırıp âdeta secde ettiren zihniyete de karşıdır. Atatürk, kendisinin ve fikirlerinin böylesine putlaştırılmasına göz yummazdı. Atatürk, kendisi hakkında diyor ki, "Benim şahsen kuvvet ve kudretim, halkın bana gösterdiği emniyet ve itimattan ibârettir" (Mart 1923 S.D. II).

Ecevit, şu esasları yeni devrimcilik hareketinin hedefleri olarak önermektedir.

1. Demokrasi bütün gerekleriyle yerleşmeli. Halkın çıkarını en iyi yine halk bilir (s. 60). Ecevit'e göre, "Tek parti dönemi, yeni devrimler yapabilme gücünü yitirmiş bir dönem olarak geride kalmıştır" (s. 48). Demokrat Parti'nin 1950'de zaferi halkın CHP politikasına karşı tepkisini ifade ediyordu. Ecevit, şu gerçekçi gözlemi yapmaktan da kendini alamamıştır. "Gerçek demokrasinin özgürlük ortamında ilerici akımlar kadar gerici akımlarda daha serbestçe ve daha taşkınca yüze çıkar... Atatürk devrimlerine karşı tepkiler yer yer ve zaman zaman kaygı verici ölçülere varmıştır" (s. 50). Gençler, yıkıcı devrimci hareketlere değil, demokrasi ortamında halka inmeli, sorunları öğrenmeli ve demokratik yollarla bu sorunların çözümünü aramalıdır. O, kesinlikle yıkıcı bir devrime karşıdır. Ecevit, "kimseyi kendi düşünce ve inançlarından ayrılmaya zorlamamak" (s. 53) anlamında sekülarizmi, demokrasinin temellerinden biri olarak anlamaktadır. Ecevit, son yirmi otuz sene içinde geniş halk kitlelerinde beliren yeni gelişimlerin gerçek sebebine de parmak basıyor. Halk kendisine yukarıdan kanun tehdidi altında getirilen reformlara, "kendisine tepeden bakan bürokrasiye", tek parti çevresinde toplanarak güçlerini koruyabilmiş "eşraf ve mütegallibeye" karşıdır. Halk hor görülmekten kurtulmak istiyor; kendi duygularına ve isteklerine kulak veren, insanlığına saygı gösteren bir devlet görmek istiyor. Bugün toplumumuzu ikiye ayıran, insanları birbirine düşüren ve devletle karşı karşıya getiren, asıl temel sorun

budur. Ecevit'e göre İslam, bir temel sosyal sorunun sembollerini temsil ettiğinden, halk için o kadar önemli bir hale gelmiştir. Esas sorun sosyal ve ekonomiktir, işsizlik, topraksızlıktır. Sosyal adaletin, gelir dağılımının henüz gerçekleştirilememiş olmasıdır. Ecevit, sorunun "alt yapı" reformlarıyla çözümleneceği düşüncesindedir. 1990'larda Amerikalı siyaset bilimcisi Fukuyama, halk idaresinin, demokrasinin temel olayı olarak şu olguyu belirtir. Milletin çoğunluğunu oluşturan sıradan halkın demokrasiden asıl beklediği şey eşitliktir. Kendisinin patronla beraber oy sandığına gitmesi, insan haysiyetine uygun muamele görmesi ve hayat şartlarının bunu sağlayacak bir düzeye gelmiş olmasıdır. Zorlamalar, halkın olumsuz direncini artırır. Osmanlı Sultanı II. Murad camide halk arasında namaz kılardı. Müslüman halk, daha çok hükümdarla dirsek dirseğe oturduğu, İslam'ın getirdiği eşitliği yaşamında görüp hissettiği içindir ki, Müslüman'dır; İslamiyet'in karmaşık vahdaniyyet teolojisini kavradığı için değil. İslamcı politikacıların, halk psikolojisini iyi anladıkları, bunun için demokrasi kahramanı olarak ortaya çıktıklarını, yazık ki, öbür politikacılar anlayamamaktadırlar. Ecevit, Kastamonu'da bir konuşmasında şapka reformundan söz ederken diyor ki, "Halk arasında tek kişi şapkalı değildir. Hepsi kasketlidir. Köyde Türk kadını tesettür yanlısı değildir" (s. 77). Ecevit'e göre fırsatçılar, halkın yoksulluğunu devrimlere atfederler ve devrimlerin karşısına çıkarlar. Ona göre, halk devrimlere ilgisizdir, çünkü hâlâ "alt yapı" reformları yapılmamıştır.

Atatürkçülüğün Bir Sosyolojik Analizi Denemesi

S.N. Eisentadt, gelişme teorisindeki yeni yaklaşımların ışığı altında Kemalist inkılabın özelliklerini bir yazısında tartışma konusu yapmıştır. Klasik sosyoloji çağdaşlaşma, aklilik (rationality), özgürlük ve ilerleme (progress) gibi birtakım temel kavramlarla hareket ederken, ona karşı geleneksel ve modern toplumların karşılaştırmalı incelenmesinde, sosyal-kültürel, teknolojik-ekonomik çevrede mevcut tarihî verilerin önemle göz önünde tutulması tezi ileri sürülmektedir. Büyüme ve değişmeyi hazmetme kapasitesi bakımından geleneksel toplumların, çok daha sınırlı ve dışlayıcı bir karakter gösterdiği gözlemlenmektedir. Eski modernleşme teorisi, klasik evrim teorisini izleyerek, geleneksel toplumların, ekonomik, siyasi gibi kurumlarda belli bir gelişme çizgisini izlemesi sonunda modernleşeceği, modern toplumlarla bir fark kalmayacağı düşüncesindeydi. Atatürk de, "çağdaşlaşma sürecinde belli önlemleri alarak çağdaşlaşma amacına ulaşılabilir," inancındaydı. Başka deyimle, fabrikalar, demiryolları yapılması sonucunda, eğitimin ilim esaslarına

göre örgütlenmesi halinde modern Türkiye doğacaktır, düşüncesi egemendi. 1950'lere doğru gelişmekte olan toplumlar üzerinde yapılan araştırmalar gösterdi ki, yukarıda söylenen algılamalar, gerek modern gerekse modernleşme yolundaki toplumlarda farklı, özgün değişimleri açıklamaktan uzaktır. Modernleşmede çeşitli sosyo-demografik veya yapısal göstergeler, sadece geleneksel toplumun ne dereceye kadar çözülme yolunda olduğunu göstermekte, fakat geleneksel karakterini aşmış bir toplumun ne dereceye kadar gelişmiş olduğu ve nasıl bir toplum meydana çıktığını belirleyememektedir. Böylece geleneksel yaşam biçimlerini sadece ortadan kaldırılmış olması, bir modern toplum girişimini garanti edememekte; geleneksel ailenin, cemaat hayatının, hatta siyasi yapıların tahribi, çoğu zaman kargaşanın, sosyal çöküntünün, suçluluğun artması ve anarşiyle sonuçlanmaktadır. Oysa, bazı memleketlerde modernleşme, geleneksel semboller altında başarılabilmiştir. Böylece, bugün geleneksel toplumun ne olduğu, modernleşme araştırmalarında ön planda bir araştırma konusu haline gelmiştir. Sonuçta görüldü ki, gelişme durmasa bile realitede farklı toplum modelleri ortaya çıkmaktadır.

Eisenstadt'a göre, Türkiye'de demokratik rejimdeki istikrarsızlığı, askerî darbeleri, şehirleşmeyi, kamu medyasının etkinliğini gelişimle açıklamaya imkân yoktur. Bu durumu, Türkiye'nin kendine özgü tarihî koşullarından kaynaklanan Kemalist rejim çerçevesinde analiz edebiliriz. Özellikle, memleketin temel kültür doğrultusunu, seçkin grubun yapısı ve yapısal kontrol tarzlarını incelememiz gerekir. Türk devrimi, İngiliz, Amerikan, Fransız ve Rus devrimleriyle karşılaştırıldığında, farklı ve benzer tarafları ortaya çıkmaktadır. Bu devrimlerin ortak karakterleri, sosyal yapıda farklılaşma, uluslararası örgütlere açılma, pazar ekonomisine geçme, bir sınıftan ötekine geçişte açıklık, kolaylık ve bu hareketlilikte eğitim ölçülerinin egemen olması gibi özelliklerdir. Bu örgütlenme biçimlerini devrim imajındaki temel kavramlar belirler ki, özgürlük, dayanışma ve bunlardan kaynaklanan kurumlar, geleneksel meşruluk pensiplerinin aşılması, merkez ve taşra ilişkilerinin yeni baştan yapılanması ve toplum odak merkezlerinin ve onlara erişme kurallarından temelli değişimidir. Modernleşme derecesini anlamak için özellikle, toplumsal kimlik ve rejimin meşruluk sembollerinde değişme derecesi araştırılmalıdır. Kemalist devrimin sonucu, onu öteki devrimlerden büyük ölçüde ayırır. Türkiye'de daha önceki rejimden ayrılık konusunda en önemli özellik, siyasi prensiplerde, siyasi toplum sembollerinde görülür. Toplum, İslami çerçevesinden çekilerek yeni bir Türk milleti toplum çerçevesine sokulmak istenmiştir. Avrupa'daki gelişimden esaslı farklı, eski dinî kimliğin ve dinî

meşruluk prensibinin terk edilmesi, önceki idareci sınıf yerine bürokrat ve aydın seçkinlerin gelmesidir.

Devrimin ilk yıllarında siyasete katılım tamamıyla idareci grubun kontrolü altındadır. İslam medeniyeti çerçevesinde Osmanlı imparatorluk rejiminin özelliklerinden ümmetin yaşamını, dinin sâfiyeti doğrultusunda koruma görevi bir ideal olarak devam edegelmiştir. Osmanlı devlet-toplum yapısı, her fırsatta tekrarlanan "din ü devlet" deyiminde açık ifadesini bulmuştur. Eisenstadt'a göre, bu yolla devlet içinde siyasi elit (seçkinler, mutlu azınlık), bir özerklik, hatta üstünlük kazanmıştır. Osmanlı bürokratik devlet yapısı, bu tarihî ön-yapı, Kemalist devrimi ve devrimi gerçekleştiren seçkinler grubunun yapısını açıklar. Devrimi, subaylar yapmıştır. Bu subaylar, modern eğitim almış, ideolojileri laik, akılcı, milliyetçi ve din karşısında serbest düşünceli kişilerdi. Sosyal politika alanında güttükleri amaçlar nispeten zayıf olduğundan, devrim öncesi yukarı ve orta sınıf mensuplarıyla çatışma durumuna gelmemişlerdir. Bunlar sadece siyasi güç odaklarından uzak tutulmuşlardır. Başka deyimle, devrimden sonra bürokrasinin yapısında esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu bağlamda, aşağı sınıflar devrim dışında kalmıştır. Bununla beraber modernleşme, Osmanlı rejiminin patrimonyal karakterini değiştirmiş, merkezî iktidar dışında kalan elemanlar için yukarı idareci sınıfına katılma imkânları açılmıştır. Bu durum, esaslı bir ayrılık ifade eder. İngiliz devrimlerinde aynı karakter görünmez. Eisenstadt'a göre, Türkiye'de devrim sonrası istikrarsızlık, bağımsız dinî elemanların dışarıda bırakılmasıyla beraber devrimci seçkinler grubunun nispeten kendi içine çekilmiş kültür yapısıyla açıklanabilir.

Osmanlı Devam Ediyor mu?

Bugün yaşadığımız bunalımların kökünde bu soru yatıyor. Bu soruyu, bütün yüzleriyle neşterlersek bunalımların nedenini daha iyi anlarız, inancındayım. Türkiye Cumhuriyeti hangi alanlarda ne kerteye kadar Osmanlı'nın bir devamı sayılabilir. "Tarih tekerrür etmez" sözü kuşkusuz, bir gerçeği ifade eder. Toplum, yaşanan zaman sürekli bir değişim içindedir. Fakat belli bir toplumun temel yapısını, inanç ve değerler sistemini, örf ü âdâtını, davranış biçimlerini yine de belli bir dönem içinde devamlılık halinde buluyoruz. Nasıl ki, bir insan kişiliği, sonraki aşamalarında ne kadar değişse yine de çocukluk, gençlik çağındaki eğitim, deneyimler, alışkanlıklarından kurtulamazsa, toplumlar da tarihlerinden kopup sıyrılamaz. Tarih, toplumun geçmiş hayatıdır ve onun halini ve geleceğini belirliyen en güçlü faktördür. Bugünkü toplum koşullarını, sorunlarını anlamak için mutlaka geçmişe bakmak zorundayız.

Bugünün yorumunu yapmak, tarihe bakmakla mümkündür. Kökten değişmeler sonunda bile neyin değiştiğini anlamak için geçmişe bakmak zorundayız. Aksi halde atacağımız adımlarda ağır yanılgılar yapma tehlikesine düşebiliriz. Kuşkusuz, Osmanlı dönemindeki Türkiye, derin değişikliklere rağmen yaşam biçimleri, örf ü âdât gibi birçok alanlarda kuvvetle yaşamaktadır. Batı kültürüyle "kültürleşmiş", yüksek eğitim görmüş bir genci alınız, hayatı Türkiye'de ailesiyle birlikte geçmişse de, onu Türk-Müslüman yapan birçok âdet, davranış ve inançlar bulursunuz.

Osmanlı'dan Atatürk Devrimiyle Kesinlikle Bitmiş Olanlar

a. Kurtuluş Savaşı'nın ateş çemberinden geçen Türk halkı, yalnız kendi alınyazısı kaygısında bir millet olacak, alınyazısını kendi iradesiyle belirleyecektir. Millet-devlet kadrosunda Türk ınilleti, eşit vatandaşlardan oluşmuş bir topluluktur. Bu kökten bir değişikliktir. Artık devletin sahibi, efendisi hanedan veya halife değildir. Türk bireyleri tebaa değil, eşit vatandaştırlar. Egemenlik hakkını Tanrı'dan alan ve yalnız Tanrı önünde sorumlu olan padişahlık, bir daha geri gelmemek üzere gitmiştir. "Millî iradeyi hâkim kılmak" (1919) prensipi kökten bir devrimi ifade etmekteydi ve 29 Ekim 1923'de bu prensip, mantıki sonucuna erişmiş, Türkiye bir cumhuriyet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Cumhuriyet, "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir!" sözünde ifadesini bulur. Bu prensiple, Osmanlı siyasi sistemi, kökünden kalkmıştır. Ata, bunu kesin biçimde ifade eder, "Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur" (Atatürk, *Nutuk*, II, 437).

Bugün herhangi bir kimse veya kuruluş tarafından devletin bu niteliğini bozma girişimi, devlete karşı suç sayılmaktadır.

Milletin egemenliği gerçekten mutlak mıdır? Bugün başka bir soru ortaya çıkmıştır: Günümüzde Türkiye, globalleşme çerçevesinde bir sıra uluslararası anlaşmaya imzasını atarak mutlak irade ve egemenliğini kısıtlamıştır. Uluslararası kuruluşlar adına bazı alanlarda memleketin iç işlerini kontrol için heyetler gitmektedir. Türkiye önceden bütün bunları kendi rıza ve iradesiyle kabul etmiş ve mütekabiliyet prensibini tanımış olsa da, bu gibi müdahaleler mutlak egemenlik hakkını bozmuyor mu? Türkiye, Bask veya İrlandalılar için aynı biçim girişimler yapabiliyor mu? Yarın etkili bir İslam birliği ortaya çıkıp da bu gibi müdahalelere kalkışsa ne olacaktır? Sonuçta diyebiliriz ki, dünyamızda mutlak millî irade ve egemenlik kavramı değişmiştir.

b. Türk devletini, bir dinî cemaat oluşturmuyor. Türkiye halkı, eşit hukuka sahip Türk vatandaşlarından oluşmaktadır. Devletin bu temel niteliğinin

kaçınılmaz sonucu olarak siyasi yapısı asla bir İslami hilafet şekline sokulamaz. Dolayısıyla kamusal ve toplumsal hayat din kurallarına bağımlı kılınmaz. Bireyler bir ümmetin üyeleri olunca mantıki olarak hilafetin kalması kaçınılmaz olurdu. Devletin ve eğitimin laikleşmesi, devlet yapısındaki temel devrimin doğal sonucu olarak gelmiştir. Günümüzde iki görüş çarpışmaktadır. Bireyler, toplumsal sivil kuruluşlar (eğitim kuruluşları, dinî ve fikrî dernekler) kurmakta serbesttirler, bu bir vatandaş hakkıdır. Fakat bu kuruluşlar, faaliyetlerini, bireylerin özgür düşünce hakkını, eğitim hürriyetini kontrol etmeye, sivil kanunlar yerine şer'î kanunları geri getirmeye çalışırsa, bunlar mantıken Cumhuriyet'i ortadan kaldırmayı hedef alan girişimler saymak gerekir. Başka deyimle, özgürlük, özgürlüğü ortadan kaldırmak için kullanılamaz. Ama tarih gösteriyor ki, birçok dikta rejimleri başlangıçta halkoyu ile iktidarı ele geçirmişlerdir. Millî egemenlik, millî ve laik olmak zorundadır. Nasıl ki, demokrasi sadece oy çoğunluğu demek değildir; Fransız İhtilâli'nden beri demokrasi, aynı zamanda belli dünyevi bir hayat ve toplum felsefesinin ifadesi olarak yerleşip gelişmiştir. "Devletin dini, dîn-i İslam'dır" diyen Osmanlı Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile taban tabana zıttır. Özetle, Türkiye Cumhuriyeti'yle Osmanlı devlet sistemi arasında hiçbir bağ kurulamaz. Bu noktada Osmanlı tamamıyla ve kesinlikle son bulmuştur.

Osmanlı'dan Devam Eden Kültür

Öbür yandan, hepimizi şaşırtan bir başka olay gündemdedir. Kanunlarla siyasi çerçeveyi, devletin temel prensiplerini ve yapısını değiştirdik. Bunda da oybirliğine eriştik. Ama toplumsal-kültürel sorun sürüp gidiyor. Osmanlı Türk'ünün kültürü güçlü bir biçimde canlanıyor, devam ediyor; değiştik ama tasarlandığı gibi bambaşka olamadık. Bu da sosyolojik verilere göre doğaldır. Kabul edelim, etmeyelim; bu bugün Türkiye'mizde her zamandan daha ağır bir kültür ve kimlik sorunu karşımızdadır. Neden?

Bugün toplumumuzda 75 yıl sonra devrim kanunlarına karşı gelen kalabalık bir kesit ortaya çıkmıştır; bu olguyu gözümüzü kapatarak anlayamayız.

Bin yıllık bir Anadolu-İslam kültürü bir tarihî olgudur ve gerçekten Osmanlı'nın kültürü önümüzde toprağı yararak başını kaldırmaktadır.

Sosyolog der ki, örf ü âdât, gelenek, bir halkın yaşamını biçimlendiren, onun doğa ve toplum içinde davranış biçimlerini belirleyen bir sosyo-psikolojik mekanizmadır. Körü körüne ona uyarsınız, uymak zorundasınız. Onsuz bir toplum içinde yaşamınızı sürdüremezsiniz. Örf ü âdât kuşkusuz değişir, ama bu değişme, yeniden vücuda gelen şey, eskisiyle yenisini kaynaşmış yeni bir terkibedir.

Yine sosyolojinin bize öğrettiği bir gerçek inanç sistemi, kültürleşmenin, belli bir kültüre tâbi olmanın en güçlü aracıdır. Tarihte din, insana ve topluma bir yaşam ve davranış çerçevesi vermiştir. Fakat dinden kültüre eklenen kültür değerleri ve davranışları da değişik, otokton kültürle yeni bir terkibe vücut verir. Onun için de bir Türk İslam'ından, bir İranlı İslam'ından söz etmek mümkündür: Anadolu'da Türkmen öz kültürüyle İslam kültürünün kaynaşması ve yeni dinî terkiplere vücut vermesi gibi (bunu Köprülü Fuad güzel ortaya koymuştu; şimdi A.Y. Ocak'ın şu kitabına bkz. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998). Bazı sosyolog ve tarihçilere göre Türk kültürünü İslam din kurallarının etkisinden söküp atmak mümkün değildir. Bayramlarımızı, mevlid cemiyetlerimizi, ana-baba, ev-ocak âdâbımızı, yalnız bireyler değil, devlet kuruluşları yerine getirmekten geri kalabiliyor mu? Öbür dünyaya göçenlerimizi definde gerekenleri yerine getirmekte bir Müslüman-Türk nasıl ihmal gösterebilir? Yakınlarda geçen bir olay: Defin merasimini İslam kuralları-na göre yerine getirmek istemeyen bir görevliye karşı toplum nasıl tepki göstermiştir. Türk halkı için dinî kurallar yalnız bir dinî ödev değildir, aynı zamanda ve daha çok birer sosyal yaşam kuralı haline gelmiştir.

Günümüzde halk arasında olup bitenleri, sadece bir din taassubu olarak tanımlamak bizi doğru önlemler almaktan alıkoyar. Bu sosyal olgunun niteliğini sosyolojinin ışığı altında anlamak zorundayız. Dini, siyasi maksatla kullanmak isteyen politikacı bu yolda çok daha beceriklidir; halkın sosyal psikolojisini öbür politikacılardan çok daha iyi anlamaktadır.

Osmanlı'ya dönüşün bir belirtisi olarak, ülkenin dört yanında hızla yayılan evliya törenlerini bir misal olarak ele alacağım. Osman Gâzi ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu konusu üzerinde son beş yılda yaptığım yerel topografik geziler sırasında kırsal kesitte bazı gözlemlerde bulunmak fırsatını buldum. Son iki yılda İnegöl bölgesinde ünlü Baba Sultan külliyesinde yapılan görkemli törenlerde hazır bulundum. Bu törenlere 20 bin civarında vatandaş katılmıştı. Bugün sosyolojik bir olgu olarak baktığımızda, bu törenler, onbinlerce insanın katıldığı büyük dinî toplumsal törenler halini almıştır. Eski Türk toy ve şölenlerini anımsatan toplu ziyafet, güzel sesli mevlidhânların Türkçe *Mevlid*'den okudukları parçalar, tekbirler insanları sarsmakta, topluluğu derin bir toplumsal coşkuya salmaktadır. İlginç olan bir şey de, Bursa'daki bütün parti başkanlarının bu kalabalık halk töreninde hazır bulunma kiyasetini göstermeleridir. Bir sosyal bilimci olarak Baba Sultan'da gördüğüm şey bana anlattı ki, kültür bağlılığı, bağnazlıktan başka bir şeydir. Sağ ve sol politikacılarımız, bu sosyal kitle gerçeğini siyaset ve parti işi olmaktan çıkardıkları, bağnaz kışkırtmalarla

halkı tahrikten kaçındıkları gün sular durulacaktır. İki tarafta da aşırı görüşlü, ateşli kahramanlar çıkıp gözükapalı ortalığı karıştırınaya son versinler.

Son zamanlarda Türk siyasetini bunalımdan bunalıma sürükleyen, her an kamuoyunu tedirgin eden başka bir sorun demokrasi anlayışı üzerindedir. Demokrasi Fransız Aydınlanma Çağı'nın ortaya attığı bir toplum, hayat felsefesi anlayışından kaynaklanmaktadır. Fransız büyük devrimini yapanlar demokrasiyi bütün insanların eşitliği ve bu eşit vatandaşların iradeleriyle kurulan bir siyasi sistem olarak algılar. Bu siyasi sistemin ruhu Tanrı'nın emirleri çerçevesinde meydana gelen bir siyasi sistem olarak kabul etmez. Başka deyimle devlet idaresinin bir hükümete verilmesi, eşit vatandaşların çoğunluğuyla karara bağlansa da bu süreç sadece bir demokrasi demek değildir. Batı demokrasi kavramında aynı zamanda bir yaşam felsefesi yatmaktadır. O da devletin örgütlenmesi, işlemesi mutlak şekilde dünyevi bir işlevdir. Bu temel felsefeyi içermeden sadece halkoyunun çoğunluğunu sağlamak, Batı demokrasi kavramına aykırı düşer.

Halk ve Siyaset

Tarihimizde hoşgörülü, kültür ağırlıklı Türk İslamiyeti'ne karşı iki büyük dinî bağnazlık hareketi görülmüştür. Biri XVI. yüzyılda Mehmed Birgivî ve onun XVII. yüzyılda devamı olan Kadızâdeliler hareketi; ikincisi özellikle Arap İslam dinî uyanışı ve püritanist köktenciliğini temsil eden Vahhabî tevhid hareketidir. İkisi de geniş Hanefî mezhebi karşısında katı Hanbelî mezhebinden kaynaklanır. XVII. yüzyıl ilk yarısında toplumda ve devletteki anarşik koşulların etkisi altında Kadızâde Mehmed'e nispetle kendilerini Kadızâdeli diye tanıtan cami vaiz-hatipleri dinde bid'atlara, toplum yaşamında serbestliğe karşı cemaati toplu hareketlere kışkırtmaya başlamışlardır. Onlar halkın İslam'ın emirlerine uymadığı, küfre saptığını ateşli vaazlarla ilan etmekteydiler. Saray, halk üzerinde derin nüfuz sahibi bu vaizlerden çekindiği için karşı gelemiyordu. Durumu, günümüzle karşılaştırmak mümkündür.

Standart bir demokratik idare sisteminin her topluma tıpa tıp uyar bir giysi olmadığını, çağdaşlaşma yolundaki Asya, Amerika ve Afrika'daki milletlerin yakın tarihi göstermiştir. Gelişme teorisi çerçevesinde tanınmış bir sosyologun (Eisenstadt) belirttiği gibi, toplumların yukarıdan belirlenmiş belli bir sosyal reform reçetesiyle çağdaşlaşma yoluna gireceği tezi bir hayaldir. Türkiye ve benzeri gelişen memleketlerde gözlenen şey ve geleneksel kültürün uygulanan önlemlerle karşılıklı etkilenmesi sonucu beklenenden çok farklı durumların ve bunalımların ortaya çıktığıdır. Türkiye'de kültür ve

siyasette derin bunalımın baş gösterdiği halkın iki kampa ayrılmış olması bir inkâr edilemez bir olgudur. Memleket sürekli bir sosyal-siyasi bunalım içindedir. Son zamanlarda gelişme teorisini ele alan sosyal antropolog ve sosyologlar gerçeği açıkça ortaya koymuşlardır.

Şu acı bir gerçektir ki, memleketimiz, devletimiz çok nazik bir geçitten geçmektedir. Halk iki uzlaşmaz kampa ayrılmıştır.

Olgun Türk milleti ne istediğini son seçimlerde göstermiştir. Millet, millî irade, millî birlik, uzlaşma ve istikrar istemektedir. Bu, bugün Türkiye için bir ölüm-kalım sorunudur. Bunu millet çok iyi anlamıştır. Birlik ve uzlaşma Kuvâ-yı Milliye dönemindeki kadar hayati bir zaruret olarak önümüzdedir.

1919'da Türk milletinin uyanışı, Kuvâ-yı Milliye, millî iradeye dayanan çağdaş bir devlet getirmiştir. Atatürkçülere göre, İslamcı hareket, gerçekte Türk milletinin eriştiği çağdaş demokratik devlet yapısını tahribe yönelmektedir. İktidar hırsıyla memleketi uzlaşmaz ayrılıklara ve bunalımlara götürecek beyanlardan, siyasi manevralardan kaçınmalıdır. Sonunda, milletin iktidarı emanet ettiği sorumlu milletvekilleri, vatansever siyasetçiler, bunu idrak edeceklerdir. Son seçim, milletin en az %80'inin millî iradesiyle devletini ayakta tutma kararını göstermiştir ve milletvekilleri, milletin iradesine saygı gösterdiklerini yeminle kanıtlamışlardır.

44

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA "OSMANLI VE AVRUPA"

Sayın konuşmacıların değindikleri, arşiv materyalleri üzerinde çok kısa bir giriş yapmak istiyorum.

Doç. Dr. Bülent Arı, Bilkent Üniversitesi'nden öğrencimdir. Hollanda'ya gitti, arşivlerde çalıştı, kıymetli bir doktora tezi hazırladı, bu konunun Türkiye'de en önemli mütehassısıdır. Çok güzel ve etraflı bir şekilde bizi aydınlattı. Dikkat ettiniz ise, Hollanda'nın bir devlet olarak ortaya çıktığı tarihlerde ilk diplomatik ilişkileri, Osmanlı Devleti ile olmuştur. Daha devlet durumu Avrupa'da tanınmadan, ilk defa 1612 yılında, kapitülasyon alarak, Hollanda dünya tarihine ayak basmıştır. Demek ki, Avrupa siyasi coğrafyasını Osmanlı İmparatorluğu hazırlamıştır. Hollanda bunu ispat eden çok güzel bir misaldir. Hollanda zengin bir devlet olarak XVII. asırda ortaya çıkmıştır. Sanatı sayesinde bugün hayranlık duyduğumuz büyük sanatkârlar yetiştirmiştir. Avrupa'nın en medeni, en zengin ülkelerinden biri haline gelmiştir. Fakat bunun menşeinde Osmanlı Türkleri vardır. Bu yeni devlete, ticaret imtiyazları vermesi sayesinde, genç devlet çok zenginleşmiş, güçlenmiş ve Avrupa'da kendini tanıtmıştır. Bu misali Fransa'ya, İngiltere'ye ve Almanya'da ortaya çıkan Protestan devletlerine de teşmil edebilirsiniz.

Lehistan'ı XVIII. yüzyılda komşuları parçalamaya başladıkları zaman, buna karşı gelen ilk devlet Osmanlı Devleti'dir. Çeşitli yazılarımda şunu göstermeye çalıştım ki, Avrupa'nın siyasi coğrafyası bugün gördüğümüz devletler sistemi, Osmanlı olmasaydı, başka türlü olurdu. Osmanlı'nın Avrupa siyasi coğrafyasının kuruluşunda radikal bir etkisi olmuştur.

Tabii, Avrupalı tarihçiler için Osmanlı, Doğu'da Avrupa'yı tehdit eden bir düşmandır. Ama aynı zamanda Avrupa'yı zenginleştiren büyük ticaretin yolunu Osmanlı korur. İran'ın ipeği, Hindistan'ın, Endonezya'nın baharatı Osmanlı limanlarından gelmektedir.

Her önemli Avrupa devleti ekonomide gelişmek için bir Levant Kumpanyası kurmuştur. Bunun ilki de İngiltere'de 1590 yılında kurulmuştur. Bundan

sonra Avrupa'da ekonomisini geliştirmek isteyen her devlet bir Levant Kumpanyası, bir Şark Kumpanyası kurmuştur. Avrupalı tarihçi meslektaşlarımız işin bu tarafına gözlerini kapamaktadırlar. Nasıl ki, Osmanlı ekonomi de Avrupa devletlerinin ekonomik gelişmesinde esas bir âmil olmuşsa, Avrupa siyasi coğrafyasının ortaya çıkmasında da, Avrupa kıtasının doğusunda bir büyük devlet olarak, Avrupa'yı etkilemiştir. Avrupalı bunu tanımak istemez. Avrupalı tarihçileri okursanız Osmanlı Devleti sadece Haçlı konusu olan, savaşçı bir devlettir.

Bütün hayatım boyunca, bu olumsuz görüşü düzeltmek için çalıştım ve bugün düzelttik sayılır. Suraiya Faroqhi ile birlikte Leiden'da "The Ottoman Empire and its Heritage" adında bir seri kitap neşrettik.

Bu seride şimdiye kadar kaç cilt kitap neşrettik biliyor musunuz? Tam 40 kitap.

Bu 40 kitap ile biz Batı'da Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinin nasıl anlaşılması ve araştırılması gerektiğini göstermiş bulunuyoruz.

Evet, Avrupa'nın siyasi coğrafyasının ortaya çıkışında Osmanlı çok önemli rol oynamıştır. 1519 yılında çok önemli bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda tüm Avrupa kıtasının iki büyük otoritesi imparator ve papa, Orta Çağ'dan gelen ananeyle ilk defa kırılma noktasına geldi. Avrupa o zamana kadar bir bütün olarak düşünülüyordu. "Respubilica Christiana" deniyordu. Respublica Christiana'nın başında papa ve imparator vardı. Siyasi anlayış buydu. İlk defa 1519 imparator seçiminde bu anlayışa karşı Fransa Kralı I. François, Karl'ın karşısına çıktı ve imparatorluk iddiasında bulundu. O zaman Fransa gerek papaya gerek imparatora karşı cephe alan ilk millî devlet olarak ortaya çıktı. Bizim Şarlken dediğimiz, V. Karl imparator seçildi ve o tarihten itibaren (Kanunî'nin imparatorluğu devrindeyiz) doğudaki bu büyük devlet Fransa'yı himayesi altına aldı. 1525 tarihinde İmparator Şarlken, I. Fransuva'yı esir etti. Tüm ailesi ile beraber Madrid'e götürdü. O zaman Fransa ayaklar altına düşmüştü. Fransızlar, Kanunî Süleyman'a bir mektup gönderip, "Kralımız esirdir, bize yardım edin," diye yalvardı. İtalya'daki küçük devletlerden, Milano Venedik'e karşı II. Murad'a elçiler göndermişti. Avrupa'daki bu küçük devlet, Doğu'daki büyük devlete, Osmanlı kudretine müracaat ediyordu.

Şunu demek istiyorum; *Respublica Christiana*'nın başında imparator ve papa vardı. Ona karşı yeni millî devletler, Fransa ve İngiltere Osmanlı'ya başvuruyor.

Almanya kaynıyor. Almanya papaya karşı ve Martin Luther, papayı reddediyor. Alman imparatoru bu hareketleri ezmeye çalışıyor. Luther, Wittenberg'de

papaya karşı bir beyannâmeyle isyan ediyor. Avrupa'da Protestanlık ilerliyor, Macaristan'da yayılıyor. Osmanlı himayesindeki Transilvanya yeni Erdel Voyvodalığı, Kalvenizm Protestanlığı'nın merkezi haline geliyor.

Neden? Çünkü Osmanlı, Kanunî devrinde bu yeni hareketin Haçlı Seferi hazırlayan, imparator ve papaya karşı olduğunu biliyor, yani bu millî devletleri Protestanlığı desteklemeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun temel siyaseti olarak tespit ediyor.

Protestanlık, Almanya'da Osmanlı sayesinde yerleşmiştir, diyebiliriz. Avrupa'nın dinî coğrafyası da Osmanlı sayesinde kurulmuştur. İmparator Şarlken, Osmanlı karşısında dayanabilmek için Almanya'daki küçük devletlerden yardım ister. Bunlar imparatora asker verirse imparator, Kanunî karşısında dayanabilir. Onun için imparator, Protestan Alman prensliklere müsaadeler veriyor, böylece Protestanlık tanınıyor. Başlangıçta tanımıyor, ezmeye çalışıyordu. Fakat Osmanlı Devleti baskı yapınca, ister istemez imparator Protestanları tanıyor. Demek ki, Avrupa'da Protestanlığın yerleşmesi, yayılmasında Osmanlı'nın etkisi var.

Yalnız siyasi coğrafyasında değil, Avrupa'nın dinî yapısında yeni dinî hareketler, Osmanlı sayesinde yerleşmiştir. Kanunî'nin Protestan prenslere bir mektubu var, "Siz imparatora karşı isyan edin, İspanya'da isyan halinde bulunan, Moriskolarla beraber imparatora karşı mücadele edin," diyor. Almanya'da, Avrupa'da papaya ve imparatora karşı ortaya çıkan dinî hareketleri Osmanlı destekliyor. Yeni çıkan millî devletleri de destekliyor. Lehistan'dan bahsettik; Lehistan parçalanırken, Avusturya, Moskova ve Prusya'ya ilk itiraz eden devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ydu.

Türkiye, Avrupa Birliği'ne üye kabul edilir mi, edilmez mi, sorusu gündemde. Biz, Avrupa'nın siyasetinin, kültürünün oluşmasında, dinî yapısının oluşmasında, bir büyük devlet olarak, Osmanlı'nın büyük rolünü anlatmalıyız. Bunu Avrupa tarihçilerinden bekleyemeyiz. Bugün AB'ye hâkim olan ruh, XIX. asırda Osmanlı Devleti'ne karşı güdülen politikaların bir devamıdır. Avrupa Birliği, Türkiye'ye Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı gibi bakmaktadır. Osmanlı kapitülasyon dönemindeki gibi, Türkiye, ekonomisini gümrük birliğiyle vesayet altına almıştır. Bizim ticaretimiz Avrupa karşısında muazzam açıklar veriyor. Çünkü biz bu ticari serbestlikle Avrupa'ya birçok imtiyazlar tanımışız. Siyasette Avrupa Birliği Türkiye'ye karşı Yunanistan'ın sözcüsüdür. Türkiye'ye karşı AB'nin politikasını Yunanlılar üretmektedir.

Dikkat edin, dört asır idare ettiğimiz, İngiltere'nin âdeta bizden aşırarak aldığı, Kıbrıs için AB bugün tamamıyla Yunan ve Rum görüşlerini destekliyor.

Avrupa Birliği'nin üyesi olma çabalarımızı Avrupa anlamamıştır. Avrupa'ya iyi anlatmak lazım ki, Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti değildir.

Erol Manisalı çok güzel bir yazı yazdı. Türkiye'de her bir vatandaşın, devlete karşı bir davası olsa, son çare olarak nereye gidiyor? Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne gidiyor ve Türkiye'ye muazzam tazminatlar ödetiyor. Erol Manisalı diyor ki, "Bir devletin en önemli görevi adalet dağıtma mekanizmasıdır, mahkemeleridir." Demek ki biz devletin en önemli fonksiyonunu, Avrupa'ya naklettirmişiz, onun vesayeti altına girmişiz. Hayati bazı meselelerimiz var. Doğu meselesi. Ne yapıyor Avrupa Birliği? Heyetler gönderiyor. Terörist başını bize karşı himaye ediyor.

Bütün ümidimiz, bir gün bu birliğin üyesi olmak. Müzakere halindeyiz. Müzakere eden taraflardan birisi eğer diz çökmüş yalvarır bir duruma düşmüşse her şeyi kaybetmiştir. Çok şükür son zamanlarda bu durumdan kendimizi sıyırabildik.

Mücadelemiz şöyle olacak. Avrupa Birliği'nin parlamentosunu uyaracağız. Biz Osmanlı Devleti değiliz. Bize "Megali İdea" iddialarını empoze etmeye çalışmayın. Biz şimdiye kadar AB'ye üye olan herhangi bir devletin statüsündeyiz.

Sayın Merkel diyor ki, imtiyazlı ortaklık. İmtiyazlı ortaklık Osmanlı kapitülasyon rejiminin devamıdır. Ondan vazgeçemiyor Avrupa, çünkü Avrupa'yı Avrupa yapan Osmanlı ekonomisiydi. Bugün aynı şeyi devam ettirmek istiyorlar. Ben AB'ye karşı değilim, fakat AB karşısında sesimizi yükseltmek, onlarla teke tek konuşmak ve artık Osmanlı Devleti olmadığımızı anlatmak gerekiyor.

Şimdi Avrupa tarihini iyi incelemek lazım, demek ki, bizim Avrupa ile ilişkilerimiz çok daha geniş ve derin; siyasi, ekonomik ve kültür bakımından.

Avrupa tarihini iyi araştırmak lazım. Kıymetli arkadaşlarım, arşivlere girerek -ki tarih arşiv belgeleriyle yazılır- Avrupa tarihini yeniden yazmak, hakiki, objektif bir tarih olarak meydana çıkarmak gayretindedirler. Kendilerini tebrik ederim.

45

OSMANLI'DA İKTİSADİ SOSYAL HAYAT*

İnsan hayatı gibi milletlerin hayatı da bir deneyimler birikimidir. Bir toplumun temel yapısını ve gelişme potansiyelini bu birikim belirler. Bir milletin nesnel varlığı, yani üzerinde yaşadığı belli toprak parçası, nüfusu ve etnik yapısı, belli bir tarih süreci içinde meydana gelmiştir. Çevrenin toplum üzerinde ve toplumun çevre üzerinde etkileri bakımından her toplum belli bir yapı ve gelişim eğilimleri kazanır. Bu tarihî maddi koşullarla birlikte bir milletin kültür yapısı da tarihî bir sürecin ürünüdür. Yani bir milletin paylaşageldiği inanç sistemi, ortak davranış biçimleri onun nereye yöneleceğini belirler. Kezâ her toplum, sürekli değişim içindedir, fakat genel değişim içinde değişmeyen, direnç gösteren, yavaş değişen yapılar ve kalıplar vardır. Değişimi bilinçle yönlendirmek isteyen dinamik toplumlarda geçmişteki bütün bu faktörleri, kalıp ve yapıları, rakama dönüştürülen objektif ölçülerle saptamak hayati önem taşır.

Mesela Anadolu'da, genelde, belli patriarkal toplum yapısı Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatle izlediği aile tarımına dayanan *çift hane* sistemi dediğimiz tarım sisteminin sonucudur. Bugün Türkiye'de insan ve toprak ilişkilerindeki yönlendirme politikalarında, bu sistemin özellikleri hakkıyla bilindiği zaman isabetli kararlar alınabilir. Kısaca söylemek gerekirse, bugün tarih ilmi, toplum hayatını bir bütün olarak ele almakta ve toplum hayatıyla ilgili incelemeler üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bugünü anlamak, tarihî süreci anlamakla mümkündür. Bu sadece ilmî merak konusu olarak anlaşılmamalıdır. Toplumumuzun ilerleme politikalarında bu bilginin pragmatik bakımdan önemi açıktır. Bilinmeyene erişebilmenin en emin yolu bilinenden hareket etmektir, bu da tarihin ve istatistik ilminin birlikte incelenmesiyle mümkündür.

Doğal olarak sorun, Türk toplumunun geçmişi üzerinde rakamlara dayanan açık ve objektif bir bilgiye varmanın olasılık derecesidir.

---

* Bu konuşma İstatistik Enstitüsü'nde yapılmıştır.

Gerçekte, Osmanlılar geniş bölgelere yayılmış imparatorluklarını sıkı bir merkezî idare ve kontrol altında tutabilmek için oldukça karmaşık sayım usulleri geliştirmişlerdir. Her görevlinin görev yaptığı yeri, maaşını ve görevini saptamak ve değişiklikleri izlemek için merkez arşivlerinde saklanan ayrıntılı listeler ve defterler düzenlemişlerdir. Binlerce timarlının durumunu saptayan *Mücmel Defter-i Hakânî* denilen defterler bu sistemin en belirgin bir örneğidir. Öbür yandan kırsal kesimde, vergi yükümlüleri için de *Mufassal Defter-i Hakânîler* meydana getirilmiştir. Bu defterlerde her vergi yükümlüsünün tasarrufu altındaki toprak miktarını saptayan ve çeşitli vergi oranlarını belirleyen bilgiler sistematik bir biçimde verilmiştir. Mufassal Defterler aynı dönemde Avrupa'da ve Çin'de vergi ve askerlik için düzenlenen istatistik listelerinden bazı bakımlardan daha ileri ve ayrıntılıdır. Bugün arşivlerimizde sayısı 3000'e yaklaşan sancak Mufassal Defterleri nüfus ve ekonomi bakımından en ayrıntılı, güvenilir kaynaklarımızdır. Bize kadar erişebilen en eski örnekleri XV. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. Bununla birlikte, bu çeşit defterlerin XIV. yüzyıl sonlarında Yıldırım Bayezid (1389-1402) döneminde düzenlendiğine dair belgesel kanıtlar vardır. Bu defterleri meydana getirmek için her sancakta sayımlar yapılmaktaydı. Her sancak için atanan bir *yazıcı* veya *emin* yerinde doğrudan doğruya vergi yükümlülerini ve görevlileri, eski defterler ve yerel belgelere göre teker teker denetler, sonra bu verileri yanındaki kâtip belli bir sistem içinde defter haline getirirdi. Sayımdan kaçmaları önlemek, vergi miktarını en sağlıklı biçimde saptamak için belli yöntemler izlenmekteydi; örneğin, bir ürünün yıllık miktarını belirlemek için üç yılın ortalaması alınırdı. Köylünün sayımdan kaçmasına sebep olan sipahinin timarı elinden alınırdı. Böylece en kapsamlı ve güvenilir sonuçlara varmaya çalışılırdı ki, bu *kapsamlılık* ve *doğruluk* prensipleri bugün de istatistik ilminin temel prensipleridir. Ancak bu sayımları, gerçek anlamda bugünkü istatistiklerle özdeş saymak yanlıştır.

Çünkü o dönemlerde, dünyanın öbür bölgelerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da bu gibi sayımlar belli amaçla, özellikle vergileme amacıyla yapılırdı. Bununla beraber, bu tarihî sayımlardan bugünkü istatistik verilerine yakın sonuçlar elde etmek için bazı yöntemleri uygulamak olasıdır.

Osmanlı sayım defterlerinde en önemli problemlerden biri şudur: Burada, genellikle, *kişi* yerine *hane*, yani geniş aile birimi esas tutulur. *Tahrir* defterlerinde vergi yükümlüsü esas olarak *hane*dir. Vergi yükümlüsü olarak evlenmemiş erkekler ve dul kadınlar da sayım içine alınır. Modern demografi bilminin metotları kullanılarak bu sayımlardan gerçek nüfusu hesaplama girişimleri yapılmıştır. Yine nüfus için *Cizye Defterleri* önemlidir; fakat burada

da yalnız belli yaşa erişmiş erkekler listeye alınmıştır; kadınlar, çocuklar, hiç kazancı olmayan yaşlılar ve özel vergi bağışıklığı olanlar sayıma alınmamıştır. Nüfus için olduğu gibi, ekonomik veriler için de özellikle *Mufassal Tahrir Defterleri* son derece önemli kaynaklardır.

Ticari trafik ve öteki veriler söz konusu olduğunda, özellikle *Gümrük Ruznâmçe Defterleri*, en ayrıntılı istatistik kaynaklarımız arasındadır. Bu defterlerde gümrüğe tâbi eşyayı getiren gemi kaptanları, tüccarlar, getirdikleri malların menşei, miktar ve değerleri kayıtlıdır. En altta, alınan gümrük miktarı belirtilir. Kuşkusuz, kaçakçılığın geniş boyutlara eriştiği o dönemler için bu istatistik verilerinin de hayli noksan olduğu meydandadır. Dükkânlardan alınan ihtisap resmini saptamak için şehir ve kasabalarda yapılan dükkân sayımları da ekonomi tarihi için kapsamlı ve önemli kaynaklarımız arasındadır. Böylece mesela, İstanbul ve Bağdat'ta her esnafın dükkân sayısını oldukça doğru biçimde bilmekteyiz. Osmanlı bürokrasisi zaman zaman belli bir idari ihtiyacı karşılamak için özel sayımlar da yapmıştır. Mesela, 1640 tarihinde akçedeki enflasyon ve aşırı fiyat artışları karşısında, pazardaki bütün malları kalite ve ölçüleriyle fiyatlandıran *Narh Defterleri* çok önemli bir ekonomik belgedir. Bu arada çok önemli başka bir seri, *Temettu Defterleri*, istatistik araştırmaları için olağanüstü bir önem taşımaktadır. Sayısı on binleri aşan bu defterler Tanzimat sonrası dönemde imparatorluğun büyük bir bölümünde vergi matrahı olarak köylünün elindeki bütün malların sayımını içermektedir.

Devlet İstatistik Enstitüsü olağanüstü bir önem taşıyan bu tarihî sayımların sistematik biçimde yayınlanmasını ele almakla, yalnız sosyal-ekonomik tarihimiz üzerinde birinci elden kaynak malzemesini ilmin hizmetine sunmakla kalmıyor, aynı zamanda bu verileri bugünkü istatistik verileriyle karşılaştırarak Türkiye toplumunun uzun bir süreç için gelişim çizgisini araştırma imkânını sağlamaktadır.

Enstitü Başkanı ve değerli Bilim Adamı Prof. Dr. Orhan Güvenen'i bu önemli etkinlik alanını açtığı için içtenlikle tebrik etmek ödevimizdir.

46
İSLAM VE MODERNLEŞME

Sayın Gönül Pultar'a iltifat dolu sözleri için çok teşekkür ederim. İzleyici konuklara ayrıca saygı ve teşekkürler.

"Modernite" güncel bir konudur; özellikle tarihte Batı'yla komşu, bitişik bir ülke olarak Türkiye için eski zamanlardan beri bir kültürleşme, Avrupa ile karşılıklı kültür etkileşimi gündemdedir. Türkiye'nin başlıca sorunlarından biri budur; AB'ye girmeye hazırlandığımız bu dönemde belli başlı problemlerin başındadır.

Bu konuşmada Türkiye'de modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı problemleri, siyasi polemiğin dışında kalarak, sosyolojik bir yaklaşımla tespite çalışacağız. Sayın Gönül Pultar'ın bana gönderdiği bir kitaptan öğrendim ki, *Türkiye Kültür Araştırmaları Grubu* diye bir araştırma grubu kurulmuştur; yakınlarda bir "Kültür ve Modernite" sempozyumu örgütlemiş bu sempozyumda, okunan bildiriler güzel bir cilt halinde yayınlanmıştır. Grubu oluşturanlar başta Gönül Putlar, Emine İncirlioğlu ve Bahattin Akşit. Hepsi kıymetli sosyal bilimcilerdir. Kendilerini bu eserden dolayı tebrik etmek isterim.

Sözlerime, *modernite* ve *modernizasyon* kavramları üzerinde sosyolog v siyaset bilimcilerin görüşleriyle kısa bir girişle başlamak istiyorum. Bu konuda özellikle Samuel Eisenstadt, ve Wolfgang Schluhter'ın Amerikan akademi dergisi *Daedalus*'ta 1998 yaz sayısında yayımladıkları önemli bir makale vardır. Makale "Early Modernities A Comparative View" başlığını taşır. Eisenstadt, İsrailli siyaset bilimci olup, aynı zamanda Atatürk Türkiye'sinin modernleşme sürecini ayrı bir makalede analiz etmeye çalışmıştır. Kendisi modernleşme problemi üzerinde en son teorileri inceleyen değerli bir sosyologdur. Türkiye'nin modernleşmesi konusuyla özellikle ilgilenmiştir.

1950 ve 1960'larda formüle edilen teorilere göre *modernity*, ilkin Avrupa'da ortaya çıkmış ve bütün diğer medeniyetlere örnek olmuş, daha doğrusu Batı modernitesinin etkisi altında diğer kültürler onun prensiplerini ve sosyal kurumlarını taklit ederek bu moderniteye erişmeye çalışmışlardır. Bu eski

teoriye göre en gelişmiş modernite Avrupa'da başarılmıştır. Bütün öteki medeniyetler, Çin, Hint, tipik "modern toplum" Türk, hepsi bu nihaî örneğe yetişmeye, ona intibak etmeye çalışmışlar ve bütün beşeriyet en sonunda Batı'nın bu örneğine göre bir *acculturation*, bir kültürleşme sürecine girmiştir. Yani en ileri, modern bir tek medeniyet vardır, o da Batı medeniyetidir. Mustafa Kemal daha 1920'lerden başlayarak, Türkiye'nin modernleşmesi, yani "batılılaşması" problemini böyle tespit ediyor. Atatürk'ün beyanlarını size okumak isterim:

1920'de kendisi şöyle diyor, "Ahvâl-i dâhiliyemizi ıslah ve milel-i mütemmedine yarında faal bir uzuv olmak için siyasi mesaiden ziyade içtimai mesaiye ihtiyaç vardır." Burada not etmemiz gereken şey: Bir, medeni milletler, "mütemeddin milletler" tanınıyor ve o kulübe katılmak için içtimai çalışmalar öneriliyor.

1922'de, "Hiçbir delil-i mantıkiye istinad etmeyen birtakım ananelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur, belki de hiç olmaz. Hayat felsefesi vâsi' olan milletlerin taht-ı hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkûmdur." Burada ilginç fikir, anane ve akideleri muhafaza etmekte ısrar etmemeli, çünkü o takdirde diğer ilerlemiş milletlerin seviyesine erişilemez; bunun bedeli de bu milletlerin egemenliği altına düşmek tehlikesidir. Burada ilginç olan nokta, Avrupa medeniyetine intibak etmezsek mahvoluruz, düşüncesidir. Medenileşme, bir müdafaa gereği gibi düşünülmektedir.

1923'de, "Biz daha çok hatveler (adımlar) atmak mecburiyetindeyiz. Bu hatveler hem çok seri hem de çok uzun olmalıdır," demiştir. Burada, gelecekteki reform atılımlarını ilk defa gündeme getirmekte ve şöyle demektedir, "Avrupa ile Türkiye yekdiğerine karşı vaziyettedir. Bizi mağdur olmaya mahkûm bir kavim olarak tanımakla iktifa etmemiş olan Garp, harabîmiz için ne yapmak lazımsa yapmıştır." Yine burada da Batılılaşma, kültür değişimi, bir zaruret olarak öne sürülmekte ve bu da bir nefs-i müdafaa, var olma sorunu olarak öne atılmaktadır.

"Dinimizin tavsiye ettiği tesettür, hem hayata hem fazilete uygundur. Tesettür-i şer'î kadınlar için mucib-i müşkilat olmayacak, kadınların hayat-ı içtimaiyede, hayat-ı iktisadiyede, hayat-ı maişette, hayat-ı ilimde erkeklerle teşvîk-i faaliyet etmesine bir mani bulunmayacak şekl-i basittir." Fakat sonra şu beyanı ilginçtir, "Millete karşı bu garip şekilde tesettür, medeni bir millet olmak niyetinde olan bir millet bu tesettür vaziyetine girer mi?" 1925'te, "Kurun-ı vustâ yani ortaçağ düşünceleriyle, iptidai hurafelerle yürümeye çalışan milletler mahvolmaya ve hiç olmazsa esir ve rezil olmaya mahkûmdurlar. Fikrimiz, zihniyetimiz medeni olmaktır. Bütün Türk-İslam âlemine bakınız; ne büyük felaketler ve ne ıztıraplar içindedirler. Beş-altı sene içinde

kendimizi kurtarmazsak ileriye hiç gidemeyiz." Burada ilginç olan noktalar İslam-Türk âleminin felâketlerini, sosyal değişmede, zihniyet (*mentalité*) itibarıyla değişmekte görüyor ve bunu beş-altı sene içinde başarmak zaruretinde olduğumuzu belirtiyor.

1937'de, yani yıllar sonra, Ata şöyle bir beyanda bulunmuştur, "Büyük davamız en medeni, müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, Türk milletinin dinamik idealidir. Bu en kısa zamanda bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkündür. Bunun için de ilkin üç bölgede bir üniversite açmalıyız." Burada özellikle büyük liderin üzerinde durduğu şey, medeniyet mefhumunu iktisadi refahla ve modern bilimle birleştirmesidir. 1937'de Türkiye için gerçekten ekonomik gelişme en önemli, en önde gelen problemlerden birisiydi; bunun için de bir plan ve rasyonel bir çalışma dönemi öngörülmektedir. Kültür değişiminde, sosyal değişmede planlı hareket etmek fikri çok mühimdir. Bütün sosyologların birleştiği nokta, o dönemde Batı'yı örnek alarak modernleşme sürecine giren milletler öncelikle, bir plan yapma ve bu planı gerçekleştirmekle hedefe varma düşüncesinde idiler. Cumhuriyet tarihimizde, beş senelik planlar, Türkiye'nin modernleşme tarihinde çok önemli belgelerdir. Bu planların incelenmesi Türkiye'nin modernleşme felsefesi hakkında bize çok şey öğretecektir.

Atatürk büyük bir taktik, strateji adamıdır. 1924'te Cumhuriyet Halk Partisi'ni kurarken, memlekette dolaştı ve partinin prensiplerini izah etmek için çeşitli şehirlerde söylevler verdi. Bu söylevlerde, halka hitaplarında başka, "münevverân" dediği aydınlara yaptığı hitabelerde başka şekilde konuşmuştur. 1920'de beş-altı yıl içinde Türkiye'yi modernleştirme kararında olduğunu beyan ediyor. Daha sonra şöyle bir beyanı vardır, "Medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vâbestedir. Hayat ve maişete hâkim olan ahkâmın zamanla tagayyür, tekâmül ve tecellisi zaruridir. Asırlık köhne zihniyetlerle, muhafaza-yı mevcudiyet mümkün değildir." Burada söylemek istediği şey açıktır. Birtakım dinî hükümler zamanla değişir, bu *Mecelle*'nin prensiplerinden biridir. Dinin özellikle muamelâta, sosyal meselere ait ahkâmı zamanla değişmek zaruretindedir. Onun için, bizim yenileşme, modernleşme hedefimiz dinî prensiplerle teyit edilmiştir, demektedir.

"Asr-ı hâzırın ihtiyacâtına muvâfık kanun yapmak ve onu hüsn-i tatbik eylemek umran ve terakki edebilmenin en mühim esaslarından biridir. Medeniyet yolunda yürümek ve müreffeh olmak şart-ı hayattır." Atatürk'ün refah, yani ekonomik gelişme üzerinde açık bir fikre sahip olduğunu görüyoruz. Modernleşme, modernizasyon teorilerinde, toplumların iktisadi refahı, ilerlemeleri esas alınmıştır. Atatürk'ün bütün siyasi hayatında memleketi

refaha kavuşturmak, bu hedefe yönelik planlar üzerinde ısrar etmekte olduğunu biliyoruz. Bu ilginçtir; modern sosyoloji teorilerinde bir toplumun modernleşme kıstasında en önemli nokta olarak, kişi başına düşen gelir miktarı ele alınmaktadır. Sosyologlar, siyaset bilimcileri bugün, bir memleketin modernleşmede eriştiği aşamayı fert başına düşen gelir miktarıyla tayin etmekte, bunu bir ölçüt olarak kullanmaktadırlar. Atatürk'ün ekonomik refah üzerinde durması ilginçtir."

Atatürk'ün modernleşme fikri XIX. yüzyıldan beri gündemde olan inanca uygundur. Yani, en medeni toplum, Batı toplumudur. Öyleyse, Türkiye Batı toplum düzeyine erişmek için, özellikle onun ekonomi ve sosyal değerlerini örnek alacaktır. Batılılaşma esastır.

Halbuki bugün sosyolog ve siyaset bilimcilerin ortaya koydukları gerçek şudur: Modernleşme, Batılılaşma demek değildir. Batı, belki tarihte en ileri modernite örneği ortaya koymuştur. Bu modernite örneğinin ortaya çıkmasından tarihî-sosyal değişimler sonucu dünya görüşünde radikal bir değişim söz konusudur. Hümanizma, Kartezyen felsefe yani Descartes'ın agnostik felsefesi, akıl ve mantığın kabul edemeyeceği bir şeyi kabul etmeme, her hükmü şüpheyle inceleme, dinî dogmalar karşısında dahi aklî incelemeyi önceleyen dünya görüşüdür.

Hümanizm, Batı'da dinin, dinî inancın bir vicdan işi olduğunu ileri sürmüştür. Martin Luther İmparator V. Karl'ın önünde sorgulanırken, bir aralık yenik düşmüş, başını eğmiş, fakat sonra başını kaldırarak, "Ben vicdanımın emrettiği şeye karşı gelemem," beyanında bulunmuştur. Yani, Protestanlık kilisede ruhbanın Tanrı ile aracı olma iddiasına karşı vicdan hürriyetini savunan bir görüş olarak, hümanizm ile ortaya çıkmıştır.

Yine Batı'yı yapan, Batı modernitesini belirleyen husus, insanın hür olarak doğduğu fikridir. Her insan doğarken birtakım haklarla topluma katılmaktadır. Bu fikir ilkin XVI. yüzyılda Fransız siyaset bilimcisi Jean Bodin tarafından öne atılmış ve bu fikir Fransız Büyük Devrimi'nde meyvesini vermiştir. İnsan hakları, her insanın terk edilemeyecek mutlak hakları, özgürlük, yine hümanizmin getirdiği radikal bir fikirdir.

Başka önemli bir nokta Batı medeniyetinde, korporasyon fikridir. Ekonomik gelişmeyi, refahı getiren bir kurum olarak korporasyon XVI. yüzyıldan itibaren büyük anonim kumpanyalara vücut vermiştir. Şahısların verdiği paylarla kurulan ve kendi başına var olan şahıslara bağlı olmayan bir kurum olarak, XVI. asırdan itibaren Avrupa'nın dünyada yaptığı büyük koloniyal gelişimlerin temel kurumudur. Avrupa'da XVI. yüzyılda kapitalizmin doğuşunda temel müessese olarak görünmektedir.

Avrupa *modernitesi* kültür değişimleri sonucu tarihî bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.

Burada ilginç bir teoriye değinmek isterim. Bir Amerikalı oryantalist korporasyon fikrinin Batı'ya İslam'dan geçtiğini iddia etmiştir. Şöyle diyor, "Anonim bir sermayenin oluşumu, İslam'da vakıf kurumunda görülür. Vakıf yapılan para yahut toprak Tanrı'ya vakfedilmiştir. Tanrı için hapsedilmiştir. Vakıf ebedidir, hiçbir şahıs, hükümdar bile müdahele edemez." Vakıftaki bu prensibini yani yatırımın anonimliği ve devamlılığı prensibini XII. yüzyılda Fransisken rahipleri almışlar. Haçlı seferlerinden sonra, Suriye'de kurulan Haçlı devletleri, İslam âlemiyle sıkı medeni münasebetlere girişmişlerdi. O zaman *modernite* İslam ülkelerinde idi; dünyada en ileri medeniyet, en müreffeh toplum, İslam âlemindeydi. Batı, İslam âlemini taklit ederek, onun kurumlarını benimseyerek, teknolojisini, fikirlerini alarak hamle yaptı; Avrupa skolastiği İspanya medreselerinde okuyan Hristiyan filozoflarınca modernizasyona, İslam'la temas yoluyla erişmiştir. Bu bilim âleminde kabul edilen bir gerçektir. Demek ki, moderniteyi o asırlarda İslam toplumu temsil etmekteydi.

İslam dünyasının, Asya'nın kervan ticaretini bertaraf eden büyük Avrupa ticaret kumpanyaları, korporasyon yoluyla kurulmuştur. Böylece, bireysel sermayeler bir araya geliyor ve büyük teşebbüsler ortaya çıkıyor.

Sonuç olarak diyebiliriz, "modernite" bir değildir. Avrupa bilinen tek moderniteyi temsil edemez. Eisenstadt ve Schluchter'in üzerinde durdukları nokta şudur: Batı medeniyeti yegâne modernite değildir. Birçok moderniteler vardır. Burada tabii bu teoride Atatürk'ün görüşüyle çelişki ortaya çıkıyor. Eisenstadt ve başkalarının birleştiği nokta; Batı kurum ve kuruluşlarını, zihniyetini, teknolojisini alan başka medeniyetler tam Batılılaşmış bir toplum örneği ortaya koyamıyorlar. Tam ve mutlak bir sosyal değişme mümkün değildir. Devrimler ne kadar kapsamlı, hızlı ve otoriter olursa olsun bir toplumu tam anlamıyla Batı örneğine çeviremez, (Eisenstadt). Alıntılar, o toplumun gelenekleri, dinamikleri içinde ancak yeni şekillere vücut verir. Bu sosyologlara göre özetle, Batı medeniyetini taklitle yahut ondan iktibas edilen kurumlarla, bir toplumu topyekûn başka bir şekle, Batı örneğine döndüremezsiniz.

Türkiye'nin deneyimi, modernleşme için çok ilginç bir misaldir. Evet Atatürk, "Batı'nın tüm müesseselerini, mutlak bir şekilde şapkasından fabrikasına kadar alacağız ve hızla bir Batılı toplum meydana getireceğiz," demişti. Felsefesi, hareket noktası, hedefi buydu. Fakat bugün gerçekte ne görüyoruz, seksen sene sonra Türkiye'de öyle bir toplum ortaya çıkmamıştır. Sosyal parçalanma, tezatlar, çatışmalar, darbeler topluma bambaşka bir manzara vermiştir. Bu, sosyolojinin bugün Türk toplumunda tespit ettiği inkâr

edilemez bir gerçektir. Bunu sosyolog Ziya Gökalp daha XX. yüzyıl başında II. Meşrutiyet'te ifade etmişti. Yani Gökalp'e göre, "Bir toplum, bir organizma gibi kendisini, kendi kültürünü bozulmadan, dışarıdan bir müdahele olmadan devam ettiren bir bütündür. Kültürü, örf ve âdât, o topluma özgü tüm ögelerin organik bütünlüğü oluşturur," diyordu. O, Mustafa Kemal'le gelişimci bir değişim planı sunmak istiyordu. Mustafa Kemal Cumhuriyet'i ilan ettikten sonra, Ziya Gökalp'e faal bir mevki vermedi. Mustafa Kemal hızlı ve radikal değişime inanıyordu.

Evet, şimdi bir nebze de İslam'a dönelim. Eisenstadt, gelişme teorisindeki yeni yaklaşımların ışığı altında, "Kemalist inkılabın" özelliklerini bir yazısında tartışma konusu yapmıştır. Klasik evolüsyonist sosyoloji, çağdaşlaşma, aklilik (rationality), özgürlük ve ilerleme (progress) gibi birtakım değişmez temel kavramlarla hareket ederken, geleneksel ve modern toplumların karşılaştırmalı sosyolojik incelenmesi, her toplumun sosyal, kültürel, teknolojik, ekonomik çevrede mevcut tarihî verileri önemle göz önünde tutmak gereğine parmak basmakta; büyüme ve değişmeyi hazmetme kapasitesi bakımından, geleneksel toplumların çok daha sınırlı ve dışlayıcı bir karakter sergilediği gözlemlenmektedir. Eski modernleşme teorisi, klasik çizgide evrim teorisini izleyerek geleneksel toplumların, ekonomik, siyasal ve toplumsal kurumlarda belli bir gelişme çizgisini izlemesi sonunda, toplumlar arasında bir fark kalmayacağı ve bir tek medeniyetin, yani Batı medeniyetinin, bütün medeniyetlerde egemen duruma geleceğini iddia ediyordu. Fabrikalar, demiryolları yapılması, eğitimin rasyonalist esaslara göre örgütlenmesi halinde, tam anlamıyla batılı "Modern Türkiye" doğacaktır, inancı vardı.

1950'lere doğru, gelişmekte olan toplumlar üzerine yapılan araştırmalar gösterdi ki, yukarıda söylenen algılamalar gerek modern, gerekse modernleşme yolundaki toplumlarda, farklı özgün değişimleri açıklamaktan uzaktır. Modernleşmede çeşitli sosyo-demografik yapısal göstergeler, geleneksel toplumun sadece ne dereceye kadar çözülme yolunda olduğunu göstermiştir. Bunları belirtmek gerek, çünkü bugün Türkiye'nin eriştiği toplum manzarası, kaygı vericidir. Yani, objektif bir gözle bakılırsa, Türk halkı bugün kültür bakımından, zihniyeti, dili, davranışı bakımından, birbirini dışlayan, âdeta iki ayrı topluma bölünmüştür. Geçenlerde gelenekçi arkadaşların, bulunduğu bir toplantıya gitmiştim, içeri girdiğim zaman, benimsemediler. Çünkü, "Oraya girerken, 'Selamün Aleyküm' diyecektin", diye beni uyardı. Bu durum "çok kültürlülük" değil, bir kültür çatışmasıdır. Sosyolog Eisenstadt'ın müşahedesi ilginçtir, okuyorum:

"Geleneksel yaşam biçimlerinin sadece ortadan kaldırılmış olması bir modern toplum gelişimini garanti edememekte; geleneksel ailenin, cemaat hayatının hatta siyasi yapıların tahribi çoğu zaman kargaşanın, sosyal çöküntünün, suçluluğun artması ve anarşiyle sonuçlanmaktadır. Oysa bazı memleketlerde modernleşme, geleneksel semboller altında başarılabilmiştir. Böylece geleneksel toplumun ne olduğu, modernleşme araştırmalarında, ön planda bir araştırma konusu haline gelmiştir. Sonuçta görüldü ki, gelişme durmasa bile farklı toplum modelleri ortaya çıkmaktadır."

Eisenstadt'a göre, Türkiye'de demokratik rejimdeki istikrarsızlığı, askerî darbe ve baskıları, göç , hızlı şehirleşme ve gecekonduları, kamu ve özel sektörde yaygın suistimalleri, kamu medyasının ölçü dışı etkinliğini, sağlıklı bir gelişimle açıklamaya imkân yoktur. Türkiye'nin kendine özgü tarihî koşullarından kaynaklanan bu durum objektif bir yaklaşımla analiz etmek gerek. Eisenstadt'a göre, Batılılaşma felsefesini ve uygulamaları getiren grup, bürokratik bir aydınlar grubudur. CHP tek parti sisteminde bu grup, halk üzerinde vesayetçi otorite oluşturmuştur. Oysa Türkiye'de objektif kurallar ve yasalar üzerine dayalı bir siyasi sistem yerleşmelidir.

Değerli siyaset bilimcisi Metin Heper meslektaşımız şöyle diyor, "Atatürk döneminde karizmanın sübjektif bir modele dönüştüğü ileri sürülmektedir. Başka bir deyimle Atatürk, kaynağı Fransız İhtilâli'ne giden millî irade, popülizm, devletçilik biçiminde ifadesini bulan değerleri devlet kontrolünde bir eğitim programıyla yetiştirdiği aydın-bürokrat grubuna emanet etmiş ve onların eliyle gerçekleştirmeye çalışmıştır."

İslam yanlış anlaşılmaktadır. İslam gerek müesseselerinde, gerek toplum hayatında, hatta hukukunda çok cepheli bir dindir. Bir medrese İslam'ı vardır. Bu teolojiye dayanan; akli münakaşaya kapalı bir İslam'dır. İslam'a katı akideler içinde hüviyet kazandırmıştır. Fakat bunun yanında özellikle XI. asırdan sonra, İslam tasavvufla yumuşamış, tasavvufla katı sınırları aşmış bir dinî görüşe sahip olmuştur. Bu, medrese ilahiyatına karşı bir İslam'dır. Kur'ân'ın tefsirinde dahi, tasavvufi tahlili ve uyumu bulmaktayız. Anadolu'da Türk toplumu İslam'ın bu tasavvufla kaynaşmış şeklini benimsemiştir. Daha ilk zamanda, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında, İznik'te ilk medrese kurulduğu zaman müderris olarak Orhan Gâzi, Davud-ı Kayserî'yi tayin etmiştir. Davud-ı Kayserî medrese ulemasının "zındık" diye dışladığı, İbnü'l-Arabî'nın *Fusûs* adlı kitabını şerheden bir âlimdir. Halk seviyesine inerseniz, bizim İslamiyetimiz Yunus Emre'nin, Kaygusuz Abdal'ın, Pir Sultan Abdal'ın İslam'ıdır. Demek istiyorum ki, bir tek İslam yoktur. Bugün Türk

İslamiyeti, Türkiye'deki inandığımız İslamiyet, İran'daki İslamiyet'ten yahut Mısır'daki, Kahire'deki el-Ezher Medresesi İslamiyet'inden farklıdır. Pakistan'a bakınız, Mevdûdî'nin medrese ilahiyatı yanında Kemalist görüşleri, Türkiye'yi taklit etmeyi tavsiye eden aydınlar vardır.

Sözlerime son vermeden şunu belirtmek isterim. Bugün toplumu, siyaseti heyecanlandıran, birbirine düşüren, çatışma haline getiren görüşleri, bilim ve sosyoloji yoluyla aydınlatmak ve lüzumsuz bir bağnazlıkla birbirimize düşmek yerine sosyolojik tahliller yoluyla uzlaşmaya gitmek zorundayız. Birtakım katı politikalara körü körüne bağlanacak yerde, anlayış ve tahlil sonunda bütün bu bağnazlıkların anlamsız olduğunu göreceğiz. Ben inanıyorum, sayın Pultar'ın girişimi, bu yolda ilktir ve çok hayırlı bir çığır açmıştır. Ve ben bu faaliyete bir nebze olsuna katkıda bulunabildiysem mutluyum. Hepinize teşekkür ederim.

HALİL İNALCIK'IN TALÂT SAİT HALMAN TARAFINDAN TOPLANAN BAZI ŞİİRLERİ*

KEMER'DE SABAH

Ne güzel bu sabah, ne güzel
Penceremden dolan
Deniz kokan bu meltem,
Semaya arka vermiş devler gibi Toroslar,
Bir seylâbe gibi sahile akan,
Ve safran renkli top portakallar
Asılı durur hıyabanlarda...
Bu sabah ne kadar güzel, ne kadar
Ağlatacak kadar.

***

Uykudasın derin nefeslerle
Kımıldar göğsün hafif hafif,
Kıvrımları çarşafın
Sarılmış vücuduna, yayılmış kumral saçların

Beyaz omzuna.
Güvercinler gibi sokulmuş birbirine
Minik ayakların.

***

Tanrım bu sabah ne kadar güzel, ne kadar
Ağlatacak kadar.

---

* Talât Sait Halman, Bilkent Üniversitesi.

BİR HİKÂYE

ABDÜLHAK HÂMİD'İN HATIRASINA

Cam göbeği bir akşam semasında
Lüksemburg Bahçesi'nde
Bir âfet oturmuş havuzun kenarında
Sıvamış mavi pantolonunu
Salmış ayaklarını suya,
Titreşir serinliğin şehveti
Beyaz bileklerini öpen dalgacıklarda,
Sardı bakışlarım öylesine sardı onu
Birleşti gözlerimiz bir an
Cam göbeği akşam semasında
Değişiverdi birden dünya...
Ağaçlar nefti safran koyusu çiçekler
Çocuklar pes-pembe yanaklı
Tatlı mı tatlı...
Renoir aksetti o dem
Cam göbeği Lüksemburg semasına...
Açılır beyaz bileklerinden halkalar suda
Semada uçuşur deli deli kırlangıçlar...
Süzüldü biri havuza
Daldı şimşek gibi birden
Değdi göğsünü suya, ve sevinçle fırladı semaya tekrar
Uçtu, uçtu genişleyen halkalarla
Bir nokta oluncaya
Lüksemburg semasına...

KANUNÎ SÜLEYMAN'IN HÜRREM'E HİTABEN YAZDIĞI, "MÂH-I TÂBÂNIM" GAZELİNE

"Âb-ı rûyum anberüm varum habîbüm mâh-ı tâbânum
Enîsüm mahremüm varum güzeller içre Sultanum"
***
"Kapunda çünki meddahum seni medhiderüm daim
Yürek pür-gam, gözüm pür-nem Muhibbî'yem hoş-elhânum"
***

HALİL İNALCIK'IN NAZÎRESİ

Gecem hem gündüzüm mehtâb-i leyl-i târ-i giryânım
Bahârım ebr-i nisanım açılmış gonca-pistânım

Güzel yüzlüm fidan boylum sözü talu gözü âhum
Bulunmaz vaslına fırsat benim pür-işve ceylânım

Geceyle işaretim gündüz safâ-yı hatırım canım
Benim şi'rim benim şarkım benim feryâd-ı süzanım

Kalem kaşlım, gümüş tenlim, gözüm nûru güzel yavrum
Kitâbım tâ ezelden hakkedilmiş levh-i tâbânım

Şikago'da şeb-i hasrette nâlân olduğum demler
İniltim gözyaşım hem ağlıyan şem'-i şebistânım

Nice sevmiş nice öğmüş Süleyman Hurrem'i candan
Meded hey Hurrem-i devran ne şair ne Süleymânım

Chicago, 1990

ORTAKÖY, 1993

Rusühi Bey, Mordahay, Sergis Efendi'nin
Selvi-endamlar dolaşan,
Nihavend gazeller taşan
Kat kat konaklarından,
Yükselir bu akşam çılgın tam-tamlar
Sallanır, yuvarlanır kızlar oğlanlar...

***

Teknelerin dibinde deniz anaları,
Denizi emen billur yuvarlaklar;
Uzaklarda boğazın karanlığında
Donanmış geçiyor başka bir dünya...

***

Habersiz Ortaköy'ün çılgın rüyasından
Bu gençler deryasında bazen,
Köşeyi dönenlerden bir bey geçer
Tombul hanımıyla beraber...

***

Tanrım, ne güzel bu akşam,

Bu hâyuhûy, bu kızlar...
Elmas taneleri köprüde
Avizeler, yıldızlar...
Lâhutî bir mücevher
Lacivert sular ortasında
Ortaköy Camii ser-be-ser...
Köşelerde nûrânî sütunlar
Bu dünyaya yabancılar...
Şahane çeşmesi Ortaköy'ün pür-satvet
Padişahlar asrından,
Ağlar gibidir, giden çağlara hasret...
Birden hoparlörden
Yankılar Allahüekber
Bastırır hâyuhûyunu gafillerin...
Demir parınaklığın mâverâsında
Avluda lâhavler çeken
Ezanla salâta giden
Emekliler, emeksizler...

***

Kenarda kalın zincir
Demir babalar
Üzre oturınuş
Blucinli kızlar,
Bir elinde pepsi,
Bir elinde kumpir...
Ötede yağma ekonomisine
Şimşekler çakar
Eski solcular...

***

Arkada köşecikte kitap sergileri,
Rengârenk kapaklar,
Marx'tan Pasquaglia'ya kadar,
Yan yana, üst üste
Gözümün nuru kitaplar.

***

Bir yağmur çiseler aniden,

Mavicinli kızlar, delikanlılar
Kaçar tenteli kahvelere
Tavla şakırdayan...

***

Sıyrıldım bir an
Uğultudan, ezandan,
Kahkahalardan, taş sütunlar gibi
Kaldım boşluğunda zamanın;
Mahşerin sessizliği,
Birbirine sarılmış eller, vücutlar.
Sessiz kahkahalar.
Neden, neden Tanrım mutluyum ancak
Elimde sıcak eli onun
Olduğu zaman;
Kalbimiz avucumuzda atan,
Bakışıp deriz
Durmasın bu an...
Şimdi solmuş resimler gibi
Geçmiş zaman.

Kaynak: *Kültür ve Sanat Dergisi*, Türkiye İş Bankası, Sayı: 36, Aralık 1997, s. 4-9.

Şair ve Patron kitabım Sayın İskender Pala tarafından eleştirildi. Bunun üzerine bu beyti yazdım:

Ben bekler iken bir nice takrîz balalardan
Gelmiş bize bir darbe-i ta'riz Palalardan

ŞAİR KİMDİR?

Kendi başıma kalıp düşlere daldığım zaman sormuşumdur. İnsan ne zaman şairdir? Gerçek şair kimdir? Her insan yaşamının bazı anlarında şairleşir. İnsan, yaşamının bazı müstesna anlarında o bencil egosundan sıyrılıp, doğaya, kâinata, Tanrı gibi yukarıdan bakabilir. O anlar, insanın öteki canlılar gibi sırf yaşamını sürdürme içgüdüsüyle koşuştuğu zamandan ayrıdır. O anlar, öteki insanların doğaya sırf bencil duygularla koşup, didindiği zaman değildir. O anlar, insanın bir çiçeğin hayranlık veren güzelliğine, kopup gelen ve kıyıda bembeyaz dağılan dalgalara sakin bir gecenin derinliğinde pırıldayan

yıldızlara, ya da bir çocuğun o içten gülümsemesine, bir gecenin sonunda ufku aydınlatan ışıklara, ya da sevgilinin güzel hatlarına bakıp da maveraya uçtuğu anlardır. O anlar, şiir anlarıdır. O anları, sanırım, yalnız şairler yaşar. Yunus yaşar, Karacaoğlan yaşar. Acaba hayvanların da böyle anları olur mu, diye düşündüğüm olur. Dişisini inanılmaz melodilerle çağıran kuşcağızdaki yaşam sevinci, yaşam coşkusu şairâne değil midir? Sıradan insanın günlük hayatın hay u huyunda, acaba hiç böyle anları olur mu, diye düşünürüm. Bebeğin dudaklarına göğsünü veren annenin o muhteşem anı, o derin şefkati, gerçekten bir şiirdir. O, bunun hazzını yaşar ama onu ifade etmez. Şair, insanlar arasında doğada olmayanı yaratan gerçek yaratıcıdır. Tanrı herhalde bir şair olmalı. Tanrı yarattığı güzelliklere yukarıdan bakıp sürekli haz içindeki varlık olmalı. O, en güzeli, en mükemmeli yaratmaya özenmiyor mu şair gibi? Bütün canlılar dar bir varolma kaygısı içinde esirdir. Ama öyle bir insan var ki, ya da insanda öyle anlar var ki Tanrı gibi hürdür, duyar ve yaratmak ister. Tanrıyla yarışır, Tanrı'nın yarattığı doğanın üzerinde hiç bilinmeyen, hiç görünmeyen şeyi duyar, onunla coşar, tanrılaşır. İşte o şairdir.[1]

1 *Kültür ve Sanat Dergisi* (Türkiye İş Bankası), sayı 36, Aralık 1997, s. 4-9.

PROF. DR. HALİL İNALCIK HAKKINDA MESLEKTEŞ VE ÖĞRENCİLERİNİN DÜŞÜNCELERİ

PROF. DR. ELIZABETH ZACHARIADOU (YUNAN GİRİT ÜNİVERSİTESİ)

Halil İnalcık'ı ilk olarak 1958'de, Londra'da Wittek'in seminerinde gördüm. Wittek'in öğrencisiydim; seminerde anlattıklarından, konulara hâkimiyetinden çok etkilendim. Biraz da sinir oldum, çünkü Wittek, İnalcık'tan hayranlıkla bahsediyordu (gülüyor)... Wittek zor insandı ve çok az kişiye hayranlık duyardı.

Öncelikle İnalcık, yaptıklarıyla Osmanlı tarihine bakışı ve Osmanlı'nın algılanışını değiştirmiştir. Öğrencilerime muhakkak okumaları için makalelerini veririm; ilk okuyuşta anlamak biraz zordur, önce onlar okur, sonra beraber okuruz. İnalcık'ın çalışmaları olmadan Osmanlı tarihi anlaşılamaz. Bunu ilk söyleyen de ben değilim, sanırım.

İnsan olarak cömert, bilge ve çok içtendir. Zamanının çoğunu hiç sakınmadan başkalarına verir, yardım etmek için her türlü fedakârlığı yapar.

PROF. DR. MADELEINE ZILFI (MARYLAND ÜNİVERSİTESİ, ESKİ ÖĞRENCİSİ)

Chicago Üniversitesi'ne ilk gelişinde Halil Bey'in öğrencisi oldum, eğitimimi tamamladı. Onun Chicago Üniversitesi'ne gelişi, Ortadoğu Araştırmaları ile ilgilenmesi bizim için büyük bir şanstı.

Sanırım en önemli özelliklerinden birisi de yaptığı çalışmalarının raf ömrünün uzun olmasıdır. Diğerleri iki yıllık işler çıkarırken onun makalelerini okumadan tarih yapılamaz. Eserleri klasikleşmiştir. Hiçbir zaman yüzeysel

değildir, derinlemesine araştırır, tarihi araştırmalara sürekli kanıtlar, sunar ve onun vardığı fikirler hakkında şüphe duyamazsınız. Her araştırmanızda onu okumanız, ona başvurmanız gerekir. Ortaya koydukları eskimez, zamana direnen eserlerdir.

PROF. DR. SURAIYA FAROQHI (MÜNİH ÜNİVERSİTESİ, HALEN İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ)

İnalcık bizim alanda çok merkezi bir konumdadır. Bir yanda bilgisinin zaman içindeki genişliğine, öte yandan tarihin çeşitli dallarındaki bilgisine hayranım; onun sahip olduğu konuma benim anladığım kadarıyla bizim alanda başka kimse sahip olamamıştır. Bazı insanlar bilmediğini gizler, uydurur; hoca eğer kazara bilgisi yoksa uydurmaz.

GRIGOR BOYKOV (BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ)

Hoca ile master yaptım, doktoraya başvurdum. Onunla çalışmak bizim için büyük bir şans; Bulgaristan'da herkes onun yazılarını okur, referans verir, çok meşhurdur. *Klasik Çağ* ve *Fatih Devri Üzerine Tetkikler* kitapları Bulgarca yayımlandı. Birkaç sene önce Sofya Üniversitesi'nden onur ödülü aldı. Bence Bulgaristan'da Türkiye'den daha meşhur, burada kendisine gerektiği kadar önem verilmiyor. O, hangi konu olursa olsun yazı yazmıştır ve onun eserlerine başvurmak zorunludur.

MARIYA KIPROVSKA (BİLKENT ÜNİVERSİTESİ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ)

Hoca ile çalışmak büyük bir onur, kabul edileceğimizi düşünmüyorduk, çok şaşırtıcı ve sevindirici oldu. Hoca ile çalışmak için Bulgaristan'dan geldim. Balkanlar'daki hocalar gerçekten onun yazdıklarına çok saygı gösteriyor, herkesin başına geldiği gibi eleştirenler de vardır ama Balkanlar'da Halil İnalcık adını herkes bilir. Çok iyi bir hocadır, öğrencilere rehberlik eder, ilgilenir, zaman harcar, özel sorunlarımızı dinler. Osmanlı tarihi çalışanlara kendini âdeta adar, onlara çok değer verir ve umut besler.

PROF. DR. HOWARD REED
(ABD, EMEKLİ CONNECTİCUT ÜNİVERSİTESİ)

Çok cana yakın ve mütevazıdır, herkese yardım eder. Kafasında çalıştığı beş kitap vardır ama yine de sizinle ilgilenir.

Ömründe iki-üç Nobel kazanan adam, iki-üç birinci sınıf tarihçi tanıdım; örnek verirse iki kere Nobel alan Linus Pauling, tarihçi Arnold Toynbee. Halil Bey, McNeill... Ortak özellikleri meraklı, ilgili, mütevazı ve dost insanlar olmaları. Sanıyorum bu nüve olmasaydı böyle önemli çalışmaları yapamazlardı. Halil İnalcık'ı kaç kere ter içinde başbakanlık arşivinde gördüm, gözü kör olacak ama bakıp anlamaya çalışıyor. (Ağlıyor) Çok nadir rastlanacak özel insanlardandır.

PROF. DR. MARK L. STEIN
(ESKİ ÖĞRENCİSİ)

Chicago'da, Muhlenberg College'de Prof. Dr. Halil Bey'in öğrencisi oldum. Hocayı nasıl tanımlarım? (Gülüyor) Halil Bey tanımlanması zor bir insandır; tek tek belgeler üzerinde inanılmaz araştırmalar, çözümler, tetkikler yapar. Sonra sizden de aynı standardı bekler.

Bir proje üzerine kafanızda bir fikir varsa her defasında size yardım eder. Öğrencilerine baktığınızda belirli bir stil görürsünüz. Hepimiz ondan metodolojiyi, belgeleri gerektiği şekilde incelemeyi, doğru tahlil etmeyi öğrendik.

Harvard'da onuruna düzenlenen sempozyumda söylenen şu söz bence de çok doğrudur: "Onun çalışmalarını çıkarır ve bir kenara koyarsanız Osmanlı tarihinde hiçbir şey kalmaz." Bence Osmanlı tarihine katkısının yeri doldurulamaz. Osmanlıları zannediyorum ki daha geniş bir yere yerleştirmeyi, dünya tarihi içinde çok önemli bir yere konumlandırmayı başardı.

PROF. DR. İHSAN DOĞRAMACI

Bilkent'te hiçbir bölümü, bölüm açayım da hocaları çağırayım diyerek açmadım. Bölümü açar, hoca ararsınız, mevcudun iyisini alırsınız, bu alana yetmez. Bu yüzden bölümü açmadan önce dünya ölçüsünde birinci sınıf birisini arar –ister Türk ister yabancı olsun- ve sonra bölümü oluştururum. Hoca gelene kadar tarih bölümümüz yoktu. Halil İnalcık, Osmanlı tarihinde dünya otoritesi... İnalcık, Chicago, Princeton, Harvard, Columbia'da hocalık yapmış, birbirine zıt üniversiteler / ülkeler kendisine fahri doktorluklar vermiş bir

ilim adamı. Böyle bir kişiyi davet ettiğimizde kabul ederse bu, o bölümün onurudur. Hocanın davetimizi kabulüyle tarih bölümümüzü kurduk.

PROF. DR. GILLES VEINSTEIN (COLLEGE DE FRANCE, TARİH PROFESÖRÜ)

İlk olarak 1980'lerin başında Osmanlı tarihi üzerinde çalışırken İnalcık'la tanıştım. Onu ilk defa Hacettepe'de düzenlenen Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi'nde gördüm, sempozyuma ilham veren ve düzenleyen kişiydi İnalcık.

Çok etkileyici, biraz ciddi ve çok fazla gülmeyen bir insan olarak hafızama kaydettim, aramızda çok yaş farkı vardı, bir süre sonra dostluk anlamında sorunsuz bir ilişki sürdürdük ve bu dostlukta ilginçtir, yaş farkını hiç hissetmedik. Onunla ilgili yaygın deyiş, "Osmanlı Tarihinin Babası"dır.

PROF. DR. VICTOR OSTAPCHUK (TORONTO ÜNİVERSİTESİ, ESKİ ÖĞRENCİSİ)

Hem Harvard'da Omeljan Pritsek ve Edward Keenan ile çalışıp hem de Chicago'da Halil İnalcık ile hatırı sayılır bir zaman geçirebildiğim için çok şanslı olduğumu düşünüyorum.

Halil Bey, Osmanlı alanında en ünlü ve en büyük tarihçi olmasının yanında, belki birçok kişinin haberdar olmadığı şekilde gerçekten çok iyi bir öğretmendir. Hatta çalışma imtiyazına sahip olduğum en iyi öğretmendi. Peki, neden böyleydi? Tabii ki temelde engin Osmanlı tarihi bilgisi vardı, ama yalnızca Osmanlı tarihi bilmiyordu. Bazen verdiği derslere hazırlanmak için ne kadar zaman ayırdığını merak ederdim. Dersleri her zaman birçok ilginç bilgi ve fikirlerle doluydu, çok kolay öğrenen ve büyük hazırlıklar yapmadan bu bilgileri aktarabilen biriydi. Bana göre, derslerini diğer profesörlerle mukayese edilemeyecek bir şekilde değerli yapan, öğrencilerine karşı açıklığı ve entelektüel cömertliğiydi. Her oturumu yaratıcılıkla yönlendirirdi.

PROF. DR. MIHAI MAXIM (İSTANBUL ROMEN KÜLTÜRÜ MERKEZİ MÜDÜR, BÜKREŞ ÜNİVERSİTESİ, ESKİ ÖĞRENCİSİ)

Halil Bey, hem Osmanlı tarihçisi hem Osmanlı arşivlerinin büyük bir kişisi olarak benim için modeldir. Kendisi soğuk, meraksız, monoton bir ders vermezdi hiçbir zaman. Bazılarının yaptığı gibi hiçbir zaman okumaz,

doğaçlama anlatırdı. Derslerinde sanki hakikat tapınağındaydınız. Osmanlı dünyası onun gözünde soğuk, ölü değildi, bütün o kişiler yanındaydılar ve akrabalarıydılar sanki... Halil Bey bize hem Fuad Köprülü'den hem de doğrudan doğruya Braudel'den gelen ama yepyeni bir tarih yazım tarzı getirdi. Halil Bey'in Osmanlı tarihi kitabı artık klasik oldu. O, aynı zamanda ilk defa Osmanlı uygarlığının üçlü bir sentezden çıktığını ortaya koydu. Halil Bey Osmanlı sentezini kavram olarak kullanmıştır, kendisi hem Doğu hem Batı tarihini çok iyi bilir, metot olarak Avrupa tarihçiliğinden çok şey almıştır.

Çok ilgi çekicidir, kaynaklara hâkimdir. Bir tarihçinin filolog olması, yabancı dilleri, eski dilleri bilmesi lazım, tarihi bilmesi lazım. Biz tarihçilerin beyni, tarihi canlandıran bir cihaza bağlı ve daima çalışıyor... Yaş itibarıyla bazı şeyleri unutabiliriz ama I. Murad'ın ne yaptığını, eski tarihleri hiç unutmuyoruz. Hoca da öyle, Osmanlı tarihinin olaylarını, resimlerini unutmuyor. Halil Bey'in ansiklopedik bir ufku vardır, Rönesans insanları böyleydi, Nicolai Yorga aynı tipteydi. Hiç durmadan arı gibi bazı şeyler yazıyor. Tarihi yazarken, sadece kendine ait olan tarlayla uğraşmıyor; eski Yunan, Grek-Roma kültürüyle de ilgileniyor.

PROF. DR. YUZO NAGATA
(TOKYO ÜNİVERSİTESİ)

Japonya'da birkaç sene önce yayımlanan 20. Yüzyılın Tarihçileri adlı dört ciltlik kitapta (iki cildi Japon tarihçilere, iki cildi yabancı tarihçilere ayrılmıştı) aralarında E. H. Carr. Marc Bloch ve Fernand Braudel gibi ünlü kişilerin olduğu yaklaşık 40 yabancı tarihçi tanıtıldı. Bu ortak eserde Ortadoğulu tarihçiler bölümünde tek bir kişi, Prof. Dr. Halil İnalcık yer alıyordu.

Prof. İnalcık'ın 1973 yılında yayımladığı *The Ottoman Empire: The Classical Age* adlı eserinin, Osmanlı tarihini öğrenmek isteyen her araştırıcı ve öğrenci için ilk önce okunması gereken klasik bir eser olduğunu vurguladım.

D. Quataert ile birlikte hazırladığı *An Economic and Social History of Ottoman Empire* adlı eserinin yine dünyadaki bütün Osmanlı tarihçilerinin ilk müracaat ettikleri bir kitap olduğunu belirttim. Bu kitap ile artık iyi bilinen Hint Denizi ile Akdeniz vasıtasıyla yapılan Doğu-Batı ticareti yanında, Karadeniz vasıtasıyla Kuzey Avrupa arasındaki ticaretin önem taşıdığına dikkat çektim.

Bence, bütün bunların yanı sıra UNESCO tarafından yayımlanan *History of Humanity*'nin 5. bölümünde İngiliz tarihçi Peter Burke ile editörlük yapması da Halil İnalcık'ın dünyayı temsil eden bir tarihçi olarak kabul edildiğini ispatlamaktadır.

HALİL İNALCIK'LA İLGİLİ DÖKÜMANLAR

"HALİL İNALCIK OSMANLI ARAŞTIRMA MERKEZİ" TANITIM BİLGİSİ

Bilkent Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı Halil İnalcık Osmanlı Araştırmaları Merkezi 2002 yılında kurulmuştur. Prof. Dr. Halil İnalcık tarafından Bilkent Üniversitesi'ne bağışlanan çalışma arşivi dokümanı, Osmanlı tarihi alanında aşağıda konu başlıkları belirtilen geniş bilgi ve belgelere sahip olup, Bilkent Üniversitesi öğrencilerine ve uluslararası standartlarda iş yapan sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerine açıktır. Aynı zamanda ampik temelde teorili tarih yapanlara hizmet vermektedir.

Arap, Beylikler, Bosna, Bursa Sicilleri, devlet, teori, dipolamitak, endüstri, Ermeniler, Yahudiler, esnaf, Fatih Sultan Mehmed, gedik, Halil İnalcık malzeme dosyaları, Halil İnalcık notlar, Iran, Irak, İstanbul, kanunname, kapütilasyon, Kırım, mukataa, nüfus, ölçüler, pamuk, şehir, III. Selim, Tanzimat Devri, tahrir defterleri, temettuat defterleri, tekstil, ticaret, timar, toprak hukuku, Türk filolojisi, vakıf ve Viyana olmak üzere 34 konu başlığında kitap ve makale fotokopileri, ayrı basımlar, notlar, arşiv belgelerinin fotokopileri, kitaplar ve mikrofilmler (100'ün üzerinde) bulunmaktadır (bunlar 74 dosya dolabı kadardır, sayısı bilinmemektedir).

Merkezde referans kaynakları ve çeşitli konularda 500'ün üzerinde kitap bulunmaktadır.

Ayrıca Halil İnalcık'a ait sultanlar, unvanlar, kadı, kanun, şeriat, müftü, ticaret, mallar, sanayi, ipek, Ceneviz, Venedik, vergiler, para, maliye, devlet, semboller, timar, rical, günlük hayat, tabirler, folklor, âdetler, sanat, edebiyat, saray, veraset, saltanat, nedim, musahip, siyasi tarik kronoloji (1300-1600), tarih, coğrafya, toponomi, vekâyinâmeler, Fatih Sultan Mehmed, kurumlar, Araplar, I. Selim, kapitülasyonlar, gazâ, beylikler, Türkmenler, Balkanlar, ticaret, toprak, köy, köylü, toprak, tahrir, reaya, su, Osmanlı Öncesi Cumhuriyet Devri beylikler, salgınlar, dervişler, zaviye, vakıflar, manastırlar, Tanzimat,

batılılaşma, idare, feodalizm, vezir, diplomasi, uluslararası hukuk, ordu, donanma, bahriye, taktik silahlar, seyyahlar, vakanüvistler, diplomatika, bibliyografi, hukuk, kanun, kadı, siciller, vakıf başlıklarında 32 kartoteks çalışma fişi mevcuttur.

HİCOS
HALİL İNALCIK ARAŞTIRMA MERKEZİ'NDE MEVCUT DOKÜMANLAR

Halil İnalcık Osmanlı Araştırma Merkezi Dolap Listesi

NO 01 Cevdet Arşivi, Bosna.
NO 02 Karışık fişler.
NO 03 Atatürk.
NO 04 Kefe ve karışık konulu belgeler.
NO 05 Karışık konulu belgeler.
NO 06 Boş dosyalar ve kırtasiye malzemeleri.
NO 07 Karışık konulu belgeler.
NO 08 Kilitli Tarih Bölümü'ne ait belgeler.
NO 09 Karışık konulu belgeler.
NO 10 Tezler.
NO 11 III. Selim.
NO 12 Fotolar, Viyana.
NO 13 Boş dosyalar ve kırtasiye malzemeleri.
NO 14 Karışık konulu belgeler ve kitaplar.
NO 15 Ödüller.
NO 16 Karışık konulu belgeler.
NO 17 Makaleler.
NO 18 Makaleler.
NO 19 Karışık konulu vesikalar.
NO 20 Karışık konulu vesikalar.
NO 21 Haritalar.
NO 22 Ankara Sicilleri.
NO 23 Karışık belgeler.
NO 24 Karışık belgeler.
NO 25 Tahrir defterleri.
NO 26 Karışık konulu belgeler, ders notları.
NO 27 Timar.
NO 28 Padişahlar (II. Bayezid, I. Selim), Fatih Sultan Mehmed, ticaret.
NO 29 Kırım.
NO 30 İnalcık makaleleri.
NO 31 Şehir Atatürkçülük, Cumhuriyet devri, Tanzimat, âyanlar, Lozan.

NO 32 Kırım, toprak hukuku, mukataa.
NO 33 İran, Irak, Arap Yarımadası, Balkanlar, temettuat defterleri, Antalya.
NO 34 Pamuk, tekstil, gedik.
NO 35 Karışık konulu vesikalar.
NO 36 Karışık konulu vesikalar.
NO 37 Yazma fotokopileri, Âşıkpaşazâde defterhâ-yı Uyvar.
NO 38 Karışık konulu belgeler.
NO 39 Halil İnalcık biyografisi.
NO 40 Vakıf kapitülasyon, endüstri, İstanbul, Bizans.
NO 41 Devlet-teori diplomatika.
NO 42 Karışık konulu belgeler.
NO 43 Çeşitli makaleler.
NO 44 Çeşitli makaleler.
NO 45 Vesikalar.
NO 46 İnalcık biyografisi.
NO 47 Beylikler, ölçüler, Uygur, nüfus.
NO 48 İnalcık biyografisi.
NO 49 Ermeniler, Yahudiler.
NO 50 İslam, Tasavvuf.
NO 51 Çeşitli makaleler.
NO 52 Çeşitli makaleler.
NO 53 Çeşitli makaleler.
NO 54 Çeşitli makaleler.
NO 55 Klasörler.
NO 56 İnalcık makaleleri.
NO 58 Kanunname.
NO 59 Bursa Sicilleri.
NO 60 Bursa Sicilleri.
NO 61 Çeşitli makaleler.
NO 62 Çeşitli makaleler.
NO 63 Çeşitli makaleler.
NO 64 Çeşitli makaleler.
NO 65 Balkanlar, Eskişehir, Burdur kitaplar.
NO 66 İstanbul kitaplar.
NO 67 Mikrofilmler.
NO 68 Mikrofilmler.
NO 69 Esnaf.
NO 70 Ders seminer kasetleri, mikrofilmler, kitap ve makalelerden özetler.
NO 71 Halil İnalcık malzeme dosyaları.
NO 72 Halil İnalcık malzeme dosyaları.
NO 73 Yarım Kalmış Makale kitap notları.
NO 74 Halil İnalcık notlar.

HALİL İNALCIK ÖDÜL LİSTESİ

Büyük Dolap

1. Sofya Üniversitesi Fahri Doktora ödülü ve belgesi.
2. Cumhuriyet Üniversitesi plaketi, 15 Ekim 2010
3. Akdeniz Üniversitesi teşekkür plaketi.
4. Üsküdar Belediyesi teşekkür plaketi.
5. STK 2010 Türkiye Tarih Ödülü.
6. Bursa Tasavvuf Kültürü Sempozyumu katılım belgesi.
7. Popüler Bilim Dergisi onur özel ödülü.
8. Cumhurbaşkanlığı Kültür Sanat Büyük ödülü.
9. AKP Teşekkür plaketi, 10 Şubat 2009.
10. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi teşekkür belgesi, 19 Ekim 2010.
11. TTK Hizmet Ödülü.
12. Icanas teşekkür plaketi, Eylül 2007.
13. Kırım Gelişim Vakfı teşekkür plaketi, 22 Şubat 2009.
14. Polatlı Belediyesi şükran plaketi, 13 Eylül 2006.
15. TASAM Stratejik Vizyon Ödülü, 2006.
16. İhsan Doğramacı şükran plaketi, 2003.
17. Macaristan fahri doktora belgesi.
18. Kültür Bakanlığı Kültür Sanat büyük ödülü, 2002.
19. Bursa Ulusal Kültür Yaşamına Katkı Ödülü.
20. Üsküdar Belediyesi Yılmaz Bayat teşekkür belgesi.
21. Ankara Üniversitesi şükran plaketi, 29 Mart 2006.
22. DTCF şükran plaketi.
23. Soranos Ödülü, 19 Nisan 2002.
24. Mülkiye Büyük Ödülü, 2005.
25. TOBB Bilgi Şöleni'nde verilen alınlık, 6 Ekim 2010.
26. TBMM Onur Ödülü, 30 Temmuz 2008.
27. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı şükran ödülü, 16 Aralık 2000.
28. Manas Üniversitesi fahri doktora belgesi, 14 Eylül 2004.
29. Kültür A.Ş. şükran plaketi.
30. Türk İslam Şehirleri Sempozyumları katılım belgesi, 2011.
31. DTCF 75. Yıl Kutlamaları katılım belgesi ve tabak, 2011.
32. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi fahri doktora belgesi, 30 Kasım 2005.
33. Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü, 1993.
34. Sakarya Meydan Muharebesi 85. Yılı Polatlı Belediyesi belgesi.
35. Uludağ Üniversitesi fahri doktora belgesi, 2 Kasım 1995.
36. Süleyman Demirel Üniversitesi fahri doktora belgesi, 13 Mart 2008.
37. TUİK. Türkiye İstatistik Kurumu Ödülü, 20 Ekim 2010.

38. Kral Faysal Ödülü beratı (Arapça), 2011.
39. 600. Yılında Türkiye-Polonya İlişkileri Sempozyumu Ödülü, 5 Mart 2014.

Küçük Dolap

1. Akdeniz Üniversitesi teşekkür plaketi.
2. Özel Bursa Kültür Okulları teşekkür plaketi, 21 Kasım 2009.
3. Balıkesir Üniversitesi şükran plaketi, 23 Kasım 2000.
4. IRCICA teşekkür plaketi, 2002.
5. Bursa Osmangazi Belediyesi Osmangazi ve Bursa Sempozyumu teşekkür plaketi.
6. ODTÜ Atatürk'ü Anma Törenini teşekkür plaketi, 10 Kasım 2009.
7. ADAM teşekkür plaketleri.
8. Kırım Türkleri Derneği teşekkür plaketi.
9. Kars Valiliği teşekkür plaketi, 27 Aralık 2008.
10. Oğuz Kayı Boyu Halk Bilimi Araştırma Derneği teşekkür plaketi, 11 Mayıs 2004.
11. Bursa Büyükşehir Belediyesi teşekkür ödülü, 14 Kasım 2003.
12. Türk İdareciler Derneği teşekkür plaketi, 10 Ocak 2008.
13. Marmara Üniversitesi 1. İktisat Kongresi teşekkür tabağı, 07 Eylül 2007.
14. Popüler Bilim Onur Ödülü plaketi.
15. Sosyal Bilimler Lisesi Bilim ve Teknoloji Kulübü teşekkür plaketi, 2006.
16. Rotary Meslek Ödülü, 2008.
17. 1. Komondo Tugayı plaketi, 23 Kasım 2011.

Merkezde Bulunanlar

1. Yalova Üniversitesi fahri doktora belgesi, 16 Haziran 2009.
2. Dumlupınar Üniversitesi fahri doktora belgesi, 24 Nisan 2009.
3. Balıkesir Üniversitesi fahri doktora belgesi, 12 Mayıs 2006.
4. Akdeniz Üniversitesi fahri doktora belgesi, 26 Kasım 2008.
5. Cumhuriyet Üniversitesi fahri doktora belgesi, 28 Nisan 2010.
6. Uşak Üniversitesi fahri doktora belgesi, 17 Mart 2001.
7. Bursa Belediyesi fahri hemşehrilik beratı, 15 Ekim 2009.
8. Tubitak Üniversitesi'nden hediye edilen tabak.
9. Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu'nda hediye edilen tabak, 23 Kasım 2006.
10. Türkiye Bilimler Akademisi teşekkür plaketi 2006.
11. VEKAM 46. Kütüphane Haftası teşekkür plaketi, 01 Nisan 2010.
12. DTCF 75. Yıldönümü katılım plaketi, 10 Ocak 2001.
13. Kastamonu Platformu teşekkür plaketi 2004.
14. Türk Dünyası Mimarlık ve Şehircilik Kurultayı teşekkür belgesi, 2010.
15. Osmangazi Üniversitesi'nden hediye edilen tabak.

16. Dumlupınar Üniversitesi'inden hediye edilen tabak.
17. Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi'nden hediye edilen tabak.
18. Çankırı Belediyesi Araştırma Merkezi teşekkür plaketi.
19. Dimitrie Cantemir teşekkür plaketi.
20. Kütahya Miras Günleri Tabaka, 10-11 Ekim 2009.
21. Bursa Belediyesi'nden hediye edilen vazo, 2006.
22. Çini yağdanlık.
23. Çini tabak.
24. 1 adet gümüş vazo.
25. 1 adet çini tabak.
26. 1 adet gümüş ve çini tabak.
27. TÜRKSOY onur madalyası, 12 Şubat 2012.
28. Uluslararası Güvenilir Gıda Derneği plaketi.
29. Erciyes Üniversitesi.
30. Bilkent Üniversitesi Doğum Yıl Dönümü Armağanı, 7 Eylül 2013.
31. Marmara Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi, 7 Eylül 2007.
32. Yapı Kredi Bankası yılbaşı hediyesi kitap ayracı ve Urartular damgası, 2014.
33. TÜRKSAV'ın Türk Dünyasına Hizmet Ödülü, 17 Kasım 2014.
34. TÜBİTAK'ın şükran belgesi, 04 Şubat 2015.

Kasada Bulunanlar

1. Ankara Üniversitesi DTCF şükran plaketi.
2. TTK madalya gümüş renkli.
3. TTK madalya altın renkli.
4. Türk Kara Kuvvetleri İlker Başbuğ'un hediyesi köstekli saat.
5. Macaristan beratı.
6. Macaristan nişanı.
7. Pamukkale Üniversitesi onur nişanı.
8. TBMM Ödülü.
9. Meclis Ödülü.
10. Ordinul Meritul Cultural Ödülü.
11. MSB Vecdi Gönül şükran plaketi.
12. Human Rights Derechos Humanos, 1998.
13. Kral Faysal Ödülü.
14. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi fahri doktora ödülü ve beraatı, 07 Kasım 2012.

HALİL İNALCIK KOLEKSİYONU

Halil İnalcık Koleksiyonu, 1993 yılında Prof. Dr. Halil İnalcık tarafından Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.

Koleksiyon, Osmanlı tarihi (sosyal ve ekonomi) ile ilgili ve birçok dilde (Osmanlıca, Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Fransızca vb.) yazılmış kitap, dergi ve ayrıbasımlardan oluşmaktadır. Materyallerin büyük bir bölümü birinci baskıdır. Ayrıca, tarihle ilgili zengin bir dergi koleksiyonu içermektedir. Koleksiyon, 850 kitap, 2200 ayrıbasım ve 450 dergi sayısıyla 4500 dergiden oluşmaktadır.

Koleksiyon Bilkent Üniversitesi mensupları ve dışarıdan gelen kullanıcılara açıktır. Koleksiyonda kapalı raf sistemi uygulanmaktadır. Bu sistemle, kullanıcı incelemek istediği kaynaklar için görevliye başvurması gerekmektedir. Materyaller, bulunduğu salonda kullanılmak üzere, salonun açık olduğu saatlerde hizmete sunulmaktadır. Koleksiyon, hafta içi 08.30-17.30 saatleri arasında açık, hafta sonları kapalıdır. Yılda 1200-1400 araştırmacı tarafından kullanılmaktadır ve kendine has kullanım kuralları vardır.

Özel Koleksiyon

Özel koleksiyon 1993 yılında kuruldu. Özel koleksiyon materyallerinin büyük bir kısmı müzayedelerden ve sahaflardan satın alınarak, diğer kısmı ise yapılan bağışlardan oluşmaktadır.

Koleksiyon Osmanlı tarihi, Türk tarihi ve Türk edebiyatı ile ilgili nadir eser kimliğini haiz, kitap, dergi, ayrıbasım ve haritalardan ayrıca 7500 kitap, 200 harita, 50 ayrıbasım ve 45 dergi sayısıyla birlikte 450 dergiden oluşmaktadır. Bu bölümde Türk edebiyatı ile ilgili ünlü edebiyat eleştirmeni Hüseyin Cöntürk'ün koleksiyonu da bulunmaktadır. Koleksiyonda kapalı raf sistemi uygulanmaktadır ve hafta içi 08.30-17.30 saatleri arasında açık, hafta sonu kapalıdır. Halil İnalcık Koleksiyonu'ndaki kullanım kuralları bu koleksiyon için de geçerlidir. Her iki koleksiyon Osmanlı ve Türk tarihiyle ilgilenen araştırmacılar için birer ihtisas kütüphanesidir. Gerekli fiziki şartlar temin edilerek korunmaktadır. Bu koleksiyonların öneminin artırılması için sürekli geliştirilmesi gerekmektedir.

DİZİN

A
Abbasî halifeliği 245
Abdullah Cevdet 64, 272
Abdurrahim, A. A. 234
Abdülhamid II 233, 237, 271
Absu 134
Academia Platonica 59, 61
Academie des Sciences Morales et Politiques 63
Adapazarı 134
Adile Hanım 189, 247
Adriyatik 263
Afganistan 88, 202, 205
Afrika onomastiki 24
Agriboz 158
Ahitnâme 110
Ahmed Paşa 150, 255, 263, 264
Ahmedî 10, 140, 141
AIESEE (Association Internationale des Etudes du Sud-est Europeen) 48
Aix-en-Provence 240
Akçakoca 134, 135
Akçura, Yusuf 223, 231
Akdağ, Mustafa 229
Akdeniz 6, 24, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 39, 40, 46, 86, 88, 113, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 151, 156, 159, 160, 161, 201, 202, 204, 217, 228, 229, 232, 236, 241, 257, 261, 309, 313, 314
-Medeniyetleri Tarihi 159
-onomastiki 24
-*Uygarlıkları Enstitüsü* 6, 159, 160
Akgündüz, Ahmet 181
Akkerman 236
Akşehir 9, 17, 145, 211
Akşemseddin 157
Akşit, Bahattin 291
Aktimur Kulesi 109
Akyazı 135
Alâaddin
-Camii 11, 12, 13
-Keykubad I 17, 18
-Köşkü harabesi 11
Alaiye Limanı 15
Alevî
-kimliği 270
-Kızılbaşlar 62
Alexander (Çar) 113
Alfonso V 30
Ali Cafer Türbesi 19
Âlî Paşa 178, 199
Âlî Tarihi 153
Ali Tûsî 59
Aliyev, Haydar 187
Alman
-İmparatorluğu 36
-Oryantalistleri 101
Almanya 66, 92, 198, 201, 222, 249, 250, 251, 284, 285, 286
Alonso, B. Sanchez 33
Altepe, Recep 207, 211
Altınordu
-Hanlığı 149, 151
-İmparatorluğu 148, 255, 256, 257
Altınova 139
Altıparmak Mahallesi 110
Amadeus de Savoy VI 128
Amasya 141, 145, 191, 213, 317
Amedeo VI (Savucalı) 137
Amerika 24, 26, 31, 32, 33, 35, 47, 52, 53, 94, 96, 97, 100, 121, 132, 133, 163, 164, 173, 180, 196, 206, 207, 218, 242, 243, 244, 245, 248, 252, 253, 265, 268, 269, 282
-onomastiki 24
-Sosyal Araştırma Konseyi 35
Amerikan political science yaklaşımı 218

Amirutzes 197
Anadolu 5, 6, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 25, 26, 27, 29, 39, 40, 41, 57, 58, 61, 62, 65, 79, 80, 86, 90, 94, 97, 104, 110, 113, 114, 115, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 153, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 164, 178, 181, 182, 183, 190, 191, 192, 194, 202, 203, 204, 210, 211, 223, 225, 226, 227, 236, 240, 250, 252, 280, 281, 288, 297
-Eti toponimisi 25
-hükümeti 80
-Kavağı 136
-Selçuk Devleti 12, 15
-Türkleri 62
Anapa 117, 126, 130
Anayasası, 1982 67
Andriatis, N. 24
Andronikos (İmparator) 136
Andronikos II 127
Andronikos III 136, 138
Anglikan İngiltere 260
Anglosaksonlar 36
Anhegger, R. 169, 171, 235
Ankara 4, 9, 11, 14, 17, 21, 25, 28, 43, 59, 77, 87, 88, 94, 95, 98, 100, 109, 125, 144, 155, 161, 167, 169, 170, 177, 180, 185, 221, 227, 230, 232, 234, 237, 239, 240, 242, 246, 249, 261, 311, 313, 315
-Halkevi 98
-Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadîme 100
-Yüksek Öğretmen Okulu 221
Annales
-Ekolü 87, 217
-Mektebi 87, 99, 217
Antakya 39
Antalya 15, 94, 312
-Limanı 15
Arabistan 63, 95, 123, 132, 179, 250, 252
-Yarımadası 63, 132
Aragon Hanedanı 30
Aral Gölü 203
Araniti 30
Arap
-Birliği 273
-dünyası 132
-İslamiyeti 55, 270
Archivo
-de Indias 33
-de la Corona de Aragon 32
-de la real Chacilleria de Granada 33
-Historico de Mallorca 33
-Historico Nacional 32, 33
Arı, Bülent 85, 284
Arınç, Bülent 254
Aristo 59, 74
Arnavutluk 4, 30, 103, 104, 136, 234
Arsal, Sadri Maksudi 223, 247
Arslan, Murat 160
Artukoğulları 190, 191
Arvanid
-*Defteri* 100, 101
-Sancağı 234, 236
Âsâr-ı Selçukiyye 18
Astrahan 148, 149, 150, 151, 152, 256, 257
-Ejderhan Seferi 256
Asurlular 39
Asya 24, 35, 56, 58, 88, 92, 147, 150, 167, 170, 172, 190, 192, 202, 203, 205, 206, 213, 215, 223, 226, 227, 231, 232, 243, 250, 251, 257, 258, 262, 263, 282, 295
-Avrupa İmparatorluğu 92
-onomastiki 24
-Tipi Üretim Tarzı 231, 232
Âşıkpaşazâde 56, 58, 82, 135, 137, 191, 226, 312
At Meydanı 60, 263
Atalar, Abdullah 187, 207
Atasoy, Nurhan 238
Atatürk 55, 57, 66, 67, 68, 69, 80, 84, 86, 88, 95, 96, 98, 175, 178, 179, 200, 204, 218, 221, 222, 223, 224, 227, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 266, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 279, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 311, 314
-*Araştırma Merkezi* 67
-*Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu* 67
Atatürkçülük 55, 271, 272, 273, 274, 311
Atay, Hüseyin 252
Atilla 147, 148
Atina 30, 60, 61, 97, 162, 197, 202, 248
-*Akademisi* 60
-Üniversitesi 248
Atina II 162
Atlantik 161
Atmanes 138, 139
Austen, Ralph 245
Avarız
-Defterleri 99
-vergileri 99, 111, 174

Avarlar 147
Avrasia teorisi 205
Avrasya 6, 79, 81, 147, 148, 149, 180
Avrupa 4, 6, 24, 42, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 61, 64, 66, 74, 75, 81, 82, 83, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 103, 113, 114, 115, 118, 126, 127, 128, 131, 137, 143, 146, 147, 148, 150, 152, 157, 161, 162, 163, 164, 167, 177, 178, 180, 182, 189, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 211, 212, 213, 215, 218, 220, 228, 229, 230, 232, 233, 243, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 268, 269, 271, 272, 277, 284, 285, 286, 287, 289, 291, 292, 294, 295, 309
-Asya İmparatorluğu 206
-Aydınlanma Çağı 64
-Birliği 97, 201, 202, 286, 287
-İnsan Hakları Mahkemesi 287
-oryantalizmi 53
Avusturya 117, 131, 152, 204, 220, 259, 260, 286
Ayasofya Camii 111
Aydın 77, 78, 107, 110, 142, 143, 144, 145, 183, 236
-beyi 142
-*Sancağı* 236
Aydın, Nurullah 183
Aydınoğlu Umur Bey 113
Aydos
-Kalesi 5, 134
-Tepesi 134, 137
Âyîn-i Ekberî 171
Azak Kalesi 117
Azerbaycan 6, 144, 146, 187, 190, 191, 192, 315
Azeri Türkleri 148
Aziziye Camii 13

B

Baba Sultan 281
Babaî 227
Baban, Cihad 66
Bâb-ı Âlî 260
Babinger, Franz 224, 235
Bağımsız Devletler Konfederasyonu 258
Bahr-ı Ahmer 95
Bakkalcıoğlu, Ayfer 46
Balabancık Kulesi 109
Balat 111
Balıkesir 109, 175, 189, 221, 223, 314
-Muallim Mektebi 109, 175, 189
Balivet, M. 101, 262, 319
Balkan
-fütûhatı 127
-Savaşları 100, 226
-Yarımadası 153
Balkanique 50
Balkanlar'da Toprak Reformları 86
Balkanoloji 100
Balkapanı 111
Baltık 121, 203, 256, 257
Bapheus
-(Koyunhisar) Savaşı 183
-Kalesi 138
Barbaros Hayreddin Paşa 31
Barcelona 32, 33
Barkan, Ömer Lütfi 5, 86, 87, 161, 217, 227, 233, 239
Barker 129
Barzani 133
Basilli, N. A. 119
Bask 24, 27, 279
-onomastiki 24
Basra 60
Başbakanlık Arşivi 47, 49, 98, 107
Batı
-Akdeniz 31, 86, 228, 257
-Anadolu 29, 86, 94, 97, 110, 139, 142, 161, 164
-Avrupa 42, 202, 220, 230
-Doğu ticareti 41
-emperyalizmi 88
-Hristiyanlığı 60
Batılılaşma 35, 36, 37, 53, 90, 91, 177, 199, 223, 229, 269, 272, 292, 294, 297
Bavyera Kardinali 111
Bayezid I (Yıldırım) 17, 79, 103, 114, 127, 129, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 226, 289
Bayezid II 10, 31, 62, 112, 235, 263, 311
Bayındır, Abdülaziz 237
Baykal, Bekir Sıtkı 9, 222
Beethoven 251
Bektaşî 227
Beldiceanu, Nicoara 235
Belfort 27
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 212
Belgrat 248
Belleten 19, 32, 77, 87, 139, 175, 217
Bennigsen, Alexandre 47, 244
Bergson 228

Berindei, M. 236
Berov 234
Bessarion 61
Beş Köprü 134
Beyatlı, Ahmet 112
Beyatlı, Yahya Kemal 266, 333
Beyaz Rusya 257
Beylerbeyi 44, 105, 110, 156, 169
Beylerbeyi Hamza Bey 110
Beynelmilel Onomastik Merkezi 23
Beyşehir 13, 15, 18, 212
-Gölü 15, 212
Bezzazlar Hanı 15
Bilâd-ı Selâse 210
Bilecik 138, 183
-Kalesi 138
-Tekvuru 138
Bilge Kagan 57
Bilge, Fahri 21
Bilkent Üniversitesi 4, 100, 160, 184, 187, 189, 207, 208, 210, 247, 248, 249, 265, 284, 299, 306, 310, 315, 316
Binghamton 232
Birgivî Mehmed 62, 166, 264, 282
Birleşik
-Amerika 26, 163
-Avrupa 93, 202
Bithynia 182, 183
Bizans İmparatorluğu 40, 42, 104, 125, 190, 191
Bizanslı Rumlar 101
Bizanslılar 20, 40, 61, 134, 135, 137
Bloch, March 227
Bodin, Jean 294
Boğaziçi 204, 238
Boğazkesen (Rumeli Hisarı) 116
Boğazlar 5, 94, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 152, 154, 202, 204, 205, 206
-Genel İdaresi 132
-Mukavelenâmesi 118, 120, 205, 206
-Savaşı 128
Bolayır 127, 128
Bologna 24, 59, 197
Bolşevik Rusya 118
Bolu 17, 135
Borsa, Ivan 47, 48, 49
Borza, H. D. 25
Bosna Hersek 233
Bosphorus Deniz Savaşı 114
Boyacıoğlu Mehmed 44
Boykov, Grigor 306
Bozcaada 114, 116, 117, 122, 130
Bozkurt, Mahmud Esad 178, 200
Brattö, O. 25
Braudel, Fernand 46, 186, 217, 228, 232, 309
Breslau 119
Brezilya 26, 120
British Museum 215
Budizm 91
Bulgaristan 65, 68, 99, 114, 123, 142, 155, 178, 188, 233, 234, 306
Bulut, Mehmet 140
Bumin Kağan 147
Burçak, Berrak 189
Burdelez, Ivana 180, 185
Burill, M. 27
Burke, Peter 159, 241, 309
Bursa 6, 11, 108, 109, 110, 115, 155, 161, 162, 173, 174, 175, 176, 180, 182, 183, 184, 185, 197, 198, 201, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 233, 236, 237, 262, 281, 310, 312, 313, 314, 315
-Araştırma Merkezi 210
-Arkeoloji Müzesi 212
-Ovası 210
-Şeriye Sicilleri 108
Bursalı Hoca-zâde Mustafa 59
Bükreş 248, 308
Büveyhioğulları 167
Büyük
-Çarşı 112
-Millet Meclisi 81, 94, 95
-Nogay 150
-Ortadoğu Projesi 132
-Ric'at 131
-Sultan Hanı 19
Byzantoloji 100

C-Ç
Caferoğlu, Ahmet 24
Calepio 39, 41, 43
Cambridge Üniversitesi 241
Carr, Edward H. 309
Carsten, R. H. 25
Cartulario de San Kugat del Valles 26

Catun 25
Celâlî grupları 209
Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye 65
Cenevizliler 110, 128
Cengiz Han 147, 148, 169
Centralist bureaucratic (merkeziyetçi bürokratik) 105
Centre National 74
Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) 74
Cenup Slavları 25
Cermen onomastiki 24
Cezayir 63
Chambers, Richard 243
Chicago 4, 85, 160, 169, 170, 188, 237, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 301, 305, 307, 308
-Üniversitesi 4, 160, 188, 242, 243, 244, 245, 247, 305
CIBAL (Centre d'Information International sur les Sources de l'Histoire) 46, 48, 50
Cidde 211
Cizye 106, 289
Coatsworth, J. 245
Cocrane, Erich 243
Constantinopolis 125
Cosimo de' Medici 61, 74, 75
Cumhuriyet Halk Fırkası 252
Cyprus Under the Turks 42
Çanakkale 95, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 130, 154, 182, 205
-Boğazı 115, 116, 117, 122, 123, 124, 126, 127, 130, 154
-Zaferi 205
Çandarlı Halil Paşa 110
Çankaya 95, 249
Çarlık Rusya 205
Çelebi Mehmed 103, 108, 114, 115, 116, 145, 211, 262
-Külliyesi 108
Çerkezistan 115, 117, 126, 127, 131, 150
Çift Hane Sistemi 101
Çifte Medrese (Şifâiye) 19
Çihrin Seferi 151, 257
Çin İmparatorluğu 105
Çirmen Savaşı 128
Çubuk Ovası 144

D
Dalan, Bedreddin 238
Danişmandnâme 135
Danişmendliler 16, 22
Darphane Mukataa Defterleri 99
Dârü'l-Adl 172
Dârussaltana 115
Dârülhadis 11, 12
Dârüssaltana 210, 211
Darwinizm 272
Datça 97
Davud Paşa 112, 194
Davud-ı Kayserî 198, 262, 297
Deismann, Adolf 59
Delos Yarımadası 201
Demircioğlu, H. 9
Demirel, Süleyman 313
Descartes 198, 294
Devlet Giray 150
Devrimi, 1908 272
Diderot 251
Diez, E. 12
Dimitrov, S. 234
Dinyeper Kazakları 220
Divân-ı Hümâyun 239
Divân-ı Kebir 10
Divitçioğlu, Sencer 231
Diyarbakır 163, 164
Dobruca 118, 147, 149, 150, 154, 203
Doğramacı, Ali 247
Doğramacı, Emel 240
Doğramacı, İhsan 187, 207, 247, 249, 307, 313
Doğu
-Akdeniz 24, 39, 40, 86, 202, 232
-Anadolu 16, 58, 94, 143, 144, 190, 191
-Avrupa stepleri 115
-Hristiyanlığı 90
-Roma 101, 113, 114, 118, 125, 197, 263
-Roma İmparatorluğu 113
-Rum Ortodoks Kilisesi 61
Dolmabahçe 212, 233, 314
Don Kazakları 255, 256
Don Nehri 131
Don-Volga Kanalı 257
Doral, Halid 19, 20
Döner Künbed 19

Draz Ali
-Kulesi 109, 184
-Pınarı mevkii 184
Dubrovnik 180, 185, 186
Dulkadiroğulları 17, 155
Durkheim, Emile 226
Dünya Akademileri Birliği 68
Dünya Harbi
-I 38, 132
-II 76, 152, 164, 214, 217, 252

E
Eberhard, W. 222
Ebu Hanife 165
Ebu İshak Kazerunî Tekkesi 13
Ebû Mansûr el-Bağdâdî 168
Ebu Said Bahadır Han 11, 17
Ebussuud Efendi 166
Eceabad 116
Ecevit, Bülent 274
Edeb Âli 191
Edirne 61, 114, 115, 126, 127, 128, 129, 130, 154, 156, 157, 164, 166, 172, 198, 209, 210
Efe, Turan 183
Efesus 110
Eflak 25, 142, 220
Eflâtun 13, 14, 59, 60, 61, 64, 65, 68, 198
Eflâtun Pınar 13, 14
Eflâtun Pınar Hitit Âbidesi 13
Ege 31, 97, 113, 114, 116, 117, 121, 122, 125, 130, 131, 132, 159, 160, 202
-Denizi 113, 122, 202
Ege Üniversitesi 159
ehl-i zimmet hukuku 82
Eisenhower, Dwight D. 252, 253
Eisenstadt 90, 105, 230, 238, 277, 278, 282, 291, 295, 296, 297
Elbistan 19, 143, 144
Eldem, Halil Edhem 223
el-Ezher Medresesi 298
Elizabeth (Kraliçe) 260
el-Mansur 32
el-Mâverdî 168
El-Ömerî 15
Emevî halifeliği 245
Emir Eretna 17
Encümen-i Dâniş 65, 70, 78
Endonezya 55, 62, 211, 270, 284
Endülüs 27
Enez 85
Engels 215
Epistola 197, 263
Erciyes 17, 21, 153, 315
Erdel Voyvodalığı 286
Eretna
-Devleti 155
-Hanedanı 155
Ergenç, Özer 188, 248
Ergin, Osman 109
Ermeni 94, 109, 123, 164, 202
-meselesi 202
Ermeniler 42, 94, 310, 312
Erzincan 144
Eskihisar Geçidi 135
Eskişehir 15, 138, 182, 183, 312, 313
Eşrefoğlu
-Camii 15
-Süleyman 15
Eşrefoğulları 15
Eti Devleti 9
Etiler 19
etnik tasfiye politikası 82
Etnografya Müzesi 175
Evliya Çelebi 203
Evrenos Bey 126
Eyüp 112

F
Fas 201
Fâtımîler 195
Fatih Sultan Mehmed 2, 6, 59, 61, 62, 65, 89, 103, 108, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 126, 127, 129, 130, 137, 143, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 165, 169, 171, 173, 175, 183, 194, 195, 197, 204, 208, 212, 224, 236, 255, 262, 306, 310, 311
Fazıl Ahmed Paşa 264
Fekete, Lajos 230, 234
Fener 111
Fenikeliler 41
Feodalizm 90, 182
Ferdinand 31
Ferecik 126
Fernand Braudel Araştırma Merkezi 232

Ferrante 31
Ferry, Dobbs 35
Fetret Devri 116, 129, 210
Fetva kurumu 167
Fındıkoğlu, Z. Fahri 24
Fırat 104, 143, 204
-Nehri 143
Ficino, Marsilio 74
Filip II 33
Filipinler 33
Filistin 26, 132, 133
Fleischer, Cornell 100
Floransa 25, 59, 61, 63, 74, 75, 161, 162, 197, 198, 201, 211, 212, 262
-Akademisi 63, 74
-Devleti 75
Foss, Clive 183
François I 285
Fransa 26, 27, 36, 47, 63, 74, 86, 92, 99, 124, 132, 144, 162, 163, 177, 198, 199, 201, 202, 205, 215, 220, 251, 252, 260, 263, 284, 285
Fransisken Tarikatı 195
Fransız İhtilâli 251, 273, 297
Fransuva I 285
Frigya 39
Fukuyama, Francis 91, 276
Fuzûlî 10, 86, 189, 266

G
Gabain, Anna Marie von 222
Gabriel, Albert 18, 22
Galabov, G. 234
Galata 110, 263
Gandhi 88
Garbî Anadolu 29
Garp Cephesi 90
Garpçılar 64, 272, 273
Garpçılık hareketi 272
Gazâlî 59, 169, 262
Gazâvât-ı Murad Han 155
Gâzi
-Gâzi Çiftliği 95
-Muallim Mektebi 95, 249
Gâzi Rahman 134, 135, 136, 137
Gaznevî 169
Gebizlioğlu, Ömer L. 102
Gebze 135, 136
Gedik Ahmed Paşa 150
Gedik Ahmet Mahallesi 112
Gelibolu 114, 115, 116, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 137, 154
-Limanı 114, 129
-Yarımadası 126, 128
Gelişme teorisi 282
Genç, Mehmet 85, 86, 87, 219
Gennadios II (Patrik) 59
Gerber, H. 174
Germiyan Beyliği 140
Geyve Boğazı 134
Gırnata 31
Gıyâsiye ve Şifâiye Medreseleri 19
Gibbon 100
Gifford, D. J. 25
Gilan 162
Girit Savaşı 117, 122
Girne Kalesi 43
Gnostisizm 63
Gorgios (Trabzonlu) 197
Gökalp, Ziya 57, 66, 77, 226, 296
Göker, Muzaffer 222
Gölpınarlı, Abdülbaki 189
Göreme 20, 322
Göyünç, Nejat 241
Gray, Hanna 245
Greko-Romen medeniyeti 91
Griera, Mgr. A. 26
Guetzevitch, B. Mirkine 118
Gül, Abdullah 265, 266, 317
Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu 252
Gümrük Birliği 201, 202
Gümrük Defterleri 99
Gümülcine 126
Günaltay, Şemseddin 223
Güney
-Amerika 163, 164
-Anadolu 40, 94
-Rusya 46
Güneydoğu Avrupa 91
Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Enstitüsü 50, 51
Günhan 246
Gürcistan 119, 205, 206
Güterbock, Hans 222
Güvenç, Bozkurt 65

Güvenen, Orhan 102, 290
Güzel, Hasan Celal 98
Güzelce Hisarı 114

H
Habîb, Muhammed 169
Habsburg 92
Hacı Bayram Veli 109
Hacı Bektaş 62
Hacı Bey 126
Hacı Kılıç Camii 19
Haçlı seferleri 40
Hadikatü's-Süeda 10
Hadzibegić, Hamid 234
Hagiographique 26
Halasi-Kun, Tibor 241
Halaskâr Gâzi 178
Halep 163
Haliç 156, 157
Halil İnalcık Osmanlı Araştırmaları Enstitüsü 214
Halk Partisi 218, 252, 293
Halkevi 10, 11, 98
Halman, Talât 265, 266
Hamburg 249
Hammer, Joseph von 70
Hanefî-Sünnî İslamiyet 62
Hanioğlu, Şükrü 273
Harborne, William 259, 260
Harvard Üniversitesi 173, 241, 242
Hasbahçe 192
Hasbey Dârülhuffazı 11
Haşim 95, 250
Haşim, Ahmet 250
Hayat Mecmuası 66
Hazar Denizi 147, 149, 152, 162, 212, 256
Hazar Hanlığı 149
Heers 161
Henry III (Fransa Kralı) 260
Heper, Metin 188, 297
Heredot 39
Hereke 136
Heteredoks Alevî Kimliği 54
Heyd, Wilhelm 241
Hırvatlar 101
Hicaz 194, 271
Higounet, Ch. 25
Hill, Sir George 39
Hindistan 80, 88, 125, 144, 163, 164, 168, 171, 172, 205, 211, 215, 284
-Müslümanları 80
Hint
-medeniyeti 81
-Yarımadası 231
Hisar 15, 29, 129, 184
Hitit
-Devleti 14
-panteonu 14
Hititler 13, 223
Hititoloji 222
Hitler Almanyası 258
Hizbullah 63
Hollanda 151, 198, 259, 260, 284
Hollandalılar 32
Horasan 190, 213
Horozlu Han 10
Humeyni 55, 270
Hunlar 203
Huntington, Samuel 89, 218
Huri İslamoğlu-İnan 231, 232
Hurrem Paşa Türbesi 10
Husrev Perviz 168
Hüdâvendigar Livası 87
Hükümdara öğüt (nasîhatu's-selâtîn) edebiyatı 172
Hümanizm 90, 294
Hünkâr İskelesi Antlaşması 119, 252
Hürrem Sultan 266, 300, 301
Hüseyin Paşa Türbesi 10
Hüseyin, Saddam 132
Hwand
-(Honat) Hatun Camii 18
-Hatun Türbesi 18
-Medresesi 18
Hyde Park 242
Hypsu (Absu) 134

I-İ
Imbros (İmroz) Adası 122
Ioannes Paleologos 129
Irak 26, 60, 123, 132, 133, 178, 191, 310, 312
İbn-i Arab Şah 144, 145
İbni Kemal 226
İbni Rüşd 197

İbni Teymiyye 165
İbnü'l-Arabî 62, 198, 201, 262, 297
İbrahim Bey 16
İbrahim Müteferrika 177, 199
İbrahim Paşa (Damat) 177, 199
İcmal Defterleri 100, 107
iconoclasme devri 21
İctihad 272, 273
İdris-i Bitlisî 226
İhvân al-Safâ 60
İktisat Fakültesi Mecmuası 108, 109, 174
İlhanlılar 144, 195
İmam Malik 165
İmam Şâfi 165
İmparatorluk Akademisi 76
İnalcık, Şevkiye 184
İnan, Afet 221, 222
İncesu 21
İncirlioğlu, Emine 291
İnebahtı (Lepanto) 32
İngiliz Arşiv İdaresi 33
İngiltere 4, 6, 40, 44, 80, 88, 90, 92, 120, 121, 124, 132, 163, 195, 198, 205, 206, 226, 259, 260, 261, 284, 285, 286
İnönü, Erdal 159

İplikçi Camii 13
İran 10, 55, 60, 62, 63, 88, 107, 133, 162, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 188, 195, 205, 212, 226, 245, 262, 269, 270, 284, 298, 312
İran İpeği 212
İranlılar 39
İran-Türk saltanat ve hukuk teorisi 168
İrlandalılar 279
İsa 25, 60
Isabel (İspanya Kraliçesi) 31
İsen, Mustafa 108
İskandinavya 26
İskender Bey 30
İskendernâme 10
İslam
-dünyası 52, 55, 132, 167, 252, 270
-medeniyeti 82, 91, 195, 273, 278
-sanat tarihi 11
İslami Ümmet Hareketi 54
İspanyol Navarra 25
İspanyol romans 30
İsrail 132, 133, 174, 188, 202, 248
-Üniversitesi 248
İsrailliyât 272
İstanbul 2, 4, 5, 11, 12, 17, 21, 24, 30, 31, 46, 50, 51, 59, 61, 77, 79, 94, 97, 98, 100, 102, 107, 109, 110-118, 121-127, 129-131, 134-137, 142-146, 152-158, 166, 168, 170, 172-174, 184, 194, 196-198, 202, 204, 205, 210-212, 221, 222, 233, 234, 237-243, 245, 251, 255, 259, 260, 263, 281, 290, 306, 308, 310, 312
-Anlaşması 123
-Boğazı 113, 115, 116, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 130, 154
İstihsan 166
istılâhât Encümeni 66
İştiyak 253
İsveç 26, 162, 199, 213
İtalya 31, 59, 61, 74, 86, 109, 126, 127, 132, 161, 162, 163, 196, 198, 211, 213, 263, 285
İtalyan Calepio 43
İvan (Büyük) 257
İvan III 150, 255
İvan IV 151, 152, 255, 256
İzmir 114, 131, 145, 159, 163, 196, 202
İzmit 134, 135, 136, 138, 139
-Kalesi 139
İznik 21, 109, 138, 183, 184, 191, 198, 213, 297
-Körfezi 191
-kuşatması 183
-Medresesi 198
İzzeddin Keykâvus II 16

J
Japon
-Akademisi 72, 76
-Denizi 147, 152, 203, 204
-İlim Konseyi 76
Jefferson, Thomas 274
Jéraphanion, G. de 20
Juan II 32
Justinian 60
Justinianus II 41

K
Kaçkar 213
Kadı 17, 28, 106, 108, 155, 174, 195, 233
Kadı Burhaneddin 17, 155
Kadı Vildan 195

Kadızâde Mehmed 282
Kadızâdeliler 62, 165, 282
Kafadar, Cemal 85, 238, 241
Kafadar, Gülru 238
Kafkaslar 57, 126, 131
Kafkasya 5, 118, 123, 125, 127, 130, 151, 209, 255
Kahire 143, 144, 192, 211, 298
Kale-i Sultaniye 116
Kalenderî 227
Kalmuklar 150
Kalpaklı, Mehmet 188, 266
Kalvinizm 259
Kampis, Iapo de Promontoryo de 263
Kanada 26
Kandıra 134, 135
Kantakuzenos 136
Kantemir 177, 199
Kanûn-ı Esasi 81
Kanunî Sultan Süleyman 10, 89, 263, 266
Kapadokya 39
Kapalı Çarşı 111
Kara Timurtaş Paşa 140
Karaca Rahman 136, 137
Karacahisar 138, 183
Karacaoğlan 304
Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi 200
Karaçepüş 134
Karaçi Üniversitesi 253
Karadeniz 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 130, 131, 132, 137, 147, 149, 151, 152, 156, 203, 204, 205, 220, 237, 254, 255, 256, 257, 309
Karaman 9, 13, 16, 40, 127, 128, 142, 146, 155, 156, 157, 195
-Beyliği 40
-Seferi 127
Karamanlis 97
Karamanoğulları 12, 16, 17, 142, 153, 155
Karatay
-Hanı 19
-Medresesi 11, 12, 13
Karateriye 142
Kara-Tigin Vadisi 110
Kardak kayalıkları 97
kardeş katli 79, 141
Karesi 113, 125, 126
-Beyliği 125, 126
Karl V 92, 285, 294
Karlo (İspanya Kralı) 31
Karlofça Antlaşması 177, 199
Karpat, Kemal 240
Kartezyen düşünce 64
Karye Kilisesi 110, 111
Kasım Bey 16
Kastamonu 11, 142, 276, 314
Katalonya 27, 30, 33
Katarina (Büyük) 257
Kâtip Çelebi 153
Katolik reformasyonu 90
Kaya, Selahattin 237
Kaygusuz Abdal 297
Kays bin Müllevah 246
Kayseri 9, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 155, 192
-Tarihi 17
-Elbistan 19
Kazakistan 150, 206, 258
Kazan 150, 151, 152, 203, 255, 256
-Hanlığı 255, 256
Kecskemeti, Charles 46, 51
Kefe 115, 117, 163, 236, 237, 255, 256, 311
-Limanı 236
Kestel 183, 210
Keşşaf 15
Keyder, Çağlar 231, 232
Kıbrıs Adası 41
Kılıçzâde Hakkı 64, 272, 273
Kılınç Arslan II 17
Kıpçak İmparatorluğu 147
Kıpçaklar 147
Kırbas 163
Kırç 118
Kırgız 57
Kırım
-Hanlığı 118, 150, 151, 152, 220, 254, 255, 256
-Harbi 205
-Türkleri 258, 314
Kızıldeniz 95, 96, 250
Kiçi Nogayi 150
Kiev 257
Kilikya 39
Kilûdü'l-Bahr (Ecebad) 116
Kilya 236

Kiprovska, Mariya 306
Kirazlı Yayla 180, 185
Kirmanî 262
Kite 183
klasik Selçuk portalleri 16
Kocaeli 5, 134, 135, 136, 182
Koçu, Reşat Ekrem 241
Konfüçyanizm 218
Konstantinopolis 61, 113, 114
Konuralp 134
Konya 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 105, 107, 141, 142, 155, 175, 211, 241
-Müzesi 10, 11, 13, 16
Kora 117
Korama (Göreme) 20
Korfu Adası 263
korporasyon 37, 71, 73, 75, 195, 294, 295
Kosova 79, 140, 141, 142, 203
-Meydan Muharebesi 141, 203
Koyunhisar Kalesi 138
Kök Türk Devleti 57
Köprülü Mehmed Paşa 63
Köprülü, Fuad 67, 101, 222, 223, 224, 226, 309
Kör Baki 44
Köseoğlu 173
Krakov 220
Krashevliavić, Hamid 234
Kriger, Leonard 243
Kritovulos 197
Kuman-Kıpçak Hakanlığı 203
Kumrular, Özlem 197
Kupa 126, 130
Kuran, Abdullah 238
Kurat, Akdes Nimet 35
Kurşunlu Camii 19
Kurtcebe, İsrafil 159
Kuşçu, Ali 59, 262
Kutadgu Bilig 167, 169, 170, 171, 172
Kuvâ-yı Milliye 88, 283
Kuzey Asya stepleri 58
Küçük Ali 95
Küçük Kaynarca Antlaşması 118
Küçükömer 214
Küreselleşme 5, 52, 53, 54, 269
Kürtçülük 54, 270
Kütahya 118, 140, 141, 183, 315
Kyprianos 39, 42

L
La Blache, Paul Vidal de 217
Lablache, Vidal de 228
Laborde, L. de 11
Lach, Donald 243
Lafon, R. 27
Laisizm 179, 200
Lâle Devri 177, 199
Landsberger, E. 222
Langer, William 173
Langobard 27
Lapseki-Gelibolu Boğazı 115
Lari Mehmed Efendi 264
Lazareviç, Stefan 142
Lefebvre, Lucien 227, 228
Lefke köyü 43
Lefke-Geyve seferi 183
Lefkoşe 44
Lefort, Jacques 182
Lehistan Krallığı 6, 220
Leibniz 75
Leiden 100, 285
Leipzig, Jahr. 33
Lemnos 116, 121
Levant Company 92, 261
Lévi-Strauss, Claude 64, 77, 216
Lewis, Bernard 215, 225, 240
Lhéritier, Michel 114, 125
Lidya 39
Liebesney 195
Lilburn, James 42
Limnos 122
Litvanya 254, 255, 256, 257, 258
Londra 42, 87, 173, 175, 217, 224, 225, 228, 238, 259, 305
longue-durée 228
Lord Curzon 178, 200
Loredano, Pietro 114, 129
Louis, Herbert 222
Lowry, Heath 101, 241
Lozan 132, 178, 200, 311
Lozovan, E. 25
Luke, Sir H. 42
Lukka 162
Lusignanlar 40, 41
Luther, Martin 263, 285, 294
Lykia 40

M
Maastricht Anlaşması 97
Macaristan 46, 142, 148, 157, 164, 179, 203, 204, 239, 263, 286, 313, 315
-Ovası 203
Mader-i Mevlânâ 16
Madison 241, 242
Madrid 32, 33, 285
Magosa 107
Mahmudov, Yakup 190
Mahperi Hatun 18
Mahpeyker Kösem Sultan 62
Malatya 143
Maltepe Savaşı 135
Manevî ve İctimaî İlimler Enstitüsü 66
Manisa 11, 155, 175
Manisalı, Erol 287
Mansuroğlu, Mecdud 24
Manuel II 129, 137, 143
Marco Polo 58
Mardin 163, 191
Marinesco, C. 30, 32
Marini, Francesko 211
Mariti 39
Marmara Denizi 125
Maronitler 42
Marsilya 163, 164
Marx, Karl 214, 215, 216, 218
Maxim, Mihai 308
Maydos Kalesi 126
Mc-Gowan 232
McGowan, Bruce 240
Mecmûa-yı Fünûn 65
Medine 95, 211, 250
Megalo İdea 202
Mehmed Ali Paşa 252
Mehmed Bey Türbesi 10
Mehmed I 203, 237
Melik Gâzi 22
-Türbesi 22
Mélikoff, Irene 240
Memlûklar 40
Ménage, Victor 225
Mengücekler 190
Meriç Nehri 85
Merkel, Angela 162, 287
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 21, 257
Mesnevi 10
Mesotinya 134
Meşrutiyet Dönemi 178
Meşrutiyet II 65, 271, 272, 296
Mevdûdî 298
Mevlânâ Celâleddin 10, 62
Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Türbesi 10
Mezopotamya 245
Mısır 10, 11, 39, 40, 41, 60, 125, 132, 143, 195, 205, 234, 245, 252, 271, 298
-firavunları 39
-Memlûk sultanları 11, 40
Michälsson, Karl 26
Michigan Gölü 242
Midhat Paşa 178
Midilli 116, 130
Mihail 206, 257, 258
Mihail Paleolog 29
Milano 285
Millî Birlik Komitesi 66
Milliyetçilik 56, 271, 273
Mimar Sinan 19, 192
Mimarân-ı Hassa 192
Mir'ât-ı Kayseri 17
Misâk-ı Millî 80
Mistra 198
Moğol istilası 17
Moğolistan 56, 147, 148
Molla Güranî 154, 157
Molla Hüsrev 154
Molla Kâbız 264
Molla Lütfi 59, 60, 62, 262, 263
Moltke, Helmuth von 11
Montesquieu 251
Montrö Boğazlar Sözleşmesi 132
Mora 142, 198
Moriskolar 286
Morrison, Karl 243
Moskova 148, 149, 150, 151, 152, 203, 206, 213, 254, 255, 256, 257, 258, 286
Moskova Knezliği 255
Mufassal Defterler 107, 289
Muhammed b. Tugluk (Sultan) 169
Muhammed el-Fenârî 166
Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu defteri 181
Munich 240
Murad I 30, 128, 137, 141, 142, 145, 192, 309

Murad II 61, 114, 127, 137, 154, 155, 198, 208, 209, 210, 276, 285
Murad III 260
Murad IV 19
Murad Paşa Kızı Türbesi 10
Muradiye Külliyesi 208
Murphey, Rhoads 85
Murtaza Paşa 201
Musa 25, 60, 115, 116, 129
Mustafa Reşid Paşa 252
Mutezile 62
Muzalon, Leon 138
Mübarek rejimi 132
Mücmel Defterler 107
Müdafaa-yı Hukuk hareketi 80
Mühimme 181, 239
Münif Paşa 65
Müspet İlimler Enstitüsü ve Güzel Sanatlar Enstitüsü 66

N
Nagata, Yuzo 309
Napoli 30, 31
Napolyon 117, 205, 251
NATO 201, 202, 205
Nazif Efendi 17
Nazım, Hamdi 95, 250
Nefise Hatun Medrese ve Türbesi 16
Neo-Avrasyanizm 206
Neo-Osmanlı 132
Neşrî 135, 141, 144, 226
New York 35, 46, 221, 232, 248, 265
-State Üniversitesi 232
Niğde 9
Nikola V (Papa) 30
Nikomedya (Nicomedia) 136
Niş Ayaklanmaları 228
Nizâmülmülk 167, 168
non-cooperation hareketi 88
Norveç 269
Nureddin Sultanşah 17
Nuri, Celâl 64, 272

O-Ö
Ocak, Ahmet Yaşar 281
Odesa 123
Oğuzlar 58, 147, 203
Oğuzoğlu, Yusuf 174, 208, 210
Okyar, Osman 240
Olivera 145
Oral, Zeki 13
Orhan Gâzi 103, 134, 210, 297
Orhon Kitabeleri 57, 58
Orta Asya Bozkır Devleti 167
Ortadoğu 5, 50, 95, 97, 113, 125, 131, 132, 133, 167, 182, 227, 229, 243, 245, 305
Ortodoks
-Katolik mücadelesi 205
-Rumlar 130
Oseanya onomastiki 24
Osman Gâzi 5, 29, 89, 109, 134, 138, 139, 183, 184, 191, 208, 209, 210, 225, 281
Osmanlı
-Beyliği 125
-İmparatorluğu 4, 6, 26, 32, 40, 48, 79, 83, 91, 92, 99, 100, 104, 105, 117, 118, 126, 128, 129, 130, 132, 140, 141, 142, 148, 153, 161, 162, 170, 171, 172, 179, 203, 204, 207, 210, 211, 215, 224, 225, 226, 228, 229, 232, 238, 241, 245, 254, 255, 284, 285, 286, 288, 289
-İspanyol mücadelesi 31
-timar sistemi 234
Ostapchuk, Victor 308
Otranto 31, 263
Otuz Yıl Savaşları 260
Ozak, Muzaffer 245
Ötüken 57
Özal, Turgut 98, 238, 245, 248, 249, 252
Özbekistan 206
Özcan, Yusuf Ziya 160
Öztürk, Ümit 139
Özvar, Erol 219

P
Pachymeres 134, 138, 139
padişah yasağı *(yasag-i pâdişâhî)* 169
Paflagonya 139
Pahimeres 191
Pakalın, Mehmed Zeki 241
Pakistan 168, 253, 298
Palekanon Savaşı 135, 136
Paleoglar 113
Pamuk, Şevket 241
Panislamizm 271

Panonya Ovası 58
Papalık 90, 127, 130
Paris 13, 18, 20, 24, 26, 31, 33, 47, 77, 86, 87, 118, 217, 227, 228, 238, 241
Parman, Ebru 183
Parry, Vernon 225
Pauling, Linus 307
Payaslıoğlu, Arif 35
Peçenekler 147, 203
Pendik 135, 136, 137
Pendnâme 169
Penn, William 263
Perevolog 256
Petro 117, 131, 151, 152, 205, 220, 257
Petro(Büyük) 151, 257
Philhellenism 93
Pınarbaşı 22
Ping-ti-Ho 243
Pir Sultan Abdal 297
Pius II 197, 263
Plethon, Gemistos 78, 198, 201
Polonya 6, 211, 254, 255, 256, 257, 258, 314
Pontus katliamı 97
Pop, S. 26
Portekiz 260
Post Kubbesi 10
Price Revolution 87
Princeton Üniversitesi 47, 242
Prusa şehri (Bursa) 210
Pultar, Gönül 291
Putin, Vladimir 205, 206, 257
Pythagoras 60

Q
Quataert, Donald 240, 259

R
Radushev, Evgeni 100
Raiyyet Rüsûmu 101, 235, 236
Rami Mehmed Paşa 177, 178, 199
Ranke, Leopold von 219
Raşid Efendi 21
Raşid Efendi Kütüphanesi 21
Raymond, André 234
Reaya 43, 44, 80, 170, 172, 229, 310
Reed, Howard 307
Refik, Abdülkerim 234
Renonvin 118
Reşad (Sultan) 66
Reşâdiye drednotunu 120
Reşid Paşa 178, 199, 252
Respubilica Christiana 285
Richard, Gaston 226
Richelieu 70
Rifa'at Ali Abou El-Haj 219
Rio de Janeiro drednotunu 120
Risso 129
Rodos Adası 117
Roma imparatorluğu 39, 61, 101, 107, 113, 118, 125, 197,
Roman Onomastiki 24
Romanya 114, 188
Rousseau, J.J. 251
Roux, A. 26
Rönesans 30, 74, 112, 161, 162, 196, 197, 262, 309
Rubens, W. 222
Rûhî 226
Rumeli fütuhatı 56
Rusya 46, 55, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 131, 132, 152, 167, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 213, 220, 252, 255, 256, 257, 258
-Çarlığı 131

S-Ş
Saf Ruh'un Dostları Derneği 60
Saffet Paşa 271
Sahabiye Medresesi 19
Sahillioğlu, Halil 85, 86, 87, 240
Sahip Ata Camii 12, 13
Sahip Giray 150, 151
Said Efendi 199
Said, Edward 53
Saint Basile 20
Sakarya 5, 94, 95, 96, 97, 125, 134, 138, 178, 183, 313
-Zaferi 5, 94, 96
Sakız Adası 259
Salamanca 23, 24, 27, 30, 32
Salamis 41
Samandıra Kalesi 135
Samatya 111
Samotraki 121
samurai (küçük zâdegân) 37

Sanberk, Özden 46
Sapanca Gölü 134
Sarınay, Yusuf 99
Sarkozy, Nicolas 201
Sarre, Friedrich 12
Schluhter, Wolfgang 291
Schmittlein, R. 27
Schwarz, E. 27
Sefa Giray 151
Sekmanlar 150
Selanik 110
Selanikî 153
Selçuk Devleti 12, 15, 19
Selim III 251, 310, 311
Semadirek 130
Semahane 10
Semaniye Medresesi 59
Semerkand 60, 145, 146
Sertoğlu, Midhat 241
Sevilla 33
Sevr Antlaşması 80
Sezaropapizm 197
Shakespeare 265, 266
Sırbistan 4, 65, 155
Sırçalı Medrese 11, 12, 18
Sırp Knezi 141
Sırplar 128, 141
Siber Hanlığı 203
Sibirya 204
Sicilya 30
Silistre 142
Silivri 137
Simin, Ahmet 184
Simorlensk 257
Sinan Paşa Türbesi 10
Sinanoğlu, Suat 82
Sitti Hatun 155
Sivas 9, 17, 19, 143, 155, 183, 191
Sivastopol 121, 258
siyâsetu'd-dünyâ 168
Smolensk 256
Sofya 48, 50, 99, 248, 306, 313
Sofya Milli Kütüphanesi 99
Sokullu Mehmed Paşa 151, 220
Somatraki 116
Somel, Akşin 102, 271
Sorbonne 227
Sovyet İmparatorluğu 55
Sovyetler 117, 147, 214, 257
Soysal, İsmail 98, 238
Spangler, Joseph John 216
St. Cugat Manastın 26
St. Theodosia (Gülcamii) 110
Stalin 152, 203, 205, 258
Stein, Mark L. 307
Strasbourg 86, 227, 240
Su, Kamil 109
Sudan 63
Sultan Selim Camii 13
Sultan Veled Divânı 10
sultanî siyaset (siyâset-i sultânî) 169
Sultanism 215
Suraiya Faroqhi 240, 285
Suriye 20, 26, 40, 41, 123, 125, 132, 234, 295
Suudi Arabistan Devleti 132
Süleyman Bey Kütüphanesi 15
Süleyman bin Eşref 15
Süleyman Çelebi 115, 154
Süleyman I 236, 240
Süleyman Paşa 116, 126, 127, 128, 136
Süleymaniye Camii 87
Sümeroloji 222
Süveyş Kanalı Antlaşması 123
Şah Abbas 32
Şahabettin Uzlukoğlu 10, 11
Şam 143, 211
Şamahi 162
Şap Denizi 95, 96, 250
Şarlken (V. Karl) 31, 32, 285, 286
Şehadet Camii 184
Şems-i Tebrizî Zaviyesi 13
Şerefeddin Camii 13
Şeria 133
Şeyh Bedreddin 262
Şeyh Sadreddin Konevî Camii 13
Şeyhülislam Kemal Paşazâde 105
Şeyhülislam Zembilli Cemâlî Efendi 263
Şihabeddin Paşa 154, 156

T

Taciser Sivas 183
Taeschner 61, 78, 198, 262
Taeschner, Franz 61, 198
Tahrir Defterleri 24, 99, 100, 183, 290
Takvim-i Hümâyun 156

Talabani 133
Tanzimat 44, 45, 53, 65, 178, 199, 200, 228, 233, 236, 269, 271, 290, 310, 311
Tarihi Bilimler Kongresi 87, 217
tarihî bölge (région historique) 115
Tarih-i Osmânî Encümeni 65
Tark, Nazif 194
Tatarlar 144, 145, 148
Tebriz 143
Tehâfüt 59
tekâmülünün tetkiki (toponymie, anthroponymie) 23
Tekin, Gönül 241
Tekin, Şinasi 241
Tenedos (Bozcaada) 114
Terek Irmağı 256
Terek Kazakları 255
Tevârîh-i Âl-i Osman 138
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 53, 269
Texier, Charles 11
Tezcan, Baki 218
Theb 30
Theodor (Mora'daki despot) 142
Thomas Naff 221, 242
Thomas Roe (İngiliz elçisi) 260
Tilsit 113, 205
Timur istilası 17, 209
Todorov, Nikolai 240
Togan, Zeki Velidi 250
Tokalı Kilise 20, 21
Toktamış Han (Altınordu Hanı) 148
Tokyo Akademisi 76
Topkapı Sarayı 31, 142, 173, 244
Toprak, Zafer 238
Toynbee, Arnold 90, 307
Trabzon 152
Trakya 29, 94, 113, 126, 127, 128, 202
Transilvanya 142, 286
Treimer, K. 25
Troubetzkoi, G. N. 118
Tuna Irmağı 153
Turcica 47, 241
Turcomania 58
Turqia 58
Tursun Bey 110, 169, 170
Türgiş Orukları 57
Türk Aydınlanma Çağı 6, 271
Türk Bilgi Derneği 66
Türk boyları 58
Türk
-Dil Kurumu 27, 66, 67
-*Dili Enstitüsü* 66
-Dünyası Araştırmaları Vakfı 181
-İslam modeli 55, 270
-İslam Sentezi Hareketi 54
-*Kültürü* 35, 67, 68
-*Tarih Encümeni* 66
-*Tarih Enstitüsü* 66
-Tarih Kurumu 66, 67, 83, 100, 109, 117, 182, 221, 223, 238, 239, 240
-*Tarihi Tetkik Cemiyeti* 66
Türkistan 59
Türkiye
-Bilimler Akademisi 59, 63, 64, 65, 67, 68, 268, 314
-Yazarlar Birliği 108
Türkmenistan 258
Türkmen-Yörük 62
Türk
-Moğol devlet geleneği 171
-Osmanlı medeniyeti 103
-Selçuklu sanatı 12, 16
-Yunan Savaşı 90
Tüzükât-ı Timurî 171
Tyler, Royall 33

U-Ü
Ukrayna 152, 254, 257, 258
Ulu Camii 19, 21
Ulu Nogay 150
Ulucamii 209
Uluçay, Çağatay 175
Uludağ Mecmuası 109
Ulug Bey 168
UNESCO 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 159, 180, 185, 241, 268, 309
Unkapanı 111
Uppsala 26
Uygur bölgesi 147
Uzakdoğu 218
Uzlar 147
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 223
Ülgener, Sabri 253
Ürdün 132
Ürgüp 20, 21
Üsküdar 135, 136, 137, 313

V
Vahhabîler 63
Vahhabî-Suudî tevhid hareketi 63
Vahideddin (Sultan) 80
Vakfiye-imaret sistemi 111
Valla, Lorenzo 197, 198
Van de Wijer, H. Joz. 23
Varna Muharebesi 127, 154, 156
Veinstein, Gilles 236, 308
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 274
Venedik 31, 40, 41, 43, 44, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 127, 128, 129, 131, 152, 154, 156, 157, 158, 161, 162, 204, 211, 220, 242, 285, 310
Vidin 142, 228, 233
-Ayaklanmaları 233
Viladislav 154
Vildanzâde 105
Viyana 25, 27, 131, 152, 204, 220, 241, 257, 310, 311
-Kuşatması II 131
-Seferi 220
Volga Irmağı 256
Voltaire 251
Vryonis, Speros 101

W
Wallerstein, Immanuel 232, 240
Washington 233, 253
Weber, Max 215
William, H. McNeil 240
Wilson Prensipleri 80
Wisconsin 242
Wittek, Paul 135, 224
Wittenberg 285
Wittfogel, Karl 230, 238

Y
Yagellon Hanedanı 254
Yağkapanı 111
Yakub 141
Yalak-Dere Vadisi 138
Yalçın, Hüseyin Cahit 64, 179, 200
Yavuz Selim Sultan 10, 89, 263
Yavuz, Hilmi 266
Yeni Çağ 69
Yenicekale 118
Yeniçeri Ocağı 62
Yeniköy 117, 130, 204
Yenişehir 138, 184
Yeşil Ada 39, 40
Yeşilköy 204
Yirmisekiz Mehmed Çelebi 177, 199
Yoros 136
Yuannis VII 143
Yugoslavya 68
Yunanistan 24, 30, 65, 68, 90, 93, 95, 97, 123, 159, 188, 201, 202, 286
Yunus Emre 16, 297
Yusuf (Karakoyunlu hükümdarı) 144
Yücel, Hasan Âlî 248

Z
Zachariadou, E. 101, 125, 225, 305
Zafernâme 144
Zaganos Paşa 154
Zapanog Kazakları 255
Zelanda 35
Zilfi, Madeleine 305
Zituna 25
Ziyâeddin Barnî 169
Zoe (Prenses) 255

"Dünya Tarih Yazıcılığında Tarihimizi Biz Türkler Temsil Etmeliyiz"

Yakın zamanlara kadar tarihimizi başlıca Hammer, Zinkeisen ve Jorga temsil etmekteydi. Osmanlı arşivlerinin açılmasıyla beraber tarih araştırmaları yeni bir evreye geçmiştir. Bu arada tarihin konusu yeni konulara erişmiş bulunmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, başta Fransız Annales ekolu ile devlet tarihleri yerine toplumların tarihi ana araştırma alanı haline gelmiştir. Türkiye'de bu yeni tarihçilik akımını ilk olarak Halil İnalcık ve Ömer Lütfi Barkan temsil etmiştir. İnalcık'ın çalışmalarında Sancak Tahrir Defterleri ana kaynak olarak araştırma konusu olmuştur. Bu defterlerden arşivimizde bulunan en eski defter 1432 tarihli Arvanid (Arnavutluk) Defteri'dir. Aynı zamanda kadı sicilleri sosyal tarih için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kaynakları kullanan yeni Osmanlı tarihçiliği Batı'da Osmanlı üzerinde yapılan tarihçiliği geride bırakmıştır.

"Bugün Artık Osmanlı-Türk Tarihini Batı Dünyası Türkçe Eserlerden Öğrenmektedir"

Bu yayınlardan ortaya çıkan gerçekler Osmanlı yayılışı ve medeniyeti üzerine görüşleri temelinden değiştirmiştir. Osmanlıların Balkanlar'da yayılışı "kılıç kuvvetine" değil ileri bir idare ve toplum sistemine bağlı olmuştur. İnalcık'ın "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na" başlıklı makalesi Sırpçaya tercüme edilmiş ve akabinde Sırbistan Bilimler Akademisi İnalcık'a üyelik tevcih etmiştir. Öte yandan İnalcık'ın *Classical Age* (Klasik Çağ) başlıklı kitabı Balkan dillerine tercüme edilmiş ve üniversitelerde ders kitabı kabul edilmiştir. İnalcık'ın başlıca kitapları Arapçaya tercüme edilmiş, 2011'de King Faysal Uluslararası Ödülü İnalcık'a tevcih edilmiştir. Halil İnalcık'ı uluslararası bilim alanında tanıtan ikinci önemli faaliyeti *Encyclopedia of Islam*'da yayımladığı kırk kadar makaledir. Öte yandan İngilizce bir eser olan *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*'nin İnalcık'a ait I. cildi, Yunanca, Lehçe ve Rusçaya çevrilmiştir. Son olarak bir yayınevi eserlerinin Çinceye çevrilmesi için kendisinden izin istemektedir.

"Halil İnalcık'ın Batı Üniversitelerinde Hocalığı"

İlk kez 1953-1954'te Amerika Columbia Üniversitesi'ne misafir profesör olarak bir yıl ders vermek üzere çağırılmış; sonraları Princeton, Pennsylvania ve Harvard Üniversiteleri'ne davet edilmiştir. İnalcık, Ankara Üniversitesi'nden 1972'de emekli olunca Chicago Üniversitesi'ne davet olunmuş, orada 1986'ya kadar 15 sene tedriste bulunmuştur. Bu arada Türk-Amerikan, İngiliz Akademilerine üye seçilmiştir. Ayrıca yirmi üç yerli ve yabancı üniversite kendisine şeref (honoris causa) payesi tevcih etmiştir. UNESCO, 6 ciltlik bir Dünya Tarihi yazmaya karar verdiği zaman, 1500–1800 dönemini kapsayan 5. cildin editörlüğünü İngiliz tarihçi Peter Burke ile Halil İnalcık'a tevdi etmiştir.

Halil İnalcık

Halil İnalcık'ın eserlerinin hülasası diyebileceğimiz ***Tarihe Düşülen Notlar***, 2 cilt halinde yayımlanıyor. 1. ciltte İnalcık'ın tarihe geçen konuşmaları yer alırken; 2. cilt, İnalcık'la yapılmış röportajlardan oluşuyor. Halil İnalcık'ın tarihî-güncel birçok konuyu kapsayan ve asırları aşan metodolojik değerlendirmeleri, her biri birer ders niteliği taşıyan konuşmalarıyla birleşiyor ve tarihe düşülen en anlamlı notlardan biri oluyor...

ISBN 978-605-08-1945-8
9 786050 819458
timas.com.tr